

АЛМАНАХ
ЈАДРАНСКА СТРАЖА
ЗА 1926. ГОДИНУ

ШТАМПАРИЈА „УЈЕДИЊЕЊЕ“ А. Д.
ВОЈИН ПУЉЕВИЋ
БЕОГРАД, ВЛАЈКОВИЋЕВА УЛ. 4.

Њњ. ВВ. КРАЉ И КРАЉИЦА КРОЗ ПРИМОРЈЕ.
(преко Страдуна у Дубровнику).

АЛМАНАХ ЈАДРАНСКА СТРАЖА ЗА 1926. ГОДИНУ

ИЗДАЈЕ ЈАДРАНСКА СТРАЖА
ГЛАВНИ ОДБОР БЕОГРАД
1926.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР:

Љуба Јовановић, министар н. р.,
Миливоје Ј. Николајевић, дивиз. ђенерал у пензији,
Јеремија Живановић, председник проф. удружења,
Славко Сиришћевић, директор Савеза британ. индустријалаца,
Станко Банић, главни секретар Јадранске Страже у Београду,
Вили Бачић, поручник бојног брода.

* *
Дг. Винко Витезица, доцент универзитета, уредник,
Владимир Радић, администратор.

САДРЖАЈ:

УВОД

	СТРАНА
Њ. Кр. Височанству Краљевићу Петру Наследнику Престола (песма)	XI
Јурај Бианкини, Сплит: Предговор	XIII
Спомендани	XXIII

I. БЕЛИ ОРЛОВИ НА ЈАДРАНУ

Жив. Девичерски, Београд: <u>На водама албанским</u> . . .	3
Бен. Мил. Ј. Николајевић, Београд: <u>Дани искушења наше војске</u>	5
Проф. Стјепан Роца, Сплит: Српска војска на Јадрану	23
А. Тресић-Павичић, Вашингтон: Поздрав дивовима (песма)	33
Петар М. Лазаревић, Београд: Непокајане жртве . . .	36
Владимир Станимировић, Београд: Запис (песма) . . .	40

II. ИСТОРИЈСКА ПОСЕТА ЊЊ. ВВ. КРАЉА И КРАЉИЦЕ НАШЕМ ОСЛОБОЂЕНОМ МОРУ

Проф. д-р Грга Новак, Загреб: Велика је прошлост повраћена	43
Јерко Чулић, Сплит: Једна драга успомена	52
Станислав Краков, Београд: Преко Високих Дечана и Ловћена у Приморје	57
Владимир Назор, Цриквеница: Радост (песма)	144
Др. Ј. С. Грујић, Београд: Бављење Њ. Краљ. Височанства Престолонаследника Петра на Јадранском Приморју	147

III. ИСТОРИЈСКИ ДАНИ НА ЈАДРАНУ 1925.

Франо Булић, Сплит: Томислав и његово доба	153
Проф. Ловре Катић, Сињ: Хрватски исторички споменици око Сплита и Книна	160

VIII

	СТРАНА
Р. Каталинић-Јеретов, Загреб: Сјени Краља Томислава (песма)	173
Проф. д-р Винко Лозовина, Сплит: Почеци хрватске књи- жевности у Далмацији и њен први представник Марко Марулић	175
Инж. П. Сењановић, Сплит: Нова веза са Приморјем	194
Отокар и Иво Лахман, Сплит: Јадран који говори	205
Станко Ожанић, Сплит: Изложба вина у Шибенику	232

IV. ОДБРАНА

Д-р Иван Булић, Сплит: На мору је наша прошлост и будућност	237
В. Б.: Наша ратна морнарица	244
Милутин Д. Лазаревић, Београд: Одбрана нашег Јадрана	250
Кап. Лујо Ловрић, Земун: Национална свест нашег При- морја	263
В. Б., Београд: Преглед страних морнарица	268
Крсто Марковић, Котор: Јунаштво старих бокешких по- мораца	281
Петар Д. Шеровић, Нови Сад: Капетан Петар Желалић	287
Д-р Ф. Д. Марушић, Дрниш: Вапај Отачбине	290

V. ПОМОРСТВО

Славко Сиришћевић, Београд: Поморска свест	297
Проф. д-р Иво Рубић, Сплит: О нашим приморским отоцима	305
Иван Царић, Сплит: Проблем наше више поморске наставе	333
Иван Царић, Сплит: О пловидби на Јадрану	343
Никола Герехтсхамер, Бакар: Хисторијат нашег школ- ског брода	349
Славко Сиришћевић, Београд: Наше поморско бродарство	358
Кап. Марко Малић, Сплит: Поморски свјетионици	363

VI. ПРИВРЕДА

Д-р Милорад Недељковић, Београд: „Пасивност“ Дал- мације	371
Кап. Ник. Н. Станковић, Сплит: Родна грудa и свет	376
Станко Ожанић, Сплит: Виноградарство на нашем При- морју	390
Чабарски, Сушак: Економски и маритимни проблеми се- верног Јадрана	428
Франо Иванишевић, Јесенице-Крило: Задругарство у Дал- мацији	440

Инж. Душан Безић, Сплит: Водене снаге Далмације у служби домовине	451
Проф. Стјепан Роца, Сплит: Народна умјетност на Јадрану	454

VII. ИСТОРИЈА И КУЛТУРА

Петар Д. Шеровић, Нови Сад: Бока Которска у доба Немањића	465
Срет. Београдац: Наше јадранско суседство	477
Др. Љуба Перковић, Београд: Завод св. Јеронима у Риму	484

VIII. УМЕТНОСТ

Проф. др. Милоје М. Васић, Београд: Приморски утицаји у српској уметности средњег века	513
Др. Љубо Караман, Сплит: Јурај Орсини, далматински архитект и вајар XV вијека	525
Инж. П. Сењановић, Сплит: Грађевински радови на Марјану	549
Иво Делале, Сплит: Модерна умјетност на Јадрану	558

СПОРТ

Богумил Долежал, Сплит: Једричалки, веслачки и пли- вачки клубови на Приморју	572
--	-----

Њ. КР. ВИСОЧАНСТВУ КРАЉЕВИЋУ ПЕТРУ, НАСЛЕДНИКУ ПРЕСТОЛА

СВОМЕ ПОКРОВИТЕЉУ — ЈАДРАНСКА СТРАЖА

ГРОМКО ЗВОНА СА КОСОВА ПОЈЕ
У СВЕТИ ПОМЕН БОЈНОГ ВИДОВДАНА,
А МОРЕ СИЊЕ ЗОВЕ МРТВЕ СВОЈЕ,
ДА ОКРУНИ ИХ ЗОРА РАСЦВЕТАНА.

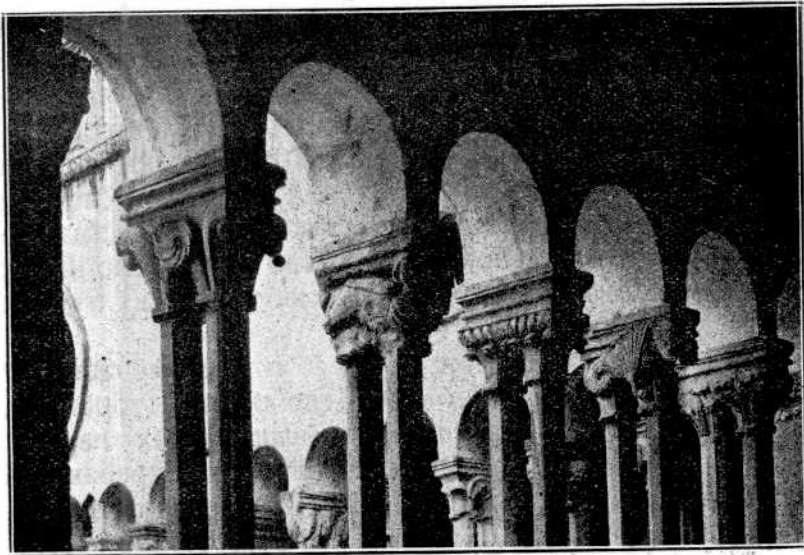
КРОЗ ГОРУ ЛЕТЕ КОЊИ ВИЛОВИТИ:
СВЕ МАЧ ДО МАЧА, ЈУНАК ДО ЈУНАКА,
КРУНЕ СВЕТЛЕ, БАРЈАЦИ ПОНОСИТИ —
СВИ ВАСКРСЛИ СУ ИЗ ГРОБНОГА МРАКА

У ДУХУ ТВОМЕ — СМРТ ИХ СТРЛА НИЈЕ.
И ДОК ТИ РОДНА ЗЕМЉА ВЕНАЦ ВИЈЕ
ШТО ЗАХВАЛНА ГА ТЕБИ НАМЕНИЛА,

ЈОШ — БОЛНА КАНО ПРЕД ИКОНОМ МАТИ,
МОЛЕЋИ ДА ЈОЈ ЈЕДИНЦА ПОВРАТИ —
ПРЕД ТОБОМ КЛЕЧИ ПРИМОРКИЊА ВИЛА.

Будите одсада, као и досада,
будни чувари нашег Јадрана
— за вама стоји читава Отачбина.

АЛЕКСАНДАР I.

у Сплиту, 29. септембра 1925.

У бурној повијести земаља источног Јадрана била је наша Далмација крваво раскршће, којим су пролазили и сукобљавали се скоро сви главнији народи Европе, Западне Азије и Сјеверне Африке, тако да су се на њему развиле најмање двије трећине свјетске прошлости.

Таква је и била од прилике одкад ју населише Јужни Словени. Мала земља велике славе, али и земља грозних катастрофа и у миру и у рату, на копну и на мору, као и у свим етничким, политичким и културним револуцијама и еволуцијама, све докле ју није поклопило окрутно млетачко ропство. Али то ропство Далмације има своје особите врло свијетле карактеристике.

Карактеристично је, да је при свему томе наша душа била увијек слободна, и да нисмо дали да нам душмани изнароде ни лакат наше Далмације. Дакако, ту нашу душевну слободу и расну отпорност многи су синови Далмације главом платили. Страховите ве-

нецијанске тамнице „Tre piombi“ и још страховитије суновратно стратиште „Il ponte dei sospiri“ знаду много да приповиједају о далматинским жртвама — „Nemici della Serenissima“. Али то није најинтересантније. То је трагична награда којом сви тирани, откада је свијета и вијека, одликују горде витезове слободе и правце. Али је светли знак духовног херојства то што нам дуго и разноврсно ропство није могло никад у грудима угасити свету искру слободе и културних порива.

Ми робови, упирући увијек очи у једину свијетлу звијезду на Балкану, у наш слободни Дубровник, усвајасмо културне предности најнапреднијих народа, па и оних који нас тлачише у колико нам требаху да остваримо своје властите циљеве. У највећем јеку венецијанског ропства Далмација постаје Атиком југословенства, колијевком наше класичне књижевности, којој је знао да се диви и далеко напреднији свијет. Гнијездо слободе, Дубровник, и гнијезда ропства Сплит и Трогир, Хвар и Стариград, Корчула и Комижа, Задар и Раб итд. дају своје великане дубровачко-далматинској књижевности. Нема у свијету гране литературе, коју наши умници не пресађују у народни језик. Нема ни гране умјетности и људског знања, којој се не успињу до врхунца, удахњујућ јој стваралачки дух своје расе.

Задивљују не само своје тлачитеље, него и цио културни свијет: наш Шибенчанин Андрија Медулић (Schiavone) ученик Тициана, а још више миниатурист Јулије Кловић (Clovio), Карпациј, итд., као што данас наш Мештровић, задивљује и Европу и Америку. А коме нису били познати у широкоме свијету наши астрономи, филозофи, математичари, Бошковић, Доминис итд. А колико нису допринијели нашој средовјечној култури и заслужни наши глагољаша? Велики наш научник В. Јагић каже о њима: „У средњем вијеку Југословени имају два културна центра: један у Старој Србији, гдје је створена велика и богата народна култура под утицајем Византа, у најљепшем цвијету прегажена доласком Турака, а други центар на

Јадрану, што га нису могли прегазити Мађари, Турци, Млечани, ни Нијемци, и ако су сви ови амо насртали. Глагољашки су овде вршили велико културно дјело. Народна црква и глагољска књижевност биле су вјековите барикаде, којима су Југословени против туђина оградиле себе на Јадрану, своју земљу и своју душу, па доказали, да их са Јадрана нигдје нису могли откинути четири душмана ни оружјем, ни политиком, ни културом, јер су оружје јуначки одбијали, политику су умјели поднијети и преживјети, а културу су без штете примали и асимилирали своје духу“.

* * *

Још је једна осебујна карактеристика у ропству ове наше измучене Далмације, а та је управ фатална и трагична. Било је у нашем ропству периода дугих и крвавих, када смо се — уз сву природну мржњу на наше тиране, уз сву живу жељу „да се што пре њих ослободимо“ — морали ипак за њих свијесно борити и бранити их. То су оне кобне присилне ситуације, које ствараху велики хисторички догађаји, када смо, између чекића и наковња морали бирати између два зла мање.

Од тих ситуација двије су у заробљеној Далмацији најтрагичније, а дају им кулминантно обиљежје двије гласовите поморске битке: Лепант и Вис.

Када се Турци XVI стољећа и код нас појавише и мачем и огњем похараше наше Загорје, те почеше насртати и на наше утврђене градове при мору, њихова су ужасна крволоштва била запрепастила и нас и цијелу Европу. И сваки је био у Далмацији чврсто увјерен, да је Венеција ипак боља од страшног Турчина. Наши прадједови нису могли да дуго размишљају „којем ће се привољети царству“. И да се обране од бруталнијег насилника, морали су се свијесно и јуначки борити за мрског насилника Млечића!

Ова наша судбина тумачи нам како је заробљена Далмација дала на копну и на мору најбоље јунаке противу турске инвазије. Наши Смиљанићи, Јанковићи, да друге не спомињемо, бранећи сјеверне крајеве Далмације, обновили су славу Косовских хероја. Велики

XVI

број наших поморских капетана, већином из Боке Которске и са далматинских отока, који су у битци код Лепанта управљали галијама наших градова и другим бродовима Венеције одликовао се невиђеним јунаштвом. По мнијењу и самих неких млетачких крониста, поглавита је заслуга наших помораца, што је она „велика кршћанска побједа над некрстом“ извојевана.

*

Иста је крута фаталност задесила заробљену Далмацију, када је послѣ пада Венеције дошла у аустријско ропство, и када је на Апенинском Полуотоку ускрсла слободна и уједињена Италија.

Јужни Словени поздравили су са топлом симпатијом ову младу краљевину, прву у Европи послѣ ере апсолутизма, створену на темељу новорођеног народног начела. Велики мајстори уједињене Италије Мацини, Кавур, Гарибалди итд. нису скривали своју суђут према Југословенима и истицали су жељу за заједничку сарадњу и велике циљеве слободе и човјечанског напретка. Многи млађи Југословени били су ватрени Гарибалдинци. Старији су опет миловали успомене Наполеонове Илирије. Али то је био само један пролазни идилички сан.

Млада Италија није била још добро ни стала на своје ноге, трава није још била ни обрасла гробове првих јунака *Risorgimento* — а она је већ почела да похлепно гледа на нашу јадранску обалу, да ровари јавно и тајно како да нам је уграби. Највише ју је морила пожуда за млетачком Далмацијом. Она је хтјела да у нашој кући, већ добро расвијетљеној лучи народне свијести, буде баштиницом Венеције.

У мало времена нама је у Далмацији нова туђинска погибелъ била сасвим јасна. Нисмо видели већ пред нама идеалну Италију, него једну грабежљиву империјалистичку силу, пуно опаснију и од Аустрије и од бивше Венеције. Стога сва дубока мржња, која се је кроз вјекове окупљала у нашим срцима проти клетом Млечићу, прешла је сва на његову баштаницу. Расла је све више од дана на дан, кад смо се увјерили, како Италија, службена и неслужбена, забада своје прсте и

у наше партијске борбе, подупире наше тако зване „аутономаше“ и хоће да на нашој обали створи тврду базу за своје далекосежне циљеве.

И тако је ова јадна Далмација у аустријском ропству дошла у онај исти здвојни положај према младој тобоже либералној Италији и старој апсолутистичкој Аустрији — у којем се је прије налазила према средовјечној Венецији и крволочној Турској. Морали смо опет бирати између два велика зла — између два тирана, два понора, два пакла!

То су биле муке и боли неописиве и неизрециве, особито за људе на одговорном положају, какав заузимају народни посланици. Вјера и Бог! Према тим душевним мукама и болима блиједе све оне кршћанског мартирологија и шпањолске Инквизиције.

*

Прву велику кушњу у аустријском ропству одржала је Далмација 1866. године под Висом. Обновила се у модерном стилу трагедија Лепанта. Робови су се и овога пута борили свијесно и јуначки за једног тирана, да не потпадну под другим горим и погибелнијим. Не, нису се борили за Аустрију, него за свој домаћи праг.

Одмах послије вишке побједи — а више пута и касније — када су домаће и инстрране новине дизале до небеса признато ванредно јунаштво далматинских морнара, који су одлучили битком; — када их је Аустрија још обасипала одликовањима и признањима и када су им и пучки гуслари слагали славоспјеве — имао сам пригоде да се са многим од њих подуже разговарам. Сви су ми скоро истим ријечима одговарали, да су мислили на себе, на своју дјецу и своју кућицу, да познају добро „Пуљизе“ (Талијане) и да би волили гледати у Далмацији гдје заповиједа Турчин, него Пуљиз.

Један од првака народног препорода у Далмацији, Михо Павлиновић, спомињући у својој књизи „Радишу Бог помаже“ Вишку битку, увиђа у њој прве искре народне свијести. Павлиновић сматра вишког јунака моровођу Вилима Тегетова „народним јунаком“, који

XVIII

је прије битке „својој морнарици споменуо мејданције старе, славне на копну и на мору“ и закључује: „Ми смо под Висом, након дугих стољећа, почели крв своју пролијевати за дом свој“.

*

Али ни ова хисторичка Вишка битка није олакшала мучни положај Далмације у аустријском ропству. Далмација за крв проливену није доживила од Аустрије никакве правце ни у народном ни у материјалном погледу, већ нова љута разочарања, нове, Богу вапијуће неправде.

Слијепа и безглава Аустрија, у својој неограниченој мржњи проти Словенству, није укинула ни службени италијански језик у управи Далмације, што је народ одавна захтјевао и проти чему се од више година најодлучније борио. То би била учинила свака друга влада, ако не с разлога правце према огромној већини пучанства, а оно у саму своју корист, из „државних разлога“. Напротив — невјеројатно али истинито! — Вишка битка донијела нам је јачање службене италијанштине у Далмацији и још к томе постепено, али не мање неправедно уважање службене нијемштине.

Нешто доцније дошао је Тројни Савез између Њемачке, Аустрије и Италије, којему је за вољу Аустрија починила над Далмацијом један од највећих злочина: жртвовала је Италији и најбитније материјалне интересе осиромашене Далмације — виноградарство и рибарство, и отворила је широм врата прекоморском иредентизму.

Ово је једна од најгрознијих периода у повијести Далмације за аустријског ропства и заслужила би особиту студију. Аустрија је у ово доба била сасвим подлегла упливу Њемачке. Бездушни Бисмарк хтио је уз сваку цијену да чврсто привеже Италију Тројном Савезу. Макиавелистичка талијанска дипломација знала је искористити на с в е начине ту своју повољну ситуацију, па и за своје паклене основе упоглед Далмације. Преко свога мешетара Бисмарка, који је на Балпацу у Бечу био свемогућан, Италија је *de facto* управљала Далмацијом. Непобитно је, да су у оно раздобље витални

национални и економски интереси Далмације жртвовани интересима Тројнога Савеза, дотично Италије. О томе се нешто дознаје и по мемоарима министра Криспиа. Али тајни архиви разних министарстава бечких морају да открију још много срамотних страна овог огавног пазарења Италије са својим савезницима на пропаст недужне Далмације.

Несретна Далмација! Туђинац Ладислав Напуљски Анжувинац, почетком XVI вијека дродао је Венецији своје „краљевско право“ на сву Далмацију за 100.000 дуката. Концем XIX вијека други туђинац Франц Јосип I Хабсбурго-Лотриншки није продао своје „краљевско право на Далмацију“ слободној и уједињеној Италији, него је њој преко Тројног Савеза продао свето и незатомљиво право Далмације на свој властити национални и економски опстанак!

*

Страшне су економске и политичке последице овог дипломатског пазарења. Економски је Далмација управо упропаштена, а политички тешко погођена у свом националном развиту. Велике славне борбе за препород Далмације од шездесетих година унапред, које су имале уродити анексијом Далмације Хрватској — ту анексију сваки прави родољуб сматрао је првом етапом на путу уједињења свих Јужних Словена — или су имале донијети барем елиминацију службене талијанштине из ц. к. уреда далматинских и праведно уређење управе земље у народном духу — остале су сасвим јалове. Шака домаћих изрода постала је преко Тројног Савеза мезимчад аустријске владе у Далмацији, и уз мале изнимке, на свој источној обали Јадрана. Све што им је ходило у прилог иредентистичке пропаганде могли су постигнути од бечке владе. Све им је било дозвољено: и премештања чиновника, и неправедна њихова промакнућа према нашим људима способнијим и познаваоцима народног језика, и берсаљерска друштва у одјећама чисто гарибалдиског кроја, и школе „Лега Национале“ за однарођивање наше дјеце, и сабирање прилога и приређивање јавних забава за те школе, којом пригодом би се сакупило хиљада и хи-

XX

љада круна, очито талијанске провенијенце. Па као кулмен свему томе дошла је тако звана винска клаузола у трговачко-поморскоме уговору склопљеном за 12 година од Аустро-Угарске са Краљевином Италијом. Али у том уговору није жртвовано Италији само наше вино — једини главни производ Далмације — него и наше рибарство и наше мало обално бродовље — мала каботажа — све што има далматински приморац да се крвавим трудом поштено прехрани.

Народ забринут за своју будућност хрпимице је селио, највише преко Оцеана, увиђајући да му је отет из руку и дарован туђинцу једини комад хљеба, којим се је могао поштено прехранити.

Фаталном клаузолом о вину напртило се Далмацији 12, а не 7 година глада и невоље, према којима мршаве краве Фараоновог доба нису него реторичка фраза.

*

Интересантно је, да је још пред 33 године продирало код нас увјерење, да Аустрија неће никада ријешити далматинско питање и да ће то питање морати „на силу да се ријешити, ако не прије, а оно кад прва пушка пукне на Истоку“.

*

И пушка је на Истоку пукла! Пукла је на Куманову, на Церу, на Ветернику, на Кајмакчалану!

Недостиживо јунаштво наше српске војске задивљује читав свијет и ослобађа заробљену браћу. Бијели орлови долетише нам и на Јадран, дочекани незапамћеним одушевљењем.

Али је наше весеље болно, замрачено — помућено, јер је Далмација морала да испише још једно тужно поглавље у великој књизи свог вјековног мучеништва.

Опет прогонства, опет насиља, утамницења,... у северној Далмацији и по отоцима. Али тамо, нису већ Аустријанци! Тамо су наши ратни савезници, наши пријатељи... Италијани, који су нас при својем доласку поздрављали машући нашом тробојницом: „Evviva i Jugoslavi!“

Ову тешку кушњу не смијемо ипак жалити. Наши

прекоморски сусједи за своје окупације видели су и чули много тога, што им може бити од велике користи.

Видили су без сумње најприје да садашња Далмација није већ она од времена Венеције. Њени свијетли и јаки оклоп народне свијести упозорио је већ и кроз окупацију синове Италије како је опасно у њега дирати.

Видили су примјере пожртвовности, несебичности, јунаштва, презира, карактера, каквим се ми и данас поносимо.

Видили су много и много зрелих људи и изнемогле гладне дјеце гдје бацају презиром у сиње море храну, коју су им они пружали, сигурно не из кршћанске љубави и милоште: „Не ћемо ништа од овог туђина! Нек иде одакле је и дошао!“

Послије толико дипломатских преговора свршило је у Далмацији и то ропство, али смо изгубили у Далмацији Задар и Ластово. — До када? — До оног часа кад Италија упозна своје гријехе и поврати се на висине, на којим су је сазидали њени великани.

Ми верујемо у несломљиву моћ вјечиге правде, у велике идеале човјечанства, у поправљивост људске расе. Истина је, грјешна Адамова покољења тешко и споро се поправљају, али ипак уз све периодичке аберације, на крају се ипак поправе.

Послије велике лудости свјетског рата настаје распријежњење, јавно или скровито покајање, страх да се велика лудост не би повратила. И на свим странама свијета хтјело би се дигнути високе муњоводе, да ратне муње не би опет удариле у војничке барутане... Ето, имамо већ више муњовода, имамо уз остале и „Савјет Друштва Народа“ и „Локарно“, а ми мали имамо и „Малу Антанту“.

И сваки жели да себи осигура, ако не вјечити, барем дуги, дуготрајни мир. И бит ће мира, али стопрв онда, када се свјетски ареопаг споразуми, како да се поправе грдне неправде које је последњи велики рат са сусједним мировним уговорима нанио, особито малим народима.

Ми тај свијетли дан жељно ишчекујемо и вјерујемо да ће доћи.

XXII

Вјерујемо да ће се онда и Италија повратити на бистре изворе своје величине, да ће опет рађати своје Savoure и Mazziniје и да ће бити права модерна национална држава.

И ми ћемо јој тада бити најбољи, најискренији пријатељи и најревнији сурадници при великим задацима цивилизације и напретка.

Јурај Бианкини.

„ЈАДРАНСКА СТРАЖА“ сјоји под високом
заштитом Његова Краљевског Височансјива Краљевића
Пејра, Наследника Пресјола Краљевине Срба, Хр-
вајна и Словенаца.

Циљ је „Јадранске Сјраже“ да ради на кул-
турном, привредном и општем унапређењу југосло-
венског Јадрана.

У делатности њену спада неговоње и ширење
родољубивој интересовања у свима слојевима нашег
народа за наше море и његово искоришћење, као и
свесјрана брига за одбрану нашег Јадрана и за што
јаче помагање наше државне морнарице“.

(Извадак из Правила Друштва.)

SPOMENDANI

JANUAR

1. — 1527. Hrvatski sabor u Cetinu bira cara Ferdinanda hrvatskim kraljem.
 - 1844. Zadarska „Zora Dalmatinska“ donosi prvu Preradovićevu pesmu „Zora puca, biće dana“.
 - 1355. † Srpski car Stevan Dušan Silni.
2. — 1801. † J. C. Lavater.
 - 1862. Marija Ružička prvi put na hrv. pozornici u Zagrebu.
 - 1903. † Dr. Stjepan Ilijašević, hrv. pesnik.
3. — 1527. Sabor u Dubravi proglašuje Ivana Zapolju hrvatskim kraljem.
 - 1874. Zakon o ustrojstvu hrv. sveučilišta.
 - 1896. † Dr. Miho Klaić u Zadru.
4. — 1836. * Dr. Gajo Bulat u Supetru na Braču.
 - 1858. Eugen Kvaternik odlazi u Petrograd.
5. — 1524. † Marko Marulić u Splitu.
 - 1578. † Julio Clovio u Rimu.
 - 1849. Ban Jelačić ulazi kao pobednik u Peštu.
6. — 1288. Ustanovljen vinodolski zakon.
 - 1456. † Despod Đurađ Branković, Smed.
 - 1732. * Matija Reljković u Svinjaru.
 - 1835. Izlazi u Zagrebu prvi broj Gajevih „Novina horvatzkil“.
7. — 1459. * Petar Vischer.
 - 1652. * Pavao Ritter Vitezović, u Senju.

XXIV

- 1833. † Toma Mikloušić, u Jastrebarskom.
- 1897. † Ivan Crnčić istoričar, u Rimu.
- 8. — 1588. * Ivan Franjin Gundulić, u Dubrovniku.
- 1814. Francuzi predaju Kotor engleskom admiralu, Stostu, a ovaj Crnogorcima.
- 1879. † Ferdo Wiesner-Livadić, u Samoboru.
- 9. — 529. Benedikt v. Nursia.
- 1824. * Ivan Brčić.
- 1888. Gundulićeva „Dubravka“ prvi put prikazivana u Zagrebu.
- 10. — 1835. Prvi broj „Danice Ilirske“ u Zagrebu.
- 11. — 1679. † Ivan Lucić, najveći hrv. istoričar, u Rimu.
- 1850. * Evgenij Kumičić, književnik u Berseču u Istri.
- 1890. † Laza K. Lazarević, najbolji srpski pripovedač, u Beogradu.
- 12. — 1746. * Pestalozzi.
- 1866. Crnogorski Knez Nikola odlikuje biskupa Strossmayera Danilovim redom II st. zbog njegove pomoći kod osnivanja štamparije na Cetinju.
- 13. — 1847. † Sima Milutinović, Sarajlija, u Beogradu.
- 1882. † Juraj Dobrila, biskup, u Trstu.
- 1806. Jovan Sterija Popović, u Vršcu, u Banatu.
- 14. — 1811. * Fran Kurelac, u Bruvnu.
- 1856. † Grof Janko Drašković, u Kuzmincu.
- 15. — 1576. † Mavro Vetranović, u Dubrovniku.
- 1846. * Luko Zore, u Cavtatu.
- 16. — 1878. Srpski vladalac je ušao prvi put u oslobođeni Niš.
- 1894. † Antun Pasko Kazali, u Dubrovniku.
- 17. — 1831. * Dr. Jovan Ristić, najveći srp. državnik u Kragujevcu.
- 1832. * Alois Andrić, slikar, u Šibeniku.
- 18. — 1260. * Meister Eckehart.
- 1916. Sastanak cara Wilhelma i kralja Ferdinanda u Nišu.
- 1919. Početak konferencije za mir, u Parizu.
- 19. — 1229. Utemeljena sremska biskupija.
- 1848. * Milovan Glišić, pripovedač, u Valjevu.
- 20. — 1380. * Thomas a Kempis.
- 1720. † Pavao Ritter Vitezović, u Beču — 1798. † Matija Reljković, u Vinkovcima.
- 21. — 1737. † Ignjat Djorgjić, u Dubrovniku.
- 1804. * Moritz v. Schwind.
- 1843. Gajeve Novine izlaze prvi put kao „Narodne Novine“ i javljaju, da je kralj zabranio ime ilirsko.
- 1852. * Dr. Ivan Broz, u Klanjcu.
- 22. — 1483. Prva hrvatska knjiga (misal), štampana u Veneciji.
- 1805. * Fran Volarić, pisac, na Krku.
- 24. — 1665. Petar Zrinski imenovan hrvatskim banom.
- 1801. * Stjepan Ivičević, pesnik, u Drveniku.

25. — 1236. † Sv. Sava prvi srp. arhiepiskop i prosvetitelj, najmlađi sin Stevana Nemanje.
26. — 155 † Polykarp.
— 1398. Turci provaljuju prvi put u Bosnu.
— 1699. Karlovački mir.
27. — 1717. † Faust Vrančić, hrv. pisac u Veneciji.
28. — 1681. General Rabata nečovečno pogubio u Senju uskočke vodje.
— 1831. * Mihovil Pavlinović, u Podgori.
— 1869. † Lazar Arsenijević, istoričar, u Beogradu.
29. — 1814. Dubrovnik se predaje pod vlast Austrije.
— 1814 † Filozof Fichte.
— 1837. † Franjo M. Appendini, u Zadru.
— 1854. † Franjo Carrara, arheolog, u Splitu.
30. — 1868. Hrv. sabor bira kraljevinski odbor za ugovaranje nagodbe s Ugarskom.
31. — 1587. † Juraj grof Drašković ban hrv., kardinal — nadbisk. Kaločki u Beču.
— 1808. Napoleon ukida dekretom republiku Dubrovačku.

FEBRUAR

1. — 1806. Franc. general Marmont objavljuje svršetak Dubrovačke republike.
2. — 1804. Izabran je Karađorđe za vođa narodnom ustanku za oslobođenje od Turaka.
— 1846. * Wilh. Steinhausen.
— 1924. † pesnik Aleksa Šantić.
3. — 1894. † u Beogradu pesnik Vojislav Ilić.
— 1895. † u Valjevu Ljub. Nenadović.
4. — 1300. * Joh. Tauler.
— 1765. † Baltazar Krčelić, istoričar, u Zagrebu.
— 1815. * Strossmayer, u Osijeku.
5. — 1822. * Fra Grga Martić, pesnik, u Posušju.
— 1901. † u Vršcu, u Banatu. Dr. Svetozar Miletić
8. — 1864. † u Beču, Vuk Stefanović Karadžić.
9. — 1800. * Fürich.
— 1885. † Miša Anastasijević, veliki prosvetni dobrotvor.
10. — 1675. † Ivan Belostenec, u Lepoglavi.
— 1842. Utemeljena „Matica Ilirska“.
— 1882. † Andrija Palmović, pesnik, u Zagrebu.
11. — 1787. † Rugjer Bošković, matematičar, u Milanu.
— 1901. * u Beču. kralj Milan M. Obrenović.
12. — 1675. * Ignjat Gjorgjić, pesnik, u Dubrovniku.
— 1834. † Schleiermacher.
— 1894. † Dr. Franjo Rački, u Zagrebu.
13. — 1776. Marija Terezija ukida austrijsko primorje i vraća Rijeku Hrvatskoj.

XXVI

15. — 1391. † Ivan od Paližne, ban hrv.
 16. — 1497. * Melanchton.
 17. — 1358. Zadarski mir, kojim Mlečani odstupaju Dalmaciju Ljudevitu I.
 — 1703. † Jelena Zrinska, u Nikomediji.
 — 1865. * Silvije Str. Kranjčević, u Senju.
 18. — 1564. † Michelangelo.
 — 1883. † Dr. Ivan Kaznačić, u Dubrovniku.
 — 1886. † Ivan Despot, pesnik, u Splitu.
 19. — 1473. * Kopernikus.
 20. — 1898 V. J. Vereščagin u Zagrebu.
 21. — 1386. † Kralj Karlo Drački, u Višegradu.
 — 1591. † Maroje Mažibradić, pesnik, u Dubrovniku.
 23. — 1394. † Bosanski kralj Tvrtko.
 — 1685. * Händel.
 — 1905. † Dr. Milivoj Šrepeš, u Zagrebu.
 25. — 1770. Hrv. sabor u Varaždinu traži inkorporaciju hrv. Primorja.
 26. — 1199. † U Hilendaru, Stevan Nemanja.
 27. — 1397. Krvavi sabor u Križevcima.
 28. — 1896. † Dr. Ante Starčević, u Zagrebu.

MART

2. — 1832. * Dr. Kosta Knez Vojnović.
 3. — 1522. Luther ostavlja Wartburg.
 4. — 1806. Rusi opsedaju Boku.
 — 1875. † u Nov. Sadu Kosta Trifković, dramski pisac.
 — 1903. † Dinko Politeo, u Zagrebu.
 6. — 1900. † u Beogradu, Ničifor Dučić.
 7. — 1882. Obnovljena Srbija proglašena za kraljevinu.
 8. — 1891. † u Beču, Dr. Franjo Miklošič.
 9. — 1888. † Josip Pančić, u Beogradu.
 11. — 1537. Po Klisom pogiba Petar Kružić.
 — 1811. * u Risnu, u Boki, Vuk Vrčević.
 — 1856. † u Vršcu, u Banatu, Jovan Sterija Popović.
 12. — 1821. * Medo Knez Pucić, u Dubrovniku.
 13. — 1820. † Juraj Ferić, u Dubrovniku.
 — 1883. † Niko grof Pucić, u Dubrovniku.
 — 1893. † Mate Vodopić, u Dubrovniku.
 14. — 1824. * u Budvi, Stjepan Mitrov Ljubiša.
 15. — 1897. † Sava Bjelanović, novinar i veliki rodoljub.
 16. — 1906. † Luka Zima, u Varaždinu.
 17. — 1893. † Ljudevit Vukotinović, u Zagrebu.
 18. — 1858. * Josip Kozarac u Vinkovcima.
 19. — 1813. * Dav. Livingstone.
 — 1818. * Petar Preradović, u Grabovnici (Lika).
 20. — 1780. * Knez Miloš Obrenović, u Srednjoj Dobrinji.
 21. — 1685. * Seb. Bach.

23. — 1848. Jelačić imenovan za bana.
 24. — 1808. † Ivan Luka Volantić, u Dubrovniku.
 25. — 1801. † Novalis.
 27. — 1855. † Ignjat Alois Brlić, u Novoj Gradiški.
 — 1913. Bugarske i srpske trupe ulaze u Jedrene.
 28. — 1592. * Amos Comenius.
 — 1824. * u Brodu, u Slavoniji, Branko Radičević.
 29. — 1670. Petar Zrinski svrgnut s banske časti.
 30. — 1862. † Pavao Stooš, u Pokupskom.
 — 1282. Sicilijanske večeri.
 31. — 1804. † Dr. Ivan Stuli, pisac u Dubrovniku.

APRIL

1. — 1810. * Martin Nedić, pesnik, u Tuzli, u Bosni.
 2. — 1817. † Jung-Stilling.
 3. — 1811. † u Beogradu, Dositije Obradović.
 4. — 397. † Ambrosius.
 6. — 1667. Zemljotres uništjuje Dubrovnik.
 — 1776. * Vid Došen, pesnik, u Dubrovniku.
 7. — 1433. Kralj Sigismund prodaje Dalmaciju Veneciji za deset hiljada dukata.
 8. — 1905. † Biskup Juraj Strossmayer, u Djakovu.
 10. — 1853. * Richard Jorgovanić, pesnik, u Vel. Taboru.
 11. — 1882. Milka Trnina prvi put na pozornici u Zagrebu.
 13. — 1670. Petar Zrinski pozvan u Beč.
 14. — 1906. † Dr. Ladislav Rakovac, u Zagrebu.
 15. — 1858. † Natale Schiavone, slikar, u Mlecima.
 16. — 1812. * Biskup Juraj Dobrila, u Ježnju.
 — 1871. † Ivan Perkovac, u Somboru.
 17. — 1549. † Juraj Grof Zrinski, propagator protestantizma u Hrvatskoj.
 18. — 1670. Petar Zrinski, uhapšen u Beču.
 — 1814. * Dr. Josip Pančić, u Bribiru.
 19. — 1825. * u Novome Sadu, Đura Daničić.
 20. — 1872. † Dr. Ljudevit Gaj, u Zagrebu.
 21. — 1830. † Grgur Čevapović, u Budimu.
 22. — 1724. * Kant.
 — 1873. Andrija Fijan prvi put na pozornici.
 23. — 1864. † Mate Volarić, ilir. književnik.
 24. — 1815. Miloš Obrenović diže u Takovu drugi ustanak za oslobodjenje.
 — 1908. † Baltazar Bogišić, na Rijeci.
 25. — 1777. * Natale Schiavone, u Dalmaciji.
 26. — 1862. † Mato Topalović, ilir. pesnik, u Gradištu.
 27. — 220. † Tertulianus.
 29. — 1346. Srpski kralj Stefan Dušan venčan za srpskoga cara.
 30. — 1671. Petar Grof Zrinski i Franjo knez Frankopan smaknuti u Bečkom Novom Mestu.

XXVIII

MAJ

1. — 1344. † Knez Mladen Šubić.
- 1874. † Nikola Tomaseo, u Firenci.
2. — 1772. * Novalis.
- 1830. † Ivan Crnčić, u Polju na Krku.
3. — 1087. Nasilna smrt hrv. kralja Zvonimira na Petrovom Polju.
4. — 1893. † Mirko Bogović, u Zagrebu.
- 1900. † u Zagrebu, Hugo Badalić, hrv. pesnik.
5. — 1771. † Mate Karaman, nadb. zadarski i pisac.
- 1813. * Kirkegaard.
- 1821. † Napoleon I. Bonaparte, na otoku Sv. Jelene.
- 1885. † u Temišvaru, knez Aleksandar Karađorđević, ded današnjeg kralja Aleksandra I.
6. — 1033. * Ans. Canterbury.
8. — 1841. Beograd postaje prestonica Srbije.
- 1848. Jelačić sazivlja hrv. Sabor.
9. — 1842. † Marko Casotti, pisac „Miljenka i Dobrile“, u Zadru.
10. — 1594. Spaljeno je na Vračaru kod Beograda telo Sv. Save od Turaka.
13. — 1904. † Evgen Kumičić, u Zagrebu.
14. — 1851. * u Šapcu, Laza K. Lazarević.
17. — 1510. † Sandro Botticelli.
18. — 1711. * Rugjer Bošković, u Dubrovniku.
- 1887. † Mihovil Pavlinović, u Podgori.
- 1917. † Vojvoda Putnik, u Nizzi.
19. — 1237. Donešeno je telo sv. Save iz Trnova u Miloševo.
20. — 1520. † Ban Petar Berislavić, u bitki kod Kosenice.
- 1859. † Ban Jelačić, u Zagrebu.
- 1903. † Dr. Kosta knez Vojnović, u Dubrovniku.
21. — 1471. * Dürer.
- 1895. † Franjo Supeć, muzičar u Beču.
22. — 337. † Car Konstantin Veliki.
23. — 1498. † Savonarola.
24. — 1825. † Matija Petar Katančić, u Budimu.
- 1851. † Stanko Vraz, u Zagrebu.
27. — 1806. General Lauriston opседа Dubrovnik.
- 1868. * Pesnik Aleksa Šantić.
30. — 1265. * Dante Alighieri.
31. — 1520. Veliki zemljotres u Dubrovniku.
- 1809. † Haydn.
- 1854. † Vatroslav Lisinski.

JUNI

2. — 1717. Rijeka slobodna luka.
3. — 1324. * Wicief.
5. — 754. † Bonifatius.

6. — 1848. Svečana instalacija hrv. bana Jelačića od Karlovačkog patrijara Josifa Rajačića.
7. — 1369. * Ivan Hus.
9. — 1894. † Stjepan Buzolić, u Zadru.
- 1900. † Dr. Gajo Bulat, u Beču.
13. — 1805. * Antun Mažuranić, u Novome.
15. — 1573. † Antun Vrančić, u Prešovu.
17. — 1806. Rusko-crnogorska vojska bombarduje Dubrovnik.
18. — 1874. † Fran Kurelac, u Zagrebu.
19. — 1623. * Pascal.
22. — 1422. Mletački admiral Pietro Loredano osvaja Trogir.
24. — 1759. † Serafin Crijević, istorik, u Dubrovniku.
- 1872. † Dr. Dimitrija Demeter, u Zagrebu.
25. — 1530. Augsburška Konfesija.
26. — 1893. Otkriven spomenik J. Gundulića u Dubrovniku.
28. — 1389. Boj na Kosovu.
20. — 1882. † Medo knez Pucić, u Dubrovniku.

JULI

1. — 1646. * Leibnitz.
- 1853. † u Beču, Branko Radićević.
2. — 1642. * Abraham a Santa Clara.
- 1876. Otpoče rat Srbije i Crne Gore sa Turskom.
3. — 1459. Turci uzeše Smederevo i sasvim ovladaše srpskom despotovinom.
4. — 1715. * Gellert.
5. — 1739. * Juraj Ferić, u Dubrovniku.
6. — 1415. † Ivan Hus.
- 1889. † u Novome Sadu, Jakov Ignjatović, pripovedač.
7. — 1099. Opsada Jerusolima.
- 1838. * Vatroslav Jagić.
- 1877. † Mate Botteri, prirodnjak, u Orizabi.
8. — 689. † Kilian.
- 1809. * Dr. Ljudevit Gaj, u Krapini.
- 1819. * Vatroslav Lisinski, u Zagrebu.
9. — 1677. † Angelus Silesius.
- 1813. * Ivan Fiamin.
10. — 1509. * Kalvin.
12. — 1536. † Erasmus od Rotterdama.
13. — 1577. Karlovac osnovan na 300 turskih glava.
- 1870. U vatikanskom koncilu glasuje se o nepogrešivosti papinoj. Strossmayer i 55 biskupa predaju papi Piju IX. pismenu izjavu, da ne mogu prisustvovati proglašenju nepogrešivosti i ostavljaju Rim.
- 1906. † u Zagrebu, romanopisac Josip Evgen Tomić.
14. — 1606. * Rembrandt.
- 1879. Prenos kosti Petra Preradovića iz Beča u Zagreb.

XXX

15. — 1877. † Franjo Salghetti-Drioli, slikar, u Zadru.
 17. — 1391. Kralj Ladislav imenuje Hrvoju Vukčića hrv. banom.
 — 1507. Luther se zakaluderio.
 20. — 1866. Pomorska bitka kod Visa.
 — 1876. † u Beogradu, Dr. Janko Šafarik.
 21. — 1456. Ivan Kapistran i Sibirjanin Janko pobeđuju Turke kod Beograda.
 — 1811. * Dr. Dimitrija Demeter, u Zagrebu.
 23. — 1826. * Bogoboj Atanacković, pripovedač.
 — 1914. Austrougarska upućuje ultimatum Srbiji.
 25. — 1386. Bitka kod Gorjana.
 — 1854. * Konstantin Jireček, istorik.
 26. — 1817. Ubijen Karadorđe.
 27. — 1846. Franjo Liszt u Zagrebu.
 28. — 1750. † Seb. Bach.
 — 1867. Svečano otvorenje Jugoslovenske akademije.
 30. — 1785. * Josip barun Rajačić, srp. patrijar, u Prokihama.
 31. — 1409. Zadar se predaje Mlečanima.
 — 1793. * Jan Kollar.
 — 1860. * Ignacije Strukić, u Kreševu.

AVGUST

1. — 1427. † Srpski despot Stevan Lazarević, sin kneza Lazara.
 — 1628. † Juraj Baraković, u Rimu.
 2. — 1785. * Josif Rajačić.
 4. — 1890. † Ivan Mažuranić, u Zagrebu.
 6. — 1651. * Feneleon.
 — 1889. † Jakov Ignjatović, pripovedač, u N. Sadu.
 9. — 1832. * Gjura Jakšić.
 10. — 70. Razorenje Jerusalima.
 — 1863. † Luka Botić, u Djakovu.
 12. — 1844. † Jernej Kopitar, slavista.
 15. — 1740. * Claudius.
 16. — 1921. † u Beogradu, Kralj Petar I. Karadorđević.
 18. — 1450. * Marko Marulić, u Splitu.
 — 1872. † Petar Preradović, u Fahrenfeldu, kod Beča.
 19. — 1662. † Pascal.
 25. — 1882. † Vuk Vrčević, u Dubrovniku.
 26. — 381. † Uefilas.
 27. — 1770. * Hegel.
 28. — 1749. * Goethe.
 — 1914. Austrougarska objavljuje rat Srbiji.
 30. — 1905. † Fra Grga Martić, u Kreševu.

SEPTEMBAR

2. — 1919. Saveznici predaju austrijskim delegatima definitivne uslove za mir.

- 5. — 1849. † Antun Nemčić, u Križevcima.
- 8. — 1566. † Nikola Šubić knez Zrinski, pod Sigetom.
- 9. — 1828. * Lav Nikolajević Tolstoj.
- 13. — 1874. † Dr. Božidar Petranović, osnivač Matice Dalmatinske, u Mlecima.
- 14. — 407. † Jovan Hrisostom
- 19. — 1900. † u Dubrovniku, Ivan Stojanović.
- 21. — 1452. * Savonarola.
- 26. — 1182. * Franjo Asiški.
- 28. — 1784. * Antun Kaznačić, u Dubrovniku.
- 1803. * Ludwig Richter.
- 29. — 1909. † Dr. Vlad. Vidrić, u Zagrebu.
- 30. — 420. † Hieronymus.

OKTOBAR

- 1. — 1882. Osvećenje Strossmayerove katedrale u Djakovu.
- 2. — 1839. * Hans Thoma, nemač. slikar.
- 6. — 1836. † u Srem. Karlovcima, mitropolit Stefan Stratimirović.
- 7. — 1227. † Stevan Nemanja, prvovenčani.
- 8. — 1669. † Rembrandt.
- 9. — 1076. Krunisanje hrv. kralja Zvonimira na Solinskome polju.
- 1802. * Nikola Tommaseo, u Šibeniku.
- 14. — 1842. * u Šapcu, Stojan Novaković.
- 1865. * u Loznici, Prof. Jovan Cvijić.
- 19. — 1874. Otvorenje hrv. Sveučilišta u Zagrebu.
- 17. — 1170. Walter v. d. Vogelweide.
- 19. — 1874. Otvorenje hrv. Sveučilišta, u Zagrebu.
- 23. — 1912. Bitka na Kumanovu.
- 28. — 1466. * Erasmus od Rotterdama.
- 1848. Ban Jelačić opседа Beč.
- 29. — 1805. † Tito Brezovački, u Zagrebu.
- 30. — 1412. Šibenik dolazi pod Veneciju.

NOVEMBAR

- 1. — 1851. † na Cetinju, Petar II. Petrović Njegoš, vladika i najveći naš pesnik.
- 3. — 1908. † Silvije Str. Kranjčević, u Sarajevu.
- 6. — 1769. * Franjo M. Appendini.
- 8. — 1744. * u Čakovu, u Banatu, Dositije Obradović.
- 1787. * u Tršiću, u Podrinju, Vuk Stefanović Karadžić.
- 9. — 1706. † Arsenije III Crnojević, srp. patrijarh.
- 10. — 1483. * Martin Luther.
- 11. — 1821. * Dostojevskij.
- 12. — 1073. † Ivan Zrinski, sin Petra Zrinskoga, u Gracu.
- 13. — 353. * Avgustin.
- 14. — 1714. † Jeronim Kavanjin, u Splitu.
- 1716. † Leibniz.
- 1812. * Petar Petrović Njegoš.

XXXII

16. — 1673. † Ana Katarina Zrinska, žena bana Petra, u Gracu.
— 1812. * Franjo Carrara, arheolog, u Trogiru.
17. — 1882. † Gjuro Daničić, u Zagrebu.
21. — 1768. * Schleiermacher.
24. — 1632. * Spinoza.
— 1799. † Ivan Stratko, u Zadru.
25. — 1823. † Marko Bruere-Derivaux, na Cipru.
— 1828. * Dr. Fr. Rački, u Fužinama.
28. — 1878. † u Beogradu, Gjura Jakšić.
29. — 1873. † David Levingstone.

DECEMBAR

1. — 1709. † Abraham a Santa Clara.
— 1918. Ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca.
3. — 1737. † Ardelije della Bella, u Dubrovniku.
4. — 1800. * Franjo Prešern, veliki slovenački pesnik.
7. — 1833. * U Novome Sadu, Jovan Jovanović, pesnik.
8. — 1638. † Ivan Gundulić, u Dubrovniku.
10. — 1806. * Pavao Stoss, u Dubravici.
— 1906. † Luko Zore, na Cetinju.
13. — 1777. † Albrecht v. Saller.
— 1861. † Josip barun Rajačić, u Karlovcima.
— 1881. † Avg. Šenoa, u Zagrebu.
15. — 1898. Vlaho Bukovac otvara prvi „Hrv. salon“ u Zagrebu.
16. — 1760. † Fra Andrija Kačić-Miošić, u Zaostrogu.
— 1827. † Maksimilijan Vrhovac, u Zagrebu.
— 1871. † Stjepan Ivičević, u Makarskoj.
18. — 1591. *Palestrina.
— 1816. * Mato Vodopić, u Dubrovniku.
— 1888. † Antun Mažuranić, u Zagrebu.
19. — 220. † Klement Aleksandrijski.
20. — 1834. * Dr. Baltazar Bogišić, u Cavtatu.
— 1875. † Vjekoslav Babukić, u Zagrebu.
23. — 1721. † Ivan Šiškoy Gundulić, pesnik u Dubrovniku.
24. — 1801. † Arhimandrit Jovan Rajić, istoričar.
25. — 1893. † Dr. Ivan Broz, u Zagrebu.
— 1904. † Dr. Dinko Vitezić, u Krku.
— 1902. † Dragutin A. Parčić, u Rimu.
26. — 1809. Marmont, kao upravnik Ilirije, dolazi u Karlovac.
29. — 1877. Srpska vojska uzima od Turaka Pirot.
31. — 1601. General Rabata smaknut od Uskoka u Senju.

КАКО ТРЕБА С ВЕСИЈОМ РАБОТИТИ
ВАШЕ ПРВМЪНЪН УЧИЛИЩНО КНИЖКА
ДА ВАМ ВЪЗМЕТЕ ДОПОЛНИТЕЛНИ СЪВЕТИ
ВНИЕ РЕ СЪ ПРАВИТЕ ДОКЪМЪНТИ

БЕЛИ ОРЛОВИ НА ЈАДРАНУ

ВИЛЕ ЋЕ СЕ ГРАБИТ У ВЈЕКОВЕ,
ДА ВАМ В'ЈЕНЦЕ ДОСТОЈНЕ САПЛЕТУ;
ВАШ ЋЕ ПРИМЈЕР УЧИТИ ПЈЕВАЧА,
КАКО ТРЕБА С БЕСМРТНОШЋУ ЗБОРИТ!

ВОСКРЕСЕЊА НЕ БИВА БЕЗ СМРТИ.

П. П. ЊЕГОШ

Краљ Петар на положају за време перске битке

Жив. Девичерски:

НА ВОДАМА АЛБАНСКИМ

На водама албанским, на водама смрти, устависмо уморне чете. На рекама албанским: Шкумби, Семени и Војуши устависмо се, да одморимо кости. Само нам кости још остадоше, кости, смрт и част на заставама славе.

Под врбе пободосмо кржаве заставе наше, и сеђасмо несретни и тужни у сунчево подне без сунца, у дан радости

божанске, без радости. Сеђасмо, али не плакасмо; и умирасмо
ћутећи као што ћути велика туга, као што ћуташе Велики
Страдалник на крсту јерусалимском...

И они, што нас гледаху са висова, очију змијских и зуби
вучјих искаху од нас последње метке за комад проје, као
откуп живота. Али им не дадосмо, и умирасмо тихо и тужно,
пјани од младости и поноса. И не погазисмо реч мужанску,
крвљу и гробовима запечаћену још у постању нашем...

Умирасмо мислећи на тебе, Мајко, најсрећнија под сунцем
и најтужнија у свом родитељском болу, али не пустисмо гласа
од себе. Умирасмо тужно и безшумно, као што се безшумно
слежу непобусани гробови у кишне јесенске ноћи, али не за-
трепта врисак на исушеним уснама нашим. Умирасмо, али Те
не издадосмо...

О, како би Те издали кад смо откинути са Твог срца и,
кад смо удахнули лепоту часне смрти још у утроби роди-
тељској!...

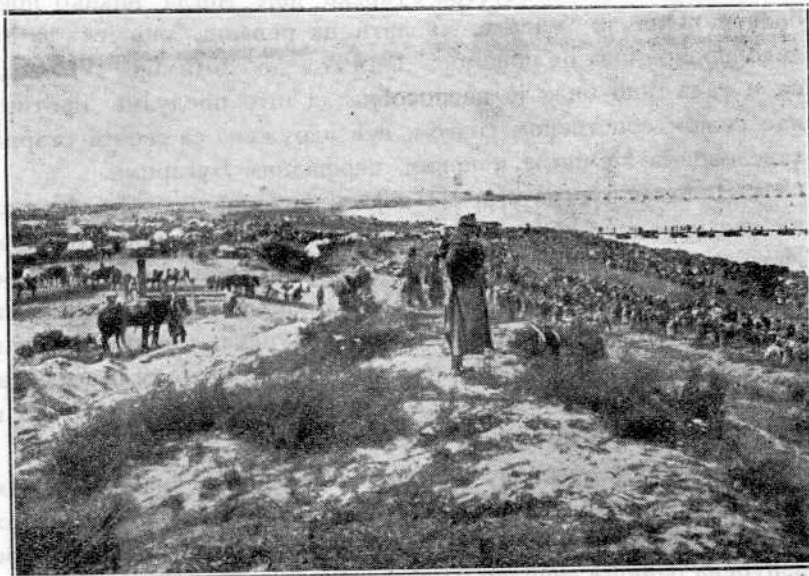
Ако заборавимо Тебе, Србијо, нек нас забораве деца
наша, нек нас забораве срећнија и боља поколења што ће из
наше крви нићи. Нек се истопе бајонети у рукама нашим, као
пролетни снег под сунцем, као реч проданих, ситних душа
што нас издадоше, а не осетише никад лепоту бола у само-
одрицању, ни сласт мука човечности ради.

О, Господе, велики, једини и силни, Господе моћни и
вечни, виши од свих векова и свих вера, опомени се на дан
пропасти Србијине синова Кајинових кад говораху: „Раско-
пајте је, раскопајте је до темеља“... И у празна и у пуста
срца њихова ули кап сазнања Човечности и Љубави, што кроз
човека оваплођена Божанством Твојим ули у срца праведних.

Сине Кајинов, крвнице, благо ономе ко ти отвори очи
пред оним што си нама учинио!....

Благо ономе, који предано поведе децу твоју путем пока-
јања, правде и љубави, као што смо ми предано оступали
путем туге и праштања, простирући крв своју пред ноге Ге-
нија Расе, који је добровољно ишао своме крсту....

Аустријанци прелазе преко Саве

Бен. Мил. Ј. Николајевић:

ДАНИ ИСКУШЕЊА НАШЕ ВОЈСКЕ¹⁾

Пораз аустро-угарске војске у новембру 1914 године, који им је приредила наша јуначка војска, после суворске контра-офанзиве, било је једно велико понижење Аустро-Угарске као Велике Силе, а оружја њихове војске посебице.

Мала Србија, после два балканска рата и после петомесечне непрекидне борбе са непријатељем, далеко надмоћнијим и свежим, потукла је до ноге сву цареву војску, одређену противу нас, заробила око 70000 војника, велики број непријатељских батерија и осталог разноврсног материјала, и најзад остатак војске, која је одступала у паничном бегству, пребацила је преко Саве и Дунава, да се негде далеко на северу освесте и приберу од страха.

¹⁾ Овде износим кратак извод из мог опширнијег рада, кога припремам за штампу. При овоме послу послужио сам се, осим мојим забелешкама, још и службеним документима; објављеним делом француског потпуковника г. Сиперта д'Алозијера: „*Un Drame Historique*“, као и делом г. Огиста Бопа некадањег француског опуномоћеног министра код нас: „*A la suite du Gouvernement Serbe*“.

Ово понижење Аустро-Угарска није могла никако преболети. Она је морала мислити на реванш, она се за то дело припремала од новембра 1914 год. до септембра 1915 год., па и тада још била је неспособна да што предузме противу нас својом сопственом снагом, већ удружена са својим старим савезницима Немцима и новим, перфидним Бугарима.

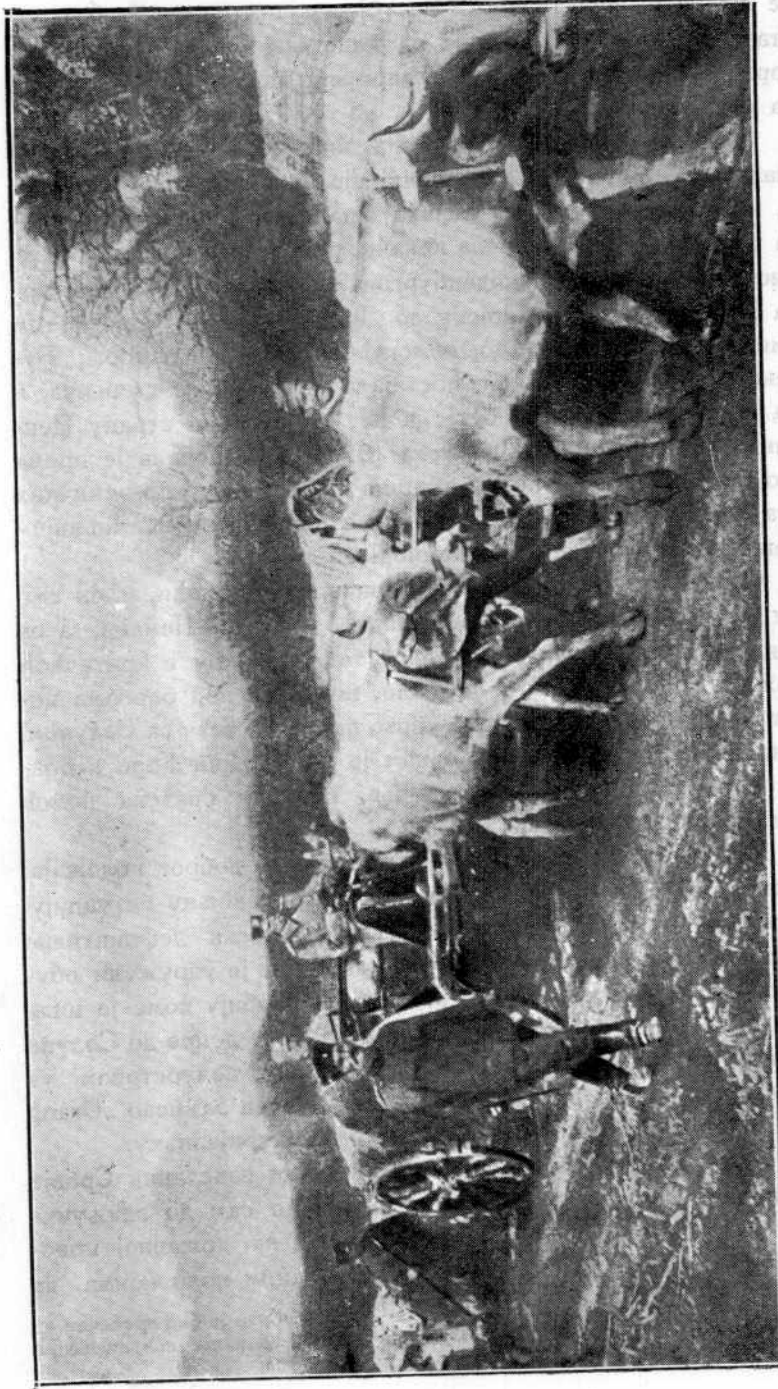
Да ће се аустро-угарска војска, чим се успособи, понова на нас управити, било је знано и нашој Врховној Команди. Исто тако добро је знала наша Врховна Команда, да гоњење потпуно растројеног и одступајућег непријатеља ваља водити до последњег даха, и преко Саве и Дунава, до уништења и последњег човека њене војске. Да смо тако што могли извести, било би велико питање, да ли би, уопште говорећи, био и могућ један понован сукоб наше и аустро-угарске војске.

Ту јасну и очевидну корист ми смо добро знали, али нам је продужење гонења било немогуће извести и преко наших граница, јер је наша војска физички била преко сваке мере изнурена ранијим дневним и ноћним борбама и покретима, недостајало је муниције у великим количинама, а да опаки тифус и не помињемо, који је необично јако проредио и изнурио нашу војску.

Због ових разлога ми смо били приморани да наш успех обуставимо, јер сопственом снагом то нисмо могли извести. Потребна нам је била за тај посао нова одморнија и материјално опремљенија снага, која би надокнадила нашу изнуреност и успособила нас за даље покрете и нове борбе.

Ову снагу могли су нам дати једино наши Савезници, али нам је они нису дали, ваљда зато што су веровали, да се дефинитиван успех може постићи само на Западном фронту и друго, што су погрешно подцењивали значај Балканског војишта, не очекујући значајније резултате са те стране. Међутим, и ако је Западни фронт био несумњиво најважнији, и ако је он највише интересовао Французе, Енглезе и Белгијанце, енергична и снажна акција и са Балканског војишта дала би значајне резултате, као што нам то сведочи успех постигнут у септембру 1918 године. Неактивност на Балканском војишту од новембра 1914 до септембра 1915 године, донела нам је продужење рата и наше одступање.

Све наше акције, упућене да убеде наше Савезнике о већем значају Балканског војишта него ли му оне придају, и ве-

Краљ Петар на воловским колима за време повлачења

лике штете од неактивности на тој страни, остале су без резултата. С тога се ситуација на нашем војишту у 1915 год. погоршавала из дана у дан, а нарочито последња четири месеца ове године.

Сама ситуација овог времена, чини нам се, императивно је налагала, да се нешто значајније одпочне и на Балкану. Јер, на Западном фронту велика француска офанзива предузета у Шанпањи, није донела никакве резултате, сем тактичких; на источном фронту Хинденбургова офанзива у Пољској довела је аустро-угарску војску до Двине, док је Русија у том времену била у апсолутној немогућности да је парира; Бугарска, и иначе несигурна, постајала је све више сумњива, и била је велика вероватност, да ће ступити на страну Централних Сила. Почетком августа 1915 год. одпочела је према нашој државној међи концентрација знатних аустро-немачких снага и опасност за нас од једне офанзиве далеко надмоћнијим непријатељем била је ту. *Hannibal ad portas!*

Савезници нам нису могли на време помоћи, и ми смо били нападнути са севера и запада од Аустро-Немаца, а са истока од Бугара. Налазећи се у тако тешком и критичном положају, није нам друго остајало, но да се под борбама повлачимо. Како су нам Бугари убрзо пресекли везу са Солуном, једини одступни правац остао нам је преко Црне Горе к обалама мора, где ће нам, ван сумње, притећи братска помоћ наших моћних Савезника.

Међутим Централне Силе, свесне свог доброг положаја, тежили су да користе ову за њих врло повољну ситуацију. Најзгоднији моменат био је, када је Бугарска дефинитивно ступила на њихову страну. Прва акција био је удружени обухватни аустро-немачко-бугарски напад на Србију коме је циљ, да се не само сломије српски одпор, него да се допре до Солуна и, пошто се овлада целокупним балканским полуострвом, уз вероломство Грчке, оствари њихова давнашња замисао „*Drang nach Osten*“, сан тако мио германском империјализму.

У том критичном добу ја сам био војни изасланик Србије у Лондону. После свестране студије, дошао сам до закључка да се наше одступање може зауставити на државној црногорској међи¹⁾, на тим од природе врло јаким положајима, да

¹⁾ Одступни правац наше војске ка Солуну убрзо је био пресечен од стране Бугара, те је стога остао једини правац за наше повлачење ка Црној Гори.

на њима наша војска удружена са црногорском, може са успехом дати дефинитиван несавладљив отпор даљег непријатељског продирања. Али, да би се наша војска могла задржати на црногорској територији, неизоставно је било потребно, да нам наши Савезници осигурају довоз свих материјалних потреба: муниције, хране, санитетског материјала и т. д., јер се без тога задржавање у овој сиротној земљи не да ни замислити. Докле ми под борбама не стигнемо до црногорске територије, да се за то време горе наведене материјалне потребе, уколико је могуће више, дотуре преко Италије у Црну Гору, а после да се ово донашање редовно осигура.

Ову моју мисао саопштио сам и образложио британском ђенералштабу и, искрено да речем, према ранијем искуству, нисам се надао да ће је прихватити. О овоме моме кораку одмах сам известио нашу Врховну Команду, молећи је да га одобри, ако га оцени као доброг и корисног.

Противно моме очекивању извештен сам телефоном, одмах сутрадан, из британског ђенералштаба, да су мој предлог начелно примили, и да ће по подне доћи к мени нарочити официр из ђенералштаба, да детаљније проучимо ово питање које сам им навео.²⁾

Непотребно је да овде излажем све детаље нашег споразума, довољно је да речем, да се моја мисао није остварила онако како сам је ја схватао, како сам је ја предложио, и како би било корисније. Све се свело на образовање мисије „*Britisch Adriatic Mission*“, којој је на чело стављен ђенерал Тајлор (Taylor). Ова мисија имала је двојак задатак: да снабдева српску војску материјалним потребама, и да врши оправку путева и мостова, којим ће српска војска одступати преко Арбаније.

Већ из овог задатка британске мисије видео сам, да Енглези и не мисле на задржавање наше војске у Ц. Гори, како сам им ја учинио предлог.

Неколико дана доцније и Французи су одредили своју мисију са задатком: да се изнемогла и гладна српска војска прихвати при стицању на обале Јадранског мора и ту нахрани; па да се пренесе на сигурну тачку, да се тамо одмори и реорганизује, како би понова у заједници са Савезницима ступила у борбу. Ова мисија имала је службени назив „*Mission*

²⁾ Овај официр био је британски ђенералштабни капетан Гарција, који је доцније, по образовању Британске јадранске мисије, био њен члан.

Виљем и Кобург у Нишу

militaire française en Albanie". За њеног шефа постављен је ђенерал Мондезир.

Проучавајући наређење дато шефу француске мисије, који је једновремено био и шеф свих савезничких мисија, његов је главни задатак био, „да процени мере које се одмах имају предузети за реорганизацију српске војске“, што ће рећи, да наши Савезници од првог момента нису ни мислили на задржавање српске војске на црногорској територији, што је, по моме мишљењу, погрешка.

Таквим схватањима ми смо били приморани да наше одступање продужимо и да Црну Гору без борбе напустимо. Хитало се мору, где нас у Сен. Ђованском пристаништу очекује храна и друге потребе које су нагомилане у Бриндизију, основичној тачци.

Од Бриндизи снабдевање се имало вршити двома пругама: једном са С. Ђовани ди Медова, другом за Драч. Сви транспорти преко Јадрана имали су се вршити под командом Адмирала Кутинелија.

Снабдевање српске војске требало је да одпочне почетком децембра, момента, када прве српске трупе стану пристизати

на јадранску обалу. Транспортовање хране имало се вршити малим лађама „због плиткости Сен. Ђованског пристаништа“, како су се Италијани изражавали,¹⁾ а да буде праћено и штићено контраторпиљерима.

При свем том пренашање је вршено врло неуредно, нарочито за медовско пристаниште, које је било најпотребније за храну, јер ту од Скадра пристиже најглавнији део српске војске.

Да није Ђенерал Мондезир стално дејствовао, транспортовање би се вршило још нередовније. Италијанске власти увек су се изговарале, да немају довољно ратних бродова који би заштитили ове транспорте. Међутим, Адмирал Кугинели, имао је у овом времену на расположењу у британском пристаништу, осим италијанске и британске флоте, још и једну дивизију под командом капетана Лежеја од 14 торпиљера са једном ескадрилом од 9—10 подморница.

С друге стране, и ако Аустријанци нису били јако активни, Италијани су се уздржавали од транспортовања за оба северна пристаништа, и стално су чинили предлоге, да се снабдевање српске војске врши транспортима који би били упућени ком арбанашком пристаништу даље на југу. Овакви захтеви били су неумесни већ и по томе, што су италијанске власти добро знале, да је српска војска изнурена у толикој мери, да она једва може отићи и до медовског пристаништа, где би имала да буде свесрдно прихваћена од стране својих Савезника, са којима се она раме уз раме тако јуначки борила. И да се имало воље за искрену помоћ, нашло би се и могућности, да се овај прихват ту и изврши.

Стање наше војске скоро је очајно, она полако пристиже мору где треба да нађе хране, а ње нема. Благодаречи свесрдним напорима наших савезника Енглеза и Француза, многобројни магацини у Бриндизи препуни су најразноврснијих потреба, али која вајда када Италијани чине отежице да се оне нама дотуре, тамо где је то најпотребније.

Официри француске мисије, који су се 22 децембра 1915 г. искрцали у Сен-Ђованском пристаништу, констатовали

¹⁾ Очеvidно је било боље и корисније, да се пренос хране и др. материјалних потреба вршио великим уместо малим лађама, јер би оне могле пренети већу количину за краће време, тим пре, што су потребе наше војске биле врло велике. Разуме се по себи, да би се ови транспорти морали осигурати пратњом од ратних бродова, које су Италијани у овом времену имали у довољном броју. Али све то није извршено.

су очајно стање српске војске и избеглица што се овде налажаху. Глад и разне болештине немилосрдно су косиле ове људе. Питање њихове исхране било је најважније и врло прешно. У околини није било хране, а оно што је се могло наћи, нису давали Арбанаси. Порција на човека сведена је на 200 грама кукурузног хлеба. Ако се храна не би могла дотурати преко С. Ђовани, српска војска морала би умрети, или би била приморана на предају.

У своме рапорту ова мисија вели: „Ситуацију у којој се налази несрећна и јуначка Србија последњих дана месеца децембра 1915. г. толико је трагична, да нам историја не даје сличан пример беде у коју је допао један народ. Ван сумње је, да је опустошење Белгије и наших северо-источних предела од стране непријатеља велико, али је становништво тих крајева нашло гостопримство у Француској, да би се прибрало и исхранило.“

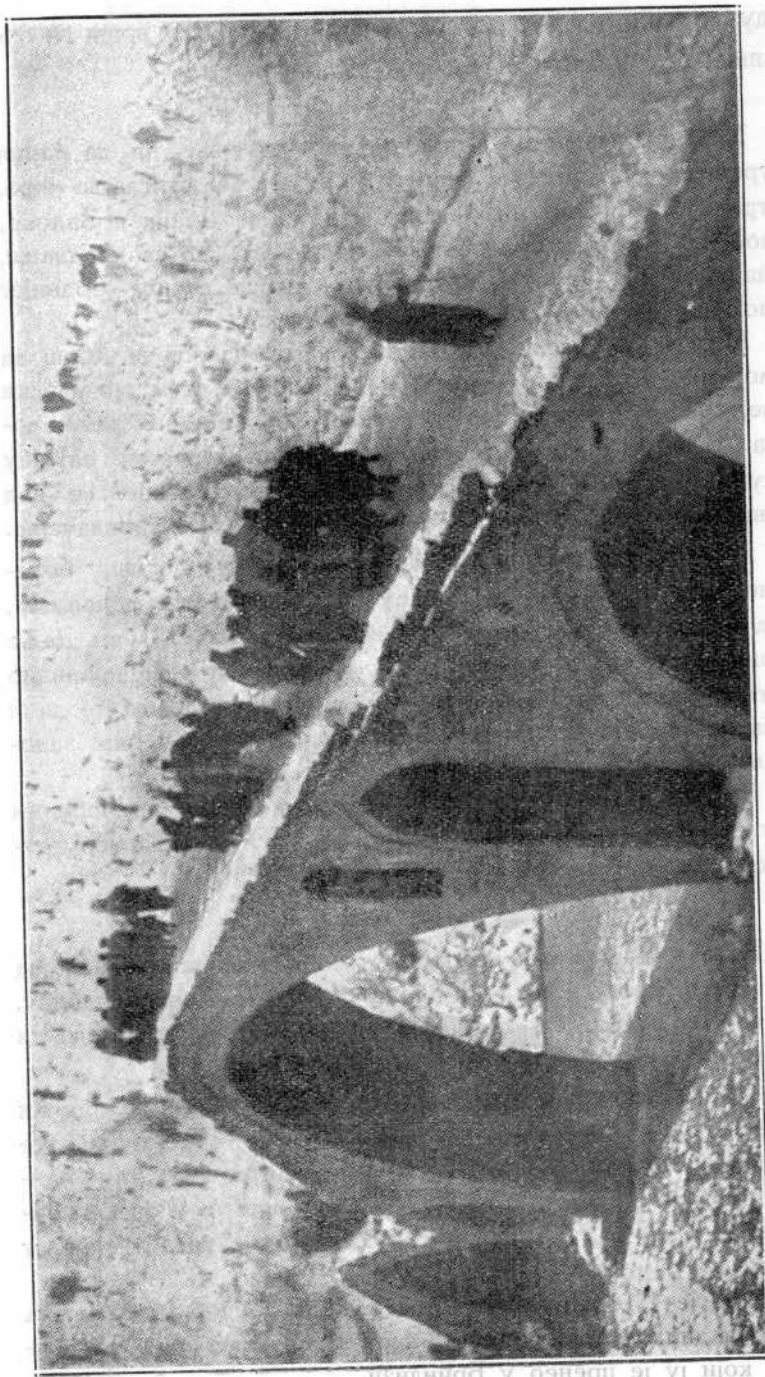
„Срби, после њихове Голготе и врло мучног одступања кроз негостољубиву земљу, дошли су до непријатељског мора. Шта више, њима се чинило да им је и изгнанство недопуштено. Неволјно нам у памет долазе речи италијанских другова: лешина се не може оживети“.

Као што се види из овог рапорта, наша је војска у очима Италијана била лешина, јер је њихова жеља била да она то и буде.

Врло мучну ситуацију стварају нам Италијани, јер немају воље да нам дотурују храну. Обраћамо се на све стране и молимо, да се овом злом стању помогне. У том смислу карактеристична је депеша нашег Министра Председника Посланству у Рим од 3 децембра 1925 год.:

„Наша војска гладује, данас нема хлеба, јер немамо брашна нити га овде можемо добити, нити у околини купити. Ако га не пошаљу одмах, онда је све пропало, јер изнурена војска не може живети без хране. Јавили ми пре два дана да долази лађа у С. Ђовани и Бар, а до овог часа није ништа дошло. Предстоји капитулација због глади. Најенергичније тражите, да нам отворено одговоре: хоће ли они слати храну, или ће нас уморити глађу“.

У исто време и наша Врховна Команда моли Министра Војног, да се дотурање хране из Бриндиза за Медову, што до сада врше Италијани, обезбеди, или да транспорте хране

Преко Везировог моста

предузме који од других савезничких држава, и врши га озбиљније, без шиканирања и задњих намера.

* *

Као што видимо, Италијани немају воље ни да нашој изнуреној војсци дотуре храну када је она већ стигла до мора, а о транспорту њеном и избеглица лађама до Драча и Валоне, ни помена. Изговара се на немогућност и стално се предлаже, да наша војска продужи маршовање сувим до ког угоднијег јужног пристаништа: драчког или валонског.

Но, да се доспе до Валоне, ваља извршити марш са премореним и гладним трупима од 300 км. дуж мочварске обале, где су путеви блатњаве стазе, преко којих нема мостова. С друге стране, снабдевање трупа, за коју службу потпуно недостаје транспортних средстава, вршиће се под изванредним тешкоћама за све време овог дугог повлачења.

Постојала је оправдана бојазан, да се не појачају болештине, које су јако беснеле међу нашим изнуреним војницима, те да се још више не смање ефективи и онако сведени. Даље је још постојала и сумња, да наши војници неће правилно схватити неизбежну потребу овог даљег маршовања те да и дисциплином попусте, која је до овог момента била задовољавајућа.

При свем том марш сувим за Драч и Валону премореним и погладнелим српским трупима морао се извршити, јер другаче није било могуће.

* *

Престолонаследник Александар није хтео да се одвоји од своје војске, желео је да с њом до краја подели горку судбину. Он није хтео прећи ни у Бриндизи, па ни на Крф, пре него ли се реши питање транспортовања његове војске.

Француска влада хтела је и српској влади да пружи исто гостопримство које је указало и Белгији 1914 године, те је одредила Екс-ан-Прованс за њено седиште, куда јој је припремљено све што јој је потребно за смештај њених министарства, као и за савезничке посланике акредитоване у Србији.

Тако је 1/14 јануара 1916 год. укрцана целокупна српска влада, са дипломатским кором, на италијански брод „*Città di Bari*“, који ју је пренео у Бриндизи.

Када је Председник српске владе тамо стигао, сазнао је од ђенерала Мондезира, да је место Бизерте одређен Крф за реорганизацију српске војске, те је одмах одбио да иде у Француску. Остао је са осталим члановима владе у Бриндизи док се наше прве трупе нису на Крфу искрпале, па је онда тамо прешла и сва влада.

У Бриндизи чланови наше владе провизорно су били смештени на италијанској Крстарици „*Citta di Catania*“ и учињено је све да се олакша комуницирање са Регентом, који још беше у Албанији са војском, и са Крфом, благодарећи многобројним транспортима који су свакодневно одлазили овим тачкама.

5/18 јануара 1916 год. изненада је дошао у Бриндизи италијански краљ Виктор Емануело, где је у адмиралитету званично примио председника наше владе и остале ministre. Овај пример показао је Европи, да Србија и њен народ још постоји, и да ће продужити да заузима своје место у друштву њених Савезника.

Истога дана Краљ је примио и ђенерала Мондезира, који је користио прилику и Краљу изложио, колико би штетно било, ако би италијанске власти продужиле да спречавају или ометају извршење плана транспората.

Краљ је уверио ђенерала, да се ова забрана неће више поновити, да ће наредити ђенералима Бертогију и Геринију, да образују депо хране дуж пута Драч—Валона, као и да примају српске трупе на њиховој окупационој зони, за сво време трајања њиховог укрцавања. Италијанска морнарица, са своје стране, послаће бродове у Драч, да би се ту укрпале српске трупе одређене да се пренесу у Крф, да би им се отклонили мучни маршеви од Драча до Валоне.

6/19 јануара 1916 год. стигао је у Љеш ђенерал Мондезир. Престолонаследник Александар био је у том времену још болестан од операције издржане у Скадру последњих дана месеца децембра и дошао је у Љеш 2/15 јануара.

Један торпиљер беше одређен да га одведе у Драч преко Бриндизи, али кад је сазнао да се укрцавање његових трупа у С. Ђовани ди Медова врши споро и у малом броју, одбио је да се одвоји од својих храбрих војника, изјавив мајору Кудану „да би целог века себи пребацивао, ако би напустио своју војску у тако критичном тренутку“.

Настањен у овом жалосном сеоцету, коме недостају и најпотребнија средства за живот, али које је почетна тачка поласка српске војске за марш југу, његово присуство имало је да ободри трупе, да им уздигне морал и да им помогне да издрже нове напоре који им предстоје.

Господин Огист Боп, француски посланик код нас у том времену, пише у свом делу: „*A la suite du Gouvernement Serbe*“ „сви бродови који су пренос вршили, бежу отпутовали, док је на арбанашкој обали остао сам Регент. Један његов део војске још је у опасности; он не напушта ни последњег војника који сувим иде Драчу. Њихова судбина је и његова. Он мирно борави међу њима, његово присуство ублажава њихове муке; њихова резигнација појачава његову храброст. Престолонаследник Александар са пуно племенитости прати своју војску на Голготу“.

Генерал Модезир уверен у обећања добивена у Бриндизи, желео је, дошав у Љеш, да обавести Регента о мерама већ предузетим за исхрану и укрцавање трупа на арбанашкој обали.

Ради извршења ових операција било је потребно да се уреди покрет јединица југу, како би њихов придолазак укрсној тачци био једновремен са доласком транспортних бродова. Но за ово је било потребно, да српска Врховна Команда одустане од укрцавања у С. Ђовани ди Медова, па шта више и да убрза покрет дивизија југу дуж арбанашке обале.

Генералов сусрет са Регентом био је дирљив. Престолонаследник је лежао на једном уском пољском кревету, у савим сиротињској соби без намештаја, голих зидова, са земљаним подом, у малом прљавом стану, коме су недостајале и најпотребније ствари.

Генерал беше сео поред његове постеље, на ковчег кога му је понудио Престолонаследник, трудећи се да му докаже потребу покрета трупа југу, где ће се укрцавање извршити. Објаснио му је, да су прелази преко река знатно поправљени од стране британске јадранске мисије, да је погодно време, да је за укрцавање све припремљено у Драчу и Валони, и да покрет ваља извршити брзо, јер су Аустријанци од Скадра већ добушовали, и да маршују дуж обале; најзад му је доставио и наређење војводе од Абраце, да се сваки саобраћај бродовима обустави са Сен Ђовани ди Медова.

Војници носе болесног војводу Пугника преко албанских планина

На све ово Престолонаследник је енергично изјавио, да он не може захтевати од својих трупа нове напоре, да су оне доведе стигле сасвим изнурене и да су се ту имале укрцати, према датом обећању од Савезника, и чим стигну до јадранских обала, да је он преварен, због чега је у очајању, ако се укрцавање не би извело брзо у Сен Ђовани ди Медова.

Налазећи да би било неопортуно у овом моменту даље наваљивати, после дуже паузе, ђенерал је рекао Престолонаследнику :

„Ваше Височанство, за Вас је наступио озбиљан тренутак, јер имате да донесете капитално решење. Историја нам даје примера, да су млади принчеви, као што сте Ви, упознали после победе и њене најгоре стране ; па да су и поднели ова искушења са резигнацијом, што је чинило њихову владавину великом“.

„Ја ћу тек по подне одпутовати. Нека ми Ваше Височанство дозволи да, пре него напустим Љеш, дођем да се с Вама опростим“.

Пошто је Престолонаследник пажљиво саслушао ђенерала, љубазно му је одговорио :

„Довиђења, ђенерале!“

Два часа доцније ђенерал је сазнао, при своме доласку, да је Регент звао свог начелника штаба и да је с њиме дуго конферисао. То је био добар знак. Тако је било и у истини. Престолонаследник примив ђенерала, рекао му је, да је издао наређење за покрет трупа Драчу и Валони.

Пошто је ђенерал заблагодарио Престолонаследнику за овакво решење, узео је слободу да му рече :

„Височанство, очекивао сам да ћете ми изразити бојазан, да ће заповест за покрет југу учинити рђав утисак на ваше трупе, ма колико да високо стоји њихово морално стање. Оне не треба да имају злу вољу на Савезнике. Француска, уз сарадњу Енглеске и Италије, учиниће све да им помогну. Вероватно, да ће то Ваши војници разумети, ако им Ви то у неколико речи у Вашој наредби објасните, да Савезници од њих захтевају последњи напор, на крају кога ће им доћи извештај спас, одмор и потпуно опорављење.“

Ову је молбу Престолонаследник прихватио, и издао је наредбу војсци за покрет следећег садржаја :

Наредба ОБ. 27318

Врховног Команданта за сву војску за 16. јануар 1916 год.
Јунаци!

После крвавих и јуначких борба противу многобројних наших непријатеља, којима задивисте свет, судбина је ипак хтела да будемо бачени на сурове и тако непроходне арбанашке планине и мочварно приморје.

Одушевљени љубављу према Отаџбини и свесни своје војничке дужности, ви са упорном и несаломљивом издржљивошћу савлађујете теренске тешкоће и подносите оскудицу у храни и другим животним потребама.

Не одвајајући се никако од вас, Јунаци, пратио сам и пратим ваше подвиге, и само могу срдачно да вам заблагодарим на пожртвовању, које подносите за нашу милу Отаџбину, а које ћете, уверен сам, и даље подносити до доласка на Крф, где се имамо одморити и уредити, да понова уз наше храбре Савезнике предузмемо борбу за ослобођење и уједињење Српства.

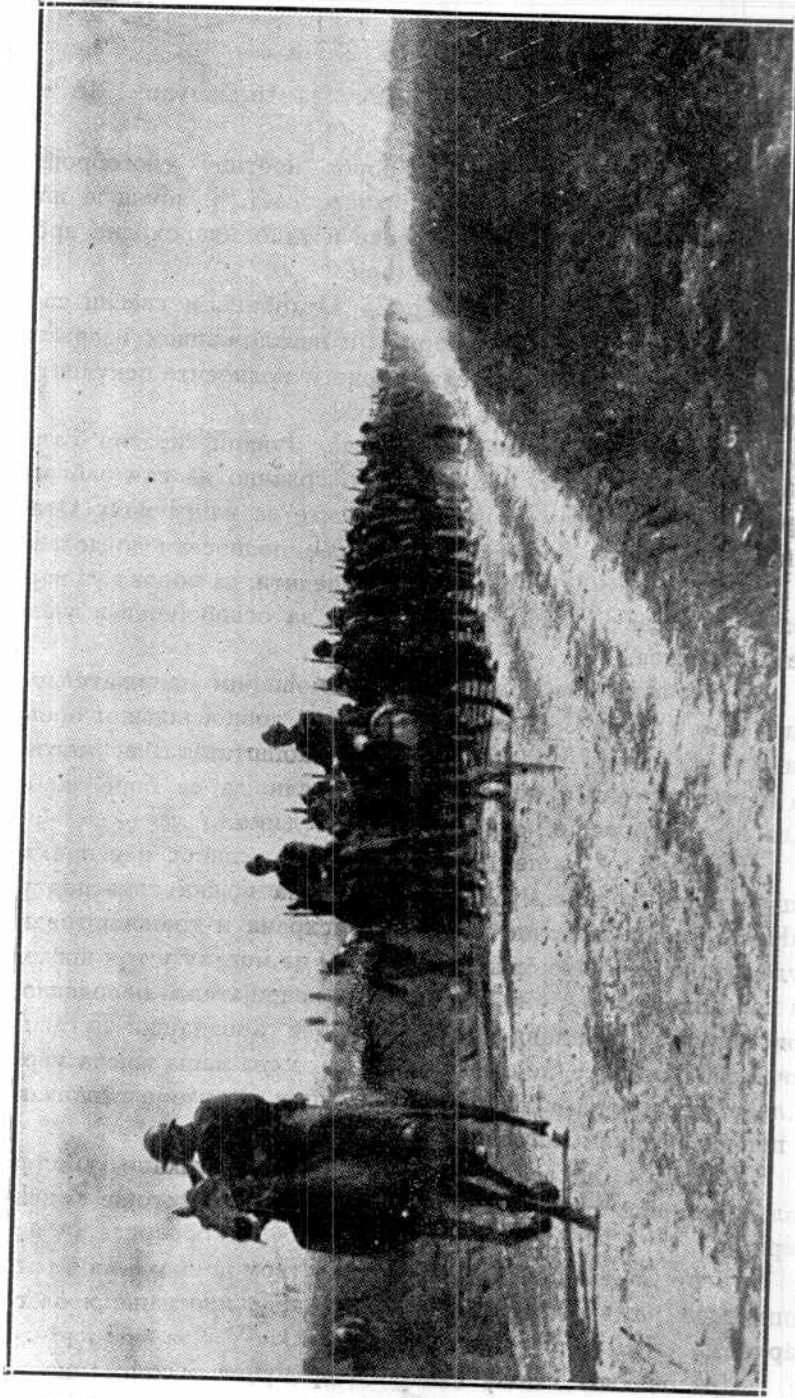
У неравној борби са нашим надмоћнијим непријатељима, наши нам храбри Савезници и при свој доброј вољи и обећањима, које вам је Врховна Команда саопштавала, не моглоше на време притећи у помоћ, јер су имали да се боре, као и сада што се боре, са силним непријатељима.

По доласку нашем на приморје Савезници нас прихватише храном и помажу нас, да се наша војска транспортује лађама. И ако свесрдно вољни, да исхрана и транспортовање буде што веће и што брже, Савезници не могаху у том погледу да нам довољно помогну, јер близина непријатеља, неподесност пристаништа у Медови и Драчу, рђави арбанашки путеви и мочварно приморје не дозволише, да се сва наша војска укрца у лађе, него мора даље да иде у Валону, одакле је укрцавање и пренос великим лађама лакши и удобнији.

Једини је, дакле, узрок немогућност, а никако у доброј вољи, што нас наши Савезници до сада не помогоше у већој мери.

Наши Савезници својим пријатељством према нама и готовошћу да нам помогну заслужују наше признање и благодарност.

При оваквом стању ствари и принуђен околностима водећи сталну бригу о мојој личној војсци и предузимајући све

Наша пешадија напушта Крф, да се укрпа на лађе за Солун

мере, да јој излазак из овог мучног положаја олакшам, нашао сам, да је најумесније, да болесни, слаби, изнемогли и стари војници оду лађама из Медове и Драча на Крф, а снажнији и здравији, који могу пут да издрже, да иду што пре сувим у Валону, да се тамо укрцају и одмах пренесу на Крф, јер укрцавање све неукрчане војске у Драчу трајало би врло дуго, и војска би била изложена трајним незгодама и опасности, да је непријатељ нападне пре него ли се укрца.

Уверен, да ће моји дични официри, подофицири и војници увидети ову потребу и одважно поднети овај напор, кличем:

Да живи моја храбра војска!

Александар, с. р.

Као што се из ове наредбе види, Регент је одржао дату реч ђенералу Мондезиру, објаснио војсци немогућност преноса њеног из Сен-ђованског пристаништа, да је продужење маршовања Драчу и Валони израз неодољивих прилика, те да трупе не пребаце Савезницима злу вољу за неизвршење датог обећања. Ово је овако морало бити и тако је било.

Затим је ђенерал Мондезир ставио Престолонаследнику на расположење један контраторпиљер, који се налазио у Сен-ђованском пристаништу, да га пренесе у Драч још пре његове војске. Али је Престолонаследник ово одбио:

„Не, ја нећу напустити моје војнике. Ја ћу са њима ићи сувим, и ако сам болестан, па ма шта ми се десило“.

Ђенерал се опростио и отишао понев собом пуно дивљења према младом принцу, овом младом ратном Команданту, који се овако отмено понашао у најтежим тренутцима своје војске и његовог народа и који има тако велику и племениту душу.

Што се успело, има се благодарити енергичној акцији блаженопочившег руског цара Николе II, великог пријатеља нашег народа; затим искреном садејству британског краља Ђорђа V, и председника пријатељске нам француске Републике г. Рајмонда Поенкареа, као и умешности ђенерала Мондезира. Тако су се савладале све тешкоће.

Врло је важно истаћи околност, која је много допринела да се овај посао срећно заврши, да се за све време ништа није догодило што би помутило добре односе између шефа француске мисије и представника француске марине, у првом

времену са мајором Лежејом у Бриндизи, после са мајором Какерејом и допније са адмиралом Гејдоном на Крфу.

Ван сваке је сумње, да у овим чињеницама леже многи услови срећно извршених ових операција, а не једино у срећи, као што се то хоће наивно да представи.

15-ог фебруара 1916 год. добио је Ђенерал Мондезир извештај о депешама измењеним између Цара Николе II и г. Поенкареа:

Руска Врховна Команда

15. II. 916 год.

Њ. Е. Господину Рајмонду Поенкареу Председнику француске Републике

Париз

Извештен сам, да се српска војска налази склоњена ван опасности, благодарећи напорима француске владе. На срцу ми је, Господине Председниче, да вам упутим моје најтоплије честитке на помоћи коју је Француска тако женерозно указала нашем храбром Савезнику, тако свирепо искушаном за време његове херојске борбе противу општег нам непријатеља.

Никола с. р.

На ову депешу одговорио је Председник:
Париз 16. II. 916 год.

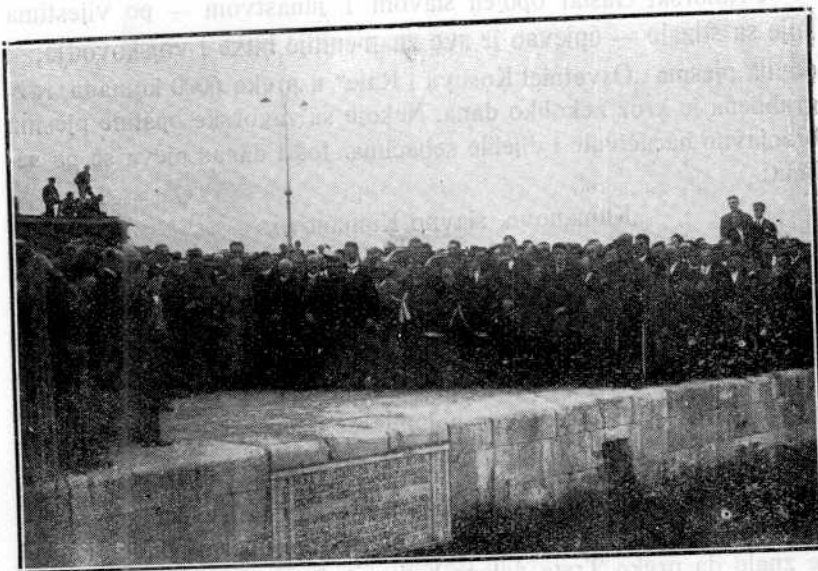
Њ. В. Цару руском

Руска Врховна Команда

Наша војна мисија и наша морнарица која је, уз сарадњу са поморским властима Енглеза и Италијана, остварила потпун спас српске војске, упркос великим тешкоћама, јако је дирнута честиткама Вашег Величанства. Француска је горда, да је могла допринети да се очувају добре трупе, које су тренутно биле приморане да попусте бројној надмоћности, и које су садејствовале са Савезницима у ослобођавању њихове Отаџбине.

Рајмонд Поенкаре с. р.

Split, Svečano otkrivanje Spomen-ploče*)

Prof. Stjepan Rozza

SRPSKA VOJSKA NA JADRANU

(Uspomene i bilješke)

Velika je tragedija počela . . . osjetili smo je u duši, kad je započeo balkanski rat, kad su se savezničke vojske bacile na Turčina, kad je vojska male, ali ponosne i junačke Srbije zapjevala: Neka mre ko hoće da živi, i poletila na Kosovo, da osveti Lazara i Miloša.

Prve vijesti o srpskim i crnogorskim pobjedama primali smo sa suzama radosti, sa uzbuđenjem još nigda ne čuvenim i nevidjenim. Delirij slave i ponosa obuzeo nas herojskom pobjedom kod Kumanova i ulaskom Kralja Petra u carsko Skoplje. Sve je vaskrslo pred našim očima. Gledali smo Marka i Miloša, Lazara i Caricu Milicu, devet Jugovića i Starca Jug-Bogdana, Veliku Majku i Kosovku Dieovjku. Vidjeli smo lepršanje krstaš-bariaka po Kosovu, i čuli smo kako raja pjeva i kliče: Kosovo je osvećeno!

*) Uspomena na dolazak srpske vojske u Split. Na pristaništu, gdje je prvi srpski vojnik, major Stojan Trnokopović, stupio na tlo, postavljena je god. 1921. spomen-ploča, a sad se to mesto zove „Pristan majora Stojana“. Na ovom je istom mestu Nj. Vel. Kralj Aleksandar 1910. god. kao mladi princ pristao, i od Splitsana uza sav teror austrijske žandarmerije, pozdravljen poklicima „Živeo budući jugoslovenski Kralj!“

Primorski Guslar opojen slavom i junaštvom — po vijestima koje su stizale — opjevao je sve znamenitije bitke i vojskovođe; i odulja pjesma „Osvetnici Kosova i Raie“ u preko 6000 komada, razgrabljena je kroz nekoliko dana. Nekoje su zagorske opštine pjesmu brzojavno naručivale i dijelile seljacima. Još i danas pjeva se po selima:

„Kumanovo, slavno Kumanovo,
Slavit ćete drvo javorovo,
Slavit ćete orač u ravnini,
Slavit ćete čoban u planini,
Slavit ćete gdje su prela, sijela,
Svak će pričat preiunačka diela,
Jer pod tobom polumjesec pade,
Ti si Turske porušio nade!“

Masa naroda u Splitu dočekivala je crnogorske iseljenike iz Amerike, s njima se grčila, ljubila i pjevala. Kvake noći u ponoći, kad bi se znalo da preko Trsta dolaze brzom ladjom, spremalo se jestiva, vina rakije i svakojake djakonije, da se pogoste oni, koji ostaviše bogatu Ameriku, a poletješe pod bariak časti i osvete. Pjevalo se **Onam', Onamo . . .** i budnicu Kralja Petra od megdana, cim bi se parobrod otisnuo od obale, treslo se kopno i more od urnebesnog klicanja. U pomanjkanju bengaličnog svijetla, vrcale su upaljene žigice kao kakve krijesnice, a mahrame privezane na štapove gorile bi, da pozdrave i svijetle onima, kojima su duše svijetlile ponošom i junaštvom.

Jedne noći bio je momenat silan i veličanstven. Dok je ladja bila privezana uz obalu, a klicanje i pjevanje malko utinjalo, isprsi se na ladji silna ljudeskara, sin Lovćena i Durmitora, istrgne veliki svijetli nož, zamane sa njim i zagrmi: **Evo da, braćo, ovaj je namijenjen turskoj glavi, a kad rastjeramo nekrsta i oslobodimo braću, eto nas k vama da i vas oslobodimo.**

Sve se u nama zatrese, oživi, plane; a austrijski komesar uznemiren, slao je nekoje predvodnike razdraganе mase, da podju na ladju i da preporuče Crnogorcima, da budu umjereniji u svojim govorima i izjavama. — A tko može Crnogorcu vatru ugасiti? — slijedio je odgovor.

Split i cijela Dalmacija gorila je od uzbudjenja i slave, veselila se osveti Kosova, oslobodjenju Skoplja, Bitolja, Prilepa i Prizrena. Vjerovalo se, da je pobjeda Srbije pobjeda Slavenstva, početak i našeg oslobodjenja.

Split, Pristan majora Stojana

Oko Srpskog vojnika i srpske vojske stvorila se legenda. Šaputalo se i govorilo o njihovom heroizmu i nadčovječnosti. Plakali smo slušajući kako im čitava svjetska štampa pjeva himnu i priznanje.

Grof od Kartagene Markiz de La Puerta i njegov saputnik Francesco Echagie, inženjerski pukovnik i adjutant španjolskog kralja, vraćajući se sa srpskog bojišta, napisao je u Madridskoj „La Tribuna“ da je srpska vojska jedna od najboljih na svijetu, i da je srpski narod prilikom osvetničkog rata dao uzoriti i uzvišeni primjer svoga obrazovanja, svoje discipline, svoje socijalnosti, svoje kulture i svog žarkog rodoljublja . . . Srpska vojska, vodila nas je, kaže Markiz, iz iznenadjenja u iznenadjenje, iz pobjede u pobjedu. Ali ono, što je nas Španjolce najviše zadivilo, to je neobična skromnost i osustvo svake sujete kod generala, starešina, i oficira srpske vojske. Pobjedilac na Kumanovu i osvajač Bitolia, tako su skromni i ćutljivi, da nam je pamet stala. Pravi spartanski vojnici! Oni nerado primaju čestitke, i ne pridaju im nikakove važnosti.

Ti ljudi smatraju, da su ispunili samo svoju dužnost, što su za nepun mjesec dana, stigli od granice dosadanje Srbije do Bitolja, i time realizovali nešto što se smatralo za nemoguće i dovršili najbrži, najkrvaviji i najteži pokolj, koji ratna istorija pamti.

I sam Napoleon ponosio bi se tim bitkama . . .“

Velika se tragedija nastavlja . . .

Ultimatum . . . Rat . . . Rusija, Engleska i Francuska uz malu Srbiju . . . Počele su operacije na Drini. Padom Beograda malaksala je naša vjera; malaksala je, ali nije uništena. Tješile su nas riječi francuskog novinara André Cheradama, da će jedan narod pouzdano pobijediti, ako ima duboku vjeru u sebe sama. Ta je vjera kod Srba bila silna i jaka. Lavovi šumadijski, potomci Crnog Giorgia i Haiduka Veljka, opojeni pjesmom starca Višnjića, hametom potukoše Česarovu vojsku, oslobodiše Beograd, pregaziše Savu i Drinu i dođoše čak Sarajevu na dohled.

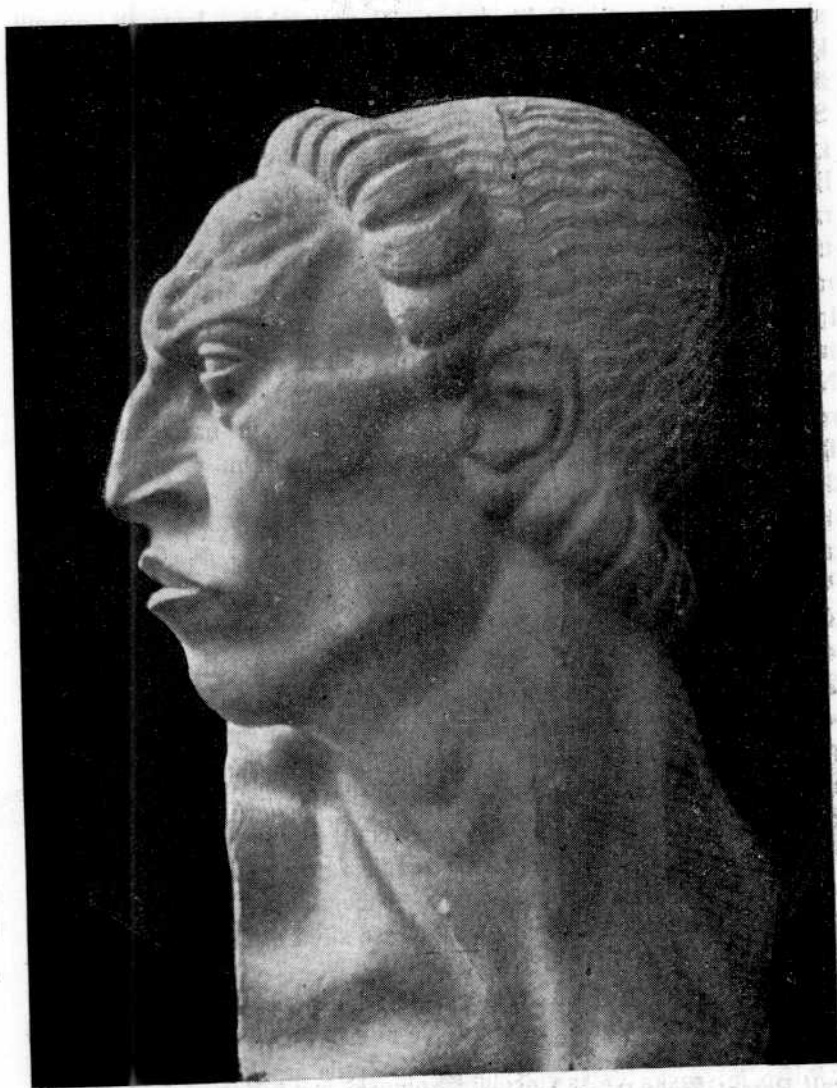
Slomom Potiorekovih armija obnoviše kumanovsko junaštvo i bitoljsku slavu.

Ako te ne može nadvladati tuđinac, nadvladat će te rodjeni brat, O tom nam može mnogo da priča prošlost Slavena, a napose istorija Jugoslovena.

Kad je Mackensen pripremio paklensku igru, da slomi divovski otpor male Srbije, izdajnički navalila Bugarska iza leđa i u društvu sa neprijateljima Slavenstva, prisilili čitav jedan narod, da ostavi svoju kuću, svoju njivu i sve ono što mu je najmilije, pa da svojim Kraljem luta i gine po albanskim planinama, bilo od arnautskog krvološtva, bilo od gladi i čiče zime . . . I naša su krila bila polomljena. . . Vrhovna njemačka komanda, u mjesecu novembru 1915. javlja svemu svijetu: „**Pošto srpska vojska više ne postoji već samo njeni bijedni ostaci, koji se razbjegoše u divlje albanske i crnogorske planine, gdje će bez hrane, a po ovoj zimi naći svoju smrt, to su prekinute dalje operacije i neće se više izdavati izvješća sa balkanskog ratišta.**“

Nastadoše crni dani. Razapeše nas na Golgotu, bičem nas šibahu, octom nas napajahu, kopljem nas probadahu. U teškom iskušenju i u teškim mukama molili smo, da nas mine pregorka čaša. I naša je molitva uslišana, jer se vjerovalo „**da je i nebo srpske boje i da na njem vlada srpski Bog**“ . . . U mjesecu septembru 1918., ona ista njemačka vrhovna komanda od 1915., javlja cijelom svijetu: „**Pošto je srpska vojska probila Solunski front, Bugari kapitulirali, a mi više nemamo svježih rezerva, to je potrebno zaključiti mir sa neprijateljem.**“

Napred Srbijo! Slava ti velika mučenice, svetica i junakinjo! — zaori se niz Jadran, zagrme sve naše zemlje i svi složno zapjevamo: „Bože pravde, Ti što spase od propasti do sad nas“.. Dogodilo se ono što nije nitko očekivao, čemu se nije nitko nadao. Stvorili smo najveće djelo u našoj istoriji, jer nikada veći, nikada jači ni slaviji nismo bili . . .

Iv. Meštrović, Srda Zlopogleda

II.

Ali kad će nam doći? Kad ćemo zagrliti osloboditelie naše? Kad će stignuti heroji naši, da blagoslovimo stope i ruke njihove, koje nam raskidaše okove i proniješe ime i slavu širom bijela svijeta? Sa ovim mislima zagrejjane su nam bile duše i svaki atom tijela drhtao je od uzbuđenja, ponosa i vleičine. I napokon javiše, da će srp-

ska vojska stignuti u Split dneva 20. novembra. Jeste li opazili kada neko udie u iato pitomih golubova, koji mirno po dvorištu traže hranu? Uznemire se, jače zaguču, prhnu i polete. Tako je bilo u Splitu tih dana. Sve se uznemirilo. Na pazaru se življe trguje i razgovara, po ulicama se svijet bržim korakom kreće i veselo pozdravlja. na trgu i raskrižjima gledaš hrpe gradjana koji živo gestikuliraju, iz dućana čuješ razne predloge za doček, srednjoškolci veselo trče sa knjigama ispod pazuha, a mališani sa školskim torbicama o ramenu poskakuju kao u kolu. Sve pliva u neobičnom veselju, pjesmi i posmiehu, sreći i zadovoljstvu. I kad je osvanuo željkovani dan, već jutrom rano počelo se kićenjem dućana, kuća, zvonika, obale i ladia. Na sredini obale podigoše slavluk urešen grbovima naših pokrajina nad kojima se raskrilio Bijeli Orao. Pod njime je natpis ćirilicom: **Dobro došli!** Novine su osvanule u svečanom ruhu, po uglovima i dućanima prigodni sastavci i pjesme, a gradjani se okitiše cvijećem i srpskom troboikom, simbolom slobode i junaštva iz poštovanja prema onima, koji sve dadoše za naše oslobodjenje i ujedinjenje. Parobrod je imao da stigne u tri sata poslije podne. Već okolo 1 sata obala je bila puna kao šipak. I staro i mlado, žensko i muško, radnik i težak, činovnik i trgovac, svi rame uz rame da pozdrave osvetnike Kosova i Petrove gore. Po prozorima i po krovovima obližnjih kuća sve je izvirilo i poglelo na rpe kao lastavice prije njihovog leta u toplije krajeve . . . Sve stoji kao ukopano . . . Kad nabijene prangije sa Bačvica i sa Sustjepana zabrektaše, bio je znak da je parobrod blizu i da će kroz dva tri minuta zaokrenuti u luku. U taj čas čuo se duboki zajednički uzdah, kao da je zemlja zatutnjela . . . Glazbe udaraju, rupci lepršaju kao silne pahuljice snijega, pjevačka društva pjevaju, svak kliče na svoj način . . . i sve se sliva u jedan nečuvan urnebes i grmljavinu.

. . . Eno ih na provi . . . Eno spasitelja naših . . . Eno oficira . . . Eno junaka sa Kajmakčalana . . . Kuda sve nijesu prošli i što sve nijesu pretrpjeli, — čuli su se razgovori . . . Živila srpska vojska! Živio Kralj Petar! Živio Prestolonasljednik! Živila Srbija! Orilo se iz hiljada i hiljada grla.

Mladići se jagme da prihvate konop, da se ponose što su mogli vezati parobrod na kojem su stigli Bijeli Orlovi . . . Spustiše most i nastane tajac . . . Pomoli se major Stoian Trnokopović, i sa istim glasom s kojim je na bojnopolju komandovao: „**Na juriš, junaci!**“ pozdravio je: „**Pomoz Bog, braćo!**“ — Suze nas obliše i zadržtasma od navele prevelike radosti i sreće. Pridje mu Dr. Smoldlaka i u ime ZemaljskeSVlade i Malmacije nazove dobrodošlicu: „Bla

gosloven bio čas, kad vas vidiesmo! Blagoslovena vam svaka stopa bila! Blagoslovene majke, koje vas rodiše! Blagoslovena koljevka, koja vas je odnjihala!

Blagosloveni opustili domovi vaši, koji se u crno zaviše, da nama uzmogne sinuti ovo zlatno sunce Slobode, što nas sad obasiva! Dobro nam došli slavom ovjenčana braćo naša, osvjetnici, zakrilnici naši, a eto sad i stražari našega sinjeg mora! U sto dobrih časa stigli među nas, na radost i utjehu našu, a na strah i trepet svakom dušmaninu, koji se usudi dirnuti u more naše!

. . . Junački sinovi junačke zemlje, koji poslije teških šest godina ratovanja dolazite na ovo kičeno primorje, vi već davno prekoručiste medje i male i velike Srbije. U ovom ste gradu danas daleko preko granica Dušanova carstva. Vi stvarate novo, kud i kamo veće i silnije carstvo, Jugoslaviju, zajedničku državu i majku našu.

. . . Naš preporod, pa sada naše Uskrsnuće, to je u najvećoj mjeri djelo vaše, vojske srpske . . . Zato vas volimo vojnici srpski, zato vas slavimo, zato vam ime dižemo do nebesa! . . .

. . . Da živi Kralj Petar!

Da živi srpska vojska!“ — —

Drhtavim glasom završi doktor Smodlaka, a niz svačije lice suza suzu dostiže . . . Srdačno stisne ruku majoru Stojanu i izljubi se sa njime, a isto tako i ostali članovi vlade. Slijedili su i drugi pozdravi i uz udaranje muzika, pjevanje, klicanje, posipana cvijećem uputi se vojska, uzdanica naša, praćena našom pjesmom, našim suzama, našim poklicima kroz grad pa u vojarnu. Ovo su bili najsvjetliji dani u Splitu, i nebi smjeli da nikada budu zaboravljeni. Na uspomenu toga velikog dana, općina je prozvala pristanište, na kojem se srpska vojska iskrcala: **Pristanište majora Stojana**, i na svečan način postavila je spomen-ploču sa ovim natpisom:

„Neka se znade, da je na 20. XI. 1918. za regencije Aleksandra Karagiorgjevića, hrabra vojska Kralja Srbije, Petra I, pod vodstvom majora Stojana Trnokopovića na ovaj pristan pobjedonosno stupila pozdravljena, zagrljena od celokupnoga naroda i gradjanstva Splita.“

III.

Vojska Kralja Osloboditelja u svome pobjedonosnome letu zašla je u Vojvodinu, u Hrvatsku, Sloveniju, u Bosnu i Hercegovinu. Ona je bila dokaz da smo u istini slobodni, ona nas je napojila i nadahnula vjerom, da od Triglava do Bitolja i Djevdeliije, od Subotice i Jadrana živi oslobodjeni i ujedinjeni narod, koji pieva istu pjesmu o Marku i Milošu.

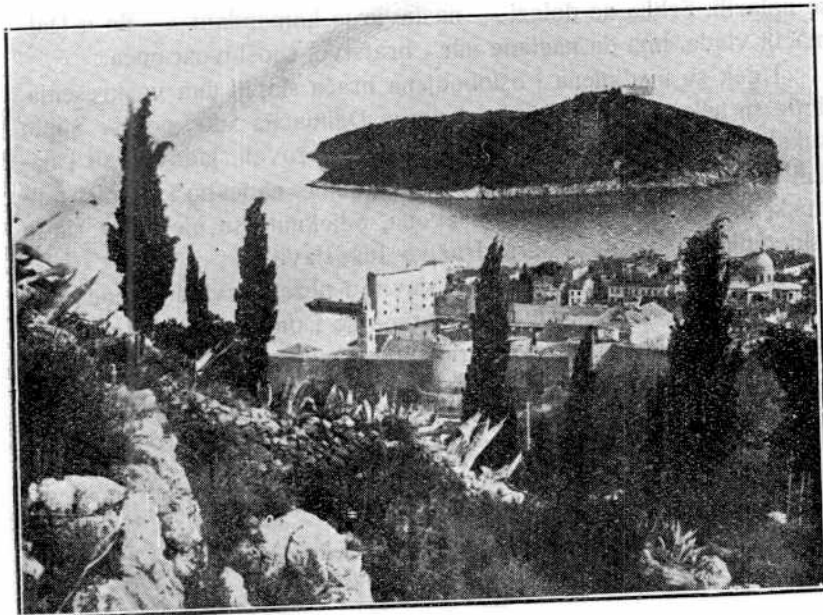
Split, obala

Svugdje gdje je srpska vojska došla, unijela je bratstvo i ljubav: uskrsla je narodne običaje, oživila je pjesmu ljubavi i sevdaha pjesmu patnje i osvete. Ona je zapadnom susjedu poručila: **Ovdje smo i ovo je more naše.** A domaćim slijepcima: **Znai, da su za ovo oslobodjenje i ujedinjenje milijoni dali svoje živote.**

Kao što je u Splitu dočekana bila sa religioznom svečanošću i poštovanjem, sa bratskim oduševljenjem, tako je ranije prije nekoliko dana dočekana srpska vojska u gradu Ivana Gundulića, koji je u svojoj pjesničkoj viziji osietio, da će zora i spas doći sa istoka. I oni isti miri, koji su gledali i sa kojih je sa pucnjavom pozdravljen car Stevan Dušan, dočekali su i pozdravili vojsku još većeg i silnijeg vladara, vojsku Kralja Petra Oslobodioca.

Na 13. novembra 1918. pristane željeznički voz na grušku stanicu okićenu cvijećem i zelenilom, opkoljenu narodom iz grada i okolice. Predvodio je Bele Orlove komandant Milan VI. Gjorgjević sin Vladana Gjorgjevića auktora čuvenog djela „Quo vadis Austria“ i bivšeg ministra Srbije.

Starina dr. Pero Čingrija, narodni borac i propovjednik narodnog bratstva i jedinstva, pozdravio je srpsku vojsku i zahvalio joj je na sve njezine muke patnje i junaštva za naše oslobodjenje. Izrazio je svoje veselje i oduševljenje što je poslije tolikih težnja i čekanja pobjedonosno sašla na more.

Dubrovnik i Lokrum sa Srđa

Komandant Gjorgjević zahvalio je dičnom starini Dr. Čingriji i Dubrovčanima, izrazujući svoje veselje što je Dubrovnik opet slobodan.

I sve se svrstalo u silnu nepreglednu povorku prama Dubrovniku. Na Boninovu, odakle puca divan pogled na morsku pučinu, srpska se vojska ustavi, vojnici i oficiri skinu kape, prekrste se i njihova molitva i uzdisaj slije se u jedinstvenu harmoniju sa viečitom pjesmom pučine. Komandant Gjorgjević pozdravi naše more, naš Jadransko more od svakog osporavan, od svakog svojatan. Glas se njegov snažan i veličanstven uznio visoko i kružio je nad tim morem, i tamo negdje u dalini spojio se sa šumom valova, — glas zavijere i zakletve Srbinove.

Pred općinom Dr. Stijepo Knežević govorio je srpskoj vojsci o danima očekivanja i plača, očajja i nadanja i o danu u kojem se ispunio zavjet Srbinov.

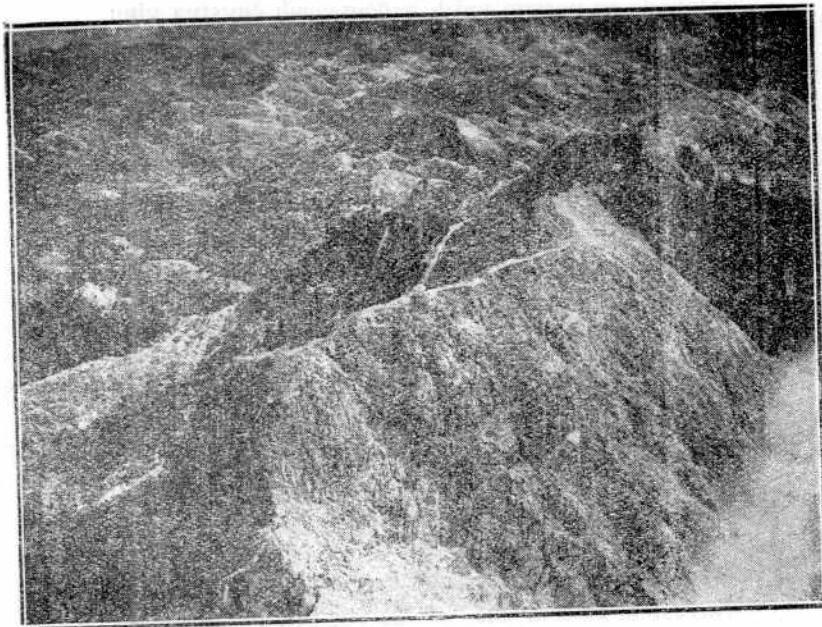
Poslanik Kralja Petra na to je visokim glasom, uzdignutim očima proglasio načela sa zastave srpske vojske: slobodu, bratstvo, jednakost, pravdu i demokraciju. Rekao je, da su srcu Kralja Petra podjednako dragi Srbi Hrvati i Slovenci, ma koje vjere bili, ma gdje

se nalazili. Srbija ne dolazi — nastavio je komandant — da u Dalmaciji vlada. Ima da nastane mir i bratstvo, snošljivost opća.

I dok su ujedinjena i oslobođena braća slavili dan vaskresenja, dotle su neki otoci i čitava sjeverna Dalmacija do poviše Splita kukali u tuđjinskom ropstvu. Trpili su i vjerovali, jadovali su i nadali se. Pa kad je i prvu, drugu i treću zonu napustio i zadnji talijanski karabinijer, zabrujila su zvona, odjeknule su pjesme u slavu oslobodilačke vojske, i nerazdružive Jugoslavije.

Iznašajući ove uspomene na slavne i nezaboravljene dane dolaska srpske vojske na Jadran, sjetimo se i onih, kojima nije bilo sudjeno da se živi prekrste jadranskom vodom. Sjetimo se onih heroja koje je Jadran primio u svoj zagrljaj, u svoju „plavu grobnicu.“

Lovćen

A. Tresić—Pavičić:

POZDRAV DIVOVIMA

Zdravo, divi navešteni glasom vila iz davnine!
Zdravo, silna desna ruko Providnosti i Sudbine!
Zdravo, dušo srpskog roda, od pjesama sastavljena,
Namjerama božjeg uma kano lagum nabivena,
Krvlju pesme zadojena!

Zdravo da ste izbranici Providnosti od vekova
Da se zida vašom krvlju nadherojska doba ova!
Vi, naprego višnjih sila i prirode od stoleća!
Vi slobode rujno cveće i vesnici pramaleća,
Nadheroji svih vekova!

Vašem srcu bi sudjeno da napuni krvlju struju
Što no vrti sveti kotač sveuzročja kroz oluju;
Prvom iskrom da zapali požar što će prognat mrake
Zverskih sila samovolje, slomit vepru kale iake,
Svoje krvi kroz oluju.

Sloboda se periem vaših nadčovečnih čuvstva vinu
Patnje tisuć dugih leta i osvetne Pravde sile;
I ona je odapela lagum vaših divskih duša,
Da sloboda munjom sine da izgori ropstva tmuša
Od osvetne Pravde sile.

Vi krvava zoro Pravde, vi gromovi Srdžbe svete,
Što šest leta višnjim ognjem zatočnike mraka gnjete
Plamne munje Cer-planine, Milanovca, Arandjela
Gde se zmija natražnjaštva u vašemu ognju smela,
Vi, gromovi Srdžbe svete!

Rujne krvlju Tatarina kad Vas vidje Kaimakčalan,
Tad pobedi lavski riknu zahvalnosti sveti psalam;
I odjeknu cela zemlja udivljenjem kliku slave;
Triglavu se zažariše ognjem nade sve tri glave;
Neumrla deco slave!

Okupavši bele noge vašom krvlju niz planinu
Navešteni glasom vile, vila će vas krilom ponet
U nebesa budućnosti, amarantom ovenčana
Besmrtnosti, što procveta iz vašijeh svetih rana,
Rujna zoro bela dana.

Navešteni glasom vile, vila će vas krilom ponet
Orlujevcu navrh Šare u vilinsku baštu donet:
Postaćete polubozi svetle srpske Rajevine,
Ko heroji na Kosovu, zvezde kojim trag ne gine,
Kad vas krilo pesme vine.

Vaše ime na pročelje hramu ćemo urezati,
Telo dići na oltare, slavna dela opevati,
Svetkovati svakog leta dan ishodnji vaše žrtve
Cvećem kitit svetu raku, spominjati deci mrtve,
Najslavnije svete žrtve.

A kad posle Vidov-dana, prapovesne srpske slave
Jarilo se mlad pojavi s vencem klasja oko glave,
Sa razboja što no niče, koje vaša krv oplodi,
Mi ćemo se pričestiti svetim hlebom u slobodi
Da sloboda večno rodi.

A veseli kada Rujan dodje s polja s grozdom bujnim,
Mi ćemo se pričestiti vaše krvi vinom rujnim;

Zavet da će plamen gorit za rođenu vašu grudu,
Dokle hridi Murihova prkositi vetru budu,
Spremni umret za tu grudu.

Zemaljska će Vesna cvećem kitit mome i junake,
A nebeska cvećem milja potomaka duše jake
Da sva srca zamirišu hvalom Vidu do nebesa,
Jer ohrabri vaša srca na junaštva na čudesa
I udahnu duše jake.

Za dan što ga naši mrtvi čekahu ko uskrsnuće
Dan sećanja nerodjenih za vekove sve buduće
Kakvo više biti ne može, da ga slave sjedinjeni
Dusi mrtvih mučenika, žive duše, nerodjeni,
Našeg roda uskrsnuće.

Наше гробље на Крфу

Петар М. Лазаревић:

НЕПОКАЈАНЕ ЖРТВЕ

Успомене на доба врлине и пожртвовања.

....Носиоци наших победа и наше славе, наши брзометни топови, уништени су и покопани су код Пећи. Ми смо их, по дужности Срба патриота, разбијали, осакаћавали, укопавали, па затим као деца плакали над тим свежим хумкама у чијим су леденим грудима лежали наши челични ратни другови, који су кроз свет пронели нашу славу са Куманова, и са Битоља, и са Једрена, и са Брегалнице, и са Цера, и са Рудника.

То су били први наши гробови над којима није залепршала слава победе. То су биле прве хумчице над којима смо пролили сузе за изгубљеном отаџбином.

.....Кренули смо даље. Изнемогла и малаксала тела, као страшни фантоми, вукла су се у једној дугачкој поворци, док су се босе ноге крвавиле о оштро камење беспутних албанских кршева.

— Куда идемо, питали су нас они за нама?

А ми смо бесвесно слегали раменима.

— Куда идемо, питали смо ми оне пред нама?

А они су, упирући поглед у даљину, неодређено одма хивали главом.

Нико од нас није знао где ћемо се зауставити, али смо сви били убеђени, да нас овај страшни нут води у победу или у смрт. Обе те мете стари су наши знанци. Без Голготе нема

И. Мештровић, Христос

Васкрсења, ни без смрти победе. А ми смо толико побеђивали, те смо већ навикли да смрт корача упоредо са нама.

Навикли смо да су наши гробови били увек скупо плаћени, и да је наша судбина била увек у рукама наше храбрости и нашега пожртвовања. А покопани топови наши били су први гробови без одмазде. Беспутни албански камењари били су прва наша неизвесност.

..... Лешевима своје браће обележили смо пут кроз албанске гудуре. Остављени смо били сами себи, ослањајући се само на своју непоколебљиву веру и на своју несаломљиву наду.

А кад смо се кроз нечувену беду, кроз глад и смрт спустили на питому обалу Јадрана, онда су нас поздравила нова разочарања.

Наше море! Наши идеали и наши снови! Са лаворовим венцем избили смо једанпут на његове обале. Цео свет је тада одушевљено поздравио наше жртве и наше успехе, али смо се ипак, тужна срца, морали вратити из царства наших снова. Сила, неправедна сила, потиснула је наше право.

И по други пут се, ето, приближујемо нашем дивном Јадрану. Приближујемо му се, али не тако као пре. Место лавора имамо трнов венац на глави. За нашим леђима су Аустријанци, они Аустријанци које смо онако сјајно тукли на Церу. Уз њих су и Немци, они Немци, што су се са далекога севера кренули на малену Србију, да би спасли углед немачкога имена, потамнелог аустријским сломом на Колубари. Пред нама су наши савезници, који су нас сачекали тамо где се свршавају албански кршеви. Сачекали су нас прорачунима за свој будући политички успех. И као робове су нас опколили редовима својих берсаљера, и као непријатеље спровели до обала нашега дивнога Јадрана. Код Валоне су нас затварали у пешчане оборе ограђене бодљикавом жицом; у оборе око којих су будно, и дрско, и безобзирно стражарили јунаци са Капорета и са Пијаве.

А наши људи су умиралли тихо и нечујно. Свакога дана се смањивао број оних бедних сенки затворених у бодљикаве жице, а свакога дана се умножавао број пешчаних хумчица недалеко од тога логора смрти. Увећавао се број хумчица под које су кукавице сахрањивале витезе.

.... Тамо на обалама Јадрана, тамо, где су се кроз векове и кроз генерације завршавали наши национални снови, створено је једно ново гробље, једно гробље, које је без одмазде собом затрпало хиљаде наших хероја што беху лицење наше националне врлине и пожртвовања.

Братско саосећање Русије, дивна племенитост Француске и центлменска хуманост Енглеске, успели су најзад да нас

искрцају на обале Крфа. А читав тај пут кроз бескрајну морску пучину обележили смо гробовима Бојићеве „Плаве Гробнице“.

Као сенке без живота испузили смо тромо и лгано под маслињаке живописне обале класичнога острва. За нама су на обали остајале гомиле, без реда наслаганих наших несрећних другова. Под онима који су већ издахнули, лежали су у агонији они чији је циновски полет скрхан албанским кршевима и Валонским логорима.

И док је једнога дана на Крфу васкрсла обновљена српска војска, весник нових победа и сјајних будућности читавога нашега народа, на острву Виду сврстано је у бескрајне редове једно ново српско гробље, у које су без одмазде покопана наша браћа што беху оличење врлине и пожртвовања.

.... Свршило се!

На Крфу је завршена наша Голгота. А после ње је морало доћи Васкрсење. И оно је дошло!

На крст смо били разапети као и наш Велики Учитељ. Наше распеће помагали су и Понтији и Јуде, и непријатељи и лажни пријатељи наши. Али је после распећа ипак дошло васкрснуће.

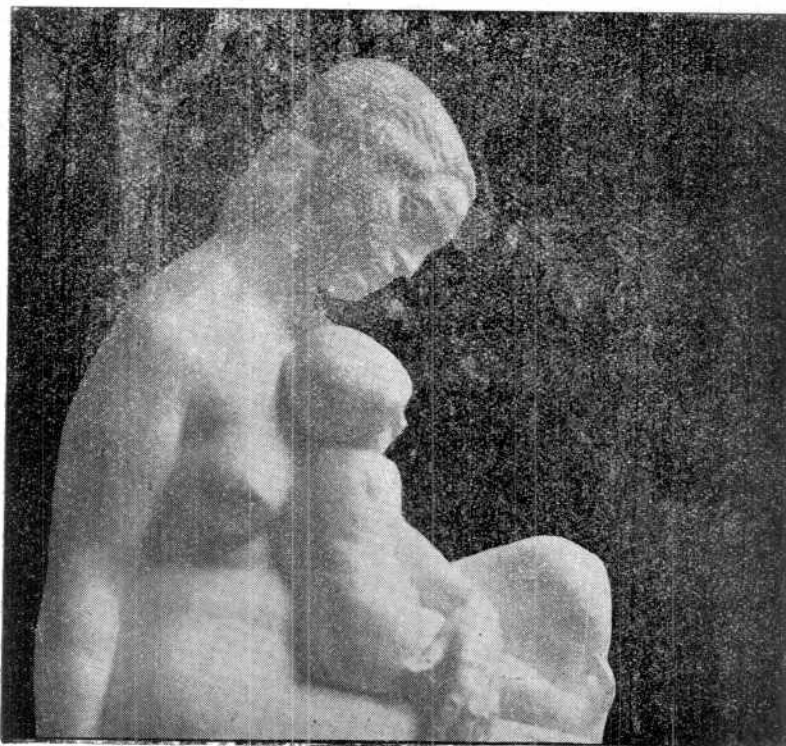
Но ма како да је сјајно то васкрснуће, наш народ кроз њега није изашао са оним ореолом са којим је био на крст разапет. Његов Јуда се није под грижом савести обесио. Напротив он упорно рачуна на ново распеће.

У невакрслим гробовима Албаније, Валоне, „Плаве Гробнице“ и Вида леже најбољи представници нашега националнога морала, врлине, и херојства. Али са њима нису покопани ни наш морал, ни врлина, ни пожртвовање. Живе они, ако не у нама, које је рат поколебао, а оно у омладини која за нама долази.

Кроз ту омладину завршиће се једнога дана потпуно васкрснуће нашега народа и његових идеала.

У васиони постоји једна виша Правда, а она је на нашој страни, јер ми не тражимо ништа више него што је природа наменила свакоме живом бићу: сунца, ваздуха и слободе.

И. Мештровић, Удовица

Владимир Станимировић.

ЗАПИС

(На споменику поmrлих српских ратника у Сан-Матијасу,
на Крфу, подигнутом 1916 године).

*На хумкама, у шубјини,
Неће српско цвеће нићи.
Поручиће нашој деци:
Нећемо им никад сјићи!*

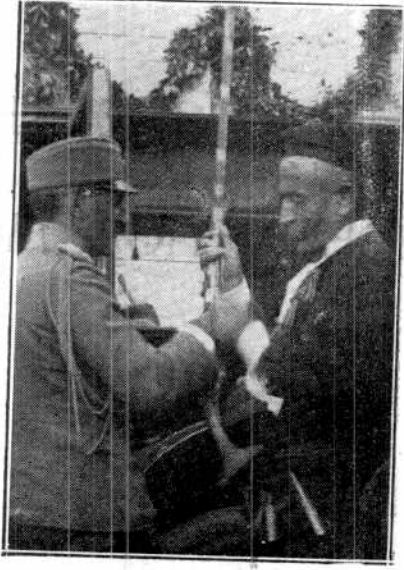
*Поздравиће Ошацину,
Пољубиће родну груду.
Спомен борбе за слободу
Неканиче хумке буду.*

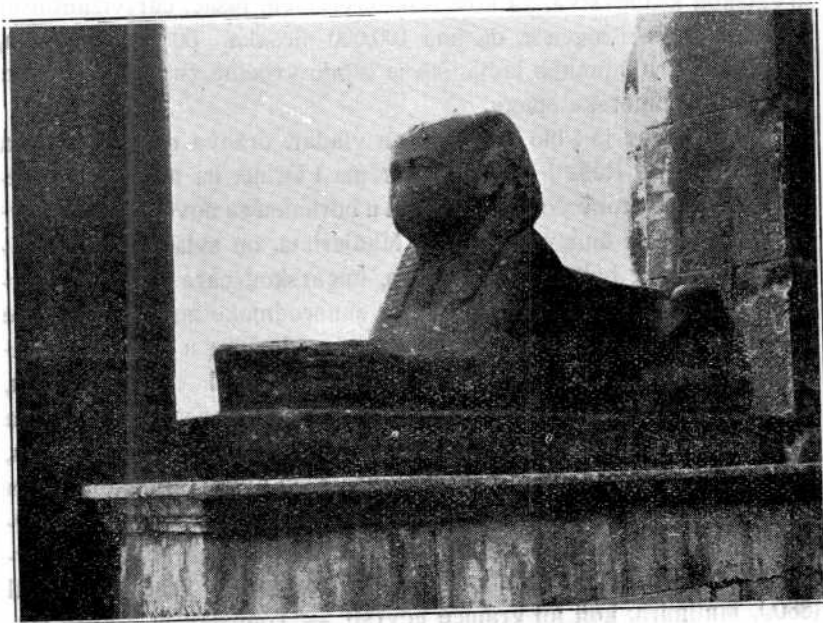
II

ИСТОРИЈСКА ПОСЕТА ЊЊ. ВВ.
КРАЉА И КРАЉИЦЕ НАШЕМ
ОСЛОБОЂЕНОМ МОРУ.

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF MATHEMATICS
LIBRARY

Split, Sfinga pred Dioklecijanovim mauzolejem

Prof. Dr. Grga Novak:

VELIKA JE PROŠLOST POVRAĆENA

U prisustvu hrvatskog kralja Tomislava, zahumskog kneza Mihajla i srpskih poglavica, splitskog arhiepiskopa Ivana i svih njegovih sufragana, držao se u Splitu god. 925. crkveni sabor, na koji je papa Ivan X. poslao, kao svoje legats, Ivana episkopa ankonskog i Lava prenestinskog. Svi predstavnici našeg naroda bili su tu sakupljeni, svi naši krajevi zastupani. U Dioklecijanovu gradu, u Mauzoleju velikog cara Dalmatinca, iz Salone rodom, razvijao je Tomislav sav sjaj svoje vladavine a braća, slobodna i moćna kao Mihajlo, ili u izgnanstvu pred bugarskim carem Simeunom kao srpski knezovi, prisustvovali su ovom saboru, u kom je rimski „sluga slugu božjih“ nastojao da učvrsti moć Rima pomoću hrvatskoga kralja i zahumskog kneza.

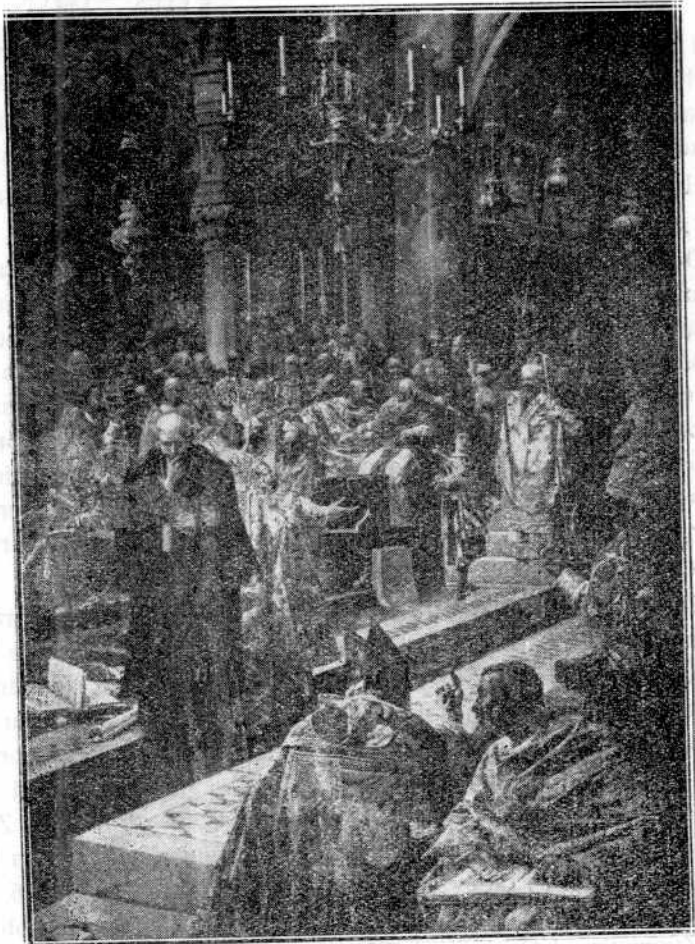
To je onaj sabor na kom se čula muževna riječ ninskog biskupa Grgura, kad je branio slovensku službu božju, protiv svih ostalih predstavnika crkve i legata moćnoga pape.

U splitskoj i solinskoj luci bijahu tada usidreni brodovi ogromne mornarice kralja Tomislava, da pokažu svima sakupljenim snag:

hrvatskog kraljevstva, za koje reče savremeni pisac, car vizantinski Konstantin Porfirogenet, da ima 100.000 pješaka, 60.000 konjanika, 180 velikih i 100 manjih ladja, što je u ono vrijeme značilo vrlo jaku kopnu i pomorsku snagu.

A Tomislav je i bio tako snažan vladar, država mu dopirala na sjeveru sve do Raše i Drave, do Srema i Drine, na jugu do Cetine, uključivši sve otoke do Visa. Sretan u borbama sa novonadošlim varvarima u veliku dunavsku nizinu, Madjarima, on svlada vojsku najjačeg tadašnjeg balkanskog vladara, bugarskog cara Simeona Velikog, spažan na moru ukroti on svoje sunarodnjake gusare, podanike i susjede, u prijateljstvu s Vizantom dobi od njega u upravu vizantinske gradove u Dalmaciji, on je carski prokonsul i kralj Hrvata, kako ga papa naziva. Nasljednik kneza Mislava, koji god. 839. sklapa častan mir s duždem venecijanskim Petrom Trandenikom, Trpimira, koji u Bihaću kod Trogira uređuje kneževski dvor, Domagoja, koga papa naziva „pessimus Slavorum dux“, vodje pobjedonosne hrvatske mornarice u bolu kod Bara (g. 871.), Branimira, koji učini hrvatsku državu potpuno slobodnom od vizantinske vrhovne vlasti (880.), Mutimira, koji joj granice učvrsti, — Tomislav je „kralj Hrvata“, upravitelj dalmatinskih gradova, pobjednik Bugara gospodar zapadnog Jadrana. On je prvi naš vladar, koji u svojim rukama drži najveći dio našeg narodnog teritorija, a u Splitu okuplja sve predstavnike cijelog našeg naroda.

Kad se opet jednom sastao crkveni sabor u Splitu, god. 1060. vladaše hrvatskom državom najmoćniji od svih hrvatskih kraljeva Petar Krešimir IV. sin Kralja Stjepana i unuk po majci najvećeg tadašnjeg dužda Venecije Petra II. Orseola, vladaše od Alpi do Neretve, od Jadranskog mora do Drine na istoku, od Zvornika do utoka Bosne, a ođavle na Dravu koja mu je bila sjeverna granica. Jak i moćan, bijaše on ne samo kralj Hrvata nego i faktični gospodar dalmatinskih gradova Zadra, Splita i Trogira, pa otoka Raba, Cresa i Orsova, koji su samo još sačuvali neku sjenu vizantinskog vrhovnog gospodstva. Ti su gradovi bili u svojoj unutarnjoj upravi sasvim autonomni, ali su isto tako bili sastavni dio kraljevstva „hrvatskog i dalmatinskog“ pri čemu „dalmatinskog“ nije bio puki naslov, nego faktično stanje. Proširivši tako svoju državu, mogao je Krešimir, koga neki naši istorici nazvaše Velikim, da s ponosom kaže, da mu je „svemogući Bog proširio granice na kopnu i na moru“; mogao je s ponosom da u istoj ispravi, kojom manastiru sv. Krševana u Zadru dariva otok Maon, rekne o tom moru, o Jadranskom moru da je to **naše dalmatinsko more, („in nostro Dalmatico mari“).**

Splitski sabor

Na tom, našem moru — na kom su u polovini IX. vijeka gospodarili gusari Družaka i Ljutislava nepomirljivih protivnika Venecije, vođa Neretljana, koji kasnije god. 887. naprije potukoše dužda Petra Candiana III., da ga, iste godine u avgustu, kod Makarske potpuno poraze i u boju ubiju — na tom moru vladaše sada mir jer je jaka vlada Krešimirova znala i mogla da sve svoje nemirne podanike na uzdi drži. Imajući u svojoj vlasti cio neretljanski kraj, sa njegovim brojnim ladjama, sve gradove sjeverne i srednje Dalmacije, sa njihovim trgovačkim flotama, sposobnim za trgovinu i borbu, mogao je on doista da Jadransko more nazove svojim morem. U prijateljstvu s papom Nikolom II. i njegovim nasljednikom Aleksan-

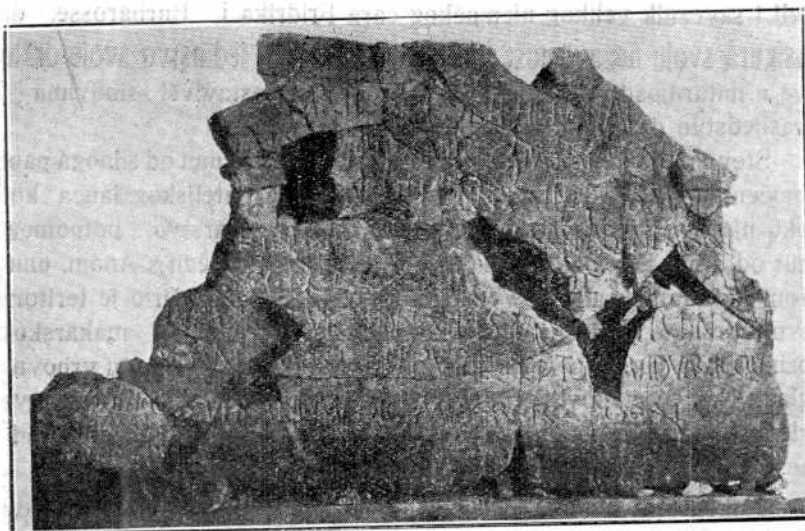
drom II., koji su nastojali da Krešimira u to doba, kad je uprav patrijarh Mihajlo Cerularije učinio definitivan prelom između istočne i zapadne crkve (g. 1054.) za se pridobiju, Krešimir je uvijek mogao da računa na jaku potporu već tada moćnoga sredovječnog Rima.

Hrvatska država pape se za Krešimirova vladanja do vrhunca svoje političke snage i do najveće svoje teritorijalne veličine.

Dvije godine nakon smrti Petra Krešimira IV., nakon raznih unutarnjih borba i vanjskog uplitanja, sastade se, godine 1076, u solinskoj bazilici Sv. Petra (u današnjoj „Gradini“) crkveni sinod, na koji papa Gregorije VII., najjača ličnost svoga vremena, posla dva svoja poslanika, opata Gebizona i biskupa Fulkoina. Već sama činjenica da se sinod držao na čisto hrvatskom teritoriju, u Solinu, a ne na dalmatinskom, u Splitu, označuje nam, da se na tom sinodu imalo da u prvom redu rasčisti najvažnije pitanje, koje je interesovalo ne samo Hrvate, nego i Dalmatince i papu, — naime izbor novog hrvatskog kralja.

Silni papa Gregorije VII., koji je htio da u cijeloj Evropi provede svoj ideal, da papa ima da bude vrhovni gospodar cijelome kršćanstvu prema čemu su države i vladari imali da budu slobodni ali samo u toj velikoj kršćanskoj zajednici s papom na čelu, posla u Hrvatsku svoje legatske instrukcije, da to načelo provedu prigodom krunisanja novog hrvatskog kralja. Pa, kad su, u bazilici sv. Petra u Solinu sakupljeni velikaši narod i svećenstvo isklicali Zvonimira hrvatskim i dalmatinskim kraljem, okruni Zvonimira u ime pape opet Gebizon kraljevskom krunom, 9. oktobra god. 1076., a onda kao znak da priznaje ovu duhovnu prevlast pape nad sobom, primi Zvonimir od Gepirona i papinsku zastavu. Zvonimir izabran od velikaša, naroda i svećenstva hrvatskim kraljem primi investituru od pape. Time je rimska crkva, u novoj političko-duhovnoj koncepciji Gregorija VII., ušla široko u Hrvatsku i Dalmaciju. Jedino je uz ovakove uvjete mogao da u Hrvatskoj i Dalmaciji mirno vlada bilo koji kralj, a Zvonimir je pokazao političku zrelost što je u to doba izabrao onu politiku koja je jedina mogla da njemu osigura presto i siguran posjed njegovih teritorija, a njegovom narodu mir.

Hrvatska je država kao takova prestala da žive onda, kad su god. 1102, hrvatska plemena priznala ugarskoga kralja Kolomana svojim kraljem. Ona je postala sastavnim dijelom velike arpadovske države, a Arpadovci, koji su se s početka držali obećanja danih hrvatskim plemenima, da će se napose kruniti hrvatskom krunom napustiše to posvema. Od Andrije II. (1205.), hrvatsko se visoko plem-

Natpis na grobu Kraljice Jelene

stvo izjednači s mađarskim, s kojim su ga vezali feudalni interesi u velikoj arpadovskoj, a kasnije anžuvinskoj državi.

Hrvatski krajevi ne pretrpješe velikih promjena. Hrvati ostadoše kompaktni na svom teritoriju, zajednički državni život s Mađarima ne dotaknu se njihovog etničkog karaktera, a njihovo plemstvo i svećenstvo, u svemu ravno sa mađarskim, ističe se često vrlo jako kao na pr. banovi Pavao i Mladen Šubić vladaju kao samostalni vladari u okviru velike apoštolske države. Mađari, stalno naseljeni u velikoj dunavskoj nizini, još za prvih Arpadovića, izgubiše svoj nagon za seljenjem: ne nastupahu više da prošire svoj etnički teritorij, pa se tako mogao da u hrvatskom dijelu ugarske države razvija bez zapreke, bez smetnje i bez bojazni prodiranja Mađara, hrvatski sredovečni feudalizam, koji nosi na sebi mnogo posebnih, hrvatskih obilježja.

*

Uprav u dvanaestom stolieću, kad hrvatska država gubi svoju samostalnost, a Hrvatskom zavladaše vladari tudje krvi, — stvara se uprav do njega nova velika naša država, srpska država pod vladarima iz roda Nemanjića.

Upravnik Kaške Stevan Nemanja, osvojivši Zetu, ujedini pod svoju vlast jezgru srpskih krajeva, da onda kasnije, nakon smrti vizantinskog cara Emanuela (1180.), napadne u savezu s ugarskim kraljem Vizantiju i utvrdi potpunu nezavisnost svoje države. Prija-

A L I M A H A X

telj i saveznik velikog njemačkog cara Fridrika I. Barbarosse, da osigura svoju nezavisnost od Vizantije, učvrsti jedinstvo svoje države u nutarnjosti progoneći bogomilsku jerez, ostavivši sinovima u nasljedstvo državu jaku i moćnu.

Stevan Prvovjenčani koji primi kraljevsku krunu od silnoga pape Inocentija III., da se oslobodi gvozdenog neprijateljskog lanca koji oko njegove države stezaše ugarsko i latinsko carstvo, potpomognut od brata Save u diplomatskim poslovima, vjenčan s Anom, unukom najslavnijeg dužda Venecije, Henrika Dandola, širio je teritoriju svoje države imajući i čitavo dalmatinsko primorje od makarskog primorja na jug, gdje je knez humski Petar priznao njegovu vrhovnu vlast. Najveća tekovina, koju je srpska država dobila za njegove vlade — to je, radom Sv. Save, ostvarena nezavisnost i samostalnost srpske crkve i njena hijerarhička organizacija.

Nakon Radoslava (1224.-1233.) i Vladislava (1233.-1242.) nakon Uroša I. (1242.-1276.) i Dragutina (1276.-1282.), srpska država dobi u Milutinu (1282.-1321.) vladara, koji je podigne do visine, nikad do tada nedostignute. Milutin proširi svoju državu, osvojiv Povardarje, pa je njegova vlast dopirala na moru, od makarskog primorja skoro do Drača na sjeveru do Dunava, na istoku do preko Morave u donjem toku, a onda idući južnom Moravom zahvatala sjeverno Povardarje, imajući u svojim granicama Skoplje, Debar i Prizren. U Skoplju uredi Milutin sjajan dvor gdje razvije veliki sijaj, odakle je mogao najbolje da bdiye nad novostečenim plodnim krajevima Povardarja. Oženjen Simonidom, kćerkom vizantinskog cara (1299.) bogat i moćan bio je Milutin krajem trinaestog vijeka, najvažniji činilac na balkanskom poluostrvu.

Stevan Dečanski (1321.-1331.) je onaj srpski vladar, koji je imao da bide odlučnu borbu za posjed Povardarja. U bitci kod Velbužda (28. jula 1330.) u kojoj Stevan potpuno potuče bugarsku vojsku, koju je vodio bugarski car Mihajlo, riješila se sudbina Povardarja u korist Srbije; Bugarska bi konačno istisnuta iz Povardarja i Strume. A onaj, koji je najviše doprinio pobjedi srpskoj kod Velbužda bijaše isti, koji će srpsku državu dovesti do vrhunca njene političke moći, do najvećeg unutarnjeg procvata, — Dušan, sin Stevana Dečanskog koga potomci nazvaše „Silnim“.

Dušan, zauzevši cijelu Makedoniju, osim Soluna, cijelu Albaniju, osim Drača, pa sjeverni Epir, a na istoku Ser, proglasi se, god. 1345 carem Srba i Grka. Kad pak srpski sabor proglasi patrijarhom arhiepiskopa Janikija dade se od njega, **13. aprila 1346., u Skoplju, okruniti za cara.** Nakon te krunidbe, koja je bila jasan izraz njegove volje

da sruši vizantinsko carstvo, a on da postane nasljednikom carigradskih careva, a srpski narod nosilac velike imperije. Dušan osvoji redom Tesaliju južni Epir, Akarnaniju i Etoliju, tako da mu je država dopirala od Save i Dunava sve do Korinskog zaliva, a na istoku skoro do Meste.

Gospodar tako ogromnog carstva, sa središtem u Povardariju, u Skoplju, u miru s Bugarima, prijatelj Venecije, s kojom je zajednički htio da Vizantiju sruši, pregovara on s papom, izrabljujući vješto političke prilike. Velik politički, daje on svom carstvu na saboru u Skoplju g. 1349., zakonik, koji je jedan od najznatnijih spomenika stare naše kulture. Mnogobrojne zadužbine, manastiri i crkve, čiji ostaci još danas svjedoče o velikoj prosvećenosti ondašnje Srbije, barem njenih vođa, razasuti po cijeloj državi, kažu nam jasno, koliko bi naš narod bio napredovao, da ga turska najezda nije u tom spriječila. Kao što su to činili njegovi predšasnici, podizao je i Dušan nove zadužbine a stare obnavljao, puneći ih divnim freskama i lijepim ikonostasima

Ogromna je država bila podignuta; u njezinoj je vlasti bio najveći dio balkanskog poluostrva, skoro cijela zapadna obala Jadranskog i Jonskog mora. Sirova je masa bila tu, sad je trebalo vajara, koji će da je izdjela i ukrasi; trebalo je čvrste organizovane uprave, jake vojske i snažne mornarice. Dušan je bio čovjek, koji je to mogao provesti, samo da je poživio. Ali u naponu stvaranja, u naponu životne snage, u 46. godini života umre Dušan, ostavivši ogromnu državu, koja je obuhvatala velik teritorij, ali u kojoj je falilo ono, što bi ju snažno spajalo i učinilo otpornom protiv bilo kojeg neprijatelja.

*

Još će jedanput da se javi čovjek, koji će sjediniti velike česti našega naroda i stvoriti državu, koja se podigla nad prosječnim. Bio je to bosanski kralj Tvrtko I.

Smatrajući da, kao daleki rođjak Nemanića, ima pravo na nasljedstvo jednog dijela Dušanove države, zauze bosanski ban Tvrtko cijeli Hum, Podrinje i Travuniju, tako da mu je vlast sezala do Kotora i Onogošta na jugu, a na istoku zauze dio Raše sa Miloševom, gdje je bio grob Sv. Save. I tu se, na grobu Sv. Save, okruni Tvrtko god. 1377. za kralja srpskog i bosanskog, nazivajući se „Stefan Tvrtko, po milosti Boga kralj Srbijem, Bosni Primorju, Humskoj zemlji, Donjim krajem, Usori, Soli i Podrinju i k tomu“. Kasnije osvoji Tvrtko svu Hrvatsku južno od Velebita, sa gradovima Kninom, Ostrvi-

Iv. Meštrović, Kralj Petar osloboditelj

com i Klisom, Omišem Splitom, Trogirom i Šibenikom, pa se onda, god. 1390., prozove još kraljem Hrvatske i Dalmacije.

Tako je Tvrtko posljednji naš veliki vladar, koji je okupio pod svoju vlast velik dio našeg nacionalnog teritorija i stvorio državu, koja je imala sve mogućnosti da se učvrsti i razvije. Ali i Tvrtkovu državu stigne ista sudbina kao i Dušanovu. U naponu svoje muževne snage, u 50. godini života god. 1391., umre posljednji snažni vladar naše narodne krvi, ne dospjev da svoje veliko djelo uredi i učvrsti.

Malo decenija nakon smrti Dušanove propade srpska država, malo decenija nakon smrti Tvrtkove propada i bosanska država.

Vjekovi su prolazili sav naš narod življaše u ropstvu, bilo Turaka, bilo Nijemaca, bilo Madžara, ili Mlečana.

Od kosovske pogibije do Karagjorgjeva ustanka, od Tvrtka do god. 1918., od 1102-1918. dakle kroz duga stoljeća vladahu pojedini našim krajevima vladari tuđe krvi.

Uspomena na slavnu prošlost, na nekadanju slobodu, koju narodna pjesma podržavaše uvijek budnu, čuvala je u narodu svetu čežnju za propalom slobodom i podizala vjeru, da će se stara slava opet da vrati da će i Gvozd, gdje u borbi s bugarskim kraljem Kolomanom pogibe g. 1097. hrvatski kralj Petar, posljednji kralj Hrvatske od narodne krvi, i Kosovo, na kom bi zakopana srpska sloboda, biti osvećeni, Dušanovo carstvo i Krešimirovo kraljevstvo opet uspostavljeni, sjaj Tvrtkove krune povraćen.

Karagjorgje bijaše onaj koji prvi pozove srpski narod na ustanak, da osveti Kosovo, a srpski narod ustade i počne da opet gradi Dušanovo carstvo. Petar I. Karagjorgjević pozove na okup cijeli naš narod, od Triglava do Vardara, od Timoka do Jadrana i bespri miernim žrtvama vrati slobodu svim Hrvatima svim Srbima i svim Slovencima.

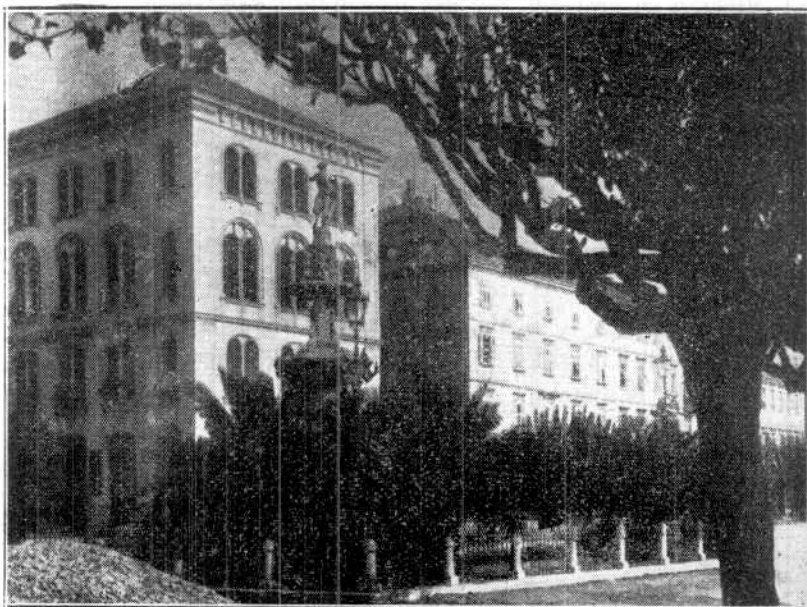
Sjaj se Dušanova carstva i Krešimirova kraljevstva opet vraća. Karagjorgjević Aleksandar, Krali Srba, Hrvata i Slovenaca ujedinjuje u sebi svu snagu cijelog našeg velikog naroda, da na ovom našem moru opetuje riječi svog slavnog predšasnika, Petra Krešimira IV. da ga nazove „našim morem.“

U slavi i zanosu ušao je u Dioklecijanov Split u kome su Tomislav I. i toliko drugih naših kraljeva slavne zborove držali, stupio je na ruševine kneževskih dvora u Bihaću, ušao u „Gradinu“, u kojoj se Zvonimir krunio, zagledao naše zaljeve i luke, koje su i negda bile pune naših ladja, i osjetio svu veličinu i ljepotu nekadanjeg hrvatskog kraljevstva, odao poštu grobovima naših kraljeva, čiji se ostaci u okolini Splita nalaze.

U njegovome prisustvu u nama se razbudila sva slavna prošlost naša, duhom smo se prenijeli u doba Tomislava Silnoga i Krešimira Velikoga, nama se čini da je Tvrtko opet u Split došao da su ustali svi vladari prošlosti naše, da Dušan i Milutin iz Povardarja dolaze da u prestonici Zvonimira prisustvuju veličanstvenom momentu, kad onaj, na koga je cijeli naš narod prenio sve svoje ostvarene želje i nade, ulazi u krunidbenu crkvu hrvatskih kraljeva.

Velika je prošlost povraćena. . . .

Split, deo obale

J. Čulić

JEDNA DRAGA USPOMENA

Bilo je to pred petnaest godina, nekako koncem augusta 1910.

Na Cetinju su bile velike svečanosti, prigodom proglašenja Crne Gore Kraljevinom, pa su ladjama iz Trsta i Rijeke prolazile mimo Split razne visoke ličnosti i deputacije koje su učestvovala na tim svečanostima.

Austrija je bila u svojoj svojoj moći, velika, snažna i — s visoka prezirala je malenu neznatnu Srbiju. Bilo je to dvije godine — prije balkanskih ratova!

Jedne večeri prosu se šapat po gradu, da će na cetinjske svečanosti proputovati mimo Split i mladi srpski prestolonasljednik, — ali nitko nije mogao da dozna, kada ni kako. Trebalo je stoga svake noći (brze ladje prolazile su samo po noći) dolaziti na ladju i — čekati.

Njega nema. . .

— Prošao je.

— Nije.

— Sutra će doć. . .

Kad jedne noći, netko sav zapjehan i uzbudien dotrča pred kafanu na novoj obali, pa javi:

Ovdje je, iskrcao se, sigurno . . . Tu je . . .

Pohiasmo po obali, da ga potražimo i najednom ga ugledasmo:

Mlad, divan, nasmijan, naslonio ruku na rame svoje sestre, kne-
ginje Jelene i šetaju lagano od kafane na novoj obali gore prema že-
ljezničkom mostu kod Sv. Petra. Tu su malo zastali, naslonili se ča-
skom na željeznu ogradu mesta i gledaju — svoj Split!

Bože moj, da nam je tko onda rekao, da će poslije petnaest go-
dina biti ovako ispunjene naše najsmjelije i najljepše sanje, i da ćemo
Ga istim onim putem pratiti u triumfu — Kralja našega!

Gledali smo ih, a u nama je dah zastajao od uzbuđenja, od
sreće . . . pa se nismo ni obazirali na brojne detektive što su se uoko-
lo vrzli i što su već bili prešli do ugla biskupske palače, kao da im
hoće da prekrče put . . .

Oni su se onda laganim korakom povratili k lađi — a mi pomalo
za Njima.

Znali smo što nas čeka, ako ičim odamo svoje osjećaje, ali srcu
se nije moglo da odoli, pa kad su najdraži gosti stupali na most bi-
jele ladje, zaori se iz nekog tamnog kuta:

„Živio jugoslovenski Kralj“.

a iz raznih strana odaziva se drhtavo od uzbuđenja, toplo, snažno

Živio — o — o !

On se je okrenuo, nasmješio se veselo i dižući šešir odzdravio:
Živili Splićani!

To je bio prvi susret Splita sa svojim budućim kraljem.

Međutim žandarmcrija i detektivi nahrupiše, nekolicinu uapse,
— a nas je nestalo s mula da se opet nadjemo negdje na drugom
mjestu i da razgovaramo dugo, dugo, — sretni i zadovoljni, što smo
ga ipak mogli da vidimo i pozdravimo.

Ko je mogao da spava one noći! . . .

* * *

Sad je bila glavna briga, da doznamo kad će biti na povratku,
pa da Ga opet vidimo!

To nije bilo teško, jer smo imali posvuda naše odlične pouzdane
veze i posle par dana dobijemo iz Dubrovnika brzojavku:

„Četvrtak šaljem pismo po kapetanu Gödöla.“

To je bilo dosta, a u taj četvrtak već prije 10 sati na veče kafa-
na i nova obala puna svijeta. Sve je bilo tako živo, veselo, svečano,
na svakom licu opažaš smiješak, svud dozivanje, doskočice na ra-
čun policije . . . dok kiša neprestano sipi kroz oblake.

Ko je mogao da dodie do bengala, čuva ga liubomorno u džepu, da mu ga ne opazi policija, ili da mu ga drug ne odnese.. jer svako želi da ga ima . . .

Svak se obazire, ne dolazi li ladja. — Zakasnila je!

Kad najednom, od glave mula Sv. Petra mnoštvo detektiva i oko pedeset, šezdeset žandara sa nataknutim bajonetama, poredani u čitavoj širini mula potiskuju masu „u ime zakona“, pa sve dalje dalje, i pročiste čitav mul, isprazne svu kafanu, pogase sve svijetilike po obali i po kafani i tako pročiste svu obalu, s jedne strane do Sv. Frane i Marmontove ulice, a s druge do mosta od Bačvica, tako da je sva obala ostala potpuno čista, pusta.

Pred nama uperene žandarske bajonete, mokri do kože od nesretne kiše što neprestano pada i samo uporno upiremo poglede, pune čežnje i ljubavi u onu bijelu ladju, što se čas prije pojavila iza dige.

Ta nosila nam je svu nadu i sav ponos naš!

Koliko je bila divna ta čežnja!

Pomalo se odjednom počnu pojedinci da udaljuju: nekome je pala sretna misao: „Svi bengali na punktu od Sustipana!“ Nije trebalo dva puta reći!

Detektivi i žandari sretni, što se masa „mirno razilazi“, a mi opet sretni, što ćemo da im podvalimo!

Po noći, po kiši, u mraku tiho, tiho najednom se na rtu od Sustjepana nadje na okupu stotinjak mladih ljudi . . .

Sve naši! Sigurni smo.

Kiša neprestano pada, svak čuti i čeka — kad će ona bijela ladja da se makne s mula.

Eto je, miče se. Još malo, pa je usred luke, — kad najednom u mraku sa svih strana zabliješti se mnoštvo šarenih bengala, a iz svih grla zaori se dugo, dugo:

Živio krajević Aleksandar . . .!

Živio Jugoslovenski kralj . . .!

Živio—o—o! Živio—o—o!

Dole Austrija—a—a!

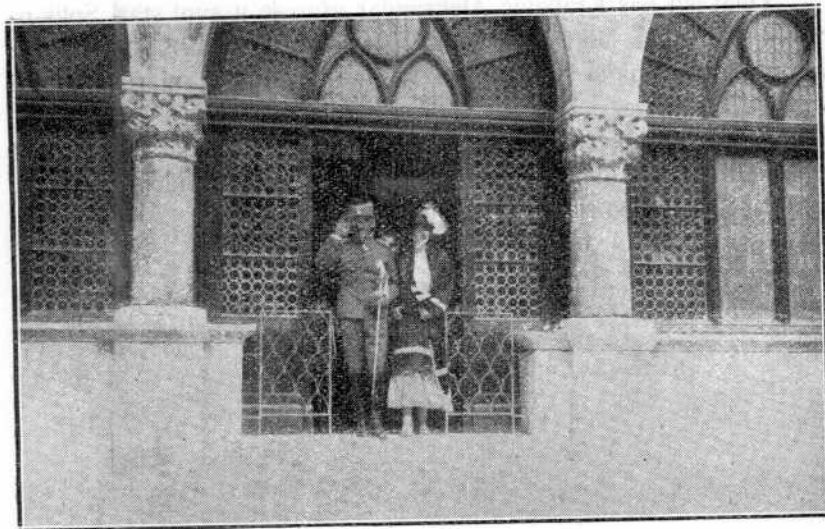
Živila Srbija—a—a!

Živila—a—a! — — —

Ladja se sve više približuje rtu i odjednom se na sred mora ustavi.

Sa krme vidi se mahanje jednim fenjerom, a u mraku jasno se opaža, kako netko sa palube pali žigice i baca ih upaljene u vis..

On je, On je.. Sigurno On — čuje se s raznih strana.

Split, Kralj i Kraljica pri izlazu iz etnografskog muzeja

Delirijum oduševljenja!

Sve se natječe ko će jače da viče, ko će bliže da dodje. Kad se nekome utrne bengal, a on, kad nema drugo, vadi rubac iz džepa pa da zapali. — Samo nek svijetli! Jednome ona vatra od bengala upadne u cipelu gori mu na nozi, a on svejedno drži visoko bengal i viče — još jače, još zanosnije...

Ne gleda se na one hridine, na more, — svejedno je, svud je ravno.

Živio Aleksandar-a-a-r!

Živio budući Jugoslovenski Kralj!

Živita Srbija-a-a!

Ladja se lagano zaputi prama Čiovu — još svijetli po koji rubac, još se razliježu poklici — dok se ne izgubi u mraku.

Taj divan san se nažalost ubrzo rasplinu — kod Betičine fabrike čekaju žandari..

One koji su prvi išli kao predstraža, uapse, a ostali onda — put lod noge pa kroz Meje i kroz Marian — kud ko može po onom blatu i vodi!

Ta nezaboravna noć provela se po Marjanu, jer je svak čeka da zora svane, da može sigurnije doma.

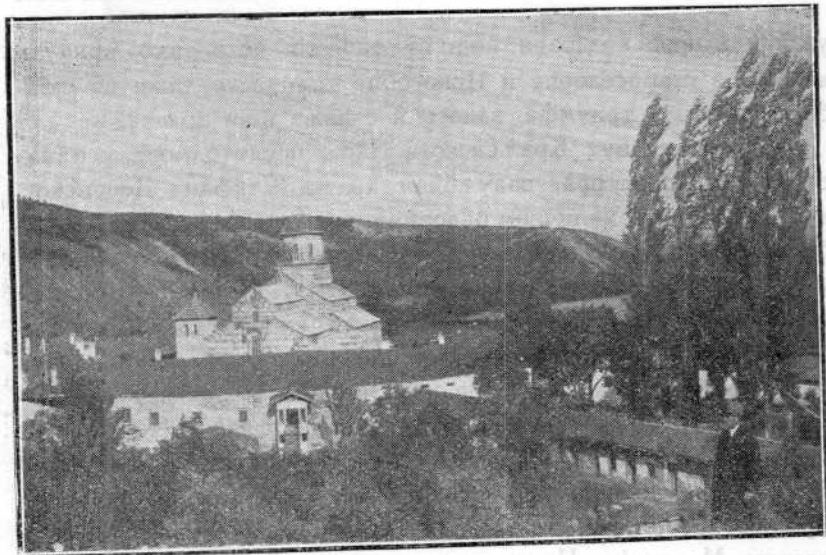
* * *

Kako se je eto brzo, kako se lijepo ostvario onaj divan san!

Onaj isti naš Kraljević Aleksandar ušao je u svoj stari Split o-
vijenčan slavom. Mlađi divni naš Jugoslovenski Kralj ušao je sa
istom ladiom kojom su nas 1914. vezane vodili put mariborskih i
aradskih tamnica.

Kako su drage ove male uspomene baš sada kada smo ga opet
sačekali ovdje u ovom Njegovom Splitu, sretni i zadovoljni, kao
Kralja Velike Jugoslavije, Oslobodioca našega! . . .

Манастир Високи Дечани

Станислав Краков:

ПРЕКО ВИСОКИХ ДЕЧАНА И ЛОВЋЕНА У ПРИМОРЈЕ

Кроз Јужну Србију — кроз њене манастире скривене по планинама у шумама кестена и храстова задужбина наших краљева и царева, чије фреске, портали клесани у мрамору, византиска кубета зидана од цигле и камена, иконостаси дубени у дрвету исто тако привлаче и одушевљавају владоце као археологе — кроз те сјајне остатке и доказе наше високе средњовековне културе, отпочео је онај велики триумфални пут Краљевскога Пара за Ловћен и за Јадран.

Велики значај посете Краљеве Црној Гори и Далмацији могао се потпуно појмити и оценити тек онда, када је пут Краљевскога Пара добио један дефинитивни завршетак, и када су се људи из читаве две наше најсиромашније, али најславније покрајине примирили од узбуђења, која се можда само једанпут преживљују, која су историска, јер остају урезана у душама као што остају уписана у кроникама.

На путу кроз дивљу сиву Дреницу окићену гробовима побијених путника и жандармериским караулама, и кроз широку Метохију жуту од зрелих кукуруза, прве победне капије, први

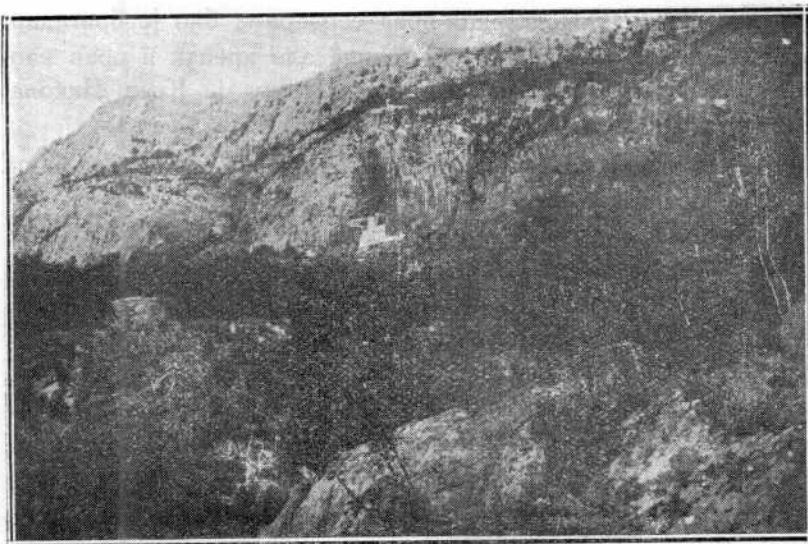
узвици и први поздрави који су окупили исто тако Арнауте као Србе староседеоце и Црногорце колонисте, били су само бледи претеча триумфа, заноса и славља који долазе.

Званични пут Краљевскога Пара, после одмора у манастиру Пандократора, задужбини краља Стефана Дечанског, која нас са наизменичним редовима мрамора руменог и белог, блештећи на сунцу сећа на Дуомо на врху Сијене, отпочео је уласком у дивљу, неслућено лепу Ругову. Пролазак Краљевскога Пара кроз овај језовит и дивни кланац смрти из трагичних албанских дана није био значајан само као национална и државничка манифестација, већ је имао и великог економског значаја. Пут Пећ-Чакор-Андријевица, названи *Пут Краља Александра*, који је краљ 17. септембра улазећи у Ругову осветио био је прва саобраћајна спона Црне Горе и Јужне Србије, артерија која спаја сиромашне црногорске крајеве и плодну Метохију. На сунчаноме дану док се танки слојеви снега белели по планинским врховима, кроз зелене брегове где је и најмања дрвена кућица планинска била искићена шафраном, сунцокретом и јеловим гранчицама, где је и камење по путу било посуто цвећем, пут Краљевскога Пара је добио изглед триумфалног похода.

Већ су Велика и Полимље, прва црногорска села, и Андријевица, прва варош на путу дали јасног обележја расположења са којим Црна Гора дочекује Владара своје крви, својих традиција и своје државе.

И то је обележје било у знаку неописаног заноса, одушевљења и радости. Нису то били само Васојевићи, који се поносе што из њих води порекло Карађорђевог деда Јован Ђурашковић, ни Катунјани између којих се и сам Краљ родио, већ је то била читава Црна Гора, она витешка Црна Гора коју познајемо преко народних песама и преко Његоша, која је од најзабаченијих катуна у планини па до Цетиња негдашње престонице државне, верске а данас обласне поздрављала Краља и Краљицу са једном таквом љубављу, са толико израза верности и оданости и толико одушевљења, да су дефинитивно смрвили брану о своме сепаратизму који је најчешће са стране истицан.

Сама појава Краљева међу црногорским безводним кршевима, у сред сердара који преко старих рана са Вучјег Дола и Грахова носе древне токе од сребра и у сред седих устања

Острог над манастиром Св. Василија

којима су очи можда први пут засузиле, значила је коначно решење црногорског питања, које су тако често разни лордови волели пред Горњим или Доњим Домом да помињу.

Земља, која је цела симбол сиромаштва и витештва, одгојена на проји и песми чекала је са нестрпљењем да поздрави Краља своје крви. Стари сердари, бригадири и војводе, који су још у младости навикли да на блискоме Цетињу код Господара изложе све своје јаде, потребе и радости, тешко су се осећали усамљени већ толико година без краља.

И од дана када је Краљевски Пар ступио међу црногорске брегове, изгледало је да и планине учествују у дочеку. Још прве ноћи конака у Колашину на најнеприступачнијим каменим врховима Комова букнуле су ватре и објавиле и поздравице долазак Краља и Краљице у Црну Гору. И сваку ноћ су трептале планине у светлости, сијала су од краљевских иницијала брда око Колашина, пламтела планина Острог над манастиром Св. Василија и засјао се сав у светлости, као какав пламени брег из библије и сам Ловћен над Цетињем.

Дању су треперели људи у великој радости. Три витешка старца у Подгорици били су живи симбол те старе Црне Горе из песме и из легенде, Црне Горе која лагано изумире, никад несломљена [у свој својој сиромашној али поносној лепоти.

На дочеку у Подгорици пред сердарима био је бригадир Велиша Лазовић старац од 77 година али крепак и прав као младић, најхрабрији од најхрабријих. Њему је Кнез Никола 1876 даровао златну сабљу за храброст. Пита Краља:

— Познајете ли ме, Господару? Заједно смо некада били на Цетињу.

Говори, а дрхте му руке, које се никада у боју нису затреле.

Представљају ту Краљу и старог попа Дмитра Величковића, коме су 92 године. Обневидео је и једва чује. Њега је владика Раде 1850 године запопио. После је био племенски капетан. Не може да стоји од старости већ га синови држе. Неће да се подупире штапом већ старом сабљом. Дошао је, вели, само да поздрави свога Краља Господара, па да умре.

Краљ му прилази, али га он не види. Синови му кажу: „То је Краљ.“

Старац се сав тресе и благосиља:

„Срећа га пратила на путу. Да Бог да добије све што је Душаново било.“

Трећи је стари јунак поп Никола Симовић, коме је 85 година. Под краљем Николом био је народни посланик и гоњен је што је радио за уједињење. Његова сина јединца Јакшу, учитеља и народног посланика, под окупацијом стрељали су Аустријанци, заједно са капетаном Ђуром Петровићем, зато што су спремали устанак у Црној Гори.

Када су Аустријанци повели Јакшу на стрељање, отац га је пратио до губилишта соколећи га:

— Држи се, Јале, соколе, није то тешко!

Пред напереним аустријским пушкама Јакша је бацио везу са очију, узвикујући:

— Од моје крви ће вам цела царевина пропасти. Ни Беч ваш неће бити. Удри, проклетниче.

Затим је разгалио груди, „а пуне широке су биле“, вели његов отац, и плотун га је покосио. Отац је све ово гледао али ни сузу није пустио.

А када се Краљ са њиме руковао, задрхтао је стари поп Никола од узбуђења и сузе, које нису пошле кад су му сина стрељали, појавиле се сада у очима. Узвикнуо је поп Никола:

Никшић

— Све што смо имали, изгубили смо. Али смо велику срећу јутрос дочекали.

И то нису биле само речи јуначког попа Николе, већ читаве Црне Горе од Берана па до Шавника и Улциња.

Најмањи засеоци, и преко програма хтели су да учествују у дочеку и људи ту нису могли да нађу речи да своју радост искажу. Сви су они узбуђено муцали, као они инвалиди у сиромашноме Гарчу, сред камених вртача и тужних шумаца нарева, држећи Краља за руку:

„Ти си душа и срце наше, Величанство. Бог Вас је послао сам међу нас, Светитељи наши.“

Њима јунацима импоновао је Краљ јунак из свих ратова, Црногорцима био је мио син кнегиње Зорке и унук Краља Николе. И требало је само да тај њихов Краљ сиђе међу њих, да једе за њиховом трпезом, да смешећи се стисне толике жуљевите руке и да упита за старе ране и бојеве па да и стари поп Никола који није знао дотле за сузу заплаче, да ђенерал Вешовић поведе пред Краљем коло занет од радости, да дојучерашњи одметници из горе грабе узбуђено руку Краљеву да је целивају.

За све који су били далеко, изгледало је непојмљиво све то, и нису разумели како то да шеф федералистичке партије

постане секретар одбора за прославу Његоша, да ђенерал Лазар Гојнић иде у стопу за Краљем сав сјајан од радости и среће, и да федералисте, сепаратисте, представници „зелене партије“ у несавладљивом одушевљењу кличу: „Господару, располагажи нашим животом“.

Федерализам, републиканство, све је то неповратно ишчезло из Црне Горе већ на саму Краљеву појаву.

После јуначког каменитог *Чева*, где је и данас кућа у којој се родила Краљева баба, Краљица Милена, и *Његуша*, где је кућа владике Рада, у триумфу, у слави, испод славолука и усклика читавих племена, која су их чекала већ годинама, Краљ и Краљица су ушли на *Цетиње* престоницу црногорских владика и кнежева и оно је дало синтезу одушевљења и радости, које су ови патријархални планинци умели да осете за свога владара.

У првој ноћи на Цетињу док су на свим брдима сијали Краљевски монограми и Ловћен цео трептао у светлости, док су рефлектори снажним светлосним млазевима преливали малу престоницу и десетину хиљада људи кликтало од одушевљења пред дворцем, Краљ, појављујући се на дворском балкону први пут је узео реч и узбуђен захвалио Цетињу и целој Црној Гори на тој њеној великој љубави.

„Од свег срца Краљица и ја захваљујемо драгим Цетињанима на овако топлом дочеку који ће нам остати у неизгладивој успомени.

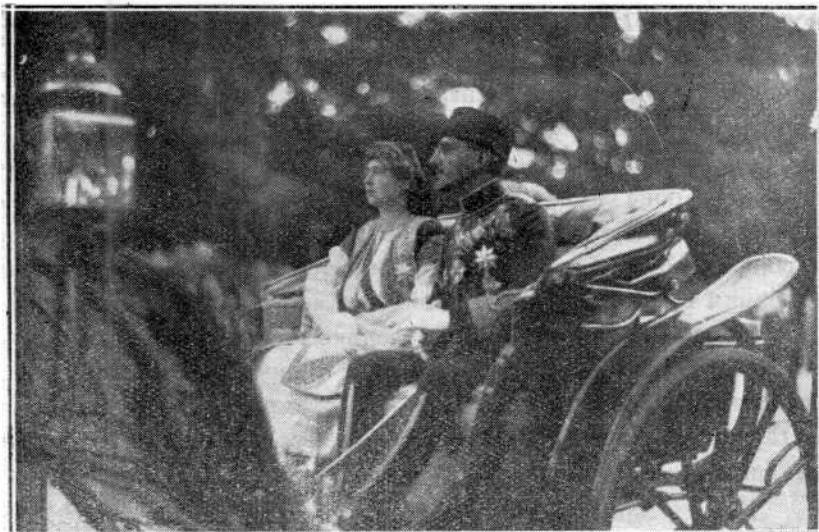
Рођењем сам везан за ово место, те вам је лако погодити како ми је у души кад сам међу вама.

То ће ме привлачити да се од сада чешће виђамо, и надам се да ћемо наћи начина да допринесемо напретку свих вас.

Црна Гора имала је владаре који су се очински старали о вама, а ви сте им се одуживали верношћу и љубављу. Од како смо Краљица и ја ступили међу вас, Црногорци су нас поздрављали са толиком срдачношћу, да сам ја уверен да нико у овој земљи неће помислити да је старање о вама сада мање, напротив две су се лозе спојиле и изданак ће њихов бити један.

Овога пута довела је Карађорђева праунука још и синовља дужност да се поклони сени песника Горског Венца.

Душе Његоша и Карађорђа биле су се среле, разумеле и припиле у великом народном послу.

На Цетињу

Над гробом Његошевим данас је камен из Венчаца на домаку Карађорђевој Тополе, и под њим ће лако лежати владика Раде.

Још једном нека вам је хвала на љубави којом сте нас обасули и коју вам Ми најискреније враћамо."

*

Најсвечанији дан Краљевског пута био је 21. септембар, дан апотеозе Његоша. И тај велики дан не само за Цетиње, не само за Црну Гору, већ за читав наш народ оглашен је у рану зору, док се још са цетињског поља дизала јутарња магла, звоњењем звона и пуцњавом топова. У манастиру Св. Петра још у 5 часова јутром отпочело је појање. Пред црквеним дверима на катафалку лежао је мали саркофаг од тешког храстовог дрвета са четири бронзане ручице са стране. На поклопцу је био изрезан крст, а са стране једноглави орао са крстом на грудима — грб дома Петровића-Његоша.

У 7 часова јутра пошто су прошли кроз клицање света и војничке поздраве на улици још свежој од планинског јутарњег зрака, Краљ у парадној униформи пуковника Краљеве Гарде и Краљица у богатој црногорској ношњи са лентом Карађорђевој звезде улазе у манастир, где их дочекују чла-

нови Владе и Народне Скупштине, архијереји и свештенство, генерали и читаво представништво целокупне државне управе, хуманих и културних друштава, војска и изасланства из Црне Горе и читаве земље.

У малој црквици су само Краљица и Краљ, свита, министри и чланови куће Петровића-Његоша, чији је доајен војвода Божо Петровић. Он и његова два брата дивизијар Буро и војвода Марко су у богатом црногорском оделу са тешким сребрним токама које се једва виде од многобројних декорација.

Почиње парастос за душу владике Рада-Петра Петровића-Његоша. Чиноејствује сам Патријарх Димитрије наслоњен на патарицу од сребра и злата са тешком круном на глави. Око њега су архијереји из Баната и са Брегалнице, из Босне и са Тимока, сви у орнату, сви под крунама.

Кад су завршене заупокојене молитве за душу великог песника Његоша, Краљ са Патријархом Димитријем, са Митрополитом црногорским Дожићем и епископом бањалучким Василијем износи тешки саркофаг из цркве до уласка у манастир. Војна музика пред манастиром лагано интонира погребни марш Шопенов а чланови Владе и кућа Петровића Његоша носе саркофаг до катафалка пред аркадама где је гробница Карађорђевића.

Краљ и Краљица стају под пурпурно небо на коме златна слова славе Господа.

Испред аркада на степенице пење се охридски епископ г. Николај Велимировић један од најбољих наших црквених говорника. У необичној тишини која настаје епископ Николај клања се лако Краљевскоме Пару и почиње:

„Ваше Величанство, праунуче бесмртнога великога Његоша... Још овај народ није залечио своје ратне ране, а већ је почео да прославља своје хероје из прошлости, блиске и даљње. Прославио је јунаштво кумановско и невесињске јунаке, прославио мучеништво Св. Ђорђа Кратовца, прославио хиљадугодишњицу Краља Томислава, прославио светитељство пећских патријарха, а ево већ данас прославља и високи песнички дух бесмртнога Петра II Његоша, прослављача Бога и витештва.

Зар је овоме љуто рањеном народу до прослављања оних који су живели па умрли? Зар се прославама лече ране рањеника, а не хлебом? Тако могу да мисле нерасудни и тако да говоре кратковиди који не виде љуте ране на души

Саркофаг се износи из цркве

народној, него их гледају само на телу. Ако се хлебом лече ране телесне, зар се хлебом лече и ране душевне? Ако телесна храна може да исправи тело погрбљено од глади, зар може она да исправи душу погрбљену од разних порока? Ко има очи да види, може да види, да се овај народ од рата до сада боље залечио и опоравио физички, него морално и духовно. Треба му и духовне хране, да би му се и душа залечила и исправила. Прослављање великих јунака даје ту храну, тај мелем души. Не слаavimo ми мртве него живе. Прави јунаци никада не умиру, ни на земљи ни на небу. Они свлаче са себе худу телесну одећу, да по том као слободни духови живе у силнијој и зрачнијој атмосфери, него што је наша. Кад сконча човек, тад почиње, вели Св. Писмо (Сирах 18, 6).

Не треба се бојати да један народ не претера у прослављању својих светитеља и учитеља, својих витеза и добротвора, сржи своје и најбољег плода историје своје, него се треба више бојати, да народ не затвори капију за леђима својим и заборавив имена и врлине својих великана, не преда се само бризи о дану и комаду. Избрисаће се брзо такав народ са лица земљиног и наследиће га онај народ, који стално има пред очима живу галерију својих великих и светлих духова, те гледајући њих, развија у себи стремљење ка добру, појачава

Чланови владе и кућа Црнојевића износе ковчег

веру у добро и гледајући њих, нема се кога стидети у неваљалству своје и њиме крепити у страдању своје.

Један од таквих и великих светлих духова, боравио је у овоме праху, што је пред нама. Под свесним или несвесним изговором, да смо се сабрали данас око овога праха, ми смо се у самој ствари сабрали око бесмртног духа који је био одевен у овај прах. Јер да тај велики дух није надживео свој прах, зар би неко од нас нашао разлога, да са почашћу прилази овоме праху и то на 70 година по изласку човека из те своје смртне ризе. Не овај прах него дух владике Петра привукао је данас многе хиљаде душа на ово место. Ми хоћемо да пренесемо овај прах са Цетиња на Ловћен. Није ли свеједно овоме праху лежати на Цетињу или на Ловћену? Ја верујем, да је у ово дело умешано само Провиђење. Бог хоће, да нас загреје великим духом бесмртног Владике, када нас је запослио око његовог праха. То је обичан начин Божији, да кроз привидно незнатне догађаје даје људима велику лекцију и да са привидно мршаве њиве пуни људске душе богатом духовном жетвом. Шта су постигли Аустријанци спуштањем праха Владичиног са планине у долину? Ако су намеравали, да на гробу његовом наместе топове, преварили су се, јер топови су немоћни од овог мртвог праха онда, када

Краљ и Краљица под пурпурним небом

неправду бране и правду нападају. Или су можда намеравали, да спуштањем праха у низину спусте дух бесмртников са оне висине много више од планине Ловћена на коју заслужно узлети, и да умање поштовање народа српског према њему? У томе су се још прђе преварили. Као што Турци бацањем главе Св. Лазара у бунар, нису смањили ни Лазара ни поштовање према Лазару, тако ни наши ратни непријатељи нису то постигли спуштањем Његошевог тела са планине у низину. Рат достиже врхунац неморала, када ни мртве не оставља на миру. Својим неделима Аустријанци су још повећали наше поштовање према нашем највећем песнику и најумнијем човеку од Косова до данас.“

У необичној тишини дуго говори охридски владика о Његошевој вери у Бога и бесмртност душе, о његовом родољубљу и његовом прослављању витештва као највеће вредности на земљи — па завршава:

„Најстарија држава српска, Црна Гора није ушла у јединство наше државе као изнемоћала старица, него као младић, пун духовне свежине и моралне снаге. Као таково, ми је љубимо и као таковој ми јој се данас клањамо, клањајући се духу Владике Његоша.“

Но када нас је бесмртни дух Његошев данас сабрао око

своје богате духовне трпезе и нахранио нас својом тројаком крепком храном, својом пламеном вером у Бога и бесмртност душе, својим широким родољубљем и својим витештвом, дужност нам је, мислим, да учинимо оно, што је и сам владика чинио за живота и што би он то радо и сада са нама учинио, дужност нам је, наиме, да се поклонимо и осталим бесмртницима које је одњихала Црна Гора.

Ми се клањамо светом Краљу Јовану Владимиру, и клањамо се Црној Гори што нам је дала тако племенитог и светог краља;

ми се клањамо Немањи и Св. Сави и многобројним светлим и витешким краљевима из Немањине династије и клањамо се Црној Гори што нам је дала ту славу династију;

ми се клањамо светом кнезу Лазару и клањамо се Црној Гори и Приморју, што су нам одњихали таквог часног мученика за Крст Часни и слободу златну;

ми се клањамо јуначини Краљевићу Марку, и клањамо се Црној Гори што обрадова нашу историју и нашу песму таквим заточником правде;

ми се клањамо кнезу Балши и кнезу Ивану Црнојевићу, и клањамо се Црној Гори, што обогати нашу историју таквим родољубима и честитим владарима;

Погребни говор епископа Н. Велимирскића

ми се клањамо мудрим и неустрашивим владарима црногорским од Данила до Петра другог, и клањамо се Црној Гори што нас украси дијамантним карактерима и таквим узоритим и народним вођама;

ми се клањамо светом Петру првом, победиоцу Наполеона, Св. Арсенију, Св. Стефану и осталим светитељима црногорским и клањамо се Црној Гори, што нам диже такве молитвенике пред престолом Божијим;

ми се клањамо свима безбројним мученицима и благородним жртвама за веру, част и слободу, из чије је крви „изникло цвијеће“ за ово покољење, и клањамо се Црној Гори што их имаде и даде и ником се не пожали;

ми се клањамо мукама и страдањима Црне Горе, ранама синова њених, сузама мука њених, жалостима удовица њених, крви посечених младенаца њених кроз векове и векове;

ми се клањамо гуслама и певачима славе и победе што помињаше мртве и храбрише живе, и тако не дадоше да се угаси пламен духа у Црној Гори кроз векове и векове;

ми се клањамо још једаред и духу и праху највећег песника нашег владике Петра другог Његоша, с којим се у песништву може мерити само народ укупно, а никако појединачно, и који је и нама и целом свету јасније но ико открио мајдане духовних и моралних блага Црне Горе, и клањамо се Црној Гори што ужеже такву лучу душама нашим;

ми се клањамо и Теби Краљу и Господару Црне Горе, Наследнице свих појединих династија и престолница и све коликог овог у истину златног мајдана, што се зове Црна Гора, овог богаства витешког, ове раскоши светитељске, ове силе и величине моралне и благодаримо Ти што си прихватио жељу и одлуку старешина српско-православне цркве, још од пре пет година, да се ова прослава изведе, и што си подигао цркву на Ловћену ономе који је то заслужио, јер је носио цркву у грудима својим;

клањамо се зато што се и Ти клањаш једноме од највећих великана народних, и тиме дајеш диван пример целом народу, пример који треба поштовати и киме се треба одушевљавати. Но пре свих и свију ми се клањамо Господу Богу творцу и промислитељу. Благодаримо му из дубине душа, прво што је роду нашем дао таког ретког човека, као што је владика Петар други, и друго што је по милости својој остварио

Његошева гробница на Ловћену

баш у наше дане сан владичин, ослобођење свега нашега народа.

Слава и покој Петру Другом Његошу!

Слава и хвала Богу на вјеки вјеков. Амин!"

Са необичном пажњом слушали су владикау г. Николаја. сзи онде присутни између манастира и аркада као и сви даље. Црногорци сељаци из далеких планина који су стајали иза званичних представника, подизали су се на прсте и напрезали да ни једну реч не пропусте, и доцније су цео дан разговарали о говору епископа охридског велећи:

— Нико још до данас није овако лијепо о Црној Гори рекао.

Нису били ретки они који су на крају овога говора плакали, а један стари Црногорац из Катунске нахије, чији су синови до скоро били у одметништву јадао се:

— Е, што овај човек није раније дошао да нам ово каже, не бисмо у лудо страдали по овим кршевима (одметали се).

Када су после говора сви сакупљени пред манастиром прихватили последње речи владике Николаја Велимировића „слава му и амин“, Министар Војни генерал г. Трифуновић, командант друге армије генерал г. Смиљанић и командант Зетске Области генерал г. Крупежевић са члановима Владе

подижу ковчег и полагају га на лафет топовски који је ту запрегнут чекао. Музика опет почиње погребни марш и спровод се креће на Ловћен.

Крст, војне музике, одред војске, венци, школе и Богословија, певачка друштва и свештенство, рипиде и чираци све је то ишло испред запреге од 6 коња, на којима су седели војници под челичним шлемовима, а који су вукли лафет са ковчегом владике, владара и песника Његоша.

До жутих, препланулих Иванових Корита, под самим висовима Ловћена дошло се аутомобилима. Одатле су полазиле уске планинске стазе у самом камену. Краљ и Краљица, министри и свита појахали су на коње и пошли ка капели која је на врлетноме Језерскоме врху. Дан је био ведар и топас, без облака, без планинских ветрова.

Под самим висом где почињу густе алуге, церови, грабови и букве, Краљица која је седела у нарочитој столици, причвршћеној за седло једног малог брдског коња, изјавила је жељу, да јаше на обичном седлу. Један гардист уступио је свога коња и са пуно вештине у јахању, Краљица је наставила свој пут. На излазу из ове густе алуге, цела поворка тренутно је застала. Широки видик указао се пред очима. Далеко доле у ували лежало је Цетиње са својим белим кућама и још белим улицама. Иза њега се пружало Скадарско Језеро у планинске венце црногорских брда док се високо над њима уздиже Тарабош са своја три врха обивијена прамом густе магле. Кучки висови, високи Ком и гола Белопавлићка брда јасно су се оцртавала у даљини. А тамо далеко преко Војника, у мору белих облака, назире се као црна мрља највећи врх шумовитог Дурмитора. Лево се превија Пирлитор са кулом војводе Момчила, десно Сомина планина нестајала је у венцу херцеговачких гора. Панорама је била величанствена. Цела Црна Гора и један део Албаније видели су се унаоколо.

Краљ који је дуго посматрао сиве и плаве видике, обратио се Краљици:

— Изванредан поглед!

— Доиста, никада нисам ништа лепше видела, одговорила је Краљица са узбуђењем.

Ишло се ивицом самога гребена, док су и лево и десно под ногама остојале бездани. Одједном указала се на небу округла капела са високим громобраном. Није се могло ићи

даље ни коњима већ пешке степеницама урезаним у стени.

Од тврдог ловћенског камена, округла као купола, капела на врху Језерског Врха изгледа и као маузолеј и као тврђава и несумњиво, да је то највиша гробница на свету. Усамљена, она је на догледу свих брда, албанских, црногорских и херцеговачких. Са ње се виде Копаоник и Ужичке планине. Сасвим блиско се плави Скадарско Језеро и црно море у Боки Которској. Краљ је са извесним узбуђењем походио ову своју задужбину на врху Ловћена и одмах је пошао са Краљицом, да је разгледа. На самом уласку у мрамору је Св. Ђорђе који убија аждају, а испод тога натпис изрезан такође у мрамору:

„У име Оца и Сина и Светог Духа, Амин!

Ми, Александар први, Краљ Срба, Хрвата и Словенаца, праунук Карађорђа Петровића, вође и почетника ослобођења Срба, унук Кнеза Александра Карађорђевића а син Краља Петра I. Великог Ослободиоца и Ујединиоца нашег народа и Кнегиње Зорке Петровић-Његош, обнављамо овај свети храм који је на Ловћену близу Цетиња подигао и за вечну кућу изабрао славни наш песник Петар други Петровић Његош, владика и господар Црне Горе, велики родољуб, песник слободне Црне Горе, поклоник хероју тополском Карађорђу бесмртном, апостол и весник нашег народа, а који би 1916. разорен у рату за ослобођење и уједињење. Нека је мир пепелу Петра Петровића Његоша и нека је слава његовом великом имену! Његов светл благослов нека се излева на наш Дом и на наш народ кроз све вјеки вјеков. Амин!

На Ловћену, 8-21. септембра 1925. г.“

Врата на капели су од бронзе као на византијским црквама. Крст их пресеца и око њега су два П. и два орла.

У апсиди капеле је фреска Христа који благосиља, а испод ње на мрамору икона Св. Јована Владимира Краља Српског, Св. Василија Острошког, Св. Петра Цетињског и Св. Стевана Пиперског. Лево од апсиде браћа Његоши узидали су камен са сликом владике Рада, а десно је његов саркофаг од венчачког мрамора. На саркофагу између двоглавог орла Дома Петра Петровића Његоша је урезано име: Петар други Петровић Његош. Више, иза саркофага, у мозаику је лик Његошев. Око целе капеле као фриза иду Његошеви стихови:

„Благо томе ко до вијек живи

Имао се рашта и родити.

Вјечна зубља вјечне помрчине
Нит догори нити свјетлост губи".

У средини капеле виси огроман полијелеј од бронзе са монограмом Краљевим.

Пуцњава топова са Иванових корита објављивала је да се мошти Његошеве носе уз врлетне падине Ловћенске. Било је тачно подне кад се на врху степеница на крају гребена пред капелом указало свештенство са битољским епископом г. Јосифом, који је са целим орнатом пратио тешки ковчег од Иванових Корита до Капеле. Тешки ковчег носили су на рукама братственици Његошеви. Чим је ковчег унет у капелу, у коју су ушли за њим Краљ и Краљица и чланови Владе, Митрополит црногорско-приморски г. Гаврило Дожић са епископом битољским г. Јосифом, чехословачким г. Гораздом, и тимочким г. Емилијаном, отпочели су кратки упокојни помен. Помен је био завршен и Краљ и Митрополит спустили су мошти у саркофаг. У томе тренутку топови са Иванових Корита отпочели су паљбу плотунима. У саркофаг је слуштен и комадић свилене Његошеве одежде, коју су војници нашли, откопавајући стару од аустријанаца порушену капелу. Пошто су мошти спуштене, настала је за тренутак тишина. Архијереји су се спремали да спусте поклопац на саркофаг. У томе тренутку Краљ прилази саркофагу, откида са својих груди албанску споменицу и овај знак највећег мучеништва и највеће славе нашег народа спушта у саркофаг крај Његошевих моштију. Овај узбудљиви и дивни Краљев гест био је потпуно неочекиван.

По том је спуштен тешки поклопац и митрополит г. Дожић са маршалом Двора ђенералом г. Јешом Дамњановићем запечаћује саркофаг печатом Краљевине и Митрополије. Краљ полаже на саркофаг велику палмову грану од сребра и опет неочекивано одкачује своју сабљу са тешким балчаком од злата, у коме сја изнад Краљевог монограма Краљева Круна. Краљ полаже своју сабљу на саркофаг и оставља је да ту, над мошћима његовог претка, преноћи. Када је Митрополит закључао саркофаг, пружио је кључ Краљу, а Краљ је кључ вратио Митрополиту са речима:

„Вама га предајем!“

Пошто су изасланства из свих наших покрајина положила венце, пред капелом где Краљ и Краљица стоје лицем окренутим Далмацији и херцеговачким брдима, Министар Вера

Г. Миша Трифуновић отпочиње свој говор:

Пре пуних 70 година, у исти овакав, јесењи дан, на овом освећеном месту, сахранили су Црногорци свога песника, еладику и Господара. На овом истом месту стајали су тада побожно и тужно, Књаз Данило и Књагиња Даринка и испуњавали жељу владике Рада, да вечни сан борави на овом врху и смрћу својом остане веран оној мисли, која је била обухватила сав његов велики ум и његово племенито срце мисли, која је са ових врхова црногорских прелазила, од прве његове владавине, уске границе ондашњих племена црногорских и ишла Београду и Шумадији, Босни, Војводини, Скадру, Косову, Далмацији, и четрдесет осме Хрватској Бана Јелачића. И ево, правда божија је донела, да данас мисао великог Његоша није само једна тужна жеља и један сан, него величанствена стварност. И данас, ево, на овом истом месту стоји владалачка породица, стоји побожно владар, потомак великих државних неимара Карађорђа и Његоша, чијом жељом и бригом поново испуњавамо завет владике Рада, да почива на Ловћену, у овом храму, који је био себи за живота саградио, али из кога га је непријатељ уклонио и храм порушио, желећи ваљда уклонити ону велику мисао целог нашег народа, а коју је владика Раде још тридесетих година прошлога века манифестовао онако јасно.

Постоје у свету, у колико се зна, још два овако појетична гроба. Један је Шатобријанов на северној обали Фран-

цуске, и кад плима дође море га покрије, да се при осеци поново види. Други је гроб Роберта Луја Стевенсона, великог романијера енглеског, на острву Кароа у Тихом Океану, у природи лепој, тропској и егзотичној. Као крв црвене стабљике тропскога цвећа покривају овај гроб и можда само лађе авантуриста посете га кад кад. И док ови појетични гробови изазивају нежну узбудљивост, гроб Његошев, на овом врху, међу муњама и громовима, изазива друкчију узбурканост срца, бурнију, онако бурну као и дани у којима је Његош живео и делао, бурну као и сама мисао Његошева."

Пошто је завршио свој говор у коме је нарочито истакао широке полете Његошеве политичке мисли и пошто се над Ловћеном разлегло:

„Слава му!“ за успомену великога песника, митрополит г. Дожић излази пред Краља и дубоко се клања Њему и Краљици. Он моли Краља за дозволу да му у име православне цркве и целог народа заблагодари за дивну задужбину, коју је подигао своје неумрломе претку Петру Петровићу другом Његошу, и за сву велику љубав и старање, које је Краљ учинио за црногорски народ, а нарочито приликом ове посете Црној Гори.

„Величанство! — завршио је Митрополит г. Дожић — дозволите ми да Вам у име црногорског народа у знак његове захвалности пољубим јуначку десницу“.

Краљ му пружи руку, и докле је митрополит љубио руку, Краљ целива митрополита у образ. Онда митрополит љуби Краљицу у руку. Краљ тихо говори митрополиту:

„Високопреосвећени, предајем вам у аманет моју задужбину и кости славнога песника, да их и даље чувате“.

Митрополит поново љуби Краља у руку.

За све време свечаности кружило је над Ловћеном пет хидроплана, чији се лет сретао са летом огромних орлова.

Трећи дан великих свечаности на Цетињу, 22 септембра, отпочет је великим ревијем трупа извршеним пред Дворцем. Пошто је 4000 људи продефиловало испред Краља у дворскоме ђардину између старих јела и борова, био је свечан пријем депутација из целе Црне Горе и Боке.

У томе дворскоме ђардину у коме нема версајских фонтана са делфинима, ни језера, ни стаклених киоска, већ само

После опела

стоје црни четинари и свеже зелене пелузе, и коме су на уласку једини украс две старе бронзане кумбаре и неколико камених капитела, био је приређен у подне ручак за хиљаду зелинара. Неколико дугих столова било је постављено испод тешких грана јелових.

За ручком Краљ одједном устаје.

— Пст, Краљ хоће да говори, почело се шапутати и у целом ђардину завладала је тишина.

Краљ је почео:

„Још по великом делу уједињења жеља ми је била да пођем у Црну Гору, али ми прилике нису допуштале, ни тада ни доцније. А увек ми је тешко падало одлагати тај пут. Најзад нас је данашња знаменита свечаност нашла заједно.

Са дубоким пијететом похитали смо Краљица и Ја да принесемо свој део поштовања Владици Раду који се данас блажен враћа у свој гроб. И мртав је био страشان непријатељу, страشان привлачном снагом песника родољуба. Његошева реч, усађена у душу свих наших милиона, одњиховала је нараштаје, као реч народне песме. Само песник је имао своју одмазду; скинут са своје висине, у црно доба оскврњеном руком, уздигнут је на бољем сунцу сплетом братских мишица у облаке на врх Ловћена, одакле му око не може

догледати широм слободну земљу уједињеног васцелог његовог народа.

Нека је Владици Раду вечан помен на овом и на оном свету!

„Црногорци, браћо моја! Још сам дошао да се видим и поразговарам са вама. Међу вама сам угледао света, па сам жељан да из ваших уста чујем, како је у овим брдима. Оно зашто сте војевали, од како је ваших старих и вас, извојевали сте. Данас у своме стењу нисте опкољени, без одушке, крвником. Напротив, свуда око вас је брат, не да немоћан пожали, већ да моћан отклони невољу, за заједнички бољитак. Широка нова кућа којој је и ваше вековно херојство осветљано и у последњим ратовима.

Чврсти темељ, нуди пуно могућности. Она отвара стране видике и поља за још какве мегдане којима је ваше чојство одрасло. Нит' ће те могућности остати неискоришћене, нити ће Црна Гора сиротовати у промени која настаје, када се наша средства изједначују са средствима просвећених одмаклих земаља.

Питања, пред којима се пре заостало, решавају се друкчије, брже и трајније. Струје ће заструјати око вас и вас понети собом и испунити празнине.

Свак ће унети свој део у целину, јер та целина, то је оно што као ново улази у ваш живот. Ваш удео у тој заједници диван је и дивно ће пристати.

У уједињење ви уносите љубав према њему, као родитељ према детету, жежено злато прекаљене ваше вере, којом се блистају ови голи кршеви, срце Обилића у сиња мученика. Оно далеко покољење, о коме је сновио Његош стигло је, Црногорци, а ви сте му, дика наша, спремили цвеће из своје крви. То је храна коју даје Црна Гора, а равна је нама до мајчина млијека.

Дижем чашу за вашу срећу, браћо, живели!"

Дуго се после говора клицање Краљу и Краљици није стишало.

Један пензионисани капетан из Шавника за дворским ручком слушајући Краља и режући сваку његову реч у памћење, вели одушевљено: Сада нам је свануло и птице су на гранама пропевале од радости, а камо ли не људи.

И та радост је општа. Људи када Краљ оде из једног места не могу још по 24 часа да се смире. Непрестано играју,

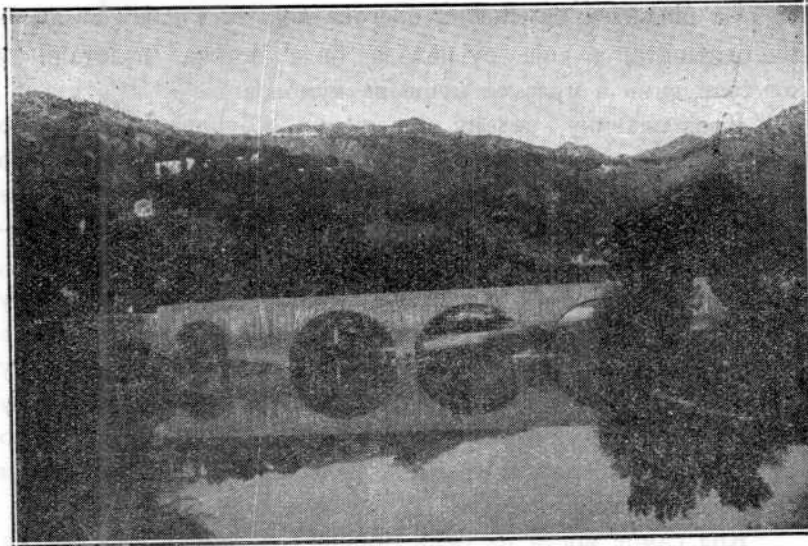
певају, гуде уз гусле и веселе се. Радују се старци чак и они најупорнији до скоро у своме федерализму, радују се и они који су недавно били у Гајети или у планинама. Радују се и омладинци који су још и раније под старим режимом били за уједињење. Они показују на камену пирамиду пред дворцем која је уједно и споменик и гробница у којој је сахрањено 29 оmlадинаца изгинулих на Бадњи Дан 1918 г. и кажу: „Не треба Краљ друге ни страже до оних што ту леже, ни достојније, јер се и они радују што идеја уједињења, за коју су пали, данас триумфује.“

Доиста тај споменик и није имао изглед гробнице, није имао ничег тужног, суморног већ ноћу је трептао весело у разнобојној светлости, а дању је сав у заставама и зеленилу као у триумфу, јер је дело које су они почели, завршено потпуно.

Једно опште веровање је у Црној Гори и оно је у речима: Од Краљевог доласка једна нова, сјајна велика епоха за Црну Гору је почела.

*

У јутру 23. септембра Краљевски пар | се опростио са Цетињем, и кренуо за Јадран. И као што је посета Краљева Црној Гори имала необично значаја за јединство и монархију, тако је посета нашем приморју значила један нови правац наше државне политике. Први димови наших убојних бродова на мору, први поздравни пуцњи из моринских топова и лет хидроавиона над барским заливом, говорили су о једној нашој новој непознатој снази, која се тек слуги, а која треба да се развија, о једном новоме пољу на коме тек треба да се ради. Није се ни Краљ отео узбуђењу угледавши прве зачетке наше оружане снаге на мору, и љубав и интересовање које је Краљ показао према нашој младој морнарици још од овог дана првог сусрета са њоме у *Бару*, само се још више испољило на даљем путу по приморју, а нарочито бављењем у Тивту и у Боки, средишту наше поморске одбране. Требало је да Краљ сиђе на црногорске и далматинске обале покривене маслином, и да уђе у *Боку* суморну као норвешки фјордови, али где се у додиру планине и мора весело беле арсенали и моринске касарне, где се са плаветнилом воде стапају сиве силуете наших торпиљера и миноносаца, па да се једним снажним потезом узме једна нова оријентација у државној политици, дотле искључиво континенталној.

Ријека Црнојевића

Силаском Краљевим на Јадран почиње маришмна полицика наше државе, обећање, да ми нећемо више значити једну снагу на суву, већ у најскоријој будућности и оружану силу на мору савршено довољну да заштити и одбрани своје обале.

На путу од Цетиња за Бар први застанак Краљевског Пара био је на Црнојевића Ријечи, старој варошици у којој је још у дане открића Америке 1493 године била отворена прва српска штампарија а од које данас стоје само рушевине. На реци истога имена која из Ободске пећине извире, прозрачна и плава, да се испод вароши разлије, маларична и пуча блата, по којој пливају локвањ и гнезда комараца, са високим каменим овалним мостовима, поцрнелим од векова, са кућама од тесаног камена уоквиреним у влажном зеленилу, Црнојевића Ријека је очувала у себи нешто тихо и тужно. Испод ње су на реци врбени мостови, уз које пристају лађице, беле и светле. Веслачи гоне реком тешке црне чунове, али се ипак ту осећа неко мртвило.

То је град који припада прошлости. И људи који су ту дочекали Краља, све су то били људи из прошлости, стари сердари, али који су данас умели да се искрено одушеве једном новом великом радошћу.

Са шиљатих каменитих брегова који се уздижу из зелених благишта, а која су некада била острва, излетали су колупови дима и чула се пуцњава кумбара.

Кроз планину, зелену од ниских жбунова, непрекидно на догледу Скадарског Језера, око кога су Тарабош, Бардањол и планине Кастрачке биле у плавој магли од сунца, ишло се за Вир Пазар који је на почетку плодне зелене долине изгледао као средњевековни кастел. Његове високе, камене куће, на доњим спратовима, са спољне стране без прозора, биле су поређане тужно, збијене једна до друге тако да су чиниле један чврсти бедем око празног центра на коме је пијаца. Ту на тој пијаци био је подигнут павиљон од зеленила и у њему је била приређена закуска за Краљевски Пар, јер је свако место хтело да Краљ и Краљица учине почаст њиховој трпези и њиховом гостопримству.

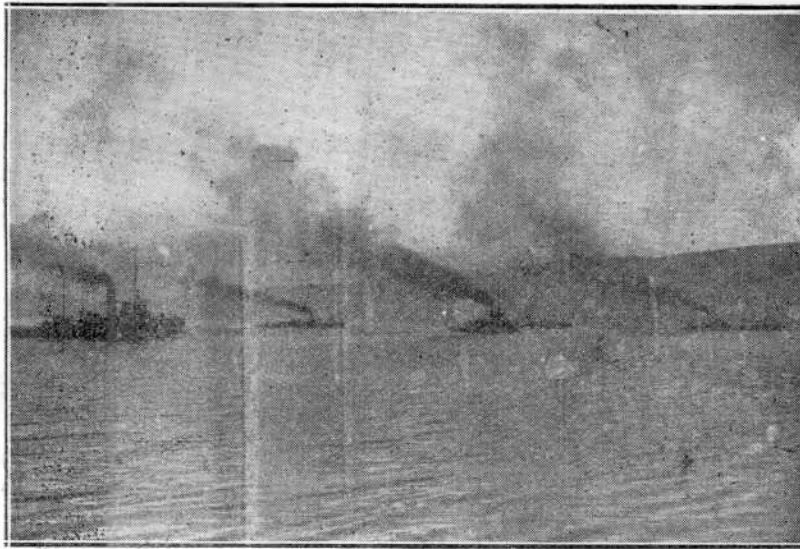
Код самог моста на реци Црници где се на стени уздиже округла кула из које су Турци 1702 на Бадњи дан при изгоњењу потурица побили 70 Дупиљана, један стари сердар поздравио је Краља:

„Поздрављамо Те, Господару, што си ти најсрећнији међу свима владарима који су владали нашим земљама, почев од владике Данила, и који су сви имали идеју коју сте Ти и Твој блаженопочивши Отац привели у дело. Поздрављамо Те, срећни Господару, још и за то, јер си Ти онај за кога Твој предак Петар Петровић-Његош вели: „Виле ће се грабит’ у вјекове, да вам венце достојне оплету“.

Од Вир Пазара пут је ишао изнад плодне и зелене долине, пресецање често малом железничком пругом једином у Црној Гори која спаја море са Скадарским Језером. Куће крај пута биле су као из Тоскане, обвијене лозом са каменим терасама и великим сводовима под њима. На врху планине Сутерне, пролазећи поред развалина старих кула које народ овде зове Пандурице а које су означавале некада границу Црне Горе и Далмације, указао се комад мора крај Бара и на њему наша флотила од 6 разорача у бојном распореду. Краљ са једним радосним осмејком на лицу раширио је руке и рекао:

„Наши. Мало, али наше“.

Испод Сутерне настајали су приморски пејсажи. Жуте се зреле смокве, румене рокциди, висе тешки црни гроздови.

Наша флотила

Најзад настају сиве суморне шуме маслинове, које као кипреси сећају на гробље, ваљда због Крфа. Море је све шире, све плавље. За леђима остаје чувена планина Румија и село Микулићи, где је крст Краља Јована Владимира, и Залево, најздравије место на Приморју. Са плаже један за другим уздиже се 12 хидроплана и круже по зраку у поздрав Краља и Краљице. Са разорача диже се дим и разлеже се почасна паљба плотуном из топова.

После поздрава на уласку у Бар Краљевски Пар се одвезао на пристаниште, где је крај мора био укотвљен „Карађорђе“ са истакнутом краљевом заставом и сав искићен.

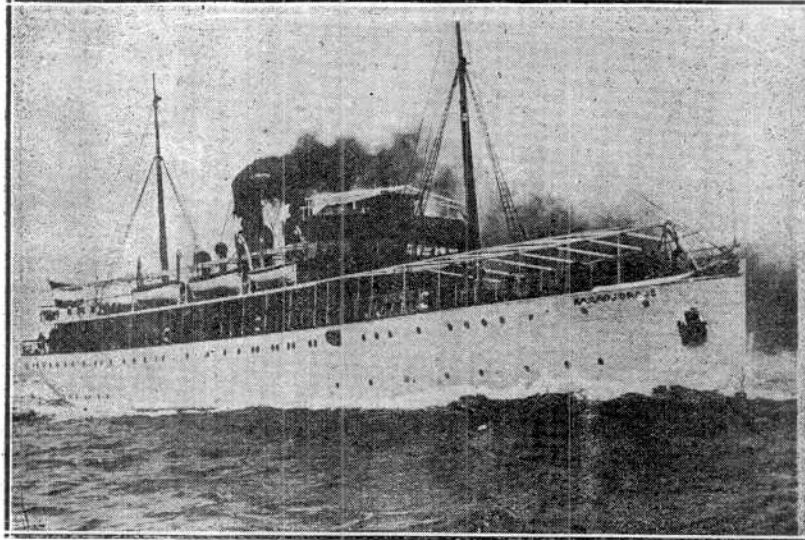
Када је Краљ ступио на „Карађорђа“, погледао је на дивизију разорача укотвљених у пристаништу и прве речи које је управио адмиралу г. Прици биле су:

— Адмирале, пошаљите сигналом мојој флоти мој поздрав

Адмирал Прица извршио је одмах Краљево наређење, и са Краљевог брода упућена је сигнаlima свим ратним бродовима ова порука:

„Н. В. Краљ шаље својој флоти свој Краљевски поздрав“.

А као отпоздрав Краљу, чим је сигнал примљен, загрмели су топови са миноносаца и пет пута се разлегло морнарско: Ура!... са палуба.

Караборње

И од тог првог корака Краљевог на Јадрану, па кроз читав пут дуж приморја, изнад свих манифестација, свих догађаја и свих узбуђења доминирало је увек море огромно и плаво, најплавље и најлепше јер је наше, море са носталгијом далеких путовања, са егзотиком жарких колонија, са обећањима једног силног економског развитка за онога који одржи његове обале, са визијом огромних трансатлантика и дреднота — снаге државе и њеног богатства.

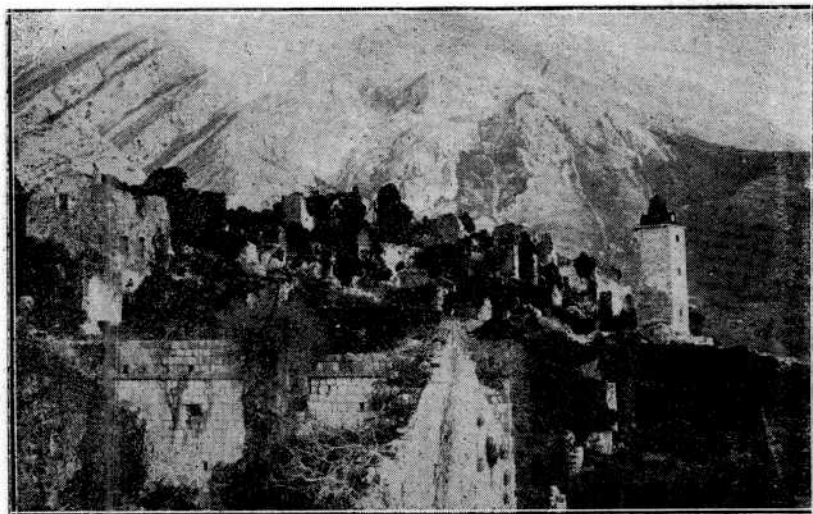
И то чудно море привукло је и Краља, и Он је при првоме сусрету осетио једну нову љубав и угледао нове путеве,

Зато је и био Краљ узбуђен када је на ручку у Бару дигао чашу и наздравио:

„У Бару на овом првом кораку слободног српског мора дижем чашу за ваше благостање“.

После овога ручка Краљ се са Краљицом одвезао у Стари Бар да посете арцибискупију. Арцибискуп г. Добричић дочекује Краљевски Пар пред католичком црквом, у којој се одслужило молептствије на словенском језику, на којем се увек и служи у овој католичкој цркви. Арцибискуп је поново поздравио Краља, почевши говор речима:

„Немам довољно речи, да изразим своју срећу што Вас овде видим, Величанство...“

Стари Бар

Из цркве Краљевски Пар је свратио у архиепископију, а одатле је отишао у једну старинску кућу барских патриција католика. Са великим каменим терасама и баштама, у којој су се румениле мандарине и мирисале врбене, ова кућа се веома допала Краљу и он је рекао:

„Ја бих волео овде да станујем“.

По том је Краљ посматрао читаву стару порушену варош која се ту дизала из бршљана и где се између остатака племићских кућа са терасама и аркадама виделе рушевине старе катедрале и разорених кула. Док се краљевски Пар бавио у Старом Бару, једна була је притрчала Краљици, пала ничице пред њоме и пољубила јој обе стопале.

По повратку из Старог Бара кренуло се за Улцињ. „Карађорђа“ су пратили разорачи, три са једне и три са друге стране, а за њима министарски брод „Куманово“ и мала јахта Министра Финансија „Косово“.

После једног и по часа пловљења, указали се зидови Улцињске тврђаве, са које се лепршала државна застава. Са ње је Краљевски долазак поздрављен пуцањем прангија и звоњењем звона. Цео стари улцињски град на стени, у којем је некад становало 5—600 људи изумрло је, и сада ту још станује свега 5—6 породица. Од осталих кућа су остале само зидине без крова. Кроз њих плави се ведро приморско небо.

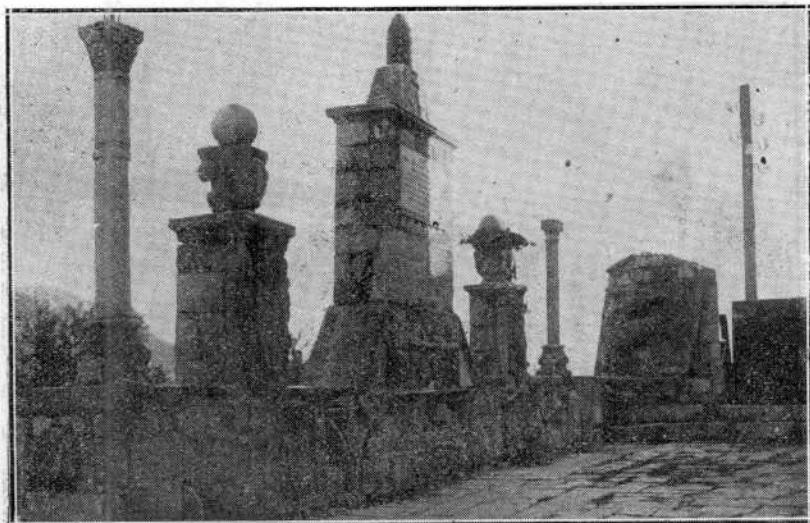

Арцибискуп г. Добричић поздравља Краља

Чим се Краљевски брод укотвио пред Улцињем, са једног разорача одвојио се чамац на којем је веслало осам маринских официра — почаст која се чини само Краљу — и пристао је уз „Карађорђа“. Краљ са Краљицом, првим ађутантом генералом г. Хаџићем сишао је у чамац, на који је одмах истакнута Краљевска застава. У томе тренутку на свима разорачима забелели су се редови постројених морнара који су почели да кличу „ура“ и да дижу капе у вис. Потом, кад се Краљев чамац кренуо за копно, са свих разорача отпочели су да грме топови брзом паљбом.

Између старог града и гребена званог „Краљева Сука“, на којем су били виногради Краља Николе и његов дворца, затегнут је гвоздени конопац, на коме су извешене заставе и један велики Краљев монограм, начињен цео од лаворовог лишћа.

После дочека и поздрава на обали Краљ се са Краљицом одвезао на Суку, са које се види ушће Бојане и драчки залив. Краљ и Краљица остају дуго на Суки, и већ се смркло, када су се повезли натраг ка обали. Док су пролазили поново кроз шпалир света френетично клицање је постало толико силно, да се од њега проламале обале и допирало је чак до бродова, укотвљених на пучини. Рефлектори са разорача ба-

Из Старог Бара

цају у томе тренутку прамене светлости на обалу и на рушевине града. Краљевски Пар се укрцао у чамац и њиме се враћа на брод, а топови поново грме поздрав. Око 8 часова сви бродови полазе сасвим лагано за Бар, у који стижу тек у 1 час после поноћи.

У јутро 24. септембра Краљевски Пар је прошао најлепши део нашег Приморја. После испраћаја из Бара мало светло место Спич на белој плажи од шљунка прво је приредило дочек суверенима.

Од Спича, па све до Св. Стефана, настаје крај нашег Приморја толико леп, да се са њим не може упоредити ни Ривијера, ни сицилијанске обале. Море је најплавље, најлепше, а на кршевитим врховима развалине старих млетачких и турских тврђава порушене вароши Вратац, на гребену који улази у море са рушевинама катедрале, Табија, са округлом кулом са које се некад јављало за долазак млетачких галија, гусарских бродова и замак Хај и Нехај на неприступачној стени са зупчастим кулама и округлим бастионима подсећају по својој лепоти на обале Босфора од Анадола и Румели Хисара. Беле плаже од шљунка, горе литице планина боје облака, а пут води кроз топло зеленило километрима као кроз најлепши врт. Тамно дрвеће смокава са плодом жутим као лимун, ру-

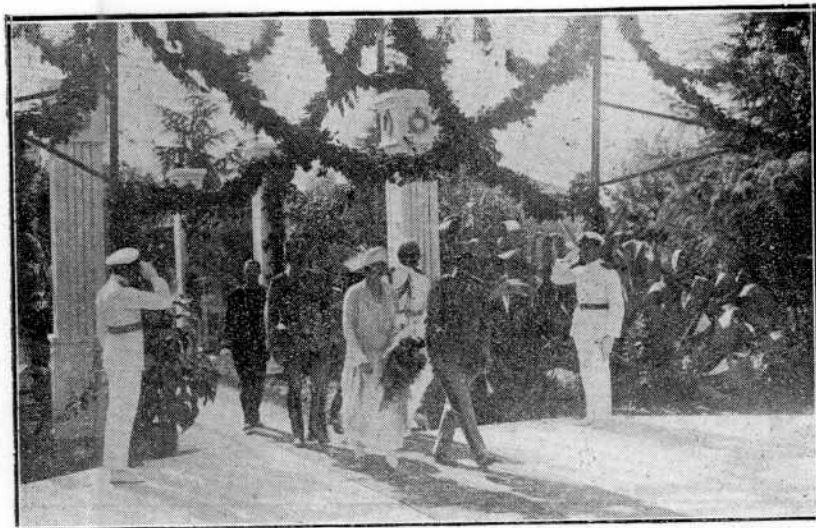

Св. Стефан

мени нарови, светле лозе, винове наслаге са густим шумама храстовим, где се у зеленилу беле црквице. Потом настају бескрајне шуме маслина које на јутарњем сунцу имају топли сјај баршуна.

И овај велики природни врт људи су искитили да што свечаније први пут дочекају свога Краља и Краљицу. Сваки мост, свака кућа, свака телеграфска бандера, све је то у зеленилу, искићено заставама. На сваком кораку славолук. Код села Пероца на врху планине, рударско друштво „Меркуријум“, које ту има богат мајдан живе, подигло је славолук, поред кога су били постројени рудари са инжењером Анте Дешковићем, који је 1900. године овде открио живу. Рудари су засипали пут пред Суверенима ловоровим лишћем. Нова капија у селу Мишици у које су се доселили православни Срби сељаци пре 570 година из Ниша. Одушевљени Краљевом доласком до суза и до заноса, на капији су написали: „Добро нам дошли — жеља нам је испуњена“.

Краља и Краљицу дочекали су таквим клицањем, да се оре планине. Плачу од радости, по том почињу да се надпевају мушки и женски хорови. На изласку из планине више њиховог села подигли су други славолук са натписом ћирилицом на српској тробојници: „Сретан одлазак“.

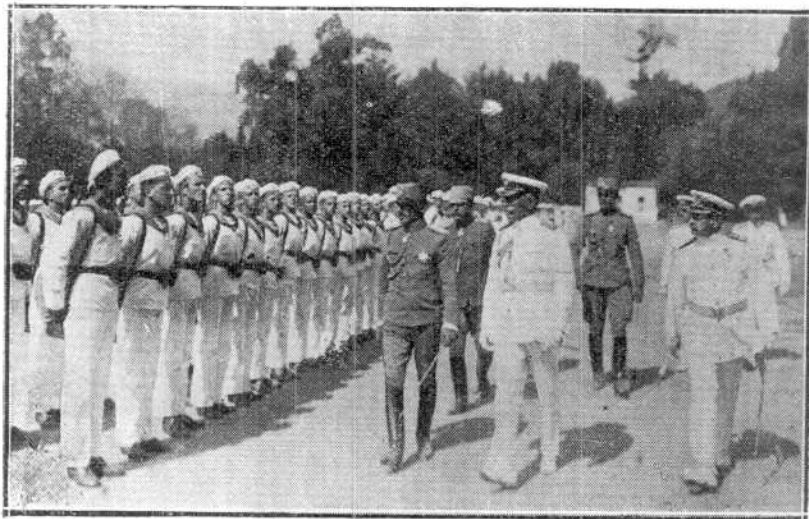

Дочек у Тивту

Свака кућа крај пута има у зеленилу слику Краља и Краљице. Негде је и Пашић. Код основне школе у Режовићу, где је цела планина покривена маслином, затегнуто је преко пута платно са речима: „Живела Династија Карађорђевића“. У Петровцу био је приређен нов одушевљени дочек. Међу светом било је и преко 100 добровољаца са сребрним и златним медаљама за храброст.

Најлепше место на овом најлепшем Приморју несумњиво је Св. Стефан, стари град из 14 века. Подигнут на малом уздигнутом острву, које спаја са копном језичак меке пешчане плаже, преко које иде стари камени водовод, диван је Св. Стефан као чаробни замак из приче. Саградили су га Паштровићи када су крајем 14. века разбили на мору турску флоту и задобили силан плен који су продали у Млетцима, па за те новце саградили град на острву. У Св. Стефану било је 12 племена Паштровића и свако је имало по једну своју кућу, те је град био нека врста племенског сабора. Више Св. Стефана у планини види се манастир Прасквица из 14. века, задужбина Балшића. Манастир је сав у српским заставама.

У Будви, старом градићу, са старинским каменитим улицама, затвореном са дебелим бевемима, приређен је такође сјајан дочек, у коме је узела учешћа и војска. Пред градском

Ревн

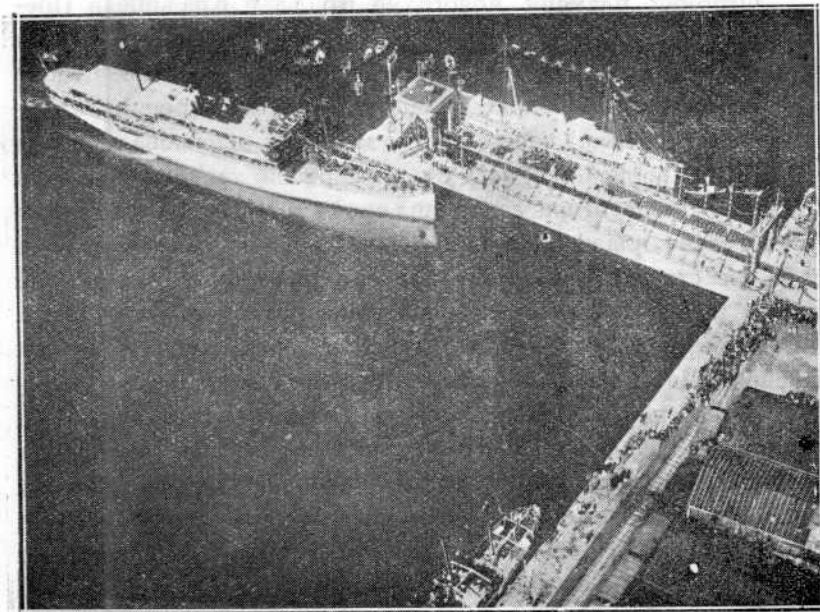
капијом, где је изнад лава Св. Марка и грба Будванског са три звезде израђен на камену монограм Краљев, био је приређен дочек. Краљ и Краљица ушли су у град у коме су улице биле испреpletене гирландама. Свака кућа истакла је Краљеву и Краљичину слику у заставама. Испред православне цркве, крај које је гроб Стјепана Митрова Љубише, поздравио је Краља прота Лазо Радуновић. Краљевски Пар ушао је у православну цркву, где је присуствовао молепствију, а затим је отишао и у католичку цркву где је жупник показао Краљу икону Св. Богородице, коју је Цар Душан поконио цркви. Показао је и оригиналну Душанову повељу на пергаменту. При одласку ка Будви био је одушевљени испраћај Краљевског Пара. На уласку у општину Грбаљ, код села Пријевора, био је подигнут славолук са натписом: „Добро нам дошао неумрли Карађорђе“. Славолук је био подигнут и код манастира Рождество Богородице, задужбине Душанове из 1350 год. Бурни дочеци приређени су у овој општини и у селима Богдашићу и Мрчевцу, у коме је подигнут славолук са натписом: „Добро нам дошао сељачки Краљу“.

Од нарочитог је значаја за нашу морнарицу посета Краљева Тивту, нашој ратној поморској бази. Два дана проведена у Тивту посвећена су била само флоти, и то је био један диван реви почетака наше снаге на мору.

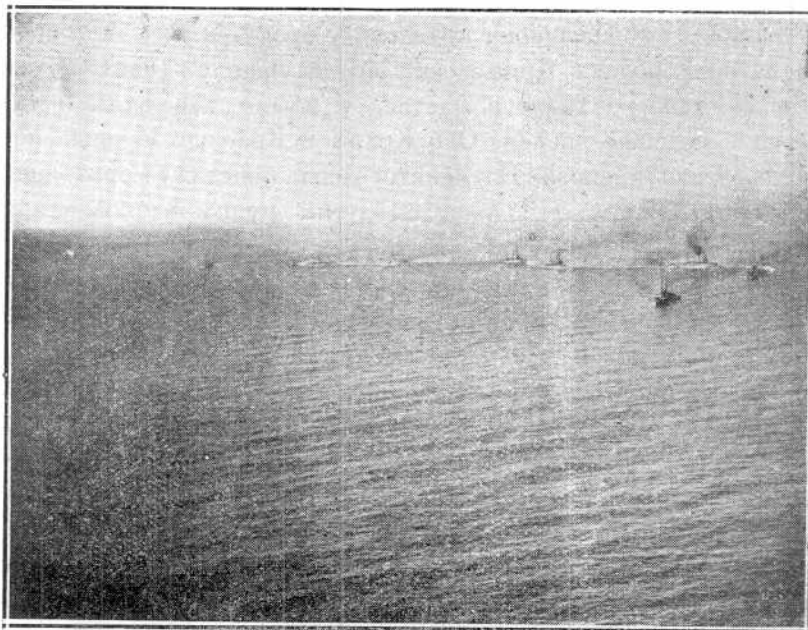
Док су хидроавиони кружили у зраку, и гмели топови са ратних бродова, Краљевски Пар је ушао у *Тиват* путем који су жене из Тивта и Ластве, у жутих кецељама и марамама засипале цвећем. Око Краља и Краљице је ишла почасна стража, чланови „Племенитог тијела бокелске морнарице“ у богатом бокелском оделу, са дугим пушкама окованим у сребру на рамену.

На вежбалишту иза арсенала били су постројени дуги редови беле маринске пешадије. Пошто их је Краљ обишао отпочело је дефиловање. Осам чета маринске пешадије у водним колонама, продефиловали су уз звук народног марша пред Краљевским Паром. За њима су морнари на конопцима вукли десантну батерију од четири лака топа. За време дефиловања хидроавиони се спуштали сасвим ниско и бацали цвеће на Суверене. Са вежбалишта Краљевски пар се одвезао на „Карађорђа“ уз страховиту грмљаву са десетак ратних бродова: миноносца и торпиљера.

Када је пала ноћ, засијао се Ловћен и сва брда око Тивта и целе планине и морска обала били су окићене редовима запаљених светиљака.

У тиватској луци

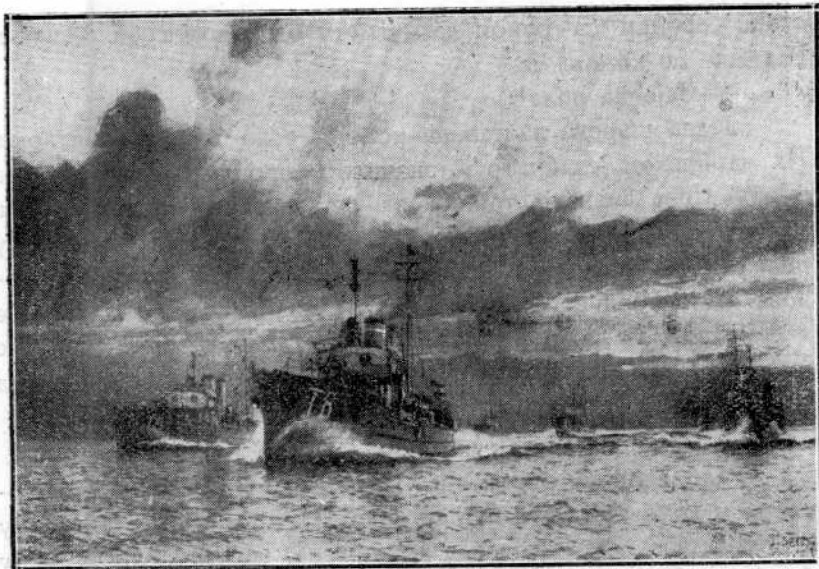
Маневри

Огромни пламени монограми Краља и Краљице и Престољонаследника, Круна и натписи: Живео Краљ и Краљица сјали су се на свима планинским врховима. Касније отпоче венецијанска ноћ. Поворке чамаца осветљене шареним лампионима са музиком пошле су по заливу и дефиловале поред брода „Карађорђе“ око кога су се задржале кличући Краљу и Краљици. Рефлектори са торпиљера и миноносаца укрштали су светлосне млазеве по небу, а многобројне ракете сипале су на све стране плаве, беле и зелене звездице. До пола ноћи трајала је ова свечаност на води и сјала су се брда у светлости.

У јутру 25. септембра вршени су пред Краљем велики маневри наше ратне морнарице у Которском Заливу.

Нешто после 7 часова изјутра дивизија састављена од миноносаца „Галеб“, „Јастреб“, „Лабуд“, „Соко“, „Оро“ и „Кобац“ и дивизија од 6 торпиљера изишли су из арсенала, где су били укотвљени а у дугом реду један за другим прошли поред мола, крај кога стоји Краљевски брод „Карађорђе“ и брод „Куманово“, на коме је Влада.

Тачно у 7 и по часова Краљ са члановима Владе и Председником Скупштине укрцао се на адмиралску јахту „Вила“.

Маневри

Излазак „Виле“ поздравили су са свих ратних бродова морнари постројени на палубама са дизањем капа у вис и троструким „ура“. За „Вилом“ пловио је школски брод „Ситница“, на коме су били народни посланици. Сви бродови плове ка изласку из Которског Залива. Када се кроз камене округле форове, жуте од старости, угледала плава пучина Јадранског Мора, торпиљери развијају брзину и цела дивизија јури пуном снагом напред. Миноносци, крај којих је адмиралска јахта на којој је Краљ, развијају се у једну линију и под заштитом топова и многобројних форова обраслих у кактусу, затварају улаз у Которски Залив. Када су већ на одстојању 7—8 километара од уласка у залив, торпиљери се окрећу фронтом ка миноносцима, чије се сиве силуете стоpile са површином мора и обалама у магли. Горе више њих једва се назире Ловћен у облацима. На торпиљерима раде семафори, сигналне заставе. Са моста на палуби команданти држећи мегафон у руци командују.

— Брод за борбу!

Трче бели морнари, скидају ограде испред топовских цеви, нишанције стају крај топова, из којих се ваде чепови. Отварају се сандуци са муницијом. Торпедни официр на мосту

стаје спреман са руком на дугмету од апарата за паљење. Разлеже се команда:

— Јаје на пола!

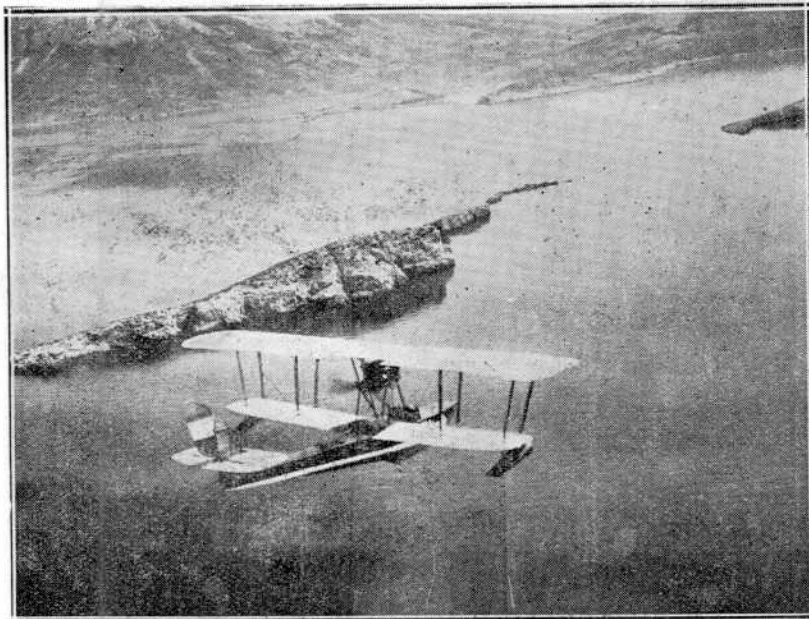
Једна шарена заставица истиче се до половине катарки. На маринском језику то је значило: торпиљер је спреман за борбу. Цела дивизија торпиљера у степенастој линији јури ка уласку у залив са брзином од преко 120 миља на сат. Остају беле бразде по мору и живо се издигли у вис кљунови бродова. Семафори непрестано раде, и извиђачи мере одстојање телеметром. Разлеже се нова команда: Јаје на врх! Пење се она заставица на врх катарке и означава наређење да напад отпочне. Официр са моста командује:

— Први миноносац на 3000. Разорна граната пали!

Раде морнари око топова, дижу се већ димови са миноносца и грме топовски пуцњи. Две ескадре авијона појављују се од залива и круже изнад торпиљера, као да ће да их заспу бомбама. Одстојање је све краће, пуцњава топовска све бржа. На даљини од 1500 м. сви торпиљери окрећу бокове. То је моменат за лансирање торпеда. Морнари окрећу цеви торпиљерске, али не бацају торпеде. Бацање се само маркира. По-

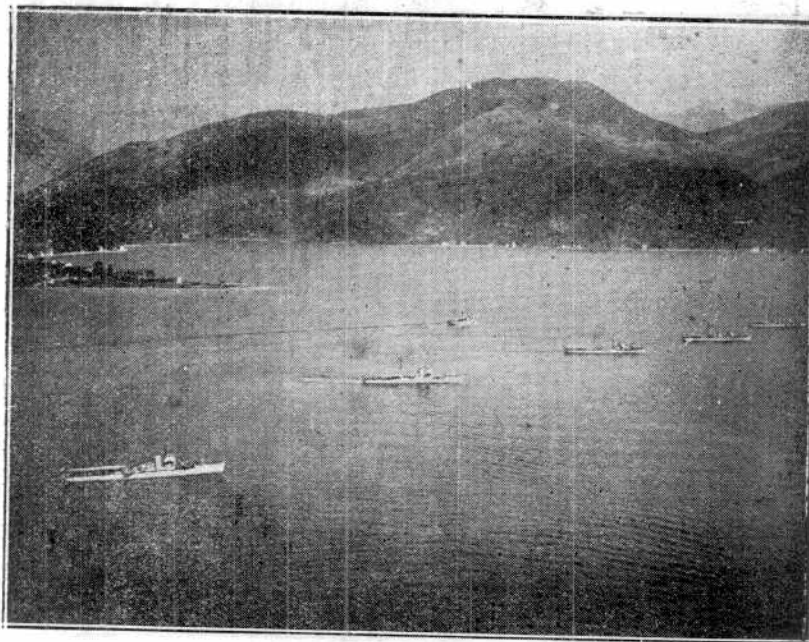
Маневри

У хидроавијону

том кад су већ избацили ове страшне справе на миноносце, торпиљери окрећу натраг и пуштају иза себе густе облаке белих димова који требају да прикрију њихово бегство. По површини воде дижу се облаци и одједанпут се у њима све губи. Торпиљери беже, само за тим белим засторима, од којих се више не виде ни миноносци ни форови ни обале. Већ је остало само доле море и на њему густа магла која се спајала са небом. На торпиљерима се разлеже команда: „Распреми аларм!”

Борба је свршена. Тиме је завршен први део маневра. Торпиљери се враћају на улазак у залив, а миноносци отпочињу паљбу у бојним разорним зрнима на шалан (мали брод који има да служи као мета) и на коме се лепрша једна бело-црвена застава. Тресу се миноносци од пуцњаве, звижду гранате изнад воде и дижу се у ваздух велики бели млазеви око шалона, који стоји миран и сам на пучини. Гранате падају све ближе, и црни дим показује да је једна граната погодила мету. Паљба се убрзава. Између белих млазева избија са брода нов црни дим и одједанпут шалан почиње да се нагиње да бива све мањи, потом се предњи крај диже вертикално у

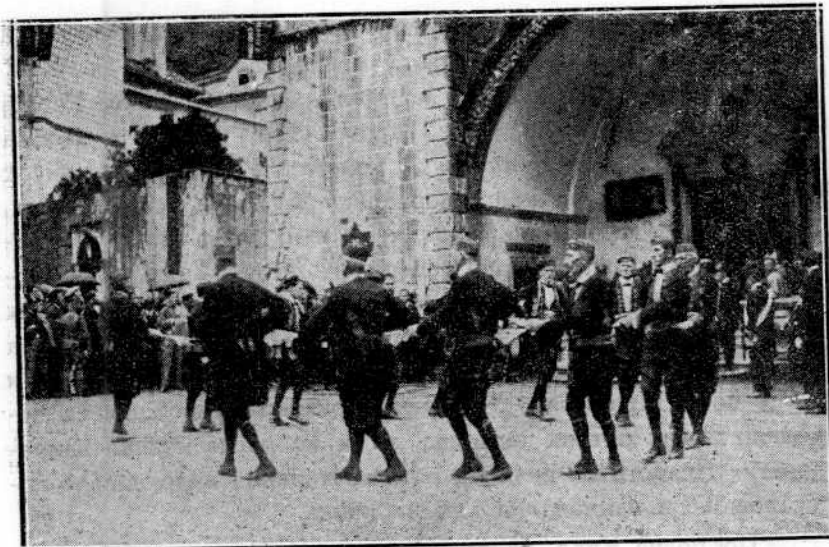
Маневри

вис, тоне и одједанпут нестаје га под водом. Само један млаз скаче у вис, потом је све мирно и равнo на пучини.

Пошто су потопили непријатеља, миноносци се победоносно крећу натраг у залив, а пред њима јуре торпиљери. У заливу Луштица један тендер са минерима иде лагано, као да нешто тражи. Са адмиралског брода даје се сигнал. Минери нешто пале и беже са тендера на пучину. Сви су наперили погледе на воду и чекају. Одједанпут подмукли хук и читав један гајзер 100 м. висок, планина од воде, скаче у вис и пада као киша натраг над морском површином која се узклобуктала. Мина која треба да брани улаз у залив била је упаљена.

Сви бродови враћају се натраг у залив. Јахта „Вила“, бела и сунчана плива у пристаниште Зеленику, и ту Краљ са члановима Владе прелазе на торпиљер бр. 8 са кога треба да присуствује последњој тачци ратних вежба — бацању торпеда.

Један торпиљер вуче за собом мету која прави за собом таласе, а 5 других торпиљера окрећу бокове и нови светли од изрибаног месинга и челика спремају се за бацање. Тор-

Коло „Бокељске морнарнице“

педи се регулишу један за другим. Торпиљер пали, из цеви лете дуги челични ваљци, скачу као риба неколико пута у вис и онда кад је већ регулисан њихов лет, јуре кроз воду ка мети, бележећи свој пут дугим белим браздама. Сви су торпеди изврсно бачени, и један за другим пролазе испод и око мете коју туку. Онда су прешли одстојање, за које су регулисани и искачу из воде. На њиховој глави црвено обојеној избија пламени дим, те се из далека види где пливају. Торпиљери јуре ка њима највећом брзином. Потом, кад су већ близу, пуштају чамце и настаје лов на торпеди. Чамци вуку ухваћена челична чудовишта и катарком их извлаче на брод. Морнари ће их истрљати крпама, и намазати опет зејтином и поново ће ући у торпедне цеви. Пошто су употребљавани за вежбу, то у њима није било експлозива, јер би њихово распрскавање било опасно и сувише скупо, пошто сваки торпед кошта пола милиона динара. Кад су сви торпеди извучени на палубу, торпиљери полазе натраг за Тиват, док цела флота, у којој је и торпиљер бр. 8 са Краљем, плови лагано поред обале, где су хангари хидроавионски и поред малих вила у зеленилу искићених заставама. Прангије са камена треште и звоне звона са свих православних и католичких цркава. Краљ се искрцава у Тивту на Мору и одлази на брод „Карађорђе“, задовољан маневрима наше ратне морнарице.

У подне морински официри приредили су у Тиватском Официрском дому банкет Краљу и Краљици.

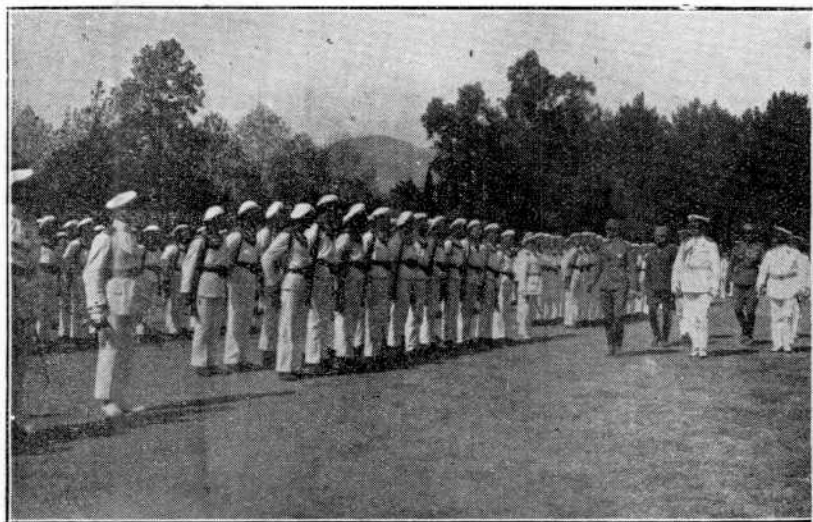
За време ручка Краљ је напио здравицу нашој Ратној Морнарици изразивши своје задовољство, што је и ако за кратко време, имао прилике да констатује напредак и висок морал, ободравајући нашу морнарицу на даљи исправан рад, обећавајући, да његово старање за њих неће изостати. Министар Војни и Морнарице генерал г. Душан Трифуновић поздравио је Краља у име наше морнарице, која је од бедних остатака аустријске флоте истрајним напорима, смишљеним радом и врло скромним средствима ипак нешто створила, и да ће се са Краљевим старањем морнарица умножити са неколико нових ратних јединица, и да ће после стално напредовати. Недостатак великих ратних јединица надокнадиће пожртвовање и национални дух маринаца.

По подне Краљ се са свитом и Министрима одвезао у *Беносић* где је обишао моринску радионицу, команду стручних оружја и подофицирску школу, у којој је присуствовао соколским подофицирским вежбама и маневрисању деслитне артилерије. Одатле је Краљ прешао у хидроавионску команду са које се 14 хидроплана дигло у ваздух да поздраве његов долазак.

Ту је Краљ одједном наредио да се припреми за њега један хидроплан и одмах је сео у апарат. То је био хидроплан Ш. 5. (школски апарат бр. 5), израђен у Новом Саду у фабрици авиона „Икарус“ која је дала доста велики број извршних школских апарата за нашу војску. На овом хидроплану пилот је био поручник бојног брода дубровчанин г. Никша Нардели. Седајући у апарат, Краљ се обратио министрима и свити који су били веома забринути због његове одлуке, и позвао их речима:

— Господо, изволите ко хоће.

Али, сви се снебивали да приме овај позив и Краљ је са пилотом сео и уздигао се у ваздух. Пун четврт сата хидроплан, на којем је био Краљ, летео је изнад Боке на велико узнемирење целе свите која је узалуд тражил Краљев хидроплан, јер се овај већ био изгубио иза брегова. После четврт сата апарат се поново спустио на морску пучину испред станице. Цела свита се обрадовала и почела да виче: Живео Краљ! Краљ је изашао из апарата веома задовољан летењем и пошао је да присуствује утакмици морнара ратне:

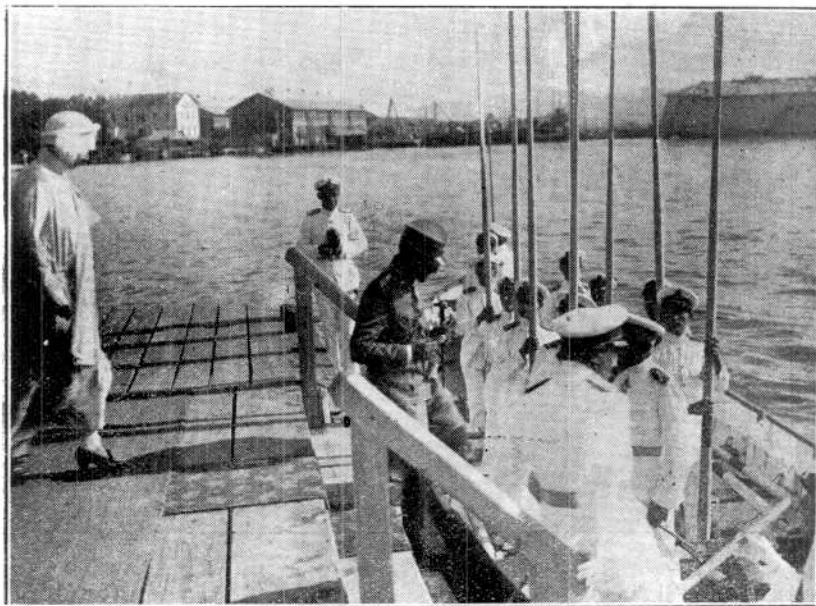
Ревн

морнарице, која је вршена на чамцима са веслима. Ту је било 26 морнара који су прошле године у веслању тукли и победили енглеске морнаре. Краљ је одликовао свих ових 26 морнара медаљом за заслуге.

Дани у Тивту били су незаборављива манифестација једне младе морнарице која је тек почела да се ствара, и која у својим почецима већ пружа најлепша обећања. И тих дана у Тивту прошла је изненада испред свију визија једне моћне наше флоте на Јадранском мору. Визија, од које су се све усне насмешиле.

— Триумфални пут Краљевског Пара наставио се са истим сјајем и у Боки, као што је био и у Црној Гори. Котор, стари стални град Немањића, варош плавог, фригиског мученика Св. Трипуна, дочекао је Краља и Краљицу са истим оним топлим одушевљењем којим су били дочекивани на Цетињу и у Подгорици свуда између црногорских брда, додавши при томе одушевљеноме дочеку још једну приморску рафинираност и раскош.

26 септембра у 11 часова пре подне Краљевски Пар напустио је на броду „Карађорђе“ Тиват, испраћен одушевљено од целокупног тиватског становништва и ратне морнарице. И ако је од јутра почела падати ситна кишица, Котор се још од зоре почео да припрема за што лепши дочек. Ту се ме-

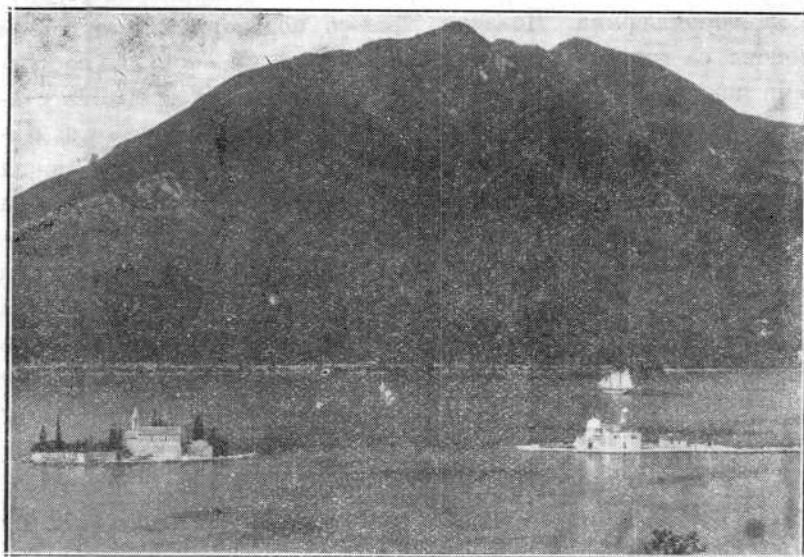
Краљевски пар силази у лађицу

шало одушевљење и љубав за Суверене, а уједно и онај приморски понос којег овај град старих племића и морепловаца изнад свега истиче, не дозвољавајући, да Краља који други град дочека лепше од Котора.

Већ од 8 часова изјутра од пристаништа, на којем је имао да пристане Краљев брод, па до градске капије, обала и све градске улице, кроз које је имао да прође Краљевски Пар, биле су препуне света. Жене су прве похитале, да ухвате што боље место напред, да виде Краља и Краљицу, о којима се последњих дана говорило свуда, у Црној Гори, дуж Приморја, од зоре до мрака. Жене су сатима остајале под кишом, стрпљиво чекајући да се појави Краљ и Краљица, да би их угледали и поздравили. Спремљена је огромна триумфална капија на молу. Искићена је цела варош заставама и венцима од лавора. Све су куће украсиле своје зидове ћилимовима и сликама Краља и Краљице и сви су чекали, да се из Верига — код којих су некад морнари распињали гвоздене ланце, да спрече улазак непријатељских бродова пред Котор, и где је на малом зеленом острвцу Госпа од Пераста — укаже елегантан бели брод на којем се већ неколико дана вије Краљевска застава.

У 10 часова све је већ било спремно за дочек. На обали је била постројена Краљева Гарда са музиком. Испред триумфалне капије чекали су Краља председник општине, одборници, представници власти града Котора, сви у цилиндерима и фракковима, који су овде почели да замењују богате црвене душанке, обвезене златом и дуге зелене и плавкасте доламе црногорске. Још су се и овде виделе по које сребрене токе, јер је Ловћен близу, и са обале се примећују карауле на старој црногорској граници.

Одмах иза славолука чланови „Племенитог Тијела Бокељске Морнарице“ у својим госпарским црним оделима, извезеним златом са малим црним капицама, закићеним цвећем и љубичастим појасима као кардиналским иза којих вире тешки сребреници, са дугим пушкама украшеним сребром и седефима, чекали су нестрпљиво долазак Суверена. Као и пре десет векова и данас су они који су најплеменитији и најодабранији, госпари у Котору и не без поноса чувају старе породичне гробове и слике својих предака адмирала који су се прославили у свима поморским ратовима од Хелголанда, па до Виса и Лепанта, служећи на жалост често туђинцу, а понајчешће Млетачкој Републици, али увек за славу и корист града, и увек са девизом *fides et honor* коју су и до данас

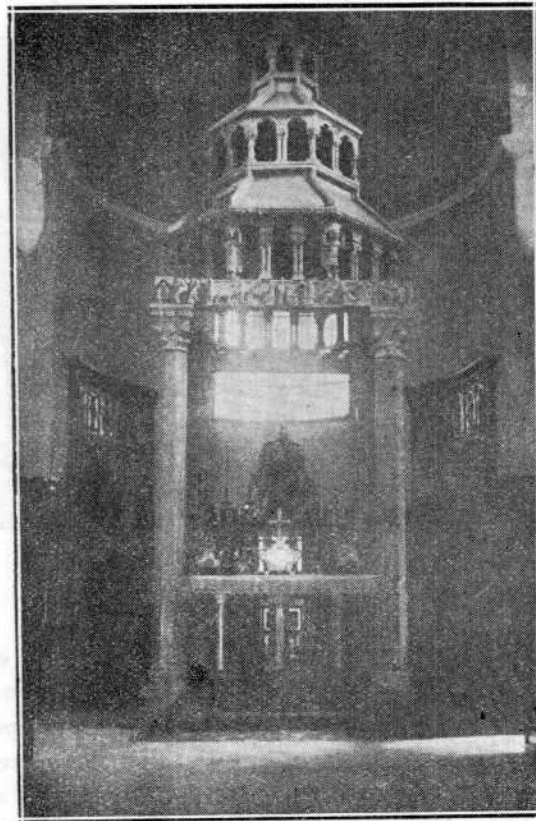
Госпа од Пераста

сачували. Имају крај которске катедрале и свој музеј, у згради њиховог адмиралитета, и ако су њихове галије давно иструнуле на дну мора или у далеким доковима. У том музеју сачували су трамболине, оштроперце и мачеве, са којима су пре толико векова ратовали у славу Св. Марка и Св. Трипуна. Ратовали су чланови „Племенитих тела бокељске морнарице“ и на копну под нашим владарима, и у 12. веку за краља Радослава, а и данас чувају заставу и крст које су они предвођени племићем Николом Бућом отели у битци код Велбужда од Бугара те им је њих по том цар Душан дао као награду за њихово јунаштво. Очувала се данас успомена и на Цара Душана и на дуждеве Дандола и Орсеола, те се данас на которским градским зидовима недалеко један од другог могу наћи и крилати лав Св. Марка и грб Немањића.

У дочеку Краљевског Пара чланови Бокељске Морнарице заузели су највидније место. У шпалиру позади њих долазили су соколи и војска, која је поставила поредак код Триумфалне капије, па све до градских врата, под којима увек гори кандило пред каменим кипом Св. Госпође, изрезаним од незнаног примитивног уметника, вероватно у 13. или у 14. столећу.

Било је већ прошло 11 и по часова, када се указао црни дим, а за њим беле силуете: Краљев брод „Карађорђе“, окружен торпиљерима. Долазак Краљев поздрављен је пуцањем топова са градских зидова и са миноносаца, који су постројени чекали у Которском заливу и звоњењем звона са старога звоника Св. Кларе, Св. Трипуна, православнога Св. Николе који избија из потамнелих градских зидова и црних кровова својим белим кубетима и плавим куполама као нека руска катедрала.

У тренутку, када „Карађорђе“ пристаје уз моло и кад морнари постављају мост украшен зеленилом, са пристаништа се диже у ваздух гоњен пламеном балон, који представља Краља на коњу у природној величини и који се узноси у зрак као апотеоза. За њим полећу ракетле које бацају у ваздух државне заставе и грме на све стране пиротехнички шрапнели. Са лађе силазе Краљ и Краљица. Музика интонира химну. Командант места предаје рапорт, а цео моло се пролама од узвика „Живели“. Пошто је поздравио постројену гардиску чету и руковао се са официрима ван строја, Краљ са Краљицом

Котор, Цибориј у Катедрали

долази пред славолук где их поздравља председник општине г. Петар Камбер, почињући свој говор речима:

„Величанства, цела Бока и њен главни град Котор радосни су што су дочекали да после толико векова од доласка Душанова поздраве сада овде Вас, Краља своје крви“.

Адмирал „Племенитог тела бокелске морнарице“ излази Краљу на рапорт у старом адмиралском оделу, извезеном у злату, под самуровим калпаком са перјаницом и са сребрном адмиралском палицом у руци. Други официри „Племенитог тела“ су такође под калпацима са спуштеним сабљама, које су носили њихови претци још на галијама, које су под млетачким провидурима ударале на турке и гусаре по мору Јонском и Јадранском а морнари држе пред прси танке пушке

Бискуп Учелјни поздравља Краљевски Пар

оковане у сребро. Иза Сокола једна велика група елегантних дама и жена из народа, тискала се да види што боље Краља и Краљицу. Краљ им одједном прилази и пружа редом руку да се рукује. Настаје неописано узбуђење међу женама које по пет шест њих одједном грабе Краљеву руку, љубећи је, док друге кроз сузе муцају: „Златни Наш“, „Мили Наш“, а друге љубе руку Краљици.

Та група жена, чим је Краљевски Пар прошао, наваљује иза њих, раскида кордон и улази међу Краљеву свиту, кличући непрекидно Краљу и Краљици. Када је Краљевски Пар прошао кроз славну капију, обраслу дивљом лозом, стари „трг од оружја“ на коме је сахат кула, пролама се од силних узвика. Са свих прозора и старих камених балкона жене су махале рупцима. Деца у белом оделу, која су правила шпалир испред одраслих, просипала су цвећем пут пред Краљевским Паром. Узаним улицима, једва довољним да два човека иду напоредо, Краљевски Пар пролази за цркву Св. Николе. Пред самом црквом, на изласку из улице, иза једних врата истрчава мала девојчица обучена у државну заставу и предаје Краљици букет цвећа. Ово је било ван програма и неочекивано. Краљ се сагиње и милује девојчицу по образу, а Краљица је глади по коси.

На степеницама велике нове православне цркве Св. Николе епископ бококоторски г. Кирило поздравља Краљевски Пар говором који завршава узвиком:

„Живели Ваша Величанства, радост наша и многовековна нада и узданица наша!“

Краљ и Краљица улазе у цркву и стају под небо од црвеног бруката под којим су две фотеље са инкрустираним седефом. Служи се молептствије, после кога епископ прилази и сагиње се да целива руке Краљу док га Краљ љуби у образ.

Из Св. Николе Краљ и Краљица прелазе у црквицу Св. Луке, најстарију православну богомољу у которском заливу, коју је 1195. године саградио син Стевана Немање Вукан, жупан Далмације, Трибуније, Топлице и Босне. Окружни прота г. Бућин показује Краљу и Краљици стари иконостас са позлаћеним дверима, рад наших уметника из 15. века, а тако исто и веома старе иконе.

Из Св. Луке кроз клицање света, који је нагнуо са свих страна и тако испунио узану улицу, да је све било збијено густо један до другог, да се није могло маћи, Краљ и Краљица одлазе у катедралу Св. Трипуна, која је још од 12. века сачувала свој данашњи изглед, мешавину стилова романског и византијског. За време Немањића градско велико веће држало је у њој своје седнице. Которска градска музика, постројена пред црквом, дочекује Краљевски Пар свирањем химне. На уласку у катедралу бискуп бококоторски г. Фрањо Учелини, чувени преводилац Дантеа, велики патриота и одушевљени Југословен још из дана Аустро-Угарске, поздравља долазак Краља дугим говором, у који уноси све своје узбуђење и радост, и своју и читавог свога града због данашњег за Котор исто тако великог дана, као што је био онај када је Душан у њега улазио.

„Ваше Величанство: шапуће бискуп. У овом управ епохалноме тренутку, видећи пред собом Ваше Величанство, што да радим? Најприје сматрам се дужним да се у име своје, у име своје пастве и у име свих становника овог чаробног краја поклоним до црне земље сјени Вашег благопочившега Родитеља, нашега Ослободитеља, Великога Краља Петра; затим да се опет до црне земље поклоним Вашем Величанству, о чијој бедри видим гдје виси онај витешки мач који је на солунској fronti распршио наше урођене непријатеље и

растргао наше ропске ланце. На мјесто соли и круха, допустите ми, Ваше Величанство, Свијетла Круно, да Вам опет у име цијеле Боке прикажем наше срце: наше жарко срце прожето непоколебивом поданичком вјерности, спремно да за Ваш славни Дом и за нашу лијепу Домовину пролије до потребе и задњу кап своје крви; наше жарко срце скроз прожето правом, одушевљеном синовском љубави."

У тренутку када Краљевски Пар улази у катедралу, оргуље почињу да свирају. Бискуп г. Учелини који иде напред стаје руку скрштених на грудима пред сребрним табернаклом, који је под мермерним балдахином са дивним скулптурама. Краљ и Краљица стају под небо од златне тканине. После завршеног молетствија један католички свештеник одводи Краљевски Пар у ризницу, у којој су мошти светаца, оковане у сребру и злату. Свештеник из једне витрине вади дивну византијску округлу кутију као круна од злата са драгим камењем и подноси је Краљу. То је глава Св. Трипуна, коју су млетачки трговци однели из Фригије са свечевим моштима и за 200 римских солди продали је Котору. Краљ целива главу Св. Трипуна оковану златом, а потом разгледа сребрни ковчежић, на којем су у рељефу представљене муке Св. Трипуна, а у којем су мошти свечеве. Свештеник показује Краљу још и крст којим је капуцински калуђер Марко Децијано благословио 1668. године војску пољског Краља Јована Собјеског под Бечом.

На изласку из цркве Краљ и Краљица застају, јер на тргу Св. Трипуна чланови „Племенитог тела бокелске морнарице“ играју своје старинско коло, држећи се не за руке, већ за марамике, мирни и поносити, као што приличи старим племићима.

Из цркве Краљевски Пар полази натраг на брод. На уласку у улицизу Бизанти једна стара жена из народа, са припасаном кецељом, истрчава пред Краља и Краљицу и љуби им руке. Ту у истој улици Краљевски Пар улази кроз портал, украшен орнаментима, у двориште палате некада славне породице Бизанти, у коме је стари камени бунар, породични грб и кип једног од племића Бизанти, који се прославио у борби са Турцима. Када је Краљевски Пар изишао из старе палате, један дечко излази пред њих и предаје Краљици букет цвећа за Престолонаследника.

Манастир Савина

Кроз неописано клицање Краљ и Краљица се враћају на брод „Карађорђе“.

Око 3 часа „Карађорђе“, а за њим и „Куманово“ крећу из Котора кроз залив, сав у киши и магли као фјорд далеког норвешког севера, за Херцег Нови, у који се улази кроз страшну грмљавину тешких топова са утврђења, и лаких маринских, са ратних бродова. Под највећим плуском Херцег Нови стоји на пристаништу и дочекује Краљевски Пар одушевљењем које се не да описати. Из Херцег Норог Краљ и Краљица аутомобилом посећују наш стари манастир Савину, Рисан, границу непобедних Кривошијана, са којима је цела Аустроугарска монархија морала да склопи мир, и пролази дуж обале за Котор, у коме се поново укрцава на брод „Карађорђе“.

У вече пред сам полазак „Карађорђе“ из Котора, свет је испунио моло пред Краљевим паробродом, кличући Краљу и Краљици. У томе тренутку појавио се Краљ на палуби и пришао огради. Настала је одједном тишина у којој се јасно чуо Краљ, који се обраћао сакупљеним Которанима речима:

— У име Краљице и Своје ја вам, драги моји Екељи, благодарим на овом лепом дочеку и одушевљеној привржености коју сте сад показали; Живели!

Краљев поздрав прихваћен је необичним клицањем. У томе моменту „Карађорђе“ се отиснуо од пристаништа и, између барки, окићених зеленилом и осветљених лампионима, кренуо се изласку залива.

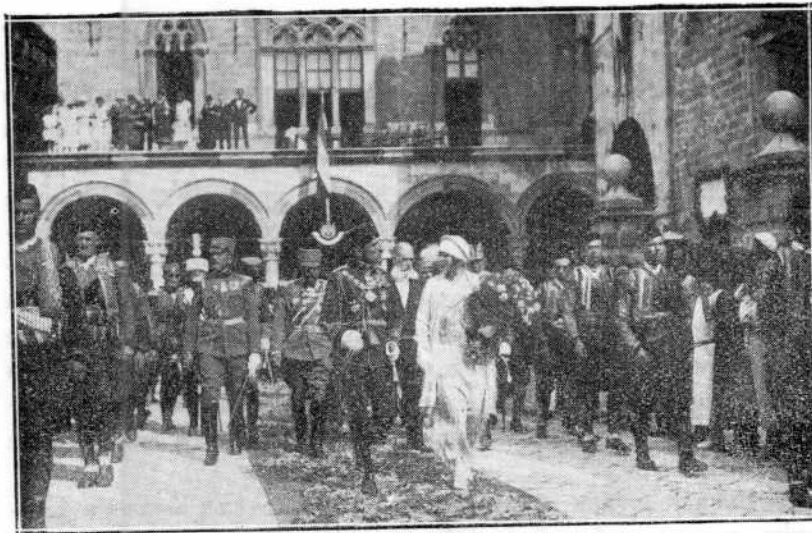
Цео залив око Котора претворио се у чаробно језеро у коме су треперили, у безброј светлости, „Карађорђе“ и „Куманово“ и искићене барке, док су цела обала и сва брда до Ловћена пламтели у светлости. Изгледало је да се планине и море, и вароши и села, такмиче у сјају и светлости, у овој кишној и намраченој ноћи. — — —

У јутру 27 септембра опет се разведрило небо и засијало сунце над планином и морем.

У рану зору, док су се још плавили, у јутарњој магли, кипариси и маслине, Груз, који је цео добио изглед великог војничког логора, почео је да се буди на звуке војничких труба. Свугде се назирали, на свежем јутру, дуги редови војничких шатора, под којима су логоровали пешаци и артиљерци из Мостара и Требиња, као и гардисти из Београда, доведени да узму учешћа на данашњем дефиловању трупа пред Краљем на Пилама.

Под маслинама су били, поравнати, тешки топови. На фудбалском игралишту били су у редовима привезани коњи гардијског ескадрона и биле сложене војничке пушке у купе. Са првим јутарњим часовима живост из војничких логора почела је да се преноси на мол у Грушком пристаништу, које како говоре дубровчани, зову Муо. Цео мол је био украшен државним и националним заставама и гирландама. На крају мола, где је имао да се искрца Краљевски Пар, подигнут је велики павиљон на четири свода, сав у зеленилу и тробојкама; на изласку са мола била је триумфална капија са доброшлицом.

Већ у 7 часова цео је *Дубровник* био на ногама и Пиле пред градском капијом црnilо се од света. Аутомобили су јурили од Пила путем од града ка Грузу. Даме су већ заузимале прозоре по улицама, којима је имао да дође Краљевски Пар, и у читавом Дубровнику владала је необична ужурбаност. Војска је марширала из логора и постављала шпалир-дуж целог пута, од Груза до градске капије. Дивизија миноносца, усидрена тако да се профил свих шест миноносца сливао у једно, истакла је све заставе за поздрав. У Дубров-

У класичноме Дубровнику

нику све су куће биле накићене, а стари камени госпарски дворови под зеленилом, ћилимима и заставама, чекали су на стари дан великог славља. На Страдуну који је од градске капије па све до двора на дужини од неколико стотина метара био застрт црвеним теписима, могао се већ рано у јутро срести и наш велики госпар и песник, конте Иво Војиновић, где је зрачан и радостан, скоро свечаношћу подмлађен, говорио новинарима: „Пара ми се (чини ми се) феста од Св. Влаха“, мислећи на фесте из старих сјајних дана Дубровачке Републике, када она није познавала ни земљотреса, ни навале Турака, ни улазак Наполеоновог маршала Мармона, и када су госпари били као они из Дучићевих песама.

Око 9 часова појављују се над Дубровником хидроплани као претече и први весници Краљевог доласка. Нешто касније указује се на пучини према Пилама црни дим, а потом се појављују „Карађорђе“ и „Куманово“, окружени дивизијом торпиљера. Наједном се разнела вест по сакупљеном свету, на Пилама и око Градске капије, и сви су појурили обали да угледају у сред сивих силуета ратних бродова бели профил „Карађорђа“, свечаног и окићеног, на овом радосном сунчаном јутру. Хидроплани су се дигли да поздраве Краљев брод

на мору и враћали се да круже изнад града који је треперио од узбуђења.

На десетак минути пре десет часова у Грушки Залив улази „Карађорђе“ у пратњи торпиљера, дочекан пуцањем топова са копна и ратних бродова и звоњењем звона са Грушке цркве Св. Крижа. „Карађорђе“ лагано пристаје уз мол и на њега спуштају мост, сав обавијен лавором. Краљ са Краљицом појављује се на палуби. Музика Краљеве Гарде постројена на молу интонира химну, а почасна чета са заставама одаје поздрав. И Краљ и краљица насмешени силазе из лађе под павиљон на молу, где их дочекује велики жупан са представницима државних власти. Сви су у цилиндерима, фракковима; дефинитивно се изгубиле црногорске сребрне токе и доламе.

Велики жупан г. д-р Кнежевић поздравља Краља и Краљицу у име дубровачке области. У своме говору спомиње посету коју је Цар Душан учинио Дубровнику, и доводи је у везу са данашњом Краљевом посетом. Подсећа Краља на његово детињство, проведено у Дубровнику, желећи да је његов данашњи долазак аманет Божијег благослова, јер води собом пратњу свих успомена патња и славе, у загрљају некада развојене, али никада мржњом и крвавом свађом неокаљане браће Срба и Хрвата.

После жупановог говора кличе се Краљу и Краљици а морнари са адмиралске јахте „Вила“, усидрене с друге стране мола, поздрављају петократним „ура“. Краљ обилази почасну чету, па потом са Краљицом кроз шпалир чете, док посипају пред њима цвеће, улазе у викторију а ла Домон, у коју је упрегнуто 6 белаца, а пред њима јашу пикери под перикама. Један ескадрон Краљеве Гарде са исуканим сабљама иде испред викторије а ла Домон, а други за њиме. Кроз шпалир војске, кроз поздраве деце распоређене дуж пута од града клицање света, Краљ и Краљица стижу на Пиле пред славољук, на коме с једне стране пише латиницом: „Добро нам дошли носиоци нове слободе Дубровника“, а са друге стране ћирилицом: „Обновитеље своје слободе поздравља Дубровник“. Овде је одушевљење густо нагомиланог света достигло врхунац. Када се бура од клицања стишава, градски управитељ, председник општине г. Антон Дробац поздравља Краља и Краљицу у име града Дубровника.

Кроз градску капију, где је под кипом Св. Влаха велики Мештровићев барелеф Краља Петра Ослободиоца на коњу са соколом на руци, Краљ и Краљица улазе у Дубровник, окружени почасном стражом Жупљана, у њиховим богатим народним костимима.

Умели су Дубровчани да унесу једну отмену ноту у дочек приређен Краљевскоме Пару. Цео Страдун је био застрт теписима и пролаз кроз њега био као шетња кроз салон седамнајестог века.

Док су Краљ и Краљица пролазили преко страдуна, са свих прозора је као киша падало на њих цвеће, без петељки, лако и нежно. Дубровачке госпе са прозора палача махале су марамницама а, рукама слале пољубце Краљевскоме Пару.

Од Двора па до Катедрале не иде се више црвеним ћилимима, већ је начињен други тепих од ловора, ружмарина и ружа, преко кога Краљевски Пар корача. Катедрала Госпе коју је као испуњење завета сазидао Ричард Лавовог Срца, када је при повратку из Свете Земље био бачен бурама на Дубровачку обалу, није сачувала свој првобитни изглед, јер је за великог земљотреса 1667 г. потпуно уништена, те су је након тога Дубровчани поново саградили.

Дубровник, преко Страдуна

Пред уласком у катедралу бискуп г. др. Јосип Марчелић поздравља Краљевски Пар говором, у који је унео цело своје племенито старачко одушевљење. Краљ и Краљица улазе у цркву и у томе тренутку почињу да се разлежу звуци триумфалног марша из Лоенгринана. Краљ и Краљица стају лево испред табернакла, на којему су у злату глава, руке и ноге Св. Влаха, заштитника дубровачког. После молепствија, одслуженог на хрватском језику, уз суделовање дубровачке Филхармоније и црквеног певачког хора, Краљ и Краљица улазе у црквену ризницу и разгледају разне црквене реликвије и старине. Краљ целива златом оковану главу Св. Влаха. При изласку Краљевски Пар пролази поред Двора улицом Регента Александра у православно цркву, где их са свештенством дочекује руски владика Антоније. Чим Краљевски Пар ступа у цркву, црквени хор почиње „Тебе Бога хвалим.“ После одслуженог молетствија са двери иконостаса Краља је поздравио прота г. Божидар Митровић који је рекао, да постоје три знаменита дана за храм у коме служи, и то први када је 1877 г. храм саграђен и освећен и када је први пут запевано Тебе Бога хвалим; други пут када је 1918 г. у присуству Белих Орлова извршено благодарење за Краља Ослободиоца Петра Великог; и данас када се опет пева Тебе Бога хвалим, јер овај храм прима у своје крило носиоца круне Душана Силног, Осветника цара Лазара и Праунука хероја тополског Карађорђа Бесмртног.

„Овај храм, који је подигнут на месту где је Гундулић сабирао своје мисли и вероватно испевао свога Османа, горд је и поносит, што у њега наступа Ваше Краљевско Величанство“.

„У овим значајним и историјским данима када наш народ плива у делиријуму радости“, завршава говорник свој говор, тиме што држи молитву Богу за Краља, Краљицу и Престолонаследника да им да здравље и спасење на многаја љета.

Хор почиње да пева „На многаја љета“, а потом Краљ и Краљица излазе из цркве и враћају се пешке Чингријиним улицом и преко Плаце Краља Петра на Пиле, где је било дефиловање војске.

По подне су се Краљ и Краљица извезли до извора Реке (Омбле), која недалеко од Дубровника избија из земље у ве-

ликој количини, а одатле на Цавтат, где су посетили Мештровићев маузолеум Рачићима.

У вече на свечаном банкету Краљ је поздравио Дубровник овом здравицом:

„Од како је Дубровник наш, ретко је који град окружен толиком нежношћу народном. Стари венац око главе Св. Влаха, после толико векова блиста још.

Плејада великих ваших људи од дела и прегнућа, државника, помораца, трговаца, научника, мислилаца, пронела је ваше име раскомаданом домовином и широм бела света. Читав, врло значајан, одељак наше књижевности створили су ваши песници на овом класичном тлу. И то даје овим мирима (зидовима) међу којима су они живели, писали и сновали, испунивши их својим предањем, чар којој се не отима. И до блиских дана деловало је овде даровитих људи од књиге и разборитих родољуба, који су мудро позивали браћу у сложене редове, према заједничком противнику. Ви се поносите, и с правом, делима ваших претходника, али знате да понос повлачи обвезе. На вама је, и на онима за вама, да потврдите белегу, да је потврдите и да је премашите. Јер ви сте срећнији од ваших старих. Обистинило се оно што се привиђало Гундулићу у чежњивој визији. Дубровник је сад у својој великој земљи, у којој га чека достојна улога, и дивна и озбиљна. Борбе патристичких наших племена за слободу зову песнике и уметнике да их овековече својим творевинама, а пространо богаство наших благословених крајева, нуди прегаоцима живе згоде, да отворе путеве домаћој производњи и њеном добром гласу, разносећи морима све благо под знамењем целог народа, као некад под Св. Влахом.

Дубровник, кроз stoleћа представник наше просвећености, нека и од сад не прекида ту нит, и, имајући на кога се угледати, нека осветла образ и себи и нама, одржавши високо своја сјајна предања.

Дижем чашу у славу Дубровника.“

У јутро 28. септембра „Карађорђе“ у пратњи „Куманова“ и целе ратне морнарице по киши и магли креће из Груза за острва. Из магле и облака дубровачка острва Стон, Затон, Трстено, Слано, Лопуд, Шипан, родно место Марка Мурата, пуцњавом прангија поздрављају долазак Краљевског брода. Пуцњава се наставља и кроз мљетски канал из Трсте-

Корчула, на вратима катедрале

ника и са Оребѣћа на Пељешцу, где је на молу триумфални
лук и дуж целог мола на самом зиду велики натпис „Здраво,
надо Јадрана“. Чамци искићени цвећем и зеленилом излазе на

сусрет Краљевском броду. Са једне локалне лађе свет маше марамицама и кличе.

Тачно у 10 часова „Карађорђе“ пристаје у Корчули, где на Штросмајеровој обали маса света, под кишобранима сјајним од кише, кличе Краљу и Краљици. На самој обали подигнута је велика триумфална капија и на њој стоје 5 вила, које кисну нестрпљиво у танком белом оделу. Мало даље други живи славолук од сокола и соколица. На округлој градској кули крај обале од зеленила речи: „Здраво, Краљу наш“. Свет поздравља искрцавање Краљевског Пара клицањем, махањем капа и заставицама. Падају нарочито у очи сељани и грађани из општине Блата, у старинској витешкој ношњи, са припасаним мачевима, халебардама на рукама. У редовима света који дочекује Краљевски Пар доста радићеваца који непрекидно кличу: „Живео творац споразума“, „Живео хрватски сељачки Краљ“.

Уским каменитим улицама Краљевски Пар креће ка столној цркви Св. Марка, грађеној још у 10. веку, а обновљеној касније више пута. На крају Штросмајерове обале певачко друштво дочекује Краља песмом „Живео Сандро, наша дико“. На Канавеловићевом шеталишту градска музика свира маршеве, а свет кличе и са свих прозора пада цвеће на Краљевски Пар.

Каменитим степеницама кроз градску кулу, на којој је крилати лав Св. Марка, Краљевски Пар стиже пред столну цркву, и ту их на улазу поздравља митроносни опат дон Максо Рудулић. Краљевски Пар улази у цркву, оргуље свирају химну, а хор пева „Тебе Бога хвалимо“. Краљ и Краљица клече пред олтаром за цело време молепствија, после кога их опат Максо проводи кроз цркву, показујући им неке знаменитости и ризницу, где су старе одежде и један византијски крст који су за време ратова Млечића и Турака корчулански морнари донели са острва Кандије.

Из Столне Цркве корчуланске Краљевски Пар је отишао у бродоградилште Миховила Деполо и разгледао једрилице и чамце који су били у градњи.

Тврди се, да је из породице Деполо и славни Марко Поло Венецијанац, али пореклом са Корчуге.

Пошто су обишли и завод „Анђела Чуvara“, који је установио покојни отац Мишков уз помоћ Штросмајерову, Краљ

и Краљица су се укрцали на „Карађорђа“ и пошли за Хвар у сред паљбе торпиљера и миноносаца.

Свет са обале поздравио је Краљевски брод, који се логано удаљио. Када су се већ изгубиле обале Пељешца, чувеног са својих старих поморских капетана, који су на једрилицама пловили по далеком истоку, и када се ушло у Вишки канал, море, доста мирно почело је под дувањем „широка“ да се пенуша и лађе се љуљале на таласима, наговештавајући буру.

У 10 часова указао се град Хвар са својом старом тврђавом Шпањолом и танким прозрочним кампанилима. Са тврђаве загрмели су топови у поздрав Краљевском Пару.

Хвар, стара грчка колонија Фариа из четвртог века пре Христа, који је столећима мењао власти Римљана и Византије, угарских краљева и млетачких провидура, први пут је данас доживео да поздрави Краља своје крви.

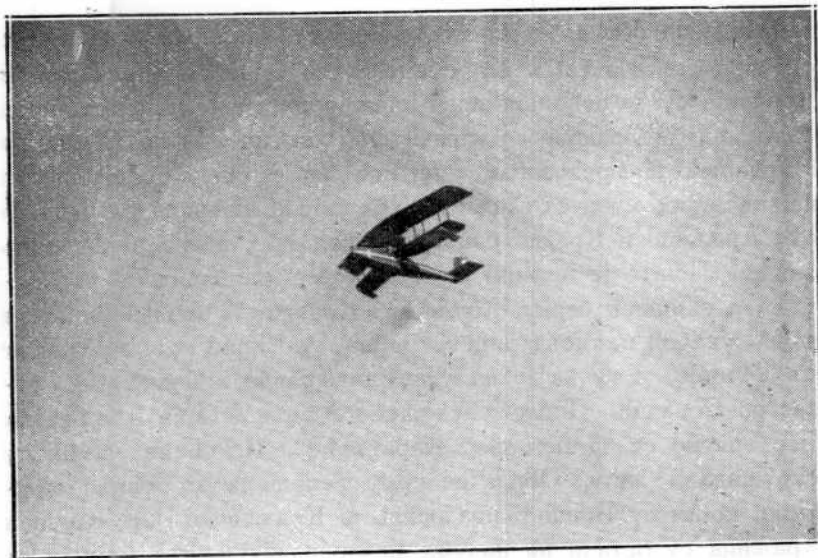
Уз звуке општинске музике и клицање света Краљ и Краљица искрцали су се на обалу, искићену зеленилом и заставама. Ту их је поздравио председник Општине г. др. Авелини и велики жупан сплитске области г. Перовић.

Са обале, поред арсенала у коме се чува дрвени змај са кљуна хрватске галије, која је учествовала у битци код Лепанта, и где је на горњем спрату најстарије позориште у нашој држави, у коме се још 1607. године играло, Краљевски Пар одлази у Столну Цркву Св. Степана, саграђену још у 12. веку, а потом обновљену више пута.

На уласку у цркву Краљевски Пар поздравио је монсињор Симиниати, најстарији каноник. Краљ и Краљица ушли су у цркву, где су присуствовали кратком молепствију. Потом им је каноник показао ризницу, у којој се поред старих одежда од златотканине, чува интересантни пасторал (бискупски штап) бискупа Француске из 1509 године, и калеж (пехар) бискупа Томе Томасина, делегата арапског код босанског краља Стјепана Томислава у 15. веку.

Из Столне Цркве Краљевски Пар је отишао у Фрањевачки манастир, у цркву Госпе од Анђела, саграђену у 15. веку. Под њеним олтаром сахрањен је наш први драматичар и хрватски песник Ханибал Лучић.

У Фрањевачком манастиру, Краљ и Краљица разгледали су слике венецијанских сликара из 16. и 17. века Басана Сантакроче, Палма ил Ђовине, Александра Падованиа; нарочито

Поздрав са висина

чувену слику Флорентинца Матеа Росели „Последња вечера“, која се налази у манастирској трпезарији. У манастирској сакристији Краљевски Пар је разгледао златне одежде из 13. и 14. века, а у манастирској библиотеци чувени Птоломејев Атлас и више рукописа на пергаменту са миниатурама.

Из Фрањевачког манастира Краљевски Пар одлази у лечилишни салон, који се налази у дивној лођи чувеног архитекте из Вероне Михаела Санмикелиа, који је у 16. веку саградио ову ренесанску лођу, ремек дело архитектуре. Краљ и Краљица су разгледали у лођи галерију модерних сликара. Потом су се вратили на „Карађорђе“.

По највећој киши и непогоди кренуо је 29. септембра у јутро Краљевски Пар из Хвара за Вис.

После пута по веома узнемиреном мору, „Карађорђе“ праћен „Кумановом“ и окружен ратним бродовима, усидрио се пред Висом. Вис, некада стара грчка колонија из 4. века, Иса, коју је основао Дионисије Сиракужанин, приредио је сјајан дочек Краљу. Једрилице и чамци искићени заставама и цвећем пошли су на сусрет „Карађорђу.“ Обала се прилила од кишобрана који су скривали велику масу света. У тренутку кад је „Карађорђе“ стао и Краљевски Пар са чамцем са ратног брода пошао за обалу, ишчезли су наједном кишобрани и

забелила се обала од марамица које су махале и затресла се од узвика: „Живели“. Са обале су грували топови. Краљ и Краљица су се искрцали пред павиљоном, на самој обали, пред којим их је поздравио управитељ општине Виса г. Фрањо Мардешић и председник општине из Комиже. Девојке из највиђенијих кућа са Виса одевене у бело, правиле су шпалир око Краљице и Краља бацајући пред њих цвеће и ловорово лишће. Пошто је примио со и хлеб од општинских управитеља и начињен серкл, Краљ је са Краљицом, пролазећи испод славолука од палмова лишћа, пошао у Вишку жупну цркву Св. Марије, и ту их је на улазу поздравио жупник дон Силвестро Боначић. После одслуженога молествија Краљевски Пар вратио се чамцем на „Карађорђе“. Искићени чамци су окружавали лађу. Обала се цела лепршала од белих марамица, којим су Вишани поздрављали Краљевски Пар. Краљ и Краљица су остали на палуби поздрављајући свет који је са обале непрестано клицао и махао. Ништа није било лепше, него оно неколико хиљада марамица, које су се у знак поздрава лепршале на Вишкој обали под кишом и ветром.

У тренутку када је „Карађорђе“ полазио из пристаништа острва Виса са свих страна миноносаца и торпиљера топови отпочињаху брзу паљбу. Пристаниште се завија у бели дим и тако тренутно подсећа на чувену битку под Висом 1866. г., када су Аустријанци потукли талијанску флоту. По бурном мору „Карађорђе“, „Куманово“ и ратни бродови допловили су кроз канал између Хвара и Брача до Макарске, где су дошли до пред сам залив. И ако није било предвиђено да ће Краљевски Пар проћи поред Макарске, чим су примећени димови флоте на мору, становници Макарске изашли су на брежуљак око вароши, а други сели у чамце и отисли се на море да поздраве Краља и Краљицу. После Макарске поново се наишло на веома јаку буру тако да су таласи пљускали преко високих бродова.

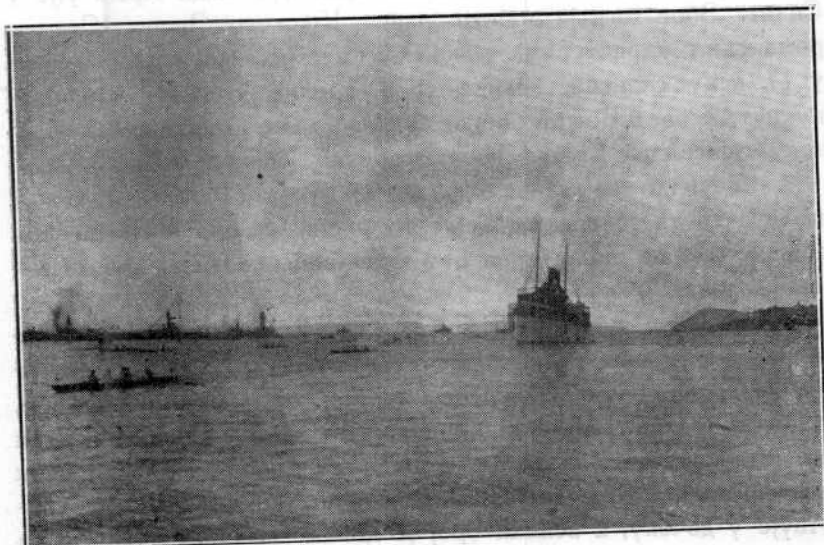
Око 3 и по часа по подне док се на мору после буре светлела дуга, указао се Сплит са витким профилима својих романских звоника, са јарболима, сав у облацима, као у диму. Са миноносаца, већ усидрених у сплитском пристаништу, загрмели су топови. Паљба се вршила и са копна. Сви бродови и једрилице у пристаништу били су искићени заставама, а паробродови су пиштањем сирена давали поздрав. Веслачко

Друштво „Гусар“ са својим дугим чамцима излази у сусрет „Карађорђу“. Цела сплитска обала је препуна света. Краљев брод стаје уз Моло на пристаништу, на којему је подигнут павиљон. Краљ и Краљица излазе из брода, уз свирање химне и клицање које долази од света који је даље на обали. Под павиљоном градоначелник г. др. Тартаља поздравља Краљевски Пар говором, у којему каже:

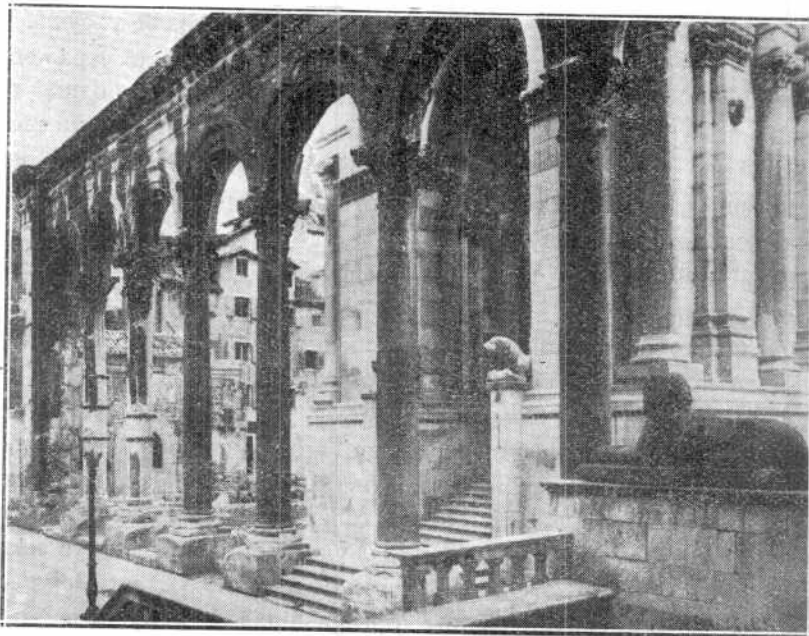
„Није први пут да Сплит поздравља Ваше Величанство. Пре 15 година, док је Сплит још стењао у ропству, он Вас је поздравио онда као Престолонаследника Србије, предосећајући да поздравља свога будућег Краља“.

На молу Краљ и Краљица седају у Викторију а ла Домон, и док један ескадрон Краљеве Гарде јаше испред Краљевих кола, други ескадрон их прати. Краљевски Пар пролази дуж Вилсонове, Штросмајерове, Млетачке и Диоклецијанове обале, где је двадесетак хиљада људи згомиланих густо иза шпалира, са једне стране од војске а са друге од Орјуне, сокола, ватрогасаца и разних организација и удружења, од којих су многи са својим музикама које поздрављају свирањем химне Краљевски Пар.

Са кампанила катедрале звони први пут Краљево Звоно старо сплитско звоно из 17. века тешко 14000 кг. које се било

Пред Сплитом

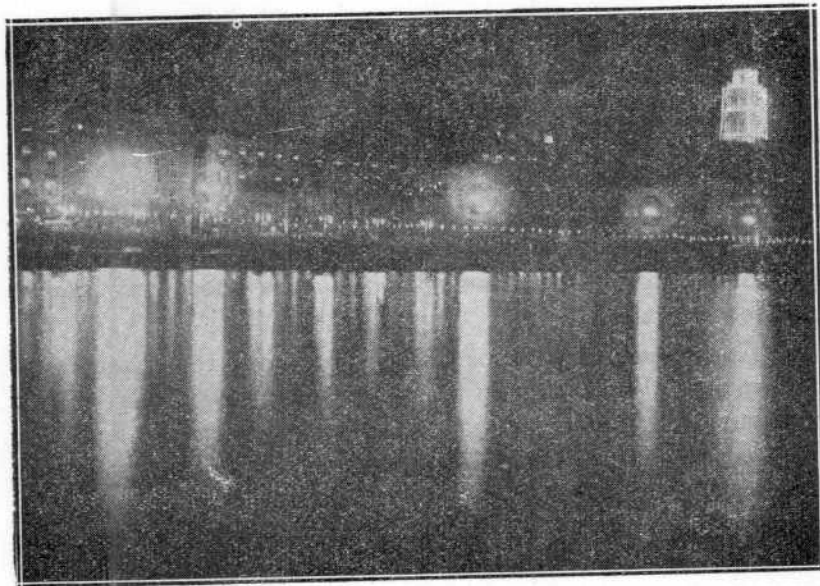

Сплит, Перистил са сфингом

распукло пре девет година, а које је пре три године преливено, и онда још одређено да зазвони први пут када Краљ уђе у Сплит. Због тога је добило назив Краљево Звоно. Старим романским карактерима на њему пише: „Овај стари бумбал у 17. веку саливен, године 1830. прелит, године 1916. распукнут, у част Божију обновљен да слави Сплићанима, долазак Александра Краља Нашег сретно објави године 1922.“

Рачунало се да ће Краљ 1922. године посетити Сплит те је зато та година на њему изливена. Звоно је после три године чекања данас први пут зазвонило, поздрављајући Краљев долазак.

Нигде на читавом путу Краљевског Пара кроз Црну Гору и Далмацију није се већи број света стекао на једном месту да поздрави своје Суверене, колики се у Сплиту окупио. Из читаве сплитске околине дошле су у Сплит хиљаде људи да поздраве свога Владара. Одређени су нарочити изванредни возови, да превозе цео свет из околине који је хтео да учествује у дочеку, а велики број је дошао чамцима и лађама са места која су на обали. При пролазу Краљевског Пара, на сплитским улицама и обалама, било је много више света него

Сплит у расвети

што укупно има у Сплиту становника. Обале се преламале од клицања, са свих страна је падало цвеће, оживела је и Диоклецијанова палата. Са њених потамнелих зидова, украшених заставама, орили се узвици, трештала музика и пролазак Краљевског Пара је давао изглед величанственог триумфа. Мала деца машу заставицама, девојчице држе пуне корпе цвећа и бацају пред Краља и Краљицу. Сељаци из околине дошли су у својој народној ношњи, са својим црвеним капицама и под барјацима. Ту су заједно Радићеви бирачи са хрватским тробојницама и Орјуна са црним шубарама и југословенским заставама, сви један до другог, подједнаки у својем одушевљењу.

Краљевски кортеж прошао је Мармоновом, Загребачком, Београдском улицом до Порта Аргентеа (сребрна капија, једна од четири капије кроз које се улазило у Диоклецијанову палату). Кроз сребрна врата Краљевски Пар је ушао пешке у град и улицом Старе Бискупије, преко Перистила, на којем су сфинге египатске и коринтски стубови од црвеног гранита, ушао је у катедралу Св. Дује, заштитника Сплита. На Перистилу Краљевски Пар је дочекан новим одушевленим клицањем. Бискуп г. Бонефачић на уласку у катедралу поздравио је Краља и Краљицу говором.

У овој романској катедрали, некада Маузолеуму Диоклецијанову, који је сачувао свој облик круга, своју византиску куполу и монолитне стубове од египатског гранита и црвеног порфира, одслужена је миса, коју су Краљ и Краљица откљечали.

Из Катедрале Краљ и Краљица пролазе узаним улицама па испод Уре, где излазе на Народни Трг, потпуно поцрнео од огромног света. Овде се понављају необуздане манифестације Краљу и Краљици који пролазе кроз једно стално треперење узвика.

Краљевски Пар, кроз каменито двориште зграде Жандармеријске Чете, полази у православну цркву која је ту у дворишту и у којој прота г. Урукало поздравља Краља и Краљицу у име православних становника града. Из цркве Краљевски Пар истим путем се враћа до сребрне капије где седе у Викторију а ла Домон и обалом се враћа на брод „Карађорђе“. При читавом том пролазу Краљевског Пара свуда се понављале манифестације и навала света је била толика, да је изгледало, да ће сваког тренутка проломити јаки кордон од војске. У вече се Сплит, град у царској палати, како га назива један путописац, засијао сав у раскошној светлости. Сви прозори у читавој вароши, од палата дуж обале па до најсиромашнијих кућа по узаним улицама, цела варошка обала, све лађе у пристаништу, све је то било осветљено и све у једном свечаном расположењу. На торњерима су блистали велики монограми Краља, Краљице и Престолонаследника. На „Карађорђу“ се светли огромна тробојна звезда, „Куманово“ се блиста у светлости као они бродови из источњачких бајки. На звонику Св. Петра ватреним словима пише: „живели“. Са врха Марјана сија огромни монограм Краља и Краљице под круном, али оно што је неупоредиво то је стари звоник катедрале Св. Дује, сав прозрачан, грађен још у 13. веку са химерама, али који је због опасности рушења готово цео обновљен пре тридесетак година. У ноћи је тај високи звоник изгледао као из феерије. Од темеља па до врха он је био оивичен сијалицама и онако цео светао као нека чаробна кула пројектовао се на мрачном небу. За осветљење у вароши је било постављено 40 хиљада плавих, белих и црвених сијалица. Са бродова су летеле у ваздух разнобојне ракетле и сипале златне млазеве ватре. Свет који је изашао одмах после ручка да би уграбио место за дочек Краља и Краљице, остао

је непрекидно на улици све до дубоко у ноћ, чекајући прво бакљаду, а потом полазак Краља и Краљице у Позориште.

Око 7 часова бакљада се кренула кроз сплитске улице и око 7 и по часова појавила се пред Молом једва успевајући да прође кроз огромне масе света. Пред Молом готово се и није могло даље од хиљада људи који су навалили да приђу што ближе „Карађорђу“ да би видели Краља и Краљицу. Градски редари и полицајци задржавали су целу ову масу нехтевши пустити никога на Моло сем група које су биле у бакљади. Свет задржаван жандармеријским и полицијским кордоном наваљивао је и клицао тако силно из даљине те је привукао Краљеву пажњу чак на броду. И кад је Краљ сазнао да полиција забрањује свету да дође на Моло, наредио је одмах да се свет пусти да дође где хоће. Чим се кордон жандарма уклонио као бујица јурнуле хиљаде и хиљаде на Моло и за тренутак га целога преплавили. Морао је поново да се постави војнички кордон једино у толико да би начинио узан пролаз за бакљаду која је имала да продефилије поред „Карађорђа“.

Бакљада са фењерима, буктињама и музиком пролазила је лагано читав сат испред Краљевог брода једва се провлачећи кроз оне огромне масе света. Призор који је тада настао а трајао пун сат, не да се описати. Бакљада коју су Сплићани приредили Краљевском Пару је нешто невиђено, не само на досадашњем Краљевом путу него уопште у свима дочецима који су код нас приређивани Краљу. Око 20.000 људи, жена и деце, прекрило је Моло, и продефиловало пред Краљем и Краљицом. Када је цео Моло био испуњен светом и када се једва утишало клицање, певачка друштва „Звонимир“, „Гуслар“ и „Св. Цецилија“ отпевали су поздравну песму Краљевском Пару. У овом тренутку, на високом командантском месту „Карађорђа“ појављује се Краљ и Краљица. Одушевљење које одједном обухвати оне десетине хиљада људи прелази у занос. Клицање пролама обале, машу запаљене буктиње и шарени лампиони. Краљ и Краљица су отпоздравили махањем руку свим онима који су их очију дигнутих у вис, лицима сјајним од радости, поздрављали. Пошто се клицање које је трајало непрекидно десетак минути мало утишало, Краљ веома узбуђен овом срдачном и топлим манифестацијом приређеном од Сплићана, одједном импровизованим говором поздравља све оне хиљаде испред брода речима:

Сплит, дефиловање трупа

„Драги моји Сплићани! У име Краљице и своје срдечно Вам захваљујем на топлим изразима верности и оданости, које ће нам остати у веома трајној и пријатној успомени. Драго ми је да могу одавде поздравити читаву Далмацију и Далматинце, који јесу и нека буду чувари нашега мора. (Хоћемо, одједном се проломила обала од узвика). То останите јер за вама стоји читава наша уједињена домовина.“

Краљев говор је потпуно запалио ону масу која је већ раније треперила сва од одушевљења. Из десетина хиљада грла почело је да се пролама: „Живео, Живела“. Соколи су клицали: „Здраво, здраво, здраво“; Орјунаши: „Ура!“

Клицања су постала толико силна, да се могло чути километрима око Сплита на суву и мору, и личила су на неке страховите јурише читавих армија. У грмљавини од узвика који су потресали Моло, није се могло више ништа разазнати. Свет је обузео делиријум одушевљења и радости. Људи су плакали, промукли су од клицања, музике су трештале. Запаљени лампиони и буктиње се клањале пред Краљевским Паром, певачка друштва су певала, људи су бацали своје шешире у вис или их држали на врх штапова и амрела. Жене су махале марамицама а сва се лица светлила од једне неописане радости.

Жене су дизале у вис своју децу коју су држале у наручју. Друга, коју су повеле за руку, губила се у оној гомили, јер то је било више но једна варош која се слегла да поздрави Краља и Краљицу. У кратким тренутцима мале примирености чули би се појединачки узвици: „Хвала Вам! Хвала Вам што сте нас ослободили! Живео наш врли југословенски Краљ“, „Живео Ослободилац Сплита, живео Господар Јадрана“.

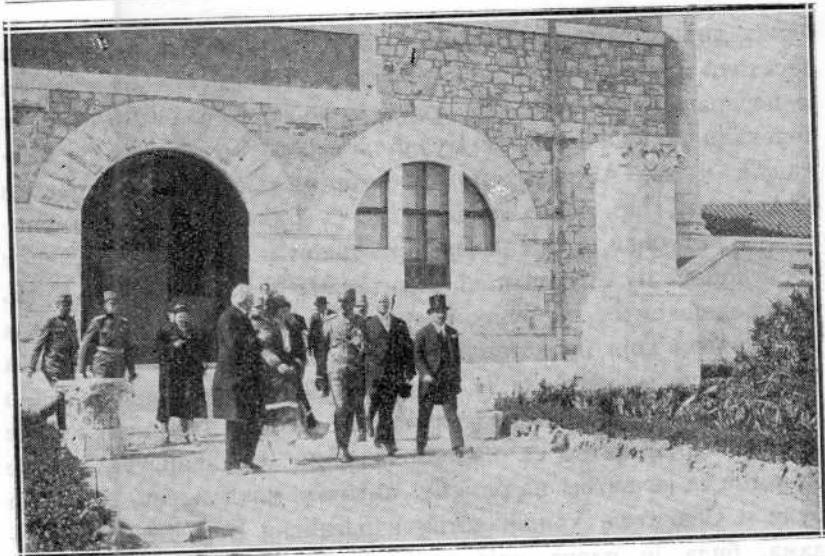
Нико се није хтео удаљити од брода и сви су остајали очију упртих на Краља и Краљицу који су смешећи се поздрављали непрекидно свет пред собом махањем руку. Најзад је отпочело лагано дефиловање бакљаде. Пролазили су Соколи, Орјуна, рибари, сељаци, разни чиновници, сва сплитска удружења, око 40 њих на броју, ватрогасци, морнари, инвалиди, скаути који су викали сви од једном снажно заједнички: „Живео Краљ Александар, Живела Краљица Марија“ и махали су сваки својим зеленим пеширом. Маршовали су добровољци и четници са реденицима и својом црном заставом на којој је била мртвачка глава. Групе сокола певале су: „Зови, Сандро, зови, сви ће соколови за те живот дати“, дижући при томе десну руку у вис као да се заклинју. И ако је за време бакљаде падала киша свет није хтео да се разилази. Пун сат је трајала бакљада, толико исто је трајало клицање и цео сат Краљ и Краљица су остали на командантском месту непрекидно шаљући руком поздраве. Ова незапамћена манифестација веома је дирнула Краља и Краљицу и они су понели са ње једно необично задовољство и незаборављиву успомену. У 9 и по часова Краљ и Краљица одвезли су се у Сплитско Народно Позориште у коме је приређена гала представа у част Краљевог доласка. На представи је отпевао химну заједнички збор певачких друштава „Звонимир“, „Гуслар“ и „Св. Цецилија“. Оркестар Сплитског Музичког Подсавеза одсвирао је „Приморску“ од Зајца. Даван је други чин Војновићевих „Машкарата испод купља“ и на крају је отпевана песма Хапе-а „Карађорђе наш, Хосана!“ И при одласку и при повратку свет који је до пола ноћи остао непрекидно густо збијен на улицама поздравио је Краља и Краљицу френетичким узвицима.

Други дан Краљевог боравка у Сплиту, 30. септембар почео је дефиловањем трупа пред Краљем и Краљицом на Диоклецијановој обали, које се претворило у сјајну манифестацију наше државне снаге.

Киша, која је пљуштала целу ноћ, престала је у зору. И баш у тренутку када је дефиловање требало да отпочне, засијало је над Сплитом из облака топло приморско сунце, оживело његове старе зидове препуне света, разгрејало већ и онако до заноса одушевљене Сплићане и много допринело да овај велики војнички реви испадне величанствен.

Врхунац одушевљења настао је, када су се после гардиске дивизије појавили морнари ратне морнарице, који су дефиловали као пешадија. Били су формирани у три чете. Прва од питомаца Поморске Војне Академије из Груза, друга од питомаца Бродарске Подофицирске Школе из Шибеника и трећа од посаде са ратних бродова. За све време док су морнари дефиловали клицање није престајало. Поморци из Сплита су се не без разлога одушевљавали својом ратном флотом.

После свршенога дефиловања Краљ и Краљица су се одвезли у зграду Обртничке Школе на Франкопанској цести, у коју је смештена Јадранска Изложба. Краљ је био у генералској парадној униформи, на грудима је само имао Карађорђеву звезду и носио је знак чланова Јадранске Страже. На улазу у зграду изложбе Краљевски Пар је дочекао почасни председник изложбе г. др. Првислав Гризогоно, министар на расположењу и представио Краљу и Краљици потпредседнике г. г. Јурја Дубоковића, инжењера Тончића, за тим директора школе инжењера г. др. Матковића и директора поморског саобраћаја г. Стипановића. Девојчице у белим хаљинама посипале су Краља и Краљицу цвећем. Женски хор ученица Занатлијске Школе при улазу Краљевског Пара отпевао је химну. Краљ и Краљица су прво разгледали собу са радovima Плетарске Школе из Олузена и Занатске Школе из Сиња. Краљевски Пар се нарочито задржао у сали индустрије камена и мрамора, где се Краљ веома интересовао за разне врсте далматинског мрамора. У сали нашег поморства били су изложени модели бродова, једрењача, јахта и чамаца, а у сали поморског рибарства мреже и разне справе за риболов. Краљ се веома интересовао за рибарство и објашњавао му је начин ловљења туна помоћу туњара, а један од господe из одбора показујући примерак ајкуле испричао је Краљу како је рибари из освете не убијају као друге рибе, већ када је ухвати туку је батином док не издахне. У овој сали рибарства били су изложени примерци сировог далматинског корала

Сплит, Пред археолошким музејом

и сунђери који су извађени из нашег мора. У сали Јадранске Пловидбе дата је историја нашег поморства, а која је почињала са изложеним моделом Љибурне из доба хрватског бана Домагоја који је равно пре хиљаду година потукао Млечиће код рта Миле, па све до радиофонских слушалица у кабини „Куманова“, најелегантнијег нашег пароброда на Јадранском Мору, из друштва Дубровачке Пловидбе. После сале поморства Краљ и Краљица су посетили салу, у којој је била смештена ткачница Ћилимова са далматинским мотивима. Девојке у народној ношњи ткале су пред Краљевским Паром Ћилимове на разбојима. У сали радова мушке и женске Занатлијске Школе Краљици је показан свилени шал израђен у Техничкој Средњој Школи Сплитској и извезен у народном везу мотивима из околине Мућа, поклон који је Јадранска Изложба спремила за Краљицу. Шал се веома допао Краљици и она је разгледајући га неколико пута поновила:

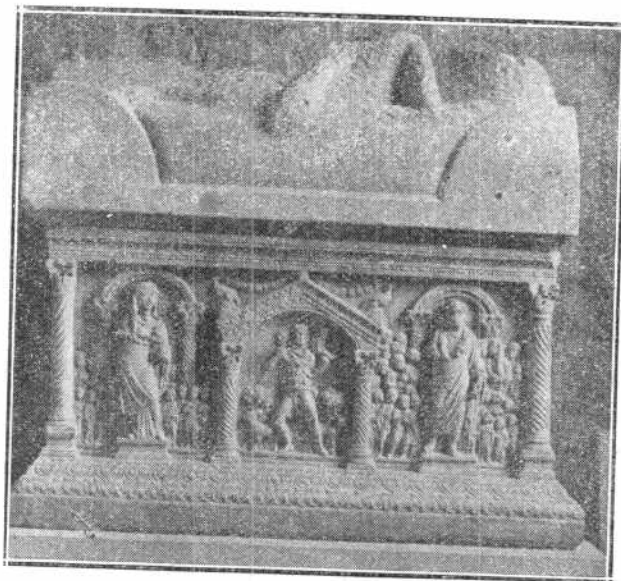
C'est très jolie, c'est magnifique.

Сем тога Краљици је поклоњен један медаљон са круном од бриљанта, испод кога је у злату урезан лик Престолонаследника Петра.

Из зграде Јадранске Изложбе испраћени певањем химне, Краљ и Краљица су отишли у археолошки музеј који је

одмах до изложбе. Свет, који је сазнао да ће Краљевски Пар посетити музеј, сакупио се на Франкопанској цести и клицањем је поздравио Суверене. На улазу у музеј Краљевски Пар су дочекали монсињор Фран Булић конзерватор старина у Далмацији и др. Абрамић поддиректор музеја. Они су провели Краљевски Пар испод arkada, где су римски надгробни споменици, стубови, базрељефи, жртвеници и саркофази. Све су то ископине из Солина крај Сплита. Међу саркофазима Краљ и Краљица су се нарочито задржали пред дивним мраморним саркофагом који представља лов Мелеагра на дивљег вепра, а за који се мислило да је саркофаг цара Диоклециана. Тако исто су дуже разгледали саркофаг Доброг Пастира, где се још меша паганство са правим идејама хришћанства и где Христос са јагњетом на рамену, антички млад и леп, може да буде и Спаситељ хришћанства и пагански Бог. Ту под arkada, била је плоча која говори о смрти хрватске краљице Јелене из десетого века и која гласи:

„У овом гробу почива Јелена службеница Божија, жена Михаила Краља а мати Стјепана Краља. Она се одрече краљевског сјаја дана 8. месеца октобра, и би овде покопана године од упућења Господња 976., индикције прве, 5. цикла

Саркофаг Доброг Пастира

месечева, 17. епакте, 5. круга сунчаног који пада за шестим. Гле ово је она која је за живота била мајка Краљевству, а затим постала мајком сирота и заштитницом удовица. Дедер човече, погледавши амо реци: Боже, смилуј јој се души!"

Краљевски Пар је затим ушао у зграду музеја где у трему чува стражу сфинкс египатског фараона Аменофиса Трећег. У великој сали у приземљу Краљу и Краљици су показани римски лакримарији, светиљке, урне, бронзане фибуле, златни накити и мраморне скулптуре. Краљ се нарочито интересовао за геме којих има око 3000, а тако исто и за нумизматичку збирку, јер је и сам нумизматичар. Под једном витрином, у којој су били изложени сонде, лансете и пинцете римских хирурга, Краљ се зауставио и смешећи се позвао др. Коена, показујући му инструменте његових римских колега. Краљ и Краљица су најзад посетили и велику библиотеку у музеју и ту се уписали у књигу посетилаца, која је стајала расклопљена на столу. Краљ је хтео да се потпише на једној страни где је већ било потписа.

— Овде, Величанство, на чистој страни, замолио је монсињор Булић.

Из археолошког музеја Краљевски Пар се одвезао до зидова Диоклецијанове палате, а одатле се упутио пешке узаним улицима на Народни Трг, где је у старој палати из 15 века смештен етнографски музеј. Целим путем док су пролазили аутомобилом и пешке кроз сплитске улице, Краљ и Краљица су били праћени непрекидним овацијама које су се претвориле у буру од клицања, када је Краљевски Пар дошао на Народни Трг већ потпуно испуњен светом, тако да их је било не само на тргу већ и на свима прозорима на балконима, па чак и на скелама једне грађевине. Пред уласком у музеј Краљевски Пар је дочекао директор музеја инжињер г. Камило Тончић, који је лично пре петнаестак година овај музеј основао од првог предмета у њему и чијем необичном заузимању и напорима, Сплит има да захвали за постојање Етнографског Музеја. Краљ и Краљица су разгледали разне ношње из свих крајева Далмације, и за цело време док су се бавили у згради музеја, свет на тргу је непрекидно манифестовао. Још бурније овације су се поновиле када је Краљевски Пар изашао из музеја. Људи су дизали капе, кличући непрекидно, жене су шириле руке, са прозора су махале марамицама и бацале цвеће.

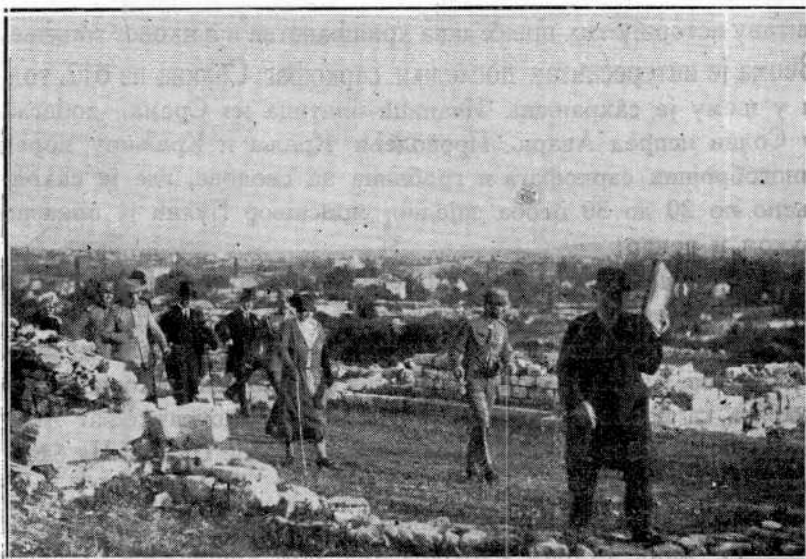
Клис са тврђавом

По подне Краљевски Пар је провео у великој археолошкој шетњи кроз ископине у Солину и кроз катедралу св. Дује и Диоклецијанову палату у Сплиту, граду који је добио своје име по жутоме цвету аспалатосу.

Под широким амфитеатром голих планина које својим оштрим сивим гребенима секу плаво приморско небо, и где стара тврђава Клис из 16 века има лепоте Акутова, међу виноградима и маслином проваљени камени саркофази, степенице од мрамора и бели тучни усамљени стубови, су све што је остало од Солина негдашње престонице Далмације, који је машта средњег века изједначавала са половином Цариграда.

Као Троја, као Картага, као сви градови који су познали сјај и богатство напретка, и Солин је пао под таласом једне инвазије. 615. године Авари су ту прешли и варош до темеља порушили.

У виноградима и кактусу између камених зидова који деле сељачке њиве лежи та цела мртва варош. Ту су читави низови саркофага са тешким поклопцима које варвари нису успели да скину, па су их зато провалили са стране да би опљачкали мртваце. Позориште, од кога су још остала мермерна седишта амфитеатрално поређана, гранитни стубови базилика, први хришћански крстови и Христов монограм у

Солин, на рушевинама

мрамору, знак рибе симбол првих хришћана — све је то растурено под тим белим пољима, у којима се само зелене ретки чокоти винове лозе.

Краљ је са Краљицом пролазио кроз све ископине вођен монсињором Булићем који му је давао обавештења о овоме граду кога он већ десетинама година откопава. Једна поред друге биле су две базилике, једна из 5., а друга из 6. века са остатцима мозаика и гранитних стубова. Испод једне био је пагански храм. Краљ и Краљица су се дуже задржали у римском купатилу у којем су се још сачувале цеви за топлу и хладну воду један, велики базен, у који је вода падала кроз уста каменог фауна, и када од мрамора из 4. века.

Из рушевина солинских Краљ и Краљица су пошли пешке у врт монсињора Булића, где је његова кућа — мали музеј предмета ту нађених, и остатци једне огромне базилике из 5. века. Некада су њени зидови били покривени скупоценим мрамором, у своду апсиде сигурно се светлуцао златни мозаик као у Св. Аполинеју у Класама где из зелених рајских ливада избија извор живота и где дванајест јагањаца представља 12 апостола.

У њој је некропола хришћанских мученика. Око 150 саркофага и 2000 записа нађено је у базилици и око ње, те дају

читаву историју тих првих дана хришћанства и њиховог гоњења. Веома је интересантан последњи саркофаг Солина из 612. год. и у њему је сахрањена Иваница опатица из Срема, добегла у Солин испред Авара. Проводећи Краља и Краљицу поред многобројних саркофага и гробница на сводове, где је сахрањено по 20 до 30 особа заједно, монсињор Булић је показао руком и рекао:

— Овде има наших помораца, генерала и ађутаната поред краљева и царева, свега има.

Поред гробница су била камена бурад за зејтин и вино. Монсињор Булић је показао Краљу и Краљици неколико саркофага са веома интересантним написима као саркофаг Констанција, бившег гувернера Африке и Славије Плаве. На базилици је нађен натпис:

„Боже, буди нам милостив од мача римског“.

Ту међу старим саркофазима под кипресима је један сасвим нов који је монсињор Булић припремио за себе, само је још остављено празно место за дан његове смрти.

Са рушевина базилика монсињор Булић је одвео Краља и Краљицу у своју кућицу, која је ту начињена од остатака римских грађевина са намештајем из римских кућа и где госте на прагу дочекује натпис: Салве!

Солин, на рушевинама

У собици која је цела испуњена намештајем из кућа римских патриција једино је нова ствар била књига за посетиоце и у њу су се Краљ и Краљица уписали. Овде је монсињор Булић предао Краљици један велики очувани новац цара Диоклецијана, један златан римски прстен са интаљом, и римску укосницу од слонове кости коју је од сељака купио за рачун Краљице.

Краљица је била веома задовољна овим проналаском и све своје ствари спустила је у своју златну торбицу говорећи:

„Ma premiere aquisition tres heureuse“.

Пошто је разгледао кућу, Краљ је рекао монсињору Булићу:

„— А сада да видимо вашу башту“.

Др. Булић је повео Краља и Краљицу у свој врт, где се винова лоза обавила око романских стубова, донетих са срушеног звоника Светога Дујма из Сплита из 13. века. Када су Краљ и Краљица пошли из Солина, скупљени сељаци су почели понова манифестовати и изнад свих клицања јасно се разлегао један снажан глас:

„Ваше Величанство, здраво!“

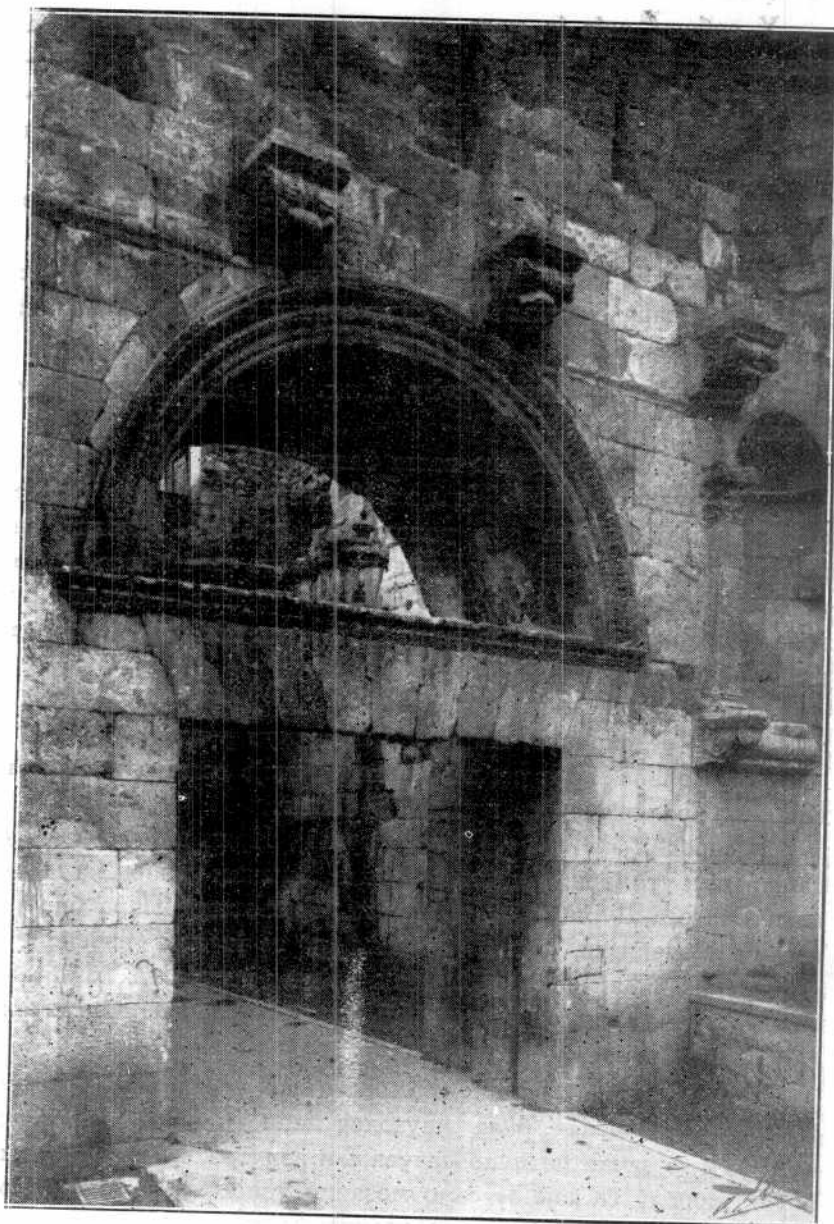
Краљ се окренуо, насмешио и махнуо руком.

Из Солина кроз сталне манифестације сељака и сокола Краљ и Краљица су се вратили у Сплит.

Испред Porta aurea (Златна врата), Краљ и Краљица су сишли из аутомобила и пошли пешке Римском улицом ка Плокати Светога Дујма. Овај пролазак Краљевског Пара био је сасвим неочекиван, чак и за полицију, те је свет изненађен истрчао из дућанчића, кафаница и кућних капија да поздраве Краља и Краљицу који су поред њих сами пешке пролазили као обични туристи.

Монс. Булић одвео је Краљевски Пар у сплитску Столну Цркву која је некад била мазулеј цара Диоклецијана и од кога је и до данас потпуно сачувала и изнутра свој првобитни облик, куполу са које су само мозаици уништени, а тако исто очувани су сви стубови од гранита и порфира донетих из Египта. Између горњих стубова очувала се још и фриза где су између генија у лову и образина, медаљони са ликом цара Диоклецијана, његове жене Приске и кћери Валерије.

У половини 7. века архиепископ Иван Равењанин претворио је у хришћанску цркву гроб највећег прогониоца хриш-

Porta aurea Диоклецијанове палате

ћана. И поред те промене, јер је стари маузолеј кроз векове добијао све нове хришћанске додатке он је остао по речима Хаузера „после римског Пантеона најбоље очуван, и у мно-

гом погледу најдрагоценија успомена која нам је оставила римска архитектура“.

Краљ и Краљица су разгледали чувена врата сплитске катедрале, на којима је у дрвету сплитски уметник из XIII века Андрија Бувино израдио сцене из Христовог живота и страдања. Краљу је показано рукописно Јеванђеље на пергаменту из осмог века, најстарија књига у Југославији, а тако исто и руке Светога Дујма, оковане у злато.

У тренутку, када су Краљ и Краљица ушли у цркву, на Плокати је било само оно неколико људи, који су се случајно ту затекли, али вест о бављењу Краљевског Пара у катедрали муњевито се разнела по Сплиту и када су Краљ и Краљица изашли из цркве, цео простор пред њом био је потпуно испуњен светом који је по стоти пут приредио исто онако топле овације Краљевском Пару, као оне јуче када су се Краљ и Краљица први пут појавили у Сплиту. Краљ и Краљица су разгледали модел Маузолеја и перистила, а затим су се задржали пред чувеном сфингом у перистилу која је донета из гробнице египатског краља Тутмеса III из 15. века пре Христа. Монс. Булић је објашњавао Краљу и Краљици натписе које је Рамзес II урезао на њеном подножју и у којима слави своје победе.

Са Плокате Краљ и Краљица су отишли у негдашњи храм Јупитров, сада крстионицу, која је потпуно сачувала свој облик из дана паганства, са каменим орнаментима око врата, где су, између винових лоза уплетене фабулозне животиње, генији и птице. У Јупитровом храму Краљ и Краљица су разгледали саркофаге Ивана Равењанина, првог бискупа сплитског и Ловре Далматинца, пријатеља и саветника хрватског краља Звонимира. У овом је храму сачуван и лик једног хрватског владара са круном на глави, по свој прилици краља Крешимира или Звонимира.

Цело време, док се Краљевски Пар бавио у катедрали и Јупитровом храму, звонило је са звоника Светога Дујма Краљево звоно, које је после толико година јуче на дан Краљевог уласка први пут забрујало.

Из Јупитеровог храма Краљ и Краљица су пошли пешке преко Плокате Светога Дујма и улицом Старе Бискупије изашли су на Сребрна Врата где су их чекали аутомобили којима су се одвезли на брод „Карађорђе“.

У вече је Општина Сплитска у част Краљевскога Пара приредила свечани банкет у фоајеу позоришта, на који је било позвано сто најодабранијих званица. За време банкета Краљ је одржао овај говор:

„Када сам раније једаред пролазио овуда, сећам се гласова који су допирали у сумрак, са пристаништа, гласова, који су доносили пригушени поздрав Сплита. Јер, ја сам тада долазио из Србије и одлазио у Црну Гору. За те две слободне земље видне су биле све наде наших угњетених племена. Ја не знам којом је приликом, пред Сплитом, моје срце закуцало јаче, онда или данас.

Данас је ваш поздрав из пуних груди слободна човека који, сећајући се шта је препатио, зна да сагради своју будућност.

На ту будућност нашег Јадрана мислите ви и мислимо сви. Али знајте једно: она је у нашим рукама, ако буде рада, и ако тај рад буде смишљен и договоран.

Драго ми је, што управо усред наше дивне Далмације, одакле је свагда упућивана реч слоге међу браћом и док још нису били заједно, могу дати израза својој топлој жељи, да споразум наших племена створи ту преко потребну основу за напредак наше државе. Време нас не чека и живот не пита. На нашој обали, у непосредном додиру са страном утакмицом, ви још и те како увиђате, колико је тешко стати на своје ноге и пробит се у свет.

У својој земљи, Далмација има другу будућност. И за вас смо ми, сав онај неуздржани полет народа који је прогледао својим оком, сагледао своје место међу другима и одмерио шта му треба да га постигне.

На целом овом путу, кроз ове дивне крајеве, били смо поздрављени Краљица и Ја правим пламеним одушевљењем. Ја сам дубоко захвалан на таквом дочеку који ми необично годи, јер он, преко моје личности, иде ономе што он представља — јединству.

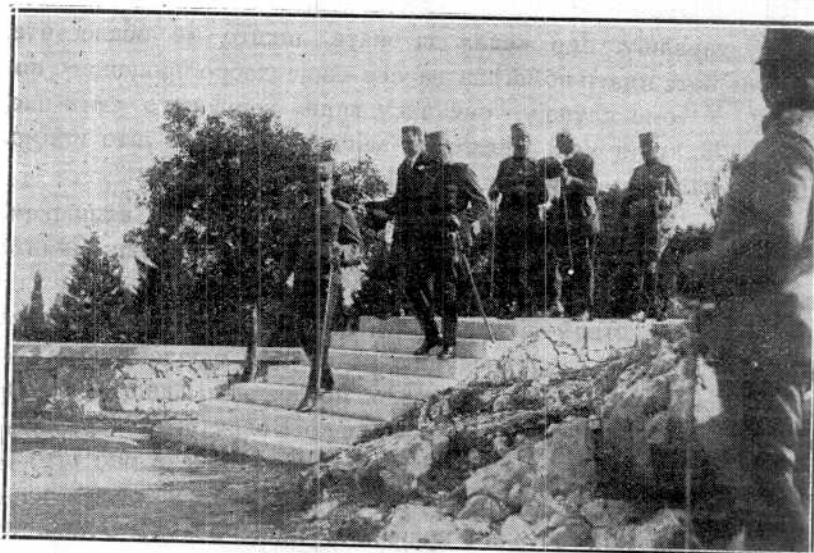
С тога ми је жао, што се путовање неће моћи извести у ономе обиму, како се с почетка замишљало. Али Ја ћу гледати свакако да што пре дођем опет међу вас, те да обиђем што нисам видео, и да видим још једном крајеве где сам већ био. Моја је намера да употребим ове прве походе за своје потанко обавештење, рачунајући при томе на вашу из-

дашну сарадњу. Јер желим да знате, пошто ме обавестите, у мени ћете имати помагача за све своје добро процењене потребе. У томе случају, оне нису више ваше него свих нас, наше. Да, мили моји Сплићани, заједничко је све што имамо. Дижем чашу за напредак и срећу Сплита. Живели!"

Краљев говор поздрављен је одушевљеним клицањем. Одмах после тога Краља је поздравио градоначелник Сплита г. др. Тартаља речима:

"Величанство! Никада још срце стародревног Сплита није закуцало овако јелнодушно радосно и одушевљено, као данас, када може у својој средини поздравити Ваше Величанство, свога народног Краља и Њено Величанство Краљицу, те дати израза својој дубокој захвалности за све оно што је Ваше Величанство за њега учинило од његовог ослобођења и присаједињења осталим крајевима наше велике Отаџбине, па све до ове узвишене посете и до превишњег признања које је Ваше Величанство благоизволело у својој здравици њему исказати. Сплит издржавајући кроз столећа уједно са осталом Далмацијом вериге ропства и туђинског господства, није никада клонуо у вери и чврстој вољи да у наставку својих хиљадугодишњих успомена и традиција са осталом својом једнокрвном браћом, створи јединствену и моћну народну државу. Данас пак када је под сретном и мудро владавином Вашег Величанства ово велико национално дело крају приведено, он поносит и усхићен, идентифицира са овом посетом Вашег Величанства оживотворење својих националних нада и жеља тамо од доба Хрватских Краљева па све до народног препорођаја Далмације и коначног ослобођења. Овде, у Сплиту, на развалинама моћне римске империје цара Диокледијана, већ пред тисућу година зборовоао је Томислав Краљ Хрвата и за увек је запечаћен, коначно и нераздруживо вез овог нашег Јадранског приморја са његовим пространим природним залеђем, тамо све до дунавских равница, те је сретан, што му је заслугом Вашег Величанства дана могућност, да се у овој нашој лепој и великој Отаџбини симболизираној у витешкој особи Вашег Величанства, може слободно и успешно развијати и напредовати на част, снагу и величину државе Срба, Хрвата и Словенаца и прејасног Карађорђевог Дома.

Уверавајући испред грађанства Сплита и целе његове

На Марјану

општине Ваше Величанство о непоколебљивој његовој љубави и привржености, нека ми буде дозвољено да дигнем чашу у здравље Вашег Величанства и Њеног Величанства Краљице“.

После говора градоначелника настало је ново клицање Краљу и Краљици. За цело време, и ако су прозори били затворени шалонима, непрекидно је у зграду допирало снажно клицање света искупљеног пред позоришном зградом који је поздрављао Краља и Краљицу. Пред крај банкета, то је клицање било тако силно, да га ни звуци музике која је свирала у сали на банкету нису могли надјачати. Тада је Краљ наредио да се отвори један балкон и са Краљицом се појавио на њему, поздрављајући руком огромну масу искупљених испред позоришта. Цео трг пред позориштем се проламао од силних узвика и поздрава упућиваних Краљевском Пару. Кроз клицање света Краљ и Краљица су се потом одвезли на „Карађорђе“.

У јутру 1. октобра приређен је лов на Марјану у почаст Краљу. Краљ се извезао на највишу тачку Марјана, која је од дана доласка Краљевог у Сплит добила назив „Видилица Краља Александра“, и са које је диван поглед на цео сплитски залив, Врањин „малу Венецију“, чије беле куће као да избијају из воде, на румене каштеле међу маслинама, и Трогир

који се губи у магли. Одатле се пешке пошло кроз четинарску шуму у лов на срне, зечеве и фазане.

С Марјана Краљ се упутио у адмиралску јахту „Вила“ и њом се одвезао до Омиша.

Тачно у подне Краљ се вратио у Сплит. Свет је био посео све улице од Марјана до мола, чекајући Краљев повратак. Разна удружења и школе пошле су на моло. Чим се сазнало, да се Краљ враћа лађом, сав тај свет појурио је ка молу. Двоструки кордон жандармерије покушао је да запречи прилаз броду, али маса од преко 10.000 људи навалила је таквом снагом на кордоне, да су жандарми одбачени на све стране и маса их је носила собом. Све више света придолазило је к молу где је Краљев брод.

Када су топови с градске капије објавили долазак „Виле“ у луку, моло је притисла огромна маса од 20.000 људи. Јахта „Вила“ је пристала до „Карађорђа“ и тада су настале бурне овације, које су појачане када је Краљ кроз узани пролаз кроз мноштво прошао преко мола ка „Карађорђу“.

Пред самим мостом којим се улази у Краљев брод, Краљ се руковао с градоначелником др. Тартаљом и великим бројем угледних сплитских грађана, а даме су предале Краљици леп букет цвећа.

Нешто после 12 часова „Карађорђе“ полази с мола, свет поново обузима делиријум одушевења и цело се пристаниште тресе од узвика.

Свет наваљује до саме ивице мола да још једанпут види Краљевски Пар који стоји на палуби и маше рукама. „Карађорђе“ се лагано удаљује са пристаништа, а непрекидно се пролама ваздухом клицање. Са миноносаца, који остају у сплитском пристаништу, грме топови и обалске батерије код сустјепанског гробља.

Читав залив су прекрилили чамци, леуте, гаете, једрилице искићене, пуне света, који маше марамцама и кличе. Они, који нису нашли више места на молу, стали су дуж целе обале сплитске, успели се на катарке бродова, на светиљке поред обале и на зидове Диоклецијанове палате. Цео свет лепрша марамцама и кличе. Са звоника звоне звона, а са лађа пиште сирене. Краљ и Краљица шетају на палуби све докле „Карађорђе“ није зашао за гробље сустјепанско, које је потпуно заклоњило Сплит.

Уз пут, мала, сиромашна рибарска села поред којих се пролази поздрављају Краљевски Пар са истим таквим одушевљењем као и велики градови.

Код Рогознице барке искићене гуне рибара и сељака излазе пред „Карађорђа“ и прате га махањем црвених далматинских капица и марамама.

У Примоштену свет се окупио око сеоске цркве која је на врху гребена сва у зеленилу и заставама. Прангије пуцају, а звона звоне, и неколико стотина рибара кличе Краљу и Краљици.

Између густих камених острва, којих има овде до 300, поред камене тврђаве Св. Николе из 16. века са млетачким лавом на бедему, која стоји жута од старости као да је од слоноваче сама усред мора; кроз узане канале где су се некада затезали ланци да спрече приступ непријатељима „Карађорђе“ са „Кумановом“ и торпиљеркама улази у шибеничку луку.

Из Шибеника, града хрватског из времена Крешимира, звоне звона, свет се црни на обали, са твђаве Шубићевац, Св. Иван и Св. Ана, које су још из 15. века, грме топови и прангије у знак поздрава. Једрилице и пароброди су искићени а чамци долазе у сусрет.

„Карађорђе“ пристаје уз обалу на којој је павиљон, одбор за дочек, официри и чета Краљеве Гарде.

Краља на обали поздравља градоначелник г. др. Влашић, адвокат, радићевац, који изјављује захвалност Шибеника за високу посету и истиче да ће се Шибеник увек жртвовати за добро отаџбине и династије. Једна девојчица предаје Краљици киту цвећа а Краљица љуби девојчицу у образ.

На пристаништу велика триумфална капија, цела у мотивима далматинских сељачких радова и на њој су речи:

„Александре, Шибеник је твој!“

Краљ по свршеном серклу обилази почасну чету и са Краљицом седа у аутомобил праћен коњичком гардом.

Дуж целе обале су бродови и једрилице, искићени зеленилом и заставама на којима су сељаци из околине дошли да поздраве Краљевски Пар. На једној је једрилици велики натпис:

„Здраво, снаго Јадрана!“

Свуда дуж обале начињен је шпалир од сокола, орјунаша, скаута и осталих спортиста, а неколико музика, поздравља Краљевски Пар.

У шибеничкој катедрали

Пред катедралом, која је врло архитектонско ремек-дело и после трогирске катедрале најлепша црква у Далмацији, Краљ и Краљица силазе из аутомобила и прилазе ка улазу где их дочекује и поздравља бискуп г. др. Јероним Милета. После поздрава Краљевски Пар улази у катедралу где се служи свечана миса. Катедра Св. Јакова, грађена је од године 1431—1536, њен је старији део у млетачкој готици, а новији у стилу праве ренесансе. Њен је архитект бео Јурај Далматинац или како га Италијани зову: „Magister Giorgio da Sebenico“. Цела катедрала је од тесана камена и мрамора.

После свршене мисе Краљ и Краљица силазе у крстионицу која је цела изрезана у камену као шкољка.

Из катедрале Краљевски Пар пролази уским улицама у православну цркву. Сви су прозори пуни света, а цвеће као киша засипа Краља и Краљицу. Гази се само по цвећу. Селјаци из околине, који су у групама дошли, поздрављају Краља и Краљицу снажним клицањем, дижући у вис своје капице узбуђени до суза: „Наш Краљ! Живео наш Краљ!“ Жене плачу и јецају: „Наш липи Краљ“.

Краљ и Краљица улазе у православну цркву где их дочекује епископ српске православне цркве г. Пантелић. Некада је ова православна црква била самостан сестара доминиканка,

— и докле су католици у Шибенику имали 43 цркве и манастира, дотле су православни имали само једну малу. На молбу православних, Наполеон им је одобрио да могу манастир претворити у своју цркву. У старој православној цркви, у којој се до тада служило, данас је штампарија.

После молепствија епископ г. Пантелић поздравља Краља и Краљицу и пева се: „Многаја љета"! Из цркве Краљица се враћа аутомобилом на лађу, а Краљ полази у зграду окружног суда где је свечани пријем депутација.

За цело време докле су пролазили Краљ и Краљица кроз шибеничке улице били су праћени френетичним овацијама.

Интересантно је да, док је Краљ пролазио кроз зграду окружног суда, из дворишта где су затвори, видели су се затвореници који су приљубили лице на решетке и машући рукама клицали.

После пријема депутација, Краљ се вратио на „Карађорђе“, где је приређен чај за званице из Шибеника. У то време соколи са четири своје музике и орјунаши дефилују пристаништем поред Краљевог брода. И ако ништа није могло да уједини југословенске и хрватске соколе, ујединио их је Краљев долазак и они су дефиловали заједно.

После чаја на броду, Краљ и Краљица су се одвезли у Шибеничко позориште, које је саградила Мацолини, чувена италијанска певачица, а које је град Шибеник откупио. У позоришту је приређена свечана академија.

На великоме триумфалноме путу Краљевскога Пара, у низу толиких сјајних дочека у којима је одушевљење Црногораца, Бокеља и Далматинаца ишло до заноса, Шибеник топли, румени град старих ренесанских палата и готских цркава, кога основаше хрватски племићи, умео је да да један достојан завршетак величанственом Краљевском походу.

Када су се после концерта у шибеничкоме позоришту, на коме су отпеване и две Мокрањчеве руковети, Краљ и Краљица повратили на лађу, сав онај свет који је дотле густо згомилан чекао пролаз Краљевскога Пара кроз шибеничке улице и крај градског врта у коме је Томазеов споменик, јурнуо је на моло и никакви га полициски кордони нису могли задржати да не допре до Краљевског брода „Карађорђа“ и да ту поново приреди бурне овације. У томе тренутку кренула се кроз Шибеник и бакљада која је имала да поздрав

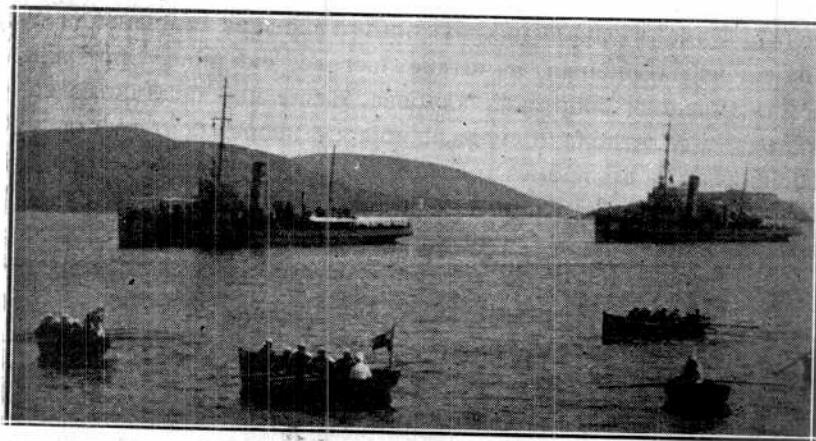
Краља. Између запаљених буктиња и фењера маршовали су соколи из Шибеника и читаве његове околине, орјунаши, скаути, чланови спортских клубова, разне корпорације са заставама и са неколико музика, које су непрекидно трештале. Шибеник је у то време трептао читав у светлости. Горица, Долац, Варош и Црница пламтели су у светиљкама, цела обала је била један ватрени обруч, шибенички фјордови кроз које се улази у луку, били су осветљени запаљеним ватрама, на бреговима се сијале огромне круне и монограми Краља и Краљице, све лађе су свечано биле осветљене. Градска електрична централа сва оивичена сијалицама са високом гвозденом кулом у светиљкама, на врху које је био монограм Краљевског Пара под круном, изгледала је као да је сазидана од светлости.

Када је бакљада стигла на моло, цео онај свет је нагнуо још ближе ка броду и потпуно испунио цело пристаниште. Отпочело је френетично клицање које се тек у неколико стисало када је оно неколико соколских, градских и других музика из околине засвирало химну. После одсвиране химне настало је ново силно клицање које се претворило у једну страшну хуку и брујање. У томе тренутку Краљ и Краљица се појављују на командантскоме месту на „Карађорђу“. Ураганска хука гласова толиких хиљада људи, који су сви у заносу и машу рукама, бацају капе у вис, само се појачава. Краљ смешећи се поздравља војнички свет који му кличе а Краљица шаље поздраве руком. Неколико минута то клицање које достиже снагу грмљаве не престаје, и тада приметивши да Краљ жели да говори, настаје од једном тишина у којој се сасвим јасно чују Краљеве речи:

„Краљица и Ја веома смо вам захвални на овом срдачном дочеку. Жалимо што овај пут тако мало остајемо, али ћемо ускоро опет доћи, да посетимо ваш дивни град са његовом значајном војничком и трговачком луком и цело његово залеђе.“

Са још неколико топлих речи Краљ поздравља Шибенчане и онда настаје нова грмљава од клицања, која више никакo не престаје, утишавајући се само за тренутак, да се опет још снажније настави.

Дворски воз је још раније био дошао на сам моло, неколико корака од брода, и неколико минута пред 7 и по часова Краљ и Краљица излазе из лађе. Свет који је густо испунио тај простор између лађе и воза, размиче се да направи места

Наша млада поморска одбрана

за пролаз Краљевскога Пара. Док Краљ и Краљица пролазе између толико хиљада људи који су сасвим занети од одушевљења, хиљаде руку маше око њих у знак поздрава, а грмљава гласова једнако тресе пристаниште и разноси се далеко око града.

Краљ и Краљица се праштају са представницима Шибеника и седају у воз, гардијска музика свира химну која се више и не чује у клицању; и док на читавом томе простору између мора, воза и градског врта машу у знак опроштаја руке, капе, марамце и запаљене буктиње и лампиони, дворски воз лагано полази. Краљ и Краљица су на прозору, шаљу још један поздрав руком и онда воз лагано нестаје, само још дуго до њега допире клицање Далматинаца који не знају како да искажу своју радост и своју оданост.

Док је кроз Црну Гору Краљев пут био сјајна победа државе и монархије и значио коначан слом свих покушаваних покрета федералистичких, сепаратистичких и републиканских, победоносни пролаз Краљевског Пара кроз Далмацију дао је прилике за једну значајну манифестацију јединства. У Далмацији је дата једна сјајна потврда споразума између Срба и Хрвата, изражена и подвучена у свакоме месту и у свакоме дочеку.

За то је веома карактеристичан говор епископа српске православне цркве у Далмацији г. Пантелића, који је поздравио Краљевски Пар у православној цркви у Шибенику — завршној тачци Краљевског пута — речима:

„Бог Вас шаље у народ као анђеле чуваре, који треба да учвршћују међу српском и хрватском браћом љубав, слогу и јединство.“

И зато су на читавом овом путу не само Црногорци и Срби из Боке и Далмације, већ исто тако искрено и топло и Хрвати поздравили Краља једним необузданим одушевљењем, које може бити тако силно само када је спонтано, и поздрављајући видели у Краљу правог и јединог наследника својих народних краљева Томислава, Крешимира и Звонимира.

У историји Црне Горе и Далмације овај пут Краљевскога Пара неће остати само као обична владарска посета, већ као датум који бележи почетак нове епохе. Наша млада поморска одбрана забележиће то као дан почетка свога снажења.

Благослов и љубав природе

Влад. Назор:

РАДОСТ

О дјецо земље наше!... Ви, које сунце грије;
Ви, које мрак већ хвата; ви, које рака крије:

О, чујте, чујте!... Тавну

Отвор'те кућу своју и устајте из гроба.

Ја горим ко ломача на прагу новог доба

И в'јест вам носим славну.

Р'јеч горда дјелом поста; у збиљу сан се створи.

Што тресло се, сад стоји; што зебло, сада гори

Сврх била каменог.

Црних нам патња на дну умире ђаво стари;

А на врхунцу наших чезнућа кр'јес се жари,

И нов се рађа бог.

Ја хтједох проклет дане страдања нашег; хтједох

Да у св'јет мржњу рикнем, што досад је не смједох

Но шапатам казиват;

Ал у час, кад сам на жал спасења нашег стиго
И згрчену сам шаку над лешином већ диго,
Ја морам — благосливат.

Ја благословит морам све оне Силе б'јесне,
Што гониле нас дуго низ доце мрачне, т'јесне,
Од кланца па до кланца;

Јер сад ћемо тек знати, што значи врт на сунцу,
И њива изорана брежуљку на врхунцу,
И двор врх горског ланца.

Ми, што смо страхом својим поноре измјерили,
И камен, што се ломи, муљ, што се гази, били,
Ми ћемо стопрв моћи

Да, ув'јек свјетла жедни, сва сунца замотримо
Ведрих нам дана, и све звијезде избројимо
Амброзијских нам ноћи.

Ми, што смо крутом збиљом најгрђих својих јада
Плаћали златне сање, ми ћемо стопрв сада
Знат живјет, а не сниват;

И ја, који сам отац многијех тлапња био,
У часу, кад се дигох, јер проклети сам хтио,
Гле: морам благосливат.

Благословене нек су све боли наших пређ :
И крв, и зној, и сузе; и страх, и глад, и жеђа;
И туге и горчине!

Јер од тог цв'јећа патње, што знасмо само славит
У дане јада својих, мед ми ћемо сад правит
Пун воња и сладчине.

Благословене нек су све куле разваљене,
И раке оскврнуте, и зипке расплетене,
И срушени шатори!

Јер храна нама бјеше прах наше стрте среће,
А његово се труње још нашим жилам креће,
И кола, ври и гори.

Благословене нек су све мржње, и све љутње,
И ноћи пуне стрепње, дни пуни црне слутње!
Благословена да је

И она неман грдна, и она црна сила,
Што рвасмо се с њоме, јер за лет сад нам крила
И за скок замах даје!

Тко није пелин гуто, тај не зна, што је сладост;
Тко није гажен био, тај не зна, што је младост,
Кад кроз њу снага сјекне.

Високо ми се песмо по гомили свих јада;
Па читава нам прошлост, свеђ пуна кетви, сада
Благословена нек је!

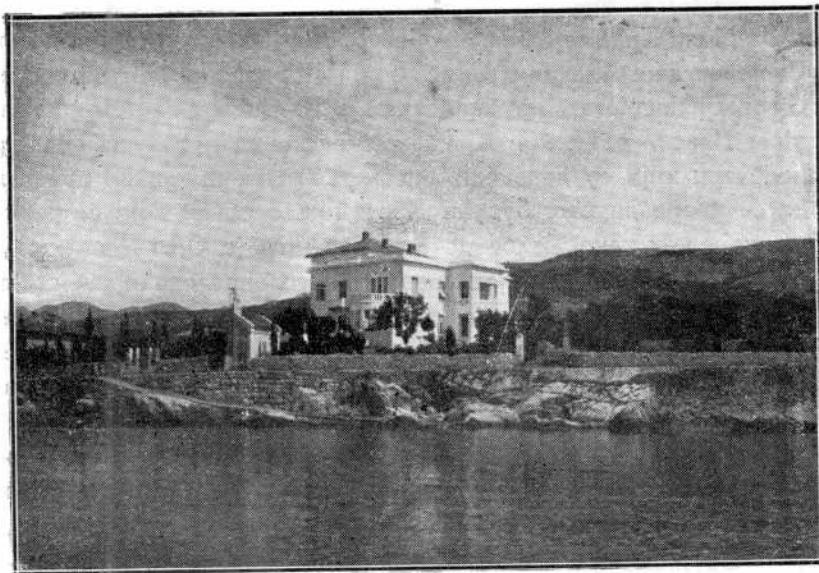
Ох, чујте, чујте, дјецо те наше древне земље.
Дан побједи нек буде дан љубави! — Бол др'јемље
Свој први сан. У тавну

Ноћ пада мржња стара. Страх лежи на дну гроба.
... Ја горим ко ломача на прагу новог доба
И в'јест вам носим славну.

У освит новог дана, планине на врхунцу,
У посм'јеху се зоре, ко чарни цв'јет на сунцу,
Божанство младо роди.

У очма зв'језде носи, на длановима руже.
И силази. И јата Весела, што га круже,
У сусрет нама води.

Вила Одилон, у Селцима

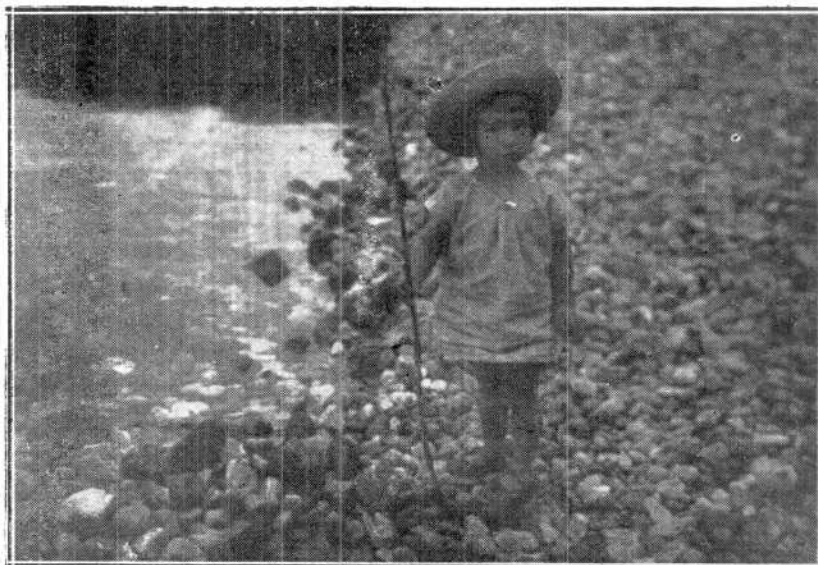
Др. Ј. С. Грујић:

БАВЉЕЊЕ Њ. КРАЉ. ВИСОЧАНСТВА ПРЕСТОЛОНАСЛЕДНИКА ПЕТРА НА ЈАДРАНСКОМ ПРИМОРЈУ.

Мало и лепо Селце имало је прошле године ретку срећу и част да га посете Њихова Величанства Краљ и Краљица и да Његово Краљевско Височанство Престолонаследник Петар у њему проведе два месеца — Септембар и Октобар. Селца нема на обичним географским картама, али сви туристи који лети посећују хрватско приморје знају за то красно место, тридесетак километара удаљено од Сушака, које ће временом са суседном Црквеницом, постати једно од најлепших купалишта на Јадрану. Предео од Сушака до Селца представља прави рај, нарочито за децу, од које неколико хиљада долазе сваке године у тај крај да се купају, сунчају и окрепе на чистом морском ваздуху. За то су и Њихова Величанства Краљ и Краљица била решила да у Селце пошаљу Свога јединца — узданицу целог нашега народа — не ради лечења, јер је наш омиљени Престолонаследник у најбољем здрављу, него да се још више окрепи и ојача.

Мали Краљевић приспео је у Селце 30. Августа, у пратњи Своје енглеске дадиље, Мис Бел, и ордонанс официра Његовог Величанства, арт. капетана г. В. Спужића. Већ на станици Пласе, одакле је Краљевић наставио пут аутомобилом, присутни који су дочекали високога госта имали су прилике да се увере да наш будући Краљ има особине које се ретко опажају код тако малог детета као што је Он. Довољно је било видети како достојанствено Престолонаследник, силазећи с воза на рукама своје дадиље, отпоздравља војнички присутна војна лица, како јасно одговара са „Здраво“ на поздрав Сокола, како се за тим љубазно насмеши, па да сва срца заиграју од радости, и да се заоре одушевљени усклици „Живео!“ Ти су усклици пратили Његово Краљевско Височанство све до Селца: с њима и са бацањем цвећа пред аутомобил дочекало је становништво свих места кроз која је пролазио.

Одушевљење становништва Селца и околних места кулминирало је 6. Септембра, када је прослављен други Краљевићев рођендан. Рано из јутра топови са наших ратних бродова, који су били усидрени пред Селцем, поздравили су тај велики дан, а загрмели су такође кад је у малој Селацкој цркви отпочело свечано благодарење. Народ из околних места

Мали рибар

У боровој шумици

и острва био се слегао у заставама окићено Селце да поздравити високог госта и да му пожели дуг и срећан живот. После подне, поворка састављена од разних делегација, сељана и сељанака у живописним народним оделима, Сокоlima у униформама, и неколико хиљада деце дефиловала је са музиком на челу пред вилом „Одилон“ и одушевљено акламирала малог Краљевића, који је љубазно отпоздрављао са махањем ручице.

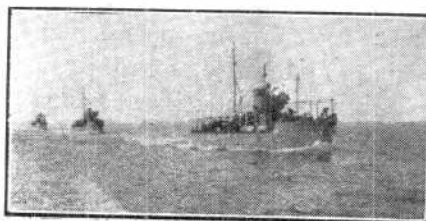
Благодарећи лепом времену Престолонаследник је могао редовно излазити у шетњу и проводити неколико часова на чистом ваздуху. Јутром је обично одлазио у борову шумицу, недалеко од виле, а за тим је силазио на обалу, играо на песку, бацао камење у море. Јако су Га занимали пролазећи бродови и са правим уживањем слушао је како Га они пиштаљком поздрављају. Свако после подне возио се два три сата аутомобилом, и за кратко време упознао се са свима оближњим местима, тако да је могао распознавати где пролази. Особито је радо ишао у Краљевицу, где Га је много занимало тамошње бродоградилште у коме се увек заустављао, посматрајући дуго и радознано бродове који се ту налазе на оправци. Неколико пута се возио до Сушака и до Сења, тако да се може рећи да Га сада скоро цело хрватско приморје

Приморске јабукe

познаје: свуда је и увек био одушевљено поздрављан, а Он је увек отпоздрављао, и то војнике војничким поздравом, а остале махањем ручице.

Овдашњи свет се био толико навикао да виђа Престолонаследника и толико су Га сви били заволели, да је Његов одлазак била права жалост за све. Нарочито Га жали Селце, које је, почев од општинског начелника па до најсиромашнијег рибара, чинило све што је могло да му боравак буде што пријатнији. Али Селчани знају да је Престолонаследник заволео Јадранско море и да је за два месеца бављења на његовој обали знатно порастао и ојачао, па се теше надом да ће Га опет видети. У међувремену они ће живети у успоменама на лепог и милог Краљевића и неговаће липу коју је Он својим ручицама засадио усред трга „Престолонаследника Петра“.

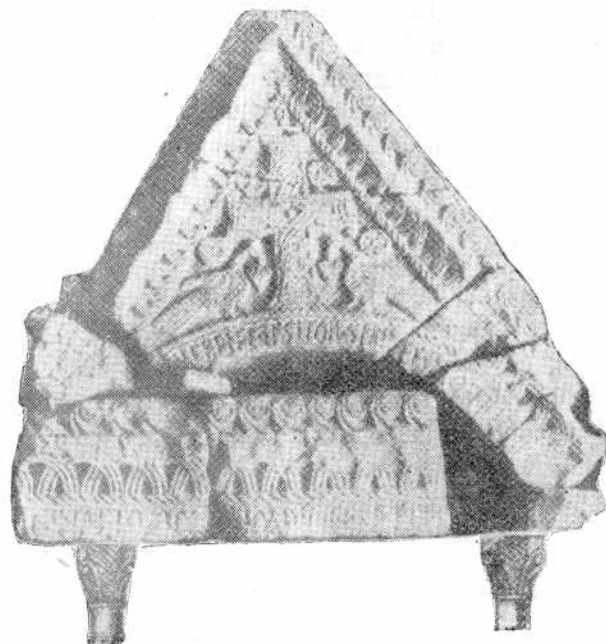

III

ИСТОРИЈСКИ ДАНИ
НА ЈАДРАНУ 1925.

Ulomak tegurija hrv. kneza Mutimira

Fr. Bulić:

TOMISLAV I NJEGOVO DOBA

Prvom polovicom X. vijeka po Kr. nastaju zamašni događaji u narodu hrvatskome, koji već od VIII vijeka, zagrlivši kršćansku vjeru i ušavši tim u kolo kulturnih naroda Evrope, a uredivši se pod svojim banima u primorskoj Dalmaciji Mislavom, Trpimirom, Domagojem, Zdeslavom, Branimirom, Mutimirom itd., a u Posavskoj Višeslavom, Ljudevitom, pa uvevši staroslovenski jezik u crkvu, bješe se u svakom pogledu ojačao.

Provala Mađžara u Evropu, njihovo naseljenje u srce Slovenstva, već razgranjeno po cijeloj istočnoj Evropi, odatle u Potisje i srednje Podunavlje, imalo je za posljedicu sukob sa banom Tomislavom, koji tada „fortis juvenis et robustus debellator“ po Ljetopisu Popa Dukljanina, zadade teških udaraca ovim hordam, koje svojom konjicom prodirahu čak u Italiju.

Borba između bizantinskoga carstva i Bugara za prevlast nad Srbima, za Simeuna najslavnijega bugarskoga vladara; unutrašnje zadjevice u srpskoj državi; premoć humskog kneza Mihajla Viševića koji vladaše od Neretve do Bara, osim Dubrovnika; sjajna pobjeda

Bugara pod vodstvom samoga Simeuna god. 917. nad Vizantijom, koja donese Simeunu naslov car i autokrator Bugara; te dosljedno pobjeda njegova ispod Carigrada god. 921.; uplitanje rimskoga Pape Ivana X. u carigradske poslove, na molbu samoga tadašnjega cara Romana Lekapena, dosljedno izmirenje god. 923. i veza medju zapadnom i istočnom crkvom, koje je izmirenje i jedinstvo kršćanske crkve trajalo sve do god. 1054. do Patrijarke Kerularija, sve su ovo bili zamašni, golemi događaji i unutarnji i izvanjski, koji se zbivahu okolo mladog bana Tomislava, a kojim događajima i on učestvuje.

Kada pako carigradski Patrijarka Nikola, na zahtjev Pape Ivana X., odreče se svoje dosadašnje jurisdikcije nad dalmatinskim gradovima i otocima, propustivši ih rimskome Papi, a bizantinski car Roman Lekapen istodobno predade ih u upravu i obranu hrvatskome Banu Tomislavu, odlikovavši ga uz to i naslovom carskoga prokonsula, tada odskoči silno ugled i moć bana Tomislava. Tako su dalmatinski gradovi i otoci došli konačno i trajno u krilo zapadne crkve i u bližu i tješnju vezu političku sa susjednom Hrvatskom državom.

U isto doba car Roman Lekapenas, predobi za se, jamačno posredovanjem papinim, humskoga kneza Mihajla Viševića, povjerivši mu svom vjerojatnošću upravu i obranu carskih gradova Dubrovnika i Kotora. U ovaj savez uvede car Roman Lekapenas i srpskoga kneza Zahariju Prvosavljevića.

I tada kada se Srbija odmetnula od Bizanta a planuo u Bugarskoj ustanak, Simeon povrati se da pokori bugarske buntovnike a i srpskoga kneza Zahariju. Ovaj sa mnogim odličnicima umakne u Hrvatsku. Bugari udjoše u Srbiju, zarobiše samoga srpskoga kneza Časlava Klonimirovića, rastieraše narod, dio kojega skloni se u Hrvatsku, a mnoge povedoše u ropstvo. „Ovim ratom nestade god. 924. privremeno srpske države“, kako Šišić opaža. I kneza Zaharije nesta s poprišta, valida umre u Carigradu. Hrvatska država i ona neretvanska humskoga kneza Mihajla Viševića, koja je od vaikada bila kano neka apendiks Hrvatske, neposredno su tada graničile sa Simeunovim carstvom duž cijele istočne granice.

Baš u ovo vrijeme hrvatski ban Tomislav, sedeći „in paterno solio“, bijaše na vrhuncu svoje moći. Po okrunjenome bizantinskome piscu, Konstantinu Porfirogeneti, savremeniku Tomislavovu, Hrvatska je mogla tada da digne pod oružje 100.000 piešaka i 60.000 konjanika, a na moru je imala 80 velikih brodova (sagina), na svakom

od njih po 40 oružanih momaka (bez veslača) i do 100 manjih brodova (kondura) sa po 10 i 20 oružanih momaka.

Ova golema i kopnena i pomorska vojska neda se, dakako, pomisliti bez Panonske Hrvatske, bez dalmatinske obale i njezinih luka, bez neretvanskih otoka, Visa, Hvara, kao i bez dalmatinskih gradova,

Ovoj vojnoj snazi Hrvatske odgovarali su i politički uspjesi: Tomislav sjedini Panonsku Hrvatsku sa Dalmatinskom u jednu državu; proširi svoju vlast na otoke Vis, Brač, Hvar. Usljed saveza sa Vizantijom on je imao i upravu nad carskom Dalmacijom, to jest nad gradovima Zadrom, Trogirom i Splitom, te otocima Osorom, Krkom i Rabom. Njegova je država mogla imati do 2 miliona stanovnika: golema brojka za ono doba prema žiteljstvu ostalih tadašnjih država.

Samo ako se može razumijeti, da se ponositi ban Tomislav želio kraljevske krune. Tu je svoju želju osnovao on na tome, što je bio sjediniio Panonsku i Primorsku Hrvatsku, što je potukao dva najmoćnija neprijatelja, Mađara i Bugara, što je bio sastavio ono, što je priroda i historija bila rastavila.

Pored borba, koje je Tomislav vodio na bojnomu polju, morao je on još da se uplete u tadašnju kulturnu borbu našega naroda: glagoljaša i latinaša. Osnov i temelj ovim dvijema strankama imamo tražiti za banova Primorske Hrvatske Zdeslava i Branislava. Ali nikad se nije većim plamenom svjeta borba rasplamtjela, do li u doba Tomislava.

Godine 925. po stubama sadašnje Stolne Crkve, uz koje i niz koje i mi sada uvadjasmo i sidiosmo, da Bogu na svomu jubileju zahvalimo, uzišao je i ban Tomislav, okružen svojom sjajnom svitom dostojanstvenika, a uza nj veliki broj svećenstva i latinskog i glagolskog na opći crkveni Sabor. Predstavnici ovih dviju stranaka bili su oboružani jedni i drugi razlozima razuma: dokazivali su glagolaši, a na čelu im Grgur Dobre, Ninski biskup, riječima Sv. Ćirila, da svaki narod ima pravo da slavi Boga u svojemu jeziku, a Latinaši su isticali, da u jednoj universalnoj crkvi ima da vlada jedan jezik i to najrašireniji, najstariji, najkulturniji jezik, latinski, mnogo stariji od glagolice. Tomislav se nalazio u škripcu. Uz koju stranku da pristane? Ako se pridruži Latinašima, odmetnut će se narod od njega; ako se nasloni na glagolaše, zamjerit će se Papi, vjerskoj, prosvjetnoj, političkoj glavi Zapadne Evrope, a i cijelomu kulturnomu Zapadu. Historija nam ne kaže koje je stanovište Tomislav u ovom Saboru zauzeo. Ali razborit u svemu, kako je bio, Tomislav je po svoji prilici

branio hrvatsku narodnu crkvu i pomagao biskupa Grgura, jer je znao, po već stečenomu iskustvu, da će hrvatski narod u svojoj narodnoj crkvi naći najbolje zaklonište i da će, uz zapadnu rimsku crkvu, napredovati u svakoj grani ljudskoga znanja i umjeća. Nije Tomislav išao za otcijepljenjem od Rima, nego samo za tim, da hrvatski biskup bude na čelu katoličkoj crkvi u njegovoj Državi.

Ovaka se crkvena pitanja nisu mogla ni tada, kao što ni sada, riješiti ni britkim mačem ni junačkom desnicom, nego razboritošću s obzirom na cjelokupno kulturno stanje, ne samo jedne nego svih kulturnih Država.

Da je Tomislav učestvovao Splitskome Saboru, to stoji sigurnim dokumentima. Da li je Tomislava okrunio na Duvanjskomu polju tadašnji splitski nadbiskup Ivan ili Ninski Grgur, nije jasno. S obzirom na sve tadašnje političke okolnosti, vjerojatno je, da ga je Grgur okrunio, a ne, da je on sam sebe.

Da je Tomislav god. 914. bio ban, knez (dux), a god. 925. kralj (rex), to potvrđuju nepobitni savremeni dokumenti.

A gdje da se kruni? — A tko ga kruni?

Onamo za brdom onim, za sniježnim Prologom i golim Zavelinom, u granicama rimske, a ne daleko od granica sadašnje Dalmacije, stere se u zapadnoj Bosni prostrano (do 20 klm. dugo a do 9 kim. široko) Duvanjsko polje; znamenito u historiji našega naroda. Bilo je ovo polje u drugome vijeku prije Kr. pozorište okršaja, koji narodu na ovome polju obitavajućemu, ilirskom plemenu Dalmata ili Delmata, nametnuše novoga gospodara; polovicom trećega vijeka protekla je na ovom polju prva mučenička krv u našim zemljama; u desetom vijeku vidilo je ovo polje slavu našega naroda, koju mi ove godine slavimo: hiljadugodišnju obljetnicu krunisanja prvoga hrvatskoga kralja.

Kada ponositi Rimljanin, kome je lozinka po samim njegovim klasičnim piscima bila da osvaja „tu r. gere populos, Romane, memento! Hae tibi erunt artes, parcere subiectis et debellare superbos“, (Vergil): „auferre, rapere, trucidare falsis nominibus imperium, atque ubi solitudinem faciunt pacem appellant“ (Tacit), polovicom I. vijeka prije Kr. zavlada s istočnim i zapadnim zemljama Europe, da osvoji i istočnu obalu Jadranskoga mora, ove znamenite žile kucavice evropskog okpna, koja je od vjkada spajala ove naše zemlje i njihovo zaledje sa koljevkom naobrazbe, Istokom, sa Misirom hraniteljem naroda, sa Grčkom tom majkom umjetnosti — da pokori moćna i velika ilirska plemena, prođre on kroz Naronu (Vid Neretve) do Delminija, glavnoga taborišta najratobornijega plemena

Relief hrv. kneza Tomislava

Dalmata ili Delmata, koji su stanovali od Krke do preko Cetinje, a na sjeveru dalje od Grahova i Duvanjskoga polja.

Iza 200-godišnjega krvavoga vojevanja, „incipiti Marte“ vodjena, bi napokon god. 30 pr. Kr. slomljen otpor Dalmata, a dane druge široke granice ovoj novoj pokrajini: od rijeke Raše u Istri do Sniježnika u Kranjskoj, odavle desnim brijegom Save ispod Banjaluke do Zvorničkog kotara, pa do Lješa u Albaniji, a južno cijela hrvatsko-dalmatinska-arbanaška morska obala. Mjesto porušenoga ilirskoga grada Delminija, na brdu Libu, sagradi Rimljanin svoj Delminium (D'Imno, Dumno, Duvno) na položaju sadašnjega Županića.

Važnost borbe Ilira proti Rimljana za skoro dvijesta godina sastoji u tome, što da ne budu se Iliri opirali tako snažno Rimljanima, oni bi bili mnogo prije osvojili ove krajeve, te ih potpuno romanizovali, kao što je Julij Cezar romanizovao Galiju, osobito Provencu. Rim je više vojnički osvojio Dalmaciju nego li kulturno; Dalmacija rimska nije dala rimskome carstvu ni cigloga pisca ni književnika, kao što je dala na pr. Galija i Afrika, ali je dala dosta vrijednih generala i legionarnih careva, a među ovima i našega Dioklecijana.

„Provala Madžara u srednju Evropu osujetila je, paralizovala je dalju franačku provalu u Hrvatsku, a moć Bugarske pod Simeonom dovela je Bizanc na rub propasti. Tako prestade pritisak ovih dviju vevlasti na Hrvatsku, koja je ležala po srijedi, a ona iskoči pod Tomislavom kao vevlast. Panonski Hrvati utekoše se za pomoć Tomislavu pred Madžarima, a bizantinski Car povjeri njemu uprave provincije (thema) Dalmacije, a to da carstvu koje je kolebalo u pogibelji, pruži pomoć proti Bugarima“.

„Trajni znak ove povećane važnosti hrvatske Države bila je kraljeva kruna, koja god. 925. ovjenča Tomislavovu glavu“. Ovako opaža jedan slovenski historičar (Hauptmann).

Polovicom trećega vijeka po Kr. zasja na ovom Duvanjskome polju luč novoga života, kršćanska vjera, unešena od prvoga solinskoga biskupa Venancija, a prvoga mučenika u našim zemljama.

Leže Delminium u ruševine pred kršumom i gromorom valova seobe naroda, po svoj prilici za provale Gota koncem IV. v. kada i nedaleki Stridon na Grahovu polju, rodnom mjestu našega sv. Jeronima. Ali snažan na svojim tradicijama pomalja se opet Delminij koncem VI. v. uspostavljenjem u njemu biskupske stolice, da valjda po drugi put, za nove provale naroda porušen, zamukne do X. v.

Ali uspomena ratobornih Dalmata, tradicije Delminija za rimsko doba, njegov geografski položaj, njegova veza sa zaledjem i s morom kao i dan danas, prva kršćanska krv u Delminiju prolivena, biskupija u njemu utemeljena, ne iščeznuše. Dolaskom Hrvata VII. v. uskrisi i ovo polje, uz ono rimske Siscie (Siska) i glavnog grada Salonae. Na Sisačkom polju razviju svoju snagu hrvatski bani Ljudevit Posavski, Ratimir i Branislav, a u primorju današnje Dalmacije gospodari ban Trpimir (g. 845—864), Domagoj, Iljko, Zdeslav, Branimir, Mutimir.

Sve nas ovo upućuje, da je na duvanjskom polju u sredini rimske Dalmacije, a i X. v. žarište političkoga kretanja, da se na ovom polju nešto važna zbilo. Pridolazi k tome svjedočanstvo Ljetopi-

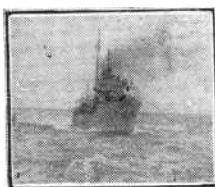
sa Popa Dukljanina, maglovito, u kome, u gomili svakojakih pomućenih vijesti, kritično oko historičara vidi po koje historičko zrnice, da se baš ovome polju krunio Tomislav. Pridolazi na potvrdu ovoga mnjenja i okolnost, da su dva legata papina, prisutna sigurno na Splitskom Saboru god. 925. po ovom Ljetopisu prisutni i na Duvanjskom polju, da po njima dakle Tomislav prima kraljevsku krunu poslanu od Pape mu Ivana X., koji se upliće živo u sve posle ove nove Države.

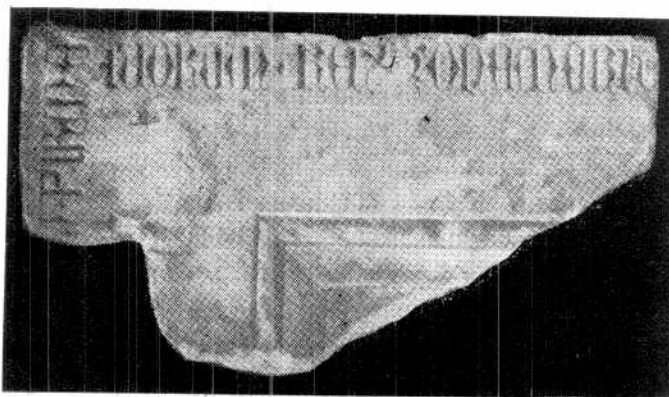
Paralelno sa ovim događajima, a kasnije u vremenu, nastaje srpska Država sa glavnim uporištem na Raškoj visoravni i na Vardaru. Ta Država u srednjem Balkanu dostiže svoj najviši vrhunac sa središtem u Skoplju pod carem Dušanom.

Napominje se ovdje ovaj historički momenat samo za to, da se dolazeći do naših vremena, istakne kako je postanak naše sadašnje Države, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca novi historički rezultat, koji je išao zatim, da obuhvati u jednu državnu cjelinu sve zemlje, u kojima od vijekova obitavaju Hrvati na Zapadu, Srbi na Istoku, i na kojima su u prošlim vjekovima stvarali posebnu hrvatsku i srpsku Državu. Ova najnovija tvorevina prirodnom privlačivom snagom obuhvatila je većinom i slovenačke krajeve, da ih spasi južnome Slavenstvu i zajednici Srba, Hrvata i Slovenaca, da ih spasi od progutavanja, absorbiranja, koje im prijete sa sjevera i sa zapada.

Današnje pokoljenje imalo je sreću da doživi onaj veliki događaj stvaranja današnje naše Države, a njegov je zadatak, kao i naročito budućih pokoljenja, da ovoj Državi stvore uvjete punog razvitka i napretka u moralnom i materijalnom pravcu. To će se postignuti medjusobnom susretljivošću nas građana jedne ujedinjene lijepe naše Države, izmjeničnim štovanjem historičkog razvitka pojedinih dijelova iste.

Tomislav je bio prvi okrunjeni vladar na slavenskom jugu. Kraljevstvo Hrvata bilo je preteča kraljevstvu Srpskom. Hrvati i Srbi imali su iste časti, neka zato imaju u ovoj Državi ista prava i iste dužnosti.

Натпис хрв. краља Звонимира

Проф. Ловре Катић:

ХРВАТСКИ ИСТОРИЧКИ СПОМЕНИЦА ОКО СПЛИТА И КНИНА.

Кад су Хрвати дошли у стару римску Далмацију, нису попут Хуна и Авара попалили и уништили културне течевине старог вијека, напасли добре коње и одјурили напријед у таму вијекова, већ су они, прихвативши св. Крст, задрли у земљу плугом, што га са собом донесоше, и наставили онај културни рад, који је био већ на издаху. Наравски, они су донијели и својих културних и социјалних вреднота, тим више што су већ 100—200 година прије тога били у некаквом контакту с римским свијетом на граници царства. Лагано се дизао 7. и 8. вијек из рушевина, које остави за собом Сеоба народа, али у Далмацији није дуго спавала култура, јер већ из 8. вијека имамо сјајан споменик ондашњег културног настојања у сплитском Евангелијарију.¹⁾

У Нину у то доба гради жупан Годеслав цркву св. Крижа, на којој се налази најстарији натпис из хрв. времена, а из истог доба презвитер Иван даде уклесати на својој крстионици натпис, који спомиње првог хрв. кнеза Вишеслава.²⁾

Што су Хрвати попримили од својих културнијих сусједа и доскора подложника латинских, то су они даље успјешно развијали.

¹⁾ В. Новак: *Evang. spatatense*, Сплит 1924.

²⁾ Ф. Шишић: *Повијест Хрвата у вр. нар. владара*. Загреб 1925. стр 308.

А да су Хрвати самостално радили, и да споменици од IX.—XII. вијека, који шта вриједе, нису дјело латинскога духа, како би хтио Дудан,¹⁾ томе је најбољи доказ, што су се ови споменици највише нашли око центрума хрватске политичке власти, око Солина, Книна и Нина.

Ја ћу се позабавити споменицима око Солина и Книна.

Солин је по своме положају као створен, да буде политичким, трговачким и културним средиштем Далмације, и зато је ту било живота у предисторичко, римско, па и хрватско доба — једнако као што се ту буди живот и данас.

Книн је пак кључ Далмације, важна стратегичка тачка и усред плодна поља. Заради тога усредоточише Хрвати свој живот у та мјеста, а не што би латински живаљ приморских градова преобладао својом културом, јер барем у Книну није било тога предувјета.

У деветом вијеку већ је бујао у Хрватској живот. Земља је политички била организирана, а кнезови по примјеру западних владара држе око себе сјајну свиту и дижу задужбине.

Из деветог вијека имамо грађевне споменике око Сплита: цркву у Рижиницама, св. Мартина у Диоклецијановој палачи, св. Марте под Биачима, натпис кнеза Бранимира у Мућу Горњему, св. Марије од Отока у Солину, св. Петра у Прику и у Јесеницама.

Црква у Рижиницама је задужбина хрв. кнеза Трпимира, праоца краљевске лозе. Рижинице леже под Клисом у пореској опћини Солин у пранчиоку испод Маркезине греде, на потоку Рупотини. И данас ту роди најслађе воће и најбоље солиноско вино.

Овдје је кнез Трпимир саградио цркву и самостан за Бенедиктинце, које је довео из Италије, из Монте Касино. Не имајући довољно готова новца позајми он у свог кума, сплитскога надбискупа Петра, једанаест либра сребра и тим куши потребно посуђе за цркву.

У накнаду за то потврди он повељом 852. год., у којој се по први пут спомиње хрв. име, надбискупу све, што му је кнез Мислав даровао, и дода к томе неке земље у Сућурцу, које још и данас припадају сплитскоме бискупу. Црквица се откопала 1895., а повод је томе дао комад облук изнад ограде пред олтаром. Тај камен носи натпис: *Pro duce Trpim...*, а

¹⁾ Дудан А.: *La Dalmazia nell'arte italiana*, Milano 1921.

купио га био неки Шваба од сељака. Дон Ф. Булић је осујетио ту продају и добивши натпис стао ту копати.

Од ове задужбине имамо неколико уломака преграде пред олтаром, од којих је Булић комбинирао натпис: „За кнеза Тримира, (који је ову цркву Богу Свемогућему саградио и св. Н. Н.), станите Крсту на молитву (и молите се Богу истоме) пригнувши главу своју од страха Божјега.“¹⁾

Још се нашла посуда за благословљену воду. Важна је та посуда из 9. вијека јер је изворан и врло риједак пријерак.²⁾

Уз име кнеза Тримира вежу се још два споменика.

Ону прије споменућу повељу написао је свећеник Мартин по заповиједи Кнежевој, а потписао се на њој као свједок свећеник Доминик. У Сплиту пак, у дебљини зида Диоклецијанове палаче, баш изнад златних врата и данас се налази црквица св. Мартина из IX. вијека. Натпис на горњем прагу каже: „Ову црквицу утемељи овђе на част блаженога Мартина скромно и према својим средствима свећеник Доминик“. У овој црквици и данас се врши служба Божја и у њој стоји на своме мјесту иконостас. По облику слова на њој и на прагу врата Булић закључује, да је ова црквица из IX. вијека, а уза њ пристају многи домаћи и страни писци као Кржанић и Барач, Јелић, Monneret de Villard, Frey.³⁾

Прије споменућу повељу потписао је кнез Трпимир у Биачима.

Држи се, да су у Биачима били дворови краљевски, што би се тек имало доказати, јер у повељи Трпимировој стоји: „Дано у мјесту, који се зове Биачи“, а Мутимир, син Трпимиров, кројећи правду сплитском надбискупу Петру и Аделфреди, бискупу нинскому, вели: „Дано у Биачима испред вратију цркве св. Марте мученице“. Нигђе се ту не спомиње град или краљев дворач, већ просто мјесто. Биачи су брдашца изнад цркве св. Марте и црквица је изван међаша Биача. У трогирском архивалном материјалу, који је недавно откривен, а који је дон Михо Барада већ добрим дијелом прочитао, овај се предио називље од XII. вијека даље *Biacichi*, *Biacizo*, *Biechi* и слично, а нема нигђе спомена, да је то villa или

¹⁾ Кржанић-Барач: У кољевци хрв. повјеснице. Сплит 1907. стр. 17.

²⁾ Биџаћ. II. извјешће. Задар 1896. стр. 23.

³⁾ Булић: црквица св. Мартина, прештампано из Вјесника хрв. арх. друштва. Загреб 1916. стр. 8.

Дакле још много тога има нам машклин да открије око Биача, гђе су наши кнезови Трпимир 862. и син му Мутимир 892. даривали сплитску цркву добрима у солинском пољу. Драгоцјене су те повеље ту код св. Марте потписане; још нам се сачуваше и ако у каснијем пријепису.

На мјесту црквице св. Марте, која иначе није мученица, већ сестра Лазарева, нашли су се темељи грађевина из V.—VI. вијека, онда из X. вијека, којему припада црква св. Марте наших кнезова. Нажалост орнамената се врло мало нашло, а тако и писма.

Уз Биач и цркву св. Марте везане су споменуте повеље, а оне су драгоцјен докуменат политичког, културног и социјалног стања нашега у IX. вијеку, а једнако су нам као и црква св. Мартина у Сплиту доказом сређених одношаја између далматинских Латина, подложника бизантинских, и кнезова хрватских.

Између Трпимира и Мутимира владала је друга династија, која није имала своје посједе у приморју већ око Книна, како нагађа Шишић.

Ту Домагојеву династију је свргнуо Трпимиров син Здеслав, а овога Бранимир, ваљда син Домагојев и непосредни претходник опет другог сина Трпимирова, — споменутог Мутимира. Бурна су то била времена вјерских и политичких покрета у нашој земљи.

Бранимир је познат у повијести као крепак кнез, којему Венеција и латински градови данак плаћају, а у близини Солина, на Мућу Горњему, нашао се латински натпис у просту камену, ваљда горњи праг црковних врата. Натпис гласи: „У вријеме кнеза Бранимира године 888., одкада Крст од Свете Дјевице свету пут прими“. Мућ је село иза приморских планина на сјеверу од Сплита.

Из десетог вијека од особите је важности црква Св. Марије од Отока у Солину. Њу је саградила краљица Јелега, по свој прилици родом Мадијевка из Задра. О тој краљици Јелени оставио је сплитски архиђакон Тома († 1266) записано, да је краљ Звонимир повратио на сабору нинскоме сплитској цркви св. Дујма цркве Св. Стјепана и Св. Марије у Солину. У цркви св. Стјепана да је био гроб краља Крешимира и још многих краљева и краљица. И у Госпе од Отока, вели, били су краљевски гробови. Још данданас се оно мјесто зове „Госпе

од Отока", како ју спомињу стари *лашички* документи: Тако примјерице 1193. Иван син Ратинов продаје „colavaġia“ (колаваја = млиница) иза „Св. Марије од Ошока“. А господин Дудан се љути, што ми ово мјесто зовео дрватским!¹⁾

Бијаш дијете, али се добро сјећам онога уломка камена, на којему сијеваше у дон Фране Булића руци HEL т. ј. Helena. Звона су славила, свијет се скупио, а дон Франо је тумачио, како је ту била покопана хрв. краљица Јелена. Било је то 26. августа 1898.

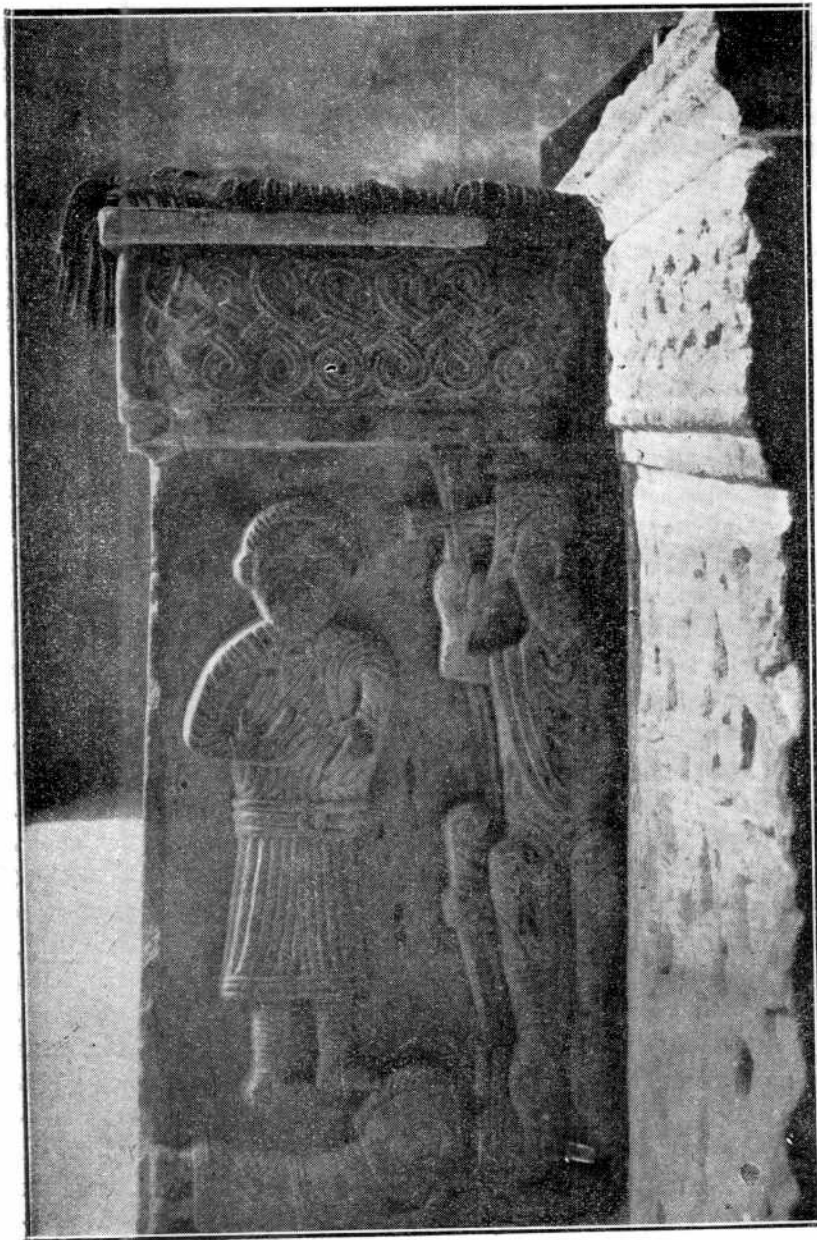
Доскора из мноштва уломака тешком муком и учењачком спремом Булић је саставио потпуни надгробни натпис те краљице, која је лежала у атрију своје цркве. Натпис нешто исправљен од проф. Шишића гласи: „У овом гробу почива Јелена гласовита, која је била жена краља Михајла и мајка краља Стјепана и држала је узде краљевства. 8. мјесеца октобра премину у миру. Овамо би пренесена на покоп године од упућења Господњега 976. четврте индикције, петого цикла мјесечева, седамдесете епакте, петого круга сунчаного, који пада са шестим. И она бијаше за живота мајка краљевства, па постаје заштитница сирота и удовица. Амо погледај, човјече и реци: „Помилуј је Боже!“²⁾ — Не осјећате ли дах давних времена?

Овај дивни натпис дика је и част наше повијести, а понос дон Франин. Натпис нам је освијетлио по вијека наше повијести. Јелена је жена Михајла Крешимира II, који је убио помоћу моћног бана Прибине својег брата Мирослава, а мајка је Стјепана Држислава, који је био круњен круном посланом из Цариграда. И то је први краљ наш, за којег поуздано знамо, да је био круњен. Тик ове цркве уз једну млиницу нашао сам прошлог љета златан новац Romana Argýrosa (1028.—1034.), који је био савременик унука Јеленина.

Нажалост није се још нашао црква, у којој почива највећи хрв. краљ Крешимир заједно са осталим краљевима. Но успомена на овога краља, којему је „Бог раширио краљевство на копну и на мору“ и који је „краљ Хрватске и Далмације“, а Јадранско море зове „својим далматинским морем“ остала је на басрелиефу у сплитској крстионици св. Ивана. Овим басрелиефом први се је у нас позабавио Кукуљевић те је закључио, да приказује лик на пријестољу краља Томислава.

¹⁾ А. Дудан: *La Dalmazia nell' arte italiana*. Milano 1912., str. 3.

²⁾ Шишић: *Повјест Хрвата*. Стр. 437. Биљ.

Лик владара Крешмира IV., или Звонимира

Други су тврдили, да приказује Спаситеља, којем се клања Monator, док није коначно Др. Караман оштроумношћу и добрим познавањем повијести умјетности закључио, да лик на том басрелиефу приказује једног владара с круном, која је типа западно-франачкога. Уједно то је тип круне хрватске, али уз њу је било и других круна и диадема за хрв. принчеве, који су заједно с краљем дијелили владу. Сплитски лик владара приказује или Крешимира IV. или Звонимира¹⁾. Овај басрелиеф је био дио оgrade испред олтара или којег другог намјештаја црковног, а потјече из XI. вијека.

Мишљењу се Карамановом приближује и Шишић.²⁾

Особит је споменик, који нас сјећа насљедника Крешимирова несретног краља Славаца. То је био краљ протугалтинске странке, опозиције Крешимировој политици, а свршио је у ропству норманскоме.

Још је читава црква Св. Петра, која показује онај особити тип цркава IX.—XII. вијека, ради којег се препиру историчари умјетности, да ли потјече с истока или са запада или је то наш домаћи хрватски утицај. Остављајући то питање по страни, јер не спада у опсег ове радње, нагласит ћу важност, коју има црквица као жив свједок бурних времена иза смрти Петра Крешимира IV., а и у касније доба. Св. Петар се налази у Прику код Омиша, које је било средиште смјелих Неретвана, а у Неретви (Maronia, Ragania) имало је своје посједе племе Качића, којима припадају Славац и посљедњи хрв. краљ Петар криво прозван Свачић, а заправо Качић. У овој цркви св. Петра, која се баш први пут тада спомиње, кројио је 1074. год. краљ Славац правду Петру Черноме, основатељу самостана св. Петра код Јесеница и Тугаранима. Око ње је био по свој прилици самостан Бенедиктинаца, али му сада нема трага. Ту уз цркву г. 1750. диже се глаголачко сјемениште, гдје су се одгајали наши попови глаголаши, свећеници Бога Великога и слатке славенске ријечи у цркви Божјој. Овдје код цркве св. Петра покапали су се Омишани све до XV. вијека, и ако су они с друге стране ријеке обитавали. Толика је моћ старих успомена! У Вјеснику за арх. и хист. Далмације 1923. г. написали су Караман и Булић ступ-

¹⁾ Др. Љ. Караман: Басрелиеф у сплиткој Крстионици. Вјесник за арх. и хист. далм. 1924—25.

²⁾ Шишић: Повјест, стр. 537. Биљ.

дију износиће у њој своје потпуно ново становиште гледе наших цркава IX.—XII. вијека, а темеље своје мишљење поглавито на проучавању овог споменика.

Недалеко од Прика у селу Јесеницама била је друга црква св. Петра, названа у старим писмима Св. Петар у Селу. Уз цркву је био и самостан, задужбина Петра Чернога родом Пољичанина.¹⁾ Данас нема ни трага цркви, јер је и на њезину мјесту у најновије доба саграђена кућа и порушени темељи цркве. Ипак од цркве имамо надгробну плочу добротинитеља њезина Петра Чернога, која је интересантна као и надгробни споменик оних времена, с лингвистичког погледа, а и разних повјесних алузија.²⁾

Него срећом у регистру овог самостана, данас у цркви св. Дујма у Спититу, налази се даровница Петра Црнога, која се односи баш на ту цркву св. Петра у Селу, а у тој даровници се спомиње онај горе споменути суд Петра Свачића.

Даровница је драгоцјен извор за ондашње социјално стање и за начин купње и продаје, те за унификацију оног краја. Овај самостан спомиње се поновно год. 1176. уз напомену, да га је обдарио земљама Славац и синовац му Петар, задњи краљ хрватски³⁾.

За Краља Звонимира знамо, да је становао у Солину у „краљевском дворцу“, а то је било у близини „Госпе од Отока“, но који још није ископан. И данас се зове лијеп положај поља недалеко Госпе од Отока именом „Дворине“, те није искључено, да се туда негђе крију хрв. старине.

Звонимиру је био драг Солин, јер се ту на солинском пољу у базилици св. Петра окунио. Булић хоће, да је та базилика она црквица, коју је он откопао у Градини. Но како се није нашао ни један натпис, можемо тек по положају цркве која је заиста из оних времена нагађати, да се ништа стално не да устврдити, макар се то покривало Булићевим ауторитетом. Не треба стварати нове прецедансе као и с Дувањским пољем, већ и даље копати док истина не сине.

Задњи Трпимировић Стјепан II, сиромах и болежљив, заклонио се био у самостан св. Стјепана, којему се још виде

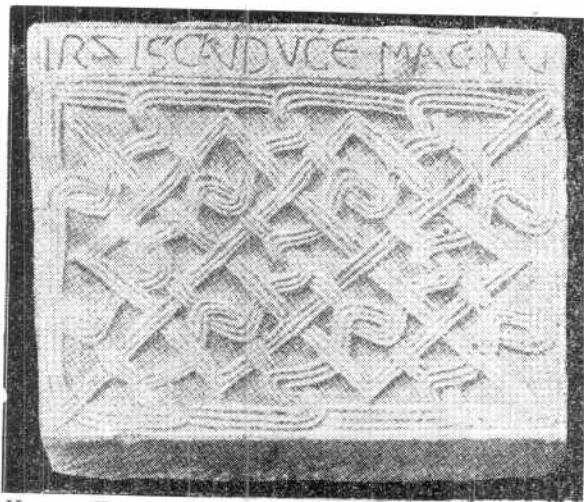
¹⁾ Шишић: Енхиридион стр. 275.

²⁾ Булић-Скок: Натпис Петра Чернога. Сарајево 1918. Сепаратни отисак Гласника зем. музеја за Б. и Х.

³⁾ Шишић: Повјест, стр. 612.

остаци на сплит. гробишту Суствјепану. У гробничкој капели још су ступови негдашње самостанске цркве.

Овим закључујем приказ хрв. повијесних споменика у Сплиту и околини. Ја сам споменуо само главне и који су играли важнију улогу у повијести. Иначе их има још сила које видљивих, а које познатих из старих повеља. Још стоји и живи црква св. Николе и св. Тројице у Сплиту, св. Барбаре у Трогиру, св. Вида у Сегети ког Трогира, а истичем и налаз златних накита у Триљу проучен од Карамана, но то више спада на историју.

Натпис Држислава на Капитулу код Книна

Кнински споменици, премда су једнако важни као и сплитски, а што се тиче епиграфике и орнаментике и многобројнији, то ипак нијесу довољно ни проучени ни оцјењени.

Два су поглавита налазишта хрв. старина у книнској околици: Капитул и Бискупија. Ова два села су у близини Книна.

Но и по другим селима Равних Котара, па Косова поља, мноштво је старих споменика под земљом, а дјеломице баш по православном гробљу, што треба уз дужан пијетет открити и у музеј спремити.

Ради лакшега прегледа ја ћу у овом дјелу прије говорити о црквама по пољу око Книна, а онда о другим споменицима који се налазе у книнском музеју. То чиним и зато, јер су Кнински споменици слабије осветљени, и може се о њима

већим делом опћенито говорити. За цркве се служим поглавито дјелом г. М. Васића: „Архитектура и скулптура у Далмацији“ Београд 1922., г. Булићевим „Хрватски споменици у книнској околини“ Загреб 1888.

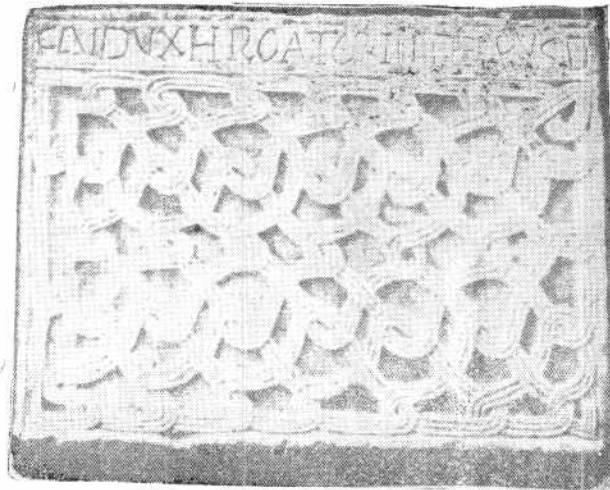
Црква св. Марије у Бискупији по Булићу не би била црква бискупска, док је сада доказано, да је заиста ту било сијело бискупово, а уза њу „villa regalis“, краљевски дворан. Црква св. Марије била је довршена средином год. 1078. и била је округласте форме. На свечаност посвећења цркве је дошао и краљ Звонимир са свитом и црквеним достојанственицима и ту издао даровнице опатицама сплитским и задарским. Није ли овђе и заглавио Звонимир и био покопан? Кнински бискуп је врло угледна личност за доба народних владара. Бискупија му је утемељена 1040. год., а власт му допире све до Драве, те он вазда прати Краља.

Црква св. Бартола на Каптолу припадала је бенедиктинском самостану, који је опет био власништво хрватског краља. Око 1273.-4. бискуп кнински је пренио своје седиште баш на Капитул из Бискупије и одатле она пометња о правој резиденцији бискуповој¹⁾.

Осим ових цркава била је још једна на Книнском пољу у Уздољу, а једна у Бенковцу у Котарима све из доба народних владара.

У книнском музеју сакупљено је мноштво материјала. Ту је сила орнамената, уломака натписа, оруђа и оружја, а све то чека више марљивих вјештака, да проуче и одреде доба сваком предмету, да одгонетају натпис и освијетле прошлост. Марна рука оца Маруна скупила је све то без икакве потпоре новчане, па је велика штета, што Книнско Старинарско друштво животари. Книнско поље крије као и сплитско још већи дио прошлости наше, и кад се све помњиво и марљиво истражи, увиђет ћемо, да смо до сада знали можда тек десети дио наше прошлости. Материјал до сада у Книну скупљен, а не проучен, богат је. Ту имате из Бискупије мноштво варијаната плетерне орнаментике да би се дало расправљати, тко је више дао умјетности и орнаментички сеобе народа. Дала би се реконструисати цијела базилика у свом сјају и величанству. Из Бискупије је и један велики саркофаг, који је по мишљењу оца Маруна био негда

¹⁾ Шишић: Повјест, стр. 692.

Натпис Светослава (?) на Капитулу код Книна

архитрав и на брзу руку претворен у гробницу неком кнезу, који је нагло умро. А јер су у истој базилици нађена четири уломка натписа исте врсте писма са овим садржајем: „Dux glo (riosus) Sed (exlano) (sagit) tis obruc (tris)“, то би лако ово могао бити гроб Седеславов¹. У гробу су нашасте златне масивне оструге из X. вијека, један накит, што га је носио под вратом и остатци свиле. У истој цркви је нашаст кипић једног великаша и то у два обличја. С предње стране држи руку на прсима и као да је у ставу донатора, а с друге стране такођер *en face* држи десницу на балчаку мача. Овај Седеслав је био син Трпимиров и присталица Бизанта.

У Бискупији су нађени и графити, које до сада још нитко није проучио ни одгонетао, а Марун мисли, да потјечу из VIII. вијека по Крсту.

Насљедник Седеслава, нама познат са Мућког натписа 888., рекби да се спомиње у натпису нашасту у св. Бартолу на Капитулу. Натпис гласи: ... „animer cum Maria uxore mea“. То би се попунило и превело: „(Бра)нимир (кнез Славена) са Маријом мојом женом“. Зајамчено нам је име Бранимирове жене Маруше и на Еванђелистару Аквилејском: E granimero comiti. Mariosa cometissa. У Уздољу је нађен споме-

¹ Кнез Седеслав покривен стријелама. Види Шишић: Enchiridion, стр. 122.

ник Muntimi = Мутимира из године 895., што се слаже с повељом из 892. пред црквом св. Марте.

У Бенковцу је нађен натпис: „Будимер..... Будимир.“ Кукуљевић је хтио према кроници попа Дукљанина, да се први краљ хрватски Томислав звао и Будимир. О. Марун чека резултате ископања у Бенковцу, не ће ли то потврдити. Код св. Бартула је још давно избио из земље натпис који спомиње неког славенског кнеза, а сад се даде доказати помоћу новог фрагмента да се то односи на неког *Присџину*, о којем до сада ништа не знамо. У музеју је и плоча с оgrade пред олтаром која спомиње Држислава „великог кнеза“. Шишић држи, да се односи на краља Држислава, који је још као краљевић за жива оца Крешимира II. установио овдје задужбину.) Краља Звонимира спомиње натпис готичких слова из 1400. год. из Островице, домене Шубића Брибирских. Значајно је, докле се уздржала у том крају успомена посљедњег већег краља хрватскога.

Загонетан је натпис: „Rastimir persecut“¹⁾....., а онда је хотимице натпис отучен. Марун нагађа, да се односи на Захарију или којег другог изагнаника српског за Томислава, који их је примио. Но то треба доказати. За палеографа је знаменит мањкав натпис: „Domno.. duci.. ego“ уз орнаменту т. зв. сеобе народа т. ј. плетере и валуте. Ту се види, да је још осмога вијека у Далмацији употребљавана полуунцијала, што је поткријепило тезу В. Новака изнешену у „*Evangeliarium Spalatense*“.

То су све натписи латински, јер је у оно доба то био дипломатски језик цијеле Европе. Но Книн пружа докуменат и старе глаголске писмености. Нађен је тај камени споменик у Пластову, а Вајс, познати стручњак за глаголску палеографију, датира га 200 година прије Башћанске плоче — дакле око 900.

Збирка новаца, од XII. вијека даље, броји до 100 варијаната, те је у томе најбогатија наша збирка. Описао их је Др. Луцин.

Не спада у опсег ове радње описивање разних уреса филигранских као наушница, прстења и копча, којих се велики број налази у Книну, за које је изјавио Др. Ајнек, да су чисто

¹⁾ Шишић: Повјест, стр. 437.

²⁾ Растимир прогоњен.

славенског поријекла. Има их стотина примјерака, те кацига и мачева, а све нађено у гробовима, по книнском пољу.

На крају ћу још споменут четвороглави кип нашаст у близини Севида Вачанског. Марун види у њему Световида, словенског бога, јер је кип сличан ономе на Рујани, а на то га упућује мјесто налаза: Севид.

Но има учењака, који то прогласују фалсификатом, наравски не Маруновим. Требало би видјети, тко има право, јер ствар је врло важна за науку, а да би се на лаку руку вјеровало, али и инкриминација је врло тешка, да би ју могли хвалити.

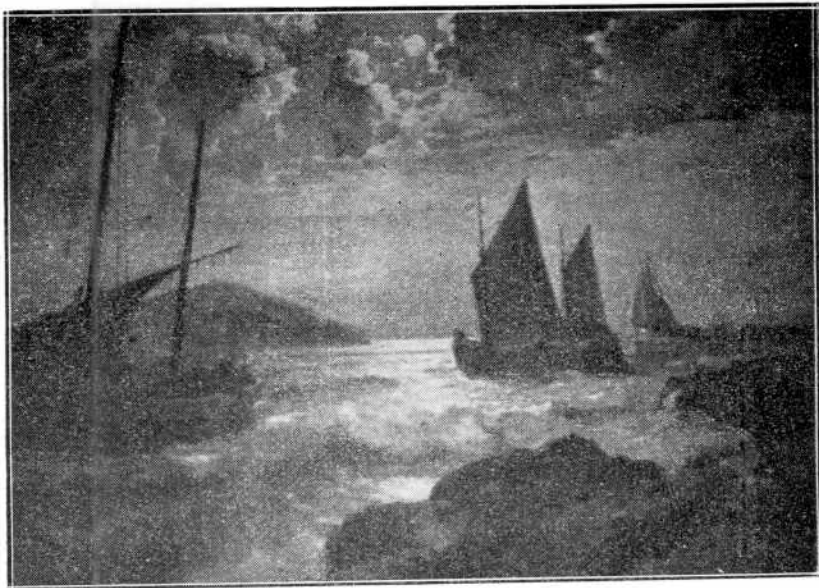
Из овога приказа се види, да је Солинско и Книнско поље била позорница, на којој се развијала погијест наша од IX. до свршетка XI. вијека. Поља су посута још ненађеним споменицима, која треба откопати, а за то је потребна помоћ државе и сваког нас појединца.

Доказом су ови споменици да је ово земља наша, земља наше славе, културе и моћи.

Кад се нађу споменици, још сакрити у земљи, а има их много, више него их нађосмо, онда ће се још боље видјети — тко је овдје био, јест и биће господар — да ли ми или они тамо преко мора. Повијест нам свједочи, да ова земља крије већим дијелом нашу прошлост и да зато нама и припада.

Сваки Србин, Хрват и Словенац треба да помогне наша два друштва, која се муче око ископања ових старина: Бихаћку Сплиту и Хрватско старинарско друштво у Книну.

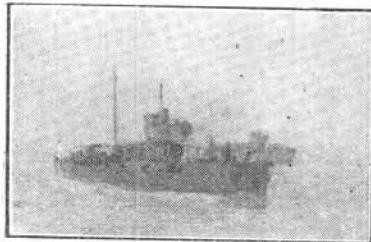
Posle oluje

R. Katalinić Jeretov:

SJENI KRALJA TOMISLAVA

Sunce nam granu, rastasmo se mrakom:
Ustani kralju, Tomislave moćni,
Na dan svoje slave . . .
Leprše zastave naše slobodnim zrakom
Crvene bijele i plave.
Mrak je pao noćni,
Lanci su strti.
Nema više ropstva, nema više smrti.
Svoji smo, kralju,
Nismo više roblje, ni prezreni crvi.
Danas nam vladar kralj naše krvi,
Tri smo sad brata, djeca junaka,
Poletna jaka,
U svojem domu,
Svoji na svomu,
Dunav i Sava,
Drina i Drava,
Morava, Vardar,

Naše su vode,
Nad njima šušti barjak slobode.
Ustani, kralju Tomislave Slavni.
Ropstvo je naše sanak već davni . . .
Čeka te more slobodno naše,
Vjetrovi tuđi po njem ne praše.
Jadran sad bije o slobodne stijene . . .
. . . Krenite njime kraljske sa g e n e.
Krenite napred, Istra vas čeka
Istra i Rijeka,
Zadar na moru,
Krvava Soča — — teške nam rane!
U sretne dane.
. . . Ustani kralju . . . Dan je i zora
Vrh naših gora.
Ljubljana, Zagreb,
Beograd beli,
Tri bratska grada,
Tri su nam sunca vrh naših nada.
Ustaj da vidiš —
Nismo mi više prezreni crvi
Sin Karagjorgja Petra nas vodj
Kralj naše krvi.

Мозаик у старо-хришћанској крстионици у Солину

Проф. Др. Винко Лозовина:

ПОЧЕЦИ ХРВАТСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ДАЛМАЦИЈИ И ЊЕН ПРВИ ПРЕД- СТАВНИК М. МАРУЛИЋ.

I.

Класични препород XIV. и XV. столјећа, обичније називан Ренесансом, па његово оплођивање талијанске књижевности XVI. столјећа, вршили су из Италије преко трговачких, културних и политичких веза снажан утјесај на духовно-просветни живот далматинских градова. Становништво тих малених културних оаза, уређених и управљаних по саставу римских муниципија, непрестанце обнављано приливима са села, након бурне сеобе толиких народа усталило се занавијек и чувало, уз остатке споменика, и предају грчко-римске цивилизације. Ти су градови добављали себи из Италије своје канцеларе и своје политичке чиновнике, а преко Цркве своје духовне поглавице. Ширењем ренесансне просвјете и књиге почела се и код њих јављати јака потреба наображавања и одгајања подмлатка. Они су стали позивати и чувеније учитеље из туђине и повјеравати им наставни и одгојни рад отварањем јавних школа. Иван Равењанин, талијански хуманиста и Петраркин слједбеник, а у Дубровнику државни нотар од г. 1384—1387., сматра се као претеча дубровачко-далматинског

хуманизма. У XV. столјењу прочуо се као ректор градске школе Филип де Диверсис из Луке, а државни нотар Иван Ловро Регина из Фелтре поред свог билежничког звања истакнуо се својим пјесничким радовима на латинском и на талијанском језику. У другој половини истогa столећа, након пада Цариграда г. 1453., налазимо ту чак и неке грчке хуманисте као учитеље, међу овима познатог издавача Хомерових пјесама Деметрија Халкокондиласа.

Даљим доказом живљега занимања за просвјету и очитим знаком духовног буђења закључак је дубровачког Вјећа да само писмени људи могу унапредак вршити државне службе. Дода ли се овоме и заузимање сената год. 1519. да се у самостанима Св. Фране и Св. Доминика уреди дворана за књижницу, нека би у њој „нашли забаве сви грађани и странци који бораве у граду“ (то поводом опоручне даровштине, по којој је тим самостанима требињски бискуп Јурај Крушић оставио у ту сврху своју приватну библиотеку); па још прије тога, из год. 1514. жалибоже узалудан покушај Луке Паше Примојевића да дозволом државне власти уреди у граду прву тискарну, — све су то најбоља свједочанства, колико се онда међу Дубровчанима осјећала потреба писмености, знања и темељитије наобразбе. Не смије се овђе премучати ни то, да су се већ онда показивали добри резултати такoва настојања: тај исти Примојевић бијаше први намјештеник земљак у канцеларији републике, па је тако домаћи син могао да у тој важној служби замијени рођена Талијана.

Ово духовно-просвјетно гирање струјало је недвојбено, а можда и у још јачој мјери, и у осталим градовима горње Далмације, у колико су они преко Млетака стајали ближе хуманистичком покрету, поготово кад су за првих деценија тога столећа сви редом потпали под управу републике Св. Марка. Може се стога без премишљања тврдити, да је прва књижевна делатност код Далматинаца била плод талијанске Ренесансе: први наши књижевници били су наши хуманисте. Они као и њихови другови талијански из првог раздобља Ренесансе употребљују за своја дела латински језик, показујући кадшто прама свом народном говору презир и нетрпељивост. Некоји од њих, опојени класичним духом романштине, и не држе себе Славенима, проглашујући свој родни град колонијом Квиритâ и називљући свој матерински језик „барбарским

кричањем". Изразит је примјер ове туђом културом произведене обмане Дубровчанин Илија Цријевић (*Aelius Cervus*).

Признати је ипак, да се готово упоредо с овим најстаријим занешењацима јављају и двојезични писци употребљујући у писању дијелом латински, а дијелом хрватски говор. Најдаровитији међу нашим хуманистима, Шибенчанин Јурај Шижгорић, пише додуше своје оде и елегије искључиво на латинском, али се поноси и онда, кад пише у том језику, и најзаноснијим ријечима слави народни говор, пјесме, пословице и обичаје свога роднога краја.

Између књижевно-културног назирања, какво је било ово Шижгорићево, и назирања Цријевића и још којег, није се развила никаква видна борба или књижевно културни рат: између хуманиста и присташа романштине с једне стране и књижевника народњака с друге. Цријевићи су стајали осамљени, а њихови каткад загрижљиви испади противу „илирске“ барбарштине нису налазили уважавања, па зато ни полемична одговора. Жива хрвастина наметала се по природном закону мртвој и још к томе туђој латинштини, и на тај су начин, како у самој Италији у другој половини XV. стољећа, тако и у далматинским градовима изливи срца и жеља за причањем тражили за своје рухо свјеж народни говор и већи круг оних читалаца, који су их тако могли боље разумијевати.

Народна љубавна поезија цвала је одавна по т. зв. женским пјесмама у простом народу питомог Југа; она је са свећерним прилијевањем изоколног становништва све више продирала у градове старих културних традиција, међу његоватеље класичних наука и — освајала их редом. С овом лириком продирала је и епска јуначка поезија старих *бугаршица*, а духовно-религиозна лирика као први одвјетак глаголске књиге и њена вјерна пратилица код црквених обреда и великих светковина, бијаше ту готово од пријелаза народа на кршћанску вјеру.

У књигама дубровачке царинарнице (*libri statutorum donanae*), које обухватају раздобље од г. 1421—1430, нашао је Јиречек ове врло значајне стихове:

Сада сам остављен
срид морске пучине,
валови моћно б'јен;
дажд(д) дојде с висине.

Кад дођох на копно,
мних да сам

Очито бијаше то разбибрига докона чиновника, који је иначе код службена посла шарао своје листине бирократском латинштином. Она је свакако драгоцен доказ раширености народне поезије међу градским угледнијим житељством. Споменемо ли овђе још оне Марулићеве зачиња вце — пучке пјеснице — пјеваче, којима се он сам признаје насљедова-тељем у својој умјетној хрватској поезији — лако нам је схватити, зашто је пјеснички књижевни језик код свих најстаријих далматинских књижевника јурве посве издјелани, уз изузетак по које дијалектичке разлике, код свих готово једнак. Они су додуше своју културу и књижевну наобразбу црпили из туђих латинско-талијанских извора, али, кад су стали да пишу на народном језику, ту им стајаше као једини углед народна традиционална књижевност: љубавна, јуначка и духовно-религијозна поезија и глаголска књига. Хрватска дјела Шишка Менчетића, Боре Држића, Марка Марулића, Ханибала Луцића, Петра Хекторовића и других познијих, носе посвуда на себи непобитне трагове тих утјецаја и тога угледања. Кад се ствар узме овако, онда је код велике помичности усмене предаје у народу, на територију од њега компактно наставаном, посве излишно питати, јесу ли наши први пјесници један од другогашто узимали, јесу ли се, и колико, један у другогаш угледали, а то да би се протумачиле сличности и подударана у облику њихових саставака: Један те исти бијаше њихов углед — народни говор и поезија народна, како бијаше један те исти извор њиховој литерарној наобразби — ренесансна књижевност. Да њихови умотвори поприме некоја заједничка, нутарња и вањска обиљежја, они дакле нису ни требали да стоје међусобно у било којој изравној вези.

Да се докаже уска, донекле генетичка веза између народне традиционалне и умјетне стародалматинске поезије (о сношајима ове друге с хуманизмом и талијанском трубадурштином сувишно је и говорити, јер се они по себи разумеју: Ренесанса са својом књижевношћу на латинском и на талијанском била је шта више нашим Далматинцима први подстрек на књижевни рад како на латинскоме тако и на талијанском језику), доста је овђе навести једну пјесмицу — попјевку, која се налази међу Држићевим и Менчетићевим пјесмама у зборнику Никше Рањине, датираном год. 1507:

На солинским рушевинама

Дјевојка је подранила, ружицу је брала,
 с босиљком је разбирала, трудна је заспала.
 Над њом поју два славица, дјевојку су звала:
 Устан гори, дјевојчица, санка не заспала.
 Маглица се бријегом краде, сад је на те пала;
 цвитје хоће опалити, које си набрала;
 још те хоће приварити, ако нис' добрала
 За вјеначце дробну ружу и цвитја остала.
 Дјевојка се разбудила, славицом се озвала:
 А, ви слављи лужанини, велика вам хвала,
 Који сте ме разбудили, јурве бих заспала
 разбираје дробну ружу и цвитја остала.
 Жи ми мајка, жи ми братац, при'е га нисам знала,
 нити сам му росну траву прид коња метала
 разма синоћ. Мила мајко, теби буди хвала,
 ка си мени дјевојчици млада храбра дала.

Почети хрватске умјетне књижевности, која настаје у
 другој половини XV. стољећа и својим богатим развитком кроз
 једно стољеће живота управо задивљује, ослања се дакле
 својом формом — код поезије и својим ритмом и стихом,
 који није талијански — на традиционалну књижевност. Коли-

когод ти почеци били везани својим садржајем за стране узоре, они су уза све то продукат реалних прилика малоградског самоуправног живота и нашега народа у Приморју, изражај духовних потреба и по намјени својој у данашњем смислу модерни. Тако се барем они видно очитују у дјелима првог представника, управо зачетника те књижевности, Марка Марулића Сплићанина.

II.

Крајем године 1901. славио је Загреб необично свечаним начином четриестоту годишњицу хрватског умјетног пјесништва у вези са спомен-славом — како се то у програму казивало — оца те књижевности М. Марулића. За ондашње приређиваче те свечаности и славитеље гласовитог Сплићанина не постојаше дакле питање временског приоритета у овој ствари. Међутим је ипак академик проф. Иван Милчетић у ученој расправи, коју је том пригодом читао на свечаној сједници: „О Марку Марулићу с карактеристиком хрватског пјесништва прије и после Марулића“, иако летимице, додирнуо ово питање остављајући га донекле нерјешеним. Он ту дословце вели: „Хрватске пјесмице у шестерцима почеше градити Дубровчани већ у првој половини XV. стољећа (В. Јиречек у Јагићеву Архиву XIX. 596); прави пјесници помаљају се концем XV. стољећа, а први су Ђоре Држић и Шишко Менчетић. Јесу ли Дубровчани или Сплићани почетници хрватског умјетног пјесништва?“....

„Међу пјесмама Шишка Менчетића (Пјесни о Исусу) налазе се два одломка (Стари писци хрв. II., стр. 339—341), који се готово дословце слажу са стиховима 7—47, онда са 49—61 Марулићеве пјесме „Верси од Крижа“ (Стари писци I., стр. 191—193). Академик Маретић слуги, да је Менчетић творац тих стихова. Досадашњи докази не јамче, да је то доиста тако“.

„Тко испореди пјесничку фразеологију Марулићеву с Држићевом и Менчетићевом, наћи ће знатних сличности и подударња, које показују на опонашање. Тко опонаша? Ми мислимо да су то Дубровчани. — — —

„Најстарији хрватски стихови нису се ни зато градили у Дубровнику, јер је у овом граду од вајкада господарила латинска литургија. Напокон је Марулићева Јудита била доготовљена прије него икоје знатније пјесничко дјело дубровачко.“

(Ср. Летопис Друштва Хрв. Књижевника у Загребу, 1903., стр. 42).

Ја сам поврх овога разложио, како поради ових сличности међу њима није нужно помишљати, да су ти пјесници опонашали један другога.

Из наведених се ријечи свакако види, да проф. Милчетић поставља ово питање у двојакном смислу: Је ли Марулић оснивач наше лијепе књиге по знаменитости и утјецају својих пјесничких дјела на народном језику, прије којих није сигурно било ни знатнијих ни утјецајнијих; или је он по томе што су његови стихови први и најстарији у нашем умјетном пјесништву? Прво је питање културно историјске природе, шире и усправније постављено и једино важно, а друго је филолошко цјепидлачарење. На прво је лакше дати позитиван и много важнији одговор; на друго је толико тешко одговорити без отварања врата свакојаким приговорима, колико је с друге стране и врло лако навађењем проблематичних и врло лабавих података занијекати питање.

Сви они, који Марулића проглашују оснивачем и првим хрватским пјесником и књижевником у временском низу, исправно суде, јер нитко не може да их о противном увјери показујући на стихотворења, која су могла настати прије свих Марулићевих и наводећи пјеснике који су могли пропјевати и прије Марулића.

Чињеница је међутим, додуше материјалног, дакле споредног значења, да је Марулић и по рођењу своје најстарији од свих познатих стародалматинских пјесника, убројивши до-некле у ове и наше хуманисте. Ево како стоје године рођења и смрти осталих пјесника према тим годинама у Марулићеву животу:

код хуманиста:		код хрватских пјесника:	
Иван Гучетић	1451-1502	Шишко Менчетић	1457-1527
Петар Менчетић	1451-1520	Ђоре Држић	1461-1501
Алоиз де Церва	1459-1527	Андрија Чубрановић	1480-1530?
Илија Цријевић	1463-1520	Ханибал Луцић	1485-1553
Јаков Бунин	1469-1534	Петар Хекторовић	1488-1572
		Марко Марулић	1450-1524

Од хуманиста имао је бити доста старији од Марулића једино Вук Бобаљевић, чија књижевна дјелатност пада средином XV. стољећа.

Докона је дангуба истраживати, тко је од најстаријих међу овим пјесницима почео први слагати пјесме на народном језику, а и посве је узалудно, јер таква трагања могу да буду само пушта нагађања. Сасвим је пак произвољно одређивати као почетак Марулићева пјесничког рада на хрватскоме — докончање његове *Јудите* у Коризми год. 1501. Можемо додуше казати да су и Менчетић и Држић давно прије те године његовали трубадурштину: први је био тада у зрелој доби од преко 40 година, па је више него вјероватно да је своје „љувене“ уздисаје низао у стихове за много млађих година; други је то свакако радио, јер је са смрћу (1501) ваљда престао, а не почео да пјева. Али зашто онда и за Марулића, који је код писања *Јудите* преваљивао педесету, не би исто толико била основана претпоставка да је давно прије, за млађих година, слагао „пјесни љувене“. Па иако баш то и није тако, онда је посве сигурно, да сви Марулићеви радови другачијег садржаја, а сложени на хрватском језику, они сачувани и они којима се замео траг, нису настали до једнога редом послје 1500. Није нимало вјероватно да некога почињу надахњивати Музе истом послје његове педесете године живота; а изванредна плодност у тим годинама није лако растумачива ни с материјално-физичког погледа. Како је пак била ванредно велика продуктивност Марулићева за оно доба, свједоче нам најбоље сами наслови његових латинских и хрватских дјела. Ево их:

Латинска дјела:

De institutione bene vivendi Evangelistarum
De humilitate et gloria Christi
Dialogus de laudibus Herculis a Christianis superati
Quinquaginta parabolae
Regum Dalmatiae et Croatiae gesta (пријевод љетописа попа Дукљанина)
In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt
In epigrammata priscorum commentarium

Хрватска дјела:

Јудита (допјевана 1501)
Историја од Сузане
Добри науци
Стумачења Ката
Урехе духовне
Анка — сатира
Поклад и коризма
Сповид Колудриц од седам смртних грехов
Од наслидовања Исукрстова (превод Герсонова *De imitatione Christi*, најстарије Марулићево датирано дјело г. 1500)

Inscriptioes Salonitanae anti-
tiquae

Epistula Domini M. Maruli
Spalatensis ad Hadrianum VI
Pont. Max.

Poematum libri VII (један је
дио у књијници Св. Марка у
Млецима; остало изгубљено)

Davideidos carminum libri XII
(од тога се сачувало I пјевање
у 1088 стихова)

Живот св. Јеролима

Науци св. Бернарда сестри
својој

Тужење града Јерусолима
Молитва супротиву Турком.

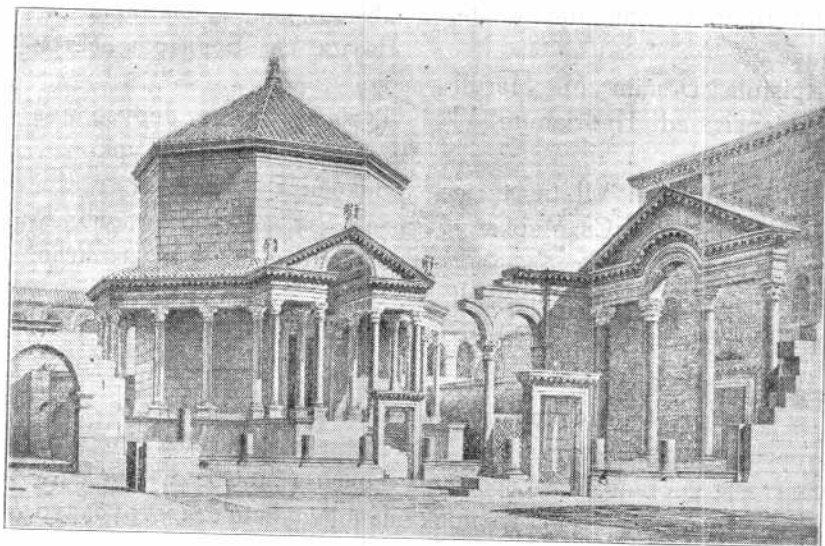
Неколика црквена „ска-
зања“, за која није довољно
утврђено да их је М. написао.

Од Марулићеве хрватске продукције штошта се је могло нетрагом изгубити, штошта је јамачно и сам пјесник уништио. Јудита је уосталом сва проткана лирским епизодама, које довољно свједоче о пјесниковој прокушаној упућености у трубадурску лирику, па нас његова каснија одвратност од оних, како сам каже, поетских ташћин, доводи оправдано на помисао да је Марулић, како је у животу по духовном обрату своје нутрине презрео свјетовну љубав, исто тако у свом пјесничком раду одбацио свјетовну поезију, његовану у младости, и дао се на поучно-набојну проводећи даље свет живот по примјеру многих ондашњих страних и домаћих писаца.

Чита се међутим при самом концу Јудите, и баш у посљедњем тростиху, једна пјесникова изјава, која нам више каже од свих нагађања. Опраштајући се са својим дјелом Марулић вели:

„Трудна тога плова овди јидра кала
плавца моја нова“

Другим ријечима: моја нова плавца (сплав, бродница), уморна већ од овога пловљења, спушта (кала, од талијанскога *calare*) своја једра. — Ова слика пјесничке броднице подсјећа на Дантеову „*la navicella del mio ingegno*“ у уводу Пургаторија. Пита се сада: Зашто Марулић називље бродницу, којом се пјеснички вози по историји Јудитиној, својом новом бродницом? Која ли је то била његова стара, пређашња поезија, коју је требало замијенити овом новом у његову религијозном епосу? Можда би тко могао на ово одговорити: Бити ће да пјесник тим ријечима циља на своју до-тадању латинску поезију за разлику од ове хрватске. — То би се дакле типало само језика. Мало би то било за назив

Сплит, Диоклецијанов маузолеј

нова. Оправданије је, ако узмемо да пјесник тиме циља на нови правац и религијозно поучни садржај својих дјела уопће, а поезије хрватске напосе, насталих иза његова „обраћења.“

Поред свега што је довде изложено и што још не сачињава исправан одговор на право питање, изнијети ћу чињенице, које неоспорно утврђују Марулићево историјско првенство и његов наслов оснивача хрватске умјетне књижевности, а не само умјетног пјесништва.

Марко Марулић врло је значајна појава у европској култури на измаку средњег вијека и по својој наобразби и по плодности свога књижевнога рада на латинском и на хрватском језику и по својој гласовитости. Његова се латинска дјела објелодањују штампом и преводе на многе стране језике, некоја доживљују вишеструка издања. Његова Јудита, прво хрватско штампано књижевно дјело, у пар година објелодањено је до три пута; једнако познато како у његовом Сплиту, тако у Задру, тако у Дубровнику: Први је издавач Марулићева епоса био његов самјештанин Петар Срићић, други је био задарски књијар Јеролим Мирковић, а трећи — туђинац, књијар настањен у Дубровнику Јакомо ди Негри, родом из талијанске Александрије. Први дакле наш писац, који је постигао широк публицитет код куће и у иностранству, бијаше Марулић.

Много важнијим од његова публицијетета приказују нам се сврха и намјера његова писања на народном језику. Он слаже своју Јудиту у „версих хрвацки“ за то, „нека ју буду разумили и они, ки нису научни књиге латинске алити ђачке“. Пише дакле за народ, да га поучи и забави, док његови савременици Менчетић и Држић проводе пјевањем господску дангубу, да разоноде себе и уски круг својих пријатеља. Петраркизам и трубадурштина овој су двојници средство и сврха; Марулић по њима само обогаћује вањску нараву што му је пружа народни језик и познавање књижевности, док му је сврха она истакнута.

Ово поимање демократских задатака лијепе књижевности још се боље очитује у тенденцији Марулићева епоса. Марулић износи свом народу библички примјер јунаштва и самопријегора, да га оснажи у борби противу непријатеља: Јудита треба да буде народна снага, прекаљена на живој вјери у Бога и на крепосном живљењу, а Олоферно-турски завојевач. Ову су тенденцију потпуно схватили и пјесникови издавачи и читаатељи: Слика на насловној страни Мирковићева издања, која је донесена и у тексту, приказује судар кршћанске војске с турском, умјесто жидовске с бабилонском. Осим по језику, Јудита је још по нечему народна и хрватска. У посвети свому куму Балистрилићу пјесник напомиње: „Ево бо историју туј сведох у версих по обичају наших зачињаваца, и јошће по закону оних старих поет...“ Дакле као познавач класичне старине Марулић слиједи у композицији и техници пјесничке „законе“ класика, али стих и вањски облик позајмљује од наших зачињаваца. Тко су ти зачињаваца? Кад он каже наши, мисли само на домаће, пучке, а никако тим именом не означаје било дубровачке било друге наше трубадуре, насљедоватеље петраркиста.

Марулић је осим свега овога и први писао хрватском прозом. Његов превод латинскога дјела *De imitatione Christi* старији је од Јудите за годину дана. Један узорак те његове прозе имамо и у споменутој посвети у предговору Јудити. Од њега су писани у прози, а сачувани у рукопису, „Живот св. Јеролима“ и „Науци св. Бернарда сестри својој.“

Ово литерарно првенство признају Марулићу и његови савременици и каснији далматински писци и по времену, у којем се настала Марулићева дјела и по важности, коју су

они у њима налазили. Они шта више, и сам Сплит признају жариштем културнога и књижевнога рада у оно доба. Према тому је Марулићева дјелатност била онда толико видна и изразита, да је својим узором потицала друге на исти рад и стварала себи ученике и насљедоватеље. Његов млађи друг, Хваранин Петар Хекторовић, овако уздиже хвалама родно мјесто Марулићево:

О Сплите честити, ку си срићу имил,
да с'вазда гњиздо ти разумним људем бил.
У теби књижници мнози се родише,
вели разумници, који славни бише.

— — — — —
Марулић над свима, да реку рич праву,
највећу част има и дику и славу.
Звиздами мен свими како сја даница,
тако мен мудрими име му протица.

Нинјанин Петар Зоранић слави Марулића давно послије његове смрти:

Срића ме к славному мисту доведе управа,
Цезару римскому кади би нигда стан;
туј пастир један при рици сидећи,
ки бише Марул зван, појаше мислећи —

— — — — —
Његова поја слас(т) и сложења хитрост
уздржати ће влас(т), докол сунчја свитлост
буде обходит свит вас, свим дилећ сву крипост;
блажен, и словући бити ће њега глас,
доколе живући буде хрватски стас!

Задранин Јурај Бараковић (1548—1628) једнако слави Марулића у својој „Вили Словинки“ тврдећи да је та вила по Марулићевим дјелима била дорасла вили Латинки.

Сумња у Марулићев литерарни приоритет посве је дакле неоснована. Она јамачно настаје одатле, што се дубровачка књижевност поред остале у Сплиту и Далмацији редовито развијала у слободи и у томе свом развиту имала свој почетак, свој врхунац и своје опадање, док књижевност Марулића и његових сумјештана у Сплиту, под туђим господством и у близини турске најезде, бијаше претргнута: не имађаше континуитета.

Сплит, Унутрашњост маузолеја

III.

Марулићев родни град Сплит иницијативом своје општине и приносима суграђана и земљака и магистрата загребачкога открио је 25. српња 1925. свому пјеснику брончани споменик. Дјело је то Ивана Мештровића и његово уздарје Сплићанима за прву школу и прве побуде што их је умјетник међу њима примио. Тај споменик се заправо имао открити лани, за четврту стогодишњицу Марулићеве смрти. Ово је закашњење међутим у неку руку било срећно, јер је допринесло да откриће падне у исти дан кад и отвор личке жељезничке пруге и јадранске изложбе: слава давне прошлости спојила се дакле са.

дневним догађајем, врло важним по привредну и саобраћајну страну Сплита и наше обале.

Ма да је то прије свега било на понос и дику Сплиту и Сплићанима, ова је прослава прешла ипак локално и покрајинско значење због осебујности слављеникове личности и због хисторичке важности његове појаве. Марулић је издигао простонародни говор на достојанство књижевног језика. Кад је то било? Онда кад је сплитски муниципиј потпао под туђинску власт и кад су латинаши јаче стали ударати на старословенску службу у цркви проглашујући је клетим расколништвом и називљући Словене Готима; онда кад су учени људи не само у Италији, него и на европском западу уопће, вољели да пишу латински и да за већу своју личну славу унапређују обновљену латинску књижевност. За ово припада Марулићу то веће признање, што он није био којега му драго рода. Као угледни сплитски патрициј и син у свему одличне породице, чији су чланови обнашали истакнуте цивилне и војничке части и често се прославили, Марко је надвисио све њих својим умом и ученошћу и славом својих књижевних дјела, али нада све својим човјештвом. Предаја хоће да је прву младост провео бурно и пустопашно; свакако је код толико сабрана знања и толике продуктивности за рана морао завољети лијепу и научну књигу, а биограф његов каже, да је изучавао и лијепе умјетности сликарство и кипарство. Имајући за учитеље хуманисте на гласу истакну се већ као ђак необичним познавањем латинштине и говорничким даром. За службене посјете млетачког дужда Марцела — неки држе да је то било у Падови, а други у самом Сплиту — одржа Марулић пред њим поздравни говор на латинском, а који је био права сензација дана и предзнак његове европске славе као латинског писца. Од зрелости своје па до конца свога дугог вијека провађаше своје дане у непрестану учењу и писању: једина му брига бијаше, како ће духовно усавршити себе и поучити друге писаном рјечи. Његов Евангелистар (разматрања о Вјери, Уфању и Љубави) доживи дотле невиђен успјех: био је прештампан у изворнику до дванаест пута, у Млещима, Базелу, Келну, Паризу и Антверпену, а преведен на талијански у Фиренци. Његова друга књига: „Упута за добар живот по примјерима светаца“ (*De institutione bene vivendi*) била је прештампана у изворнику деветнаест пута, у талијанском преводу дванаест пута, у ње-

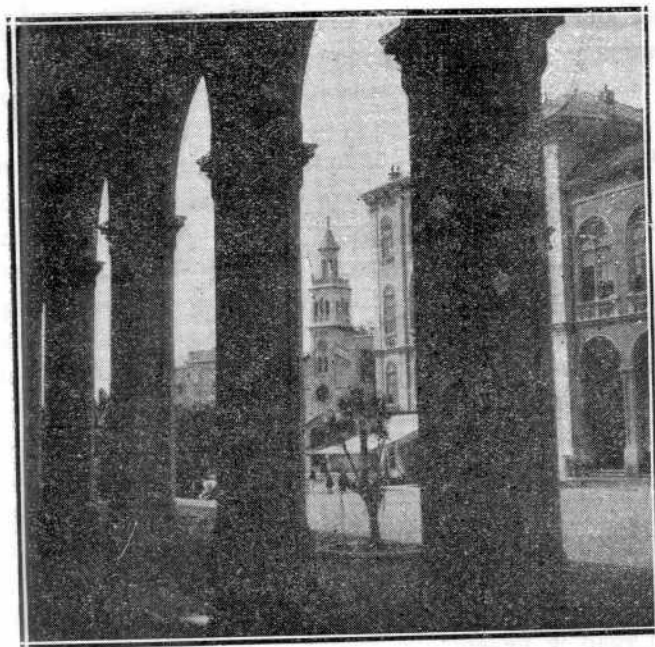
И. Мештровић, Марко Марулић

мачком шест, у португалском и француском по један пут. Исто тако радо се читаху и други његови набожно поучни саставци: „Исус понижен и узвишен“, „Разговор о слави Херакловој“, „Педесет прича“ и т. д.

Силну популарност ових књига састављених на латинском у једног световњака објашњава нам духовна криза

ондашње Европе: с једне стране класична обнова својим повраћањем к старини бијаше порушила кршћанске идеале, бијаше пробудила двоумицу и ускрисила незнабоштво тиме, што је сврхом живота прогласила материјално уживање; с друге стране тражиоци непролазних моралних вредноста, духови жељни вјере и пуни чежње за надземаљским и вјечним добрима, бијашу прогласили сву ту класичну науку и хуманистичку наобразбу пуком таштином проповједајући повратак ка Кршћанству и обнову у Крistu. Ове двије струје назирања на свијет испољаваху се у ондашњем друштву начином живљења просвијетљених класа, научавањем васпитача и мудровањем филозофа. Оне су и у унутрашњем животу човјека појединца биле бој. Проживјевши ту унутрашњу кризу духовну јамачно је и хуманиста Марулић јаче осјетио у себи позив да своје богато знање и своје умне способности употреби на ширење кршћанских идеала, на спас душе своје и свога искрњега.

Тај искрњи, њему најближи и најдражи, кому је требало најприје помоћи, био је његов родни град, његов народ и отаџбина. Његово враћање к Богу иде дакле упоредо с враћањем к народу; презирање велесвјетске славе, што му се бијаше насмјешила у туђини, зазирање од свјетовних таштина и материјалних ужитака, значи код њега чвршће приљубљивање к своме: Марко Марулић, поносни патрициј, силази к одбаченима и понизнима и хоће да им буде учитељем и духовним хранитељем; Марко Марулић, прослављени латински писац и говорник, умјесто да побире ловорике славе у великом напредном свијету, слаже у „версих хрватски“, у истом оном језику, у ком га учила и одгајала, иако, властелинка, његова мајка Добрица, наш први епос Јудиту удостојавајући се позајмљивати начине говора, украсе, слике и пословице од припроста пука и пучких пјесника-пјевача. И није то писање докона литерарна дангуба. Турчин је силан пред вратима градским. Од његове тлаке и силе кукају балканске земље. Избјеглице сваке доби и обојега спола грну у приморске стране, узалуд просе од немоћних помоћ и беспомоћно очајавају. Пјесник сам не очајава још увијек. — Свака сила за времена — одговара он пријатељу, који му јавља тужне гласове о клању и харачењу подивљалих азијских хорда. Излажући народу свому у његову језику свијетлу хисторију би-

Сплит, поглед на цркву Св. Фране.

блиске Јудите, која под Бетулијом смакну својом руком асирског вођу Олоферна и народ израелски избави од погибије, он га тјеша и храбри и вели му: — Буди Јудита! Обрати се Богу свому, опаша се ерлином и јунаштвом, и побједа је твоја!

Колико је наш народ у приморју заволио Јудиту, најбоље се види по тому, што је у три године доживјела три издања. Она је јамачно надахнула хрватску Јудиту, дјевојку Милу Гојсалића из Пољица код Сплита, кад је год. 1649. пришла к Мехмед Топан-паши, који се био с војском утаборио усред Пољица, опчинила га својом љепотом, па запалила барут под чадором и сажегла и себе и њега, да спаси своју земљу од провалника. Марулићева је Јудита по тенденцији и намјени својој достојна претеча нашој каснијој јуначкој народној поезији, која је попут завјетног ковчега надахњивала и кријепила народ у стољетној борби за крст часни и слободу златну; она је и претходница нашој умјетној епској поезији, „Разговору угодном“ старца Милована...

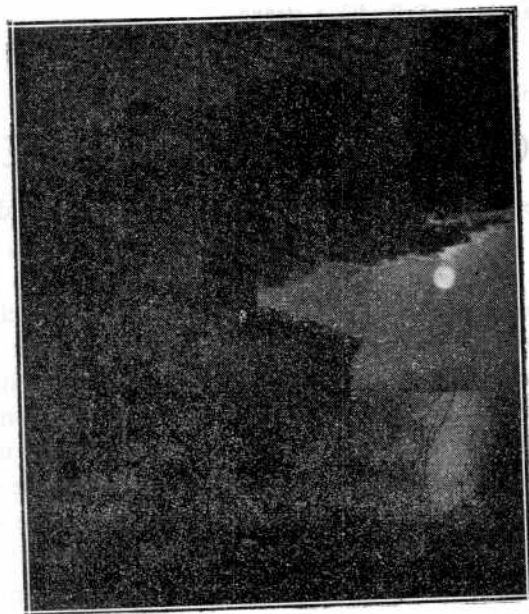
Није пуки случај да је Сплит био колијевком хрватске

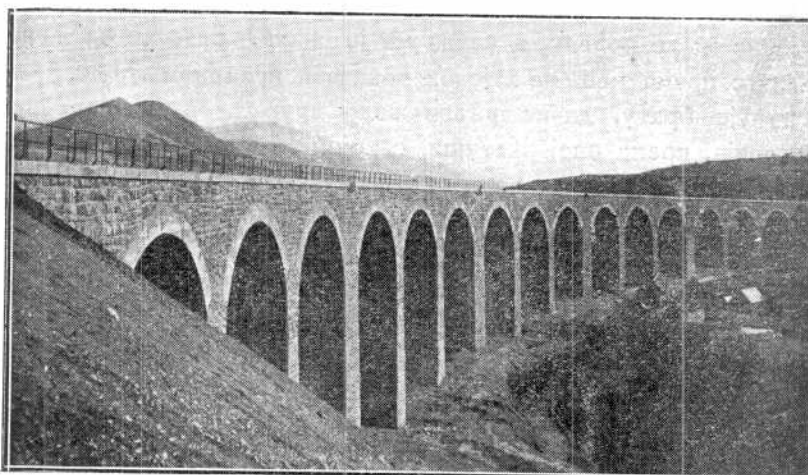
умјетне књижевности, онај Сплит, у чијем су подручју први глаголаши у сагласности с народом водили жилаву и успјешну борбу с латинашима за словенску литургију; у чијој околици негда столоваху кнезови и владари Бијеле Хрватске и у чијој се првостолној цркви на првом црквеном сабору разлијегала пламена ријеч Гргура Нинскога у обрану службе божје на народном језику, а свому канцелару у срцу одобрава ту присутан први Краљ свих Хрвата, јуначки Томислав, побједник Симеона Великога и спаситељ Срба од бугарског јарма. У доба Марулићево Сплит не бијаше више онако отуђен и неповјерљив прама свому најближем залеђу: Сплит бијаше постао чисто хрватским градом. Зато патрициј Марулић осјећа крвне везе с народом који га окружује, промиче његову проsvјету, воли његов језик и обичаје, тражи у његовој прошлости ослона и утјехе за бољу будућност. Кад је његов пријатељ Дмине Папалић открио г. 1510 стари хрватски летопис о далматинско-хрватским краљевима, Марулић га смјеста преводи на латински и намјењујући своју радњу откривачу, овако му вели: Ствар је недвојбено вриједна да се преведе, нека би је упознали не само они, који су вјешти нашем домаћем језику, него и Л а т и н и. Марко бијаше дакле исто тако горљив родољуб, како бијаше и реван Кршћанин.

Његова се скромна доброта и племенита човјечност најбоље зрцале у његовој опоруци. У њој наређује да га сахране у цркви св. Фране, у гробницу његових предака, а душу му нека прими Исукрст, који је покорницима обећао краљевство небеско. Наређује затим брату Александру, свому баштинику, да плати колико закон прописује за подигнуће градских утврда. Његово поље у Дражанцу нека се прода, а новац од утрошка нека се подијели међу сиромаше. И књиге његове, осим оних које је записао својим пријатељима, не би ли им се за њихову љубав бар донекле одужио, нека се такођер продаду у исту сврху. Нека се прода и неко друго поље, а утржак нека се принесе за доградњу звоника св. Дујма. Препоручује поновно брату Александру своју снаху удовицу, да је нитко, док буде удовала, не смије тјерати из куће, ни сметати је у уживању онога што јој оставља. А ту своју препоруку оправдава овим ријечима: „То сам учинио поради љубави, што ми је она носила као оцу своме; у свему и свачему била ми је приклонита и послушна као кћерка или сестра, као да смо од једнога оца

и једне мајке рођени, а не да ми је снаха. Зато се за њене заслуге према мени не хтједох показати нехарним". Још препоручује брату, да не погази жељу другог брата, покојног Валерија, према оној Катужи, с којом бијаше породило сина и кћер: нека ужива мирно оне неке земље, а не буде ли на то пристао, оставља јој други посјед.

Има дакле о чему да прича и данашњем нараштају брончани споменик, што га Марку Марулићу пиетет, захвалност и родољубље подигоше у његову родноме граду.

Čupkovića viadukt sa Pribudičke strane

Ing. P. Senjanović:

NOVA VEZA SA PRIMORJEM

Može se smjelo ustvrditi, da nijedna do sada izgradjena željeznička pruga nema tako dugi i tako zapleteni historijat, kao ličko-dalmatinska.

Zasnovana u godinama kada su se gradile prve željeznice, dovršena je evo danas, kada je željeznička mreža sapela svaki i najdalji kutić zemaljske kuglje. Kroz to dugo vrijeme izgradjeno je preko milijon kilometara željeznica, današnjom duljinom, koja bi mogla da preko dvadeset puta opaše zemaljsku kuglju na ekvatoru, i da više nego li trostrukim kolosjekom stigne od zemlje do mjeseca. Sagrađene su pacifičke i sibirski željeznice, probivene su i na više mjesta sve gorske kose, premoštene najdublje doline.

Ovo je bilo polstoljeće najvećeg napretka čovječanstva i u budućnosti nedostiživo na polju saobraćaja.

God. 1850.—1907.

Pitanje željezničkih veza dalmatinskog primorja sa zaledjem, pojavilo se sredinom pedesetih godina prošastog stoljeća. Trgovачke komore, privrednici i općine dalmatinske tražile su te veze. Austrijska vlada počela se ozbiljnije baviti ovim pitanjem nakon rata god. 1866.

„Dogadjaji god. 1866. (pokušaj Italije da zauzme Dalmaciju) stavili su izvan sumnje važnost željezničkog spoja sa Dalmacijom“, —

veli austrijska vlada u izveštaju, kojim je god. 1873. podnijela austrijskom parlamentu predlog zakona za gradjenje ličke pruge. Tada dok je još čitava Bosna bila u turskoj vlasti, jedino je preko Like bilo moguće sprovesti vezu sa Dalmacijom.

Austrijska je vlada tom zgodom, — dakle pred 53 godine — tu osnovu predložila, opravdala i preporučila parlamentu, sa tako temeljitim, opsežnim i dokumentovanim razlozima privredne, trgovačke, političke i strateške naravi, da ni danas ne bi bilo moguće ništa boljega ni temeljitijega iznijeti. Na osobit način istaknuta je i dokazana važnost veze sa Splitom u tranzitnom prekomorskom saobraćaju, obzirom na „prednosti njegove dvostruke luke, uz veličanstvenu od starine znamenitu solinsku uvalu“, dalje na geografski položaj u središtu jadranske obale i na povoljniji odnos udaljenosti od sueškog kanala prema ostalim lukama evropskog kontinenta na Sredozemnom moru.

Najugledniji parlamentarci, kojima je tada obilovao bečki parlament, pozdravili su predlog vlade, kao čin najelementarnije pravdnosti prema Dalmaciji i najveće važnosti za razvoj privrednih i trgovačkih odnosa čitave države.

Zakon je prihvaćen i 30. aprila g. 1873. sankcionisan.

Prvi član tog prvog — i ne posljednjeg — zakona o ličkoj željeznici, kako je onda bio štampan u listu drž. zakona glasi:

Zakon od 30. travnja 1873.

Zakon od 30. travnja 1873. o gradjenju željeznica od Spljeta preko Knina na dalmatinsko-hrvatsku granicu s ogranci.

S privolom jedne i druge kuće cesarevinskog vijeća naredjujem kako slijedi:

Članak I. →

Opunomoćuje se vlada, da gradjenje lokomotivne željeznice od Splita preko Perkovića i Drniša do Knina, zatim odatle preko Očestova do dalmatinsko-hrvatske zemaljske granice medju Pašićem (!) i Pribudićem ujedno s ogranci od Perkovića do Šibenika i od Očestova preko Benkovca do Zadra, osigura podieliv koncesiju uz uvjete ovog zakona. Koncesija će se podieliti istom onda, kad se osigura spoj glavne pruge s hrvatsko-ugarskom mrežom željezničkom uslied ugovora s vladom ugarskom.

Zakon je osnovan na sistemu koncesije uz garantovanje izvesnog čistog prihoda sa strane države, kako je onda bilo u običaju.

Novčani krah, koji je te iste godine nastao u Austriji, poništio je mogućnost da se izda i iskoristi koncesija za gradjenje.

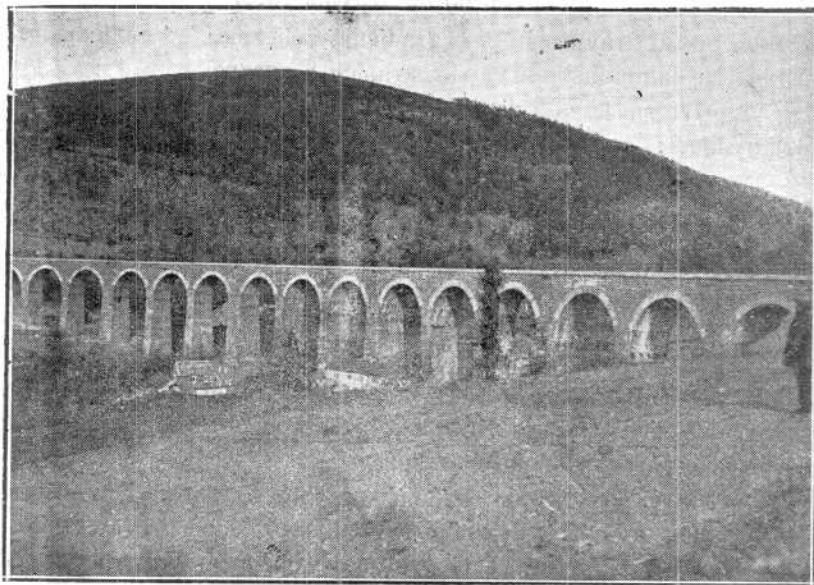
Mjesto toga donáša se dojuće g. 1874. drugi zakon, da se na račun države izgradi samo prvi dio pruge od Splita do Siverića i od Perkovića do Šibenika. Ta je pruga predana saobraćaju 4. oktobra 1877.

Odmah nakon okupacije Bosne, podigli su se u Dalmaciji zahtjevi, da se preko bosanskoga — do tada turskog teritorija, dolinom rijeke Une i potoka Butišnice, tim najpodesnijim prirodnim prolazom izgradi željeznica preko Knina — Bihaća na Novi (Sisak).

Od tada pa dalje kroz decenije ne prestaje borba oko te željezničke veze. Nije moguće ni površno prikazati ovu dugu i zamornu borbu.

Čitav politički i privredni život kreće se kroz zadnjih pedeset godina u Dalmaciji oko ovog pglavitog pitanja. Nema zasijedanja bečkog parlamenta, delegacija, ni dalmatinskog sabora, da se ne raspravlja ovo željezničko pitanje. Dalmatinski poslanici bez razlike, naročito oni u Beču, od sedamdesetih godina unapred, među prvima blagopoč. Montfi, Klaić, Bulat, Borčić, Zore, Perić, zatim Biankini, Ivanišević, Trumbić, Smodlaka, sve do propasti Austrije, kroz godine i godine sa izvanrednom energijom, znanjem i ustrajnošću zastupaju ovu stvar.

Stenografski protokoli austrijskog parlamenta zajedničkih delegacija puni su interpelacija, predloga, rasprava, duhovitih i učenih

Čupkovića viadukt sa Kninske strane

govora poslanika sviju stranaka i austrijskih naroda, izvještaja zasebnih parlamentarnih odbora, rezolucija i zakona. Sve stranke, svi parlamentarci, svi ministri izjavljuju svakom zgodom, bez ograničenja zahtjev i nuždu, da se ispuni ova kulturna i privredna dužnost monarhije. Cio je bečki parlamenat, vrlo rijetkom jednodušnošću opetovano zaključio, da se dalmatinska željeznica radi.

Borba oko željezničkog pitanja vodila se paralelno i u vezi sa političkom borbom. Željezničko pitanje, koli ono prama sjeveru (Hrvatskoj), toli ono prama istoku (Bosni), bilo je samo jedan dio političkog programa.

Vodje narodnog preporoda u Dalmaciji, koji su u svome programu imali na prvom mjestu ujedinjenje sa Hrvatskom, bili su istovremeno najjači pobornici za željezničku vezu. Samo tako se može shvatiti ona odlučnost i istrajnost u borbi, ona mržnja u narodu na tuđinske vlade, koje su priječile da željeznica dodje do ostvarenja.

Kroz to vrijeme postignuto je samo to, da se željeznica iz Siverića nastavila do Knina. U svibnju 1883. godine, prihvaćen je odnosni zakon a pruga od Siverića do Knina predana je saobraćaju 7. lipnja 1888., da tu dalje čeka na nastavak ili prema Lici ili prema Bihaću — Novom.

Veza Dalmacije — tadašnjeg austrijskog teritorija — sa sjeverom, morala je da prolazi ili preko Like, dakle preko teritorija, nad kojim je važio suverenitet madžarske države, ili dolinom Une, gdje je opet Madžarska, ili neposredno ili kao suvlasnica bosanskog teritorija imala odlučnu riječ.

Zbog antagonizma sa Austrijom, a poglavito da ne šteti vlastitim interesima na Rijeci, koju je kao madžarsku luku držala u svojoj vlasti, Madžarska je stalno i uspješno ometala sve osnove za željezničku vezu Dalmacije prema sjeveru a tako i prama istoku zbog isključivog privrednog iskorišćivanja Bosne u interesu Madžarske.

U tom položaju Dalmacija je ostala kao zemlja cernirana od neprijatelja, koji je zaposjeo sve pristupe i prolaze u zemlju.

I Austrija je teško osjećala ovo stanje, jer je i ona tu vezu sa svojim dalmatinskim teritorijem trebala u političko-administrativnom, privrednom a poglavito u strateškom pogledu.

Lička pruga imala je prema austrijskoj osnovi da bude sastavni dio željezničke veze Beč—Split. Ova je pruga imala da se nastavi na postojeću prugu Beč—Aspang—Hartberg, te da uzduž štajersko-ugarske i kranjsko-hrvatske granice, Hartberg—Gleichsdorf, Feldbach—Purkle—Ptuj—Rogaška Slatina, Rann—Novo Mesto—Metlika—Ogulin, preko Like, Cospića—Gračaca stigne u Split.

Ovu je državnu prugu Austrija sada trebala ne više toliko iz obzira na talijanskog susjeda, već poglavito u svrhu koncentracije trupa u južnim krajevima, uslijed prilika u Bosni i Hercegovini i zbog „ljubeznog držanja Srbije“, kako je ironički kazao jedan govornik na velikom sastanku održanom u Ptuju 27. septembra 1908., za ovu željezničku vezu.

Zbog tih razloga je Austrija godine 1907., kada je imala da se obnovi austro-ugarska nagodba ucijenila Ugarsku i prisilila ju, da se obveže na gradnju ličko-dalmatinske željeznice.

God. 1907.—1912.

Da se Ugarska emancipira od Austrije u svome izvozu prema Njemačkoj, tražila je i prigodom obnove nagodbe, da joj Austrija izgradi još jedan kolosjek na pruzi Košice—Bohumin, dotično Jablunka—Tješin u Moravskoj.

Austrija je nagodbom od 1907. vezala svoj pristanak uz uvjet, da se izgradi lička pruga.

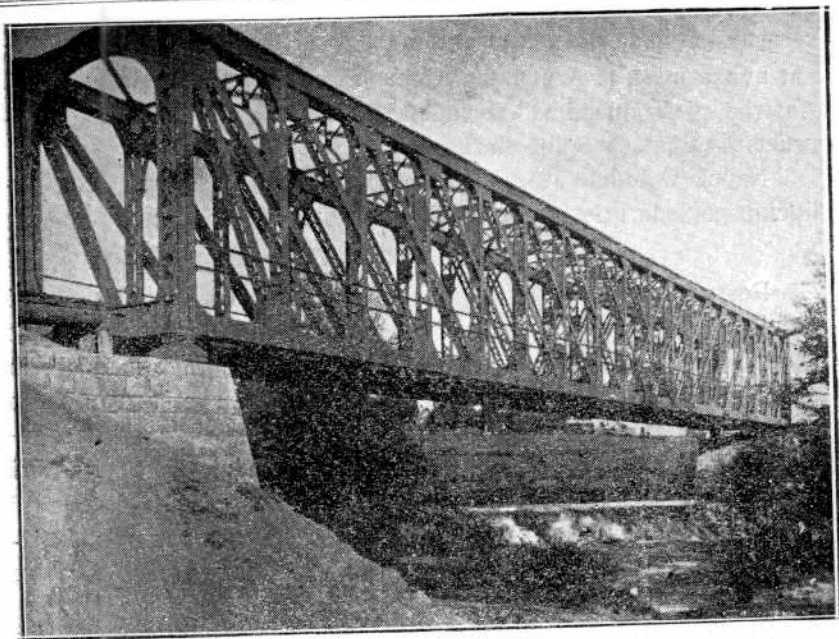
Odnosni član austro-ugarske nagodbe t. zv. glasoviti „junctim“ glasi: „Postavljanje još jednoga kolosjeka uzduž pruge Jablunka—Tješin uz istovremeno proširenje stanice Tješin, ne će smjeti započeti prije negoli bude na ugarskom zemljištu izgrađena pruga željeznice od Novog Mjesta do Karlovca i od Ogulina ili drugog mjesta na pruzi Karlovac—Rijeka do Knina“.

Nakon sklapanja ovog „junctima“ mislilo se, da je pitanje željezničke veze sa Dalmacijom definitivno riješeno.

Ugarska je vlada sklopila pogodbu sa bankovnim konzorcijem (Union-Bank u Beču, Peštanska Ugarska Komercijalna Banka, Ugarska Agrarna i Rentovna Banka i Dioničko Društvo ugarskih vici-nalnih željeznica). Prema toj pogodbi imao je konzorcij da obavi sve potrebite predradnje za lički dio pruge.

Austrijska je vlada sa svoje strane odredila i dala obaviti još god. 1904. i 1905. trasiranje dalmatinskog dijela kod Očestova a odatle na Pagjenu, uz strmi defilé Krke do platoa kako je bilo predviđeno u zakonu 1873. i ranije trasirano. Iste je godine po nalogu iz Beča osnova promijenjena i trasiran je dio Unske pruge na austrijskom zemljištu od Knina do Golubića. God. 1908. do 1911. osnovana je u Kninu Ekspozitura za trasiranje, koja je izradila definitivni detaljni projekt za prugu Knin-Pribudić, na osnovu kojega je i današnja željeznica gradjena.

Ovaj je projekat izradjen od šefa ekspoziture inž. S. Jelića kao što su i radove trasiranja 1904.—05. izvršili dalmatinski inženjeri Lapenna i Zamberlin.

Željezni most na Kninskom polju

Ali pored svega toga sada tek započinu nova najteža perioda ucijenjivanja, natezanja, izigravanja i varanja. Mađarska vlada traži način kako da se oslobodi svoje ugovorne obaveze. Sve se je pokušalo. Predlagala je između ostaloga, da se veza ne gradi preko Like već povoljnijim i jeftinijim putem, dolinom Une. Kada je austrijska vlada i na to pristala, ali uz uvjet, da Mađari grade i onu prugu na svoje troškove a ne na zajedničke bosanske, onda se opet Mađari vraćaju na ličku prugu. Ovo je pitanje iskorišćavano od bivšeg hrvatskog bana, tadašnjeg mađarskog ministra predsjednika Khuen-Hedervarija, kao sredstvo stranačke taktike za ojačanje njegove vlasti (Ban Tomašić) u Hrvatskoj.

Kad su napokon Mađari uvidili, da već jednom moraju da grade ličku prugu, onda odluče da će usku na račun Bosne — iz Bihaća spojiti sa ličkom prugom prema Ogulinu i tako s jedne strane ličku prugu udesiti ne za vezu sa Dalmacijom, već kao izravnu izvoznu prugu iz Bosne na Rijeku, pak je tako i udešen spoj u Ogulinu u smjeru prema Rijeci a ne na bližoj stanici Oštarije smjerom prema Zagrebu. S druge strane bili bi na taj način za navijeke onemogućili izravnu vezu Unske pruge preko Knina, sa morem.

Za vrijeme tog cijenkanja i nagadjanja došlo je jednom zgodom godine 1911. za vrijeme oskudice mesa u Austriji, čak do toga, da

se ugarska vlada izjavila pripravnom, da pristane na veći kontingent uvoza mesa iz Argentine, Rumunjske i Srbije u Austriju, ako ju Austrija riješi „junctima“ iz godine 1907. u pogledu gradnje ličke pruge. — Čemu sve nije služila lička pruga?

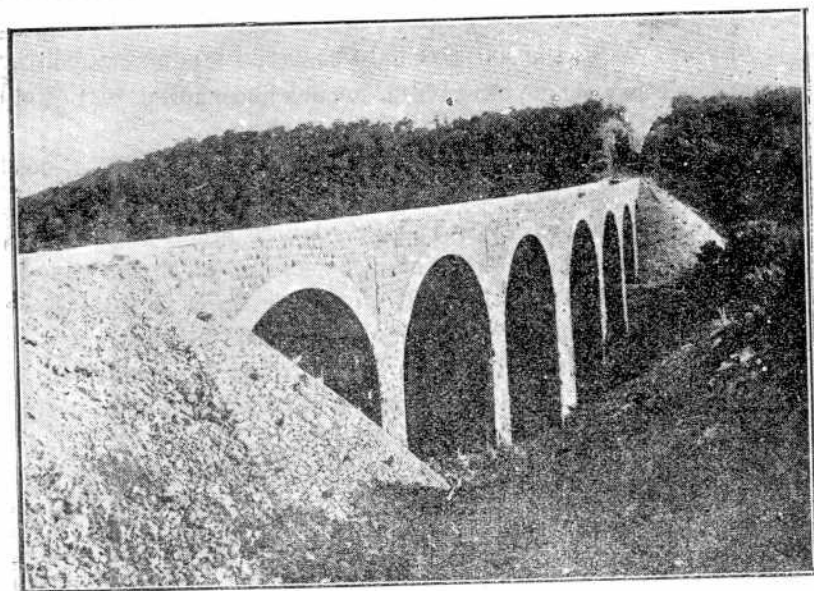
Napokon godine 1912. uslijed uticaja vojnih krugova i zbog političkih pogleda pristupa se ozbiljno gradjenju ličke pruge.

God. 1912.—1925.

Pošto je godine 1908. obavljen takozvani komisijonalni politički pregled ličkog dijela pruge i na temelju istoga bio izradjen projekat i predračun, sklopljen je 5. marta 1912. izmedju Uprave mađžarskih državnih željeznica i spomenutog bankovnog konzorcija ugovor po kojemu je konzorcij kao preduzimač uzeo obavezu, da za 6 i pol godina potpuno dovrši lički dio pruge. Nadzor gradnje ima da vrši Ravnateljstvo mađžarskih državnih željeznica, a gradnju će obaviti konzorcij za utanačenu paušalnu svotu. Gradnja se je imala da izvrši na troškove države, po normalijama glavne pruge drugoga reda.

Sredinom 1912. počela je gradnja priključka u Ogulinu a u proljeće g. 1913. na cijeloj pruzi do dalmatinske granice. U junu 1914. već je rad na ličkoj strani bio u punom jeku; zaposleno je bilo 14.000 radnika. Prvi dio pruge Ogulin—Plaški bio je predan saobraćaju 14. oktobra 1914.

Na dalmatinskom dijelu bilo je gradjenje u maju 1914. predano na izradu preduzeću „Dalmaspoj“. Netom su započeli radovi, buknuo je svjetski rat, radnici su bili pozvani u vojsku i rad je bio do god. 1918. samo sa ograničenim brojem radnika (300 do 500) i uz pomanjkanje svih pomoćnih sredstava (osobito eksploziva) jedva nastavljen, tako da su se u glavnom vršili pomoćni i priprema radovi i postavljale instalacije (čak i za fabrikaciju tečnog vazduha za šprengovanje). Tako isto uslijed svjetskog rata zadržan je rad na ličkom dijelu, radilo se vrlo sporo i malo. Tek godine 1917., kada se je uvidilo, da će rat dugo da potraje, odlučeno je na poticaj vojnih krugova da se rad na ličkoj pruzi ubrza i pruga čim prije dovrši i za vojne operacije iskoristi. Koncem 1917. i početkom 1918. sastavljeni su novi ugovori sa preduzimačima na ličkoj i dalmatinskoj strani na osnovu saradnje i u vezi sa vojnom komandom, pomoću ratnih zarobljenika, kao radne snage. Utanačeni su novi termini dovršenja pojedinih dijelova u svrhu saobraćaja vojnih zborova. Prema tome imala je pruga da bude sposobna za vojni saobraćaj sredinom 1919. a potpuno dovršena sredinom 1920. Ljeti godine 1918. radilo

Bojanića viadukt

je na ličkom dijelu 10.700 radnika (od toga 3600 ratnih zarobljenika) a na dalmatinskom 5000 gotovo isključivo ratnih zarobljenika. Ipak utanačeni termini dovršenja ne bi se bili mogli održati sve da i nije nastao prevrat.

Svršetak rata i slom države, prekinuo je od jednom elementarnom snagom čitav rad, poništio je ogromne vrednote sakupljene i potrebite za nastavak rada. Anarhija je kao orkan opustošila, poharala i popalila sve što se je poništiti dalo i u Lici i u Dalmaciji. Bijes neukog naroda poništio je sve što ga je u njegovom pijanom veselju sjećalo na morskog tudjina.

U Lici je bio dovršen dio Ogulin—Vrhovine (68 klm); ostalo je oko 15 posto radova da se dovrši na dijelu Vrhovine—Gospić—Gračac (82 klm), a mnogo više na dijelu Gračac—Knin (64 km), gdje je do prevrata bilo izradjeno oko 40 posto radova i to jednostavnijih u svrhu čim bržega usposobljenja pruge za vojni saobraćaj ili pristupa do važnijih objekata, koji su imali tek da se započnu. Do konca rata utrošeno je za gradnju ličko-dalmatinske pruge 165 milijona kruna.

Nakon prevrata okupirali su u decembru 1918. Talijani čitavu sjevernu Dalmaciju, Knin sve do hrvatske granice. Na hrvatsko-dalmatinskoj granici su špengovanjem zabarikadirali već probiveni rov graničnog tunela, oplijenili, poništili i raznijeli sa pruge sve što

se je za prevrata još spaslo, tako, da o nastavku gradnje na dalmatinskom dijelu nije moglo biti govora, sve dok nije u aprilu 1921. god. prestala talijanska okupacija.

U Lici su u glavnom nakon prevrata zbog poratnih prilika, neimanja sredstava, još neuredjene državne administracije, radovi na pruzi počivali do sredine 1919. Tada je odobren kredit od 2,200.000 kruna za dovršenje dijela Vrhovine—Gospić, koji je predan redovnom saobraćaju 23. ožujka 1920. Za dovršenje dijela Gospić—Gračac odobren je u rujnu 1919. god. kredit od 12,000.000 kruna.

Pruga Gospić—Gračac predana je saobraćaju 15. lipnja 1922.

Nakon prestanka talijanske okupacije određeno je, da se nastavi i dovrši i zadnji dio pruge Gračac—Knin.

U programu nutarnjeg 7 postotnog zajma uvrštena je za te svrhe (i odveć nedovoljna) svota od 15. milijuna dinara. U listopadu 1921. raspisana je licitacija za gradjenje dalmatinskog dijela Knin—Pribudić i predana je u rad preduzeću „Primorsko Gradjevno Društvo“ u Splitu pod nadzorom Državne Sekcije za gradjenje željeznica u Kninu.

Nakon reambulacije i sastava predračuna riješeno je u rujnu 1922., da se nastavi i gradnja dijela Gračac—Pribudić. Rad je započet u proljeću 1923. u državnoj režiji pod upravom drž. Sekcije u Gračacu.

Gradjenje je imalo da se dovrši koncem 1923. Medjutim uslijed izvanrednog pada valute i povišice cijena, te neimanja kredita i neprovedenja Bleirovog zajma, iz kojeg se je imalo da nastavi, radovi su zapinjali e su dovršeni do konca 1924. i pruga je mogla već koncem 1924. da bude predana saobraćaju. U razdoblju od god. 1921. do svršetka, iznose radovi na dalmatinskom dijelu preko 60 milijuna dinara, a na ličkom dijelu oko 70 milijuna dinara i još k tome 9 milijuna dinara za polaganje gornjeg stroja, pragove i šljunak na ličkom dijelu (ne računajuć vrijednost šinja dobavljenih na račun ratnih reparacija).

Pri kraju prouzrokovala je obustava ratnih reparacija sa strane Njemačke još jedno konačno zakašnjenje, zbog neimanja šinja, koje su imale da na račun reparacija stignu iz Njemačke.

Napokon su i šinje stigle, položen je gornji stroj i ličko-dalmatinska pruga evo blizu 70 godina nakon što je predložena, a obilate 52 godine nakon sankcioniranja prvog zakona, biva sretno predana javnom saobraćaju.

*

— — Eppur si muove! — — —

Kao da je zla kob lebdila nad gradnjom ličko-dalmatinske željeznice!

Kada je napokon započeta, svjetski rat ju je prekinuo, a kada je zbog beskonačnog rata imala da se pospješeno nastavi, završio je rat i propalo je carstvo, koje se na njoj ogriješilo.

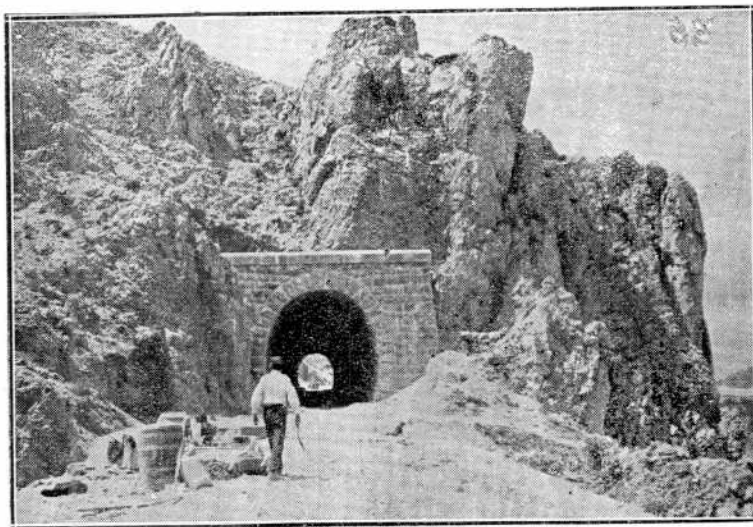
Tudjinska okupacija sjeverne Dalmacije spriječila je nastavak gradnje i poslije dovršenog rata. Finansijske teškoće prijetile su da zaustave pred sam svršetak ovu — kao ukletu — prugu.

I evo danas napokon i vidimo i čujemo, a ne možemo da vjerujemo. Naš prosti narod u Dalmaciji, kao nevjerni Toma, hoće da rukom dotakne tu svoju ranu i da se uvjeri, da je zaista zacijelila.

Na prvi zvižduk zahvatilo je mase naroda jedno kolektivno ganuće, dah staje, a na oči suze naviru. Trebalo je od djetinjstva proživjeti ovu bolnu historiju, da se shvate te strepnje, ti osjećaji. Pola stoljeća mučne nacionalne, političke i ekonomske borbe, čitave generacije narodnih boraca, koji su svoje najbolje energije i umne snage u to utrošili, uskrisuju iz prošlosti, i prate preko gora i dolina, preko porušenih granica do sinjeg mora ovaj **prvi pobjedonosni voz**.

Jer otvorenje ličko-dalmatinske željeznice nije jedan prosti datum stupanja u krepost jednog izvjesnog reda vožnje, već je to **dan jedne velike naše državne i nacionalne pobjede**.

Nakon pedesetgodišnjeg uskraćivanja sa strane tudjinskih vlada, našoj je mladoj državi bilo sudjeno da poruši ne samo političke gra-

Tune „Svetinja“

nice, koje su jednokrvnu braću dijelile u dvije tuđinske države, već da preko porušenih granica konačno prebaci nerazriješive veze željezničkog saobraćaja, koje će u našoj budućnosti jednako služiti političkom jedinstvu, narodnoj privredi i obrani države.

Dan je to **naše pobjede** i zbog toga, što je ovaj orijaški i epohalni posao u najtežim svojim dijelovima sve do kraja izradjen ne samo našim žuljevima već i umnim radom, organizacijom i energijom sinova **našeg** naroda, novčanim sredstvima **naše** države.

Kada nam je iza dugih dana sitne borbe, u kojoj vidimo samo zlobu, smetnje i zapreke našem radu, osvanuo ovakav **svetačni dan**, tada tek zapazismo, da nije sve crno oko nas, tada osjetismo, da ovaj naš ujedinjeni i oslobođeni narod **koraca**, da naša država **napreduje**.

To koracanje u napred nigdje tako realno, tako plastično ne zapažamo kao u ovakvim zgodama pred ovakovim pojavama: u ovom željeznom vozu, koji prolazi tunelom kroz gorde planine, plazi lagodno na vijaduktima preko bezdanih dolina; u ovoj sintezi rada, kulminaciji napretka, stvarnosti i uspjeha.

Vrijedno je bilo dočekati ovakav dan i nakon decenija čekanja, jer nam on podaje svijest jakosti, ponos sposobnosti i vjeru u budućnost naše nacije.

Bože daj rodu našem mnogo ovakvih dana!

Naše more

Otokar i Ivo Lahman:

JADRAN KOJI GOVORI

Utisci i refleksije sa Jadranske izložbe
(Split—Šibenik 26. VII. — 26. VIII. 1925.)

Kako je, na jednoj strani raznolik život na svim područjima ljudske delatnosti što se razvio uz to naše divno more; kako je raznorodna i bujna, u svoj svojoj današnjoj skromnosti, ta mala žilava zemlja uz naš žal; kako li su veliko blago razasule po tim našim obalama nekolicke od najsilnijih i najrazličitijih mena istorije; pa ipak: koliko je to nepoznato, ne samo strancu nego i nama samima! Treba dobro uvažiti ove činjenice: mi još nemamo ni naš pomorski muzej, u kom bi sa sintetičnim prikazom bio reprezentovan sav naš razvoj kao pomoraca i sva historija našeg primorja (tek sad mu je udarila osnovu Jadranska Straža); mi nemamo ni oceanografski institut i hidrobiološke stanice, koje bi mogli da naučno fiksiraju sadržinu i mogućnosti našeg mora u oceanografskom i privrednom pogledu; mi nemamo literature koja bi dala sintetičan, potpun i definitivni naučni prikaz čitave specijalno pomorske istorije, istorije i statistike razvoja našeg brodarstva; mi nemamo uređenih i specijalno izdatih monografija o našim gradovima, sa njihovom istorijom i današnjim

stanjem, niti imamo jedne posebne studije o geografiji, klimi i balneologiji našeg Jadranskog Primorja. Sve je to skupa bilo uzrokom da se našem Jadranu nije mogla da odredi jedna opšta vrednost u sklopu celokupne naše nacionalne zajednice. Nije moglo da se naučno dokaže ono što se laički počelo da širi o velikoj vrednosti Jadrana i o dužnosti da ga čuvamo i unapredimo. Nepoznatost i nesinte tičnost svega što smo o Jadranu trebali da znademo, bili su najglavnijim razlogom da je zakasnio interes naše javnosti za naš Jadran.

Kao prvi korak unapređenju te neosporne vrednosti naše zemlje, bilo je potrebno da se naš Jadran kao takav **afirmiše**, da mu se da jedna opšta nacionalna vrednost. A da se pre toga fiksira **kolika** je ta vrednost u objektivnoj relaciji sa celokupnim nacionalnim našim bićem, ujedinjenim, posle vekova, u sopstvenu slobodnu državu.

U moralnom, t. j. nacionalno-političkom pogledu, može se kazati, prva afirmacija našeg Jadrana kao jedne nacionalne celine i kao jedne žive težnje koja aspirira da postane težnjom celokupnog naroda — to je **akcija Jadranske Straže**. Svojim opšte nacionalnim programom ova naša ustanova ne samo da je postavila, za prvi put, problem odbrane i unapređenja našeg Jadrana na tapet najprešnjih nacionalnih pitanja, nego je uspela da ga postavi istovremeno u zadaću svim plemenskim, provincijskim, verskim, partijskim, klasnim (i kojim li još ne) komponentama naše mlade državne tvorevine. Uspela je da za nj interesuje sve krajeve i sve elemente, a to je već, sa onim što je gore istaknuto, **titulus** da jedan problem postane problemom narodnim, i državnim.

Više je nego razumljivo, da je postignut do sad, malo više nego li kostur. I da se još vrlo mnogo treba strpiti, i raditi, dok se praktični rezultati iz te aktuelnosti Jadrana pokažu i po opipljivim rezultatima, t. j. praktičnoj gravitaciji celokupne domovinske javnosti na naš Jadran. No bilo bi zaista fenomenalno i nezapamćeno kad bismo mi samo za par ovih hitrih godina bili dospeli da potpuno konsumiramo jedan tako gigantski program, ko što je rad oko reorijentacije jedne ortodoksno kontinentalne javnosti (a takova je naša, mahom!) u pomorsku. Program, koji je i druge države, sa daleko jačim materijalnim predispozicijama za brz kulturni **napredak**, stajao više decenija mučnog rada na svim područjima javne delatnosti! . . . **Zato smo mi tu**, da kostur ispunimo živom sadržinom, da program koji je tek nabačen izvršavamo postupno ali sigurno. Sve dotle dok celokupna naša javnost, kao jedan čovek, ne uspe da se intelektualno i osećajno, dovine do jedne bitne spoznaje: koje li su, Bože, ono misli i kakove li perspektive diktirale jednom Kaizeru onu pro-

ročku i dalekovidnu devizu: „Nemačka, tvoja je budućnost na moru!“ . . . Ili šta je bilo povodom onoj mesijanskoj izreci engleskih profesora i političara Hakluyta, Gilberta i Raleigha, kad su, u XVI. stoleću, svojim ovako formulisanim Evandeljem udarali standard engleske pomorske prevlasti: „**Tko ima mora, ima svetski promet; tko ima svetski promet, ima bogatstvo sveta; tko ima bogatstvo sveta, ima ceo svet!**“ . . .

Put ispunjanju tog kostura sadržinom — to je put k tome, da se iz jedinstvenog moralnog shvaćanja nacionalne vrednosti Jadrana stvori jedinstvena **materijalna njegova vrednost** za naš narod. Privredna i svaka druga konkretna afirmacija Jadrana bila je potrebna da onu nacionalnu nadopuni i da još jednom pokaže kako su apsurdno dogmatične sve izveštane socijalne teorije o divergiranju nacionalnih i privrednih interesa jedne etničke skupine. Interesi i težnje naše etničke skupine na Jadranu, nacionalno čiste ko malo koja na svetu, sholastički su primer kako se nacionalni i privredni interesi mogu da odnose jedan prema drugome ko dve polovine jedne bilateralno simetrične celine međusobom! Stoga smo i trebali privrednu afirmaciju da dokažemo:

1. da naše primorje nije pasivno i da nije teret ostalim krajevima, nađe li se samo načina da se njegova momentana kriza sanira;
2. da je posed mora veliko bogatstvo i da je potrebna orijentacija naše države sa područja kontinentalne ekonomske politike na neograničena polja kontinentalno-pomorske politike, to naročito s obzirom na iznimno srećan geografski položaj naše zemlje, postavljene ko jedan zlatni lanac na bogatom ekonomskom raskršću suvozemnog istoka sa pomorskim zapadom; i
3. da je, kao rezultanta tih saznanja čisto materijalne prirode potreban jedan definitivni korak naše politike na Jadranu: standardizovanje našeg poseda na moru i stvaranje jedne ekspanzije nacionalne baze na obalama Jadrana, u pravcu nacionalne trgovine, kulture, propagande i radne snage.

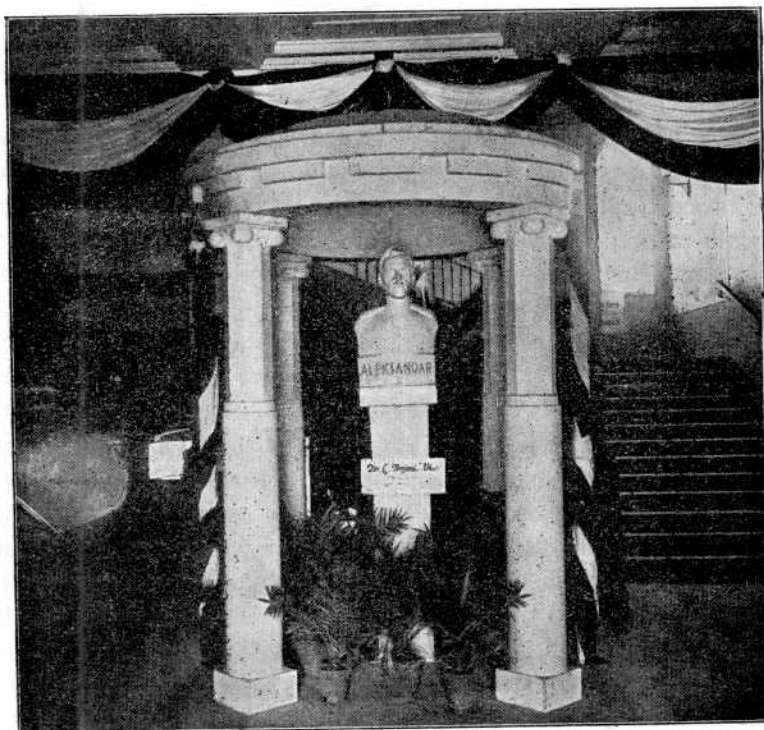
Sve to uz prethodno obezbeđenje Jadrana najnužnijim sredstvima vojne odbrane. Ne samo radi općenito nepovoljnih bezbednih prilika u svetu, nego i radi posebno dokazane nepouzdanosti vanjskih faktora zainteresovanih o naš nacionalni posed na Jadranu.

Kao najefikasnije i najlakše izvedivo izvršenje jedne privredne afirmacije, upućene da i vanjskom formom posvedoči početak nečeg novog i važnog u našoj obnovljenoj istoriji — zamišljena je **Jadranska Izložba**. Sa prikazom naše istorije na Jadranu, ograničene uglav-

nom na ono tipično, t. j. na pomorstvo i njegov razvoj, te sa stanjem naše sadašnjice, t. j. onog što danas naše primorje ima važnog i interesantnog za javnost dalje od njega: dakle privrednih, umetničkih, i prirodnih snaga na Jadranu.

Izložba kako je zamišljena, imala je da bude nešto posebnoga, koliko za asmo primorje, toliko za ceo naš privredni život. Naš Jadran nije dosad ni jednom bio na ovako sintetičan način prikazan. U Beču je, prilikom jubileja Franca Jozefa 1908., Austrijsko Ministarstvo Trgovine priredilo jednu „Adria-Ausstellung“. U detaljima doduše, bilo je na toj izložbi koješta na čem bismo još i danas trebali zlonamernoj nemačkoj politici da zavidimo: posebno, naučni deo, za koji je nemačka nauka vukla obilan novac vladinih subvencija, bio je relativno vrlo iscrpno obrađen (mnogo od toga mi ni danas nemamo spremljena!) No sveukupna izložba kao takova nije imala za cilj **da koristi nama** i našem primorju nego da njima, tudincima, neosetnima za naše nevolje, pokažu dobre i zle naše osebine, ko što se u panoptikumu pokazuju egzotične zveri, I, u krajnjoj liniji, da spolja uveliča paradu bečkoga cara: morituri te salutant.. — Jedan naš domaći, mali, pokus sa afirmacijom Jadrana na jednoj izložbi, bio je pokušaj Saveza Jugoslovenskih Pomoraca na pomorskoj izložbi u Zagrebu god. 1919. Izložba, razumljivo, nije zauzela šire dimenzije, pa nije u ono vreme, kad je tek trebalo s velikom mukom dokazivati vrednost našeg morskog poseda, ni mogla da bude ono što je trebalo da se Jadran dostojno afirmiše. No ona je, već kao prvi pokušaj u našoj slobodnoj državi, ipak jedan pojav vredan spomena.

To što nije bila ni jedna ni druga izložba, trebalo je, poukom iskustva, ostvariti ovde na samoj obali. Pored ostalog, ima izložba u samoj sredini koju obrađuje i tu nenadoknadivu prednost: da može da otbuhvati dimenzije koje se sa prenosom ne dadu ili bez nesrazmernih napora ili uopšte postići, te da se, svakako, može da lakše približi potpunosti. A Jadranskoj Izložbi trebala je, barem u čim većoj meri, potpunost. Poznato je, da neznam kako bogata materija, gledana za prvi put fragmentarno, rađe ostavlja — već po zakonima psihološkim — utisak mizerne celine, nego bogatog fragmenta. Iskustvo je dobro došlo i stoga, da se izložbi da jedan izvesan tip. U poslednjih nekoliko godina, u privrednom svetu kod nas i na strani, uvelike se je uveo sistem privrednih izložaba, t. zv. velesajmova zborova i sl. U konkretnom slučaju, običan tip tih velesajmova nije mogao da bude uzet u obzir, pa se je za to izabrala forma koja je

Bista Nj. Vel. Kralja u atriumu izložbe

kompromis između jedne privredne i jedne naučne izložbe. To je, opravdano, trebalo da daje onu pravu sintezu, koja je tražila priredbu ove izložbe.

Jadranskoj izložbi, ovakovoj kakova je izvedena, trebalo je, i to dati baš u ovom času, baš u ovom periodu razvoja naših prilika i polaganog ali vidljivog prodiranja pomorske orijentacije u žile našeg javnog života. Trebalo je onoj moralnoj podlozi, o kojoj govorismo u početku, a koju je pripremila Jadranska Straža, odmah iza njenog prodiranja dati konkretnu sadržinu, stvarno pokriće u obliku jedne delatne afirmacije. Sama nacionalna propaganda, bez ovakovog konkretnog prikaza, bila bi nemoćna da postigne pravi cilj. Sama pak moralna podloga nužno je trebala da razjasni našoj javnosti u pozadini: zašto naše primorje priređuje svoju posebnu izložbu. Zašto se ko u neku ruku odvaja, i zašto traži da se njegovoj afirmaciji priznaje opšte nacionalan karakter, a ne regionalan, kakav bi se dao recimo jednoj vojvodanskoj bosanskoj ili makedonskoj izložbi? I pored onoga što je u pozdravnom govoru pri otvorenju iz-

ložbe kazao g. Dr. Prvislav Grisogono, ističući koliko je širok duševni horizont primorskog sveta a da bi bio pristupačan ma kakovom separiranju u gledanju svojih životnih potreba — treba naglasiti da je baš ideja Jadranske Straže ona koja daje moralnu podlogu ovoj zasebnoj afirmaciji Jadrana. Ideja, koja kaže da se baš njemu, tom našem Jadranu, treba da pokloni posebna pažnja iz čisto privrednih računa: jer kad se naše more valorizuje kao što traže primorci, onda ono nije više vrednost koja rentira samo primorcima, već celom narodu i svim krajevima.

Ideja priređivanja izložbe dobila je konkretan lik pre neku godinu dana, u Splitu. Bio je onda ministrom trgovine i industrije dalmatinski poslanik g. Dr. Prvislav Grisogono, docnije i počasni predsjednik Jadranske izložbe; i u jednom njegovom zdravom pogledu na potrebu podupiranja jadranske orijentacije te u docnijoj živoj saradnji sa načelnikom grada Splita Dr. Tartaljom, ležao je konkretan zameetak i zalog polovine uspeha stvari. Posle malo pripremnog rada bile su već na okupu nekolicke neutrudive i krasne pojedinačne energije. (Samo tko je iz bliza posmatrao, može da shvati, koliko je priredba truda stajala g. inž. Kamila Tončića, inspektora zanatskih i trgovačkih škola, g. inž. Voriha Matkovića, direktora splitske Srednje Tehničke Škole, g. Jerka Čulića, direktora splitskog Putničkog Ureda i nekolicke njihove daljnje saradnike). Stvoren je prethodno statut izložbe, koji ovo određuje kao jedno permanentno udruženje, sa zadatkom da svake godine, na raznim tačkama primorja i u raznim centrima zaleđa priređuje izložbe Jadrana. Kao mesto prve izložbe određen je Split. Punom parom, radilo se nekoliko meseca; najpre na zainteresovanju čitave javnosti i producenata koji su dolazili u obzir, a samih par sedmica unapred, na primanju i sređivanju materijala. Tako je izložba mogla da bude otvorena u najavljeno vreme, t. j. 26. jula o. g. kad je mogla da se koristi i srećnom okolnošću svečanosti puštanja u promet ličke željeznice (koja je svojim prvim izravnim spojem Splita sa zaleđem omogućila i jaču posetu iz unutrašnjosti zemlje) i kad su, sem toga, padale i dve kulturne slave našeg primorja i Splita; svečanost otkrića Meštrovićeva spomenika prvom pesniku na hrvatskom književnom jeziku spličaninu Marku Maruliću, i otvorenje splitskog Etnografskog Muzeja.

U tom snažnom i sveukupno svečanom raspoloženju, postigla je Jadranska izložba zbilja ono što je sa njenom priredbom zamišljeno; ona je bila središte, koje je govorilo savremenu reč našeg rada za Jadran: Tu je bogatstvo koje imate da upoznate. Budete li znali da ga iskoristite, naćićete ključ zlatnoj kapiji naše budućnosti.

* * *

Jadransku izložbu možemo u glavnom da podelimo na tri njene glavne karakteristike: čisto pomorsku, privrednu (uključivši i pomorsko ribarstvo) i kulturno-propagandističku. Biće potrebno i zanimivo da se prikažu i sa primedbama poprate sva ova odelenja izložbe, kako bi se uočila korist koju je izložba pružila za upoznanje i ocenu vrednosti Jadrana.

Pomorstvo davno i sadašnje.

Naše pomorstvo, staro nekih hiljadu godina, sa slavnim tradicijama i reputacijom kakovu ne uživaju mnogi veći pomorski narodi — imalo je na izložbi odlučnu afirmaciju. Uz male iznimke, ono je u genetskom redu dosta iscrpno prikazano, a da je bilo još nešto više saradnje iz nekih slabije zastupanih pomorskih centara (Dubrovnik, Boka, Hrv. Primorje) bilo bi i po pojedinim predelima našeg primorja pomorstvo u potpunoj slici dato. Iz historijskog razvoja našeg pomorstva na izložbi vidili smo najrazličitije modele, velik broj uljenih slika, zanimljive „pulene“, dekorativne drvene kipove koje su stavljali stari pomorci na pramac svojih jedrenjača i t. d. Modeli liburne iz vremena Tomislavljeva, galijski i trirema mletačkih, zastupanih u nekoliko egzemplara, ilustruju nam historiju našu na Jadranu od X. kroz daljnje vekove. Najzanimljivije je na izložbi 19. stoleće našeg pomorstva, kad je bilo u cvatu plovljenje na jedra, pre no što će da ovo istisne para. Taj period zastupa velik broj modela i slika ondašnjih barkova, u čem se naročito ističe Pelješac, ondašnji centar našeg brodarstva. Interesantno je da spomenemo samo jedan odlomak iz istorije pelješkog pomorstva: godine 1865. osnovano je u Orebiću „Pelješko-Pomorsko Udruženje“. Ono se je s vremenom toliko razvilo, da je posedovalo flotu od 19 brodova na 3 katarke (barkovi) a 4 broda na dve katarke (**brick-scooner**). Društvo je radilo sa kapitalom od 2,300.000 austrijskih kruna, a u Orebiću je imalo i svoje brodogradilište. Prvi se je brod zvao „Adam“, a i ostali su nosili biblijska imena. Društvo je odlično radilo, tako da je na svojim brodovima zaposlivalo oko 600 pomoraca, a akcionerima pružalo 68% dividenda, iza kako je zadržavalo 5,50% za rezervni fond i nove nabavke. Nastup parobrodarstva oko g. 1888., naročito rezultat Rusko-Turskoga rata, doveo je udruženje u krizu te je ono moralo doskora da likvidira. Sem ovog društva, na Pelješcu je bilo i ostalo brodarstvo vrlo razvijeno. Karakteristična je ova tablica stanja pomoraca u samoj općini Orebić, pred 30 godina:

Pomorskih matrikula (moreplovnic) postojalo je 947
Kapetana i poručnika duge plovidbe — — — 316

Upravitelja obalske plovidbe	—	—	—	—	—	63
Brodova duge plovidbe	—	—	—	—	—	105
Brodova obalske plovidbe	—	—	—	—	—	32
Parnih brodova duge plovidbe	—	—	—	—	—	3
Parnih brodova obalne plovidbe	—	—	—	—	—	1

Od sveg tog pomorstva ostalo je malo ili ništa, a pomorci su morali da stradaju, uprav zato jer nisu znali da se prilagode novim prilikama.

Jedan interesantan a manje zapažen dokumenat slavne tradicije našeg pomorstva jest slika barka kojim je kapetan Ivan Visin iz Prčanja, kao prvi pomorac našeg Jadrana obilazio svetska mora, te bela počasna zastava koju je od Austrije dobio u znak priznanja, što je svojom barkom otvorio trgovačke puteve austrijskoj robi u Kitaj. Ta je zastava vrlo retko priznanje, i za čitavo vreme opstanka Austrije izdata je samo jedna bela i jedna crvena. Obadve dobili su naši pomorci.

Posle tog istorijskog dela, obilato je zastupan sadanji stadij našeg pomorstva. Izlažu ga: „Jadranska Plovidba d. d.“ Sušak, „Dubrovačka Plovidba a. d.“ Dubrovnik, „Oceania“, Sušak, pored nešto malo materijala i drugih manjih pomorskih društava. Ima, doduše, mnogo brodova koji su nesavremeni, ali ih ima i koji su najmoderniji, kao što vidimo n. pr. po modelu i improvizaciji jednog dela unutrašnjosti broda „Kumanovo“. Jadranska Plovidba, raspolaže sa 68 brodova, sa 21.122 ukupne bttto tonaže i sa 12,000.000 Din. društvenog kapitala. U njenom odelenju, pored slike Nj. V. Kralja, slika društvenih brodova i one porodice Rismondo, nalazimo najrazličitiji nautički materijal: svečane zastavice, pojasi za spasavanje, kormilo lađe, busolu, vijak i sidro u naravnim veličinama, prozorčić s lađe, svetionik, pa modeli parobroda društva, između kojih iskače luksuzni putnički brod „Karagjorgje“. Zanimive su slike triju parobroda: „Hrvata“ (sagrađen g. 1871), „Nehaja“ (1884) i „Velebita“ (1889), koji su u svoje vreme bili vlasništvo parobrodarskog društva „Krajač i dr.“ u Senju. Ovo je društvo osnovano g. 1870 kao prvo društvo, koje je u našem severnom Jadranu ustanovilo parnu plovidbu, uspostavivši redovnu službu sa Rijekom. God. 1891. ovo društvo se je fuzionisalo sa društvima „Dalmatia“ i „Austro-Hrvatskim Društvom“ u Krku u skupnu „Jadransku Plovidbu“. — Društvo „Oceania“ izložilo je modele dveju velikih lađa „Kostrene“ i „Suda“, te slike „Mrava“, „Elektre“ i „Radiuma“, koji je pre dve godine nastradao. Raspolaže sa 9 brodova, 23.305 ukupne bttto tonaže i 16,000.000 Din. kapitala. — U odelenju Dubrovačke Plovidbe, po-

Iz tvornice mreža i konopa u Omišu

red raznovrsnog i sa stručnim ukusom porazmeštenog dekorativnog materijala, velik broj modela i slika društvenih lada, kao „Federika Glavića“, „Dakse“, „Dubrovnika“, „Srebrenog“, „Srda“, „Dubca“. „Lopuda“, „Soluna“, „Pracata“, „Naprijed“, „Kumanova“ i dr. onda odličnu imitaciju dveju luksuznih kabina sa najmodernijim komforom (radiotelefon), te najzad, parobrodarsku apoteku. Uopšte, odeo Dubrovačke Plovidbe odaje jedan vrlo smišljen i solidan rad. Naši dubrovački brodovlasnici bili su prvi koji su osetili novi duh vremena i zamenili jedra sa parom, pa danas također nastavljaju tim putem. Dubrovačka Plovidba raspolaže sa plovnim parkom od 16 brodova, 39.404 ukupne btto tonaže i društvenom glavnicom od Din. 4,295.250.

Pored ovih triju parobrodarskih društava izlažu nešto manje važnog materijala brodarsko društvo „Boka“ i „Kaštelanska Plovidba“, prvo sa 6 brodova i 1186 ukupne btto tonaže a drugo sa 2 broda i 208 ukupne btto tonaže. Nisu ništa izložila tri daljnja naša veća parobrodarska društva, od tih „Atlanska Plovidba I. Račić“ d. d. Zagreb, Prekomorska Plovidba d. d. Sušak i Jugoslovenska Amerikanska Plovidba London-Split (sa 4 parobroda i oko 27.000 btto tonaže), te 26 manjih društava ili sopstvenika parobroda sa po 1 ili 2 parobroda.

Šteta da ništa nije izloženo iz savremene naše flotilje jedrenjaka (trabakula, brika, bracara itd.) kojih ima na primorju mnogo, koji,

posebno na ostrvima, igraju veliku ulogu u ekonomskom i saobraćajnom pogledu. Koliko se može utvrditi, postoje na našoj obali 4 jedrenjače velike obalne plovidbe (bez i sa pomoću motora.) 18 lađa na motor male obalne plovidbe. 588 jedrilica male obalne plovidbe (bez i sa motorom), te oko 500 ribarskih lađa.

Druga od najvažnijih grana u pomorstvu je naša brodogradnja. Ta nije bila zastupana po svim našim brodogradilištima (n. pr. nije bilo Kraljevičko i Trogirsko). Spominjemo ove izlagatelje: Ivo Paranić, M. Smørkinić, Ivan D. Foretić, S. Bonvardo, M. Depolo, Vicko N. Sessa, Antun Sessa i Zanatska Škola Korčula, Ivan Fabić pok. Ivana Viganj, brodogradilište „Krile“ Gruž, brodogradilište „Jug“, „Marjan“ i „Pakmor“ Split. Jedina zamerka, koja se sa stručne strane nekim našim brodogradilištima čini, jest konzervativizam u gradnji. No konzervativizam, u mnogo prilika još ne znači odsustvo dobrog, t. j. na njem se, u masivnosti i težini radnje, najbolje ogledava potpuno savladanje materije i stručna savesnost naših brodograditelja. Ali koliko je rdavog — a to je n. pr. u nepoznavanju modernih načina gradnje sa nacrtima i tehničkim crtačkim radom — uzrok je velikim teškoćama koje naša brodogradilišta trebaju da savladaju, teškoćama inostrane konkurencije, neimanja kredita za opravku i obnovu starih alata itd. itd. Na primer, korčulanska brodogradilišta — najpoznatija sa solidna rada — u silnoj su krizi radi tih teškoća, a tu su preduzumljivi i žustri ljudi, koje bi svakako trebalo podupreti. Zanimivo je kolika je uloga korčulanskih brodogradilišta u našoj pomorskoj istoriji. Ona se spominju još u starogrčkim vremenima. Za mlletačke vladavine na Korčuli je bio arsenal za gradnju i popravak brodova. Sa postepenim razvojem luka u sjevernom Jadranu razvijaju se i druga brodogradilišta, koja malo po malo preuzimaju prvenstvo. Korčula ostaje i dalje po preimućtvu gradilište manjih lađa. Danas u Korčuli radi, sem naročite zanatske škole za brodogradnju, 14 samostalnih brodograditelja, sa oko 80 radnika. Statistika rada pokazuje, da se je Korčuli poslednje 3 godine sagradilo 439 lađica i 10 većih logera na motor. Inače se izrađuju najrazličnije vrste lađa: barke, škune, kuteri, jahte, ribarice, motorni čamci, razni tipovi športskih čamaca itd. Od svega toga nalazi se zastupano na izložbi znatan broj reprezentativnih egzemplara. Treba spomenuti, u ovom odeljku, slike rada splitskog brodogradilišta „Jug“, koje se u glavnom bavi samo sa popravkom brodova. Ima nekoliko slika rada iz mladog splitskog brodogradilišta „Pakmor“ koje izrađuje moderne sportske lađe, a također u ovom odseku izlaže splitska Direkcija Pomorskog Saobraćaja slike svojih pomorsko-lučkih radnja po primorju.

U pomorskom odeljenju vrlo je važan faktor naša pomorska industrija od koje spominjemo livnicu i dok u Splitu, tvornicu konopa u Omišu, domaću industriju tkanine za jedra, domaću industriju acetilenskih lađa ribolov itd.

Kao dodatak ovom pomorskom odeljenju, vidimo odlično reprezentovan naš pomrski sport, koji nekoliko poslednjih godina beleži svoj ogroman porast i stupanje u redove kulturnih naroda.

Naša pomorska nastava zastupana je sa 2 diagrama. Onaj o radu Pomorske Akademije u Bakru te one u Dubrovniku. Nautika u Kotoru nije se afirmirala, a također ni Pomorska Vojna Akademija u Gružu, koja, kao što je poznato, postoji tek 2 godine.

Ako ovu preglednu sadržinu našeg pomorskog odseka upotpunite još sa mnogo dekorativnog materijala, posebno velikog broja rada diletanata, sa pomorskim svetionicima i palombarima (roniocima) u prirodnoj veličini, sa svim pomorsko nautičkim potrebštinama od sekstanata i malih užeta, do kormila ili vijka za lađu, onda imamo u glavnom zaokruženu celinu pomorskog odseka.

Jedno upadno odsustvo u pomorskom odseku izložbe opazio je sigurno svaki prijatelj našeg mora i mornarice; **naša ratna mornarica** i uopšte pomorska vojna sila nije na izložbi ni ukoliko zastupana. Neafirmacija mornarice ovaj put bila je izražajem mišljenja, da je bolje ne izložiti, kad se nema da izloži nešto jačega i izrazitijega, nego što je to dosadašnja naša pomorska ubojna snaga. Neka barem naredne Jadranske izložbe budu u tom pogledu utešnije, i neka bi se iz godine u godinu mogla naša pomorska vojna sila sve bolje da predstavi!

Narodna privreda.

Dobro uočivši od kolike je važnosti za **narodnu privredu** naše pomorsko **ribarstvo**, način priređivanja Jadranske izložbe na prvi je pogled sugerisao posetiocu prema toj grani našeg pomorstva veliku pažnju. Odista, kad je reč o privredi našeg Jadrana, treba se najpre svratiti na tu temu, ne samo za to što je ona od tipična značaja za naše primorje, nego za to što je baš današnje stanje našeg ribarstva uvelike pokrenulo pitanje priredbe same izložbe. Da pređemo po tom vanredno interesantnom odseku, koji je, pažnjom Direkcije Pomorskog Saobraćaja u Splitu i njenog stručnog osoblja, udešen sav u vernim modelima, tako te je za poznavaća jedan pravi užitak a za laika neobična zanimivost.

U prvom je redu kolekcija ribarskog alata, raspoređena na: 1. mreže potegače, 2. mreže stajačice, 3. mreže kružnolovke i 4. sitni ribarski alat. Dakle živopisno opisani svi načini lovljenja ribe. Na-

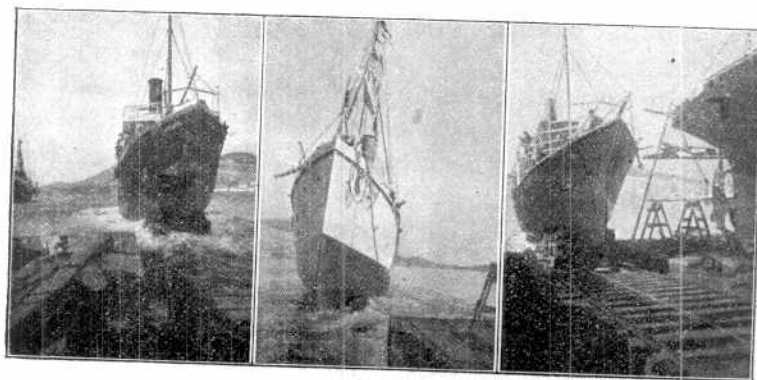
dalje je opisan genetički razvoj lovljenja ribe pomoću fenjera, izložene slike raznih ribarskih epizoda pa, dekorativni deo, vrše i modeli ribarskih čamaca. Tu je i spužvarska industrija, sa primercima naših spužvi iz Zlarina i Krapnja, pa vađenje koralja, koje se je tek nedavno počelo da sistemše. Ima nade da se s pomoću kapitala započne sa racionalnijom industrijalizacijom tog korisnog materijala, pa bude li to, značće mnogo za našu primorsku privredu.

Vrlo je interesantan model tunjare na doček, t. j. ribarske sprave za lovljenje tunja, u severnom Jadranu.

Po tom tako prikazanom našem ribarstvu, mi smo zorno videli šta imamo i šta nam još treba. Vidi se da je naše ribarstvo, što se tiče lovišta i ribara, na visini koja može da se smatra zamernom. Krivo je uopšte veoma slabo materijalno stanje našeg ribara, izloženog haru lovine u borbi za život, nemanje modernih tehničkih mogućnosti za razvoj ribolova — što se to ribarstvo ne može da digne na visinu savremenih ribarstava, kao što su u Holandiji, Francuskoj, Belgiji i dr. Na izložbi se je moglo da opazi i jedno značajno odsustvo: naučnog i statističkog rada na ribolovu. To je znak da te grane nisu još uređene, tako da se naše ribarstvo još niti ne može da otkoristi uslugama nauke u svoje praktične svrhe.

U ribarskom odseku vredno je spomenuti i domaću radionu za preradivanje školjaka u Crikvenici.

Poljoprivreda je drugi najvažniji faktor celokupne privrede našeg primorja. Tko prolazi uz našu obalu, ne bi reko da pored krša primorskog, samih nekoliko kilometara iznad Biokovskih i Mosorskih masiva, ima dolina i visoravni na kojima se stanovnici bave

Porinućelada: Zrmanja, Kumanovo, Tommaseo

zemljoradnjom i stočarstvom. Po takovoj konstelaciji, dele stručnjaci naše primorje na tri zone: primorsku, zagorsku i brdsku. Dok je u prvoj sva poljoprivreda, a može se reći u opšte i privreda, sem pomorstva i ribarstva, ograničena na vinarstvo, uljarstvo i buhač, te manje važne produkte, kao eterična ulja, aromatično bilje, južno voće i maraške, pa u nekoliko na povrćarstvo, stočarstvo i krmarstvo — u drugoj zoni, zagorskoj, potpuno prevladavaju žitarice, stoka, krmno bilje, livade, krompir, bademi, i tu i tamo po nešto loze (severna Dalmacija). Brdska zona je, kao najsiromašnija i po klimatskim i po terenskim okolnostima, ograničena na samo stočarstvo i po nešto na žitarice. Uopšte diagramski prikaz stanja pokazuje da stanovništvo ima iz poljoprivrede relativno malo koristi. Ako uzmemo u obzir najpre dosta nazadne kulturne prilike, naročito u zagorskim krajevima, pa nemanje modernih poljodelskih sprava, općenito nepovoljne terenske prilike itd., a onda kao jedan od najvažnijih momenata, samu tu činjenicu da je u Dalmaciji prema broju stanovništva u opšte razmerno malo obradiva zemljišta, a i ovo nije komasirano, već rasparcelisano — biće nam jasno da se iz te poljoprivrede ne može ni samo stanovništvo da ishrani, a nekmoli da bi je bilo za izvoz. Jedino melioracija dalmatinskih reka Cetine, Neretve, pa Popova Polja itd. donela bi aktivitet u poljoprivredi. Na primer, da se današnje stanje vidi u slici, dovoljno je da citiramo ove podatke o površini obradive zemlje: oranice ha 137.167, vinogradi ha 89.101, maslinjaci ha 33.460, vrtovi ha 4860, livade ha 10.823, pašnjaci ha 584.964, šume ha 380.884, svega ha 1.241.259, od čega je sposobno za obrađivanje samo 275.421. Tome saglasan je i rod, koji, opet po diagramima, iznosi poprečno samo za žitarice: za pšenicu 7, raž 6, napolicu 4.3, ječam 5.7, zob 4.5, kukuruz 8.2, krompir 48.8 q na jedan ha. A trebao bi, po pravilu, da iznosi barem 2 puta toliko! Sveukupno, poljoprivredna produkcija u svim trima zonama, pokazuje prema iznesenom stanju ovu sliku:

a) **Žitarice:** pšenice 210.000 q, napolica 68.000, ječam 180.000 q, raž 23.000 q, proso 7000 q, pir 12.000q, zob 11.000 q, kukuruz 260.000 q, ostalo 4.000, svega 775.000 q.

b) **Sočivnjače:** pasulj (fažol, grah) 6.000 q, grašak 4.000 q, leća 4000 q, bob 180.000 q, grahorica 4000 q, ostalo 3000 q svega 39.000 q

v) **Korenasto i vrt. bilje:** krompir 320.000 q, mrkva 2.000 q, repa 4.000 q, stočna repa 30.000 q, ostalo 39.000 q, svega 395.000 q.

g) **Krmno bilje:** lekarica (lucerla) 60.000 q, crvena detelina 1.300 q, esparzeta 100 q, livadsko seno 175.000 q, železna stočna hrana 30.000 q, svega 266.400 q.

d) **Industrijsko bilje:** lan 32 q, duvan 17.000 q, buhač 13.000 q, svega 30.032 q.

d) **Povrće:** luk crveni i crni 20.000 q, kupus 260.000 q, paprika 1.000 q, rajčice (crveni patližan) 40.000 q, dinje i lubenice 30.000 q, ostalo povrće 135.000 q, svega 486.000 q.

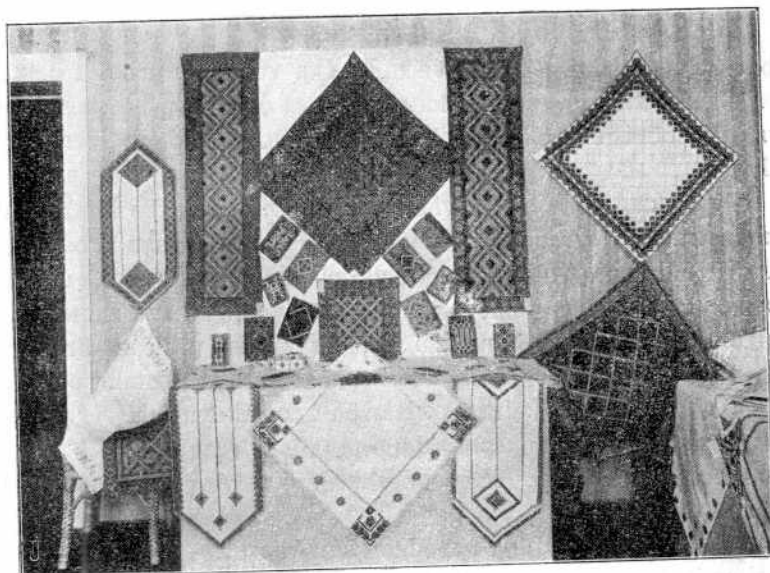
ž) **Voće:** Jabuke 4.000 q, kruške 3.000 q, šljive 3.500 q, trešnje 4.000 q, višnje 9.000 q, praske 800 q, kajsije 1.200 q, orasi 3.000 q, bajami 21.000 q, smokve 50.000 q, kesteni 800 q, dunje 600 q, rogači 4.000 q, oskoruše 300 q, naranče i limuni 600 q skupa 105.800 q.

dž) **Ulje:** oko 60.000 q.

Sem vina, za koje je, kao što je poznato, priređen poseban odsek u Šibeniku i o kom je niže posebno govora. Poljoprivreda primorja, dakle, zastupana je na Jadranskoj izložbi kompletno. Velik broj izlagača izložio je u malim uzorcima sve što se u Dalmaciji može da goji. Najbolje primerke izložili su Poljoprivredna Škola u Kninu, Drž. Poljoprivredna Stanica u Sinju i Drž. Imanje u Vrani, naročito u zrnu i snopovima žita. Racionalni rad tih institucija pokazuje maksimum, i ujedno vrlo rentabilnu visinu, do koje se na primorju može da razvije poljoprivreda. Poddelegacija čilske salitre demonstrira korisnu upotrebu veštačkih gnojiva. Slede čisto ratarski proizvodi svih gore izloženih produkata Dalmacije. Izložena ulja predstavljaju polufabrikate, koje tudinci rafinuju i zaslužuju ono što bismo mi sami mogli i morali. Zanimivi su diagrami koje je izložilo poljoprivredno odeljenje splitske oblasti. Iz tih je uzet veći deo gore spomenutih podataka.

Vinarstvo je posebna i jedna od najznatnijih grana primorske poljoprivrede. Po zvaničnim podacima, površina vinograda u samoj Dalmaciji zauzima nekih 38.780 ha, sa godišnjom produkcijom oko 900.000 hl vina. Od ovih je 1/6 belih, a ostalo crna vina i opoli. Jedna trećina celokupnog obradivog područja u Dalmaciji jesu vinogradi. Uza sve nedaće primitivnog priređivanja, i druge, dalmatinska su vina, hvala naročito podesnoj klimi, na glasu radi svoje kvalitete. I prihod bi od njeg bio velik, da nije, još za vremena Austrije, (koja kao ne-vinorodna zemlja nije imala razumevanja za unapređenje vinarstva) stalo da pomalo propada u nazadnjaštvu priređivanja i u zarazi lozne bolesti (filoksere). U promenjenim nacionalnim prilikama, ta se je slika izmenila na jednoj strani na bolje, no na drugoj na gore. Naša je država, opet, sva vinorodna i u njoj kao takovoj dalmatinsko vino ima slabu prođu.

Da se vidi produkcija Dalmacije u vinima, nanizaćemo ove podatke, po statistici iz god. 1923.

Čipke iz vezivo ženske zanatske škole u Splitu

	Belog	Crnog	Ukupno hl
1. Srez Benkovac	30.000	90.000	120.000
2. „ Dubrovnik	8.775	57.813	66.588
3. „ Hvar	50.900	42.300	93.200
4. „ Imotski	5.000	12.060	17.060
5. „ Knin	18.460	37.870	56.330
6. „ Korčula	18.000	90.000	108.000
7. „ Kotor	1.300	17.750	19.050
8. „ Makarska	—	13.685	13.685
9. „ Sinj	1.700	114.000	115.700
10. „ Šibenik	35.000	145.588	180.588
11. „ Split	8.050	67.962	76.012
12. „ Supetar	1.486	11.337	12.823
Ukupno	178.671	600.366	779.037

Vinsko odeljenje Izložbe bilo je, kao poseban odsek, uređeno u Šibeniku. Ma da je, po stručnom mišljenju, doba izložbe bilo nezgodno za vina, kojima je topla temperatura najviše opasna, izložba vina je ipak odlično uspela. Na izložbi su zastupane sve razne vrste naših vina od Sušaka pa do Pelješca, koliko u primarnom stadiju izradbe, toliko i u primercima industrijalizacije vina po tvornicama likera. Što posebno, što skupno učestvovalo je preko 100 izlagača sa 175 uzoraka vina, vinskih produkata i likera. Na izložbi se je nalazi-

lo izloženo poznato vino „žlahtina“ stolno vino sa otoka Krka, pa šibenska maraština i tartar, viško-bračka vugava, pelješki dingač, korčulanski grk, pjegura i rukatac. Sva su ova vina, po stručnoj oceni, bila odlične kvalitete, jaka vatrena vina izrazitog južnog karaktera.

Dve zadaće bile su na vinskom odseku Jadranske Izložbe: da demonstrativno skrene pažnju javnosti na našu vinsku produkciju, a s druge da poslovno omogući bolje plasiranje naših vina u unutrašnjosti. U prvom pogledu izložba je zadovoljila sve zahteve, u drugom delimično, jer je na izložbi bio zaključen priličan broj poslova. Baš u ovom pogledu, kao i u pogledu ulja i ostalih poljoprivrednih potrebština, Jadranska izložba kao takova bila je najpodesnija da pokaže i najneposrednije praktične rezultate, t. j. da urodi većom pažnjom i većom gravitacijom naših potrošača na dalmatinskom primorju.

Maslina, odnosno ulje i srodne industrije vrlo su važan faktor. Maslina je, u nizu raznovrsnih voćnih drveća južnih i kontinentalnih, na našem primorju odvajkada zauzimala vrlo veliku površinu; od XV. do polovice XIX. veka, dapače može da se govori o maslini kao najvažnijoj komponenti primorske privrede. I danas maslina zauzima $\frac{3}{4}$ celokupne obradive zemlje zasađene voćkama. N. pr. god. 1924., kad je rod bio priličan, masline su producirale oko 540 vagona ulja. Dakako da je i ovde racionalno gojenje i ovde u stanju da produkciju uvelike poveća. Najveća nedaća našeg ulja jest u tom što naši krajevi u unutrašnjosti ne poklanjaju veću pažnju tom produktu, već se rade služe sa inostranim produktima ili uopšte za svoju upotrebu rade rabe zejtin nego ulje. Na Jadranskoj izložbi nije uljarstvo bilo onako potpuno zastupano, a ni po onako reprezentativnim uzorcima kao što je trebalo očekivati. Stručnjaci su to konstatovali, ocenivši ujedno i razlog zbog kojeg je to bilo: pre svega što je zadnja kampanja ulja na primorju bila kvantitativno i kvalitativno osrednja, radi jače zaraze maslinove mušice a onda zbog toga što su do otvorenja izložbe već jače zalihe naših producenata bile iscrpljene ili rasprodane. Pored toga, iz nepoznatih razloga izostalo je prisustvo istočnog, crnogorskog, bodeljskog i dubrovačkog primorja, koji su predeli bogati s uljem, pa tako uljarstvo nije bilo potpuno. Iz ostalih predela bilo je zastupano nekih 30 izlagača sa 20 uzoraka. Od svih uljarskih zadruga, koji na našem primorju ima oko 18, bile su zastupane one u Murteru, Pučišću, Brusju i Ložišću.

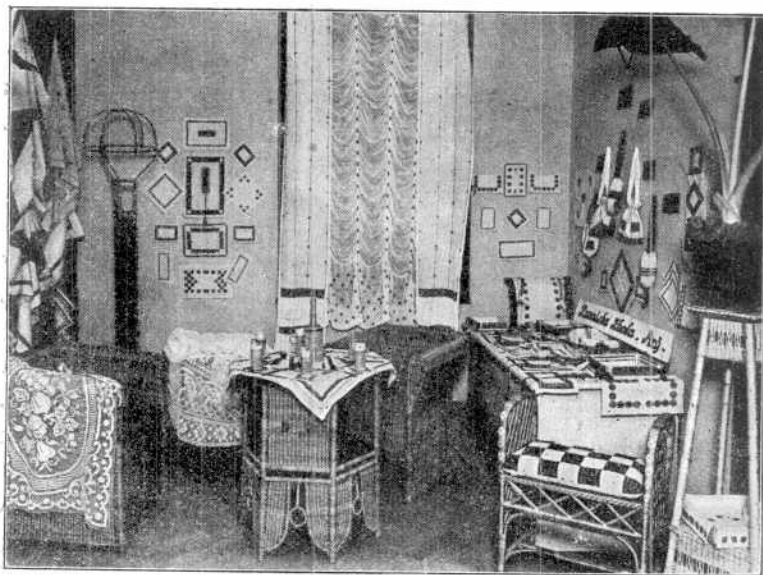
Vrlo je važno za privredu Dalmacije gajanje buhača, ove biljke za tamanjenje kućne gamadi. Kad je Dalmaciju pritisla najteža kriza,

posle rata, i kad je stalo da izdava jedno po jedno dosadanje vrelo privrede, vino, ulje itd. — dalmatinski su se zemljoradnici utekli sadenju buhača kao spasu. Teren je bio podesan a i konjuktura izvrsna, jer se je u Americi buhač uvelike tražio, pa se je sa izvozom mogao da zaradi velik novac, naročito s obzirom na ondašnju veliku cenu dolara. Tako su se i polja sva zasadila buhačem, i primorci su s njim stali da dobro zarađuju, sa relativno manje rada, tešeći se da će sa njim naknaditi gubitke na drugim područjima, (kg se je prodavao 100 din). Međutim, doskora se je i to izjalovilo, jer se je na inostranim, poglavito američkim, tržištima pojavio japanski buhač, koji je blizinom eksporta i cenom sasvim ugrozio naš proizvod. Pored toga došao je i pad dolara, radi čega svega se gojenje buhača danas više niti ne isplati, jer se mora da prodava po din. 10.— kilogram, a i za tu se cenu slabo traži. Ipak je produkcija buhača u Dalmaciji još uvek znatna, oko 8514 centi, što je mnogo kod lakoće te biljke. Kad bi se u našoj unutrašnjosti potražnja za taj dalmatinski proizvod povećala, (a izvesno je da njegovo prisustvo ne bi bilo nepotrebno!..) mogao bi ipak buhač da ostane važnim faktorom dalmatinske poljoprivrede. Na izložbi vidimo mnogo izlagača, a od znatnijih tvrtki, koje imaju i svoje mlinove za buhač, dve, jednu iz Šibenika, drugu iz Staroga Grada.

Zanimiv i važan za primorsku privredu je odeljak Zadružnog Saveza, u Splitu, koji je pod svojim imenom uredio deo jedne velike scbe i ispunio ga u lepom rasporedu i ukusnom redu svim onim što predstavlja zadrugarstvo u Dalmaciji. Najpre je izložena jedna karta Dalmacije, na kojoj je tačno naznačeno, gde se nalazi koja zadruga i koje je vrsti i u kojem je savezu članjena. Ta karta daje dobar i vrlo zoran pregled celokupnog zadrugarstva u Dalmaciji. Zatim su izložene slike mnogih zadružnih domova. Osobito je interesantno videti zadružne domove naših uljarskih zadruga, od kojih su neke poslale fotografije nutarnjih svojih uređaja, mlinova i motora, tako da se može da vidi, kako se proizvodi i pripravlja ulje. Izložena su izdanja Savezove „Zadrugarske biblioteke“ i razna godišta „Zadrugara“. Napokon su izloženi proizvodi pojedinih naših zadrugara, kao ulje, ružmarinovo ulje, buhač, bajame, konzervirana riba, kamenoklesarskih zadruga itd.

Industrija teža i lakša.

Posle ovog letimičnog pogleda na izloženu privredu — koju bi se još, potpunosti radi, moglo da upotpuni sa još mnogim sporadičnim i lokalnim industrijama, kao mljekarstvom, svilarstvom, medarstvom itd. — treba da se baci pogled na primorsku **veću i manju**

Radovi zanatske škole u Sinju

industriju. Tu su „Monte Promina“ veliko društvo za eksploataciju ugljena severne Dalmacije, „Adria Bauxit“, d. d, u Zagrebu, najjači eksporter dalmatinskog boksita, pa „Ruda“ d. d, Split, društvo za eksploataciju lignita, asfalta i dr., tupinolom „Orišac“ u Stobreću kod Splita, rudarsko društvo „Merkurium“ s. o. j. iz Splita i dr. Ugalj i boksit mogu da se označe kao dva najvažnija rudarska produkta Dalmacije. Ugalj se je u najvećem delu do sada upotrebljavao za našu obalnu plovidbu, a od česti i za ovamošnje industrije. Ugljenici pokazuju kapacitet dnevne produkcije od oko 400 tona. Industrijalizacija pak boksita, skreće na sebe sve veću pažnju, i u nju dalmatinski privrednici, koji se sa tom industrijom bave, polažu mnoge nade, uzmgone li da se ta ruda u širim dimenzijama racionalno iskoristi u svrhu izradbe aluminija i cementa. Izvor boksita iz Dalmacije iznosi od 1922—1925. nekih 100.000 tona, u globalnoj vrednosti od nekih 30,000.000 Din. Na izložbi je zastupana jedna daljnja ruda dalmatinska, t. j. asfalt, koji se dobiva u Paklini kod Vrgorca, i kod Trogira, pa živa, koja je ne dugo vremena otkrivena u Spiču (Sutomere), južno Boke Kotorske.

Važno je prisustvo mramora na Jadranskoj izložbi, jer mnogo vrsta mramora i kamena, mahom odličnih, ima naslaganih po našim primorskim kamenolomima. Danas postoje dva jača društva koja se bave sa industrijalizacijom našeg mramora, jedno u Drnišu, a drugo

(sa stranim kapitalom) u Hvaru. Ta društva rade sa modernijim iskorišćenjem, brušenjem i sl., te se mramor i kamen eksportiraju u znatnoj meri u inostranstvo. Pored tih industrija, postoji velik broj manjih kamenoloma. Industrija mramora i kamena poznata je na našem primorju još iz minulih stoleća, a za kvalitetu tog materijala važno je istaknuti, da se on upotrebio pri gradnji nekoliko poznatijih građevina u svetu, tako da je n. pr. iz bračkog kamena građen i Peštanski Parlament. U sadanje se doba također traži kao prvorazredna roba. Na izložbi vidimo blokove i ploče raznobojnih mramora, te slike kamenoloma i rada u njima. Drniška industrija izlaže tlocrt ležaja, koji se nalaze u općinama Drniša, Muća i Lečevica.

U velikoj industriji Dalmacije posebni odeo zauzmlju industrije karbida, cianamida i cementa, sa tvornicama u Šibeniku, Dugomratu, Omišu, Splitu, Solinu, Majdanu, Sućurcu i Sv. Kaju. Naš domaći kapital, nažalost, nije u tim industrijama toliko zastupan, da bi se tvornice mogle smatrati direktno našom nacionalnom industrijom. No njihova je uloga za naše primorje ipak vrlo velika, prvo stoga što našu zemlju upoznava u inostranstvu kao industrijsku i izvažaćku (na veći deo tih proizvoda ide na veliko u inostranstvo, gde uživa velikom renome), a drugo što sa njima nalazi zaradu velik deo našeg domaćeg radništva. Dakako, da, osobito u ovom poslednjem pogledu, sve nije u redu ni u skladu sa najvišim interesima našeg nacionalnog poseda na Jadranu. No, ukoliko na stvar štetno ne upliviše već sama kapitalna baza sadanjih naših slabih državno-političkih pozicija na Jadranu, upravo u ovome postoji jedna velika zadaća naših nadležnih krugova: da se brinu za čim veću korist iz tih industrija za naš narod i našu državu kao suverenu posednicu istočnog Jadrana. A to se, uprkos nesrećnoj slabosti one baze, gorespomenute, mnogo može da postigne razumnom i strogo nacionalno inspirisanom ingerencijom naših zvaničnih ili nezvaničnih faktora u delovanje ovih industrija. Od tih većih industrija nalazimo zastupane sve sem jedne, (splitske), i to „Sufid“ d. d. za iskorišćenje vodenih snaga Dalmacije, sa tvornicama u Šibeniku i Dugomratu. Ove iznose uzorke karbida i cianamida (veštačkog gnojiva), te fotografije slapova Gubavice i Krke, iz kojih tvornice crpe električnu snagu. Tvornice „Sufida“ raspolazu sa 70.000 HP, sedište je društvu u Trstu, a akcijski kapital iznosi 22.000.000 ital. lira. „Split“ a. d. za cement Portland iznosi uzorke poznatog azbestnog škrljevca „Salonit“, za pokrivanje krovova (godišnja produkcija 2.000.000m² ravnog i valovitog „Salonita“ sive crne, crvene i bakarne boje) fotografije tvornice i načina izradbe, sve u ukusnom aranžmanu. Port-

land cementa producira tvornica godišnje 20.000 vagona. „Dalmatia“ a. d. za tvorenje cementa Portland izlaže također uzorke, te zorno demonstruje izdržljivost produkata, prikazuje način proizvodnje i jačinu eksporta. Godišnja produkcija: 200.000 tona. Izlaže također fotografije radnja, koje je dosad tvornica izvela, kao mostova, peći i dr., te fotografije tupinoloma, ukrcavanja itd.

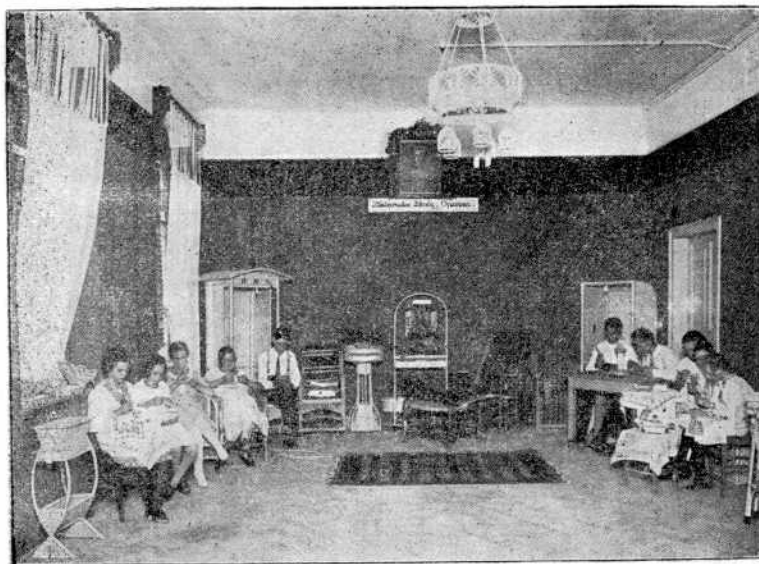
Ostale tvornice nisu izložile.

Lakša industrija Dalmacije pokazuje jednu veliku i interesantnu šarolikost. Pored mnogih od njih, na koje se posebno ne osvrćemo, jer su obuhvaćene općenitim prikazom raznih grana kao pomorstva, uljarstva, vinarstva itd., spominjemo industrije sardina, srodnu ribarstvu, ali koje radi svoje razgranjenosti i velike uloge u dalmatinskoj industriji, zaslužuje da se posebno spomenu. To su dva veća društva: „Sardina“ d. d. koje ima 5 fabrika (Komiža, Velaluka, Makarska, Trpanj, Postire) i drugo sa fabrikama u Komiži, Milni i Vrboskoj. Zatim društva sa po jednom fabrikom. Iz izloga d. d. „Sardina“ dobro se razabire razgranjenost i velika uloga koju vrši ova industrija na privredu našeg primorja, posebno ribarskih slojeva. Uzorci proizvoda, slike rada u tvornicama i naročito diagrami produkcije i prodaje, pokazuju da je produkcija ove tvornice u sve većem porastu, a također i da se i prodaja sve više penje. Pored ovog društva, dejstvuje još nekoliko tvornica konzervirane ribe u Dalmaciji, no budući one nisu izložile, nedostaju potanji podaci o njihovom sadašnjem radu.

U daljnu laku industriju ubrajamo dve fabrike zvona, u Splitu i Sušaku, od kojih je ona prva osnovana god. 1875. dakle pred pola stoleća.

Razvijena je industrija testa koja se vrlo izrazito afirmira sa izlozima triju fabrika. Tvornica u Omišu, osnovana god. 1922. i uređena sa najmodernijom mašinerijom, broji se danas kao najveća industrija testa u našoj državi. Kapacitet dnevne produkcije je 20.000 kg. Fabrika raspolaže sa električnom energijom od 200 HP, a zaposliva preko 100 radnika. Druga tvornica u Splitu, osnovana iste godine, također je moderno uređena te proizvodi prvorazrednu kvalitetu, sa napoletanskim sistemom sušenja. Mašinerija se sastoji iz 6 velikih presa, koje za 8 sati dnevnog rada produciraju nekih 30 q. Rade 24 radnika. Izlaže i treća tvornica, ona u Šibeniku.

Industrija likera također spada u najrazvijenije. Ukoliko je ona bila zastupana, uglavnom je sve koncentrisano na Vinskoj Izložbi u Šibeniku. U Splitu su zastupane samo 4 tvornice, i to 3 splitske i 1 iz Sinja.

Pletar skaškola u Opuzenu

Sa jednim izlogom zastupana je bila jedina primorska industrija pravljenja boja i kemičkih proizvoda, kao tinta, laštila za cipele i patos, te raznih hemijskih produkata.

Dve fabrike — obe u Boki Kotorskoj — predstavljaju jednu zanimljivu industriju: glinenu. Pokazuju veliku aktivnost, izrađuju prvovrni materijal crepova, punih i praznih opeka, ploča, vaza za cveće i svih drugih glinenih proizvoda, te mogu da pokriju svu domaću potrebu. Jedna od tih fabrika osnovana je god. 1908. te raspolaže sa najmodernijim strojevima i godišnjim kapacitetom do 4,500.000 komada raznog glinenog materijala, a sa zaposlenjem, pri normalnoj potpunoj radnji, od 100—200 radnika dnevno.

Na kraju je ceo niz najraznoličnijih manjih industrija od kojih spominjemo ove: pekarsku, mlinsku, mlecarsku, pravljenje sapuna i metala, lovačku, voštarsku, štamparsku, knjigovazačku, tkalačku, mastioničarsku, kožarsku, ortopedsku, cipelarsku, zlatarsku, farmaceutsku, sedlarsku, fotografsku, klesarsku, pletarsku i cvečarsku.

Odeljenja kulturne propagande.

Tim bismo bili prilično prešli ovo nekoliko odeljenja. Između tih glavnih kontura, bilo je mnogo pojedinačnih radova i detalja, od kojih se samo nešto može kao najzanimljivije da istakne: kiosk od korčulanskog kamena sa bistom Nj. Veličanstva na ulazu u izložbu, izrađen od kipara Mirkovića, odnosno klesara Fabrisa, pa divna soba

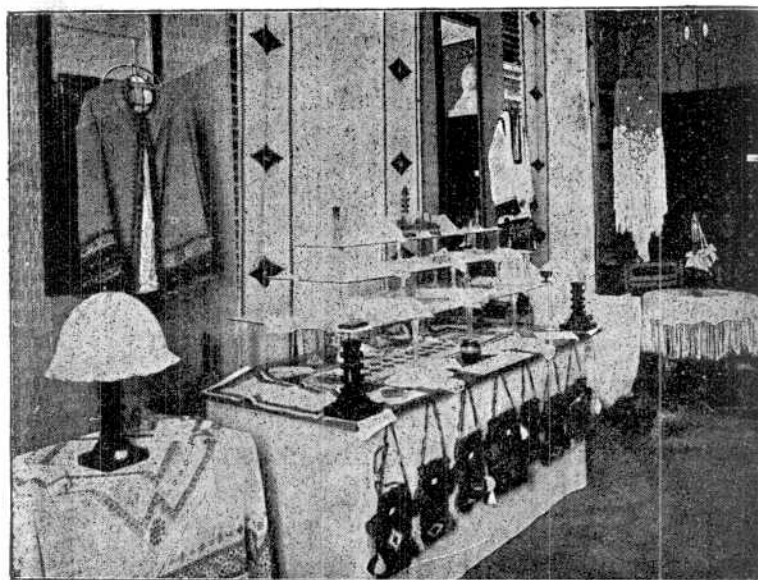

Tkaonica narod. čilima u zanatskoj školi u Splitu

općine Jelse, izradena po nacrtima M. Perisutija, statistika poštanskog saobraćaja, pregledna karta o razvitku katastarske evidencije u Dalmaciji od 1823—1925., pa jedna važna kulturna ustanova Splita, tek u zametku, ali sa već izrazitom fiziognomijom potrebnog faktora naučno kulturnog života ovog našeg rada na Jadranu. To je prirodoslovni muzej u Splitu, osnovan 1924. god. a predstavljen na izložbi po jednom delu svog materijala. Uprava tog muzeja htela je da posetiocima izložbe pokaže floru i faunu Jadranskog mora, pa je izložila najmarkantnije primerke riba, resina, školjaka, spužava, rakova itd. Posebno je odlično sačuvana iscrpiva zbirka resina iz splitske luke, sakupljena i preparirana pred punih 50 godina od jedne splitske poznavateljice i amaterke morske flore. Sve izložene ribe preparirane su u prirodoslovnom muzeju, po sistemu poznatog stručnjaka Dr. Gasta. U ovom treba spomenuti i zanimiv diletantski rad g. Jendrašića, učitelja vežbaonice u Mostaru, koji je izradio nekoliko naučno tačnih reljefa sa našeg primorja. Najinteresantniji je prikaz stanja iseljništva iz primorja, u kome su sa diagramima izloženi pregledi a) organizacije iseljeničke službe u Dalmaciji i primorju, b) tabele općenitog iseljivanja prema postotku iz krajeva Dalmacije i primorja u periodama po 10 godina od unatrag 100 god. do 1914. Pod a) razabiremo da postoji iseljenički nadzornik u Sušaku, Splitu i Dubrovniku, a lučki iseljenički komesar u Gružu. Pod b) vidimo da

prema broju iseljenika iz svog delokruga, pojedini srezovi na primorju stoje u ovoj skali jedan pod drugim: Split, Knin, Supetar, Dubrovnik, Kotor, Korčula, Šibenik, Krk, Hvar, Kastav, Bribir, Šinj, Rab, Makarska, Benkovac, Metković, Imotski pa Sušak. U interesantnoj pak tabli pod c) razabiremo da se je ovako kretao broj iseljenika u zadnjem stoleću. Od god. 1820.—1829.: 60—270 iseljenika; od 1830.—1839.: 250—760; 1840.—1849.: 250—300; 1850.—1859.: 1100—1250; 1860.—1869.: 700—3500; 1870.—1879.: 1400—4600; 1880.—1889.: 3300—7800; 1890.—1899.: 2300—5800; 1910.—1919.: 4500—12.500; 1910.—1914.: 9.000—12.000. — Dalje od početka rata, posebno nakon rata, nažalost nemamo, jer je poznato da do sada naša iseljenička statistika nije uopće uređena, a i ovo se bazira više na statistikama parobrodarskih društava koji se bave prevozom iseljenika.

Poslednji interesantan odsek čini celokupni propagandistički materijal na izložbi. U ovom ćemo najpre da se osvrnemo na posebno aranžirani izlog Jadranske Straže, koja je u njem delomično demonstrirala onu veliku moralnu i propagandističku akciju, razvijenu za dosadanje tri godine njenog rada. U tom izlogu nalazimo najpre dekorativno izvedenu simboliku 1000-godišnjice našeg pomorskog života, sa liburnom Tomislavljevom, koja je pred jedan milenij afirmirala pomorsku snagu našeg naroda, te sa slikama današnje naše ratne mornarice, slikom pokrovitelja Jadranske straže Prestolonaslednika Petra i onom zaslužnog osnivača i predsednika društva g. min. n. r. Jurja Biankinija. Sve to ukusno nasvođeno zastavama naše ratne i trgovačke mornarice, te amblemima Jadranske Straže. Podno izloga raspoređen je velik broj pomorsko propagandističkih edicija, koliko onih koje je izdala Jadranska Straža, toliko i drugih, pa i inostranih. Jedna karta pokazuje današnje stanje naše trgovačke mornarice, modeli ilustruju našu pomorsku istoriju, razni propagandistički artikli i velik broj plakata izdatih od svih najrazličitijih ogranaka društva, tumače celokupni dosadanji organizacijski i propagandistički rad Jadranske Straže. Ovu više organizacijsku i nacionalnu aktivnost produžuje Savez za unapredjenje turizma na Primorju jednom svojom vrlo razgranjenom aktivnošću u čisto propagandističko-turističkom pravcu. I predstavlja to na izložbi vrlo živo i reljefno. Na jednoj od naših slika vidi se bogatstvo i opsežnost tog izloga, a ako tome priključite još velik broj slika i plakata porazmeštenih izvan jedne same dvorane, dobićete jednu veliku zbirku fotografija, uljenih slika, akvarela, crteža, diapozitiva i reprodukcija primorja i to historijsko-umetničkih spomenika, naših kupališta i l-

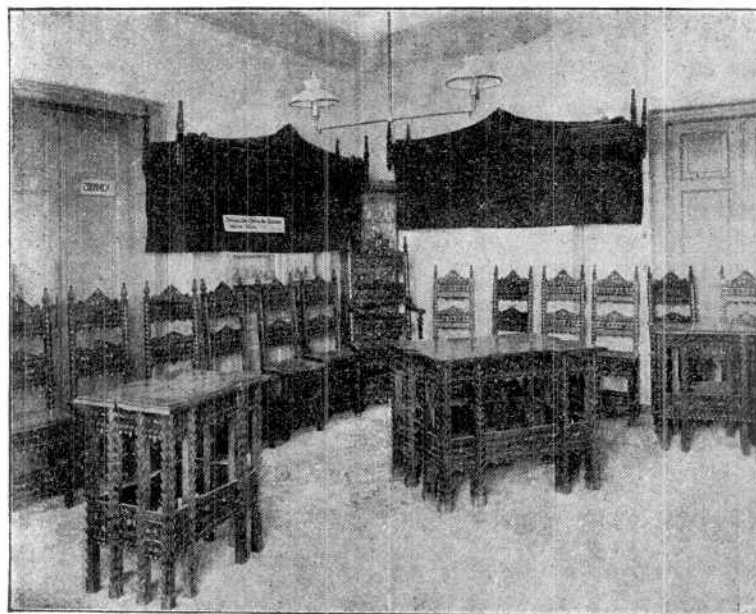
Ženska zanatska škola u Splitu

tovališta; te na kraju reklamne fotografije raznih hotelskih i kupališnih preduzeća na primorju. Ima najrazličitijih karata, diagrama i brošura, vodiča, dopisnica, mapa, prospekata, itd. priređenih od triju ovde zastupanih primorskih saveza za turizam, onog u Splitu, u Dubrovniku i Sušaku. Posebno spominjemo diagrame i tabele: sa ovim podacima o klimatskim prilikama na Jadranu: 1. Jugoslovenska rivijera (srednja mesečna temperatura vazduha u raznim mestima naše obale); 2. Naš Jadran i severna mora u letnjoj sezoni (temperatura vazduha); 3. Dalmacija i italijanska kupališta na Jadranu u zimskom polugodištu; 4. Dalmacija i Zapadna Italija u zimskom polugodištu; 6. Naša i francuska rivijera (temperatura na istoj geografskoj širini); 7. Dalmacija i Alpinske klimatske stanice; 8. Naše primorje, Egipat, Alžir i Sicilija; 9. Toplina mora (Jadransko, Severno i Baltičko More); 10. Oborine u milimetrima; 11. Broj kišovitih dana na Jadranu; 12. Intenzitet sunčanih zraka tokom godine i 13. tokom dana.

Veći deo celokupnog obrta našeg primorja, narodnog i veštačkog zauzeo je sam jednu čitavu zgradu. Tako sakupljeno, to je blago činilo jedan izvanredan utisak, a njegova dobra afirmacija u inostranstvu, baš nedavno na dekorativnoj izložbi, svedoči o kvaliteti i visini tehnike sa kojom se sve to izrađuje. Od veštačkog obrta spominjemo nekoliko vrlo razvijenih tvornica pokućstva, koje ne daju

ni zaseban stil niti pokazuju neku drugu osebnost nacionalnu, no koje se sa svojom solidnošću i ukusom po svemu mogu da mere sa sličnim tuđim industrijama. Vrlo je bogat pregled našeg veštačkog drvodelstva, pletarstva, dekorativnog i stručnog crtanja, šivanja rublja i pravljenja odela, čipkarstva, tkalaštva, narodnog veziva, klesarstva, filigranstva i svakog drugog zanatstva, te, na kraju, raznih tehničkih preduzeća i radnja. Sve to zastupano sa radovima nekoliko stručnih škola ili čak po samom živom radu koji su izvodili, za celo vreme trajanja izložbe, učenici i učenice pred posetiocima. Filigranske radnje dalmatinskih zlatara zadivile su posetioce izvana, koji su sklopili mnoštvo narudžaba na licu mesta. Samo Nj. Vel. Kralj, prilikom svog boravka u Splitu u septembru mesecu, za koji je veliki događaj rezerviran bio jedan deo Jadranske Izložbe, ostao je prijatno iznenađen jednim dalmatinskim filigranskim radom, koji je predstavljao glavu Nj. Vis. Prestolonaslednika, te je zaželeo da to ima. Izlagatelj je bio srećan da Kralju daruje taj predmet. Sa posebnom pažnjom uređeni su, a od publike razgledavani, izlozi originalnog narodnog obrta, koji je, pored struka već spomenutih, zastupan sa glasovitgm vezom sa ostrva Paga i sa jednostavnim narodnim glinenim radom modeliranja i pečenja raznih posuda, živo insceniranim sa samim radnicima-seljacima iz okolice Sinja. Trebalo bi sav prostor koji je zauzeo ovaj članak, a da se obradi samo ovo divno odeljenje puno smisla za estetiku i marljivost. Prelazimo ovako letimično preko njega, jer će čitaoci Almanaha imati prilike, da se iz posebnog članka informiraju o značenju i stanju narodnog obrta na Jadranu.

Jedan poseban odsek izložbe činio je prikaz svih slikara umetnika, koje je dalo naše primorje, u rasporedu prema njihovoj ulozi u razvitku naše umetnosti. U foajeu Narodnog Pozorišta izložena su tri klasika dalmatinske slikarske umetnosti, Vlaho Bukovac, Celestin Medović i Ivan Rendić, dok je u drugom odeljenju skupna izložba svih ostalih, predstavljenih po ovom broju izloženih dela: Miho Marinković sa 8 dela, Ivan Meštrović sa 3 dela, Toma Rosandić 7, Jozo Kljaković 2, Emanuel Vidović 7, Marko Murat 4, Ignjat Job 1, Marin Studin 9, Lovro Rogulić 1, Vinko Foretić 14, K. Štambuk 1, Frano Menegelo 2, Frano Kršinić 10, Frano Cota 4, Jerolim Miše 11, Katica Gatin-Dujšin 3, Zoe Boreli-Alačević 1, Rade Tomazeo 6, Jure Plančić 12, Virgil Menegelo Dinčić 4, Juraj Škarpa 2, Ante Katunarić 7, Karlo Mijić 5, Marin Tartalja 10, Ivan Mirković 9, Marko Rašica 2, Andeo Uvodić 2, Šime Dujmović 1, Milan Tolić 1, Stipan Baković 2. O umetničkom delu čitaoci će također moći da se iscrpno izveste iz posebnog članka.

Pokućstvo općinske

* * *

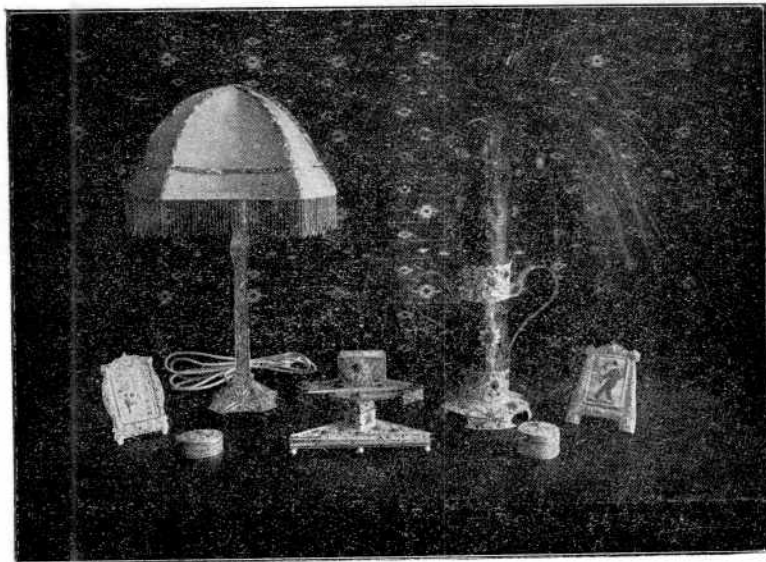
Tako bismo, sve u suvim šarama i širokim potezima bili prikazali u celoj njenoj slici ovu prvu afirmaciju našeg Jadrana.

Sa kakovim je uspehom ona izvršena? Koje su stvarne koristi donesene?

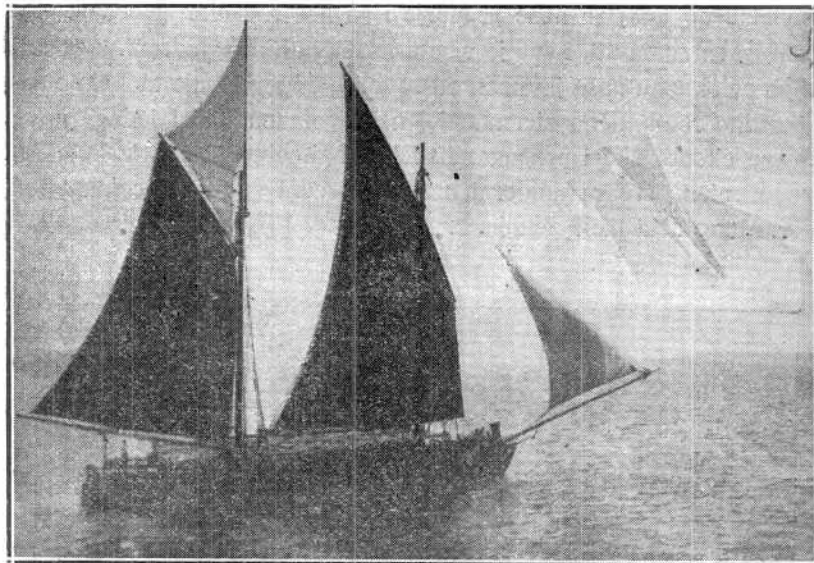
Izložbu je, prema statistici, posetilo nekih 30.000 posetilaca. Oni koji su videli velike strane velesajmove bili su sa tim brojem nezadovoljni. Da naša javnost iz unutrašnjosti još uvek nije izašla iz svojih uskih kontinentalnih vidika. Da još uvek ne razume našu težnju za morem. Da nije poklonila pažnju Jadranu ni ovaj puta, kad je mogla da u velikom broju pohrli na Jadransku Izložbu u Split.

Ne kažemo da nema istine i u tim tužbama, koje su izraz poglavito privrednih težnja, i koje su uočile, da na Jadranskoj izložbi nije bilo onoliko sklopljenih trgovačkih poslova koliko bi to trebalo da je bilo. Međutim držimo da je potrebno ovaj prvi korak našeg Jadrana posmotriti s druge strane. On je prvi korak svoje vrste i imao je prvenstveno demonstrativnu zadaću. On je za jedan velik deo javnosti otkrivenje i putokaz. Više je predskazanje nečeg velikog što ima da nastupi, nego li nečeg osrednjeg što ima da ostane osrednje. U tom pogledu ono 30.000 posetilaca za Jadransku izložbu su ogroman dobitak. U tom pogledu je celokupna Jadranska izložba jedan

epohalan događaj za naše primorje i za naš rad oko Jadrana. Sa njom treba nastaviti, i sve je više usavršavati, dok Jadran ne postane za celokupnu našu javnost, od severne do najjužnije tačke, ne samo jedno romantično stremljenje, nego polazna tačka jedne nove zdrave ekonomske i propagandističke agitacije, tačka iz koje se, produženjem, stvara moderni, novi, napredni pravac celokupnog privrednog dela naše zemlje.

Filigranski radovi u Splitu

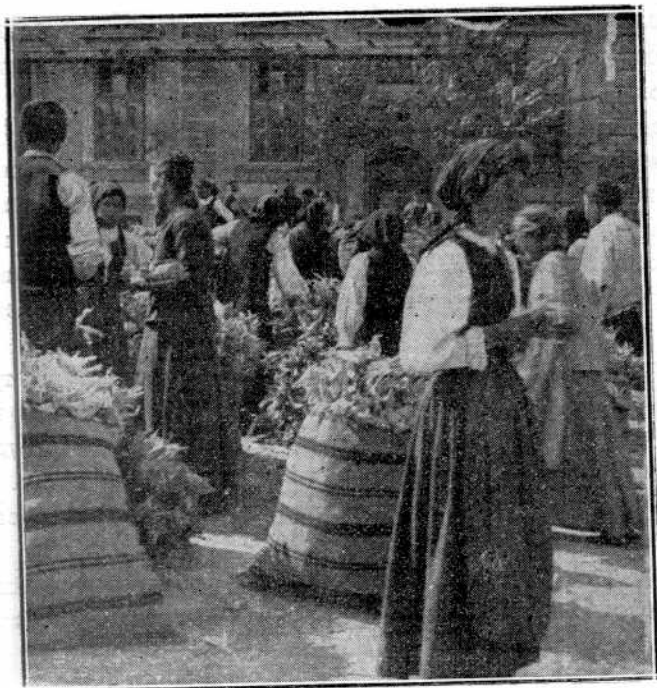
На Јадрану

Stanko Ožanić

ИЗЛОЖБА ВИНА У ШИБЕНИКУ

Сретна је била замисао, да се пригодом отворења личке жељезнице, у Сплиту приреди изложба приморске привреде, те да браћи из осталих крајева наше простране домовине покажемо, што имамо, па да и сами видимо, на чему смо са нашом привредом. Првобитно се мислило изложбу приредити само у Сплиту, ну од тога се на захтјев Шибенчана одустало и препустило посебном одбору у Шибенику, да тамо уприличи изложбу приморских вина. И ако је тиме јединственост предузећа трпила, ипак је винска изложба у Шибенику успјела у потпуној мери и дала доказа, да подјела изложбе на два мјеста није била од штете у колико се односи на само винарство; али је тим одвојењем трпио свеукупни приказ приморске пољопривреде, јер је вино ипак главни наш производ, и многи страни посјетитељи изложбе у Сплиту нису посјетили изложбу у Шибенику.

И ако је изложба отворена за најврѹће доба године у часу, када су вина већином распродана, или када због слабијег поступка имамо највише покварених вина, она је ипак потпуно успјела и дала праву слику о нашој винској производњи дјелујућ поучно не само на трговце са вином него и на вино-

На вашару

градаре, који су на изложби могли да виде, што се све даде
получити са нашим грожђем уз мало више пажње и помње
за свој производ. Довољно су била заступана столна бијела
вина, свијетли и тамни ополи, те вина за сљубљивање. Десертна
вина уопће, па ракија лозовача, (дропуља, комовица) били су
заступани у сразмјерно већем броју узорака, него би то одго-
варало фактичној производњи. По врсти типа било је изложено
узорака:

Црнога вина за крижање (сљубљивање)	48
Тамних опола	23
Свијетлих опола	22
Жутине	22
Бијелих столних вина	31
Десертних вина у све	29

и то: Марашкина 10, Вермут 5, Грк 3, Тартар 1, Дингач 2,
Печено вино 4, Мушкат 2, Шампањац 2 узорка.

Осим тога било је изложено још и неколико узорака
добрака, добре домаће квасине као и разних ликера, који се
производе у околишу шибенском.

Излагача је било 49. Сва изложена вина, у колико су приспјела до 3 дана пре изложбе, била су хемички испитана на садржај алкохола, укупних киселина и екстракта.

Резултати анализе били су одлични; они означају, да је изложба вина у Шибенику обиловала првокласним типовима и дају доказ, да наша винска производња типова јужнога карактера ни најмање не заостаје за сличним производима Италије, јужне Француске и Шпањолске. Придигнућем нашега винарства, о чему се сада живо настоји, биће наш производ надамо се још бољи него је био на овој изложби.

Одбор за приређење винске изложбе имао је доста труда. Народ још није упућен и не схваћа сасвим вриједност излагања свога производа, па је требало и наговора и побуде да се получи овај лијепо успјех. Идућа изложба биће већ боље схваћена и богатије узорцима провиђена, па ће као таква показати и материјално већи успјех.

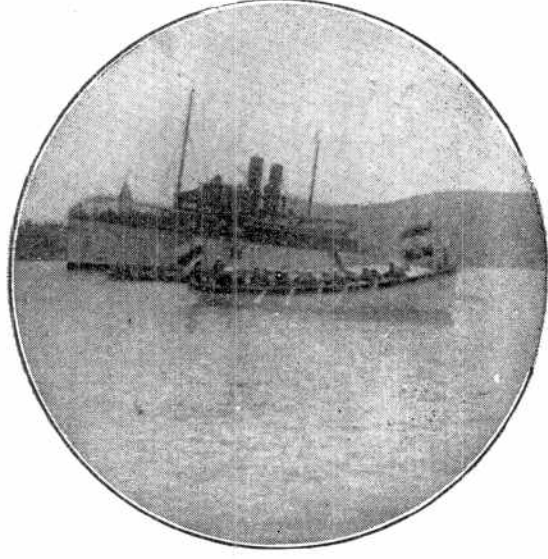
Ова прва изложба вина имала је и трговачког успјеха јер је посредством њезиним склопљено неколико овећих послова и створена основа за даљње послове.

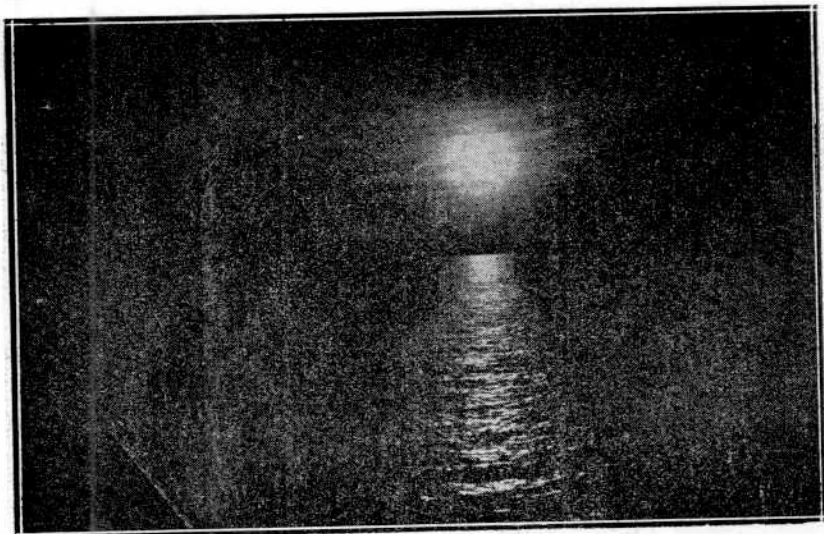

IV

ОДБРАНА

Sa Jadrana

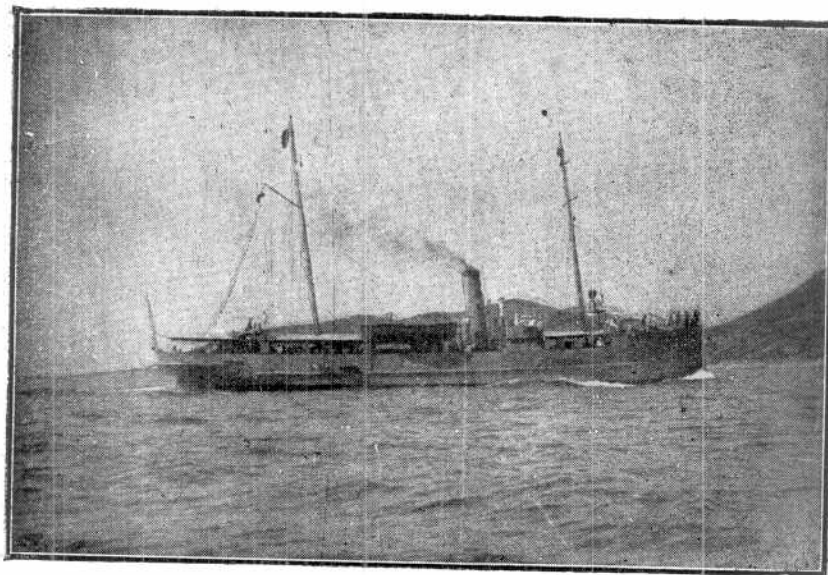
Dr. Ivan Bulić:

NA MORU JE NAŠA PROŠLOST I BUDUĆNOST

Na Jadranskoj izložbi obdržanoj u Splitu prošloga ljeta, u odjeljenju pomorskom stajala je u jednom hodniku tabla sa napisom „Pelješko Pomorsko Udruženje.“ Do te table bilo je više slika i modela jedrenjača pelješkog udruženja, a na tabli upisano nekoliko podataka: „Pelješko Pomorsko Udruženje“ osnovano g. 1865, sa sjelom u Orebićima, imalo je glavnicu od forinta 2—300.000;*) — posjedovalo je 29 „barkova“ (jedrenjača na 3 katarke) i 4 „brika-škunera“ (na 2 katarke). Društvo je imalo na Orebićima i svoje brodogradilište. Prvi brod zvao se „Adam“ a svi su ostali nosili bibliiska imena. Na brodovlju društvenom bilo je zaposleno preko 600 domaćih pomoraca. Poslovi su sjajno napredovali, te je društvo nakon 5½% otpisa za rezervni fond i nove nabavke dijelilo 68% dividende. Pojava parobroda prisilila je društvo na likvidaciju, te je društvo g. 1888, nakon rasprodaje brodova, društvenog doma u Orebićima i škvera, završilo svoj život.

U katalogu izložbe bilo je nekoliko daljih podataka o pomorskoj sposobnosti pučanstva u ovom malom primorskom gnijezdu na dalmatinskoj obali:

*) Oko pet milijuna švicarskih franaka — 50 milijuna dinara danas, a onda je to predstavljalo još daleko veću vrijednost.

Iz naše mornarice

U općini Orebića na Pelješcu pred 30 godina bilo je:

Pomorskih matrikula (moroplovnica)	947
Kapetana i poručnika duge plovidbe	316
Upravitelja obalne plovidbe	63
Brodova duge plovidbe	105
Brodova obalne plovidbe	32
Parobroda duge plovidbe	3
Parobroda obalne plovidbe	1

Ova tabla i ovi podatci učiniše na mene dojam nadgrobna spomenika, na kojemu su uklesane zasluge jednog pokojnika. Ali spomenik na pustom groblju uginule slave i moći sjeća na prolaznost života.

I ovo je samo jedna od nadgrobnih ploča našoj negdašnjoj snazi na moru!

Kolika razlika u samih 30 godina! Općina Orebićka na Pelješcu imala je pred 30 godina oko 1000 „matrikulanih“ pomoraca i oko 400 „kapetana“ duge i male plovidbe, a danas čitavo nezino stanovništvo broji malo više od 2000 stanovnika, a na Jadranskoj izložbi bijaše čitav poluotok pelješki zastupan sa slikom jednog jedinog parobrodca.

Kamo ode taj narod? Odgovara ti suprotni otok Korčula, sa kojega se u samoj ovoj godini, iz sama dva mjesta, iz Blata i Velelu-

ke, iselilo u malarični Brazil preko 1200 stanovnika. I samom našem Kralju, kada je ovo doznao pri svom triumfalnom putu kroz Dalmaciju, viruo se iz dubine srca poklik: „Ta to znači jednu izgublenu bitku, ta sramota u bogatoj državi mora da prestane“. I Kralj je još rekao: — „Divna zemlja, ali velika siromaština“.

Danas siromaština. A pred 30—40 godina cvalo je bogatstvo i na Pelješcu i na Korčuli i drugovdje po Dalmaciji, jer more je davalo bogatstvo — a more je „izdalo“.

More je izdalo kada su parobrodi istisnuli jedrenjače i naši se pomorci brzo ne snašli, a tuđa dominacija nije ni željela, da naši ljudi budu jaki na moru, te su nam tuđinski kapital i tehnika oteli naše more.

Danas je do nas, da preotmemo staru slavu i bogatstvo, jer smo svoji na svome moru i u svojoj zemlji.

* * *

Pregledajući modele i slike brodova „Pelješskog pomorskog udruženja“ namjerih se na sliku sa napisom „Bark Jared“, a to je jedno od 29 biblijskih imena pelješskog brodovlja.

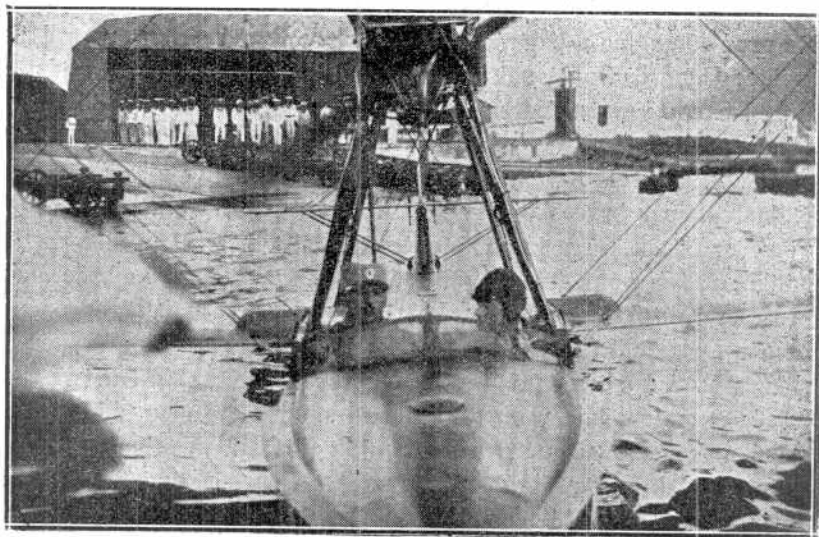
Ime „Bark Jared“ predočuje nama postarijima vinjetu jedrenjače sa tri katarke na naslovnoj strani jedne knjige, koju smo u mladosti sa požudom čitali i „zobali“ i koja u nama svima izazivlje spomen na najmilije i najzabavnije štivo o moru i o životu pomoraca.

To su „**Slike iz pomorskog života**“ **Jurja Carića**, koje su izašle pred 40 godina u izdanjima „Matice Hrvatske“ u Zagrebu u dvije knjige: U prvoj knjizi opisuje Juraj Carić putovanje preko Jadranskog i Sredozemnog mora, u drugoj preko Crnog mora i Atlantika. Oba je putovanja proveo pisac kao mladi poručnik na „Barku Jared“ pelješskog društva. Kritika je nazvala to djelo pomorskim romanom, jedinstvenim u hrvatskoj i u svjetskoj literaturi. I sa potpunim pravom, jer pisac „Slike iz pomorskog života“ okuplja u sebi rijetke odlike: rođena otočanina i pomorca, vrsna nautičara, koji je kao profesor i direktor nautičkih škola odgojio čitave generacije pomoraca u Dalmaciji i Hrvatskom Primorju, te izvrsna pripovjedača i slikara pojava mora i prizora iz pomorskog života, čiji čar i ljepote osjeća svom snagom primorske duše i svom svježinom mlada poručnika, koji ploveći morem ostvaruje najliepši san primorskog dječaka. Odlike Julesa Vernea i Edmonda de Amicisa, spojile su se u Jurju Cariću, uz široku slavensku dušu, da proizvedu njegovo prvo i najbolje literarno dielo, jedino naše djelo zabavno i poučno iz pomorskog života, u kojemu sam auktor navodi, da je htio „da opiše

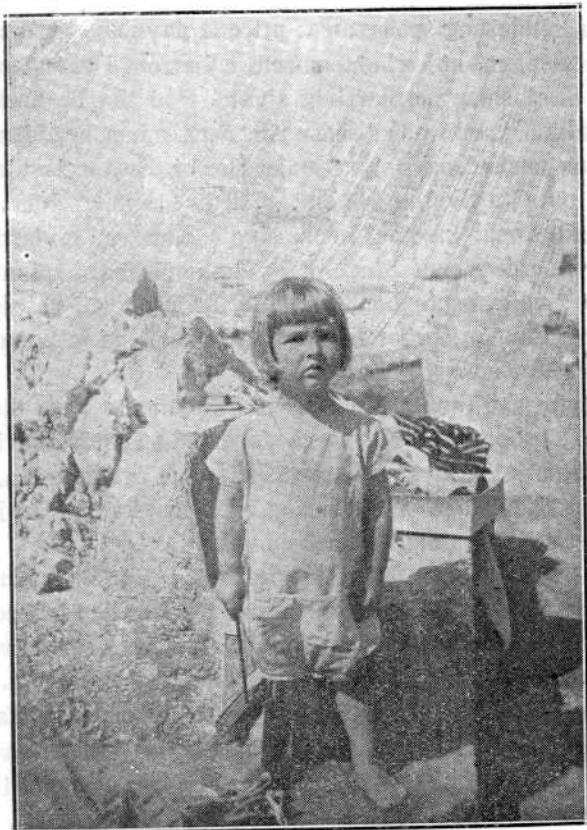
život mornara, čije muke i radosti je sam vidio i donekle dijelio kroz pune dvije godine, nastojeći usput da koju reče o zanimivim pojavama uzduha i mora“.

Kao epilog Jadranskoj izložbi pomorstva, koja je uspješno evocirala i zornom predočila našu pomorsku prošlost i pokazala puteve našoj budućnosti na moru, izlazi do malo drugo izdanje Carićevih „Slika iz pomorskog života“, djela neprolazne vrijednosti i aktuelne važnosti za današnji naraštaj, koji će čitanjem ovakova djela da se oduševi i zanese za morem i da crpe pouke i poriva, te u slobodnoj domovini i na svome moru preuzme negdašnju slavu i moć, koju su primorski Hrvati kroz vijekove čuvali, dok su ovo more dohranili u jedinjenjnoj domovini i Slavenstvu.

„Bark Jared“ sa svojih tridesetak pomorskih drugova, bili su i prošli; para i parni strojevi potisnuli su jedra i jedrenjače; vještinu komplicirane manovre jedrima i vjetrom zamijenili strojevi; „morske vukove“, suncem i morskim slapom opaljene i očeličene nadomjestili elegantni salonski kapetani; mrke mornare, braću i sustradacoce kapetanove, pomorski radnici; izmjenu zapovjedi i bratskog razgovora — telefonsko zvonce ili puce komandantovo; blage mornarske oči, upriličene od prirode prama vječnoj borbi sa nevjernim elementom, te prama trajnom dodiru sa čudesima božjim, nadomjestili su durbin ili bežični telergafi i telefoni . . . Zamukla je i pjesma mornarska!

Naš Kralj u hidroavionu

Prestolonaslednik na Primo-ju

Progres je orijaškim korakom umanjio onu silu, koju su kršni dalmatinski pomorci crpali iz svoga borbenog života na moru; potisnuo domaće trabakule, brigantine, škunere, barkove sa bijelim jedrima: bezpotrebnom i suvišnom učinio staru vještinu, snagu, otpornost, odvažnost, trajno gledanje u lice smrti; povukao mrke pomorce u zatišje rodienog seoca, da žive obradjujući vrtove i čuvajući mile uspomene negdašnjih „viagja“, u sjećanju na slavu, ljepotu, opasnosti prošlih dana, — i na uginulo blagostanje pomoraca.

Morem ne plove više lagana bijela jedra, drugovi galebova, već grđni gorostasi, sukljajući crni dim, plašeći bijele galebove, rastjeravajući dupine i pliskavice.

Samo po osamljenim svetištima kao u splitskom Pojišanu, u Dubrovačke Gospe od Milosrđa i u svakom primorskom gnijezdu možeš da motriš primitivne „zavjetne“ slike jedrilica u opasnosti,

potapljanja i čudesnog spasavanja: priče iz davnine, pjesme harnosti prama Svevišnjem, koji vlada morem i vjetrom i ravna nestalom sudbinom negdašnjeg mornarskog života. Pod tim bezbrojnim slikama ganutljivi kratki opisi opasnosti, a na njima negdašnja imena ladja: imena posvećena Bogu i Majci Božioj, Svecu zaštitniku rod-nog kraja, putniku Svetom Nikoli . . . ili imena mile žene, dragog djeteta, čestita oca; kadgodj imena dvaju kumova, suvlasnika i sa-radnika; još češće složne braće. I u ovim napisima: jedna poezija negdašnjeg života, osnovana na religiji, na porodici, na slozi i lju-bavi braće, kumova i prijatelja; posveta onom što je pomorcu naj-milije i naisvetije . . .

Sve su to mali muzeji pomorstva, u kojima se čuva dio života, proživljeno i propaćeno; bez traga današnjim anonimnim imenima, pustim siglama koje označuju zakonske forme društva ili „predmet preduzeća“, a bez ikakova osjećajnog značenja, kao što se je i život pomorca pretvorio u obrt i industriju.

Progres neumóljivo briše život prošlosti i sve izjednačuje; sna-gu pojedinca podređuje snazi općenitosti; silu mišica i lične kuraže podređuje prirodnim silama koje ljudski ukroćuje i zauzdava.

Ali Progres, koji neminovno mora da počiva na Pravdi, izbrisao je ujedno i još jednu prošlost i poslije trinaest stolieća dao da mi, koji smo kao narod pod tuđim imenima i zastavama bili valove i pro-nosili svijetom tuđe ime i tuđu slavu, postanemo gospodari i svoga doma i svoga mora i da na njemu vijemo našu trobojnicu.

U neprestanoj kretnji, u neprestanom pretvaranju i stvaranju kroči se postepenom usavršavanju i poboljšavanju. I nije fajde žaliti za prošlošću ni za inaštvom pojedinaca, već gledati u budućnost, ogledajući se sa harnošću i sa ljubavlju na ono što je bilo i prošlo.

Moderni promet na moru je istisnuo sa mora poeziju, ali je uklonio i veće opasnosti, stradanja i žrtve, u koliko nije za sada za-hvatio u svoju mrežu nove žrtve u socijalnom pogledu, da i to s vre-menom izčezne. Ali more danas nije rezervirano područje, na koje-mu može da se blaži, kriepi, okorišćuje i izlaže stradanju samo smioni pomorac. Danas je more najširi, nailakši, najjeftiniji drum, koji prevozi milione ljudi i milijarde tona tereta, koji zbližava i uie-dinjuje u zajednički rad najudaljenije krajeve, koji olakšava izmjenu dobara i misli i približava postepeno čitavo čovječanstvo u jednu zajednicu ideja i interesa.

Na more treba da novim silama stupimo, da stupimo sa odu-ševljenjem i vjerom, da je na njemu naša budućnost.

Sve uvjete za to imamo: obalu sigurnu i razvedenu u bezbroj

luka; narod odvažan i snažan; vještinu zamjernu; prošlost ponosnu.

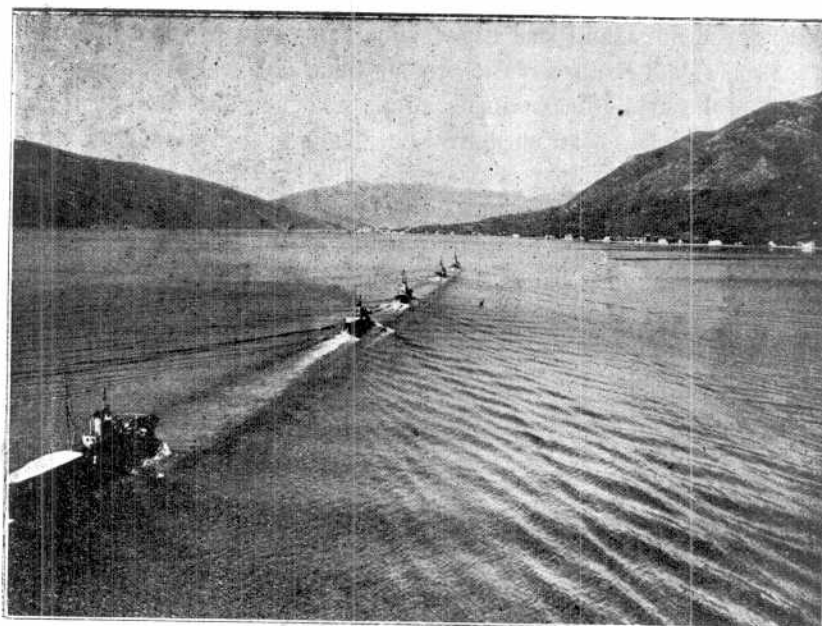
I naš mladi Kralj, kada je prošlog ljeta, dolazeći preko predjela Južne Srbije krvlju oslobođenih, preko junačke Crne Gore i sa vilovita Lovćena, sišao na more i po njemu se provezao kroz ekvinoxijalnu oluju, kao kroz neki simbol oluje kroz koju je narod prošao dok je do slobode i jedinstva došao, — stigavši u srce našega primorja, u starodrevni Split, izrekao je znamenite riječi:

„Dalmatinci, budite i odsele kao i dosele vjerni čuvari našega mora; za Vama stoji cijela ujedinjena Domovina.

Ove su riječi bile odjek velike duše pradjeda Mu Njegoša!

Kraljeve riječi su zavjet. Treba ga izvršiti!

Одлазак торпиљарка на лансирање

НАША РАТНА МОРНАРИЦА

И прошла година представља, у животу Краљевске Морнарице, даљи систематски развитак. Са скромним расположивим средствима радило се је и даље, на усавршењу оно мало материјала и ситних бродова и на што бољем васпитању особља.

У априлу 1925. године вршио је Министар Војске и Морнарице, ђенерал г. Душан Трифуновић први свој преглед Морнарице. После детаљног инспирања Морнаричких установа у Боки Которској, пропутовао је Министар, као Министар Морнарице, на јаhti „Вила“ сву нашу обалу, од Боке до Сушака, и вратио се задовољан у Београд.

У септембру је наступило, од Морнарице кроз године очекивано путовање Њихових Величанстава Краља и Краљице на обалу.

Врховни је Командант имао први пут прилике да види нашу Јадранску Флотилу, која је додуше слаба и са малим незнатним јединицама, али пуна одушевљења, очекивала свога Краља.

Кад је Његово Величанство Краљ, са пароброда „Карађорђе“ у Бару, одмах по свом доласку на наше море, сигналом објавио свој поздрав Флоти, са палуба наших бродова одвраћен је поздрав, громким узвиком одушевљених посада.

У Боки Которској посветио је Врховни Командант цео дан прегледу Морнарице и њених уређаја. Флотила миноносаца и торпиљарка извршила је вежбе пред Боком, убојно гађање, минерске вежбе, лансирање торпеда, тактицирање и т. д. којима је Његово Величанство Краљ присуствовао, на јахти „Вила“ и на торпиљерки „Т8“.

На ручку, датом приликом Краљевог боравка у Тивту, у официрском дому, изразио је Врховни Командант, у кратком говору, сав свој интерес за Морнарицу и њен развитак, своје задовољство са виђеним и своје очекивање: да Морнарицу чека лепа будућност. У своме одговору на Краљеве речи, Министар Војске и Морнарице изразио је, у име Морнарице, њену оданост Краљу и наду, да ће сада наступити нови период бујног развитка и пораста овог дела наше наоружане силе.

И заиста, сви су у морнарици имали осећај, да је са првом посетом Краља Александра Морнарици, за ову наступила ера њеног правог развитка и садањег доба првог почетка и вере у успешан рад за будућност.

Неочекивано дизање Краљево хидропланом у небо Боке Которске и над њезина брда, било је знак великог Краљевог поверења према поморском ваздухопловству и Морнарици уопште. Кад се је, после Краљевог лета, хидроплан „Ш5“, — врло добар производ наше домаће индустрије, — вођен од хидропилота, поручника бојног брода, г. Никше Нарделиа, опет спустио на хидропланску станицу у Ђеновићу, дали су сви присутни: Министри, посланици, официри и морнари, као и присутни грађани, одушка свом одушевљењу, дуготрајним клицањем. Састави хидроплапа, често до 12 и више, пратили су стално Краљев брод. Никада није било ни најмањег квара. Кад се је, за време вежбања флотиле пред Боком Которском, један већи бомбардерски хидроплан, успркос мало немирног мора, спустио на море, послата му је торпиљарка у помоћ. Али, на чуђење свих присутних, јавила је торпиљарка, да је хидроплан исправан и да чека моменат подесан за фотографирање.

Миноносци и торпиљарке пратиле су стално Краљев брод

А Л М А Н А Х

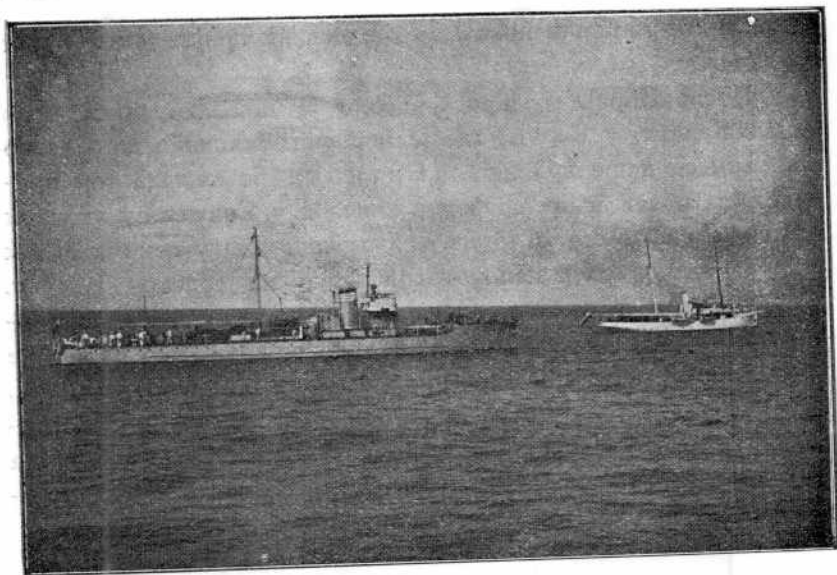
Поздрав наше флоте

све до Шибеника. Пред Сплитом, дочекала је Краља, заједно са ратним бродовима и флотила финансијске контроле, коју је пре кратког времена успоставио Министар Финансија г. др. Стојадиновић: два пароброда и 6 моторних ведета.

Преко лета, формирала је Морнарица и ове године, у сврху вежбања и изобразбе, саставе опремљених бродова, а поред 6 миноносаца, била је тада већ и једна дивизија од 6 торпиљарака, у служби.

Концем августа и почетком септембра Флотила је предузела заједничке вежбе већег стила, а делимично под надзором и руководством Команданта Морнарице, вицеадмирала г. Прице, који је своју командну заставу дигао на малој јаhti „Вила“.

Поморска Војна Академија, ова нова висока школа за подмладак поморских официра, ступа сада у 3 годину свога деловања, а трећа класа свршених матураната, примљена је у јесен 1925 у Морнарицу. Питомци Академије имају преко године своје теориско школовање у самој школи у Гружу, крај Дубровника, а за време лета, врши се вежбање на броду. Млађе је годиште путовало само по нашој властитој обали, да се упозна са овим лепим делом земље, док је старија класа имала прилике да путује у Средоземно Море и да посети грчке луке. Краљевски помоћни брод „Ситница“ из-

Торпиљарка Т3

вршио је с њом, у месецу августу, прво школско путовање једног нашег брода, под ратном заставом, у иностранство.

„Ситница“, под командом капетана фрегате г. Јелочника, кренула је 5. августа 1925. из Гружа и тицала најпре Крф. На овом, по историју нашег народа тако важном острву, посетили су питомци, под вођством својих старешина, наше гробове и положили су венац.

После кратке посете у Патрасу и Делфи-у прошла је „Ситница“ кроз Коринтски Канал и упутила се у Пиреј. Командант, официри и питомци били су врло лепо примљени од Грчке Морнарице, која је учинила све могуће, да им боравак буде што угоднији и да наши питомци виде све знаменитости Атине, Пиреја и Саламиса, главне базе Грчке Морнарице. На грчком бојном броду „Килкис“, приређена је нарочита свечаност, у почаст официра и питомаца, а овом приликом декорисани су сви официри Краљевског брода „Ситница“ грчким орденима. Министар Председник г. Пангалос и Министар Морнарице г. Хаџикириакос, посетили су „Ситницу“ и упутили су са брода, који као ратни брод представља део нашег тла, поздравну депешу нашој влади.

И приликом посета „Ситнице“ на даљем путу, у Маринском центру Парос, где се налазе Морнаричке школе,

грчки су се маринци показали као велики пријатељи и добри другови.

После Пиреја и Пароса, возио је школски брод, кроз канал Калкис, у Солун, где је боравио неколико дана, лепо примљен од наше колоније. „Ситница“ је лежала том приликом на обали наше слободне зоне. И у Солуну су указали официри и питомци „Ситнице“ дужну пошту сенима палих јунака великог рата и положили венац на српском гробљу.

Посетом питомаца Светој Гори, манастиру Хилендару, и лукама: Сира и Кефалонија, довршено је ово путовање у најлешем реду и по програму. На дан 5. септембра 1925., у 8 часова у јутро; — тачно месец дана после поласка, — стигла је „Ситница“ у домовину, у полазну луку Груж. На путу, у грчким лукама, „Ситница“ се је састала са румун-

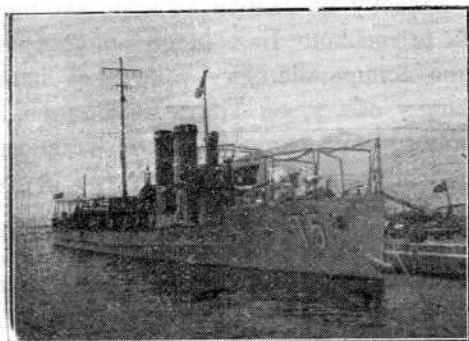
Торпиљарка Т5 у доку арсенала у Тивту

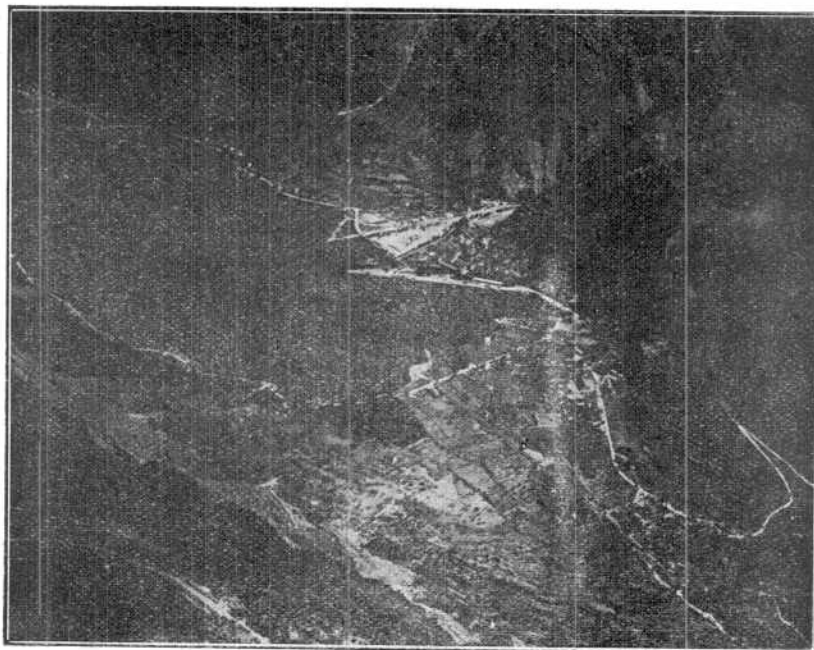
ском топовњачом „Капитан Димитреско“, која је, са питомцима Румунске морнаричке академије, крстарила у Средоземном Мору и са деловима енглеске флоте.

„Ситница“ је малена и није баш најподеснији брод за даља путовања и за удобан смештај наставника и питомаца, који су, поред својега школовања, морали вршити и све морнарске послове на броду. Ипак је ово путовање „Ситнице“ било важан догађај за нашу скромну Морнарицу. Први је то пут, да младићи, будући официри, надајмо се једном веће и јаке Морнарице Јужних Словена, дођу под својом ратном заставом у страни свет. И они су, као и остала посада брода, својим држањем показали страном свету, да смо и ми поморска сила, коју треба озбиљно сватити и која има непоколебиву вољу да буде респектована на мору.

И остале морнаричке школе свију врста, као и састави бродова и команде на копну, развијају, у здравом и добром војничком елементу, који из нашег народа долази на море у морнарицу, добре и ваљане официре, подофицире и морнаре, којима ће бити идеал, да бране Краља и Отаџбину на мору, над морем и под морем и они само чекају на то, да им се даду средства вредна њиховог полета и знања.

Наша се застава после многих столећа први пут сада опет слободно вије на мору. Морнарица не сме заборавити да су претци наших садањих морнара ма и делимично под туђим заставама сачињавали главни борбени елеменат Млетачке Морнарице, да су се они тукли на мору за хрватске краљеве, за слободу Дубровника и код Лепанта, а напоскон да их је било и код Виса.

Которска лука

Милутин Д. Лазаревић:

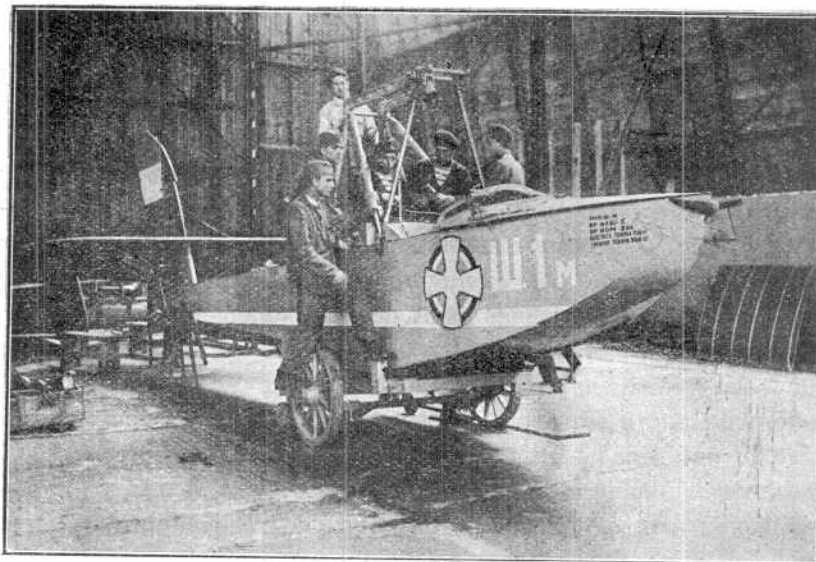
ОДБРАНА НАШЕГ ЈАДРАНА

Ми из предратне Краљевине Србије, због насушне потребе да једном ступимо у непосредан додир са светском трговином, културом и цивилизацијом и да на тај начин добијемо ваздуха који нам је тадањим нашим несрећним политичким положајем био у знатној мери ограничен и скучен, у велико смо сањали о изласку на Јадранско море као најближе у низу осталих којима је опасно Балканско полуострво. И тим поводом, све наше аспирације беху у крајњој линији управљене на његову источну обалу, од Трста до Валоне, обухватајући тако, поред црногорског, које по свом маленом простирању даваше само илузију слободе на месту где се од увек налажаху права наша плућа, истранско, хрватско и далматинско приморје, насељено нашим саплеменицима чије ослобођење чињаше нераздвојни део нашег заветног националног програма, и албанско, за које нас везиваху славне традиције из доба Немањића, када је изгледало да ћемо у политичком и

културном погледу заменити тада већ у велико трулу Византију. Један део тог нашег сна у мало што у првом балканском рату, после задобивене одсудне победе над Турцима код Куманова, није био остварен триумфалним походом двеју наших колона кроз кршевиту, беспутну и сиромашну Албанију у правцу Св. Јована Медуанског и Драча, а то ће рећи походом који је, после вишемесечне опсаде која братску нам Црну Гору бејаше завила у црно, био завршен освојењем још из старина у нашим народним песмама опеваног „Скадра на Бојани“. Али суревнивошћу Аустро-Угарске, која држаше притиснут онај други део јадранскога приморја који нам је, због сродности његовог насељења и његових поморских традиција био још дражији него ли овај на коме је наш живаљ дотле већ био прекопљен, бесмо одмах враћени натраг, с тим да након нешто мало више од две и по године остатци наше побеђене али несавладане војске на том истом месту потраже уточиште пред инвазијом удружених армија њених, немачких и бугарских, које се дигосе да својом огромном бројном и материјалном надмоћношћу учине крај једној сјајној епопеји.

Наши пак саплеменици на североисточној обали овога мора, од Трста до црногорског приморја, жудели су од увек, а нарочито после наших победа над Турцима и Бугарима у првом и другом балканском рату, да виде кад се њихова односно наша заједничка застава залепрша на бродовима, које они својим сопственим средствима и трудом одржаваху, и пристаништима, која су и по етнографији и по историји, у пркос поморској надмоћности некадање Млетачке републике, кроз векове била њихова. И то у толико више, што се њихова доскорашња господарица и у исто време наш огорчени непријатељ, Аустро-Угарска, према њима владаше као сасвим туђа држава, јер, како је то лепо објаснио г. Лујо Војновић, да није било неколико паробродских друштава, од којих два главна беху субвенционирана од ње, „било би се могло држати да је источна јадранска обала нека левантинска колонија у режији једног анонимног друштва“.

Па чак и после слома ове монструозне државе, учињена је при деоби њених поседа једна велика неправда, ради чијег коначног отклањања требаће нам много времена интензивног спремања, много напрезања и жртава, а у вези с тиме много неспокојства и трзавица. Јер се није водило рачуна основним

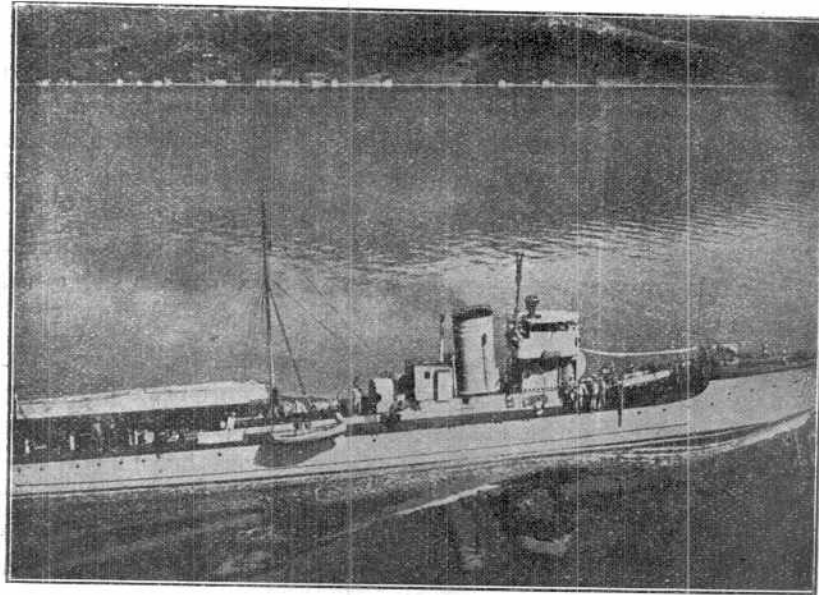
Монтирање првог хидроавиона израђеног код нас

потребама мирног и слободног развоја једне нације, која због оваквих неких неправди бејаше у прошлости тако страшно пропатила, ни о ономе дивљења достојном самопрегоревању, са којим је тадања Краљевина Србија, преко гомила костију својих најбољих синова, преко свију грозота своје, јединствене у историји, Албанске Голготе и преко оних нечувених душевних и физичких патњи подношених за време ол три године у изгнанству и под туђинском окупацијом, била као мандатор Јужних Словена истрајала у приметној гигантској борби за њихову слободу. Тако дакле, северни део југословенског јадранског приморја, и то баш онај који је у најтежњој вези са главним трупом ново-формиране Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, отргнут је од ове и, противно начелима истакнутим у потоњем великом светском рату о самосталном опредељивању потлачених народа, предат другој империјалистичкој држави, Италији, која са тамошњим живљем нема никакве сродности. Јужни пак део, за који су, као што смо напред видели, скопчане историјски освештане традиције из давнашње и кржаве успомене тешких искушења и страдања из најновије наше прошлости, док је новоскованој Албанији, која у даном моменту, када буде затребало Италији да Јадранско море затвори и нас од осталог света изолује,

неће бити у стању одбранити Валону, чија се капија још и сада налази у рукама ове наше нове супарнице. И на послетку овај, који се пружа између Ријеке и албанског приморја, припао им је по уговору о миру без Задра, који у случају рата може послужити Италији као ослонац за предузимања каквог десанка већег стила, и без острва Ластова, које по свом географском положају припада групи далматинских острва и као њихова најистакнутија тачка самом природом намењена да им буде мртва стража према пучини морској.

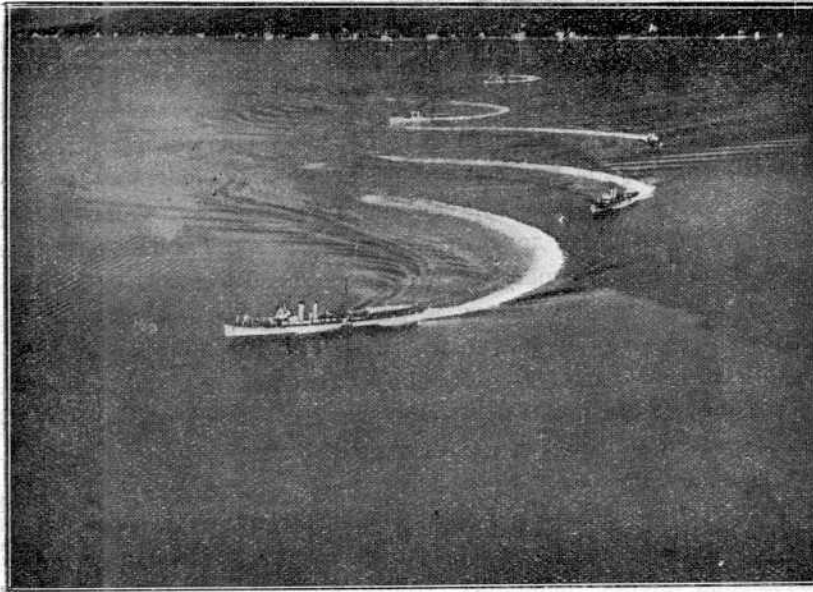
Једном речју, данашња наша Краљевина наследила је од пропале Аустро-Угарске сасвим осакаћену поморску базу, на коју се, и по њеном положају и по њеном пространству и по њеној природи, може ослонити убојна флота ограничене јачине и ограничене замаха. И на тај начин, она ће у погледу војничких предузећа на води свагда бити у инфериорном и подређеном положају према Италији, која је, проширивши се на северу и југу Јадранскога мора, постала права поморска велесила, јер располаже веома удобном пространом и обухватном базом, на којој може држати и са које, како јој је воља, може лансирати несразмерно јачу убојну флоту. Те према томе, наша ће слабија флота у случају рата са њом свакако бити потиснута са морске пучине и приморана да у својим ратним лукама, којих је веома ограничени број, потражи прибежиште. И од тога момента непријатељу ништа неће стајати на путу да са својим ратним лађама крстари испред наших обала и острва као стварни и једини господар воде.

Па ипак, то још не значи тако много нити је тиме постигнут какав коначан успех, јер сад тек треба директно нападати и освајати поједине овако откривене објекте на суву, што под данашњим околностима неће бити тако лако. Другим речима, наши поседи на Јадрану, ни онда кад наша флота буде надмоћнијом непријатељском флотом блокирана, неће бити онако угрожени као некада, кад су имали посла са обесном Млетачком републиком. А то је с тога што то више нису оделите државице и појединачни градови који подлегаху под ударцима мало јаче флоте, већ саставни делови једне угледне државе, која, ако нема велику флоту, своју оружану моћ заснива на својој снажној и пуној традицији сувоземној војсци и која ће свакад имати начина да од ове благовремено одвоји потребан део и за њихово директно обезбеђење. Те се

Торпиљарка Т 3

више неће дешавати оно што је било онда, да поједине градове или приморске области бране само њихови становници, пошто ће се у даном моменту овамо слећи њихови наоружани саплеменици из удаљенијих крајева, а, ако устреба, и из целе земље. Под таквим дакле околностима, непријатељској флоти, ма колико да је јака, не остаје друго до да изводи разне демонстрације и с времена на време бомбардује насељена места и друге осетљивије објекте, који се буду налазили у домаћају њене ватре. Али и та њена акција може да буде, ако не сасвим осујећена, а оно бар донекле умањена и ублажена минским заградама постављених испред дотичних објеката и између острва, а нарочито употребом обалских оруђа великог калибра пласираних у специјално за ову сврху на згодним тачкама израђеним форовима. И ако том приликом која приморска варош ипак настрада од артиљеријске ватре са непријатељских ратних бродова, то ће бити њена жртва за добро своје отаџбине на форму оне, коју су у своје време били поднели Београд, Смедерево, Шабац и Битољ. Но, ако је у програму непријатељском да изврши и формални испад, мораће, пошто буде потпуно загосподарио морем, превући у путничким и трговачким бродсвима сувоземне трупе и под заштитом ватре са ратних

Лансирање у Тиватском заливу.

бродова покушати да их на изабраним нападним тачкама искрца. И од тада, између њих и наших заштитних сувоземних трупа настају борбе, од чијег ће исхода зависити да ли ће непријатељ чврстом ногом стати на наше земљиште или не. Шта више, овај у први мах може са искрцањем својих трупа и успети, па ипак да после кратког времена придонесу резервама из ближе или добаченим појачањима из даље позадине буде бачен у Море. Па чак и у случају да на коме месту овог дела ратишта постигне какав већи успех дефинитивним одбацивањем наше приморске посаде са положаја у близини обале, ништа му неће вредети, ако не буде изборио такав исти успех и у одсудној битци, која ће у близини суве границе бити тучена између његове и наше главне снаге. Јер, ако у тој решавајућој битци буде потучен, мораће у интересу одбране главних центара по својој рођеној територији, смести дићи руке и од нашег приморја и од свију тековина задобивених пре тога на њему.

У опште узев, пребацивање трупа преко мора, кад је обала, која се има нападати, као што треба поседнута и брањена, особито кад је дотична приморска област помоћу правилно разгранате жељезничке мреже тесно везана са уну-

трашњошћу земље, одакле она за своју безбедност поглавито и добија потребну снагу, скопчано је са врло великим ризиком. Јер, поред губитака од браниочевог оружја и других његових разорних средстава лансираних са сува, из ваздуха и из утробе морске, овде треба рачунати и на колебљиву, варљиву и подмуклу ћуд саме воде, која својом ненаситошћу често пута може ратне страхоте довести и до пароксизма. Тако на пример, један само zgodno управљени хитац односно једна само мучем експлодирана мина у стању је да пошаље на дно морско по неколико хиљада људи, збијених као каква обична роба у једном таквом несрећно погођеном транспортном броду. Као каква обична роба, велимо зато, што сва та маса живих бића, заједно са свом својом артилеријом и осталом убојном спремом, док се налази у овим бродовима, савршено је без дејства и не представља никакву борбену снагу, чак ни за своју најнужнију самоодбрану. А што се тиче самог искрцавања, које условљава пренос нападахних трупа помоћу чамаца и других лаких пловних објеката од транспортних бродова заустављених на пристојној даљини до обале коју треба освајати, то је, ако се врши под борбом, нешто много страшније него ли какав било напад у сувоземној војни, где се применом расутих стројеву и користењем теренских неравина и заклона, уз рационалну употребу ашова, у многеме може за време приближавања ублажити дејство ватре са браниочевих положаја. И, што је још понајгоре, искрцани делови, у случају неуспеха немају куда да одступају, те им предстоји или да положи оружје или да скачу у море, више пута и пред очима своје сопствене флоте или дотле још неискрцаних трупа, лишених сваке могућности да им у тој несрећној ситуацији помогну. Па зато су у већини прилика овакве операције још у напред осуђене на пропаст, ако нападачеве трупе, поред свију других испуњених услова који су иначе и сами веома компликовани, не буду биле морално јаче од оних са којима располаже бранилац. А са тога гледишта, како је у питању наша сувоземна војска као тежиште свију одбранбених операција на овоме месту, ми можемо, судећи по квалитету елемената из којих се она попуњава, а на основу стеченог искуства у минулом ветском рату бити потпуно спокојни.

Само би требало настојати, да се сходним техничким средствима обезбеди саобраћај између појединих острва и обале,

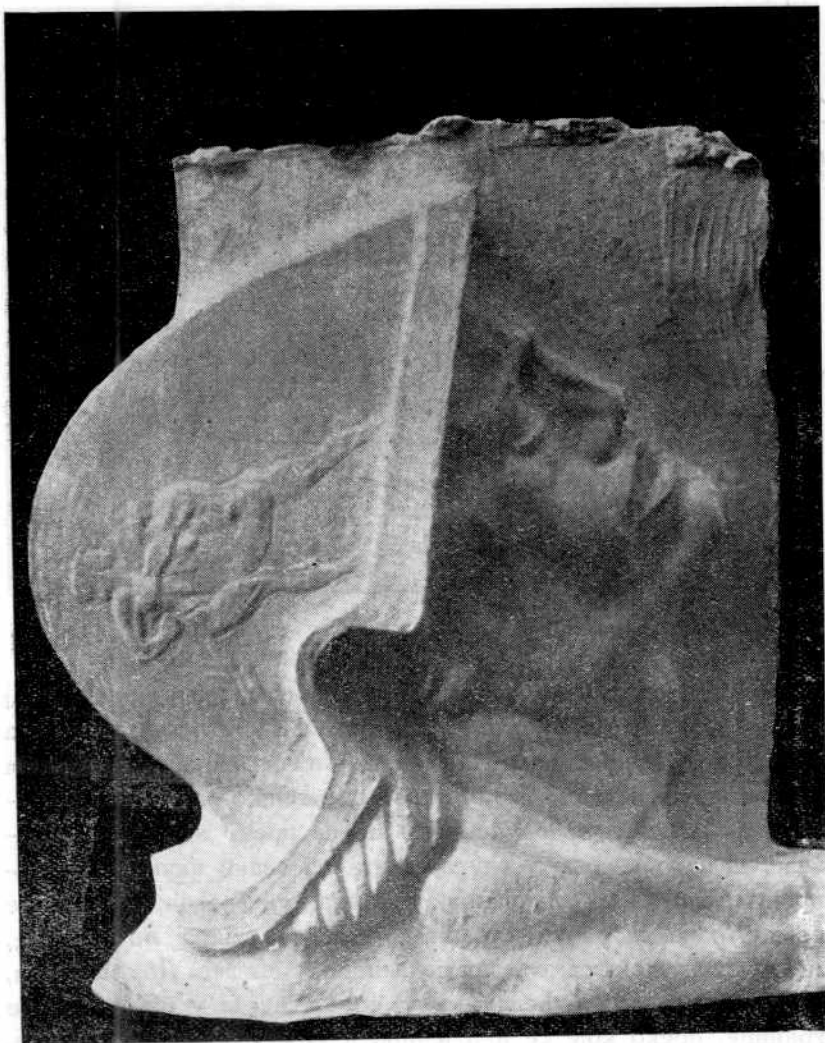

Сплитска лука

да се паралелно овој проведу комуникације за удобно и лако маневрисање резеравз и да се цела приморска зона жељезничким пругама јаче причврсти за главне артерије наше Краљевине ради што бржег концентрисања трупа одређених за њену заштиту у почетку рата, а и доцније, по мери како кад општа ситуација на ратишту и посебна на Јадранском мору буде императивно налагала. А већ само се по себи разуме, да ће уз то, поред минских заграда и обалских оруђа о којима је напред било говора, у одбрани приморја и у интересу спокојства тамошњег становништва бити од велике користи и друга помоћна средства. Али само под условом, ако њихова набавка, еквипирање и експлоатација не буду на уштрб унапређивања сувоземне војске као главног носиоца одбранбене моћи целе наше отаџбине, која је и поред свог изласка на море, и даље задржала тип праве копонтиненталне државе, опколјене све самим непријатељски расположеним народима. То су дакле: авијација, чији апарати треба смело да се провлаче између ројева непријатељских аероплана, како за благовремено откривање покрета непријатељске флоте и транспорта.

које ова штити тако и за бацање бомбе на поједине објекте бар у моменту припремања и извођења десантних покушаја, и лако покретљива флота, која ће, ако ништа друго, а оно бар моћи препадом у брзини муње да као што треба искористи и казни сваку несмотреност непријатељеву на води. Иначе, то су она средства, која се до потребне јачине за горње сврхе могу комплетирати и приватном иницијативом, за чије се пропагирање овако својски заузима „Јадранска Стража“.

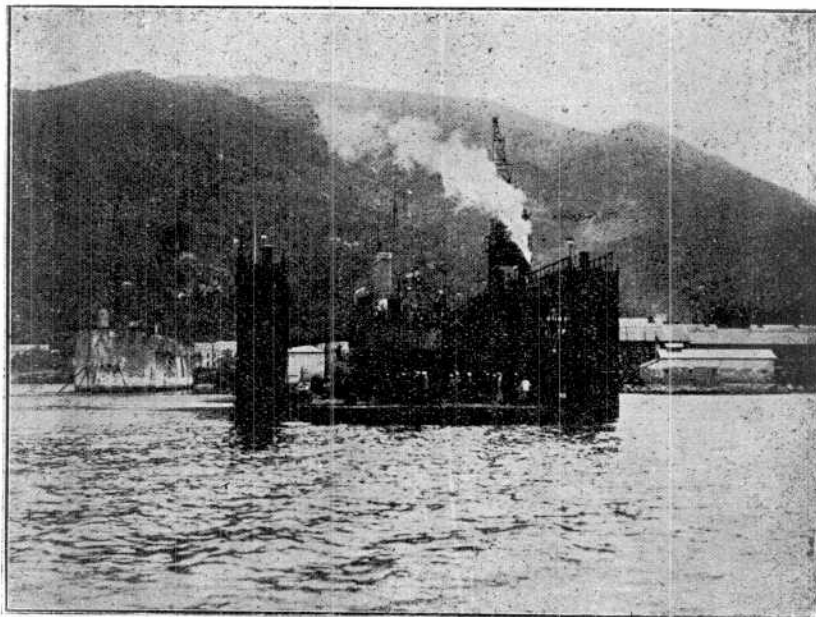
У осталом, овакви покушаји ограниченог су замаха, јер се одједаред може за извођење њихово кренути само онај број сувоземних трупа, колико се може уговорити у транспортне бродове који се у даном моменту буду имали при руци. У овом пак случају, који нас овде поглавито интересује, ако у опште и буде дошло до једне такве, као што смо горе видели ризикантне и до крајности компликоване операције, то би био само један мали део целокупне сувоземне оружане силе, коју ће наш будући непријатељ бити у стању противу нас да подигне. А ако се за ту исту операцију предвиди снага која би била несразмерно велика према транспортној моћи пловног материјала и која се према томе неби могла у једном маху навести на море, онда се ова рашчлањава на два или више ешелона, од којих други мора да чека код укрцних пристаништа, док се не искрца први и док се овако испражњени бродови не врате натраг, и тако даље редом док се и последњи ешелон не утовари. Но у случају, ако би се наш будући непријатељ и на тако што одважио, у шта ми не верујемо, сигурни смо да ће, због жилавог отпора наше приморске посаде, задњи ешелони његових трупа врло дуго чекати да за превозење преко мора и на њих дође ред. А то би за њих значио велики губитак времена, и то баш у моменту ангажовања одсудне битке у близини суве границе, за коју се никад не може у напред знати да ли ће снага одређена за њено извођење бити довољна, и чији би исход, баш због те њихове одсутности у најкритичнијим тренутцима за обе ратујуће стране, могао бити доведен у питање. Па чак шта више. због тог врло важног и судбоносног разлога, особито с обзиром на традиционалну ратничку важност свију делова наше сувоземне војске, као и због велике ризикантности једног иоле озбиљнијег покушаја десанта на нашем приморју, особито ако се оно на свима приступним местима буде

И. Мештровић

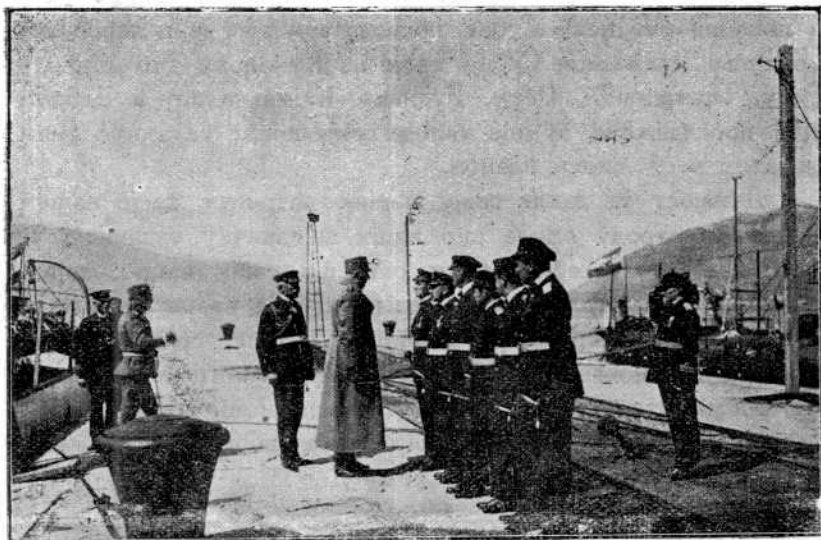
Борач

заклонило минским заградама, мало је вероватно да ће за ову сврху бити употребљена и снага, која би се свима постојећим транспортним средствима у једноме маху могла понети. Него се пре може очекивати да ће на овој страни све бити свршено на појачању посаде Задра, изложеног нашим ударцима са сува, и на обичним демонстрацијама и диверзијама у смислу застрашивања, која би имала за циљ да се јачим цепањем своје снаге ослабимо на главном и решавајућем бојишту.

Први док наше ратне морнарице

У сваком случају, Јадранско море, са својом на нашој страни уздигнутом и стрмом обалом која је поврх тога на много места заштићена бреговитим и за одбрану цодесним сстрвима, представља једну огромну и тешко савладљиву препону за свакога, ко би покушао да се преко њега овамо навезе. И зато ће оно у случају рата на сваки начин бити попрште споредних операција, у којима ће од укупне сувоземне војске, која на обема странама буде стављена под оружје, моћи узети удела само један релативно мањи део. Док међутим, главне масе сукобиће се међу собом негде у близини суве границе, преко које се још једино и може за најкраће време, са великом снагом и на широком фронту загорзити територији супротне стране. И у том великом судару, као што смо напред на једном месту већ напоменули, пашће решење целог рата, а с тим самим, без обзира на то ко је у борбама на мору био успео да обезбеди себи надмоћност, биће решена и судбина целокупног Јадранског приморја, које етнографски припада нашем племену. Те према томе, ако у тој одсудној битци на суву будемо надјачани, сигурно је да ће нам непријатељ приликом склапања уговора о миру одузети од садањих наших посета на томе приморју све што буде хтео, па макар

Г. Министар рата и морнарице Трифуновић у Тивту

да су ови, за време док трајаху операције, од њега били остали нетакнути. И обратно, непријатељу ништа неће вредети ни најпотпунија превласт на мору, ако ми будемо у поменутој битци однели дефинитивну победу, јер, да би са своје сопствене територије отклонио ужасе једног изгубљеног рата, мораће у том случају, хтео не хтео, вратити натраг и оне делове нашега Јадрана, које он сада неправедно држи поседнуте. А да је то тако, имамо примера у историји, где су чак и претрпљени тешки порази у поморским биткама били на широко компензирани задобивеним победама у сувоземној војни.

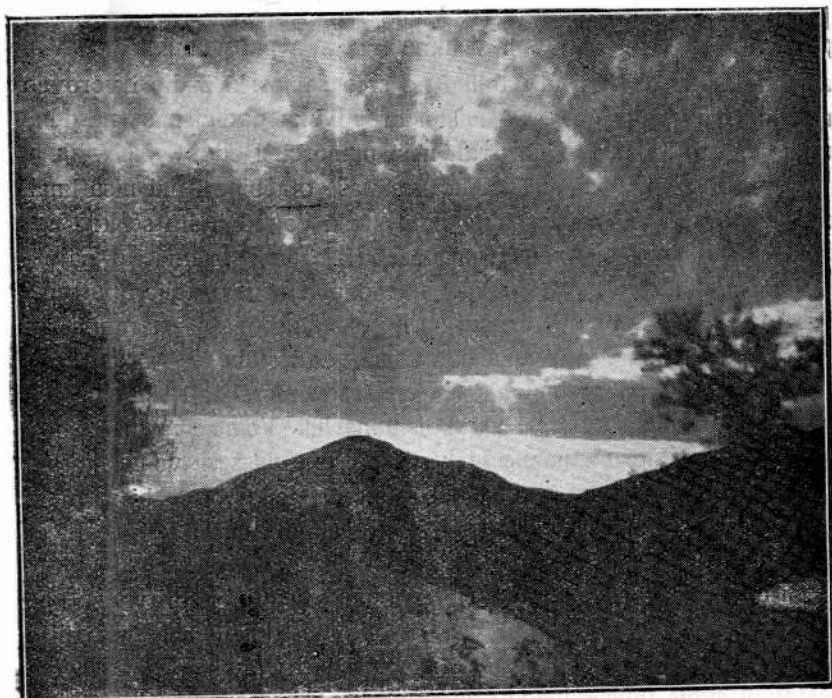
Из свега тога излази, да ће у првом будућем рату са нашем новом супарником сувоземне трупе, уз припомоћ авијације, флоте и других техничких трупа, бранити и по свој прилици одбранити нашу јадранску обалу, али да ће ипак судбина истранског, хрватског, далматичког и црногорског приморја зависити од тога како се том приликом на сувој граници, према главној снази непријатељевој, буде држала главна снага наше сувоземне војске. А то опет значи, да сувоземна војска и даље остаје, објект, коме наш троимени народ, ради своје сопствене безбедности, а тако исто и ради остварења својих легитимних аспирација на Јадранском Мору, треба

да поклони ону неку љубав, посредством које је и народ до-
скорашње Краљевине Србије своје ва Куманову, Битољу, Је-
дрену, Брегалници, Церу, Руднику, Кајмакчалану и Добром
пољу прослављене армије био у своје време задахнуо оним
познатим неодољивим планом.

Дужност је дакле свију наших патриота, да је нашем
троименом народу омиле као нашу заједничку узданицу, у-
право као што у себи садржи оличење свију наших зајед-
ничких идеала. Јер без тога, она неби била кадра сљедовати
славном примеру своје претходнице и матере, српске војске,
која је очито показала, шта се све, и под много тежим окол-
ностима но што су ове у којима данас живимо, може постићи
са војском, која у духовном погледу са својим народом чини
једну нераздвојну и недељиву целину.

Поглед у будућност

Са нашег Јадрана

Кар. Lujo Lovrić:

NACIONALNA SVEST NAŠEG PRIMORJA

Istina je, mnogo se govorilo o delima našega naroda i držanju pojedinih ljudi za vreme velikoga rata; ali se pri tome malo poklanjalo pažnje vrednosti našega mora i još manje govorilo o nacionalnoj svesti i čestitosti naših pomoraca i naroda, koji obitava na obalama Jadrana. Idealizam našeg primorskog življa, njegova poletna duša puna volje za rad i stvaranje, kao istinska manifestacija k velikim idejama slobode i pravde podstrekli su me, da o našim pomorcima napišem ovo nekoliko redaka.

Naši su pomorci već od davnine slučajem svog zvanja i narodne sudbine osećali i zapažali borbe svih naroda kao nastojanje za prednost i ekonomsko ojačanje nad svojim susedima. Upravo s toga oni su najbolje znali što to znači ne biti svoj na vlastitoj zemlji i kako se pod tuđinom teško zaslužuje kora hleba i još teže dolazi do onog položaja, za koji su po svojim sposobnostima bili i te kako dorasli. Sećam se kolikom su tugom u očima i boli na duši podnosili tešku moru, koja ih je uvek u formi izveštačene austro-ugarske zastave

progonila na svim njihovim velikim i teškim putovanjima po svim morima globusa. Niko nije toliko od srca sanjarski žudio i verovao u veliki dan, kada će se na našim brodovima podići naše narodne zastave, kao što su to verovali naši pomorci. Doduše njihov ih je poziv zadržavao većinom daleko van naše otačbine i oni nisu imali mogućnosti da u sitnice i živo plate svaki događaj, što se kod nas dešavao; ali su svojom čestitom dušom bili uvek s nama i iz najvećih udaljenosti slali novac za naše nacionalne organizacije i potrebe. Pred veliki rat oni su, kao ljudi širih pogleda, koji su u stranim zapadnim zemljama osetili značenje i blagodati slobode i široke prosvete, instinktivno naslućivali, da se narodu mora dati sloboda i da su odbrojeni dani Austro-Ugarskoj monarhiji. Voine su vlasti stare monarhije to dobro zapazile i odmah odredile da se u vojnu mornaricu upućuje u velikim količinama Nemce i Mađare, da bi se tako sprečilo širenje ideje revolucije, koja je mahom počela zahvaćati celokupni naš narod.

Pobede balkanskog rata bile su oduševljeno pozdravljene po našim pomorcima. Oni su se u duši radovali i kada bi se nalazili u stranim lukama slobodni od špijona i žandara; tada bi vidno manifestovali svoje oduševljenje i zadovoljstvo. Najčešće su bile ovakove narodne manifestacije u lukama Severne i Južne Amerike, gde bi se pomorci združili sa našim tamošnjim zemljacima i tu bi dolazilo do pravih slavlja na kojima su najmiliji poklici bili: „Živela slobodna Jugoslavija!“ i „Živio kralj Petar i pobedonosna Srbija!“ Pri ovakvim zgodama pomorci su se obilato sećali „Srpskog Crvenog Krsta“ Ideja bratstva i slobode zahvaćala je sve više maha. U staroj se monarhiji počelo sa represalijama, koje su se vršile kao na utakmicu nad našim narodom bez razlike na pleme i kraj. Vlasti su primetile, da se na nautičkim školama u Bakru, Dubrovniku i Kotoru organizuje nacionalna omladina; a česti protestni štrajkovi đastva protiv raznih nasilja, kao i učešće nekolicine u srpskoj i crnogorskoj vojsci bili su najbolji dokazi, da je pomorska omladina svesna svog nacionalnog poziva. U ratnoj se mornarici otvoreno počelo da šikanira i progoni našu mlađu generaciju i nastojalo se, da joj se onemoguću postignuće čina rezervnog oficira. Sve se više i više mornarici deljivalo Nemce i Mađare, a naše i Čehe strogo se pazilo na svakom koraku. Pa opet, moralo je doći do onoga što je svima bilo neminovno očito. Desio se sarajevski atentat i malo za tim otpočeo je svet-ski rat. Od našeg je naroda Moloh zahtevao najveće žrtve. Među prvim žrtvama našega naroda našli su se odmah i predstavnici naših pomoraca. Bio je to pom. kapetan Hadžija, koji je sa svojim dru-

gom streljan u Boki Kotorskoj. Po ovom tragičnom slučaju i junačkoj smrti poč. Hadžije, dao je Vojislav Ilić mladi lepu pesmu pod naslovom „Kako umire Dalmatinac.“ koja se proširila po ceioj otačbini. U ratnoj se mornarici odmah zapazilo, da su naši pomorci kao i braća Česi protiv rata i da se ni malo ne žele boriti. Upravo stoga započelo se odmah odvajanjem naših ljudi od Čeha i nastojalo se uvek, da ih na pojedinoj jedinici ne bude suviše mnogo. Rat je prolazio svojim tokom i austrijska mornarica nije poduzimala nikakvih ofanzivnih podviga. Šta više u prvo doba francuska mornarica je potpuno nesmetano dolazila u Dalmaciju i može se reći na svečan način promenirala pred Splitom, Dubrovnikom i Lošinjom pozdravljena po našem narodu. I baš radi toga svesnog držanja našeg Primorja, zapovedništvo francuske sredozemne flote odustalo je od svakih ratnih operacija, koje bi nanele neke štete našem življu u Dalmaciji. Da karakterišem stanje kakovo je kod nas Primoraca bilo odmah u početku rata, pozvat ću se na sledeći slučaj: Kad je određena mobilizacija i započelo odašiljanje trupa na bojište, komandant 13. vojnog kora u Zagrebu dobio je apsolutnu vlast i niemu se u svemu morao pokoravati ban sa svim političkim aparatom. Komandant je hitno pozvao u Zagreb sve tadane velike župane i tražio od njih mišljenje o držanju naroda i nemilosrdno određivao, da se u svrhu što jačeg zastrašenja i onemogućnosti svake revolucionarne akcije započne sa najgorim proganjanjem. Kada je došao red na modruško-rečnu županiju zapitao je on tadanjeg vel. župana Smajića. Što bi trebalo učiniti u njegovoj županiji. Zmajić, koji je Primorac dobro poznao, odbio je zahtev komandanta i svoje stanovište objasnio ovim rečima: „To bi sve bilo uzalud i još gore delovalo. Ako bi hteli da narod u Primorju bude uz vas i da tamo bude reda, onda bi sve muškarce od Rijeke do Senja trebali povešati!“ Ovo najbolje pokazuje koliko je naš primorski živalj kao celina bio svestan i kako tu nije bilo razlike između ljudi; već je duša svakoga pojedinca bila pripadnik velike narodne duše, koja je proživljala i vodila tako ogorčenu i tešku borbu. Sva su nacionalna društva bila po vlastima rasturana, vođe u tamnicama; ali narod se i dalje tajno organizirao, jačao svoj duh, težio se junačkim držanjem hrabre srpske vojske i narod je živeo i dalje, jer su ga mnogovekovna proganjanja i ropstvo naučili na patnje i gruba stradanja.

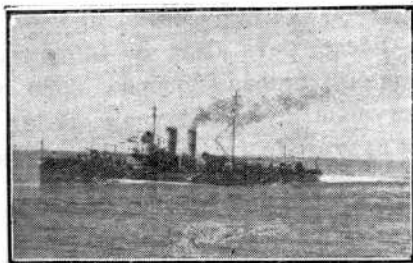
U tome su primorci nepokolebivo izdržali do kraja. U ratnoj mornarici zaredali su sve češći pokušaji pobune i dezertacije, koji su u mnogim slučajevima svršavali tragično; jer su pre vremena bili sacpšteni vlastima po Nemcima i Mađarima. Uza sve to zna se, da

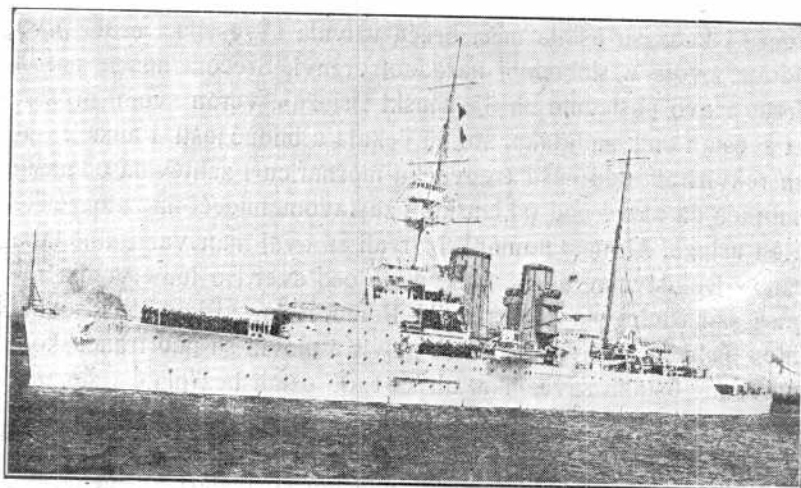
je mnogima uspjelo, da pobune čitavu posadu manjih jedinica i da ih za vreme izvidanja odvedu u savezničke luke, napuštajući za navek vojsku. Čiji su vršci bajoneta bili upereni protiv naše braće i našega naroda. Nekoji su oficiri prešli saveznicima u hidroavionu. Ali nezadovoljstvo mnoštva nije mirovalo i oni su pokušali podići nekoliko pobuna u najvećem razmeru. Ovde ću zbog kratkoće prostora pomenuti samo šibensku i napose kotorsku bunu, koje su po svome značaju imale karakter pomorske revolucije. Revolucija flote u Boki Kotorskoj trajala je nekoliko dana i odmah u početku kolovođe su zaniclili saveznike da dođu sa svojim brodovljem i da im pomognu u akciji. Ali na žalost saveznicima se nije žurilo sa odlukama. Dok se na dugo većalo i rešavalo, pobuna je nadošlim pojačanjima iz Pula ugušena i kolovođe postreljani. Za sve ovo nerazumevanje od strane komande savezničke flote sva odgovornost pada na Italiju. koja se je od početka pa sve do konca rata bojala da poduzme ma i najmanju otvorenu pomorsku akciju. Pored toga Italija je nastojala, da svaki pokušaj bune našega naroda, prikaže lažnim i da mu oduzme svako značenje. Talijani su naše ljude hotimično prikazivali saveznicima kao verne Austriji. Sva ta težnja imala je svoju proračunanosť u tome, kako naš narod nije politički svestan i kako su na obalama Jadrana protiv Austrije samo oni, koji su talijanske narodnosti, te da Jugoslaveni ne zasluđu slobode, već ih treba na prvoj mirovnoj konferenciji predati Italiji kao roblje. Dogodaji se razvijali dalje, i proleća 1918. godine predloženo je saveznicima, da iskrcaju vojsku u Dalmaciji. Dokumentarno im se dokazalo, da ih narod nestrpljivo očekuje i da će se na samu pojavu saveznika i Amerike sve dignuti protiv Austrije, pa i sama flota stare monarhije. No saveznici nisu mogli poći u akciju takove naravi samo s toga, što je Italija bila strogo protiv toga i ako je sam Wilson oduševljeno zastupao to mišljenje.

Napokon nadošao dan oslobođenja i prevrata. Pobedonosna srpska vojska zajedno sa vernim dobrovoljcima stupila je na prag otadžbine i borbama, kakove ne pamti istorija, za kratko vreme došla do Save i Dunava. Braća su oduševljeno dočekala braću. Proglášena je sloboda i naši pomorci podigoše prvi zajedničku zastavu svih južnih Slovena na brodovima ratne mornarice i naših pomoraca i veselju, koje je trebalo da traje bez kraja, za naše je Primorce nadošlo doba iskušanja. Nadošla je okupacija po Talijanima i proganjanja, kakova naš narod nije nikada ranije osetio. Zarijite si samo duševnu bol toga naroda, koji je potpao u ropstvo svog vekovnog protivnika onda, kada se je oslobodio stotnih tlačitelja Nemaca i

Mađara i kada su ostala naša braća uživala u veselju i brala prve plodove života u slobodnoj narodnoj državi. Srećom naš je narod izdržao i ovo poslednje nasilje muški i složno, veran svojoj prošlosti i svestan onih zadataka, što ga čekaju u budućnosti. Italija je odmah rekvirirala svu našu trgovačku mornaricu i zahtevala od naših pomoraca da plove pod talijanskom zastavom, nudeći im zato velike plate i usluge. Ali naši pomorci izdržali su ovaj manevar Italije tako složno i jedinstveno, da se tome divio ceo svet i o tome vodila računa i sama mirovna konferencija. Pomorci su svi kao jedan odbili zahtev Talijana. Izjavili su da će ploviti i plovili su pod francuskom zastavom i ostalih saveznika, ali su rađe ostali bez plate i zanimanja pošli svojim kućama, da zajedno sa svojim porodicama gladuju, nego da budu roblje i plove pod talijanskom zastavom. Naši su pomorci rekli: „Nismo hteli Austrije, da nam gospodari; nećemo ni Italije. Mi imamo svoju zemlju, svoga kralja i hoćemo da budemo sami sebi svoji gospodari i niko drugi.“

Ostali smo u prvi čas bez i jedne jedinice ratne mornarice i sa nešto malo trgovačkog brodogradnja, ali smo ipak došli do slobode. Naši su se pomorci dali odmah na posao i uporedo sa podizanjem naše ratne mornarice, počelo se sa jačanjem naše trgovačke mornarice. U tome poslu naši su pomorci pokazali mnogo volje i mara, a možemo sa zadovoljstvom konstatovati i mnogo uspeha. Da bi uspeh bio što veći, razvitak naše trgovačke i ratne mornarice što jači, na nama svima stoji da već jednom shvatimo pravu vrednost i prvostepeno značenje našega mora i da dušom i srcem, rečju i delom prionemo našem Primorju i našim pomorcima.

Енглеска крстарица Effingham

В. Б. :

ПРЕГЛЕД СТРАНИХ МОРНАРИЦА.

(Наставак чланка под истим именом у прошлогодишњем
Алманаху Јадранске Страже.)

Успркос мирољубивих манифестација држава целог света, успркос уговора све силе радиле су и у прошлој години на усавршавању и изградњи својих војних морнарица. Док је првих година после рата, а услед нередовног обнављања флота за време овог, градња нових бродова скоро свуда наступила без правог плана, показује се у овој и у прошлој години код свих великих и код великог дела малих сила тенденција систематског и програматичког изграђивања и обнављања ратних флота.

Непосредно после рата била су мишљења о потреби и излишности појединих типова бродова врло различита. И у том погледу наступиле су и наступају услед мирнодобског рада стручњака и разматрања код свих адмиралитета, бистрији појмови.

1.) Војни бродови.

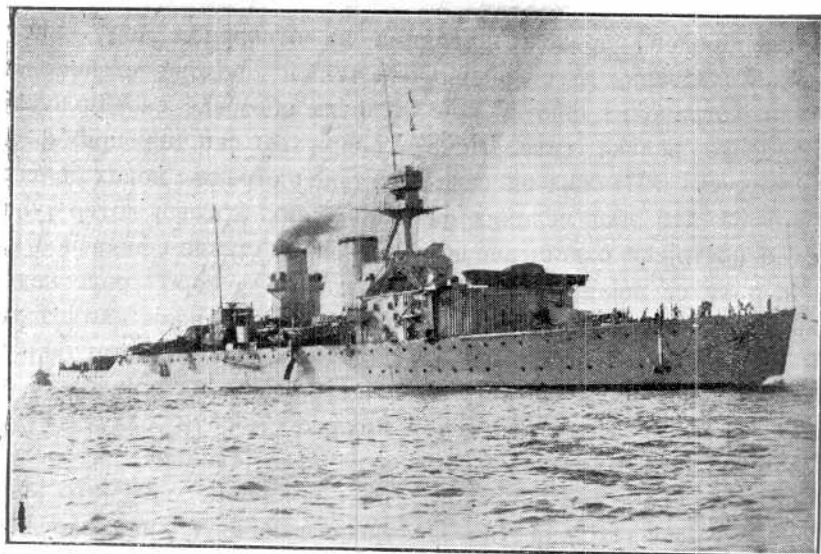
Енглеско званично мишљење а тако исто и американско и јапанско није се никада прикључило струји, која је велике бојне бродове оглашавала као застареле и сувишне. Познаваоци догођаја светског рата на мору за којег су енглески

бојни бродови провели месецима на отвореном мору, нису никад сумњали, да су једино ови тешки бродови позвани да буду језгра оних флота, које желе да обезбеде свој положај поморске велике силе. Неке су државе као на пример и Француска и Италија за сада одустале од градње нових бојних бродова и то због великих финансијалних жртава, дотерујући само постојеће оклопњаче на нешто виши степен ефикасности, али и ту се појављује тенденција да се ускоро граде неки велики крсташи или бојни бродови мање димензије као језгра и главно оружје флоте. — Мале државе моћи ће само тешко и уз велике жртве да саграде бојне бродове ма које врсте, а оне ће се стога под притиском прилика морати одлучити да своју поморску снагу ограниче на лаке јединице, на крстарице, разараче и торпиљарке, на подморнице и на што јаче поморско ваздухопловство. Покушаји извршени у прошлој години са коритом новог америкашког вројног брода „Washington“, који по уговору није смео бити довршен, као и резултати постигнути приликом потопљења дредноута „Monarch“, помоћу убојних средстава енглеске атланске флоте, потврдили су само већ познату чињеницу, да торпедо и мина нису баш толико опасни по модерно саграђени бојни брод и да је у бродској артилерији, ма и врло добро управљеној, тешки задатак потопити дредноут као што је био „Monarch“. Ове су чињенице у осталом биле врло добро познате за немачке бојне бродове, који су, погођени од мина, продужили предузете акције или који су се из Јутлантске битке вратили у своју базу погођени до 30 пута панцирним зрнима од 380 мм. и са до 5000 тона воде у сопственом кориту.

2.) Крстарице.

Чињеница да градња крстарица није ограничена у Washingtonskom уговору у броју, већ само у тонажи и у наоружању, проузроковала је конкуренцију и међусобно надметање великих сила у градњи крстарица. Најбољи бродоградитељски техничари раде на том да, у границама постављеним уговором, наиме 10.000 тона и калибар топова од 203 мм, створе што савршеније крстарице, са повољним својствима за високо море и океански рат, са великим акциопим радиусом и са што јачим наоружањем.

Велике силе рачунају дакле, већ и по стеченим искуствима из светског рата са широким потребом целих ескадра крста-

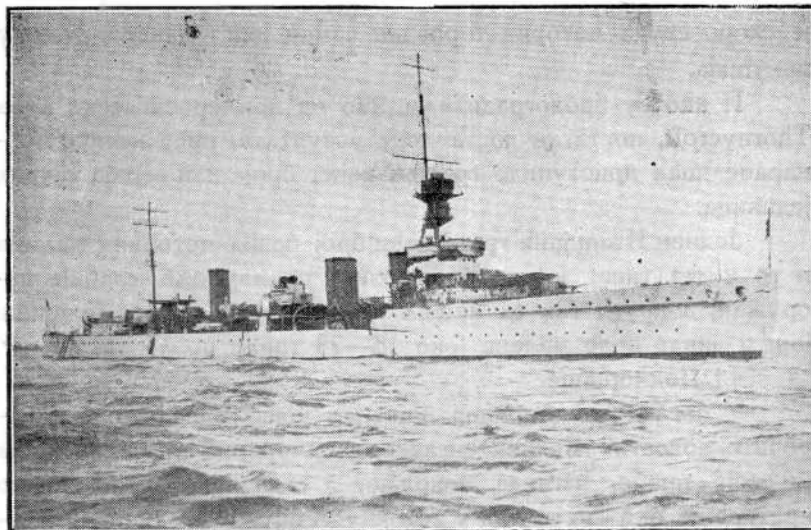
Енглеска крстарица Vindictive

рица на највећа одстојања у борби око саобраћајних путева. И употреба модерних крстарица у извиђању приликом флотних акција, и у борби против торпедних флотила, којима су крстарице својом моћнијом артилеријом и довољном брзином опасне, сматра се и даље као важна чињеница.

И мање или слабије државе граде стога нове крстарице ма и мање тонаже. Ове су мање димензије на пример код Немаца диктиране уговором о миру а код других вероватно економијом.

3.) Лаке јединице.

Кад је светски рат показао важну улогу, која припада артилерији на разарачима и торпедним јединицама поред њиховог торпедног наоружања, сви су се градитељи разорача старали, да те јединице што боље оспособе за артилеријску борбу. Калибар топова повећао се је до границе могућности, смештају топова, којему се прије није приписивала таква важност, обраћа се највећа пажња, а ови бродови имају данас и све потребне апарате за ефикасно управљање гађањем, Услед великих захтева, стављених на наоружање, брзину, особито код великих морнарица и на својство за море, дошло се је до такове тонаже, да се управо морамо питати, јесу ли те јединице данас назване великим разарачима, вођама фло-

Енглеска крстарица Emerald

тите, лаким извидницама и слично са преко 2000 тона, разарачи или крстарице; сигурно је, да су врло лако грађени и зато и лако цовредиви.

Као јединице за употребу у флотили а такођер са доста јаком артилеријом, граде се скоро у свима морнарицама мањи разарачи са 1000 до 1300 тона, још увек велика тонажа према ранијим типовима. Мале торпиљарке је скоро потпуно нестало; имају је још неке мале и сасвим малене морнарице, а и Италија остала је верна свом обалском типу од 130 до 150 тона; од тога се и ове године граде поједини примерци.

Код моторних чамаца, наоружаних торпедима, налазимо се још увек у почетној, тако-рећи покусној фази. Типови, који су у рату имали успеха, као на пример италијански, били су врло прости, ситни чамци без нарочито велике брзине а начело је било: минималан ризик у особљу и материјалу, минималне димензије — и срећа!

Такови чамци употребљени у рату, — а имали су их једино Италијани, Немци и Енглези — били су више импровизација него друго што.

После рата, настојале су морнарице и техничке фирме, да овај тип усаврше, да омогуће његову употребу и код рђавог времена на већа одстојања и са већом сигурношћу.

Сви резултати овог рада нису познати, али изгледа да

је скоро свуда моторни торпедни чамац још и данас у стадију покуцаја.

И ако су бродоградитељи, као на пример енглеска кућа Thornycroft, постигли доста лепе резултате, нису велике морнараце ипак приступиле градњи већег броја или серија таквих јединица.

Једини Италијани граде већи број брзих моторних чамаца и то у два типа, један врло брзи а према томе слабије наоружан, а други тип са мањом брзином. Све су ове јединице још и данас врло малене (око 15—28 тона).

4.) Подморнице.

У погледу подморница није нам нова година донела нарочите новости. Велика енглеска подморница „ХI“ довршила је своје пробе, изгледа повољно, а сада предузеће велико крстарење око света или у источну Азију. И Французи, Американци и Јапанци граде велике поморнице од 1500—2000 тона. У главно граде морнарице 3 типа: подводну крстарицу, океанску подморницу и обалски тип. Прва није заправо још нигде саввим развијена а налази се у фази покуса. Океански тип налазимо код свих великих морнарица са тонажом од 1000 до 1300 тона, а обалски тип има којих 600 тона, за који су се од малих морнарица одлучили и Грци и Пољаци. Несреће, које су се у последњој години догодиле, губици „Вениера“ у Италији и „С51“ у Америци, нису наступиле због нефункционасања материјала, већ су биле једино последице колизија. Подморница је нарочито изложена колизијама, пошто, возећи под водом, слабо или ништа не види, а у случају судара нема обично могућности спаса за посаде.

ВЕЛИКА БРИТАНИЈА.

Пре пар месеци спуштен је у воду „Нелсон“ бојни брод, чија је градња дозвољена уговором, а други пливаће у јануару 1926. Можемо рачунати да ће оба брода у лету 1927. бити у опреми и то у Средоземној Флоти а у то доба уништиће се 4 брода класе „King George“. Још увек нису публиковани тачни податци о бродовима класе „Нелсон“ али до сада наведени, наиме 35.000 тона (са залихама и 40.000), 9 топова од 406 мм. смештена у три торња, брзина од 23 миље, јесу, како изгледа, исправни.

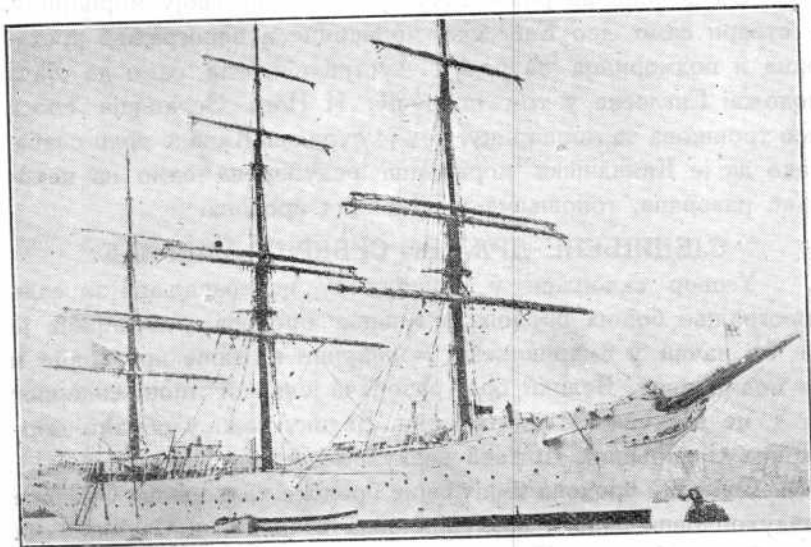
Од нових крстарица су неке већ поринуте, а првој серији од 5 („Kent“, „Suffolk“, „Berwick“, „Cumberland“, „Cornwall“);

седиће 4 даље које ће се започети: 2 у октобру 1925. и 2 у фебруару 1926. а 3 даље имају се градити по буџету 1926./27. и у свакој даљој години. Све ове најновије и још незапочете јединице неће имати пуних 10.000 тона (тип „А“), већ постоји намера да се за свега 7 предвиде мање димензије вероватно 8000 тона (тип Б).

Неколико старијих крстарица класе градова предвиђено је за расход.

После градње двају великих разорача од око 2000 тона („Ambuscade“ и „Amazone“) обнављаће се систематски флотилне јединице тиме да се годишње граде 9 разорача од којих увек један велики од 2000—2500 тона као вођа флотиле и 8 мањих од 1500 тона. Поред неколико помоћних јединица, градиће Енглези даље годишње по 6 подморница, а ове биће вероватно све исте карактеристике као „О 1“ који се сада свршава т. ј. океанског типа са око 1300 тона. Преграђењем великих крсташа класе „Furious“ у носиоце авиона имаће Енглеска 6 модерних бродова ове врсте. Велике подморнице типа „К“, грађене на концу излучене су осим „К 6“ из флоте и демолираће се.

Главна сила енглеске флоте налази се у Средоземном Мору у повољном положају, пошто одавде може брзо да се

Шведски школски брод Af Chapman

пребаци толи у Атлантик коли у Источну Азију, која данас све више постаје важном по положај на морима.

Средоземноморска флота броји 6 бојних бродова, све дредноуте са топовима од 38 мм., 2 ескадре крстарица са 9 бродова, 4 торпедне флотиле са 4 вође флотиле и 32 разарача, са једном флотилом великих подморница.

Помоћне јединице додате су овој флоти у толиком броју да је флота скоро независна од база. Малта располаже ипак са свим потребним средствима, а сада се тамо налази и један од највећих докова света.

На енглеским обалама борави обично Атлантска флота са 3 најмодернија дредноута и 4 бојна брода типа „Iron Duke“, са ескадром бојних крсташа (3), свега дакле са 10 бојних јединица, са једном ескадром крстарица, са 3 флотиле разарача и са већим бројем подморница.

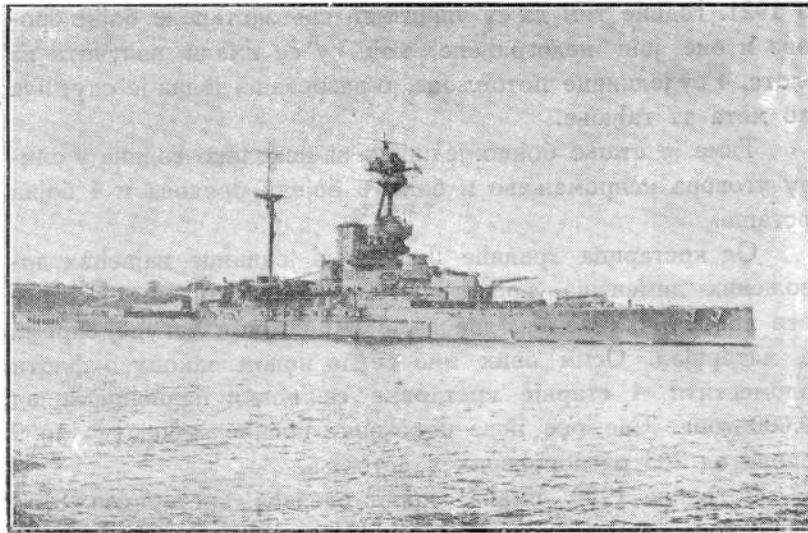
Поред тога налази се у разним енглеским лукама резервна флота, бродови свију категорија са више или мање редуцираним посадама. На далеком истоку са базом у Сингапуру држе Енглези једну јаку ескадру крстарица, најјаче крстарице, које имају са разним мањим јединицама, а у Индијским водама у Западној Индији и у Јужној Африци имају по једну ескадру крстарица.

Од доминиона развија Аустралија даље своју морнарицу, у ствари само део Енглеске морнарице а новоградње крстарица и подморница за рачун Аустралије има само да ојача положај Енглеске у том подручју. И Нова Зеландија сноси део трошкова за морнарицу, док је сурадња Канаде врло слаба, тако да је Канадијска морнарица редуцирана само на неколико разорача, топовњача и помоћних бродова.

СЈЕДИЊЕНЕ ДРЖАВЕ СЕВЕРНЕ АМЕРИКЕ

Уговор склопљен у Вашингтону не дозвољава за сада новоградње бојних бродова а градња бродова редуцирана је на тај начин у американској морнарици на нове крстарице и на подморнице. Велики број разорача једнаког и још модерног типа, не захтева за сада обнову. Велику пажњу обраћа морнарица Сједињених Држава ваздухопловству.

Сви већи бродови имају своје бродске хидроплане Обалске ваздухопловне силе и ваздухопловна станица на Филипинама су добро снабдевене. Носиоци авиона „Lexington“ и „Saratoga“, започети као бојни крсташа и онда довршени по новим пла-

Енглески бојни брод Ramillies

новима, су у сваком погледу технички врло дотерани бродови, Тонажа од 35.000 тона, брзина од 33 миље, машине на турбине са електричним преносом од којих 180.000 коњских сила и наоружања од 16 топова од 203 мм и 6 торпедних цеви, те капацитет ношења од 72 аеро- и хидроплана од којих 36 већих, чине ове јединице скоро најмодернијим пливајућим средствима за поморско ратовање уопште.

Флота подељена је као и досада у Пацифичку и Атлантску. Прва има 11 бојних бродова, 4 модерне крстарице и флотиле разорача са једном крстарицом и 30 разорача. Атлантска флота има 5 великих бојних бродова и саставе крстарица и разорача. Подморнице подељене су на обе обале и на Источну Азију, где се налази и једна флотила разорача неколико старијих крсташа и топовњача. Крстарица „Pittsburg“ и 6 разорача сачињавају силу у Европејским водама, које се често појављују и на нашој обали. Ваздухопловство дирижаблима, чији су главни присталице били баш американски моринци, претрпело је велики губитак изгубивши „Shenandoah“ бивши ZR2, цепелин грађен у Немачкој за Америку, али не изгледа да ће овај догађај упливисати на даљи развитак дирижабла.

Ј А П А Н

Јапанци су у прошлој години лојално извршили уговор

из 1921. године тим да су уништили све застареле бојне бродове и оне још недограђене, који су се имали излучити из флоте. 4 су јединице потопљене, 6 разрезане, једна је служила као мета за гађање.

Тиме је стање бојних јединица за неколико година у смислу уговора непромењиво и биће 6 бојних бродова и 4 бојна крсташа.

Од крстарица градиће Јапанци 4 јединице највећих дозвољених димензија, прве две (Наши и Миоко) су већ започете прошле године а за две даље (Ашигара и Хагуро) спрема се материјал. Осим ових има се по новом закону о флоти надоместити 4 старије крстарице са новим јединицама од 10.000 тона. Све ове нове крстарице носеће вероватно по 9 топова од 203 распоређених у 3 торња.

У години 1930. имаће Јапан следеће крстарице: 8 од 10.000 тона са 6—9 топова 203 из 1924—29. године, 4 брода од 7200 тона са 6 топова 150 mm из 1924—26. године, 14 крстарица од 5670 тона са 7 топова 146 mm из 1919—25. године, 3 мање крстарице од 3500 тона са 4 топа 139 mm из 1918. године и једну мању крстарицу од 3200 тона са 6 топова 139 mm из 1924. године. Укупно биће дакле 30 крстарица од којих ће најстарија бити из 1918. године. а све ће имати брзину већу од 33 миље.

Нови закон о изградњи флоте дозвољава поред спомнутих крстарица градњу од 24 великих разарача, 10 подморница и три помоћна брода.

ФРАНЦУСКА

У Француској ради се по програму даље на изградњи лакших јединица и подморница. Прве су две крстарице, 6 великих и 12 мањих разарача и први део подморница такозвани први транш програма готови или у доготовљењу, а крстарице „Duquesne“ и „Tourville“ и даљих 6 мањих разарача већ у градњи и доста напредовале. Даље јединице, крстарица „Tuffren“; велики разорачи „Guépard“, „Lion“ и „Bison“, 4 мања разорача са именима на слово „Б“, 7 великих подморница и 2 минске подморнице, налазе се у градњи или започеће се још као други транш програма.

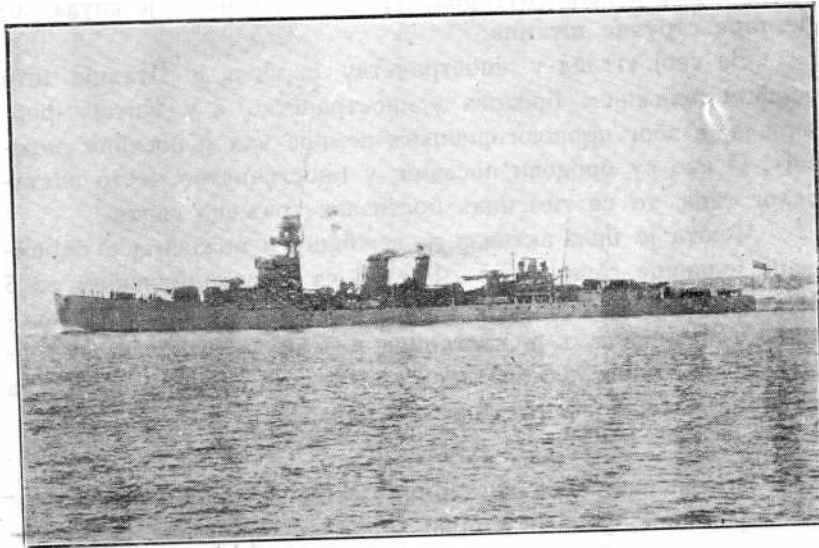
Поред носиоца авиопа „Béarn“ градиће Француска и још један мањи носиоц авиона и једну минску крстарицу од око 4000 тона.

Активна флота подељена је у Средиземноморску, која је састављена из великих бојних бродова, једне ескадре крстарица и већег броја разорача и у Атлантску, која броји 3 старије оклопаче, лаке силе и локалне јединице северо-западних департмана. Јака морнаричка авијатика вежба стално у вези са одредима флоте на свим француским обалама, у које морамо овде убројити и северно-афричку са флотном базом у Бизерти. Јединице француске флоте суделују у заједници са шпањолском флотом у борби против Рифанаца вршећи и блокаду обале Рифа.

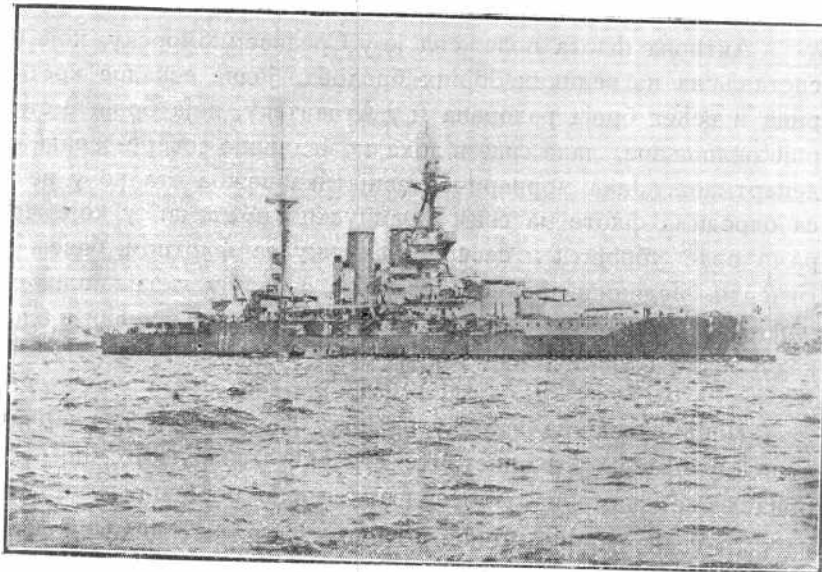
ИТАЛИЈА

Наши суседи на Јадрану појачају стално своју морнарицу а под владавином фашистичке странке учињено је много за обнављање флоте и за дотеривање њене борбене готовости на што усавршенији степен. Трошак, који годишње иде на морнарицу изнаша око 2 миљарде динара.

Целе серије нових разорача, подморница, торпиљарка и минских јединица започете су на разним шкверовима, а градња крстарица „Триесте“ и „Тренто“ приближује се крају. Изгледа, да ће ове две јединице бити најаче наоружане крстарице уопште, јер ће, поред 8 топова од 203 мм, носити и батерију од 12 протуаеропланских топова од 102 мм. Талијани се надају, да ће постићи брзину од којих 36 миља.

Енглеска крстарица Diomedea

Енглески бојни брод Varham

Нови велики разарачи „Леоне“, „Тигре“ и „Пантера“ били су у овој години на крстарењу дуж западне обале Европе и повукли су свуда пажњу на себе.

Њихово јако наоружање, 8 дугих топова од 120 мм на мало преко 2000 тона, велика брзина, једноставна и ииска силуета као и лепо нутарње уређење изазвало је свуда коментаре стручне штампе.

За свој углед у иностранству скрбила је Италија што чешћим шиљањем бродова у иностранство, а у Китају формирала је због прошлогодишњих немира чак и посебну дивизију. И ако су бродови послани у иностранство често застарелог типа, то се тим ипак постизава тражена сврха.

Флота је била активна у вежбању и вођњама а опремљене јединице сачињавају „Флоту“ са једном дивизијом од 5 бојних бродова, једном ескадром са двама дивизијама такозваних извидница, т. ј. крстарица и великих разорача и торпедном дивизијом: адмиралском крстарицом и 3 флотиле (свака флотила један вођа флотиле и 8 разорача).

НЕМАЧКА

Довршењем нове крстарице „Емден“, врло лепе и савршене јединице, учињен је први корак за обнављање морнарице унутар границе Версаљског уговора. Једна даља крстарица,

која ће вероватно носити име „Карлсрухе“, биће у догледно време готова за поринуће, а даље крстарице као и изванредан број нових разарача налазе се у градњи. Постојеће старије јединице искоришћују се у колико је могуће за обуку људства, а преграђују и модернизирају се давајући тако арсеналима посла. Савршена организација и врло добро обучено људство, чија је изобразба за специјалисте са десетогодишњем року службе врло олакшана и делимично нови бродови дају Немачкој морнарици већ сада превласт на Балтичком мору.

Р У С И Ј А

Из новина сазнаје се да су скоро сви старији већи бродови Руске флоте међу њима и из Руско-Јапанског рата познати „Цесаревић“, 4 крсташа класе „Бајан“ продани у Немачку на демолирање. Изгледа да је активна флота, а таква без сумње постоји и вежба, састављена из два дреднота, два крсташа, од којих је један вероватно „Рурик“ из 1905. год., стара крстарица „Аурора“, 8 већих разарача класе „Новик“ 6 мањих и око 12 подморница (поред којих 18 неисправних) Црноморска флота броји једну крстарицу, неколико великих разарача, од којих су два посетила љетос италијанске луке, подморнице, топовњаче и слично. Људство руске морнарице процењује се на око 45.000 људи.

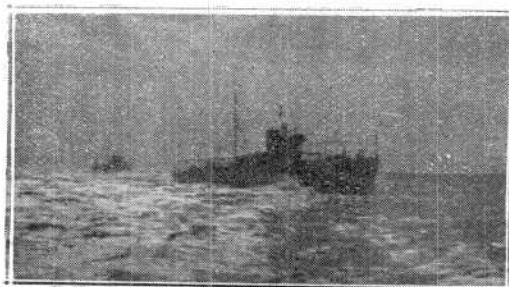
Судбина флоте из Бизерте није још решена, још се увек незна хоће ли Французи предати те бродове болшевистичкој Русији.

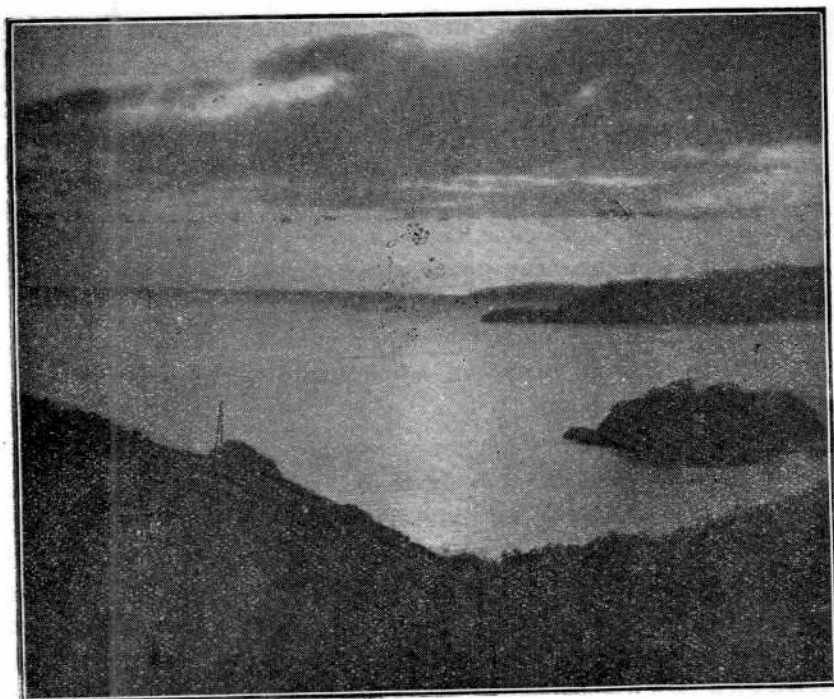
Д А Н С К А

Пројект о разоружању Данске предвиђа претварање ратне флоте у „државну морнарицу“. Ова ће имати 6 стражарских, инспекционих бродова од укупно 8000 тона, 24 мале јединице од 3600 тона, овамо урачунато један миноносац и 2 депо-брода за укупно 24 хидроплана; трошкови за ову морнарицу предвиђају се законом са 10,350.000 скандинавских круна. Видимо дакле да у главном морнарина неће бити смањена за много, а и буџет је ако се рачуна да нема новоградња и да Данска располаже лепим арсеналом и свим потребним уређајима на копну, доста велик. Треба истакнути да би та разоружана и неутрализована Данска морнарица била још увек два пута већа од поморске силе, којом наша Краљевина данас располаже.

У свим осталим земљама није у посљедној години наступила нарочита промена. Сви раде даље по својим програ-

мима, Грци модернизирају свој доста обилати материјал и граде подморнице у Француској, веће државе Јужне Америке, Чиле, Бразил и Аргентина приступиле су изградњи нових флотних програма, Турци обнављају своју флоту увидивши важност поморске флоте за њихову државу и започели су већ градњу подморнаца, Румунија, Летонија и Пољска граде подморнице а чак и Сиам наручио је градњу једног новог ратног брода у Енглеској.

Код Св. Стефана

Крсто Марковић:

ЈУНАШТВО СТАРИХ БОКЕШКИХ ПОМОРАЦА

Љубав за завичајем и занос за слободом потицали су старе Бокеле да чувају овај дио Јадрана, што пјеном својих валова шкropи ову кршну обалу, на обрану које, бјеху вазда спремни на све могуће жртве. Код њих је била дубоко увријежена спознаја, да је отачбина без љубави својих синова грађевина на пијеску саздана, коју најситнији потрес са земљом сразавала. Таква отачбина није ни постојана ни трајна, јер нема оних јаких темеља, што крвна свеза гради. Ако пак, у њој превлада туђинска најезда, тада њезина дјеца не осјећају ону праву љубав, што ужиже мајчино срце, јер су онда биједна пасторчад, коју маћеха отровом залаже, па кад се појави оно неравно чувство братства и крвне везе, тада се боре на живот или смрт са туђинском тиранијом и лете на крило свога

наравнога брата. То све бива по природном нагону, јачем од свих ланаца, јачем од свих тамница, што покреће закон нарави, закон крви. Тај се појављује међу народима врло често у овим крајевима и у свима епохама, те му многобројних примјера налазимо у историји нација. Она нам свједочи да је искра љубави отачбине увијек тињала у срцима заробљених народа, па није било силе која би је утрнула, већ од кољена на кољено у наследству предавана, давила би силом својега плама све заморнике, све своје угњетаче. Код нас Југословена има сјајних таквих примјера онамо од неумрлог Петра Свачића, па све до оснивача наше народне Династије, Великога Војда Карађорђа.

Тих сјајних примјера отачбеничке љубави налазимо у свим епохама и код старих Бокеља, који будно стајаху на бранику рођене груде, не пуштајући непријатељу ни најмањи њезин атом. Мачем у руди и по мору и на суху знали су се дивовски борити проти свакоме, коме би на ум пало да им мили завичај угрожава. Имена таквих бранилаца, јуначких Бокеља, историја златним словима биљежи. Ту је међу првима Никола Бућа са сином Петром, који разбија силу бугарскога цара Драгомира, и њему у част Стеван Урош Немања поклања граду Котору отету бугарску заставу са сребрним крстом, те обојицу именује савјетницима на своме двору. Ту је Никола Драго, војсковођа и савјетник босанског краља Твртка I. Ту је Марин Бизанти, који својим бродовљем разбија на улазу Боке многобројнију геновешку морнарицу, те јој отимље оружје и заставу. Ту је такођер Јеролим Бизанти, који својим бродом издржа код Корчуле јуначку борбу са четири турска брода и не предаје се, док га са дружином не прогуташе морске дубине. Тамо је и храбри поморски војвода Петар Болица и Ђуро Бизанти. Ту је и гласовити поморски учењак Марко Мартиновић из Пераста, тај творац прве руске ратне флоте, који на позив Петра Великог дарива Русији шеснаест поморских заповједника у особама оних шеснаест бољара, који у своје руке преузеше судбину руске морнарице. Да, све су ово сјајне звијезде бокељске поморске прошлости, чија ће се имена с почитањем спомињати докле буде циглог једног Бокеља, докле буде и једног словенског поморца. Обзиром на замашај отачбеничке љубави и ми данас морамо

да признамо живу истину, да је, наиме, била провиденцијална замисао зачетника оснивања садашње наше „Јадранске Страже“ па су се они том замисли задужили великим сјенама оних наших хероја, који су вјековима чували ово наше бисер-море и потакли њихове потомке да их у томе достојно слиједе.

Да и једним примером покажемо што је све могла љубав завичаја код старих Бокеља, износимо борбу браће Ив а н о в и ћ а са десет пута претежнијим непријатељем. У доба у којему бива овај догађај, наша је Доброта била на врхунцу поморског цвата. У њој је било толико бродова, да зими поредани уз њену обалу са својим овећим појавама испрплетеним високим катаркама и једрима, прављаху поворку од више километара. У том цвату поморства знали су Доброћани да се вину до највећих подвига, имања и благостања, што и данас свједоче њихове палате поредане [попут бијелих лабудова. Доброта је била оно средиште бродарства, што је, уз Пераст, носило барјак пред свим, не само бокешким, већ и осталим далматинским мјестима, те је као таква гајила неумрле витезове и на мачу и на перу.

У таквој Доброти пред палатом Ивановића стоји почетком године 1756 усидрен нов, чврст брод типа ондашњих т а р т а н а, спреман да заједри низ сиње море. Окићен барјацима, а наоружан лумбардама, уз весело певање младе дружине, као да нестрпљиво чека, да му одвежу конопе. Нешто околу десете изађоше из авлије кнеза Вука Ивановића два сива сокола, заповједник тартане Вуков син М а р к о, а уз бок му млађи брат Ј о з о. Слиједи их стари отац и сва остала родбина, а у часу укрцавања сједоглави их кнез упозорује на дужности прам завичају и неокаљаном имену, те их подсјећа како је Бокељ за част вичан мријети, стога нек им је вазда на уму част њихове Боке, и затим се једним циглим цјеловом од дјеце опрашта. Заплови по том тартана разапетим једрима пут одређеног циља и пред Ускрс нађе се у пристаништу Атени. Други дан по Ускрсу замјетише морнари, у само свануће, појаву неког грдног брода што на њих свој смјер бијаше управио. Препознаше одмах ш а м б е к триполских гусара са посадом од 360 другова, што кани да се на отвореном мору ухвати у коштац са т а р т а н о м од 40 другова. Када се је приближио тартани, од њега се отисну чамац на дванаест весала и равно вози пут тартане. Вођ

чамца у име капетана Аџи Имбра, а по ваповједи триполског Асан бега позивље Марка Ивановића на предају, ради освете патраског пораза. Марко му предочује међународно право, па, ако Имбро неће да га поштује, нека слободно навали, јер се Бокељ никада не предаје. Имбров се одасланик мучке одалечи, а Марко нареди да се обађе и на своје мјесто постави све убојито оружје. Имбров се колос стао помало примицати тартани, па када дође на дохват, на њу сасу сву силу олова из својих тешких лумбарада. Ивановић одвраћа из девет лумбарада и из брешијанака, па изгледа да паде доста гусара. Гусар упорнији огањ обара, а гдје Бокељи нишане, настаје метеж и јаук. Падеше и Марку три четири друга, нашто он устрајније пали из своје брешијанке, и ено баш погоди Аџи Имбра у затиљак, те се исти час мртав сруши. Гусари на то побијеснише, па се к тартани уз бок приближише, и стадоше да на њу скачу и кољу, али се Бокељи не дају, већ како који гусар на тартану скочи, у исти час, попут тешке вреће у море љосне. Ивановићи усредочише паљбу лумбарада и пробише шамбек, у који поче море улазити. То гусаре пре-страши, па почеше да у море скачу, е да се пливањем спасе. У том трену забуне и срџбе, иза ћошка сакривен гусар, опали из свог џефердара и погоди Ивановић Марка усред чела јуначкога. Марко паде, Богу душу даде. Брат Јозо кипи од гњева

Посета Краљева Бокељима

и освете, скаче с неколико другова на већ тонећи шамбек, скида алај-барјак и купи сјајно оружје и све баца на тартану. Баш у часу кад Јозо скочи на тартану и веслима се мало одмаче, пусти шамбек као каква неман, исчезну у вртлогу морске пјене. Иза мале станке Јозо узевши заповијед брода, стао да види ко је жив, коли мртав. Без својег брата изреди седам мртвих другова, два Косовића, Илића, Радимира, Андрића, Радоничића и Бамба, којима нека је вјечита „слава“. Пребољиве ране задобише само тројица, Ивановић Перо, Маровић Бошко и Томић Раде и још двојица неозната нам имена. Јозо даде мртве опјевати и достојно сахранити, па заплови пут Млетака, камо је имао да искрца терет. Пловећи мимо Патрас са развијеним Имбровим барјаком, опазише га тамошњи Турци, који што силом, што милом, хтједоше да им даде тај алај-барјак. Он се исприча да му га је покојни брат Марко на јуначком мегдану добио, у аманет предао, те Турци попустише.

У млецима се и мало и велико згрнуло на „Riva dei Schiavoni“ и чудом се све чудило што учини мала тартана од горостасног гусарског шамбека, па иако су завиђали да су ту побједу извојевали Славени, Дужду се немогаше на ино, већ одликова те наше храбре поморце. Пергаменат тог одликовања данас почива у каквом туђем музеју, камо ју, ради наше неопрезности, такав туђинац за скупи новац предао!

Доједрио Јозо Ивановић са својом тартаном испод Доброте, па његове спопала црна слутња, кад видјеше барјак на по стијегу. Долази на гат и стари Вук Ивановић, па дочуо од Јоза што се је догодило, гануто рече: „Ако, Јозо, не осветиш Марка, да би тебе пожељела мајка,“ (Андрија Качић). Кад му Јозо исприча да је Марко погубио Аци-Имбра и тим се сам осветио, тада заблиста у јуначком старчеву оку суза жалосница. Младе удовице, чији се мужеви с тартаном не повратише, скубу косе и завијају као сиње кукавице, те њих тјешу кнез Вук и с увјерењем родољуба њима тумачи, како је слатко за отачбину мријети, и оне се разаберу и смире.

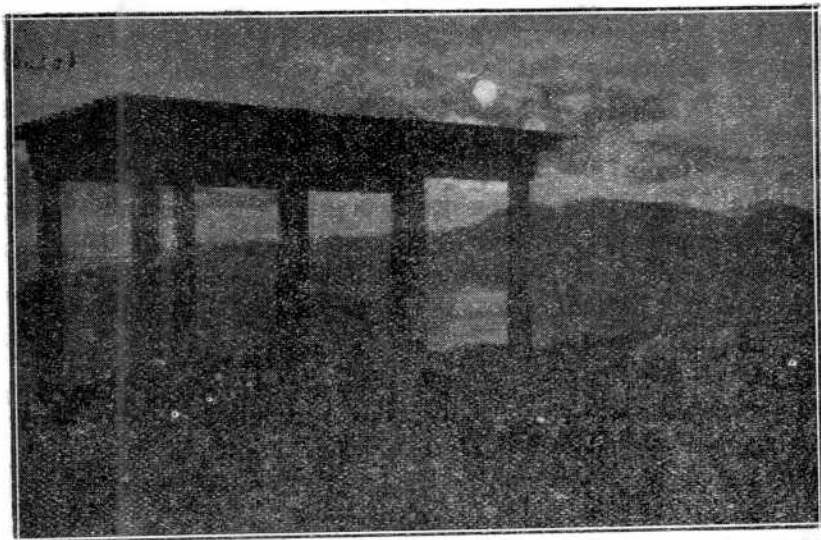
Ова права слика бораца, који из љубави за отачбином, да јој неби скаљали поштено име, залазе у борбу с многојачим непријатељем потпуним увјерењем да се храброст и знање не даду тезуљом мјерити, потакла је нашег пјесника да заплјева:

„И соко је птица премалена,
А добије орла великога.“

Нека садашњи југословенски нараштај добро упамти ове стихове пучког пјесника, да му буду мисли водиљом, кад га домовина буде звати, да брани њезино дивно море, да чува овај наш драги Јадран и да се ради њега са свим силама бори проти ма било како моћнијем непријатељу.

Под утјецањем ових старинских успомена наших предака, докажимо и ми да смо као чувари нашег мора њима достојни насљедници, што ћемо вајбоље посвједочити, будемо ли збором и твором потпомагали наше родољубно друштво „Јадранску Стражу“.

Са нашег Јадрана

Петар Д. Шеровић:

КАПЕТАН ПЕТАР ЖЕЛАЛИЋ

Међу многобројним Боксљима, који се у прошлим вијековима истакосе као спремни и врсни поморци, без сумње, у погледу храбрости и одлучности, на прво мјесто долази капетан Петар Желалић рођен год. 1717. у Бијелој, у општини херцеговској, од оца Јове и матере из свештеничке куће Лучића.

Петар је од своје младости, још док је био укрцан на броду неког капетана из Доброте, био познат као вјешт и одважан поморац. Када је касније сам набавио један шамбек и њим заповиједао, једном пригодом тако се истакао и показао толико окретности, бистрине и присуства духа, да је своје име на далеко прославио и још једном сјајно потврдио познату чињеницу, да су Боксљи ненадмашиви у поморству. Било је то год. 1758. када је он, пошто је на једном скровитом мјесту био потегнуо свој шамбек на крај, да га даде очистити, ненадно био опкољен од Турака, који су на њ вребали, те му отели шамбек и заробили њега са његова три друга, од којих један бијаше Далматинац, други Грк а трећи Малтез. Ови Турци бијашу морнари царске лађе „Султанија“, која је купила царски харач по приморским крајевима. Они поведоше

Петра с друговима своје заповједнику, који им је и био дао налог да их ухвате. „Султанија“ са заробљеницима одједри пут острва Родоса, а кад доједрише под Родос, бијаше управо петак, дакле, дан, који је код Турака одређен за молитву. С тога се један дио морнара с лађе искрца на крај у наџери, да пођу у џамију, да клањају, а и они, што остадоше на лађи, почеше у унутрашњим просторијама њезиним молити се Богу и клањати. Када то видје Петар, који је непрестано размишљао и сновао, како ће се чим прије ослободити турског ропства, паде му на памет срећна мисао, да са својим друговима затвори улаз у унутрашње просторије лађе, у којима се Турци мољаху и да их тако засужњи, те да одријеше лађу и с њом побјегну. Одма то саопћи својим друговима осоколивши их са неколико ватреник ријечи, на што они радо пристадоше. Што наумише, то великим напором и невјероватном одлучности и самопријегором и извршише, те окренуше лађом, да ће пут острва Малте. Чим они Турци што бијаху изашли на крај, опазише, што се догоди с њиховом лађом, алармираше околне тврђаве, које отворише ватру на Петра и његову дружину, дочим они Турци што бијаху на броду након кратког и жестоког отпора у коме погибе Петров друг Малтез, видећи, да нема наде, да ће надвладати Петра и преостала његова два друга, предадоше му се на милост и немилост, те их он засужњи.

Петра и његову преосталу дружину послужи срећа, те умакоше из пристаништа и из домаћаја турских топова и након великих потешкоћа и надчовјечанског труда и напора, борећи се у тако дугом путу сами на великој турској лађи са бијесним елементом, а уз то увијек чувајући се и пазећи, да се не би опет намјерили на коју другу турску лађу, те поново панули у турско сужанство, срећно допловише под Малту. И баш, кад мишљаху, да су се избавили од сваке опасности, мало те главу не изгубише. Када, наиме, Малтежани видјеше, да им се приближује неки туђи брод, мислећи, да је то некакав њихов непријатељ, концентрираше на њ ватру из многобројних утврђења, која се на острву налажаху, да га тако спријече, да им се не приближи. Петар се са својим друговима нађе на тешкој муци, али их опет срећа послужи, јер им зрна из топова никакву знатнију штету не проузрочише. У то му пође за руком, да обавијесте Малте-

жане преко неких рибарских лађица, ко су они и зашто долазе. Када се Малтежани увјерише, да то нијесу никакви њихови непријатељи, већ храбри поморци, који траже од њих уточишта, великим их одушевљењем и слављем дочекаше и одлучише, да их достојно награде за ово њихово јуначко дјело, за које они говораху, да му нема равна у поморској историји.

Петар се ту ожени Маријом, удовицом оног свог друга Малтеза, којега Турци убише на броду и не дуго затим дође у своје родно мјесто, али не затече родитеље у животу, већ браћу Тодора и Марка и њихову дјецу. Ту на мјесту, званом Дубравица, огради једну малу кућу, гледајући међутим да купи једно веће земљиште, да на њему огради велику кућу и цркву. Али ту своју намјеру не оствари, већ се поврати на Малту, где се стално настани, а кућу у Бијелој остави брату Марку.

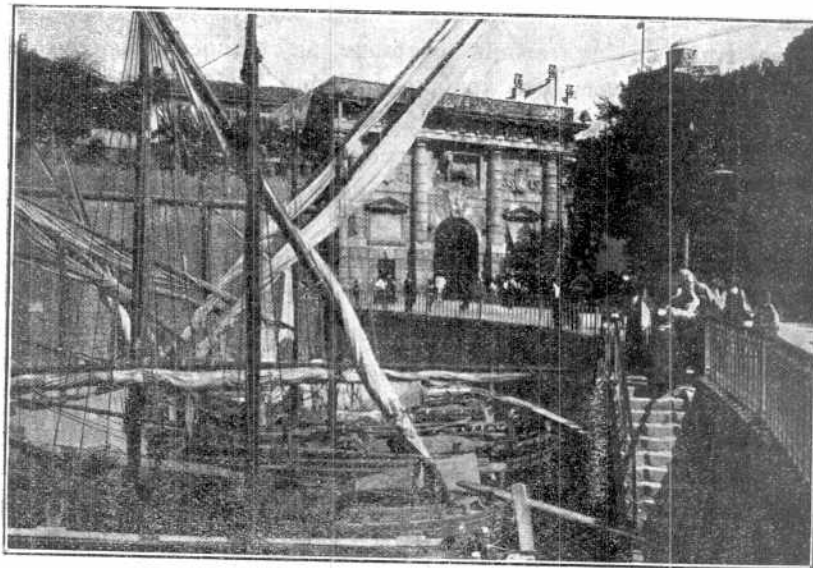
На Малти огради двије палаче, а Велики Мештар му паче дозволи, да може ту саградити и православну цркву, што прије тога не бијаше никоме дозвољено. Црква би посвећена Св. Николи, заштитнику помораца, а Петрову крсном имену. Свечаном освећењу цркве био је присутан и сам Велики Мештар, који положи свој клобук на св. трпезу као знак да цркву припознава и да је иста под његовом заштитом.

Петар је опет набавио један шамбек, на којем су били већином наши поморци, те су више пута довозили и хришћанско робље, које је Петар откупљивао и ослобађао од Турака.

Петар дочека на Малти, гдје бијаше од свакога веома штован и цијењен, дубоку старост и умрије год. 1811., те би покопан код цркве св. Николе. Након његове смрти ову је цркву и свештеника издржавао опет Бокељ, Врчевић, родом из Рисна.

Слика Петрова, на којој је он престављен као витез Малтешког реда, чува се и данас у Бијелој у кући капетана Луке и Слава Желалића и њихова брата.

Пред вратима града Задра

Др. Ф. Д. Марушић:

ВАПАЈ ОТАЧБИНЕ

(На рапалски дан).

Имамо још једну отачбину, а та нам је у туђини, данас
јој је црни дан.

Отачбино наша, родитељко доброг вина и добрих јунака,
из мог срца вадим вапај за уграбљеним земљама и уцвиљеном
обитељу наших отока.

Истро, Истро, увријеђена земљо, ти си тешки камен на
нашем срцу, тешка бол наше тешке земље, која попут гласа
божјег позива несложну браћу на мир и окуп, јер гле, ено
туђински орлови кљују и чупају истарској дјечи језик мајке
наше, да му наврну маћухин.

Плачна вика стоји убогу дјецу, носе им светињу свету,
гуле им невину душу.

Како су чемерне истарске висине планинске, како су
суморне приморске воде, рибари, отоци, валови и јадне истар-
ске мајке!

Пале нам књиге, руше све ријечи језика нашега. Гледао
сам како усмрћују лађе, које носе наша имена; ено по оба-

лама поломљених ребара наших скршених бродова. Ено плача и уздисаја, ено пуне тегобе, гђе слободе нема. Док робовасмо скупа, горчина чемера бијаше лакша, сад си нам сама тужна Истро, осјечена грано нашега стабла, сама самцата на танкој грани живота.

Тражио сам скоро да те видим. Падао сам у твоје оковане градове, на твоја тужна поља и на твоје невиђене воде. Стао сам ко прикован у једној опустошеној кући, да чујем што говоре твоје мртве ствари. Наједном зачујем неки тајанствени глас који ме упита:

— Што тражиш, слободни брате, по овим гомилама ропства?

— Тражим наш језик — одговорих. На тај мој одговор све замукне муком. Ти крајеви проговорише шутњом угашених огњишта и порушених домова. Море је лежало као да се је следенило а звијезде су плакале. Још ми душом одзвањају јадиковке наших уцвиљених осироћених гњезда.

Здраво Истро, бисеру наш, ти говориш језиком земље, која нас је родила. Ти си кћер нашег сунца и нашег мора, најближа сестра своје Далмације, ти си класична земља наша. Истро, Истро, ти си камен, драги наш камен, чврсти костур земље наше, отачбина је без тебе саката. Она чезне за тобом, јер јој у твом крилу остадоше неспашена дјеца. Твоје се хрдине турише дубоко у Море адријанско, стршиш као највећи полуоток нашег мора, док те двије тачке, два града са стране стадоше да даве око врата. Дивна си ко краљевска кољевка, јер ти си наша земља обећана. Твоји призори су велетне сценерије сунца, твоја мора се сјају као водопади сребра и злата. Твоја Опатија, Ловрана су вилински двори... а Ријека, наша хрватска сењска Ријека, то је најболнија рана, најтужнији акорд наше слободе.

Истро, земљо наша, сирото моја богата, твоје је ропство наше ново Косово, ти си наша јутарња молитва, ти си наш неискупљени завјет. На твоје слабе груди пало је најтеже време нашег племена.

Под истим си сунцем рођена, под истим мајчиним срцем одњихана, али још те нема за нашим обитељским столом слободе, не једеш круха ни грожђа са домаће одрине, још ти је суђено чекати и уздисати, још треба да су твоја гробишта

И. Мештровић

Мајка

отворена а срца затворена, још ти невино срце није сазорило
за срећу, још су извори твоји мутни а стада поплашена.

Однесоше нам и Задар, и тако заринуше нож усред
средине срца наше земље. Равно у срце поставише нам комад
туђине, да у срцу гојимо гују подмуклицу. Задар, наш древни
град свете Стошије и светог Кршевана, старешину наше земље

отргоше ко крвници. Ми увријеђени стојимо ту и чекамо праведност божју, која ће дати снагу мишицама нашим.

Све што је на мору нашега, све је невиђено... Црес, Лошињ и Ластово дивна мјеста опочинка наших ластавица, када селе у далеку Африку; оде нам и тај самотни камен обрастао миртом и ловором, лимуном и наранчом, акацијом и палмом, агавом алое и кактусом. Утаман је био у рукама Немањића, утаман је језик његов наше горе лист, данас нам је у гуђини.

Да је упитати, Боже, оне птице ластавице, што сеобом познају тај оток, што оне мисле о таквој људској правди. Желио би разговора са ластавицом моје стреке, да ју упитам колико су вјекова њени пређи опочивали сеобом на Ластово и слушали глас језика нашега, па би хтио да знам што би ластавица рекла гледајући тог прекоморског врапца, који је дошао да отме туђе гњездо. Птица би дрхтала видећи: код људи морал правде јачега.

На сунцу патње дозрела је наша слобода, на сунцу патње сванут ће и твој дан вилински оточе силни: Сунце наше, огриј зракама топлине нашу браћу до њихова доласка у отачбину. Морски вале, поздрави наше крајеве, тврди камене, буди чврст, да се на твојој оштрини преломе душманске злобе, проговори језиком твојих шпиља и реци: душманско море, ти си силно, али ми ћемо те уништити!"

Истрани, Ријечани, Либурнијо наша, Цресани, Лошињани, Задрани и Ластовчани браћо, ви сте биљке те земље, цвијеће тог краја, нитко вас не може одтргнути од роднога тла, ко ни жиле из земље, птице из зрака, рибе из воде. Не можете ни да дишете до ли зрака што мириши воћем и вином родних винограда.

Тко ће са свемира скинути звијезде, пресушити океане, забранити сунцу да свијетли и срцу да љуби? Чим је душа ведрија отачбина је дража, чим је богатија душа, снажнији су дојмови, природа је љепша и отачбина дража. Вапајем срца отачбина поздравља вас отете земље, слатке јабуке нашега стабла; ви сте сок наше земље и мирис обала наших, ваша ће јутра сванути, ваше ће сунце гранути, јер није дуго до вашег сванућа. Радите и молите Јединство и Тројство божје

да наше данашње тројство постане неразрушивим јединством,
јер само то може да спаси вас и нас.

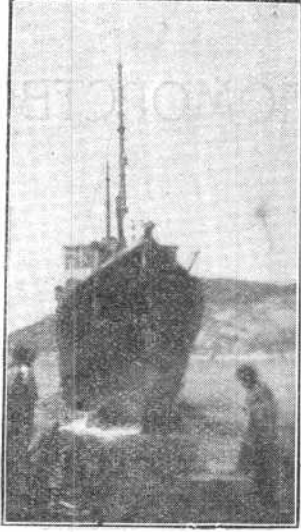
Ево данас вас се сјетисмо, данас на ваш болни исход-
њи дан, на дан кад пођосте невини у туђину као јање на
заклање, на дан кад је наша жртва значила нашу слободу.

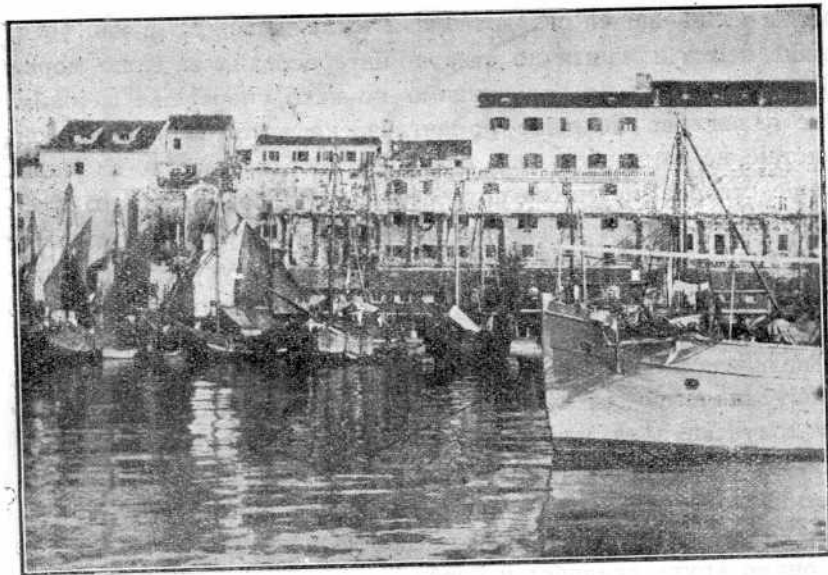

V

ПОМОРСТВО

У сплитској луци

Славко Сиришевић:

ПОМОРСКА СВЕСТ

У вашој се јавности већ много говори о Јадрану. Нарочито ово последње време. Краљев пут уз његове обале учинио је колосалан утисак. Новине су пуне одушевљених чланака о поморском бродарству, о ратној флоти, о лепотама нашег мора и наших обала. Нижу се описи наших фјордова и залива, градова и варошица, острва и полуострва, споменика и грађевина те класичне земље. Чак се поједине лађе и поједини људи описују. Захваљујући много Јадранској изложби, Јадранској Стражи и новинству продрло је мишљење да тај део наше отачбине има све особине и све предуслове да не буде пасиван, шта више да су његова богатства врло велика, а и његова садашња привреда да је врло знатна. Изгледало би по свему као да смо фактично већ ушли у праву срж значаја мора и наших обала за целу земљу и као да смо потпуно схватили сву важност поморства и морских лука за државу. У ствари међутим то још увек није. Ево зашто.

Тај наш ентузијазам и истинска велика љубав за приморје и море то је ипак још више мање искрени, али тек, роман-

тични излив нашег патриотизма и наше душе, то је још увек више песма и машта но стварно интересовање за наше море. То најбоље видимо ако учинимо по неко упоређење са оним где је интерес не више романтичарски него реалан, где он настаје не само због срца и душе него где је настао из једне наше стварне неумитне потребе. На скуповима наших привредника и јавним зборовима на којима се третира оно што нас и материјално боли и где се реално дискутују таква питања са којима смо се сви ми саживели и која разумемо са свом тежином свакидањег искуства, одмах се примећује озбиљност и познавање предмета о којем је реч. Тако и проблеми који имају аналогије са лукама и морским бродарством као што су солунска зона или речно бродарство сасвим се другаче узимају и расправљају него ли питања везана уз Јадран који истина волемо и ценимо али за који нас још не везују тако јаке материјалне везе. Види се да је овде идеализам и осећај, а онамо крута реалност и борба за опстанак.

Када се је код наших комора и других привредних удружења и на јавним зборовима привредничким са толиком логичношћу и озбиљношћу (као о тим нама познатијим и ближим питањима) расправљало рецимо н. пр. о потреби увођења сталне и што чешће паробродарске везе са нашим националним лађама између наших Јадранских и солунске луке или то исто са осталим средоземским лукама? Када се узело у расправу питање уређења и побољшања наше обалне пловидбе? Када о начелима по којима да се даје државна субвенција поморству? А познато је н. пр. да је баш у овоме, ваљда најделикатнијем поморском питању, доста много грешено, многа неправда учињена, а много пропуштено. Када смо се ма и додатки питања јавних сместишта, оснивања слободних зона, у нашим лукама? Морамо признати, да нас је у томе до сада искључиво интересовао наш на жалост територијално још туђи Солун, или чак много даљи и потпуно туђи: Хамбург, Трст и Венеција. У нашим је листовима било још од ослобођења много расправљано питање транзитних магацина у Београду, али никада у вези са нашим лукама на Јадрану. Код нас се готово још и не зна да постоје бродоградилшта на нашем мору, да има докова и радионица за оправку и градњу лађа, да има шкверова за које историја

зна још пре Христа. А о рибарству, кораљарству, лову сунђера и другим привредним гранама Приморја почело се расправљати уистини тек од Јадранске изложбе.

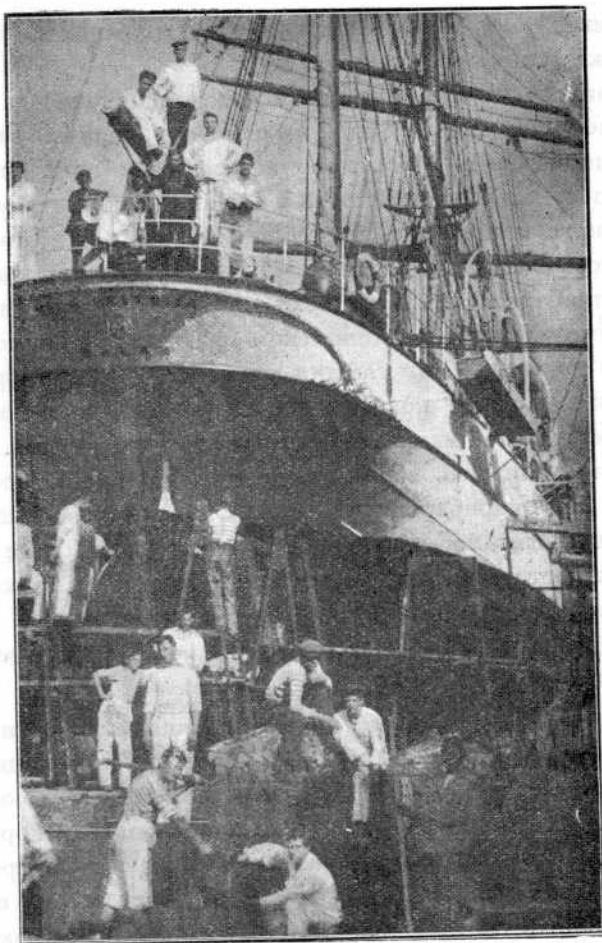
Премда је жељезничка веза са Јадраном учинила доста галаме у нашој јавности, ипак с обзиром на њено пресудно значење за целокупну нашу државну привреду, није јој увек обраћена потребна пажња. Доиста много мањим пругама поклонило се више пажње него неким жељезничким проблемима капиталне важности. Тако је готово неопажено прошао пројект везе Београд, Сарајево, Сплит премда би то Београд учинило двапут ближим но ма којој другој морској луци. На лаку и кратку изградњу унске пруге сад се понова заборавило, јер је створење дугачке и незгодне личке везе бацило то питање привремено у позадину, а да и не говоримо о оној за Србију велеважној жељезници за Боку.

Неоспорна је дакле чињеница, и поред свих израза љубави и симпатија и поред свих културних, националних и других идејних веза, да је, што се привреде тиче, наше приморје још, без мало, увек тако одвојено од нас као пре рата.

Да ли сме да и даље све остане овако као и до сада? Без сумње да не. Прека је потреба и десети је већ час да се истински и реално заинтересујемо за наше приморје, да га уз нас вежемо другим јачим него самим досадашњим идејним везама. Београд, као престоница и глава државе у којој је Краљ, влада и Скупштина, мора да тој новој акцији даде подстрека. Београду је већ указан пут којим треба да крене од самог нашег јуначког владара који је у неколико махова приликом своје посете нашем сињем мору и његовим врлетима наговестио да је већ наступило време за почетак велике „Поморске Оријентације“ целе наше земље. Природа је да је Београд и цела предратна Србија далеко боље упозната са својим континенталним проблемима и уопште са својим сопственим мукама и потребама него ли са оним ослобођених прекосавских крајева. Шта више, њој су још увек много ближи проблеми који се одигравају у нашој најјужнијој луци и на Белом мору, па и донекле на албанском Јадрану, него ли они нашег Јадрана. Посве природно кад су успомене на најтеже дане наше националне трагедије везане уз та места! Али не губећи из вида те драге и тужне успомене и наша права на Егејско море и његов излаз, време је већ дошло где морамо

да се једаред потпуно стварно и трајно заинтересујемо за оно приморје и за онај део мора који је потпуно наш, који је наш и национално и политички и идејно, који нам у свему и по својој најдревнијој прошлости и по својој садашњици служи само на част и понос пред другим много већим народима.

Србија са Београдом на челу треба да прионе уз стварању оних истинских, стварних, животних веза са нашим морем, са морем за којим је од својега постанка све више и више чезнула и дрхтала и од којег је очекивала и све и сва, а који је ето сад пред њоме на коленима и чека да га та добра и јуначка мајка поглади и к њему приђе. Те ће искрено и неизбрисиве везе настати и све чвршће бивати тек пошто се наши привредници заинтересују за њ, тек када материјалне, поред оних патриотских веза, буду дале подстрек појединцима да уђу у индустрију, у трговину, у привреду и економски живот приморја. Кад их све оно што заболи приморје и њих стварно и осетно заболи, кад буде њихов интерес да се Приморју помогне, да се Бродарство подигне, да се посаграде железнице и путеви, да се помогне бродоградитељство, рибарство, кораларство и друге привредне гране не само великодушни гест доброг патриоте него и његова најинтимнија стварна потреба. Тек пошто и он, тај појединац, буде саучествовао својим новцем, умећем и радом, целом својом индивидуалношћу у једној или другој грани привреде и живота приморја, тек онда ће и сваки тај појединац да уђе у саму душу тог приморског народа и да од њега научи шта је то море и шта од њега можемо и морамо имати. Кад београдске банке и србијански финансијери буду партиципирали у индустрији мирисавих и љековитих биља, кад буду сами помоћу својег новца и својих способности испробали коју то вредност представља и колико може да се на томе заради, кад виде какав је велики квалитет нашег бухача, рузмарина, лавандуле и толиких других билина са мирисима, етеричним уљима или са лековитим и другим особинама, производног жарког сунца и јединствене климе, кад увиде колика је вредност оног црвеног и жутог камена посутог по целој Далмацији зваога „Боксит“ и кад науче да употребе оне велике водене снаге на оним брзим и стрмим рекама са честим а високим водопадима, кад национализују постојеће огромне, од Италијана подигнуте, хидроелектричне центре, па помоћу њих од тог неугледног камена произведу

Вила Велебита у доку

толико тражени алуминиј или кад од оне зеленкасто-жућкасте тупине, нашег камена лапорца, виде како се у оним великим пећима у огромним фабрикама производе све оне огромне количине цемента што преплавише свет, или шта више кад виде како (опет помоћу водене снаге претворене у електричну енергију) онај најпростији камен кремен постаје течност да се од ње добије карбид за светлећи гас, апетилен, вештачко ђубре и за наше наоружање и одбрану важна експлозивна једињења са нитрогеном, а да о мермеру и белом далматинском камену и не трошимо речи, онда ће без сумње да престану

потцењивати оно пусто и врлетно стење и почеће да поштивају та велика богатства наше земље.

Али најважније је да наши сувоземци почну да поштују и разумеју сву вредност које им само море пружа. Рибарство, специјално гајење у морским увалама свих оних врсти риба које су због своје разноликости и својег необичног укуса давно већ познате и признате у научничком, а и у великом делу културног света. Модерно рибарење на једној научничкој основи требало би да буде сврха многих који хоће да активно учествују у привреди и економском препорођају приморја. Тад ће и они да схвате сву слабост и сву неправичност брионских конвенција и тешку повреду наше суверености у нашим водама преко тих за наше рибаре фаталних споразума. Тада ће преко тих заинтересованих појединаца и шира јавност да се подигне проти рибарењу Италијана у нашим водама, проти изазовним посетама наших суседа у саме наше луке и разумеће важност подизања рибарских школа, давања концесија за гајење риба, потпомагање рибара и рибарских задруга. Онда ће постати и овом нашем свету јасан онај чудесни лов кораља и сунђера.

Неоспорно је међутим да ће за наше банкаре и финансијере најинтересантније бити интересовање и партиципирање у поморским бродарским предузећима. Наша је морнарица учинила ове и прошле године управ невероватан корак унапред, такав корак какав се сразмерно може једино приметити код оближње Италије и код Немачке, али код оне прве захваљујући великим делом богатим субвенцијама. Оваква иницијатива какова је показана у последње време међу нашим приморским живљем за бродарска предузећа, може да се упореди донекле са светлим периодом наше највеће навигационе предузимљивости у јеку бродарства на једра, мало после него је уведен компас у кормило, кад је дубровачка, бокељска, пељешка и бакарска пловидба дошла на врхунац свог развитка. Сад је, мислимо, наступио најпогоднији моменат да се наши овамошњи кругови заинтересују и активно узму учешћа у том дивном подвигу оне шачице људи на нашем плавом и мирном Јадрану, па да помоћу наше флоте учине оно што су друге много мање државе, као н. пр. Холандија. Треба да се наши људи из предратне Србије заинтересују за сва она смела предузећа наших бродараца, који својим лађама везују свет

и проносе по њему славу нашег имена. Треба да стварно осете да је то непосредни и једини могући директни контакт са целим светом. Та отпада транзит преко туђих територија, — шта више наша територија, у виду наше националне лађе, покреће се и помоћу наших смелих морнара прилази туђим најдаљим крајевима света и то најјефтинијим друмом на свету. Тек лагано ће оваково схватање и истинско осећање великог значаја ових речи и овог факта да продре у континентални део нашега народа. Али већ је давно наступило време да се тај осећај, та свест у целокупном нашем народу пробуди и да му буде једна од идеја водиља. Сви сада велики народи радили су на тај или слични начин на буђењу те поморске свести. Тек пошто су били свесни, да је њихова јакост и будућност на мору, тек онда су снажно и неодољиво покročили напред. Па и они народи који су због тога настрадали што нису то на време разумели, после свих ових недаћа које су их снашле, почели су да се силом прилика интересују за море. Најбољи пример су нам садашњи бољшевици, који су после толиких малера, увидели да се ипак морају посветити поморству и сада напрежу све своје силе, да инвестирањем баснословних сума, бар до некле, накнадно, поправе оно што су пропустили на велику несрећу њихове земље. И бивша Русија је то била пропустила, а само паметни цар Петар Велики био је схватио што му море вреди. Други пример су нам Турци, који су такођер били занемарили поморство, па ето сада после тешко стеченог искуства и они се оријентишу на њему.

Је ли нама требају онаква горка искуства? Требају ли нам поред наших вековних поморских традиција, поред оних фаланги морских медведова са сунчаних обала Далмације, поред оне фрапирајуће предузимљивости наших Дубровчана и Острвљана? Заиста била би велика штета, велика штета и срамота, да поред свих тих сјајних услова и великих примера не окренемо нашу пажњу том велеважном делу наше економске самосталности. Тек лагано ући ће свест о нашем поморству у наше привредничке редове, јер то је за једну земљу која је тако дуго била одсечена од мора једна потпуно нова ствар и само дугим, неуморним радом и жилавом пропагандом доћи ће једно лагано али сигурно буђење поморске свести. Ако не буде тако, она ће свакојако доћи само доцније и после него смо од

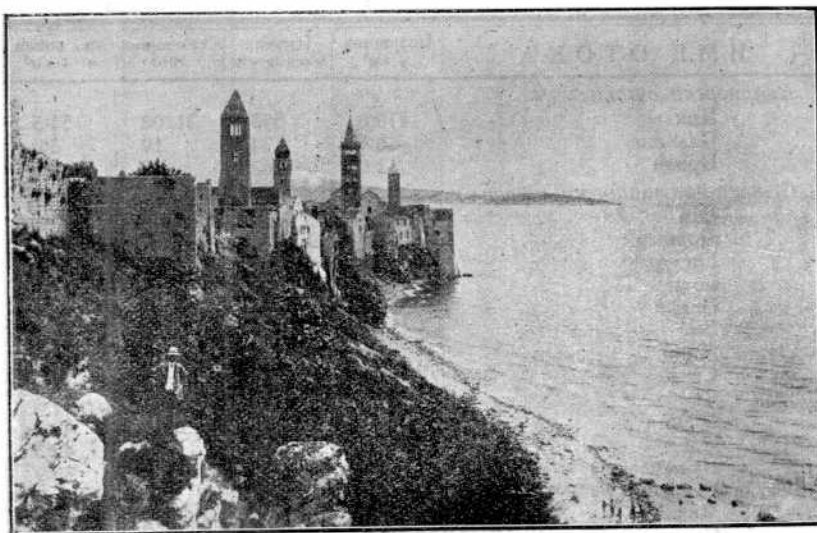
нашег незнања имали већ штете. Сви велики и напредни народи радили су на формирању те свести. Јер или су сами дошли на ту идеју, или су их прилике и несреће приморале да се са њоме позабаве.

Већ и данас се појављује по који глас о поморству сем оног разумљивог часовитог ентузијазма минулих последњих светлих дана, али то још није нашло онај општи широки интерес какав се испољава код третирања питања о лукама, о поморском бродарству, рибарству и мору код Енглеза, Немаца, Италијана и других народа. Оно сугестивно и јако интересовање за све поморске проблеме, интересовање које је везано са великим познавањем предмета о којему је реч код свију, а нарочито код привредних класа. Ето то нам још недостаје и на томе морамо да порадимо. А то, баш то опште интересовање свију и свакога за све што се тиче поморства, то је оно што ми зовемо поморска свест.

Време би већ било и куцнуо је час да се интересујемо за зидање, одржавање и усавршавање наших пристаништа, за подизање транзитних магацина, за што савршенија и успешнија претоварна средства, за уређење слободних зона, за исељеничке домове, за што боље везе са нашим лукама, за оснивање нових и партиципирање и повећање старих бродарских друштава, за њихов рад и развитак, за туђе бродарске агенције код нас и наше на страни, за шпедитерска, комисионерска предузећа, јавна сместишта, рибарске задруге и предузећа, што директније линије и путеве до наших снабдевача и потрошача — укратко за све што може да усаврши што боље и ефикасније искоришћење наше велике благодети и највећег нашег рудника, нашег бајног сињег мора.

Поморска свест и поморска оријентација то су две пароле које морају бити зачетак једног великог новог покрета читаве наше нације; то је идеал који мора да нам допуни онај предратни сада, без мало, потпуно остварени идеал нашег народа: ослобођења заробљене браће, јер и то на крају и није него допуна нашег ослобођења: наша економска еманципација од туђих лука, туђих мора и туђег поморства. У то име снажимо и подижимо где стигнемо смисао за поморство и поморску свест.

Раб

Проф. Д-р Иво Рубић:

О НАШИМ ПРИМОРСКИМ ОТОЦИМА

(Географски приказ)

Мало је обала на Средоземном мору, које су тако разведене као наша. Она се протеже од Рјечине до Бојане. У зрачној је црти дуга око 550 км., а у свој разведености има 1563·7 км. Већ разлика међу овим бројевима, те поглед на карти каже нам, да је она тако наровашена, изрезуцкана бројним заливима, увалама, валама, драгама, затонима и лукама, да донекле сличи обали Норвешке, западне Галиције, Шпаније те источне Грчке. Њезину разведеност повећавају бројни отоци. Кад се возимо обалом од Сушака до Дубровника мало гдје отвара се испред нас пучина гдје се у дну обзора дира тако рећи небо и море, већ тамније или свјетлије силуете отока дижу се из мора, те изгледа да се возимо по језеру. И кад мине једна слика, рађа се друга затвореног језера, дапаче пролазимо кроз тако уске канале, да се чуде многи, како за тамних ноћи могу капетани да лакоћом провлаче туда брод. Оток до отока стоје као ступови, остаци некадашњег цјелокупног копна. Њих је много: 61 је већих отока, 540 мањих, а 381 гребена и сика, отприлике 1000. Дужина пак оточних обала износи 3607·4 км. Сви отоци нијесу

Алманах, Јадранска Стража

И М Е О Т О К А	Површина у км ²	Највећа висина у м	Становника 1910	Ста- вника н 1 км ²
<i>Кварнерски отоци:</i>				
Крк	410·0	573	21108	51·5
Плавник	6·4	194	19	3·0
Првић	2·0	362	8	4·0
<i>Сјеверо-далмашински отоци:</i>				
Раб	93·0	408	5099	54·8
Долин	5·0	115	—	—
Гргур	6·7	232	—	—
Голи	6·0	230	—	—
Паг	287·6	348	7462	26·0
Вир	23·9	116	662	27·5
Маон	10·0	64	—	—
Скарда	4·9	53	43	8·6
Силба	16·5	80	929	54·6
Олиб	27·4	24	1331	49·3
Ист	10·1	174	433	43·3
Премуда	9·2	90	458	50·9
Скерда	3·1	53	—	—
Молат	23·9	142	867	36·0
Сеструњ	13·7	186	324	23·0
Пашман	61·8	274	3253	52·4
Угљан	52·6	288	8910	168·0
Иж	17·1	170	2402	141·0
Дуги оток	116·6	338	3858	33·0
Рава	3·5	98	400	133·3
Жверинац	5·6	117	123	20·5
Ривањ	4·6	112	—	—
Лавдара	2·2	88	—	—
Жут	17·2	176	—	—
Корнат	34·4	236	92	2·7
Вргада	2·0	115	475	237·5
Муртер	19·3	127	1894	99·7
Каприје	10·5	132	605	60·5
Жирије	15·9	131	661	41·3
Првић	2·8	79	1699	566·3
Зларин	9·6	170	1846	184·6
Тијат	3·3	121	—	—
Крапањ	4·0	—	800	200
Рогозница	1·0	19	—	—
<i>Средње-далмашински отоци:</i>				
Шолта	58·7	237	3516	59·5
Дрвеник	11·5	177	914	83·0
Плоча	4·6	80	302	60·4
Чиово	27·5	218	3317	122·8
Брач	388·5	778	22969	59·0
Хвар	288·3	626	16903	58·6
Св. Клемент	5·7	84	10	1·6
Шедро	9·2	113	5	0·5
Вис	89·9	585	9370	109·6
Бишево	6·3	240	243	34·7
Св. Андрија	5·1	305	34	6·8
<i>Доне-далмашински отоци:</i>				
Корчула	259·2	568	20340	78·5
Мљет	93·1	518	1915	20·6
Шипан	15·4	223	1017	67·8
Колочеп	3·2	125	237	79·0
Лопуд	3·5	216	338	84·5

једнако велики, те нијесу сви ни насељени. Од свих споменутих само је 52 насељено, остали су пусти. Бродарима не дају потешкоћа толико ови отоци, колико гребени и сике. Гребене народ зове шкољима или камичићима (код Муртера, код Гружа, Хвара и Олиба). Они су увијек над морем. Сасвим су пусти. У тому и стоји разлика између оточића и гребена, што на првом расте барем матар (*Chritmum maritimum*) на другом ништа. Сика је пак камени зуб или плоча, која је или у незнатној дубини под разином мора или је за осјеке над морем, а за плиме под морем.

Ову раздиобу на кварнерске и далматинске отоке, што сам у табли навео, Аустрија је провела год. 1825, кад је оне прибројила Истри, а ове Далмацији. Међу њима није природне међе, која их дијели. Подјелу пак у горње-средње и доње далматинске отоке оснивамо на некој природној раздиоби.

Сјеверо-далматински допиру до рта Планке, гђе је копнена Далмација најшира, а пред самим ртом Планке отвара се пучина мора; средње-далматински сежу до Стонског рта, који се продужио, тако рећи, отоком Корчулом; а доње-далматински до Дубровника, до китњастог Локрума. Сви ови отоци и оточићи нијесу једнако распоређани. Кварнерски, те Раб и Паг намјестили су се пред стрмом обалом Велебита, а раставља их Влашки канао широк 1.5 км. Сваки оток својим сјеверним дијелом закриљује јужни дио свог сјеверног сусједа. Пред њима је широк канао до Лошиња, мањи пак између Крка и Цреса. Ријечка врата између Крка и Цреса нијесу широка него 4 км. Отоци пред Задром нанизали су се паралелно с обалом у три реда правећи разне канале, од којих су највећи задарски и средњи.

Овђе је оточје најбројније. Најјужнији низ ових отока протегао се према рту Планци и разбио у Корнату у много малених отока. Народ вели, да је ту отока, колико у години дана, а није их него 68. У Корнату су отоци тако измијешани, да не рекнем распоредани, те је и вјештом рибару тешко туда пролазити. Сви ови отоци, коли кварнерски, толи сјеверодалматински, иду смјером од сјеверо-запада према југо-истоку.

Од рта Планке па до Стонског рата су највећи отоци пред нашом обалом. Они не иду више смјером горњих отока, већ се на Шолти слојеви камења окрећу, те они иду од запада према истоку. Растављају их од копна канали: шолтански,

брачки, хварски и вишки. Јужно-далматински отоци иду опет паралелно Стонским ратом и обалом, а растављају их ови канали: корчулански, ластовски, мљетски и дубровачки.

У сјеверној Далмацији, где је копно широко, отоци су уски и паралелно као три ланца пред њим нанизани. У средњој, дђе се копно сузило и горје велико уз море поставило, оточна се Далмација раширила, док у доњој је копно најуже, а отока је један ред пред обалом, опетовање типова отока горње Далмације, а копна средње Далмације. Ова је чињеница имала знатних послједица за живот. У горњој се Далмацији развио господарски и просвјетни живот више на копну него на отоцима, а у средној више на отоцима него на копну, у јужној сиромашно на отоцима и копну осим Дубровника, који је настао ради дотицаја господарства из залеђа и с далеког мора, не из ближе околице. А да је Дубровник имао тла као Сплит, Шибеник и Задар, сигурно се не би становници били дали на погибелнији поморски живот, а сигурнији на копну напустили. Дубровник је зато изнимка.

Наши су дакле отоци не далеко од копна, те органски њему припадају. То су континентални отоци. А будући да су растављени дугим и уским каналима од континента или између себе, географи овакову обалу називљу каналном. Мало се на свијету може наћи каналних обала равних овим нашим. А цио тај велики број наших отока не изнаша порвине него 2504.7 км^2 . Они су свеједно важни, јер као интегрални дио нашег приморја повећавају му разведеност и лјепоту. На њима живи 155.000 становника (по статистици г. 1910.), чисто нашег елемента, који су се у повијести и садашњости истицали радом на копну и поморством. Отоци су напoкон природни бојни бродови, који чувају нашу приморску западну међу. Али да схватимо њихову важност, ваља да упознамо, када су они настали, како су добили овакове садашње облике, какво имају поднебље, флору и фауну и укратко да речемо најпотребније о становништву и насељима.

Посјанак ошoка.

Као што по важним догађајима дијелимо повијест човјечанства на стари, средњи и нови вијек, тако и повијест земље утврђујемо по окаменима, конструкцији камења и његовим слојевима. А будући да су наши отоци континентални, повијест, која говори о њиховом постанку, уско је спојена са цијелом Далмацијом и Јадраном.

У најстарије доба наше земље, у палеозоику, море је било, гдје је данас цијело оточје и копно Далмације. Кремене грочмаче и прешћеници јужне Далмације и сусједне Лике показују, да је валовље овог мора млатило палеозојску обалу, која је састајала од кременастог камења. У том мору седиментирале су се разне животињице и билине на дну. Концем палеозоица је дно било већ плитко. Услијед стезања земаљске коре дно је почело почетком средњег доба земљине повијести у мезозоику да слази, а море се триаса увалило. У то доба била је бујна фауна и флора морска. Погибањем тог живота седиментирале су се велике множине њихове на дно, које су се под силним притиском скрућивале. То је море имало велику множину магнезијеве соли, која се спојила овом таложином и тако се стварао камен у мору и копно се почимље на другој да формира. Велебит и Свилаја почеле су услед помицања земљине коре да се лагано издижу као отоци из мора, дапаче при концу триаса море се повукло из средње Далмације. О повлачењу мора просуђујемо по томе, што најкаснијих формација триаса у Далмацији немамо. Али почетком јуре опет је копно Далмације слазило те се увалило море. Оно је било плитко, а у њему су живјеле велике множине шкољка, зване рудисти. Ти су рудисти својом седиментацијом правили камење, кога ми у Далмацији имамо много. То је вапненац. У креди је море исто било плитко, те се лагано повлачило тако да су у удубинама настала слатководна језера. Наша земља је дакле као јабука, која зе непрестано суши. Посљедица тога јест, да се својим охлађивањем земљина кора овдје сад уздиже а овдје сад спушта; кад се спушта, онда се у мору ствара седиментно камење, а кад се уздиже, онда то обично настаје с које постранске силе, те се подиже у форми бора. То су горе. Никад се није земљина кора тако уобличила као у треће доба њезине повијести, у терцијару. За доба еоцепа средња Далмација и Велебит више нису слазили под море, док су многи данашњи обални дјелови Далмације као и долине уз горе дошле под море. Тада се сталожиио лапор, тушина, од које се прави цемент. Особито је то било у сјеверној и средњој приморској Далмацији. Иза еоцена земља се почела старијим камењем да диже. Тада у олигоцену настају оне паралелне боре приморја. У то се доба формирају и наши отоци као и Јадран. По мишљењу учењака Јадран је настао већ у младо терцијарно

доба, али су отоци били тада још сви повезани са копном Далмације. Сјеверни дио Јадрана био је спојен са равницом Падском, а тек у четврто доба земље, у квартеру, и то у дилувију, обале су далматинске опет почеле да лагано слазе. Море се лагано увлачило у долине, а горске косе остале су као отоци. То се спуштање далматинске обале наставило, те и данас лагано слази, само се не могу још сви учењаци сложити, да ли сва обала слази или поједини дјелови. Али у квартеру, док је сјеверни Јадраи био равница, вјетрови су сјеверни дувајући по тој долини носили велике мањине пијеска према југу. Тај пијесак се устављао у малим долинама отока, а на отоку Сушку (Сансего) изградио је цијели оток. То је прапор.

Наши су отоци састављени дакле већином од седиментног камења, вапненца и доломита, мјестимице имају лапора и прапора те громача. Они су били саставни дио далматинског конна све до дилувија.

Облик отока.

Сви су наши отоци остаци гора. Ендогене силе, силе из земље, дјеловале су, да је њихов облик остао или као језгра бора (као Иш, Вргада, Муртер, Рава, Мљет) или као пристранак бора (као Сеструњ, Пескијера, Ривањ те оточићи у Пашманском каналу), или као преостатак терцијарних синклинала, удолина (ове су форме врло ријетке, шкољ Сичањ јужно од Пашмана) или као преостатак од више творба бора (Раб, Паг, Силба, Пашман, Вир, Корнат, Дуги оток, па сви средњо-далматински већи отоци). Апсолутне висине њихове доказују нам још, да су те негдашње горе и доста високе. Највиши је оток Брач у средњој Далмацији, 778 м. (За остале отоке види прву таблу).

А чим су се родили ови отоци, одмах су почели и умирати. Двије су их силе наике почеле уништавати: зрачни фактори с једне стране, те море с друге.

Температура, падалине и вјетрови уобличавали су некоћ као и данас наше отоке. Вапненац и доломит, од кога су већином састављени наши отоци, је врло топлив и прокапљив. Тај се камен топи у угљичном диоксиду (CO_2) као и шећер у кави. А тог диоксида имаде свака киша барем малу количину. Стога када падне киша на вапненац, она га лагано почме да тали. Према структури и смјеру упадања слојева вода разно дјелује. Ако су слојеви хоризонтално положени вода учини

рупице, које лагано дубе; ако су слојеви косо положени, од рупица чиии пруге, па веће рупе на камену и тако прави шкрапе, геолошке оргуље, па вртаче, доце, пољица те јаме. Примјера свих ових разних форма крша има на отоцима свукуда изобиља, а наш учењак Ј. Цвијић је темељито то питање обрадио. Само ћу споменути неке важније јаме. Једна је велика на Рабу, па на Дугом отоку (Страшна пећ) пуна окапина; затим на Мљету, гдје легенда каже, да је живјела нимфа Мелита, зове се Островица, а дуга је 150 м, и 190 м широка. На Брачу је пет већих јама; на Шолти четири; на Чиову двије; на Хвару тринаест; на Корчули три; на Вису десет; а на Локруму једна.

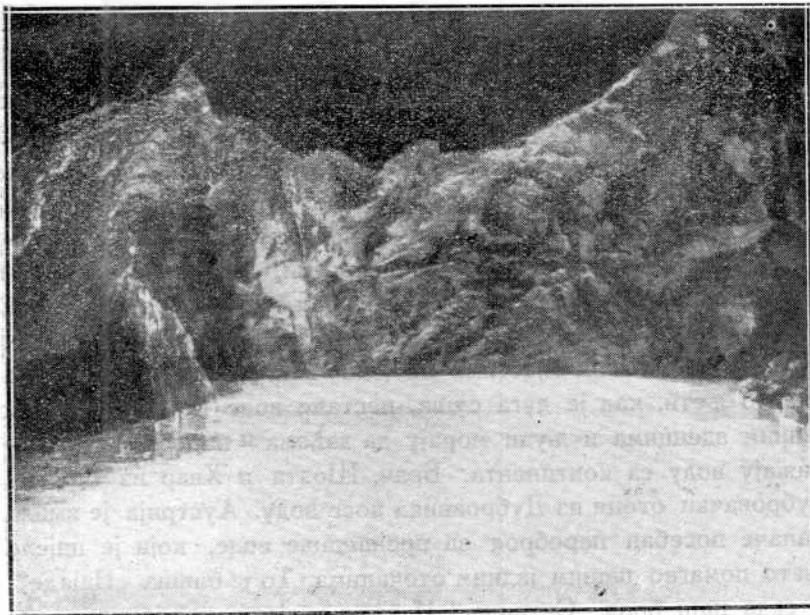
Површина земље нигдје није дакле равна, већ је у кршу свукуд изгризена. Овом дјеловању воде помаже и температура. Свако се тијело врућином растеже а зимом стеже. И камен услјед промјене температуре, какова код нас у приморју зна да буде између ноћи и дана, лагано пуца тим више, ако смрзне вода, што је по јамицама. Лед има већи обујам од воде те чини да камен пуца. Овако распукло камење вјетар односи у долине. Ту се зато нагомила велика множина громаче и шљунка. Површину изгризају јоште организми малених животиња и билина, који су живи и угинули: живи дубе камен те излучују киселину, која топи камен и зато мора да пуца, а угинули дају амонијак (H_2M_2) који опет троши камен. Али вода кемијским својим дјеловањем топи камен и тај нетопљиви остатак вапненца је црвене боје, а зовемо је црљеница, terra rossa. Њом, шљунком и лапором углавном су испуњене све удолине синклинале отока те сачињавају добро тло, на којему изврсно успијевају наше медитеранске биљке. Али док на скулптуру отока дјелују ови атмосферски фактори, који изгризају и руше његову површину, темеље и рубове отока подгриза море. Изобате, црте једнаке дубине те облици оточних обала говоре нам о сили мора, која ништи отоке. Уз далматинску обалу дубина је попречна од 50—100 м, док је уз талијанску Јадранског мора 20—30 м. Одакле ова разлика? Три су гibaња мора: tide (плима и осјека), валови и струја. Плима и осјека је на нашој обали минимална.

	Плима	Осјека
Крф	0·28 m	0·09 m
Хвар	0·27 m	0·07 m

Задар	0'20 m	0'07 m
Ријека	0'33 m	0'09 m
Трст	0'85 m	0'23 m

Највећа је плима била, по опажањима Мазеле, у Кварнеру 1'6 пг, у Трсту 3'2 пг. Према томе она готово не улази у обзир при абразији обала. Далеко више абрадирају обалу валови и струје мора. Валове највише узбуђује у Јадрану вјетар: југо и бура. За југа изи оштрог шилока они досижу висину 3 до 3'5 пг, а ударају таковом јакошћу, ма руше обалу и котрљају веће камење. Особито су јаки на отвореном мору. Али док таласи великом буком и хршумом наваљују на обалу, морска струја лагано, готово нечујно, подгриза њезине обале, Из Средоземнога мора она се навије те иде нашим обалама, па на талијанску. Она нам носи велику корист, али и штету. Користи, у колико нам абрадирајући лагано обалу, чини приступачном бродарству; она доноси свјеже море и велику множину врло малих животињица, планхтона, које су добра храна рибама. Отале код нас много риба. Шкоди нам, јер код нас поткопава обалу, абрадира је, а ту земљу носи Талијанима, гдје седиментира њихову обалу. Јакост морске струје је доста јака. Мјерења су код Венеције показала, да у 24 сата превали 7'5 кг.

Валоваље и сурујање мора руши дакле наше обале механичким путем. На равној обали они праве пећине рикавице. Такова је св. Ђорђа и Бетина код Дубровника. Веће пак шпиље приморске спомена су вриједне: Ескулапова код Цавтата и Бишева. Ову посљедњу је описао први пут год. 1884 барон Рансонет. Едуард Брикнер, бечки географ. за њу каже, да се може успоредити својом љепотом оној на Капри код Напуља. Ове пећине више су настале механичким путем, док кемијским изгризу капљице мора површину, те постане храпава, пуна рупица. Те рупице кажу нам у висини отока, докле све море прска и допире. Али море чини још много облика, тако гарме, гармице пећине, бочиће драге и увале. Драге су све плиће и уже, што се више у копно уваљују. Много их сличи на појас обале западне Галиције, и Пиренејског полуотока. Лијеп је примјер Тајера и Салдуна. Отоци су дакле настали у геолошко доба, сада их пак атмосферелиа, малене животиње и билине и море руше. Тако се увијек стварају нови облици отока.

Бишевска шпиља

Воде

Од кише, која пада из зрака, рачуна се, да од једне трећине нешто исхлapi, а нешто билине и животиње употребе, друга трећина потече по земљи, а остала продре у земљи на прокапљивом камену. На вапненац, који је силно прокапљив и топљив, који има много пукотина и јама на површини још више од једне трећине воде кишнице протече у земљу. То налазимо по отоцима. И ако они нијесу велики, ипак на већим отоцима по формама морали би наћи какову рјечицу. А ње уопће нигдје није. Језеро налазимо само на Цресу и Мљету. На Цресу је Врана језеро, које има 4,92 км² ареала; око њега је горје високо 250—300 м, дубоко је 37 м, разина му је 16 м над морем, а дно му је 21 м под разином мора. То је једна депресија. Има слатку воду. Никад не пресуши. Истраживачи мисле, да му вода долази с копна, негдје иза Велебита или са Учке.

На Мљету су двије пропале вртаче, гдје је увијек воде, али и до њих допире море, те су слане.

Мањих периодичних језера је више: Вело Блато на Пагу,

Поникве на Крку, Блатско језеро на Корчули; зими се напуне ова блата, а већи дио године пресуше.

Ни врела није много. Већи отоци сви имају врела, док мањи не имају. Тако Шолта га нема, а на Брачу, највећем отоку, једино је неколико врела на јужној стрмој страни отока, а на сјеверној, положитој, гдје је више ареала, становништва и насеља, нема врела. Наши су отоци зато у силним потешкоћама ради воде. Оточани су присиљени, да праве зденце и сабиру кишницу. Има обитељи са већим господарством, које направе по 5—6 зденаца. Поред тога влада и општине су направиле по многим мјестима по једну велику чатрњу. Али уза све то љети, кад је дуга суша, нестане воде по приватним и јавним зденцима и људи морају да лађама и паробродима преважају воду са континента. Брач, Шолта и Хвар из Сплита, дубровачки отоци из Дубровника носе воду. Аустрија је имала дапаче посебан пароброд за пренашање воде, који је цијело љето помагао нашим јадним оточанима. То је бивша „Најаде“, а сада наш брод „Ситница.“ И ваља видјети, кад је суша, каква јагма за воду настаје. Мјестимце је видро воде по 1 Д. У то доба свијету силно помаже бочатна вода. То је сланица, мјешавина између морске и слатке воде. Оне су над морем неколико метара тако, да с дна придолази морска, а са стране слатка вода. Будући да је морска вода тежа од слатке, догађа се, да љети, кад људи траже слатку воду на оточима становници опрезно грабе површину бочатне воде и добију тако слатку воду. Бочатну воду употребљују за кухање хране и за прање рубља, за пиће и врт не вриједи.

Клима.

Нигђе у нашој држави није тако благо поднебље као на нашем архипелагу. Температура повољна зими и љети, падалина довољно, вјетрови локални и краткотрајни. Разлог овако благој клими имамо тражити у географској ширини и мору. Али уза све то лонгитудинални положај наших отока утјече на чињеницу, да је клима сјеверних наших отока нешто друкчија и слабија од оне јужних. О тому ће нас увјерити опажања.

Задар, Ријеку и Дубровник узели смо на обзир овђе, јер других постаја згодних немамо. А будући да они нијесу удаљени много од копна, то нам они дају добре податке и за отоке. Ријека је нешто удаљена, али тим се види разлика између оточја (Лошиња) и обале.

Температуру наших отока каже нам ова табла.

ИМЕ ПОСТАЈЕ	Географска ширина	Висина постаје	Средње годишње	Јануар	Јули	Амплитуда
Ријека	45° 19'	26 m	14·4	5·0	24·4	19·0
Лошињ	44° 32'	14 m	15·3	7·2	24·4	17·2
Раб	44° 45'	6 m	15·3	5·7	24·2	18·5
Задар	44° 7'	10 m	14·9	6·4	24·2	17·8
Хвар	43° 10'	20 m	16·3	8·6	25·1	16·5
Вис	43° 5'	25 m	16·6	9·4	25·5	16·1
Корчула	42° 59'	20 m	16·8	9·1	25·6	16·5
Дубровник	42° 28'	15 m	17·1	9·2	25·4	16·2
Палагруж	42° 23'	92 m	16·1	9·8	24·2	14·4

Из ове табле даду се слиједећи статистички закључци утврдити: Температура опада у месецу јануару према сјеверу. Зато је тамо студеније него на југу. Исто тако у јулу вруће је на југу него на сјеверу. Годишња температура нам каже исто, да је јужније вруће него сјеверније. Амплитуда, разлика између највише и најниже температуре иде обратно од јануарске температуре. На сјеверу је већа разлика дакле између температуре зиме и лета него на југу. Особито је важно ово утврдити за зиму. Упоредити ћемо Хвар, јер он има најбоља опажања на нашој обали, са неколико страних постаја.

	Студени	Просинац	Сијечањ	Вељача	Ожујак
Хвар	14·1	14·6	14·0	13·0	14·0
Крф	13·4	13·7	14·0	13·6	15·0
Малага	18·9	17·6	17·7	17·5	18·2
Каиро	15·6	16·2	15·8	19·4	23·5

Хвар дакле има готово увијек константну температуру. Максима и минима ће нас увјерити, да Хвар има особито зими добру климу.

	Apsol. Minimum	Ap. Maximum
Хвар (44° 10' геогр. ширине)	— 1·8° C	33° C
Дубровник (42° 38' " ")	— 1·1° C	31·1° C
Напуљ (40° 37' " ")	— 4·5° C	37·3° C
Ница (43° 42' " ")	— 3·6° C	32·8° C

Према тому Хвар има константну температуру зими и повољнија максима и минима од познатих европских летишта, од Напуља и Нице. То је угодно зимовалиште.

Упоредит ћемо још температуру главних градова наше државе са приморјем.

ИМЕ	Средња температура		Амплитуда
	јануара	јула	
Београд	— 1'6	22'0	23'6
Загреб	— 0'6	21'6	21'2
Сарајево	— 2'6	19'4	22'0
Љубљана	— 2'5	19'6	22'1

Наши су отоци оријентирани према југу к томе сунце их припице и зато имају повољну температуру.

Падалине је исто довољно. Показује нам то табла.

Период од 50 год. у mm изражен.

Мјесец	Ријека	Лошњ	Задар	Хвар	Вис	Корчула	Ду- брвник
Јануар	86	84	70	81	64	142	152
Фебруар	69	54	65	61	40	82	118
Март	142	97	59	73	45	93	113
Април	112	72	57	62	42	107	120
Мај	88	50	67	37	25	22	66
Јуни	162	88	56	37	23	17	50
Јули	75	27	34	14	9	7	22
Август	113	84	35	29	31	56	50
Септембар	173	124	88	58	51	80	70
Октобар	278	158	108	112	70	165	189
Новембар	203	141	98	120	81	173	196
Децембар	152	124	102	106	71	144	195
Годишње	1553	1143	839	790	552	1088	1341
Зима	307	262	237	248	175	368	465
Прољеће	342	219	183	172	112	222	299
Љето	350	199	125	80	63	80	122
Јесен	654	463	294	290	202	418	455

Из ове табле можемо ове закључке да изведемо!

Зона од 45° до 43° сјеверне географске ширине има падалина више од јужне зоне. Максимум је у јесени и то у мјесецу октобру, минимум је љети, дакле у јулу, а секундарни минимум у фебруару. Од 43° сјев. геогр. шир. јужно до Дувровника кише је мање. Максимум је опет јесени и то у новембру, минимум је љети, у јулу. Оточје сјеверне Далмације има више кише него јужне, обратно од температуре.

Средња пак Далмација има најмање кише. Али да киша користи, она мора ријетко и лагано падати. Пљуштац мало користи, он шкоди.

Да видимо, колико која зона отока има кишних дана.

Име мјеста	Прољеће	Љето	Јесен	Зима	Година
Лошинь	28	20	36	27	111
Раб	23	16	24	24	87
Хвар	27	14	27	36	105
Дубровник	29	14	26	37	106

Према тому и број кишних дана пада од сјевера према југу. Важни су кишни дани љети, не толико зими, а тих је мало. Трећи важни климатски фактор на нашим отоцима, као и у приморју уопће, јесу вјетрови. Најчешћи вјетрови у приморју, па и на отоцима, дувају смјером ЈИ и СИ. Југоисточни вјетар зову „југо“ или „шилок“ (sirocco), а сјевероисточни је бура. Ови вјетрови настају ради различитог тлака зрака у средњој Европи и на Средоземном односно Јадранском мору. На Јадрану је увијек зрачни тлак испод нормале.

Име мјеста	Годишње	Јануар	Јули
Далматинска обала	761,2	763,2	760,5
Талијанска обала	761,6	763,6	760,8
Палагруж	760,5	762,0	759,7

Палагруж је усред Јадрана. Он је на његовој осовини. Кад депресија превлада нешто више на нашој обали, на источној обали Јадрана дувају Ј. С. вјетрови; кад пак на западној обали, дакле у Италији, дувају С. И. зна се догодити, да оба вјетра дувају у исто вријеме С. И. и Ј. И., бура и југо; бура на сјеверу, а југо на југу Јадрана. Бродари кажу, да је рт Планке точка, гдје се мијењају вјетрови. Овај се случај догађа, кад је најмањи тлак зрака негђе у Лигурском мору, код Генове; тада је на сјеверу бура, а на југу у Далмацији шилок. Према тому температура је у Далмацији већа, те има више падалина него талијанска обала, јер југо иде преко мора, који је резервоар тоpline и полазећи преко њега носи топлину и влагу. Тако разумијемо, зашто наши отоци имају доста падалина. На обали је пак нашој, ради овог појава и

ради облика земље, точка, гдје је највише падалина у Европи. То су Црквице, над Котором, у Кривошијама, гдје падне сваке године 3—4 м кише.

За југа барометар је увијек низак, мрки облаци су особито на сјеверној страни нагомилани, влаге је 65—75 /₀ у зраку, вјетар дува константно, сад лагано, сад оштрије и подиже разину мора, таласи су на пучини велики, а температура је доста висока, особито у јесени, кад дува са мора још угријаног од љета.

Бура је сух вјетар, који дува на махове, рефуле, зато је погибелан за бродове; облачности врло мало, као и влаге, разина мора ниска као и температура. Сва је срећа да бура, кад стрмо пада низ обалне горе, угрије се динамички свако 100 м за 1⁰С, те нам то помаже, да се температура ријетко кад снизива на отоцима испод ништице. Особито је јака бура у сјеверној јадранској котлини. Од Ријеке до Карлобага стрмо силази с Велебита, те све руши. Позната је сењска и кварнерска бура као и она код Вруље влизу Макарске, гдје силази с Биокова. Љети су ријетки и слаби ови вјетрови, а обичајнији су маиштрал и бурин. Маиштрал је сјеверозападни вјетар. Копно се брже угрије него море, зато у прољећу, а још више љети, кал припече сунце од 9—10 сати у јутру, па до залаза сунца вруће је копно од мора. Тада дува маиштрал са сјеверозапада, да ублажи врућину. Дува константно те је повољан и за бродаре. Противан је њему бурин. Дува са сјевероистока. По ноћи се опет копно брже охлади. Зато у зору почме да дува разблажујући опет природу. Ово су обичнији вјетрови.

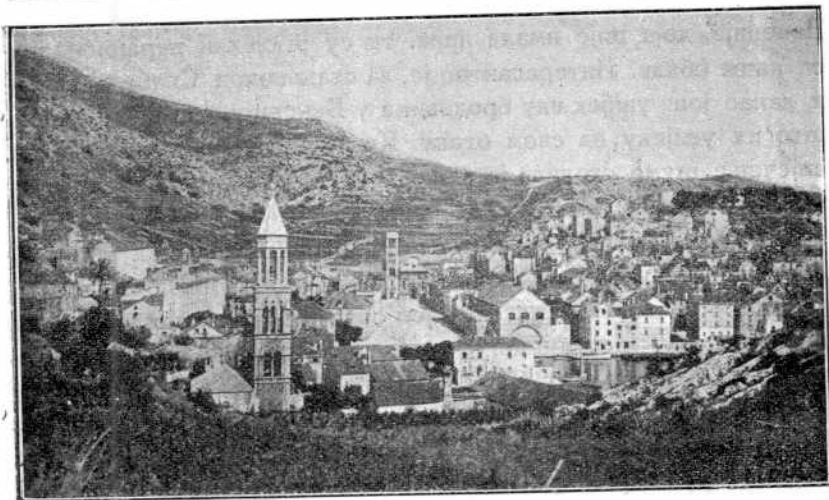
Раздиобу вјетрова на нашим обалама и отоцима каже у постотцима ова табла.

Име мјеста	NNE те		ESE те		W
	Бура	Е	Југо	SSW	Маиштрал
Ријека	76		24		—
Лошињ	54		44		2
Хвар	7		91		1
Вис	14		69		17
Дубровник	43		50		7

Бура дакле превладава на сјеверу, шилоко на југу. Хвар је обратница.

Билинско.

Билине на земљи су силно овисне о тлу и клими. Тло

Хвар

је наше по доцима и пољима добро, док по брдима је камење. Обоје пак пропушта лако воду те и ако имамо повољну температуру и доста падалине, билине не бује тако као у крајевима, гдје је више воде у земљи. Сва је наша флора на отоцима медитеранска, различита од континенталне. Неplодна тла је врло мало. Највише га је по стрим стијенама сјеверне стране отока Крка, Раба и Пага, гдје бура уништава сваки живот. Иначе претежно преовладава по отоцима шума и маслина.

Шума се састоји већином од ове врсти стабала: бор (*Pinus halepensis*); пиније (*Pinus pinea*); ловорика (*Laurus nobilis*); рогач (*Ceretonia Siliqua*); чесвина (*Quercus ilex*); храст (*Quercus Prandosuber*); кастањ (*Castanea sativa*) те разних биљка формације шибљака.

На сјеверним отоцима много је мање шуме него у средњој Далмацији и јужној, али остаци шуме на рту Луна, на Пагу показују, да је и ту она била некоћ бујна, а данас, да је нестало. Красне су шуме још и данас на Олибу, Хвару, Вису, Корчули, Ластову, Мљету, Колочепу и Локруму. Разлог оваковој раширености шуме имамо тражити највише у политичким приликама. Дубровник, који је паметном политиком знао да откупи и чува своју слободу, није дозвољавао да се сијече шума; отале је шуме много у јужној Далмацији, док је средња и сјеверна Далмација била за четири пуга вијека у рукама

Венеције, која није имала дрва, те су је сјекли нерационално са наше обале. Интересантно је, да становници Силбе и Олиба и данас још увијек иду бродовима у Венецију, да продају дрва, што их усијеку на свом отоку. Коза, пожар и нерационално сијечење шуме оголило је наше отоке. Зато на сјеверним отоцима је остала само „масchia“, док је на средњим она уз шуму, а на јужним далматинским отоцима масchia у шуми. Масchia је таква формација вазда зеленог грмља, која расте у приморју. Зову је масchie, јер она мјестимице покрије једну цијелу плоху, мјестимице је уопће није, тако да из далека изгледа као да су љаге по отоку. Њу сачињавају: зеленика (*Phillyrea media*); смрека (*Juniferus Oxicedrus*); магиња (*Arbutus uredo*); мрча (*Myrtus italica*); смрдљика (*Pistacia Terebinthus*); ружмарин (*Rosmarinus officinalis*); вријес (*Erica arborea*); жуква (*Spartium junceum*); леандар (*Nerium oleander*); драча (*Paliurus australis*); тетивика (*Smilax aspera*); купина (*Rubus ulmifolius*).

Она је свукуд раширена. Користи особито човјеку ружмарин, од кога добије уље; магиња, од чијег се плода пекмез и ракија прави. Масchia је уз најобичне траве још пашњак нашој марви. Ливада на отоцима наравски да није.

Од културних биљка, које човјек гоји највише је раширена лоза, маслина, смоква, разно воће, лимун и наранче, које на југу расту, па вишње (*Prunus Cerasus*); бајама (*Amygdalus communis*); кошћела (*Celtis australis*); мурва (*Morus alba et nigra*); дуња (*Cydonia vulgaris*); оскоруша (*Lorbus domestica*); рогач (*Ceratonia Siliqua*) и шипак (*Punica Granatum*). Важан је бухач, мање пак духан. Од житија гоје нешто мало кукуруз и пшеницу. Зелени, која у вртovima расте, мало је, јер није много воде. Од уресних биљка лијепо расту: палме, агаве, чемпреси, датуле. Поред ових билина расте мноштво врста и обитељи, које човјек не раби за себе. Све ове билине, особито воће, дозори прије на нашим отоцима за 52 дана него у Подунављу.

Ова флора, што смо је само у кратко навели, потјече још из давних геолошких формација. Још у терцијару владала је од Пиринеја до Хималаје субтропска флора уз неке разлике од данашње. Промјеном климе у каснијим геолошким добама мијенјала се и флора, како то знамо по окаменинама. Особито се знатно промијенила, дјеломично неке врсте су

биља угинуле, а неке нарасле за дилувија, у ледено доба. Али свеједно су неке биљке издржале све ове промјене температуре, као што је то смоква, ловор, мрка, маслине, платане. Оне су још од старотерцијарног доба. Ове су биљке сигурно биле више раширене на нашој обали него сада. Кад је било више копна, наиме кад је Монте Гаргано био спојен нашим отоцима и Стонским ратом, онда су оне бујале.

Животињство.

Учењак Мојсијевић, који се бавио посебице нашим животињством, утврдио је на нашој обали, посебице на отоцима, једну посебну област животињску, које на Балкану није. Она има велики број мекушаца, па змија и птица. Али они људима нијесу од користи. Домаћих је животиња по отоцима мало, јер их је тешко хранити. По сјеверним је отоцима много оваца, које људи гоје ради млијека и вуне. Њих хране многи тако, да их оставе на малим ненасељеним отоцима и тако саме пасу. Особито их је велик број на Пагу, па на осталим сјеверо-далматинским отоцима. Коза је такођер доста, али их ради шуме тамане. Осим тога свако насеље има мула и магараца, коња мање. Мазга и магарац пролазе слабом храном, а отпорнији су на оном кршу, гдје није добрих путева. Краве на отоцима не гаје, јер није ливада. Свака обитељ настоји да свињу гаји, да од ње добије меса. Пчеле мало тко гаји. Нешто е раширено по Хвару, Брачу и Шолти. Лоза наиме уништава пчелу. Сваке године, кад полијевају лозу галицом, отрује се много пчела. Тако се уништавају, иначе су неки отоци *eldorado* за њих. Већ стари Плиније, римски писац, спомиње добар мед са отока Шолте. Оточани не имају дакле домаћих животиња, јер не може земља ни да људе прехрани, а камо ли ће још животиње. Али море је поље, гдје се не сије, а жање се.

У Јадрану је до 300 врсти рибе, од којих 100 вриједи за јело. Особито је велик лов на срделе, локарде, туне, разне друге рибе те скупе ракове, јастоге.

Жишљство.

У благој клими, бујној флори, у заклоњеном крају од копнених и морских непријатеља, отоке су морали населити људи још у претхисторично доба. Пећине су им на Хвару, Вису, Пелагружи, Корчули и Угљану биле заклоњене. Зато се у многима од њих нашло оруђа и оружја из новог каменог доба, а још више из бакреног. Први народ, који нам хисто-

рија спомиње, да је становао на нашим обалама, били су Илири. Они су се бавили пастирством и гусарством, дакле радом на копну и мору, као што то налазимо код свих народа, који су иза њих били на овој обали.

У IV. вијеку прије Христа нападоше их с мора Грци, који су дошли из Сицилије. Они ударише темељ нашим приморским градовима. 390 год. основаше Вис, 385 Хвар, касније Ластово, Мљет и Корчулу. Многи камени натписи из Хвара и Виса, па вазе и новци показују, како су цвале те колоније. У III. в. прије Христа ове су колоније и отоке заузели Римљани, који су с њима владали све до VII. вијека по Криту. Тада дођоше Славени. Они порушише приморске градове, те становништво побјеже на ближње отоке, да се заклони. Кад су се смириле ратне прилике, већина се Романа врати у градове, а Славени продријеше на отоке. Становништво се римско лагано претапало у славенско. Једино на сјеверним нашим отоцима, Рабу и Крку, остало је старороманско житељство. И њихов језик знамо, који се није потпуно развио, а зове се старо-далматински. Почетком XI. вијека почеше придолазити на наше отоке Млечани, који су у прекидима владали све до почетка XV. вијека, од тада пак до XIX. вијека сами су они остали као владоци свих отока. Тада се старороманско житељство спојило са талијанским, те се све до данас уздржало. Од тога је много славенских обитељи, које су се поталијанчиле. Данас је талијанског житељства на нашим отоцима $3\frac{1}{6}\%$, а 97% је Хрвата. Оточани су дакле ради мјешавине разног житељства по својем типу и карактеру друкчији од осталих Славена. Они нагињу више к плавом типу, романској лобањи, нижег су раста од динарског Славена, а радини су, подузетни, лукави и поносни.

Наши отоци имају површине $2504\cdot7$; а становника 155.000. На 1 km^2 долази $61\cdot8$ људи. Ако погледамо релативну густоћу становништва (види I. таблу), опажамо, да је густоћа на отоцима врло разнолика. Неки су пренапучени, те прелазе 100, дапаче Првић има преко 500. Одакле ова разноликост? Густоћа сваког отока има своје разлоге, али у главном можемо рећи, да облик земље, те занимање становника одлучује о густоћи. Релативна је густоћа житеља већа на отоцима сјеверне Далмације, него јужне и средње. У сјеверној Далмацији су отоци по површини мањи, али је зато већи њихов број, они су још

к тому близу копна, те их дијеле од њега само уски канали. Становници су дакле населили згодније веће отоке, а имају много малих лађица, којима се сваки дан, кад у пољу раде, преводе на ближни оток или на копно, да обрађују земљу. Гђе пак земља не може да их прехрани, они се дају на поморство и рибарство. Тако становници отока Крапња баве се спужварством, од којег добију много новаца (гд. 1910 добили су око 40.000 Кр). Још сјевернији отоци (као: Ист, Премуда, Силба, Олиб, Молат) баве се бродарством, а многи иду за морнаре по бродовима. У средњој Далмацији релативно је највише напучен оток Вис и Чиово. Чиово је фактично слабо напучено, јер је сами крш, али како Трогир састоји од три дијела; од становника самог града, предграђа Чиово и копна (Траварице), тако становништво предграђа Трогира, припада отоку и Трогиру. Становништво отока прибројио сам њему, отале му и велика релативна густоћа. Становници Виса су рибари. Отоци су дакле силно напучени. Упоредимо са провинцијама наше државе и копна Далмације:

Војводина	има 70 на km ²
Словенија	" 65 " "
Хрватска и Славонија	" 62 " "
Далмација (копно)	" 49 " "
Србија	" 44 " "
Босна и Херцеговина	" 37 " "
Црна-Гора	" 20 " "
Отоци наши	" 62 " "

Ако промислимо, да на сваког оточанина не дође него 1.5 ха земље, и то од ње је готово половина крша, настаје питање, чим се становништво бави, да се може прехранити? Екстензивно господарство не може да се гоји, јер нема земље, већ интензивно. Зато нема много житарица. Нешто се по већим оточима гоји жито, али ни то не може да цијелу годину прехрани житељство. Они крух купују. Новац пак избију из плода лозе, маслине и воћака. Оточани се нијесу много бавили лозом, док није настала велика потражба нашег вина 1860. Те је наине године настала болест лозе по Француској и Италији, те је нашем уину силно поскочила цијена. Тежак је све културе запустио, а бавио се лозом. Дошло је до тога, да је Далмација 6.4% имала од свог плодног ареала обрађена лозом. Половицу тога је сигурно отпало на отоке. Далмација

је продуцирала 1,200.000 хл. вина, од којих је је добивала до 24,000.000 Кр. (гд. 1910), ако рачунамо хл. по 20 Кр. Красна је то била свота! Оточанин је тада добро стао. Особито су се тражила десертна вина: Прошек, Вугава, Марашкина.

Поред лозе оточанин се је бавио маслином, особито на Муртеру и Ижу. Ту су биле двије уљарске задруге, али примитивно тијештење уља давало му је неки мирис, ради кога се није могло изважати из Далмације. Оточани су највише користи имали од воћака: смокава и бајама. Особито су добре врсте смокве на Хвару, а велика је количина бајама на Шолти. Народ гаји још силно бухач. Шуме дају користи људима на јужним отоцима: Мјету, Корчули, Хвару, и Брачу. На сјеверним је познат само Луна. Али зато сточарство се више гаји на сјеверним отоцима, него на јужним, особито овце и коза. Говедо се пак мање гаји. Сточарство се не може увелико гајити, јер није довољно хране ни воде за њих. Рибарство накнађује сточарство. Рибарство дијелимо на: рибарство дебелог мора и обале. Дебелог мора је оно, које почимље 2 км. од обале; које је пак до 2 км. од обале, то је обално. Особито је важан лов на срделе од травња до листопада, па на скуше (*scomber scomber*), локарте (*scomber colias*). Оточани са Брача, Хвара, Виса, Корчуле, Дугог, Иста и Молата су добри рибари. Год. 1910 било је на нашој обали 5288 лађа рибарица са око 20.000 рибара, а ухватило се 12,500.000 кг. рибе, у вриједности 9'5 милијона Кр. Половица од ове своте је припала нашем оточју. Поред рибарства наши оточани имају велик број лађа, које им служе за домаће потребе или се од њих хране. Особито сјеверна Далмација има велики број лађа, а Ист им је на челу. На отоцима је нешто мало индустрије. Тако од рузмарина праве уље на Хвару и раде разне парфиме од ароматичних билина у Милни на Брачу. За конзервирање риба на Вису су 2 творнице, у Комижи 7, у Милни 1, у Силби 1, у Постирама 1, у Бољу 1, у Врбоској 1. Важна је још продукција камена на Брачу, Хвару, Корчули, па вапна (креча), на Шолти и Хвару, те соли у Пагу и нешто у Рабу.

Занимање је дакле наших оточана разнолико, али у главном се развија на копну и мору. Већина их није изразитих ни помораца ни пољођелаца, већ једно и друго. Постоји дакле неки дуализам рада. Па уза све то становништво живи

сиромашно. Сада, кад лоза опет роди нормално у Италији и Француској, те не могу скупо продати своје вино, кад се становништво умножило, а жита не даје земља, да се оно прехрани; купити га пак не може, јер нема новца; кад сјеверне оточане не ће више да примају талијански бродови за морнаре, а наших је бродова мало, да би толики број људи могли укрцати; сада, кад је све скупо и привреде није, биједа је таква закупила наше оточане, те они морају да се селе и пођу трбухом за крухом. Већ концем прошлог вијека почели су они да се селе на разне стране свијета, али највише у Америку. Неки су се тако прометнули у новом свијету, да су постали велики богаташи. Знани су Петриновић с Брача и Михановић са Лопуда. Без претјеривања може се рећи, да је 50.000 оточана сада у страном свијету, дакле једна трећина. Нема обитељи, тако рећи, која нема кога у Америци. И они их помажу. Неке би обитељи пропале, да није Америке и долара. Они дапаче и сада селе у масама. Тако у мају ове године 1925. иселило је са отока Корчуле, из Веле Луке и Блата 3000 становника.

Насеља.

Насеља су на отоцима већином уз море. Не налазимо ту поједине куће, удаљене једну од друге као у Баварској, нити мјеста на комшилукe подијељена као по загори Далмације, већ су она скупна. Много је дапаче опћина, које захваћају становништво једног насеља: као Стариград, Хвар, Постире, Сутиван, Супетар на Брачу. Овај појав не налазимо нигдје у нашој држави, већ само у јужној Италији: Насеља не броје много становника. Средњи им је број 450, али у брачком и хварском котару тај средњи број досегао је до 907 и 828 становника. Навађам статистику насеља само у неким котарима:

Котар	Број укупних насеља	Густина насеља на 100 км ²	Средњи број становништву насеља
Корчула	30	6'0	605
Хвар	31	7'5	828
Супетар (Брач)	26	6'6	907
Задар	80	5'0	671

Скупних насеља од преко 2000 становника је у нашем

приморју 22. Од тих је 11 на отоцима, 10 на обали, а 1 у Загори. По статистици год. 1910 то су ова насеља :

М ј е с т о	Становника 1910	М ј е с т о	Становника 1910
1. Сушак	4000	13. Милна	2293
2. Пунат	2447	14. Пучишће	2260
3. Сењ	4000	15. Комижа	4651
4. Цриквеница	3100	16. Вис	5156
5. Паг	3717	17. Блато	6837
6. (Задар)	14056	18. Корчула	2157
7. (Арбанаси)	3087	19. Вела Лука	4334
8. Водице	2771	20. Стариград	2469
9. Шибеник	12588	21. Хвар	2054
10. Сплит	21407	22. Дубровник	8958
11. Трогир	3514	23. Котор	2054
12. Сињ	2708		

Од свих ових 22 насеља 3 су прекорачила 10.000 становника (Задар, Шибеник и Сплит), једно је пак насеље (Сињ) на копну прешло 2000 становника. Ови нам бројеви доказују, колико се бројно становништво отока и приморја збило уз обалу, да од мора и копна црпе корист. Скупна су дакле насеља средиште живота наших оточана ; она нам највећма ударају у очи, кад се међу отоке возимо, па да их још боље схватимо, морамо се летимично код главнијих да зауставимо.

У оној шкољци између Учке и Велебита, море Малог Кварнера плаче обале широког Крка. Насеља су на њему већином оријентирана прама југу, Важнија су: Крк, Александрово, Башка, Омишаљ и Врбник.

Крк, стари Curictum, има око 2000 становника. Већ, кад се приступа с мора у град, старе тврђаве говоре о његовој прошлости. Море туче о зидине некадашње Франкопанске куле, а сада бискупске палаче. На тргу јо стара катедрала и loggia млетачка, приступ у старословенску академију, гдје је лијепа књижница. Улице су града уске. По прозорима су вишећи вртови цвијећа, а са балкона виси опрано рубље. Прави тип талијанскога градића. Али нигдје тако красан поглед није на град као са лијепог фрањевачког самостана, одакле се види Трискавац, највећи врх Крка, град, лука зелена maschia и плаво море.

Увала из Крка води према једном тјеснацу, гдје као у столу стоји Александрово, највеће насеље отока, 2247

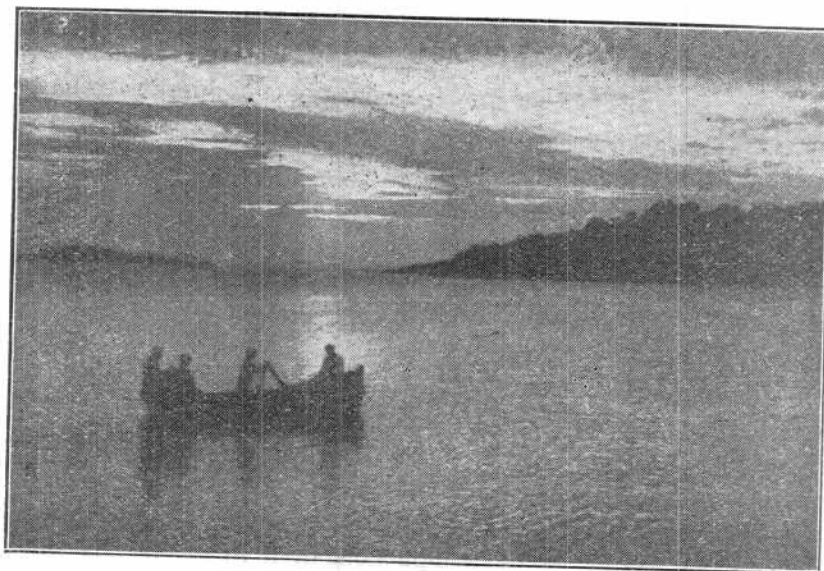
становника. У сред стола стоји оточић Кошљун, са старим фрањевачким самостаном. На исток је тој ували Александрово, сељачко насеље без већих хисторичких и умјетничких важности. На сјеверу је Корнић, а под њим на морској обали црквица св. Доната из VIII. вијека.

Увалама опет идемо на исток и дођемо до красне Башке, која има сада око 2000 становника. Ту се нашла стара башчанска плоча којом је хрватски краљ Звонимир надарио црквицу св. Луције. Важније је красно жало, гдје долазе странци да се купају.

Док су ова насеља на Крку сва уз обалу мора, Омишаљ и Врбник су се као тврђаве надвиле над морем. Омишаљ гледа Учку. Стара кула на њему свједочи, да је и он припадао Крчким кнезовима, Франкопанима. Врбник је једини, који гледа Велебит и слуша кршум страшне буре. Кула и I ggia кажу, да су ту били Франкопани и Млечани. Из Врбника је никла пјесма, која га је учинила гласовитим, а уједно означаје његов облик. То је позната: „Врбнице над морем, висока планино.“

Први далматински оток има истоимено лијепо насеље Раб. На полуоточићу стоји, озидан старим зидинама, изнад којих се паралелно уздижу пут јужне стране четири звоника. Међу њима је онај столне цркве, најљепши у Далмацији. Нема него 1000 становника. Већ га Плиније зове Arbut. Старе куће, већином из XV. вијека, украшене бифорама, пергулима и кулама. Loggia, палача Нимира, бенедиктински самостан, каже нам о старој слави града. То је бисер умјетности, а развио се град, кад су се грађани били обогатили тргујући галијама по широком свијету. Данас те старине и умјетнине потенцирају љепоту природе. Лијепо жало, шумица у припеку јужног сунца, гдје најсјеверније на Јадрану расте палма, привлачи странце у град.

На Рабу су остала насеља сва оријентирана прама југу, јер са сјевера у влашком каналу бура уништава својим рефуглима сваки живот биљака. Па уза све то у Паг се улази из тог канала. Он не гледа југ, већ у дугој ували, која је све плића, што се више у копно уваљује, стоји под Кршном насеље Паг са 4000 становника. Да није Кршног не би ни Пага било, јер би бура испухала и земљу и сол, те би отела становницима живљење. Људи су тежаци и солари.

Са наших отока

Пред овим двама отоцима стоје подаље Лошињ и Црес, који су етнички и природно наши, а политички припадају Италији. По маленом оточју сјеверне Далмације (Ист, Молат, Олиб, Премуда,) насеља су већином оријентирана прама југу, једино је Силба која почива на два мора.

Паралелни отоци пред Задром имају сви већа насеља обрнута прама сјеверу, обратно од наведених отока. Разлог је тому, што морска струја ерадира више нашу јужну обалу него сјеверну, те су отоци стрмији на јужној страни него сјеверној. К тому ту не уништава бура усјеве, јер се не ломи са велике висине као са Велебита, а опет ти отоци теже господарски и политички мјестима обале копна, те што су ближе њима, повољнији је њихов развој.

Најважније је сада тамо насеље Преко, прама Задру. Он замењује донекле Задар, који је по природи био увијек тежиште сјеверне Далмације. Иж, Сали и Пашман су најважнија скупна насеља тих отока. Све су сељачка насеља без веће важности.

Од Пашмана до Првића није по отоцима виђети већих насеља. Око нас мами, да гледамо обалу копна. Маслинасти Муртер је окренуо леђа, тако рећи, великим валовима, што

с пучине долазе, и људи су потражили мјесто у заклоници, гдје се копно највише приближило отоку.

А кад се опет пред многобројним оточјем приближавамо Шибенику, два насеља стоје сучелице. Водице на копну гледа исток, а Зларин на истоменом отоку запад. У лијепој ували бијеле се куће нанизаше уз море. Опет долази пучина, с које удара море рт Планку, док не угледамо мјесто Дрвеник на истоменом отоку. Ово има исту оријентацију тип обале и мјеста као и Зларин. Иза њега је Шолта. Смора се виде само два насеља. Стоморска и Маслиница једно према југу, а друго прама западу, остала су насеља у отоку. Оток наиме има облик седла. У највећој удувини седла је бјепо поље, а насеља се нанизаше са јужне стране поља.

У паралелној црти јужније од Шолте стоји Брач. Насеља су га окружила уз обалу мора. Мање је њих у нутрњости. Оток је овалан, а слојеви камења се дижу од сјеверне стране прама јужној, гдје се наједанпут стрмо пуштају. Бол и његова обала сличи оној лигурској.

Важнија су насеља: Супетар, Стиван, Пучишће, Милна, Нережишће је у нутрњости отока. Милна је највеће насеље. Старина ни умјетнина немају. Становници су већином сељаци, рибари и мало њих обртника. На том највећем нашем отоку није наћи великог насеља, важног у историји. Ваљда зато, јер су Сплит, Каштела и Трогир апсорбирали веће културне споменике и већи број становника, те ближему Брачу нијесу оставили ни знаменитости ни великих насеља.

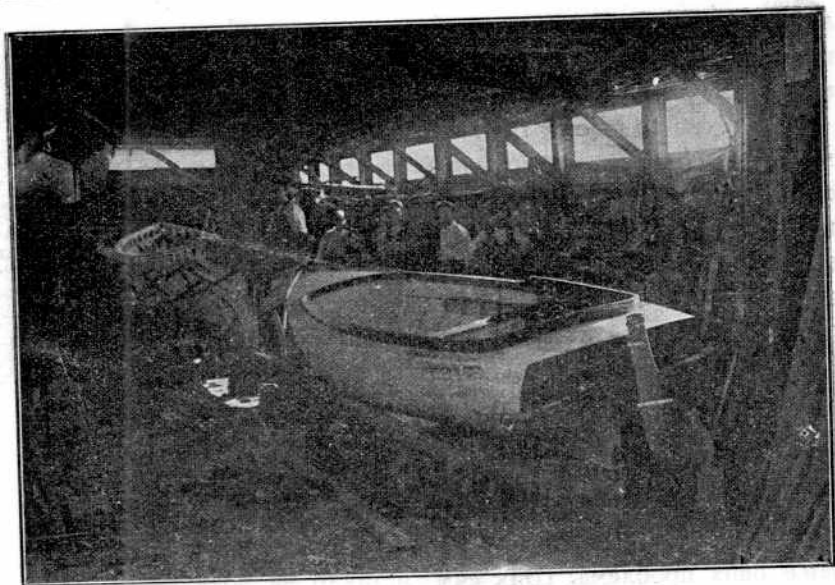
Испред Брача је дуги Хвар. Већина насеља гледа сјевер. Најстарије је на њему насеље Фарос, гдје је данас у дугој ували Стариград. У ували између Кабла и Хварског оточног била, стоји лијепо поље. Код њега су насеља. Важна су Јелса и Врбоска, мјеста рибара, сељака и бродара. Једино веће мјесто, што гледа југ је Хвар. Заштићују му луку отоци Спалмадори. Красна столна црква, пред којом је највећи трг у Далмацији, па мноштво малених црквица са лијепим сликама, палаче Паладина, Хекторовића, Лучића и Жечића, мноштво бифора и трифора по реновираним кућама, красна loggia, прво казалиште у нашој држави, лијепо самостан Фрањеваца, тврђава Шпујол и Св. Николе, све то одаје да је Хвар био гласовит и богат. Он је био „господар кулфа“, широког мора. У XV. виј. лука је његова увијек била пуна млетачких га-

лија. Од тада му и богатство. Данас је тихо насеље са 2500 становника отприлике, кому умјетнине повећавају природну љепоту. Грго Бучић чиновник у Хвару доказао је, да Хвар има красну климу, те је добро љетовалиште, а још боље зимовалиште. У припеку сунца бује пиније, алоје, [палме, рузмарин и цвијеће да докажу очевидно благу климу. Са Хвара се виде два отока, Корчула према истоку, а Вис према сјеверо-истоку.

Вис је кључ Јадрана и најудаљенији већи оток од нашег копна. Састављен је од двију паралелних гора, које динарски бразде. По средини је долина. На југо-источној страни је В и с, на сјеверо-западној К о м и ж а. Оба насеља имају отприлике по 5000 становника. Али јер су становници Виса заокружили већи дио поља отока, они се мање баве морем него Комижани, који немају земље, па из мора траже храну. Зато су они најпотхватнији и најбољи наши рибари. Та су насеља утемељена од Грка. Знамености немају.

Југо-источни је оток Корчула, који има нешто од облика Брача: здепаст је; а има и од витког Хвара: дугуљаст је. Корчула је продужење Стонског рата. На сјеверо-западној страни је велика синклинала удолина, где име означаје облик отока и насеља. То је В е л а Л у к а. Од ње 6 км. удаљено стоји у копну највеће далматинско село: Б л а т о, које броји 8000 становника. Име означаје врст земљишта. На мјесту, гдје се оток највише приближио полуотоку стоји Корчула. Згодно је положена на полуоточићу. Она је чувар корчуланског канала. Окружена је бедемима и кулама а сликовит трг као нигдје у Далмацији, дао је прилику Фарлатиу, да је о Корчули рекао, како је „ргaeclare gnata“ прелијепо украшена. Куће зиданице и украси на њима показују, да је њу Венеција обогатила. У XX. вијеку била је она свратиште галија. Ту је био арсенал за поправак лађа. И тај занат бродоградње, у ниједном мјесту наших отока није се тако укоријенио као у Корчули. Нема него 2500 становника, а 14 је бродоградских подuzeћа.

На отоку Корчули опажамо, да 60 посто насеља стоји у нутарњости-отока, док 40 посто уз море; на Хвару стоји 50 посто уз море, а 50 посто на отоку; на Брачу 85 посто уз море, а 15 посто на отоку. Овом појаву имамо тражити узрока у морфологији отока. Са Корчуле види се китњасте

Бродоградилиште у Корчули

Мљет. На њему као и на Шипану, Колочепу и Лопуду малена су насеља окренута већином прама сјеверу. Они немају већег значења, јер је Дубровник све апсорбирао.

Три су дакле главна насеља на нашој обали Далмације: Шибеник, Сплит и Дубровник; на отоцима су исто тако три града: Раб, Хвар и Корчула. Многим ранијим мјестима копна супротстављено је много отока. Само се разликују у господарском погледу. Градови и мјеста копна напредују сада силно ради широког залеђа, градови отока су некоћ били богати, кад је „господарица Јадрана“ владала над нашим крајем. Данас су они сиромашни јер је с мора мало промета, а копно је од њих растављено. Умјетнине су остале као доказ негдашњег њиховог богатства. Умјетнине, а још више природа у угодн клими привлачи странце у та оточна центра.

Закључак

Бројно наше оточје, расијано и одијељено уским каналима од обале копна, изгледа голо сиромашно, и ако им је природа дала, доста повољних увјета за лијеп развој. У благој клими, гђе температура угађа расту флоре; гђе је падалина доста, они су пусти и без раслинства. Крива је тому велика прокапљивост вапненца и прошле политичке прилике. А буду

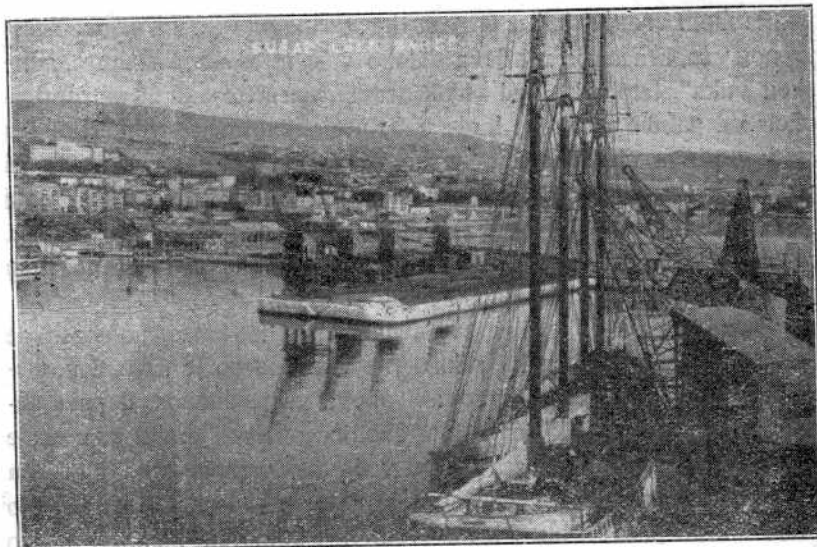
ли им наши државници дали бунаре и воде; буду ли његовали шуму како су то Французи радили, отоци ће наши постати као ките разноликог биља, што из мора расту.

Уза све то што су голи наши отоци, становника је на њима много. А јер земља не може, да их прехрани, они бјеже у свијет трбухом за крухом. Наша пак држава која има земље не би смјела да дозволи ту сеобу вани, већ да им омогући пристојан боравак гдјегдје на плодној земљи у нутарњости државе. Ако то за сада не може, онда нека подупре бродарство, да народ из мора црпи више хране него са копна.

Насеља су већином скупна по тим отоцима. Већа су била важнија у прошлости него у садашњости. И они очекују, да их народна држава помогне. Очекују да богати људи залеђа не иду на туђе ривијере, већ на своју, кад је она тако лијепа и повољна као и туђе. Од странаца ће се они опет обогатити.

Овај летимични приказ наших отока основ је за ријешавање ових проблема. Њих сам истакао да дознаду за бједу оточана они, који се за њих занимају.

Sušak, luka Baroš

Ivan Carić:

PROBLEM NAŠE VIŠE POMORSKE NASTAVE

Uzvišeno i mukotrpno zvanje pomorskog kapetana duge plovidbe, u današnjem vijeku pare, turbo- i elektro-motora, radiotelegrafije i velikih brzina, te kod tolikog razvitka društvenog života na velikim transoceanskim putničkim parobrodima, predstavlja i zahtjeva ozbiljno znanje tolikih vještina kao skoro ni jedna druga struka.

I zbilja, to se je u nekim većim, naprednijim pomorskim državama osjetilo i primijetilo. Odavna se je stalo snovati o tome, kako da se kapetanima, koji su po svojim ličnim svojstvima predisponirani da im bude povjerena zapovijed takovih morskih kolosa, odnosno da im bude naprčena odgovornost za milione vrijednosti dobara, za stotisuće ljudskih života, nametne jedna viša i svestranija, stručna kao i opća naobrazba na osnovu specijalnih naukovnih osnova, tečajeva i ispita koji bi, svakako, egzorbitirali iz naukovnih osnova nautičkih škola i propisanih kapetanskih ispita, davajući kandidatu pravo na jedan viši, ugledniji naslov.

Tako, n. pr. da ne idemo predaleko, imamo u Italiji ustanovu „Capitano superiore della marina mercantile“, od kojega se, koli u

pomorskom znanju, toli u pomorskim vještinama i u formama društvenog saobraćaja, zahtjeva daleko više nego od običnog „morskog vuka“. Isto tako kod nekih drugih, naročito ratnih mornarica, oficir od palube mora da bude temeljito verziran u strojarstvu i u svim srodnim vještinama, odnosno i obratno; oficir stroja mora da pozna je elemente nautičkih znanosti; zato i dobivaju oni, u istoj školi, jednaku početnu predizobrazbu, koja obuhvaća obe struke, odvajajući se i specijalizujući se tek docnije svaka za svoju posebnu struku, prema ličnoj naklonosti i sposobnosti.

Nekada, u doba kad je cvala mornarica na jedro, pomorski je kapetan morao biti u neku ruku i trgovac; morao je uživati povjerenje raznih trgovačkih krugova. Takova ga je dužnost dapače često i dovodila u težak položaj; u ozbiljnu pogibelj ondje gdje se je od njega tražio što veći oprez, što veća neodvisnost duha, čim jača snaga karaktera i čim veća čestitost. Pomorski je kapetan u ono doba morao pomalo biti i brodograditelj i pomorski inženjer, morao je biti vješt krojenju, odnosno šivanju jedara. Jer je čestoput od takovih njegovih vještina i od prisutnosti nj gova duha, da ih na brzu ruku i kako treba aplikuje, ovisio spas broda i povjerene mu momčadi. Dubokog se teoretskog znanja ni osobite opće naobrazbe od njega nije tražilo, sve o sve, „Cross-staff“*) mu je bio i krst i evanđelje. Ima, štaviše, u Pomorsko-političkom Ediktu carice Marije Terezije kao „*signum temporis acti*“, jedan interesantan pasus, koji glasi: „*Qualora il Capitano non sapesse ne leggere, ne scrivere...*“!

Danas se je, međjutim, sve to nekud promijenilo, danas je život pomorskog kapetana na oko lagodniji, što no riječ „*more comfortable*“, ali u suštini skopčan sa puno više glavobolje i odgovornosti nego što je bio život njegovih predšasnika na jedrenjacima; od njega se, kako rekoh, zahtijeva mnogo, a da li mu se u našim nautičkim školama i pruža dovoljno od toga što se od njega zahtjeva, to je bilo i ostat će, po moje sudu, još na dugo vremena jedno otvoreno i akutno pitanje.

Mi imamo za početnu praktičnu izobrazbu pitomaca kod naših triju pomorsko-trgovačkih akademija u Bakru, Dubrovniku i Kotoru ustanovu školske ladje „Vila Velebita“ sa dvojakom pokretnom silom mehaničkom, t. j. na paru i na jedra. A to je sa njenim periodičnim ferijalnim naučnim putovanjima po Sredozemnom moru svakako dobro, to je ipak nešto, jer u moje doba dubrovačka Nautika nije imala niti vlastitog čamca.**)

*) neka vrsta sekstanta.

**) neznam, međjutim, da li ga i danas ima.

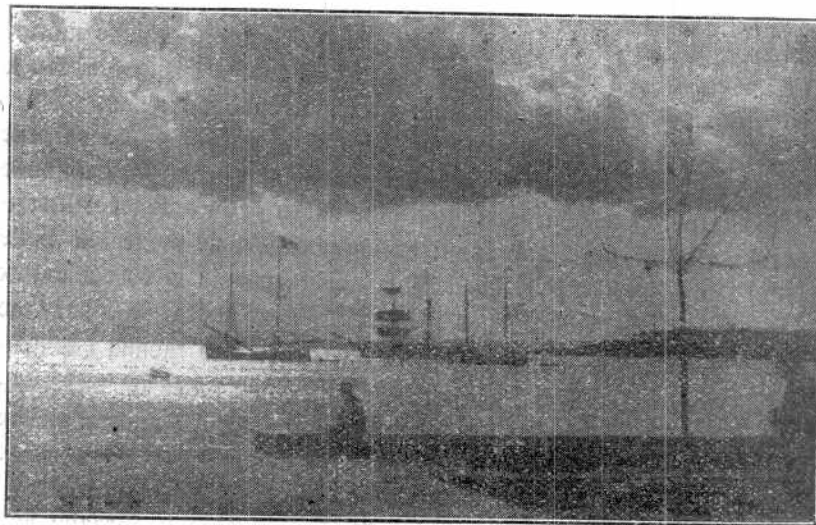
golelim napretkom pomorskih znanosti i pomorske tehnike moralo novoga da uvede na popunjenje ove zalihe znanja i iskustva, što je modernom pomorsko-trgovačkom oficiru neophodno nužno.

Ja neću ovim da rečem — niti sam za to pozvan — da su naše nautičke škole sa svojim programom i sa svojim priborom manjkave i nedostatne da našem oficirskom podmlatku daju jednu čestitu pomorsko-stručnu prednaobrazbu; barem to nije i ne može da bude slučaj kod velikih vrsnih sila kojima one raspolažu govoreći uvijek o teoretskoj prednaobrazbi, o manevrisanju na jedra i na paru te praktičnoj primjeni, odnosno kontroli astronomskih računa i temeljnih zasada meteorološke znanosti. Svemu tome može da bude osiguran uspjeh i u jednoj školskoj dvorani, i u tišini jednog malenog školskog kabineta, i na palubi jedne „Vile Velebita“. (Ova mi se ladja, dapače, u našim današnjim prilikama čini posve podesnom i dovoljnom lakodjer za sve druge ciljeve praktične naobrazbe jednog budućeg pomorskog kapetana, nego i jednog gradjanina uopće.

I takovim našim kapetanima, koji su se u ovim školama vaspitali, naročito ako su sobom donijeli duh svojih otaca iz Boke Kotorske, Dubrovnika, Pelješca, Hrvatskog Primorja, itd., te prve duboke i neizbrisive utiske i predodžbe o jednom realnom pomorskom životu iz najranijeg djetinjstva, ne samo da čovjek ne nalazi mane, već ih moramo ubrajati među ponajbolje elemente na svijetu. Tim nećemo ustvrditi ništa nova, već jedino opetovati jednu istinu, koju je sam Napoleon prije nas konstataovao.

Očevidno je, međutim, da, kao što ambijent za stvaranje mornarske individualnosti i mornarske svijesti, pa ono, što gore rekosmo o pomorskim oficirima iz pojedinih krajeva našega primorja, u kojemu je pomorska plovidba jedna obiteljska tradicija i jedna nužda, ne vrijedi, nažalost, podjednako za sve naše krajeve; nikada jedan elemenat iz unutrašnjosti zemlje, iz žitorodnih ili vinorodnih krajeva neće moći da u pomorskom zvanju sakupi i sažive u sebi, osim možda u posve iznimnim slučajevima, sva moralna i fizička svojstva jednog dobrog mornara, kao što će to vrijediti kao opće pravilo za rođjene primorce, a osobito, kako rekosmo za djecu onih primoraca, kojima je brodarenje već u krvi, koje sama siromašna, krševita, negostoljubiva, a hidrografski razvijena priroda njihova zavičaja baca silomice u naručaj mora.

Isto tako, jedna nautička škola koja djeluje u jednom nezgodnom ambijentu, makar kakovim vrsnim silama raspolagala, makar kakav bio njezin program i bogat njen školski pribor, neće iz svoje sredine nikada, osim u iznimnim slučajevima, ili — kako gore rekosmo —

Split, deo luke

uz povoljne individualne pretpostavke moći davati takav ljudski materijal, koji bi općenito bio na visini današnjih zahtjeva.

I ljudski i geografski ambijent Bakra, Dubrovnika i Kotora, obzirom na predjele iz kojih se uglavnom rekrutuje podmladak odnosnih rautičkih akademija, te obzirom na ograničene zahtjeve, koji se stavljahu pomorsko-oficirskoj karijeri i pomorsko-plovidbenom obrtu u doba mornarice na jedro i neposredno nakon nezine propasti u prvoj fazi razvitka parobrodarstva, bijahu veoma zgodni kao izvor i poprište ove specijalne nauke. Ali ako se osvrnemo na sve dočnije faze tog obrta, koji je danas poprimio oblike jedne velike, teške i komplikovane industrije, koja se guši u prostoru, — pa ako dobro uočimo napredak pomorske znanosti i tehnike, odnosno ako u vezi s time uvažimo potrebe širih vidika i jačih realnih predodžaba, osobito za one elemente koji nam pridolaze iz unutrašnjosti zemlje. — to uistinu nebi znali, koji bi od ovih triju ambijenata: Bakarski, Dubrovački ili Kotorski mogao takovim elementima i za takove ciljeve bolje da posluži. U svim tim središtima ima se još mnogo šta da nauči od pomoraca, ali od pomorskih stvari u modernijem smislu malo se šta ima da vidi.

I kao što je za ovo potonje prije rata trebalo ići u Trst i na Rijeku tako smo danas i u budućnosti upućeni na Split, gdje opet — koliko god to paradoksalno zvučilo — Splićanin neće nikada postati ni glavni ni odlučujući faktor u pitanjima naše pomorsko-trgovačke industrije, kao što to nije bio slučaj ni na Egejskom moru ni na Bos-

foru sa gospodujućim narodom Osmanlija sučelice Grka, ni u Trstu sa autohtonim življem sučelice Dalmatinaca. Ali je zato hidrografski i geofizički ambijent Splita, obzirom također na njegov centralni položaj i na postojeće osnove njegovih veza sa zaledjem, najpodesniji da sam po sebi postane jednom realnom školom, i to ne samo pomoraca, nego i pomorskog života u njegovim najširim koncepcijama. A kao takav on ne smije da ostane ni bez jednog odgovarajućeg zavoda za aplikaciju, kojemu bi zadatak bio da tečaj takovog života ubrza.

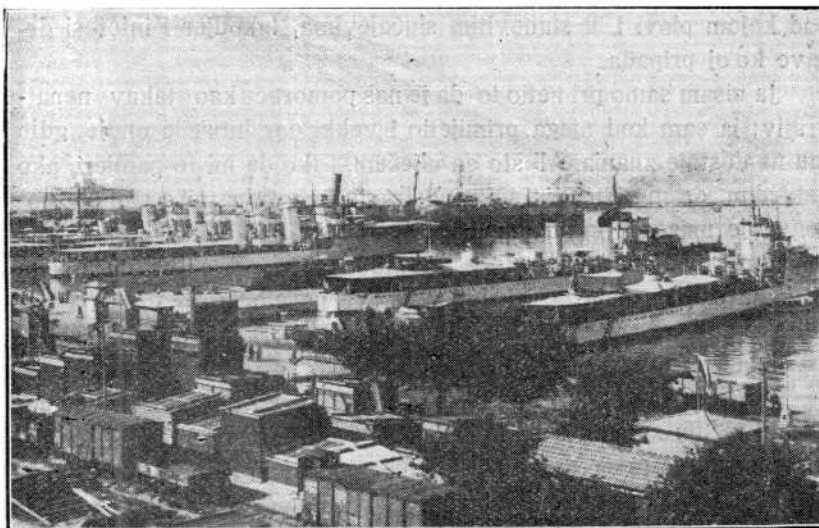
Ne bih želio da budem zlo shvaćen ni da diram u osinjak regionalnih osjetljivosti. Već sam rekao i ponovno ističem, da naše tri postojeće nautičke škole, ondje gdje su i kakove su, odgovaraju vrlo dobro potrebama i zahtjevima našeg primorja, te da ih se ne smije dirati. Ne samo to, nego kad ih slučajno ondje ne bi bilo, uvjeren sam da bi ih mi morali otvoriti, jer bi inače rizikovali da odbijemo od mora one elemente, koji su od vjekada davali najbolje rezultate i da im oduzmemo ili otešćamo mogućnost polučivanja pomorsko-oficirskog čina. Jedan pomorsko-trgovački zavod u Splitu, kao središtu rada svih naših pomoraca i ostalih pomorsko-trgovačkih krugova, odgovarao bi, međutim, općim potrebama i njihovim i srednje Dalmacije, koja je sa svojim otocima u pomorstvu također faktor. Osim toga, odgovarao bi i potrebama zaledja, koje također ima pravo da učestvuje u našem pomorsko-privrednom radu, a čiji bi sinovi imali ovdje i tu pogodnost, da bi uz širi pomorski horizont uživali blagodat i jednog jačeg pulsiranja društvenog života, koje je podesnije da pruži uslove umnom razvitku školske mladeži.

Hiperprodukcija oficirskog podmlatka — ukoliko je ina i ukoliko se mi nje bojimo — skopčana je sa časovitom krizom naše trgovačke mornarice, koja sa svojom današnom tonažom ne odgovara niti iz daleka našim realnim potrebama jednog pomorskog naroda. No, nesumnjivo, našu ćemo tonažu mi, u jednom određenom ali ne predugom razmaku vremena, morati da dovedemo barem do predratne visine, te uporedo sa tim razviti i naša brodogradilišta, našu željeznu industriju i sve druge ustanove, srodne sa pomorstvom, koncentrišući ih po mogućnosti u jednom glavnom centralnom emporijumu. Zato ne mislim da mi tu prelaznu hiperprodukciju moramo danas na umjetan, nasilan način da suzbijamo. Radeći tako i ne davajući slobodan tok prirodnom zakonu autoselekcije, odbijali bismo onaj mornarski duh i onu mornarsku svijest, što mora da suvereno vlada u jednoj kasti, koja služi tako visokim narodnim i državnim idealima.

Uostalom, pošto naše nautičke škole imaju izvrsnu podlogu i za druga javna i privatna zvanja, to se mi ne smijemo bojati da su se one izrodile, ili da će se izroditi, u rasadnike pomorskog proletarijata niti u slučaju makar kakvog zastoja naših brodogradnja ili nabava. Što naše nautičke akademije proizvedu, to, dok je mlado i zdravo, ostaje uvijek jedna aktivna stavka u popisu upotrebivih vrednota. One se nikada neće izgubiti, pa i ako ih kruti, realni pomorski život od sebe odbije. Brodolomcima pomorske karijere ostaje, nakon dovršene nautičke škole, samo ako se bez oklijevanja povuku, dovoljno znanja i vremena da se u radu na kopnu proturaju kroz život. Ali oni elementi, koji u pomorskom zvanju ustraju, ne smiju nikada da se podadu varavoj iluziji, da im je nautička škola dala sve ono što im treba. Znanja i iskustva pomorskom oficiru, koliko god on živio i aktivno djelovao u svom zanimanju, nije nikada dosta. I kako je polje njegove djelatnosti čitav svijet, tako čitav njegov život mora da je ispunjen naukom. Zato ja i predstavljam sebi pomorskog kapetana duge plovidbe u potpunom savladavanju barem italijanskog, francuskog, engleskog, a eventualno i njemačkog jezika, ako hoće da se na svojim putovanjima i u svojoj praksi okoristi bogatstvom pomorsko-stručne literature odnosnih naroda, kakovim mi nažalost oskudijevamo i kakovoj evo tek postavlja prve temelje „Jadranska Straža“ sa svojim publikacijama.

I kao što nije tek slučajno sijelo „Jadranske Straže“ kao prve luči pomorske prosvjete i prvog glasila pomorske propagande, postavljeno u Splitu, tako ja smatram neophodno potrebnim — i mislim da će do toga doći silom jednog prirodnog razvoja prilika — da ovaj naš grad, kao središte radne djelatnosti većine naših pomoraca, postane i njihovim velikim, zajedničkim kulturno-profesionalnim ognjištem. Jedan pomorsko-trgovački zavod višega stepena morao bi tu, po mom mišljenju, da među ostalim svojim programskim zadacima funkcioniše i kao neka veza između cjelokupne naše pomorsko-privredne inteligencije, koordinirajući, informišući i proširujući u slobodnom vremenu i slobodnom naukom njeno stečeno znanje i iskustvo. On bi imao kao neka vrst popularnog pomorskog univerziteta na taj način da živom riječju učitelja popunja i olakšava kulturni zadatak „Jadranske Straže“.

Osim katedre za javna predavanja, koja bi bila korisna pomorcima i pomorsko-trgovačkim krugovima, a donekle i neophodno nužna predavanja o jednom stanovitom širem programu osobito o savremenim pomorskim stvarima, mogao bi i morao bi ovakav zavod da postane siemeništem i rasadnikom popularnih pomorskih pu-

U splitskoj luci

blikacija, kakovima mi, kako rekoh, apsolutno oskudjevamo.

Naš pomorski kapetan utroši svu silu energije u učenju jezika oni pomorskih naroda, sa kojima po svojem zvanju dolazi u dodir, i to mu je od koristi, ali korist od takovih knjiga koje je on ploveći po svijetu nabavio, pročitao i proučio, ima individualno samo on. Uostalom nisu ni svi naši pomorski kapetani takovi poliglote ni takovi bibliomani. Važna je činjenica barem za mnoge iz prošle generacije, da dok su inače kao brodari bili nenatkriljivi, da ostajahu pri onom istom stepenu stručnog znanja koje im tek kao početni temelj davaše nautička škola i poručnički, odnosno kapetanski ispit.

Postoji danas u redovima naše mlađe pomorske inteligencije neka izvjesna tendencija, koja je dijametralno oprečna onoj koju je ona imala u trščanskom ambjentu predratnog doba: tendencija odvratanja od italijanskog jezika. O toj tendenciji bi trebalo povesti diskusiju, jer je po mome mišljenju za pomorca veoma važno poznavanje italijanskog jezika, koji je bogat stručnim izvorima, a osim toga pruža nam mogućnost neposrednog proučavanja svih mogućih aktuelnih pomorsko-tehničkih i pomorsko-političkih problema, koje italijanska štampa danomice obrađuje, i koji se potonji najviše nas tiču. Ovi potonji trebali bi po mome mišljenju da uđu u sastav programa viših nauka jednog pomorskog kapetana duge plovidbe, jer se njegovom značaju, njegovoj opreznosti i energiji ne povjeravaju samo brodovi, skupocjeni tereti i ljudski život, nego i čast zastave

pod kojom plovi i, u stanovitim slučajevima, također i interesi države kojoj pripada.

Ja nisam samo primetio to da je naš pomorac kao takav nenatkriljiv; ja sam kod njega primijetio i veliki dar intuicije ondje, gdje mu ne dostaje znanja. Ali što da niječem, i tko da mi to zamjeri, ako ustvrdim, da mu između svih inostranih kolega najviše manjka poznavanje njegovih **kopnenih i društvenih** dužnosti? O javnom državnom i međunarodnom te o privatnom pomorskom pravu ima on katkada sasvim nejasne i krive pojmove posebnim obzirom na pomorske zakone i pomorsko-trgovačke običaje raznih naroda s kojima dolazi u doticaj.

Pošto je naša trgovačka mornarica pozvana da zauzme odlično mjesto među svojim drugaricama na Sredozemnom moru i kao faktor nacionalne privrede i kao komplement onoj ratnoj, to ja vidim i predstavljam u svakom mladom pomorskom kapetanu duge plovidbe dvojako svojstvo: pomorsko-trgovačkog i pomorsko-vojnog rezervnog oficira. Mislim dakle, da bi bilo potrebno da se i njegovo vaspitanje također u ovom potonjem pravcu proširuje i popunja još uvijek i nakon što je udovoljio svojoj aktivnoj vojnoj dužnosti. Tromjesečni tečajevi za polaganje poručničkog, odnosno kapetanskog ispita ne pružaju u svom sadašnjem programu nikakav novi materijal za proučavanje niti stavljaju kandidatu ikakvih novih zahtjeva. Tu se njegov nautičko-školski vidokrug prilično malo proširuje, već se najviše obnavlja i jasnije, temeljitije ocrtava, a ja bih ipak u jednom takovom tečaju želio vidjeti jedan tečaj uistinu viših nauka, sa postavljenjem novih, aktuelnih pomorsko-iskustvenih problema. Tu bi kandidat, uz prikaz jedne opsežnije pismene radnje, koja bi imala da bude strogo ocijenjena, i, eventualno tiskana, morao da dokaže koliko se je u svojoj struci i prigodom svojih putovanja sam intelektualno razvio čitanjem i ličnim promatranjem onoga što je u svijetu na polju pomorstva vidio ili doživio, odnosno koliko kritičkoga duha ima u prosudjivanju takovih stvari.

Mogućnost i potreba zornog proučavanja za vrijeme trajanja jednog takovog tečaja, svih najraznovrsnijih pomorskih ili pomorstvu srodnih zavoda i ustanova, radionica, tvornica, brodogradilišta, važnijih lučkih naprava itd. čine za to već danas, a još više u jednoj neposrednoj budućnosti najpodesnijim Split, među ostalim također i kao sjelo Direkcije Pomorskog Saobraćaja, koja vodi statistiku kvalifikovanih pomoraca, i kojoj je povjeren nadzor nad njihovom obukom.

Na taj bi se način postigla jednoličnost u predavanju i ispitiva-

nju za sve kandidate našeg primorja, u čemu sam ja također sklon vidjeti jednu dobru stranu ovog pitanja, kao što i u međusobnom njihovom upoznavanju i natjecanju. Tu bi se u posvemašnjoj njihovoj neodvisnosti od prvobitnog školskog ambijenta moglo, kao što dolikuje kod viših nauka, i aplikovati viša strogość te vidjeti, odnosno ocijeniti, koja od triju nautičkih škola dava najbolje rezultate.

Ovi bi tečajevi, sačinjavali, ako ne već pravi, temeljni „raison d'être“ jednog takovog višeg Pomorskog Zavoda, a ono jedan važni integralni dio cjelokupnih njegovih zadataka, kao što to bijahu „Abiturienten-Kurs“*) i „Corso preparatorio al magistero per le scuole nautiche“, pri Pomorsko-trgovačkoj Akademiji u Trstu, te bi imali za kandidata iz unutrašnjosti zenrlje tu prednost, da bi ga u Splitu, paralelno sa teoretskom naobrazbom, upoznali svestrano i temeljito sa svim manifestacijama jednog bujnog i intenzivnog pomorsko-trgovačkog života i rada, kakovih ne može da bude u jednoj malenoj primorskoj varoši.

Priznajem, jedan viši Pomorsko-trgovački zavod u Splitu, kod postojećih triju nautičkih akademija, u koje se, opetujem, ne bi smelo dirati, kao isključivo djelo države, mogao bi izgledati na prvi mah jedna suvišna ustanova, ili barem jedna u današnjim prilikama neostvarljiva ideja. Zato bi on, po mojem mnenju, morao biti više djelo i plod privatne inicijative samih pomoraca i zanimanih pomorsko-privrednih krugova, ali mu u tom slučaju ni država, imajući u vidu više ciljeve i karakter javne koristi, ne bi smjela uskratiti najizdašniju pomoć.

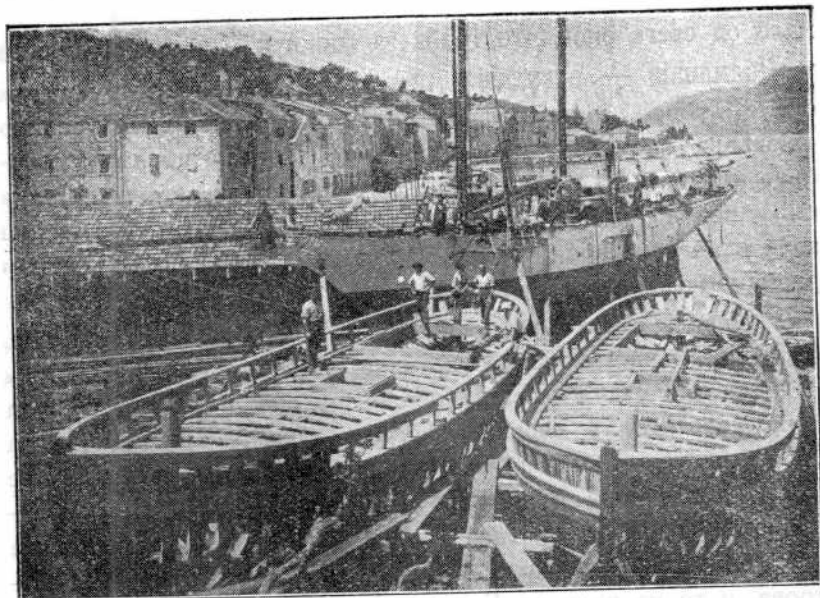
Privatna je inicijativa u ovom smislu imala — ako se ne varam — kod nas već svoju afirmaciju u ostavštini jednog dubrovačkog brodovlasnika. Ali kako bi to u Dubrovniku, i obzirom na već postojeću školu i obzirom na ograničenost ambijenta, ako ne već na odlična pomorska svojstva i sklonosti njegovih stanovnika, bila jedna prilično deplasirana ustanova osudjena, i ako bude realizovana, tek da životari, a kako je Split i onako predestiniran da postane kolonija agilnih i poduzetnih dubrovačkih „menagera“, kao što je nekad bio Trst, to bi se oni mogli lako sprijateljiti s idejom da njihova djeca stiču svoje više pomorsko znanje ondje, gdje će im biti omogućeno da bezgranično i — rekao bih skoro — bez straha od utakmice razvijaju svoju pomorsko-trgovačku i pomorsko-industrijsku djelatnost.

*) Jednogodišnji nautički kurs za apsolvirane djake realke i gimnazije, osobitim obzirom na austrijski Hinterland.

Uz jednu eminentno kulturnu i patriotsku ustanovu kao što je „Jadranska Straža“, uz Direkciju Pomorskog Saobraćaja, uz projektovani Hidrobiološki i jedan Talasografijski Zavod, uz jedan iseljenički i jedan Mornarski Dom po uzoru engleskih i njemačkih svuda priznatih u koji svugdje u svijetu davaju vrlo dobre i korisne rezultate, uz jedan Meteorološki Opservatorij te Pomorski Muzej, pa uz Pomorski Lazaret i Pomorsko-strojarsku školu — jedan viši Pomorsko - Trgovački Zavod, o kome je gore riječ, opskrbljen odgovarajućim školskim priborom i stručnom bibliotekom, došao bi kao neophodno nužna posljedica i kao kruna svega onoga, što jednom lučkom gradu dava jasne konture i neosporivo obilježje jednog prvoklasnog pomorsko-trgovačkog emporijuma.

Blagotvorni se uticaj jednog takovog pomorsko-kulturnog žarišta ne bi ograničio na same kvalifikovane pomorske oficire više kategorije; on ne bi mogao da se ne odrazi i na one nižih, te na čitavu vojsku naših prostih mornara, koja je danas, treba nažalost priznati, što se vaspitanja tiče „in orbe u'tima“.

Бродоградилште Дeпoлo y Кoрчули

Иван Царић:

О ПЛОВИДБИ НА ЈАДРАНУ

(Опће примједбе о метероолошким, хидрофизичким и пловидбеним приликама Јадранскога мора.)

Источна је обала Јадранскога Мора својом природом тако различита од западне, и последице које проистичу из тога, да ли се плови, дуж једне или друге, тако су важне, да поморци морају бити тако опрезни у свом владању у том погледу, прије но што се ријеше да баце ленгер.

Ниску и веома плодну југозападну обалу оплакује дубоко море. Она је веома напучена те обилује живежним намирницама и питком водом, осим у предјелу сјеверо-источно од „Monte Gargano“, гђе је воде за љетних мјесеци уопће веома мало. Најсјевернији, пак, дио западне обале, тј. који се протеже од Римини-а до Тржића (Monfalcone) јест веома слабо развијен, пјесковит, мочваран и пун гредина, које проузрокују ријеке што се ту слијевају.

Источни је, насупротив, дио Јадранскога базена, осим оне његове чести која лежи између Драча и Валоне, уопће висок, бреговит и пун сика (стена); ријетко је напучен, те произвађа

мало од свега оног што треба за живот и — као многа мјеста у Далмацији — оскудијева питком водом. Море је ту уздуж обале дубоко, пуно оточића, сика и гребена што увелико отешћава пловидбу, те је у истину чини погибелном, особито ако је брод заскочен од „буре“, (северо-источњака) која онђе обично доминира великом силом, долазећи што је још горе и погибелније, ненадно, те дувајући на махове са кратким размацима вараве тишине.

Ипак је за поморца, успркос тим неповољним околностима, опрезније пловити уздуж источне обале, него ли средином Јадрана или уздуж западне обале, јер она прва пружа свуда добру заштиту у својим изврсним лукама, заљевима, и на својим сигурним сидриштима, заклањајући и бранећи лађу не само од бјеснила буре него и од сваког другог вјетра. Насупрот западна обала једва ће пружити једно добро сидриште које би лађи омогућило да се некако одупре сили тих вјетрова, и то на ради од Бриндизи-а, Манфредоније, у Јакинској луци или на ради од „Горо“.

Бура је вјетар који дува са сјеверо-истока, варирајући између истока-сјевероистока и сјевера-сјевероистока, дакле од прилике равно са источне обале Јадрана, гдје јој је извор и гдје она доминира више него игдје другдје; овај је вјетар мање страшан ради своје силе него ли ради својих ненадних, бијесних удараца, којима се он обара са планинских продола и кроз разне луке, што их праве отоци. Буром заскочена лађа налази се у великој погибелји да кроз кратко вријеме буде одатле, што но ријеч, отпухана и бачена на супротну обалу Италије, или да услијед силне узбурканости мора, проузроковане таквим бјеснилом, изгуби своја једра и своја једрила.

Једна лађа, стога, заскочена таквим вјетром, мора да на сву силу настоји ухватити се какве год луке или каквог год сидришта на источној обали; али у случају да јој не би пошло за руком допријети до таковог заклоништа, она ће бити приморана да бјежи преко, ка западној обали, која, изузев луку Јакина те сидришта Манфредоније и Бриндизи-а, нема уопће никаквих других заклоништа; у осталом и ове су исте луке посве отворене и веома погибелне.

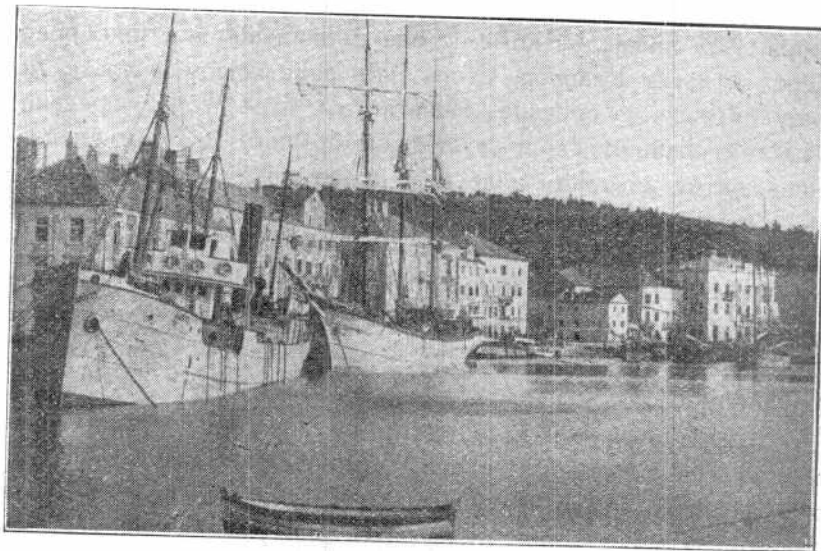
Бура дува великим бјеснилом око Шибеника, Макарске, Неретве и Котора; дакле претежно у оним предјелима гдје се високе планине спуштају окомито у непосредној близини

мора. Али предјел у коме се она са највећом жестином обара јест злогласни Кварнер. Стога зими лађе које у њ улазе морају бити веома опрезне. Почетак се буре уопће предвиђа тмастим облацима, који се великом брзином дижу изнад планина, затим нискоћом воде која је у таквим периодама најосјетљивија. Овај вјетар опћенито траје три дана, али он ће у поодмакло доба године трајати и девет, петнаест или чак до тридесет дана. У размацима мирног времена, које кроз то раздобље може часомлице да настане, веома је опасно да се лађа на једра отисне, докле год се посве наведени симптоми не расплину.

Други је доминантни вјетар на Јадрану југо-источњак, или вулгарно: шилок. Он дува знатном снагом произвађајући веома високе таласе и праћен је јаким кишама. Код овог вјетра постоји за лађе та погодност да се оне у свако доба могу дочепати једног сидришта, којима источна обала Јадрана обилује. Зими ће овај вјетар често трајати дуго времена; он се обично алтернира са буром, а у размацима времена имамо лаганих и промјенљивих вјетрова. Након три дана долази шилок опћенито у пароксизам својега бијеснила и тада је он најпогибељнији, јер се високо и узбуркано море што га произвађа, котрља у смјеру Јадранскога базена, добивајући прогресивно на снази и свршавајући тиме, да постаје страховит. Осим тога случи ли се да ради влажности и наоблачености атмосфере бродар није у стању да види и распозна обалу која му је ту близу и према којој је он гоњен, настаје велика погибељ да лађа буде на њу бачена и да настрада. Предзнаци су шилока обично црне облацине, које покривају врхунце гора и отока уз један јачи пораст висине воде и уз једну умјеренију температуру зрака, него обично. Јужни се вјетар такођер најављује сличним симптомима као и бура те произвађа исти учинак.

Великој се погибељи излаже једна лађа којој се деси, након што је ушла у Јадран, да бива тјерана према оном дијелу обале, који лежи између Валоне и Дубровника, јер онђе нема луке ни мјеста, које би јој дозволило да се у њима на брзу руку заклони.

Југозападни вјетар, вулгарно „лебић“ или пако западњак, нису тако погибељни да би их се бродар морао бојати као буре и шилока, а тако исто ни сјеверњак ни сјеверозападњак,

У сењској луци

јер они не произвађају тако дебело море или не трају тако дуго; осим тога бродар са таквим вјетровима, ако му није могуће дохватити се које луке, може да лако и брзо изађе вани Јадрана.

За лађе је, које излазе из Јадрана, пробитачно држати се љети сјеверо-источне, т. ј. наше обале, која је у то доба године опћенито доминирана јаким, али благим сјеверо-западним вјетровима (маестралима), који пако ноћу и кроз један дио јутра препуштају мјесто лаганим вјетровима са истока. Оне лађе, насупрот, које у Јадран улазе, морају се љети држати преко, уз италијанску обалу, гдје ће ноћу и кроз један дио јутра наићи на лагане вјетрове са копна, којима опћенито преко дана слиједи један југо-источни вјетар.

Разлика између високе и ниске водостаје на Јадрану варира између 1 и 4 енглеске стопе, према мјесним приликама; према вјетру који влада те према положају мјесеца и сунца. Тако н. пр. доле, при дну базена, када дуље времена траје југо-источни вјетар, вода нарасте до 4 стопе; али ако је вјетар са сјевера, плима једва да досегне висину од 1 стопе.

Опетована опажања и многобројна истраживања мора, да се на обим странама и у средини Јадрана установе тачне дубине и смјер колања воде, доказују јасно и несумњиво увијек,

да постоји једна опћа, циркуларна струја, која утјећући на базен уз албанску обалу, тече уздуж источне обале Далмације правцем према сјеверо-западу, те се при дну базена окреће на југо-исток и излази вани држећ се увијек обале Италије. Међутим се смјер ове струје на многим мјестима ипак мијења, било ради облика обале или ради ријека које се ту слијевају у море. Но снага је воде ових потоњих љети опћенито незнатна, те има веома мало утицаја на пловидбу. Највеће се аномалије и неправилности опажају у каналима Далмације и Кварнера, гдје има таквих локалних струја које су сасма противне оној опћој. Стога они, који хоће да са сигурношћу плове у овим водама, треба неопходно да их практично упознају.

У пловидби на Јадрану, као и на сваком мору узких граница и велике разведености ових, од велике је важности познавање локалних прилика. Зими су главне потешкоће у честим и дебелим маглуштинама, у силним вјетровима и у ограничености амбиената, а на западној обали к томе, у оскудици заклоништа за невремена. Као опћенито правило вриједи да се источна обала мора претпостављати западној, било пловећи уз или низ Јадран, успркос тому што нам је, у потоњем случају, струја противна. Под повољним приликама, за вријеме љетних мјесеци, добро опремљени бродови упућени на југ, могу се одважити да плове уздуж западне, италијанске обале.

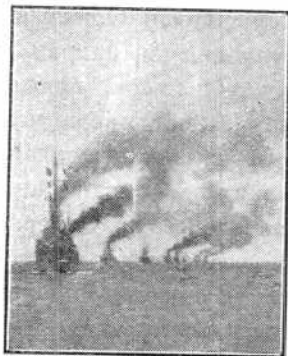
На једном је једрењаку нуждан највећи опрез, да га неприправна не би затекао ударац буре; на најмањи знак буре не смије се губити времена, већ треба одмах потражити најближе заклониште. Бродар мора такођер да се чува и шилока и југозападног вјетра, који ако јако дувају, у неким предјелима Јадрана веома су опасни. Обичај је бродара, који су из Средоземнога мора упућени за Јадран, да настоје ухватити оток Крф, који је, будући висок, видљив из знатне даљине. Приближујући се са запада, најприје се угледају брегови Епира, затим Крф и његови отоци, који сачињавају један дуги ланац малих, правилних брежуљака. Један манастир, којим је окруњено брдо Пресв. Спаситеља на сјеверној страни Крфа даје нам добар путоказ. Отоку се можемо приближити без страха, а један смјер западно од острва Фано води кормилара на рт „Linguetta“, који сачињава источну тачку улаза у Јадран. Каткада се угледа рт „Santa Maria di Leuca“ на супротној

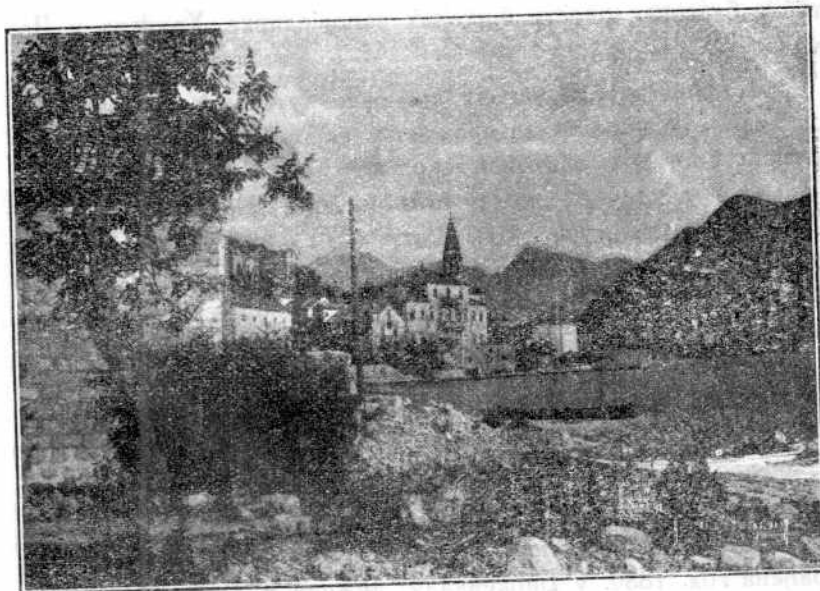
италијанској обали, који се лако даде распознати, јер је висок 520 стопа, клисураст и стрм, са свјетиоником на врху. Приближавајући се копну са југоисточним вјетровима, који су обично праћени тмастом атмосфером, тешко је разликовати италијанску обалу чак и из близа; треба је, дакле по могућности избјегавати и држати се источније. Када смо већ једном италијанску обалу угледали, тада морамо уложити сваки напор да се стиснемо близу под рт „Linguetta“ и албанску обалу, особито у неповољно доба године.

Шансе су за један повољни или неповољни вјетар при улазу у Јадран овисне о годишњем добу, тако н. пр. јесени и зими превладавају јужни, југоисточни и источни вјетрови; љети су пак најобичнији сјеверо-исток и сјевер. Ови потоњи трају доста времена, али никада снажно више од три дана.

Приближавајући се копну са повољним временом, тј. са вјетром између југоистока и југозапада, морамо узети правац тако да прођемо неких 12 миља од рта Отранто. Са противним вјетровима морамо се држати под обалу Албаније, е да се окористимо повољном струјом, која онђе тече правцем на сјеверо-запад. Ради сличнога разлога морамо тада избјегавати што више италијанску обалу између рта „Santa Maria di Leuca“ и Отранта, јер је ту са таквим вјетровима струја, у правцу на југоисток, увијек брза.

По јакој бури неопрезно је кушати да уђемо у Јадранско море; лађа која улази тада ће најбоље учинити да се усидри под ртом „Santa Maria di Leuca“ и да сачека док се невријеме не стиша.

Бока Которска, Пераст

Никол Герехтсхамер:

ХИСТОРИЈАТ НАШЕГ ШКОЛСКОГ БРОДА

Већ осамдесетих година прошлога столећа опажала се је потреба школског брода у толико, да се теоретска обука поморских предмета узмогне примијенити у пракси. И већ тада порадила је одашња хрватска влада у Загребу код ријечке мађарске дивизије, да се овој потреби, чим прије доскочи. У ту сврху ријечка губернија стављала је на осамдневно располагање један од својих паробродића, „Delj“ или „Bathori“ у наутичке сврхе, те би се истодобно укрцали матуранти бакарске наутичке школе са професором А. М. Жувич њем и они ријечке наутике са професором В. Конте де Домини. Ова би се путовања вршила између Лушина и Пуља. Ту су били баратали свим могућим наутичким инструментима, одређивали точку брода било геодетским било астрономским методама, одређивали девијације и обављали компенсације компаса итд. итд. Каткада су били укрцани у исте сврхе, на јахтама „Farnese“ и „Hertha“ које су у оно доба боравиле у Бакру, а

то из благонаклоности њихових заповједника Хаусера и Домољуба Меданића.

Послије дугогодишњих овакових путовања опазило се је од колике је користи за практичну наобразбу поморског подмлатка опстанак оваковог школског брода, па су наставници бакарске наугичке школе, потпомогани такођер од градске опћине и грађанства града Бакра и околице упрли све своје силе, да пораде код ондашње хрватске владе у Загребу, око набавке властите школске лађе. Влада није дуго отезала овим питањем. већ је почетком г. 1894 купила у наугичке и знанствене сврхе талијанску јахту „Farnese” и надјенула јој име „Маргита”. Особита заслуга за остварење школскога брода иде ондашњем одјелном престојнику богоштовља и наставе г. Ису Кршњавоме, који се је за то својски заузео код ондашњих одлучујућих фактора.

„Маргита” је била лијепа и елегантна жељезна лађа, грађена год. 1880. у Биркенкаду: дужина м 31, ширина м 5 и висина м 2.80. Просторна садржина 54.11 netto тона и 79.57 brutto тона. Прво име имала је „Chonita” а друго „Farnese”. Као погон имала је парни строј од 18 N HP. те је била опремљена са два јарбола, сошњачама и пречкама тако, да је могла употребити неовисно једра или строј. „Маргита је била додијељена наугичкој школи у Бакру у научне и знанствене сврхе. Први заповједник био је кап. Бонавентура Урбани и то од почетка до 21. травња 1900, затим ондашњи равнатељ Вјекослав Баборски до 25. липња 1900, па капетан Десидер Касумовић до 23. травња 1908, те напопон кап. Никола Турина до њезине продаје. На школској лађи су подузimana тједна научна путовања која су трајала од суботе у подне до понедељка у јутро. Тога се је дана за рано јутро лађа вратила у Бакар, тако да би ђаци могли у 8 сати наставити обуку у школи. На брод би се укрцали 15 до 18 ученика виших разреда са стручним учитељима. На овим путовањима ученици су се упућивали у све проблеме геодетске и астрономске наутике, руководили овима бродским инструментима, обављали страже на прамцу, заповједиштву, у строју и на кормилу, маневрирали бродом и једрима, обављали све могуће аларме, морнарски рад као и међународну сигнализацију. Дужност ми је овђе споменути типичног поморца ондашњег „пословођу за морнарство” Кузму Рандића, који је као ваљани

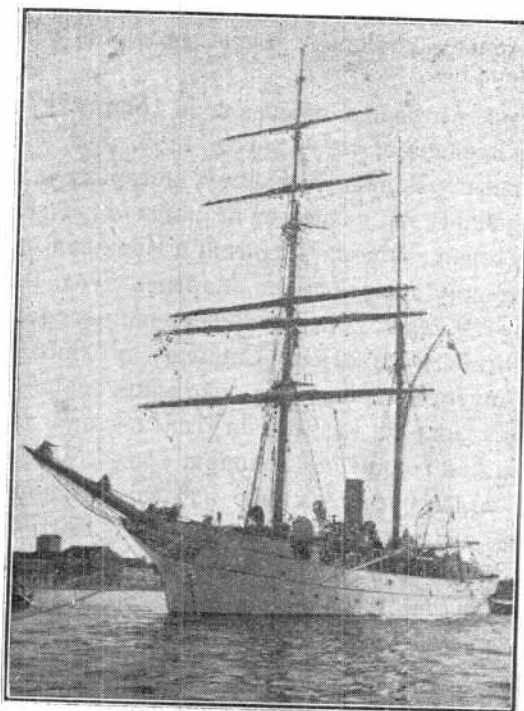
и искусни морнар упућивао младе поморце у бродски живот и рад.

Осим ових путовања обављала је „Маргита“ и такозване знанствене експедиције, те је у год. 1895. подузела двадесетдневно путовање у Венецију, Равену, истарску и далматинску обалу. Експедицију су сачињавали наши одлични умјетници: Кршњави, Буковац, Тишов, Франгеш и Ивековић. Другу знанствену експедицију подузела је „Маргита“ год. 1896. и то од 12. августа до 19. септембра, те је с нашим геологом професором Кишпатићем походила Сицилију и Липарско оточје.

Научна путовања ђака са школском лађом довела су нашу наутичку школу до великог гласа, тако да се је број ђака повећавао од године до године а брод „Маргита“ постао је премален, а да прими ученике из двају највиших разреда. Ово се је тим више осјећало, што су год. 1903. била додана јоште три разреда, тако да је број ученика знатно порастао, програм саме школе и рада на школској лађи захтјевао је свакако лађу већу и другог типа.

Оно доба било је на нашем заводу људи, којима је та школа управо лежала на срцу, па су непрестано и неуморно радили, да се ова са својом школском лађом подигне на много виши ниво него ли су стајале наутике на Ријечи и у Трсту. Истодобно и сусједи Мађари увиђали су, да се поморска школа не може развити до праве величине без школског брода; а наш школски брод дао је потицај овој њиховој идеји, те су и они засновали изградњу таковог брода. Тај брод имао је бити големих димензија и просторија, па су у ту сврху по читавој својој домовини сакупљали доприносе, приређивали предавања и забаве, али читава акција остала је само на папиру. Рад наших наставника постао је све интензивнији у толико, да су код загребачке владе наскоро наишли на разумијевање, тако да је већ у год. 1908. саграђена данашња школска лађа „Вила Велебита“.

„Вила Велебита“ саграђена је год. 1908. у Kiel-у, Howaldts Werke, тип је „Шкуна“ из челика, тјерана је парним стројем од 300 НР и једрима. Дужина 35.75 м, ширина 7.60 м, висина 3.54 м. Регистрирана тонажа netto 74 тоне, brutto 257 тона. Уписана је у регистар поморске области као јахта, а лука припадности јој је Бакар. Може бити тјерана неовисно стројем или једрима. Први заповједник био је кап. Никола

„Вила Велебита“

Турина и то до 14. рујна 1909, затим кап. Еуген Кавић до 1. свибња 1912, и напoкoн данашњи заповједник Никола Герехтсхамер.

Одмах слиједеће године наставила је „Вила“ обична тједна научна путовања од суботе до понедељка.

Са наступом новог заповједника године 1912. наступило је за „Вилу Велебита“ доба научних и иних путовања, тако да већ 4. свибња 1912. отплови на шест дневно путовање у Трст, тичући луке Лушин и Пуљ.

12., 13., 14., 15. и 16. свибња 1912. подузме школска лађа путовање у Венецију и Равену у сврху знанствених проучавања. На овом су путовању били некоји свеучилишни професори загребачког свеучилишта са 20 слушача повјести и умјетности. 18., 19., и 20. свибња 1912. путује школска лађа у Задар. Овдје су ученици били примљени са особитом симпатијом а мјесне новине изнијеле су дугачке чланке из којих разабиремо слиједеће: „19. свибња 1912. ето изненада бакарске научичке лађе у Задар. Била је то поносна „Вила Велебита“ из Бакра.

Управа наутичке школе у Бакру приредила је кратки недјелни излет са старијим ученицима до у наш Задар.

Лијепо брод уприличен за једрење а тјеран такођер стројем на пару, усидрио се сигурном мановром у задарску луку. Лађа се у задарској луци кочила и блистала — бјела и чиста — како то бива код господских јахта. На крми се читало име лађе — поносно име „Вила Велебита“ — Бакар.

Лађа стоји на располагање наутичкој школи у Бакру у сврху практичне поморске наобразбе младих наутичара, тих будућих поморских капетана.

На гласу је ова школа не само у уском Јадрану већ и много даље по свијету, којим успјешно и са сигурношћу плови велики број наших капетана одликујући се одважношћу, ученошћу и поштењем и т. д. а чланак свршава: „и још одјекује Задром онај срдачни — збогом управљен „Вили Велебита“.

Заповједник брода кап. Герехтсхамер није се задовољио кратким путовањима, те је код земаљске владе у Загребу испословао да се у великим празницима изведу тако звана „феријална путовања“ која би имала трајати четрдесет и пет дана, и то пловећи обалом од Трста до Котора. И у истину већ 21. липња 1913. отпутовала је „Вила Велебита“ на своје прво „феријално путовање“, са 40 ученика IV., III. и II. наутичког разреда. Дотакнуле су се луке Пуљ, Трст, Сплит, Бовишће, Груж, Котор, Вела Лука, Вис и Шибеник.

У овим мјестима камо је „Вила“ стигла, одушевљење грађанства било је велико а новинство свих ових градова поздравило је са симпатијом наутичаре и брод.

Осим научних путовања подржавала је школска лађа и знанствене експедиције за истраживање мора у горњем Јадрану. Ова путовања била су изведена на рачун Југосл. Акадсмије знаности и умјетности у Загребу.

Рад ових експедиција описан је под именом „Природословна истраживања Хрватске и Славоније“, свезак 2., год. 1913., свезак 5., год. 1914. као и у посебном издању Др. В. Воука „Вила Велебита у служби знаности“, а такођер и у некојим ондашњим новинама које су у том погледу донијеле опширне чланке.

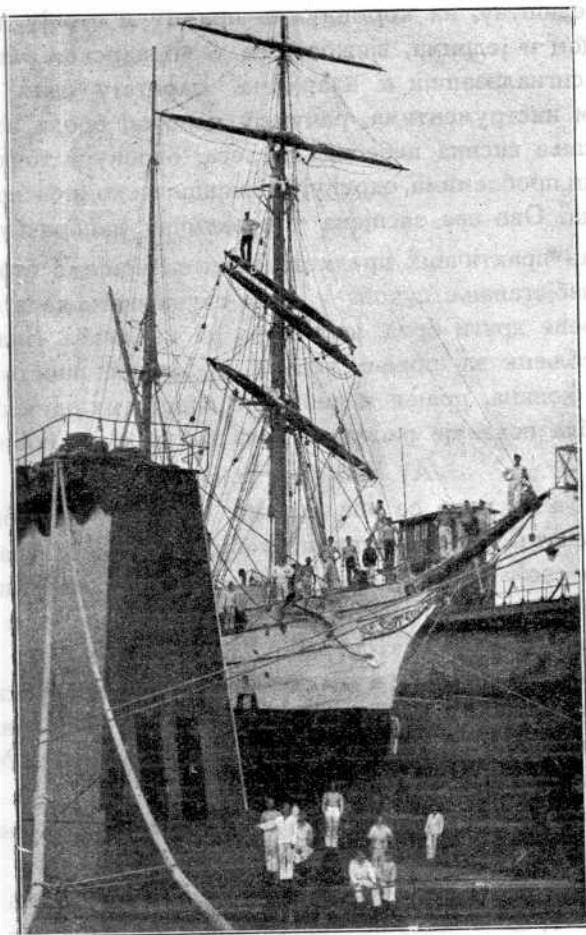
Друго^е феријално путовање започело је дне 22. липња 1914. На овом путовању дотакле су се луке: Сплит, Макарска, Јелса, Стариград, Вис, Котор, Тиват, Груж, Затон, Полача, Оребић, Алманах Јадранска Стража

Вела Лука и Шибеник. Навјештењем свјетскога рата ово путовање било је прекинуто, тако, да већ 28. српња 1914. „Вила“ се је повратила у Бакар.

И на овом путовању, ђаци су били свукуд сусретани са симпатијом, а новинство је изнијело дуге чланке којима је поздрвило научну експедицију бакарских наутичара. За вријеме свјетскога рата била је „Вила Велебита“ потпунома распремљена и то до 20. свибња 1915. у Бакру, а до преврата у Обровцу.

Након уједињења нашег троименог народа наша је држава дошла у посјед трију наутичких школа и то у Бакру, Дубровнику и Котору, те је било од пријеке нужде, да се створи јединствена научна основа за све ове школе. Овом реорганизацијом, наше наутике примиле су наслов Кр. Поморске Академије, у њих се примају уз пријамни испит ученици који су навршили 4 године које средње школе. Са оваковом реорганизацијом школа требало је проширити и путовања и рад на школској лађи. То је остварено и дозначен је кредит за таква путовања.

И у истину, већ год. 1922. подузела је „Вила Велебита“ три овакова путовања и то прво са питомцима кр. поморске академије у Бакру, тичући луке : Месину, Напуљ, Генову, Марсељ, Варцелону, Алжир и Малту ; друго са питомцима кр. поморске академије у Дубровнику, тичући : Месину, Напуљ, Генову, Марсељ, Малту и Крф ; треће путовање са питомцима кр. поморске академије у Котору тичући : Месину, Напуљ, Генову, Марсељ и Крф. — Године 1923. обавила су се сва три путовања по Јадранском мору, тичући наше главније луке и Венецију. — Године 1924. подузета су три путовања по источном делу Средоземнога мора и то прво с питомцима которске академије тичући луке : Крф, Патрас, Пиреј, Цариград, Драч, Улцињ и Бар ; друго путовање с питомцима бакарске академије, тичући луке Крф, Коринт, Гагрион на отоку Андросу, Смирну и Цариград ; треће путовање са питомцима дубровачке академије обавило се је по Јадранском мору, тичући наше главније луке, Венецију и Трст. На овом трећем путовању остала је школска лађа у Јадранском мору с разлога, што је по Оријенту владала куга. — Године 1925. путовала је школска лађа са питомцима бакарске академије до Патраса, у сврху да се прегледа Атина. Друго путовање путовало се са питомцима дубровачке ака-

„Вила Велебита“ у доку

демије до Цариграда, а треће са питомцима которске академије по Јадранском мору.

Не могу пропустити а да не споменем да је свака од ових школа путујући на оток Крф походила уједно оточић „Видо“ назван „Острво Смрти“ да се поклони сјенама палих јунака за правду и слободу.

У савезу с реорганизацијом поморских академија преиначена је не само научна основа истих, већ и рад ученика на школској лађи. Трајање школе, према новом програму, имало би бити 8 мјесеци, 2 мјесеца путовања [по мору, а 2 мјесеца празници. За вријеме укрцања, ђаци обављају измјенично страже

на заповједиштву, на кормилу, на прамцу и строју, мановрирају бродом и једрима, вјежбају се у морнарском раду, међународној сигнализацији и алармима. Баратају свим могућим наутичким инструментима, рачунају положај брода из властитих опажања висина небеских тјелеса, одређују точку брода геодетским проблемима, одређују девијације и компенсирају компасе брода. Ово све засијеца у практичну наобразбу.

Изван практичних предмета ђаци за вријеме страже понављају избегавање сукоба у свим случајевима када школски брод сусреће други брод, који мора да избегава. Надаље они су употребљени за прање палубе и ђачких просторија, за чишћење ковина, прање и чишћење властитих одијела, а слиједећа табла показује распоред рада од зоре до ноћи:

А) *Кад брод плови*

У 5 сати пере се она стража, која је у служби. — У 5 и по сати устају ученици слободне страже. Сваки ученик савија своју бранду, деку и појас за спасавање и спрема је на одређено мјесто. Затим се у праоници опере и подпунома уреди. У исто доба спуштају дежурни ученици столове за доручак. — У 6 сати на знак звона имају се сви ученици обију стража скупити на палуби, гдје ће обавити јутарњу молитву и саслушати евентуална наређења. Молитви присуствује заповједник брода и дежурни професор. Одмах иза обављене молитве доручкују обе страже, и то она стража која је у служби на палуби а слободна стража у ђачком простору. Затим сви ученици обављају вјежбе на јарболима. — Од 7—8 сати они ученици, који тај сат нијесу у служби, перу палубу и чисте коvine, а дежурни и њихови помоћници перу и чисте ђачки простор и праоницу. — Од 8—9 сати одмор. — Од 9—11 сати школа. — Од 11—12 сати одмор, а дежурни спремају потребно за објед. Комисионално прегледавање хране. — У 12 сати обједују, по могућности, обе страже, и то она у служби на палуби а слободна у ђачком простору. Иза обједа сваки ученик пере свој прибор за јело и спрема га у орман. — У 12¹/₂ сати ученици измјењују страже. — Од 12¹/₂—16 сати одмор. Ученици слободне страже морају спавати. — Од 16—17 сати школа. — Од 17—17¹/₂ сати аларми и разне вежбе једрима као прелети, прањање, скидање и пришивање једара, снимање крижева и наставака и т. д. — У 8 сати вечера за све уче-

нике истодобно осим оних на кормилу, прамцу и у строју. Затим одмор до 20 сати. — У 20 сати наступ за вечерњу молитву и за саслушање распореда стража за слиједећи дан као и евентуалних наређења. После тога иду ученици слободне страже на починак. Ученици спавају редовито у брандама у ђачком простору, а на палуби само онда када им се то изнимно дозволи. Ђачки је простор увјек затворен осим за вријеме доручка, обједа, вечере и починка. За ред и чистоћу у ђачком простору одговорни су дежурни ученици. — Сваке суботе до 9 сати дозвољено је ученицима прање рубља.

Б.) *Када је брод у луци.*

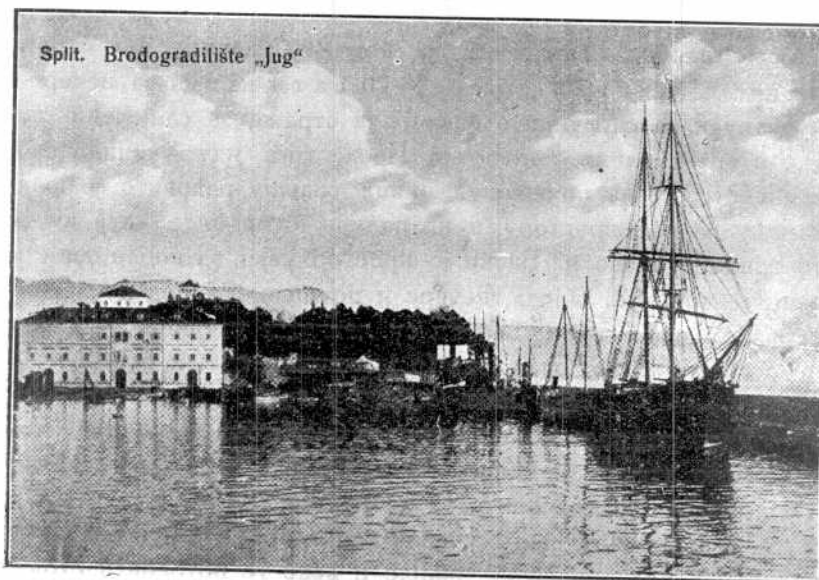
Распоред рада је исти као када брод плови, с том разликом да мјесто школе маневрирања и аларма ђаци разгледавају луку, уређаје и знаменитости дотичнога мјеста.

За вријеме путовања ученици добивају бесплатно опскрбу, радно и парадно одијело, бранде и деке те потребити столни прибор.

Мислим да не треба говорити о културној и душевној користи што ју ученици прикупе на овим путовањима, када у њиховој младеначкој доби имају прилике посјетити највеће трговачке емпорије Средоземнога мора, прегледати знаменитости велебних градова и упознати културу и обичаје великих народа. Страна штампа поздравила је с највећим одушевљењем боравак школске лађе у својим лукама, те је једнодушно изјавила потребу школског брода за њихове поморске академије. Када је ономадне сјеверо-америчко ратно бродовље посјетило наше луке, адмирал флоте Ф. Андревс, прегледавајући наше поморске академије и начин практичке обуке на школској лађи, изјавио је да би наша наутика имала бити узор свих наутика свијета.

А сама „Вила Велебита“ лијепа и поносна јахта, поносно вије свој народни стијег и показује страним народима да је наш троимени народ свјестан свог имена и опстанка и да је потпуно разумио, коју улогу има на свјетскоме мору.

Сплит, бродоградилште „Југ“

Славко Сиришћевић:

НАШЕ ПОМОРСКО БРОДАРСТВО.

Године 1924. и 1925. биле су за нашу трговачку поморску морнарицу врло обилате. За онога који прати економске прилике у свету и код нас, и за онога који је чуо и осетио економску кризу која најтеже притиште поморско бродарство, право је изненађење, читава загонетка, кад сазнаде да се је ове две године наша морнарица удвојила. Из табле приложене лањском Алманаху Јадранске Страже на стр. 221 види се да је целокупна наша трговачка морнарица заузимала 1924. г. бродски простор од 166 хиљада бруто реџистер тона док, према приложеној табели, онавећ заузима 1925. године 214 хиљада тона, дакле за преко једну четвртину више од 1924. г. а за преко половину од 1923. г.

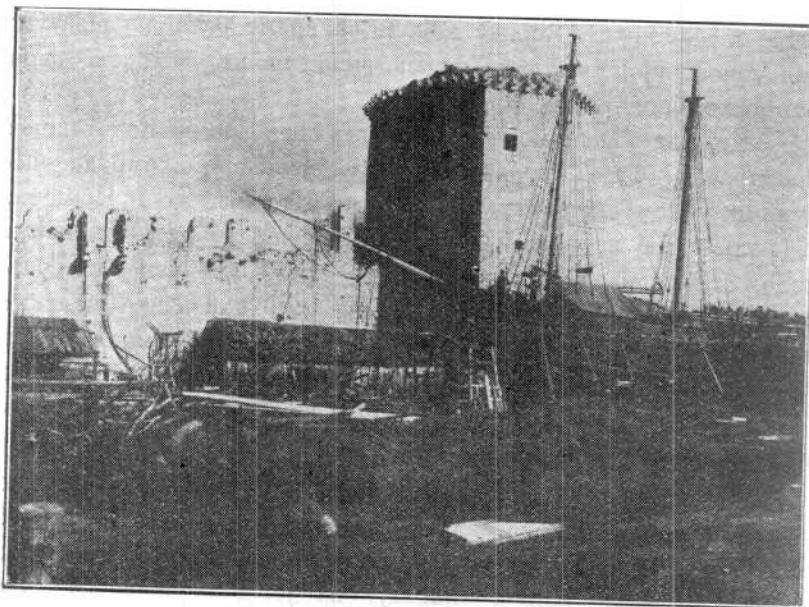
То је један голем напредак, један напредак какав не можемо да тврдимо ни у којој грани наше привреде, једно право велико и пријатно изненађење. Овај неочекивани успех наше морнарице отскаче још више ако се има у виду да се поморско бродарство у свету налази у већој кризи него ли ма која привредна грана, јер поред обичне опште светске привредне кризе оно трпи још на форсираној хиперпродукцији

лађа, а нарочито Америке која је за време рата, на један до сад у човечијој историји незапамчени начин, увећала своје поморско бродарство.

Како да објаснимо крај свега тога овај огромни полет нашег бродарства? Само бродарство двеју држава можемо да упоредимо у том напретку са нашим: Италијанско и Немачко. Код првог тај напредак је само делимично природан, а већим делом је изазиван, до пре кратко време, великим, несразмерним субвенцијама. Код Немачке он је изазван великим потребама немачке трговине, увоза сировог материјала и извоза готових продуката. Сем тога код Немачке он је изазван још и недостатком флоте због давања једног великог дела те морнарице савезницима на име одштете.

Како је код нас? Југославија није пре постојала као држава, Србија није имала мора, дакле ни морнарицу. Па ипак наша је флота постојала. Готово цела аустријска флота постала је радом наших синова, она је до пре версаљског мира била великим делом у нашим рукама. Одтргли су нам је, узели, осакатили нас.

Није било великих субвенција као код Италијана а обрнуто ни давања лађа у замену као код Немаца, али наши су синови ипак изгубили своје лађе. Субвенција коју наша држава даје, иде искључиво за малу локалну пловидбу и то као плата за превоз поште и на друге услуге држави, а сем тога локална пловидба се није знатно повећала и њена укупна тонажа није него тек осмићна простора целе наше морнарице. Онај део наше морнарице који се повећао и развио није добио ни паре субвенције. Шта више појавила се и она грана бродарства за коју смо се и ми у прошлогодишњем алманаху толико залагали и чију смо важност толико истицали: појавиле су се наше редовне (итинерарске) линије на Средоземном Мору: појавила се средња тонажа. Појавиле су се линије за Солун и Левант и без државне помоћи. Наша трговина, наш извоз и увоз није дао подстрека стварању флоте као у Немачкој. Кад он то није створио и кад субвенције то нису урадиле, онда је могло само једно да то уради: наш стари поморски дух, прегалаштво и смеона иницијатива наших вајних бродовласника, кураж наших врлих примораца, неисцрпна жеља за економским освајањем нових пијаца и нових земаља нарочито са стране наших Дубровчана. Али те

Трогир, Бродоградилште

добре стране наших предузимљивих бродовласника не би саме могле да све то створе кад не би могле да се подигну на примерну и светом разглашену дисциплину наших кршних морнара, испробаност, издржљивост и врлине наших најбољих светских капетана и на наше славне неугашене традиције из доба оних гиздавих једриља наших поносних Бокеља, Пељешчана, Бакарана и толико других великих, у историји поморства, неумрлих предака.

Ето то су разлози великом прогресу које смо ми учинили последње године у поморству. Као што се види, тај успех немамо приписати никаквом кораку владе и државе него искључиво приватној иницијативи. Оно што држава донекле, и то због својих потреба и учињених јој услуга потпомаже: локална пловидба, та се није у оној пропорцији повећала и развила као што је океанска и медитеранска пловидба и то је што нашој морнарици, нашим арматерима и њиховој верној и истрајној посади служи на част, а свима нама на понос.

Међутим жалосно је ако држава сада путем нове царине покушава да јој та морнарица — и поред индиректних користи у виду скривених активних ставова наше трговинске билансе

— даде још и директне фискалне приходе. Ова мера наше владе је за сваку осуду јер тим ће само да задржава даљи развитак наше трговачке флоте, поколебаће велики наш поморски предузимљиви дух, унеће забуну у редове помораца. Ако хоће да заштити бродоградилшта нека следи примере из прошлогодишњег броја нашег Алманаха, (стр. 219 поднаслов „Средства“), нека одобри разне бенефиције за грађење лађа које се код нас могу градити и оправљати, али нек не уводи непотребне фискалне мере, нарочито кад их ни у другим државама — које умеју да цене поморство — нема и никада их није било, јер би те мере могле бити чак и фаталне за даљи наш развитак на мору.

Помозимо нашу морнарицу, не задржавајмо је у њезиноме полету.

Списак наших већих поморских бродарских предузећа са ознаком седишта, капишала, броја лађа и њиховог обима у просјорним (регисарским понама).

1. — Дубровачка Паробродска Пловидба А.Д. у Дубровнику капитал Дин. 40.000.000.—, 10 пароброда за дугу, слободну пловидбу захватају обим од прилике 38 хиљада ређистар тона, 2 пароброда за средоземску редовну итинерарску пловидбу са од прилике 7 хиљада ређ. тона и 4 пароброда редовне велике обалне пловидбе са округло 3 хиљаде ређ. тона.
2. — Атланска пловидба Иво Рачић А.Д. са седиштем у Сплиту (Лондон) капитал Дин. 18.000.000.—, 11 пароброда дуге слободне пловидбе са округло 47 хиљада ређ. тона.
3. — Бродарско А.Д. „Оцеанија“ Београд, (Трст, Сушак) капитал Дин. 16.000.000.—, 8 пароброда за дугу слободну пловидбу са 27 хиљада ређ. тона.
4. — Југосл. Американска Пловидба А.Д. Сплит (Лондон), кап. Златних Динара 1,187.500.—, 3 (4) пароброда за дугу слободну пловидбу са 17 (25) хиљада ређ. тона.
5. — Јадранска Пловидба А.Д. Сушак, капитал златних Динара 12,000.000.—, са два пароброда за средоземску редовно — итинерарску службу, око 9 хиљада тона и 74 пароброда мале и велике брзе редовне путничке, редовне путничко-теретне и теретне пловидбе са 23 хиљаде просторних тона.
6. — Прекоморска Пловидба Д.Д. Сушак, кап. Дин. 5,000.000.—, 4 пароброда за дугу слободну пловидбу са 16 хиљада ређистер тона.

7. — Банац и Руско, Дубровник, са 1 лађом од 6.500 тона за дугу слободну пловидбу.

8. — „Илирија“ са седиштем у Загребу. 1 пароброд од 3.800 ређ. тона за дугу слободну пловидбу, капитал Динара 4,000.000.—

9. — Брод. А. Д. „Бока“ у Котору, кап. Дин. 5,000.000.— са 5 лађа за редовну путничко-теретну малу обалску пловидбу, 1.000 ређ. тона.

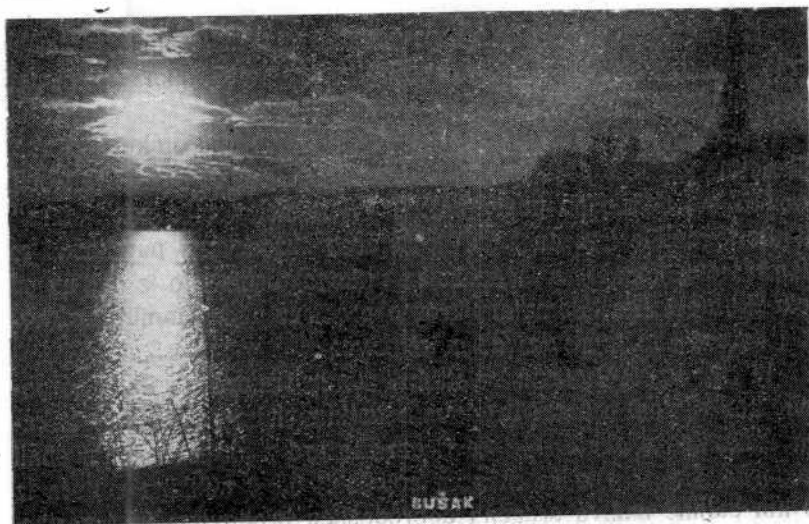
Затим не помињемо још десетак мањих паробродарских предузећа са округло 30 пароброда за слободну обалску пловидбу, чији је обим свега око 7 хиљада ређ. тона и неколико стотињак власника једриља са преко 600 лађа на једро за трговачке сврхе (овде нису урачунате рибарске лађе и мале лађице за провод као и у опште све оне које су мање од 100 ређ. тона обима) са округло 15 хиљада просторних тона.

На тај начин наша трговачка морнарица броји округло 160 пароброда са 214 хиљада ређистарских тона обима и око 600 трговачких овећих једриља, које захватају округло 15 хиљада просторних тона.

Од пароброда 10 са 165 хиљада тона припада дугој, 4 са 16 хиљада тона средиземској, осталих сто и неколико са округло 30 хиљада тона припада обалској пловидби.

Од 1925. године наша се Морнарица повећала за округло 40 хиљада тона или $25\frac{1}{6}\%$, а за преко 100 хиљада ($50\frac{1}{6}\%$) од 1923. г., т. ј. од ослобођења (јер се до 1923. није ни повећавала).

Na Jadranu

Marko Kap. Malić:

POMORSKI SVJETIONICI

Lagani veo magle bijaše se spustio po Sredozemnomu moru, priječeći jasan pogled prema egipatskoj obali. Već nekoliko dana plovimo iz Trsta; a meni je to prvi put, što kao kadet krenuh u široki svijet . . .

Uzalud je zapovjednik svojim dalekozorom tražio u smjeru pravca Aleksandrijski svjetionik, koji smo morali opaziti već pred sat vremena.

„Da nas možda struja nije zanjela s pravoga puta“ . . . mrm-ljao je zabrinuto stari naš kapetan. — I u tim momentima shvatih svu onu veliku važnost pomorskih svjetionika za putnika na slanom nesigurnom elementu.

Najednoć mi kapetan naredi, da se uspnem na prednji jarbol i da mu javim netom ugledam kakvo svijetlo.

Dugo sam vremena — šćućuren gore u košari na jutarnjem hladnome zraku — buljio u daljinu, nebih li mogao dolje na most doviknuti spasonosnu vijest.

I eno, nekih 10 stupanja na desno od pramca nešto blječu.

„Šior, vidi se „lanterna“ malo na desno!“ — povikah čuvstvom onoga mornara, kojega Kolumbo bijaše poslao na vrh jarbola „Sv. Marije“, da ugleda toli željno očekivano kopno Novoga Svijeta.

Moj zov rastjera sa čela zapovjednikova svaku zabrinutost. Dimalo su svi gledali jako svijetlo izčekivanog svjetionika, dok je naš brod plovio prema Aleksandriji.

Vozeći pokraj Farus-a, sjetili se: da je na tomu otoku Ptolomej Filadelfus još 283. god. pr. Krista bio sagradio glasoviti i u historiji poznati svjetionik, po komu kasniji svjetionici dobiše ime „faro“. Kelike li razlike između onog prastarog brodskog putokaza sa plamsajućim lomačama i današnjeg vitkoga tornja, što iz daljine od nekoliko desetaka kilometara kroz neprodornu noćnu tamu pozdravlja i doziva pučinom lutajuće moroplovce.

Ili pak uporedite onu svjetiljku, što ju fenjerdžija katkada pokazuje kod rijetkih prolaza brodova na nekim slabo posjećenim tačkama dalmatinske obale, — sa Rom Lizzard na jugozapadnoj obali Engleske, što sa svojim snopom svjetlosti od 2 milijuna svijeća iz 80 km daljine naziva srdačnu dobrodošlicu brodovima iz Amerike.

*

Dali one hiljade putnika, što iza duga putovanja znatiželjno upere svoj đurbin na zastavice u vrh bijele kule na morskoj hridini, misle na sav onaj trud i trošak oko izgradnje iste?

Dali mnogobrojni šetaoci, što svake večeri motre svjetionik na splitskom Lukobranu, znadu, da u onom kamenom tornju gori obična petrolejska lampa, dostatna tek da rasvijetli spavaću sobu, ali koja kroz kombinovane leće baca svoje svjetlo čak do Splitskih vrata?

U povijesti borbe čovjaka s bijesnim morem oko izgradnje svjetionika, stoji bez dvojbe na prvom mjestu Svjetionik od Eddystone-a, sagrađen početkom prošloga vijeka na hridinastom ulazu u škotski zaljev Forth, na pećini zvanoj Bell-Rock (pećina zvona). — Na spomenutom su ulazu još od čavnih vremena mnogi brodovi našli svoj hladan grob.

Malo je u tomu pogledu pomoglo i zvono, što ga opat od Aberbrothwick-a bijaše dao usidriti na jednoj drvenoj splavi na kobnoj pećini, koja je po tomu zvonu i dobila svoje ime. Zvuk zvona uslijed gibanja splavi na valovima, bijaše odviše slab, a da bi bio mogao na vrijeme upozoriti brodove na smrtnu pogibelj.

I na toj hridini se uhvati u koštac tradicionalna žilavost anglosaske rase sa većitom žilavošću morskih valova.

Dva tornja su bijesni elementi čisto prelomili i progutali.

Jedan od tih — visok 30 metara — bijaše sagradio ženijski Juraj Stevenson uz velike poteškoće i to u novoj formi: na dnu širok, sužujući se prema vrhu, e da uzmogne što uspješnije odoljeti bijesu mora . . . Ali uzalud! . . .

Tek inženjeru Smeaton-u uspije, da sagradi svjetionik, koji je kadar da prkosi svakom nevremenu. — Svjetioničar danas poput mujezina mirno šeće gore između neba i zemlje, bez straha kao nekada, da će za burne noći svršiti kukavno u morskome ždrijelu . . . on hladnokrvno puši svoju lulicu, pijucka svoj whisky i — podruguje se nemoćnom Neptunu . . .

Od Stevensona, koji je sagradio mnogo važnih svjetionika, poče i prvi sagrađen u željezu. — Ta je konstrukcija bila uvelike nalsjedovana, premda se željezni svjetionici ni po vanjskoj ljepoti, a još manje po trajnosti nemogu usporediti sa granitnima. — Ali je glavno pitanje kod toga, da su jeftiniji, izgradnja im je brža, te se mogu podignuti i na položajima, na kojima bi bilo nemoguće sagrađiti masivni toranj.

Sa konstrukcionog gledišta je zanimiv svjetionik Rotersand kod Brehmenhavana, — prvi svjetionik sagrađen ne na čvrstim hridinama, već direktno na mekanom morskome dnu. — To je bio prvi pokušaj nekog njemačkog inženjera, da se sagradi jedan veliki svjetionik na otvorenom moru i to bez čvrste podloge.

Na mjestu podignuća tornja, imao se je potopiti jedan orijaš i željezni kason, koji bi se napunjen betonom uslijed rastuće težine zarinuo u morsko dno i tako služio kao temelj.

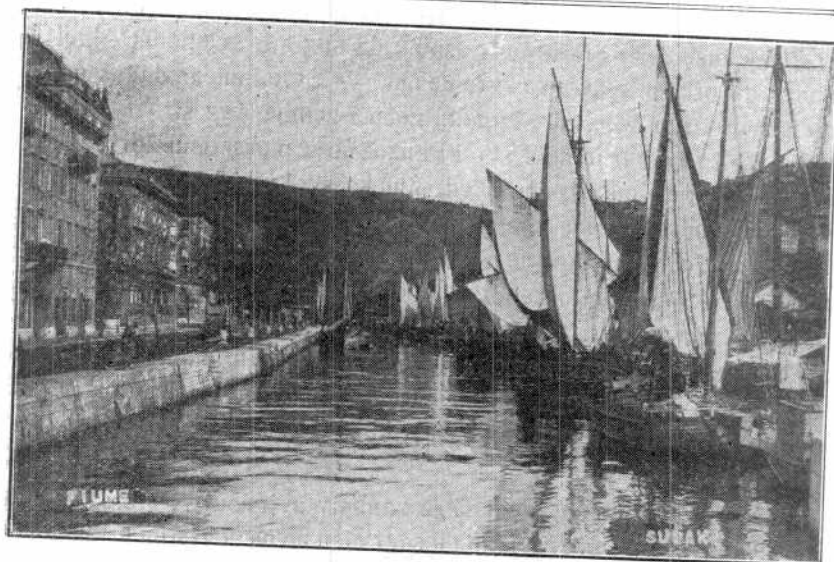
I zaista u Maju 1881. poslije četiri puna dana napornoga rada, orijaški je kason — sastavljen u Brehmenhavenu — bio dovučen na određište i tu usidren.

Rad je napredovao uz velike poteškoće, te su početkom oktobra iste godine manjkala još samo 2 metra dubine, do koje se imao zariniti spomenuti kason. Donji rub istoga je ležao 12 metara u morskome dnu, a i gornji dio fundamenta bio je već čopro čo morske površine.

Ali oluja 9. oktobra prisili radnike, da napuste svaki daljni posao. Četiri puna dana rušili su se bijesni valovi preko samotnog željeznog tornja, dokle ga napokon nijesu nekoliko metara ispod vode prelomili i prevalili.

Ali se graditelji nijesu dali smesti prvim neuspjehom. — Drugi je željezni kason bio potopljen i brže bolje napunjen betonom.

U teškom jednogodišnjem radu bilo je iz kasona izpumpano 1600 m³ mulja, te taj prostor ispunjen betonom, tako da je kason dopro do 22 metra dubine pod morskim dnom. Onda su ga zaštitili proti valovima pomoću silnih hrpa kamenja, doveženog na maonama. — I kad su se uvjerali, da ni najbiješnja oluja nemože da fundamentu naškodi, počeli su da na njemu grade onaj današnji impozantni svjetionik.

U riječkoj luci

Amerikanci su se u novije doba proslavili izgradnjom čeličnog svjetionika kod hridina Diamondriiffs ispred pogibeljnog Rta Hatterasa.

Sagradili su na kopnu orijaški kason, koji je imao 34 metra u donjem, 16 metara u gornjem promjeru, a visina mu je bila 25 metara. — Kason je između dvostrukih stijena imao prostorije za vodeni balast, kotlove, parne pumpe i ostala pomoćna sredstva za rad.

Kad su ga dovukli do položaja, pustiše unutra mora, te se taj kolos najprije nasloni na dno, a kasnije je uslijed nakrcavanja betonom tenuo sve dublje i dublje, čok se nije zaustavio u dubini od 16 metara ispod morskoga dna. Taj svjetionik, koji je zapao nekih 6 milijuna dolara visok je 50 metara, te ima nad spomenutim kasonom izgrađenih osam podova za stan svjetioničaru, strojeve pogona i ostale potrebnosti — U visini ipak nije na prvomu mjestu; nadkrijuju ga onaj od Hallets Point kod Newyorka (76 m), Vierge na sjeverozapadnoj obali Francuske (75 m) i New Skerryvore na zapadnoj obali Škotske (63 m).

Spomenuti treba još najjače svjetionike na kugli zemaljskoj (kojih ima oko 15 tisuća, a od ovih otpada na sami Engleski kanal s jedne i s druge strane 600). — Sa rasvjetom na ulje, petrolej i gas nijesu se mogli u pogledu jakosti svjetla postići oni čudesni rezultati kao što sa elektrikom na luk. Kao dokaz neka služe: svjetionik Fire Island kod Newyorka sa 240 milijuna svijeća, Havre sa 130 milijuna.

Helgoland sa 30 miljuna, — neuzimajući u obzir one brojne sa 1 miljunom svijeća i više! —

Govoreći o važnosti i orijaškoj snazi pomorskih svjetionika, pomorac ne može, a da se sa zahvalnošću ne sjeti i svjetioničara — onih nepoznatih junaka, što se brinu oko pravilnog funkcionisanja svjetilike na tornju.

Koliko ih nije pošlo u naručaj smrti, — žrtve svoje teške službe u olujnim danima . . . Koliki su čestokrat stavili, na kocku vlastiti život, kad su se s visine tornja u čamcu spustili, da po vremenu spase brodolomce na obližniji peč nama . . .

Uz svjetionike na kopnu i uz obalu svjetskih mora, služe moreplovcu kao putokaz i „svjetleć; plutače“ (Lightbnoy) i „svjetleći brodovi“ (Lightvessel), a osobito ovi poslednji. — Usidrem daleko na širokom moru površ podmorskih pješćanih brijegova (banks), upozoravaju brodove na pogibelj. — Koji li se putnik nesjeća na južno; a osobito na istočnoj obali Engleske od Dovera pa sve gore do Hulla! — U noći na jarbolima drže jake karakteristične fenjere, dočim po maglovitom vremenu tule iz svojih strašnih sirena šireći svud naokolo duboku jezovitu opomenu, da je tu u blizini pličina, iz koje se je brodu nemoguće izvući, ako se po nesreći nasuče.

Daleko su već ona vremena, kad je neki naš štedljivi inžinjer u budžetskoj raspravi na zahtjev: da se odredi par miliona dinara za uređenje svjetionika na našoj obali, — uvjerljivo predlagao: „neka brodovi poput automobila sa vlastitim fenjerima osvjetljaju sebi put! . . .“

A daleko su na sreću i ona vremena, kad je naš susjed s druge obale Jadrana predlagao: neka Engleska pod svoj nadzor uzme naše svjetionike, jer da smo mi nesposobni za njihovo rukovođenje . . .

To je bilo još u prvim godinama iza sloma Austrije. — Za trajanja rata su naimе svjetionici na našoj obali bili pogašeni i kao nepotrebni potpuno zapušteni; neke su čak topovi i porušili.

Iza odlaska Talijana iz naših krajeva, pristupilo se je energično obnovi pomorske rasvjete, koja stoji pod upravom lučkog kapetana 1. klase Vinka Maroevića.

Danas na jugoslovenskoj obali gori do 50 svjetionika; najviši toranj mjeri 41 m visine; gorivo je: petrolej, žesta. benzin ili aceti-lenski plin.

Najjači su pako svjetionici: Mulo i Velirat sa 70 hiljada svijeća svaki, vidljivi na daljinu od 50 km.

Mi se dakle u pogledu snažne svjetlosti nemožemo takmiti s oćanskim narodima, — ali za raše prilike su naši svjetionici dovoljni, a to: radi vanredno prozirnog zračišta na Jadranu, te zbog male udaljenosti između pojedinih svjetionika.

Nijesu milioni utrošeni u pomorsku rasvjetu baćeni uzalud; to vidimo i na izdacima starih pomorskih, kulturnih država. — Jer pomorska je rasvjeta od internacionalnog znaćenja i koristi. A mi smo se u pogledu obnove iste već osovili na vlastite noge . . .

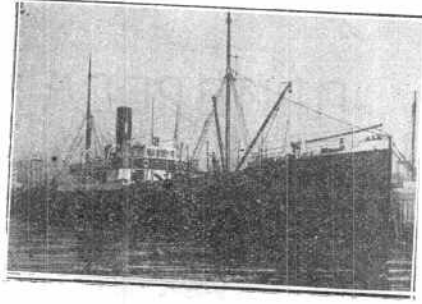
I kao što sunce nebesko sipa svoje blagotvorne zrake na prijatelje i neprijatelje, — tako i naši svjetionici danas svojim spasonosnim plamenima vode pomorce s jedne i s druge strane Jadranskoga mora: one hrabre ljude, koji u teškoj borbi s valovima podižu blagostanje svoje zemlje.

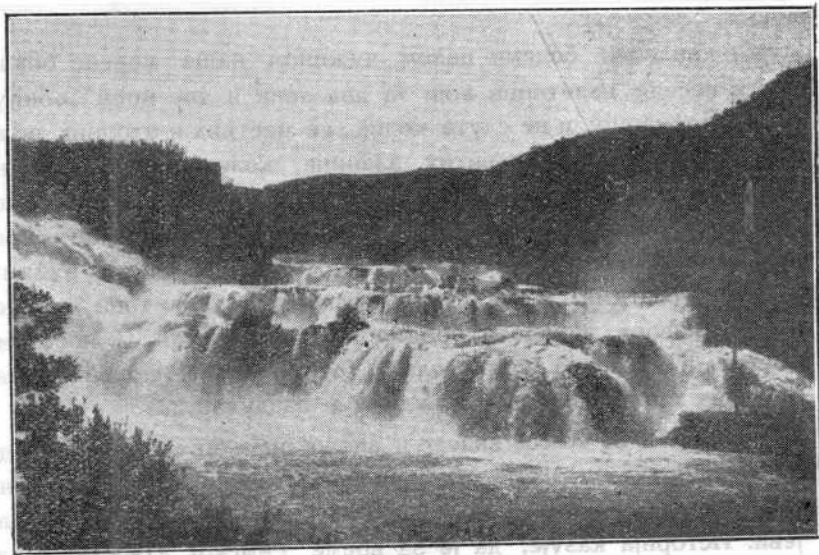

VI.

ПРИВРЕДА

Пад Крке

Др. Милорад Недељковић:

„ПАСИВНОСТ” ДАЛМАЦИЈЕ

Однекуд је продрло мишљење, да су Далмација, и цело наше приморје, економски пасивни крајеви, тако пасивни, да никад себе неће моћи исхранити, и да ће навек падати на терет другим крајевима наше државе. Тако да многи наши људи из севернијих крајева, чак и политичари и државници, а поготову разне промућурне газде и богатуни, са извесном зебњом у срцу пропраћају агитацију у народу за одбрану нашег приморја. „Да нам се то море и његово приморје не слади толико”, мисле у себи многи, а понеки чак то и гласно кажу, „да би нам се после лакше тражила милостиња, било из државног буџета, било из наших приватних џепова, за издржавање тих голих кршева?” Многи су се враћали и са излета лађом по нашем приморју, опијени жарким родољубљем нашег тамошњег живља, али са извесном стравом у срцу, питајући се: „Како ћемо ми исхранити народ у оним голим кршевима?”

Нема међутим погрешнијег мишљења од овога. То криво мишљење добија се, ако се наше приморје посматра само с мора, те се уоче само оне голе кречне стене што се про-

тежу као неки бедеми целом дужином наше морске обале. А ти весели излетници који за два дана и две ноћи „обиђу“ целу Далмацију, и не слуте колико се цветних и плодних поља ствара иза тих стеновитих планина, колико и чега све не рађа под жарким небом Далмације — колико благородног воћа, маслина, грожђа, колико других пољопривредних производа, колико је богатство тих крајева (у шумама, рудама, воденим снагама, у риболову, колики су неизмерни и недогледни извори зараде у бродарству, индустрији, у посетама гостију и странаца који долазе јатима да се науживају тамошњих природних лепота, климе и ваздуха. . . .

Кад би се то све видело и знало, онда би се разумело, да Далмација, и цело наше приморје, нису сами по себи осуђени да увек и у свима околностима буду економски пасивни крајеви. Историја казује, да је за време Римског Царства Далмација била богата и цветна провинција, ро којој су бујали велики и многољудни градови, пуни сваког богатства, о коме нам и данас толики споменици сведоче. И под владом српских и хрватских краљева, за време самосталних градских република, и под дугом млетачком владавином, Далмација је доживљавала периоде просперитета, када су у њој цветале пољопривреда, занатство, трговина, уметност, када је опште народно благостање достигало високи ступањ, и наше приморје бивало кутић божјег раја на земљи. Дошла су тешка времена турског и аустриског господарства, и вековне борбе, које су старе изворе народног благостања затрпале, те су ове дивне покрајине пале у љуту беду и сиротињу.

Али ти крајеви нису сироти по себи, и нису осуђени на вечиту сиротињу. Природа је нештедимице дала и њима многе дарове, од којих њихово становништво може сито и задовољно живети, само ако се створе могућности да се ти тамошњи природни извори богатства искоришћују. Такве могућности искоришћавања својих природних извора мора имати свака покрајина, да би дошла до пуне мере благостања. Шта је вредело, н. пр., Србији њено богатство у житу, стоци, воћу, грожђу, шљивама, дрвету и т. д., када јој је Аустрија забрањивала извоз, и тиме гушила њену производњу? Поред свег тог природног богатства, народ је у Србији осуђиван на сиротињу, и без могућности размене добара, није могао подићи своје благостање на виши ступањ.

Са нашег приморја

Исто то важи и за Далмацију, којој су последњег столећа систематски одсецали везе са њеним залеђем, и остављали је да пада у беду и сиротињу, без могућности искоришћавања својих продуката разменом продуката са другим земљама и покрајинама. Тако одсечена од света, не само Далмација, него и свака друга земља на свету, мора бити економски пасивна. Али дајмо јој довољно саобраћајног контакта са свима осталим нашим покрајинама, са Хрватском, Војводином, Србијом, Босном, — са толиким пијацама где би се далматински производи могли дивно уновчити, и добрих веза да је гости могу лако посећивати, па ће Далмација понова постати богата, благословена, економски активна провинција, којој неће више требати субвенција ни милостиња.

У Далмацији се доста обрађује земља (83 од сто њеног становништва живи од пољопривреде), и поправком начина рада можда ће Далмација производити себи доста и житарице. Но важније је њено богатство у маслинама, вину и воћу. Она има на 4 милиона маслинових дрвета, са просечним годишњим родом од 700—800 вагона зејтина, који при доброј преради, не уступа каквоћом ни најбољем француском и талијанском зејтину. На нашим долаћим тржиштима још се слабо зна и троши наше далматинско уље, већ се троше највећим делом страна, увезена уља! И то зато, што је подвоз из Италије и Француске бржи и лакши, но из Далмације.

Вина, благородног, скупог вина, рађа у Далмацији око два милиона хектолитара годишње. Кад тренутне прилике буду побољшане, и овом производу прошириће се пијаца унутар наших граница, те ће се овим драгоценим напитком платити добар део жита, кукуруза и кромпира што одовуд иде за Далмацију.

У Далмацији рађа много добрих вишања (мараска), од којих се праве скуповени ликери. Рађа много одличне смокве, која такође још није уведена на наша домаћа тржишта. Рађа много бадема, лимуна, и другог племенитог јужног воћа, које смо до сада већином увозили из иностранства. Производи се много дувана, одличног квалитета. Бере се много лековитог и ароматичног биља. Гаји се много свилених буба и пчела.

Има много услова за гајење стоке и млечну индустрију.

Друга једна важна привредна грана Далмације, то је њено бродарство и њен риболов. Наше је море богато свакојаким рибом, која служи за исхрану тамошњем становништву и гостима, али која се и конзервира у многобројним фабрикама (има их сада 7 у раду, са капацитетом производње од 20 милиона кутија годишње): и ми се сусрећемо за нашим столовима са одличним деликатесним сардинама и сарделама, рацима и другим ђаконијама из утробе плавога Јадрана.

Обиље водених снага и руда дало је већ ових дана живог полета приморској индустрији и рударству, и недогледне се перспективе отварају пред нама и у овом правцу.

Али највећи извори прихода биће за Далмацију њене природне лепоте, којима мало у свету има равних, и које ће вечно привлачити јата гостију, из наших крајева и из иностранства, да тамо проведу лето и зиму, нагледају се прекрасног плавог мора, и надиве се величанствености наше обале. Број гостију у Далмацији расте стално, и већ прелази стотину хиљада душа годишње. Гости су пак најбољи потрошачи тамошњих производа, и даће им најбољу цену. Последњих година диже се на нашим обалама безброј одличних хотела и пансиона, те ће то још јаче привући струје туриста и излетника на ту страну. Има људи који мисле, да би се Далмација могла исхранити већ и самом зарадом од гостију, све да и нема никаквих других економских извора за опстанак.

И тако, када све то саберемо и сведемо, долазимо до закључка, да наше приморје није економски пасивно. Његова је производња можда нешто једнострана, те нема доста извесних намирница; али зато оно има доста других драгоцених производа, којима може искомпензирати свој недостатак у житу. И зато нека се не боје они малодушни, да ће морати жртвама и прилозима хранити браћу своју из оних кршева: добра мајка природа постарала се и за њих, и само ми не треба да им те природне и божје дарове упропашћујемо. У велику заједницу народне економске производње имаће Далмација да уноси свој достојан удео.

Но чак кад не би имали довољно својих специфичних материјалних производа да их даду у замену за храну која им недостаје, Далматинци би имали увек да нам даду у замену нешто још драгоценије: оног великог националног одушевљења и родољубља, на коме је изграђена и на коме се и у будуће мора одржавати ова држава. Народи не живе само од хлеба, него — и можда више још — од националне вере и егзалтације, оног најслађег пића душевног, „којијем се пјане покољења“. Далмација је нас све Јужне Словене запајала љубављу и слогом, кроз векове. И данас је њена државотворна улога велика. Па када нам ништа друго не би давала у замену за оне мале своје недостатке у хлебу и кромпиру, не би она никад била за нас пасивна. Нека би јој све то по хиљаду пута било просто и благословено, јер нам она то стотруко враћа душом и љубављу својом, топлим и благом као сунце њено што је!

У сплитској луци

Кап. Никола Н. Станковић:

РОДНА ГРУДА И СВЕТ

(Привредно-поморска студија)

Тешко је означити датум, када је човек, било још као сисавац највишег степена било већ као *homo sapiens* ступио на површину земље, која му драговољно пружа од свог зоолошког, ботаничког и минералног богатства све нужне животне потребе за опстанак. Па било да се низ генерација, који је од тог доба протекао, узима само у библијском смислу, као раздобље од неколико хиљада година, или се пак знанствено говори о небројено стотина хиљада векова — у развиту се човечанства могу установити два периода, која научне књиге једва спомињу, а то су: живот на родној грудни и живот, у којем путовања и кретања сачињавају велик и значајан фактор.

Први начин живота, у којем се је живот појединаца, племена, народа и државе одиграо нераздвојено од родне груде, трајао је од правремена све до проналаза техничких машина, када су се на мору и на суку у масама превозили људи и њихова разна добра — дакле до времена великих морских бродова и жељезница. Премда је било већ и пре

више хиљада година скитачких племена (номада), мењање места становања после краћег или дужег боравка на њему беше само средство за постигнуће циља. А циљ је био једино тај, да се на другим местима нађу за опстанак прилике повољније од оних на земљи пустолини, у родној грудни, која више није могла да исхрањује. Кад би ловац открио који крај богат дивљачи, а пастир или земљоделац плоднију земљу, никада му не би падало на ум да продужи кретање даље и преко тога предела, него би напротив на том новом подручју продужио тачно исти онај живот, који га је нужда натерала да прекине у својој ранијој домовини. „Сеоба народа“ у старом и средњем веку је исто тако мало мењала начин живота човечанства на родној грудни, као што га нису мењала ни појединачна предузећа ни освајања великих војника у далеким крајевима; на пример поход Александра на Индију или прелаз Ханибала преко Алпа. То су била појединачна дела, која нису била у стању да мењају културни живот целог једног народа; то јест, да га трајно преседе у подручја, у која су продрле војске, а нити су били у стању да са тим крајевима успоставе међусобне сталне односе и везе.

Овај живот везан уз родну грудну, који је обухватао хиљаде година у предисторијско и историјско доба, био је зависан од тога, што је човекова нога са својим — спрам огромних удаљености земаљске површине — тако малим и ограниченим дејством била главно средство за кретања и губања појединаца, племена, гомила и оружаних чопора. Ово се је стање и касније врло мало променило, кад је двоножац човек постао постепено тако мудар и узјашио јачег четвороношца, сео на гломазна кола на два тешка точка или се превозио веслима и примитивним једрима преко реке, језера и морских увала на издубеним стаблима или сплавовима.

Иако је ово „кретање у даљину“ на таквим помоћним средствима за појединца и за племе имало неког чара и привлачивости, кретање по свету било је ипак изузетак, па је живљење на родној грудни било правило у животу човечанства. Таково кретање појединаца или више лица у предисторијско доба, у староме и у средњем веку, а и после њега, морало је из разних разлога остати ретко: тако због сопствених врло ограничених способности као и због немања путева и саобраћајних средстава, негостољубивости предела, кроз које се је

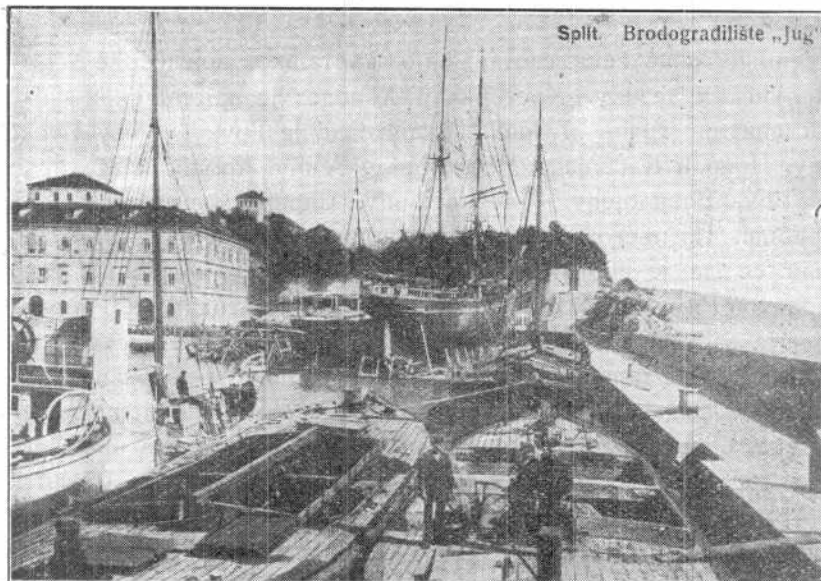
пролазило, а и страха. Само је јак и смео човек могао да пркоси опасностима, нарочито кад је био у питању прелаз преко пустиња, гора и дивљих крајева. Пренашање теже робе и добара (имовине, животних потреба) на веће даљине доказало се је већ и зато потпуно нерентабилним, јер је стајало скупље од вредности самих ствари. Тако је на пример још у години 1870. транспортовање жита било могућно само у кругу од 400 километара, јер су трошкови преко ове даљине били превисоки. Свако је путовање поред тога било смело предузеће тако, да је сваки који се је одлучио на даљи пут вршио припреме као да је то расанак на вечита времена. Путовање по мору, чак и за доба већих једрењача, поред временских неприлика, отежавали су још и гусари, што је често било још опасније од кретања на суву. Па и у такозваним „културним земљама“ сваки је феудалац имао право од свакога, који је ступио на његову домену, да тражи откупнину. Трговци на пример, који би се удаљили од Загреба на само 25 километара, морали су плаћати девет пута откупнину! Опасности, које су претиле путовањима изазвале су потребу поузданих сапутника, па на тај начин насташе редовите или нередовите караване трговаца или трговачких кућа. Оне су без разлике увек са собом водиле оружану пратњу. Чак и у великим градовима као у Паризу и Лондону, била је још пре мало столећа вожња по ноћи тако непријатна, да су људи у кочијама били до зуби наоружани, а пред кочијама јахаху коњаници с бакљама.

Саобраћај старог света био је ограничен искључиво на обалска мора. Ко је на суву путовао само ван караванских састава, био је или какав посланик, прогнаник, разбојник или одметник, а кадкад и који мудрац или пророк. Због њихове реткости беху ова путовања обавита легендом, па чак и митологијом. Најстарија путовања налазимо у Светом Писму, као што су путовања Ноемова у Корабљи, Абрахамова по Калдеји и Египту, патријарха Јакова са својом децом итд.

Привредно-господарска путовања у старо доба беху сасвим спорадична. Одисеја су и вожња Аргонаута само легенде, али ипак доказују, да је већ у оно доба постојала тежња за пустиловним открићима. Фактично су Феничани били први, који су се у интересу своје трговине кретали са одређеним планом и циљем. Њима следише Картажани и Грци. Најстаријизнан -

ствени путопис беше састављен од карташког војсковође Хапо на пунском језику. Хисторичар Херодот је најстарији и најзначајнији грчки путник. Пропутовао је Грчку, Доњу Италију, Црно и Каспијско Море, Малу Азију, Арменију, Медију, Перзију, Вавилонију, Месопотамију, Сирију, Феницију и део Арабије. Из његових сачуваних описивања ових путовања види се да је прошао и кроз данашње наше крајеве. У литератури Римљана нема уопште путописа; тек године 120 после Христа саставио је Грк Паусаниас у Италији неку врсту приручника за путовања. У овом првом „водићу“ беху, налик на данашње Бедекере, сакупљени подаци разних знаменитости, путева, о могућности преноћивања итд. Од путописа средњег века знаменити су описи путовања Скандинаваца ка Северу и Арапа по Азији. Свакако, није давно прошло оно доба, када народи Севера нису још ништа знали о постојању јужних народа и земаља, где је увек топло. Тако ни народи југа не знаху ништа о народима севера и њиховим студеним земљама. Марко Поло је вероватно био први Европејац, који је пропутовао светом и Колумбус је, како је познато, под упливом путописа Марка Пола наступио своје прво путовање 3. августа 1492. године. Он је за време целог свог живота био мишљења да је открио Индију. Такође и Хенрик, зван „Морепловац“ који је умро године 1460, дакле две генерације пре Колумба, увелико је упливисао на славног Геновеза. Овај је португалски принц добио свој надимак „Морепловац“, јер је своје капетане слао на истраживања у непозната мора. Подигао је први астрономски опсерваториј у Португалу, основао поморски арсенал и наутичку школу. Његов је циљ био да пронађе земљу „хришћанског краља“ или „Јована Првосвештеника“, што беше легенда, у коју се тада у Европи веровало, и која је доиста била без икаквог привредног залеђа.

После открића Америке и Индије учестала су путовања у сврхе истраживања и баш из трговачких интереса. После Португалаца, Шпањолаца и Италијана, подузимали су Енглези, Холандези, Французи а после и Руси таква путовања: Шпањолци тражаху драго камење, Португалци миродије, Руси пределе, где би био обилат лов на кренате животиње. Знанствена прекоморска истраживања развише се тек у 17. столећу. Прва далека путовања ове врсте подузеше Французи и Енглези, а после и Руси. Трошкове овакових експедиција плаћала је

Сплит, бродоградилиште „Југ“

држава; у Француској Људевита XIV. беху експедиције подузете „по заповести краљевој“. Знанствене су експедиције Немаца тек у 19. столећу путовале по светским морима.

Али сви ови начини кретања на суву и на мору нису били у стању да промене живот држава и народа, везаних уз родну груду. Физиогномија државе, као „индивидуалитет“, остала би и без ових путовања скоро непромењена: трговина, индустрија и обрт, земљоделство и сточарство, као и уметност и наука остали су и надаље организовани на бази унутрашње међусобне везе у границама државе (тако рећи на бази incest-a) —: према појму „светска коњунтура“ била и остала је целовитост потпуно равнодушна.

Међутим се је ово наједанпут променило. Гениј Шкота James Watt горостаса згуснуо је и припитомио у малој љусци „пару“ искористивши је за рад, а у мозгу је Енглеза Stephenson севнула божанска искра, да ову голему силу употреби загибање точкава па железничким трачницама. И 25. јула 1814. је онај датум, кад „живот везан уз груду“ културних нација свршава и почиње њихов живот кретања. На овај за сва времена светско-историјски дан, подузео је „Mylord“, — Стивнзонова прва локомотива своје прво путовање. Овај је

догађај мало њих схватило, а значај је потпун преокрет цивилизације са неизмерним изгледима у будућност. Први, са путницима и разним теретом натоварени жељезнички воз, кренуо је 27. септембра 1825. Путничка кола, њих 21 на броју, овог првог воза биле су старе поштанске кочије, којима се прикључише 12 вагона, натоварених са угљеном и брашном. На одређени знак машина је са овим „огромним“ бројем кола кренула и брзина воза беше тако велика, да је местимице постигао брзину од 12 миља, дакле скоро 20 километара на сат. Воз који је пошао из Стоктона, носио је 600 путника. Са моментом доласка овог воза од 34 кола у Дарлингтон, почиње нова ера у животу културних народа, ера кретања и путовања.

Свакако, број оних, који са одушевљењем и радошћу предсказиваху такав развитак, беше врло мален. Међутим, са стране највећег дела енглеског становништва примљен је овај најсилнији проналазак свију времена са највећим неповерењем, па чак и беснилом. Маса је с почетка мислила, да је то „дело сотоне“, а разни свештеници у црквама јавно проповедаху и бунијаху народ, па чак су и научници са катедра беснили на ове „јавне опасности.“ Али ово неразумевање није могло да заустави победоносно напредовање овог божијег дара. После Енглеске, пустила је Француска, године 1828, у промет први жељезнички воз. Њој је следила Немачка и Белгија 1835., Италија 1836., Аустрија 1839., Швајцарска 1844., Шпанија 1848., Бугарска 1866., Румунска и Грчка 1869., Турска 1872., Србија 1884. Данас дужина жељезничке мреже по свима деловима света изнаша 1,100.000 километара. Иако су научници у години 1825. изјавили да је брзина воза на прузи Стоктон—Дарлингтон „неподносива за равнотежу човечијег мозга“, већ је у години 1901. локомотива брзог воза Сједињених Држава Америке саграђена по Плант систему, превалила даљину од 5 миља на прузи од Флеминга до Саксонвила за 2 минута и 30 секунди, што одговара брзини од 120 миља (220 километара) на сат.

Једновремено са епохалним преиначењем поштанских кочија у жељезничке вагоне, извршена је исто тако значајна преградња стародревних једрењача у пароброде. Покушаји да се у котловима припитомљена пара искористи у сврхе гоњења водених саобраћајних средстава, старији су чак од Стивнсо-

нова великог дела. После разних неуспелих проба са моделима са стране других изумитеља, изградио је Роберт Фулти први успели пароброд, који је године 1807. пуштен у воду. Фулти је такође приказао и у Паризу свој изум и позвао Наполеона I. да погледа његов „чак и против струје пловећи брод.“ Али ни гениј корсичког титана није схватио ово чудо и његов замашај, и победилац на свима бојним пољима поручи победиоцу валова и ветрова, да „нема времена бавити се са тако доконим играчкама.“

Ова „играчка“ данас влада са својом исто тако једнаковредном сестром жељезницом у ери путовања и кретања“. Американски пароброд Savannah од 350 тона исплови из Georgia City 24. маја 1819., прелази као први брод на пару Атлантски Океан и стиже у Ливерпул после 27 дана. На највећем делу траверсаде морала су се међутим употребити једра, јер је залиха угљена била после десетдневног путовања исцрпљена. Развитак нам у градњи пароброда тачно показује Лојдов Ређистер. По њему је било године 1924. по целој свету 29.255 пароброда и бродова на моторе од 100 и више тона, са целокупном бруто тонажом од 61.342.952 тоне. Од ових поседује Енглеска и њезине колоније 10.263 брода са 21.615.000 тона, а 4531 брод са 15.808.462 тона је својина Сједињених Држава Америке и њихових колонија. На трећем месту стоји Јапан са 2026 бродова и 3.586.918 тона, после следи Француска са 1723 брода и 3.537.382 тона. Парних бродова у нашој држави има 105 са 174.472 тона.

У чему се састоји ефекат ове огромне количине саобраћајних средстава, која стоје у служби човечанства и која непрестано расту и у броју и у својој ефикасности? То се може да тумачи, што знатан проценат становништва свију културних држава живи од почетка „доба кретања“ „на путу“, или „ван своје домаје“. Овај живот, далеко од родне груде може да буде пролазан, а исто тако и трајан. Јасно је да упознавање туђих земаља, народа и континената, мора да има знатан и важан утицај на свакога који путује, јер тако долази директно или индиректно у додир са досада њему непознатим светом, људима и њиховим делима, док тога не беше пре почетка ове ере кретања. Иако је, напимер, открићем и заповеднишвом Америке напимер, за краљевску кућу Шпаније обухватило ову земљу велико одушевљење, ипак није смео

ниједан шпањолски поданик све до времена Карла V. без изричите дозволе Круне отићи у нови свет; дозвола за исељивање дата је само на кратко време и за одређене крајеве, а исељеницима је било дозвољено вршити само неке послове од власти одобрене. Пре свега, молилац је морао доказати да нити он, а нити тко од његове фамилије задњих двеју генерација није био кажњаван од инквизиције. Па и дуго времена после још, морали су Креолци, који беху на наукама у Европи наново добити дозволу повратка у Америку. Власници бродова морали су се заклети да неће превозити на својим бродовима лица без нарочитих дозвола. У оно време било је 75 исељеничких параграфа, те је зато наравно број дозвола за исељивање остао минималан. Тако је годишње по једној још постојећој статистици једва 100 особа пошло у Каракас. Године 1546. било је само 600 Шпањолаца у Перу и једва 15.000 на целом америкаанском континенту. Највећи број исељеника били су власници плантаже, који су се хтели брзо обогатити. Због опасности тадањих путовања усуђивали су се само мушкарци да исељују. Ово нам тумачи чињеница, да је још и данас тако велик број мешане расе између Шпањолаца и урођених у Западној Индији. Да би се олакшало стање исељеника против гнева озлојеђених урођеника, морали су се закони исељивања ублажити. Ипак се је још средином 17. века сматрало са стране шпањолских власти тешким злочином, ако је која страна лађа допловила у америкаанске луке. Капетани насуканих бродова беху или смакнути или доживотно депортирани у мексикаанске мајдане. Шпањолци никако нису трпели странце, а трговање са њима беше забрањено драконским законима. Ко би се против ових закона огрешио, био је кажњен смрћу и конфискацијом имања. Тако су били године 1564. и 1567. насељеници француских насеобина масакрирани у Флориди од Шпањолаца. Године 1755. прогнани су погански Кинези са Филипина, а они који тамо остадоше, убијени. Шпањолски је краљ додуше делио земљу међу поглавице Индијанаца са 50—100 чланова истог племена, но они су за то имали да раде по мајданима и морали су примити католичку веру. Ипак беху урођеници за кратко време скоро потпуно истребљени због врло окрутног и свирепог поступка Шпањолаца. У Антилама, где је било године 1508. још око 60.000 урођеника, нашло се је 1570. године

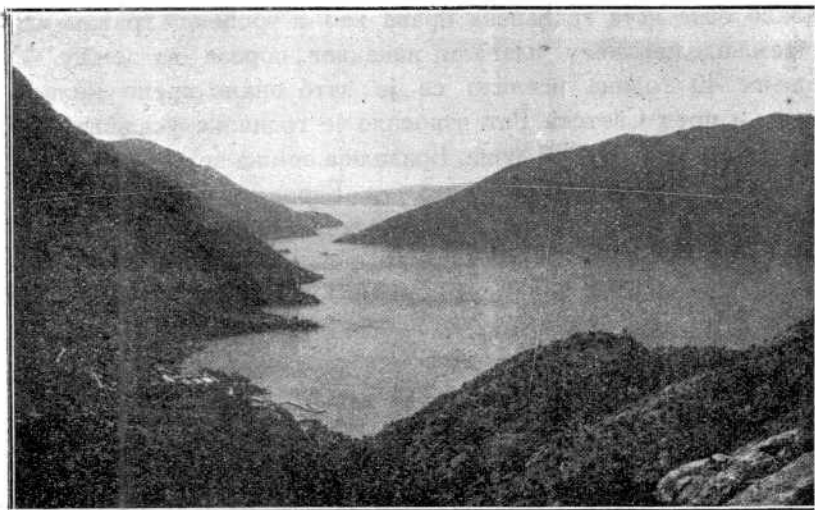
само још појединих Индијанаца. Шпањолци су се мало интересовали за пределе сиромашне златом и сребром, те су из тога разлога сматрали скоро цео јужно-американски континент и највећи део Северне Америке безвредним, а њихове производе бескорисним. У Буенос Аиресу плаћало се на пример за вола, један пезос, за овцу 3—4 центавоса, за коња 10 центавоса, а и то тек онда, кад је Буенос Аирес имао већ пловидбу. Пре тога цене беху још ниже.

Тек године 1648. осигураше себи Холандези и Енглези „Министарским Уговором“ трговачка права, која су била проширена године 1713. у Ухтретском миру. Енглеска одсада са непрекидним и неодрживим напором присваја водство у „ери кретања“ човечанства — и ова инзуларна земља постаје, и данас је, прва колонијална сила.

Из свега досада реченог произлази да су најпре географска открића а онда тек технички изуми покретних средстава отворили ненаслућене могућности кретања и исељивања. Као последица тога долази колонизација у великој и највећој мери. Прве експедиције подузеше пустолови жељни пљачке и плена, те су зато залазили у крајеве, где се насљивало сребра и злата. Њима су следиле трговачке насеобине, а најзад колонисти.

Колонисти се зову они исељеници, који се својевољно или силом околности селе из једне државе у другу са намером, да се тамо стално настане. При овом је са привредног гледишта потребно разликовати: колонију, која као организација стоји под заштитом и водством матере земље, чији грађани остају и даље поданици своје државе, где грађанин може да прими ново, туђе, држављанство што заиста и учини након дужег боравка.

Рођена земља има од овога користи, а и штете. Ако је та земља колонијална сила, онда са исељивањем добија у погледу живља и у материјалном поседу користи, јер повећава у даљини и на туђем континенту уплив и углед сопствене нације. Ако међутим родна земља није колонијална сила, онда сваким исељеником губи једног важног појединачног фактора, чије душевне, материјалне и моралне способности иду на корист његове нове политичке припадности. Разумљиво је зато, да су земље слабо настањене или на ниском степену културе схватиле ову корист и свакојаким обећањима

Рисански залив

и привилегијама мамиле к себи вредне стране елементе. Тако је на пример Мађарска позвала Саксонске исељенике и дала им потпуну слободу вероисповести и разних пореских олакшица. Године 1424. води Жишка у триумфу своје Хусите у Мађарску. У пољопривредну Пољску без градова, Кажимир Велики позове немачке грађане и даје њиховим новим градовима нарочите повластице. Такођер Царица Катарина и Петар Велики колонизују Немце по Русији. Уважање црнаца из Африке у Америку беше делимично последица трговања робљем а делимично и селидба по позиву.

То је трајало столећима. Често се измишљавају средства за примамљивање странаца. Влада државе Северне Каролине године 1790. даје подузетнику Хенри Емануелу Лутерлоху дозволу, да оснује лутрију за установљење фонда од 6.000 долара, који је служио за усељивање занатлија из других земаља. Држава Мисисипи даје колонистима године 1815. земљу слободну од закупа кроз три године, стоку, семење и машине. До почетка Светскога Рата Канадска влада даје за сваког досељеника земљорадника из северозападних земаља Европе бон од 486 долара и врши у том правцу јаку пропаганду у Енглеској и Скандинавији. У Аргентини, где је само осми део плодног земљишта обрађен, давало се и још се дају досељеницима разне повластице. До Светског Рата колонистима се

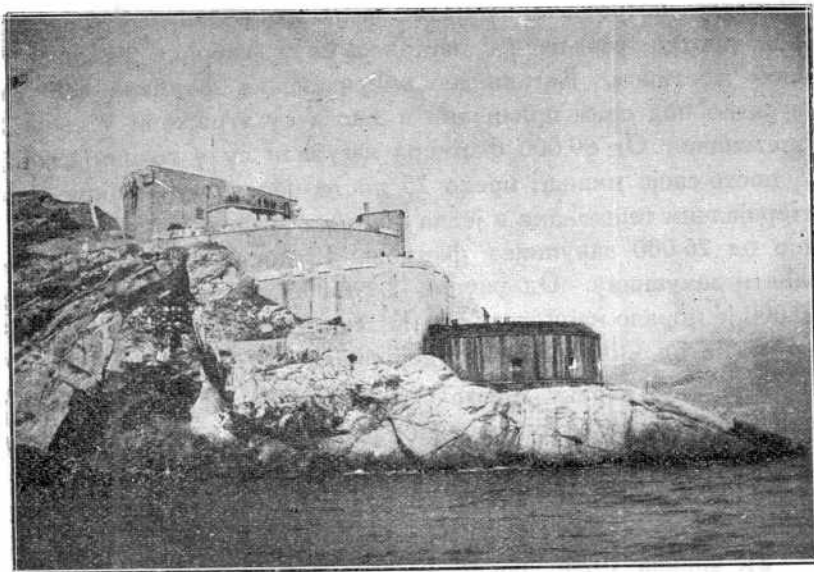
Алманах Јадранска Стража

давало овде иста грађанска права као и урођеним грађанима, а земљоделци нису плаћали никаквог пореза на земљу. У задњих 40 година иселило се је зато онамо преко милион људи, и пред Светски Рат износило је годишње усељивање у ову земљу око 300.000 душа. Бразилија земља већа од Европе, дала је до Рата досељеницима из Европе слободан прелаз морем и слободан пут до одређенога места, бесплатно земљу, семење и алат. У задњих 10 година доселило се је у ову земљу годишње 70.000 лица. Сличне олакшице пружале су такођер и друге јужноамеричке државе. Колики је тамо број наших сународњака, познато је. После уједињења разних провинција Аустралије године 1901. давале су се и овде белим досељеницима олакшице. Преко половине земље Аустралије није насељено и више од једног билиона акра чека на обрађивање. Британска влада је зато преко 700.000 исељеника потпомогала потпором.

После Светског Рата прилике су се за колонисте повсуда увелико промениле и отежале. Најстрожије мере подузете су, како је познато, са стране Сједињених Држава Америке, које су квоту досељивања снизиле скоро на нулу. Тако је например наша држава године 1924., односно од 30. јуна 1923. до 30. јуна 1924. имала квоту од 6424 главе. По новом закону о квотама досељивања, у години 1924. износи број дозвољених исељеника из државе Срба, Хрвата и Словенаца само још 671 годишње, тојест, могућност исељивања из наше државе у Северну Америку спала је у години дана за 90 од сто. Исто то вреди за квоту других држава и народности. Практично овим законом нису погођени Енглези, Французи и Немци, јер се фактично из ових држава исељава мањи број, него што је то дозвољено утначеном квотом.

Посматрајмо сада које су привредне последице послератног снижавања „Животу кретања“ човечанства, чији су главни моменат сачињавали баш исељеници и усељавања?

Да се је усељеник морао рачунати међу најспособније и највредније елементе у Држави и Нацији, разуме се само по себи. Требало је заиста имати нарочите енергије, храбрости и воље за рад, да мењаш из корена сопствену егзистенцију па често и ону читавих породица, да пођеш у сусрет неизвесној судбини са потпуно новим приликама живота и да у туђини изнова отпочнеш борбу за опстанак. Да губитак за

На улазу у Боку Которску

живот тако способних људи, који се налазе у својој најбољој мужевној доби игра код великомерног исељивања нарочиту улогу такођер и у војничком погледу, разуме се само по себи. А то тим већма, што је највећи број ових исељеника за домовину изгубљен за увек. Са друге стране, често је успело вредним исељеницима доћи до већег благостања него што би то на родној груди било могућно. Последица тога беше да су ови са својим уштеђевинама обилато потпомагали у домовини осталу родбину, што је представљало капитал, који је у буџету домовине имао извесног значаја.

Међутим, сада тако ограничен „живот кретања“ упливише врло осетно не само на економске прилике појединих држава, него увелико утиче такођер и на привредни живот целокупнога света. Ова се штета данас још не може ни приближно да оцени. На самом Атлантском Океану плови у редовитим пругама преко 100 великих путничких пароброда за Сједињене Државе Америке, који би пароброди лако могли да пребаце преко милион усељеника годишње. По новом усељеничком закону 80 посто ових бродова постало је излишно. У пркос недостатка радних сила и служинчади, нарочито у пољопривреди, и огромног повећања животних намирница због

недостатка потрошача, у пркос великих надница и плата, борба против усељивања наставља се у Америци непромењеном жестином. Велики део американских фармера већ је настрадао под овим приликама и многи су угрожени у својој егзистенцији. Од 69.000 фармера изгубили су у години 1924. $8\frac{1}{2}$ посто своја имања; преко 25 посто поседника се боре са материјалним тешкоћама и једна шестина је потпуно задужена. Тако од 26.000 закупника фармова 15 посто не може више плаћати закупнину. Од укупно 2,290.000 поседника фармова 230.000 је морало напустити обрађивање земље, а преко 400.000 зависно је од милости својих веровника.

Ове, за Америку доиста страховите бројке, долазе пре свега од недостатка усељеничких радних сила; ако данашњи закони, који ограничавају усељивање остану и надаље на снази, наступиће такођер и за американску индустрију озбиљна криза.

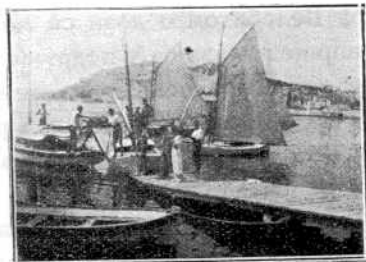
21. априла 1924., после жестоке дебате, примљен је са великом већином гласова у Сенату Северне Америке нов закон, који још већма ограничује усељивање. Место квоте од 3 посто на бази цензуса године 1910., прихваћена је квота од 2 посто на бази цензуса године 1890. У ову ће се квоту урачунати такођер и најближа родбина, жене, родитељи, деца, итд. американских грађана. Од године 1927. снижен је према томе број свију усељеника у Сједињене Државе Америке на самих 150.000.

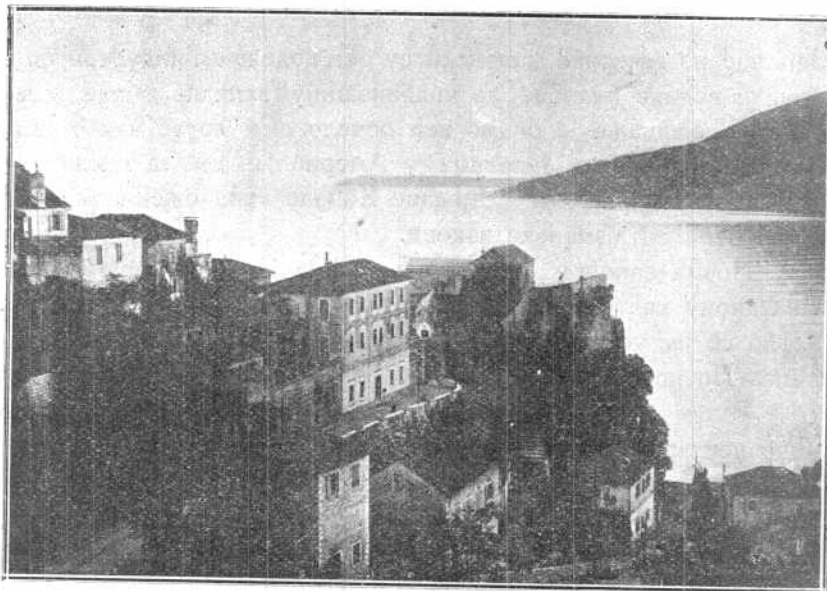
Проведба овог најновијег закона имаће у будућем развоју Сједињених Држава Америке највећег замашаја. Мирне се душе може тврдити да је пораст становништва Уније у најужој вези са бројем усељеника и њихове деце, која се рађају у Америци. Са друге стране нов закон може да удовољи и највећег американског шовинисту: прави виновници овог закона су разна удружења радника у тежњи да се наднице одрже на оној висини на коју су се навикли током рата. Одавде долази спречавање придоласка јефтених радних сила из Европе, а и још строже из Кине и Јапана. Досада је између ове државе и Сједињених Држава постојао „пакт центлмена.“ То су ненаписана утаначења, која су фактично ограничавала исељивање, а да то нису формално спомињала. У Сјел. Државама има 160.000 Јапанаца, од којих 85.000 живи у Калифорнији. Због најновијих закона усељавања, који потпуно искључују

Јапанце из Америке, јапански су земљоделци и индустријалци уочили велике планове за колонизацију западне обале Мексика. Усељивање је онамо већ почело. Са друге пак стране ова је мера против Јапанаца у Америци имала за последицу то, да су у парламенту Државе Канаде предложени такођер пооштрени антијапански закони.

Новим законом међутим највећма је погођена Италија. По закону квоте од 3% на бази броја исељеника године 1910., могло се је уселити 42.057 Италијана у Сјед. Државе Америке. По новом закону овај је број смањен на 3845 душа.

Разумљиво је, да овај најновији закон ствара врло важно ново поглавље у историји трговине и кретања свију народа. Коло времена се тако рећи враћа из „ере кретања“ у „еру везаности уз родну груду“. Овај ће нов уселенички закон такођер знатно утицати и на привредну равнотежу у Европи, јер једва има градова или села у Италији, Мађарској, Пољској, Словачкој, Југославији, Румуњској, Бугарској, Русији, у којима новчане пошиљке не сачињавају знатно место у њиховом буџету. Пораст вредности земље у последњих 50 година, побољшавање живота у градовима и на селу били су деломично последица оног новца, који је стигао од милиона исељеника, који су тај новац стекли поштеним и тешким радом далеко од домовине. Статистички је доказано, да је од почетка Светскога Рата стизавало дневно преко три милиона долара из Сјед. Држава од исељеника њиховој родбини. Ова силна река новца постаће у будуће мали поточић: зато тежина времена захтева од нас још чвршће мишице.

Нови у Боки Которској

Станко Ожанић:

ВИНОГРАДАРСТВО НА НАШЕМ ПРИМОРЈУ

Источна обала Јадрана, наша обала, по нарави свога земљишта свуда је способна за узгој лозе. Како је са приморјем тако је и са нашим отоцима, и ако од Сушака до Боја не сусрећемо све могуће врсти земље, па баш повише сушака благу црљеницу, која одатле помало прелази у голи крш повиже Бакра, па у кршевито земљиште до Новог Винодола, гђе уз дубоку црљеницу налазимо и тежих гњилаца. Одатле до Стариграда под Велебитом о лози се може мало говорити. Од Стариграда напријед улази се у подручје занајвише кредне формације, па се има најразноврснијих земаља тако, да и у једном винограду има по неколико саставом различитих мјеста, али свуда, изузев некоје краће обалне појаве, превлађује вапнена гњила и ако не свуда на површини; али у незнатној дубљини. Гњила је мјестимично доста тешка дапаче смолава. На гњили, прекритој нанешеном наслагом, опажамо занајвише сад крупније сад ситније распадине камена. Између Зрмање и Крке најважнија су виногорја: Каринско, новиградско, гђе превлађује гњила, а исто се опажа у долини од Нина до Шка-

брња, гђе почимљу пјескуље, па се одавле протежу дуж равних котара све до близу Скрадина, али и ове почивају на гњили. Код Скрадина почимљу превлађивати гњилаче, али и оне нису посвуда проширене, него се према формацији брда опажају долине али претежно гњиласте као што је шибенско доње поље, или пак превлађује крш као што је у трогирској и лећевичкој Загори, иза које се према Сињу и према Книну опет јављају претежно пјескуље, а према Каштелима пјескуље и гњиласте земље, које се с малим изузетцима протежу све до Омиша. Одатле до близу Макарске превлађују пјескуље, а од Макарске до Градца са малим изузетцима гњиле, ближе мору, кршевите пјескуље ближе брда Биокова. Од Сиња прама Имотском превлађују црљене кршевите земље па се такове протежу све до неретванске долине. Изнимку чини плодно имотско поље са својим дубоким пјешчаним гњилама и жупско поље близу Вргорца са тешким гњилама. Неретванска долина плодна је наплавна иловача, мјестимично и гњила, околне пак стране, и пољива (долчићи) црљеница већином кршевита, а таква се протеже све до Орашца, гђе опет почимљу гњиле које је наћи и у жупском па конавоском пољу, стране око пољива свуда су шкаласте црљенице. У Боки Которској превлађује гњила па се одатле протеже са малим прекидима и по црногорском приморју. Има је и у Црмници, и уз Ријеку Црнојевића, дочим у Љешком пољу и Горњој Зети превлађују пјескуље овђе онђе помјешане гњилом. Предио пак од Даниловграда према Цетињу више је кршевит. Земљишта у Доњој Зети судјеломично кршевита црљеница, дјеломично гњила помјешана са крупнијим пијеском.

Ово би биле прилике на копну. На отоцима налазимо исту разноликост. На Крку има црљеница, пјешчаних гњила, пјескуља и чистих гњила па кршевитих црљеница. На Рабу прилике се потпуно измјењују. Западни дио отока или је чиста пјескуља (Лопар) или пјешчана гњила (Мунданија, Бањол) или пак оштра брецијска пјескуља (Барбат). На Пагу сусрећемо црљеницу у Луну, дочим сав остали поток навластито Новаља, Паг, Колан обилује пјешчаним земљама. Отоци Угљан, Пашман, Сеструњ, Иж, Дуги Оток, Вргада, Зларин, Првић, Дрвеник, Шолта и Брач претежито су кршевити са црљеницом сад плићом сад дубљом чистом или помјешаном са шкаљом. Хвар има кршевитих црљеница, пјескуља, гњилача па и чистог

крша. Оток Вис претежно су пјесковита земљишта једино у Комижи и околишу нађе се и гњиле. Сусједни оток Бишево пјесковит је. Доста пјесковитих земаља има на отоку Корчули (Смоквица, Кчара, Лумбарда), а иначе, изузев пјесковито блатско поље, превлађује крш. На полуотоку Пељешцу превлађује црљеница, пјескуље и крш по висоравни, а на странама према југу крупна пјескуља. Има и нешто гњиле (Потомје). На Мљету превлађује црљеница и крш, на Шипану и Лопуду црљеница пјескуља и нешто гњиле а тако је и на Колочепу.

Из наведених сухих података види се, да су земљишне прилике врло разноличне, а према тим приликама равна се и каквоћа произведеног вина, јер све је до земље.

ПОВРШИНА ВИНОГРАДА

Према подацима којима располажем, гојило се је лозу у нашем приморју на овим површинама:

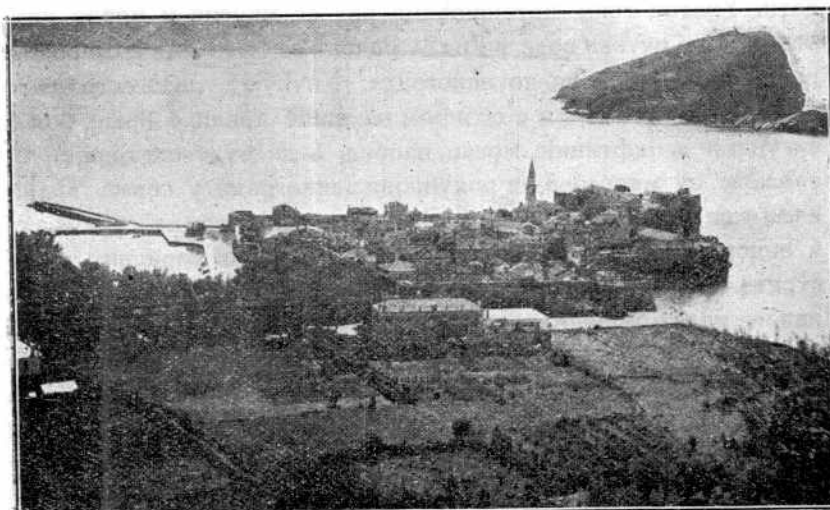
Срез Сушак	ha	367	a	11	
Град Бакар	"	38	"	44	
Винодол	"	573	"	50	
Срез Крк	"	2360	"	45	
„ Задар (бивши)	"	12146	"	22	
„ Бенковац	"	2853	"	39	
„ Шибеник	"	15435	"	23	
„ Книн	"	4821	"	20	
„ Сињ	"	872	"	95	
„ Сплит	"	13838	"	21	
„ Супетар	"	12156	"	76	
„ Хвар	"	9605	"	25	
„ Макарска	"	3263	"	52	
„ Имотски	"	1303	"	49	
„ Корчула	"	7870	"	72	
„ Метковић	"	1670	"	45	
„ Дубровник	"	3100	"	16	
„ Котор	"	1072	"	92	
Црна Гора	"	561	"	—	
Скупа		ha	93903	a	97

Тако је било прије филоксеричне заразу. Она се појавила у Александрову на Крку год. 1891, год. 1892 у Прапутњаку у срезу шушачком, године 1894 у Силби, среза задарском, год. 1896 у Винодолу, 1899 у срезу бенковачком, год.

1899 у срезу шибенском, 1902 у срезу книнском, гол. 1905 у срезу сплитском год. 1906 у срезу сињском, год. 1910 у срезу супетарском и у срезу хварском, год. 1911 у срезу имотском, год. 1912 у срезу макарском, год. 1924 у срезу корчуланском, 1919 у срезу метковском, 1925 у срезу дубровачком. Срез Котор и Црнагора још су слободни од заразе.

Филоксера је помало али сигурно уништавала домаће винограде. До данас пропали су ради заразе сви стари виноградни у срезу крчком, хрв. приморју, у срезу задарском, бенковачком, книнском, шибенском, сињском, сплитском, имотском и супетарском. У хварском срезу биће још којих 1000 ha, у срезу макарском око 800 у срезу корчуланском око 2600 те у срезу метковском око 1400 ha старе лозе. У срезу дубровачком пропадање је стопро почело.

Чим се појавила филоксера, упућена је одмах обнова винограда са америчком лозом за коју су сврху оснивани матичњаци амер. лозе у Трсату за приморје, у Канајтв за Крк, у Силби, Новаљи, Арбанасима, Љубчу, Тијесном, Угљану-Солине, Угљан-Горњем селу, Врани и Шибенику за сјеверну и средњу Далмацију. Како је виноградарство главна грана пољопривреде у Далмацији, није се могло а ни смјело чекати док се филоксера гдје појави, па да се свуда упуту обнова. Требало је омогућити обнову са амер. лозом и у крајевима гдје се филоксера још није појавила.

Будва

За ту сврху основан је већ год. 1902 *quarantaine* насад у Книну, а већ 1905 могла се упутити опсежнија дјелатност по свему незаражену подручју. Год. 1909 основан је овећи матичњак амер. лозе у Чибачи крај Дубровника за незаражена подручја.

Обновом винограда почело се је на Крку 1894, у хрв. приморју 1896, у Далмацији 1896, а у Црнојгори око 1910. Тамо је био основан матичњак у Даниловграду, покушајни виногради у Подгорици. Озбиљна обнова упућена је у Улцињу, дочим у другим важнијим пределима, колико је мени познато, мање.

Народ је при обнови ударио на сто мука. Упућен на ручну радњу, а борећ се у много случајева са каменом, могао је полако и уз велики напор да помало у раду напредује. Сметала је тешкоћа рада, али још више је сметала неупутност, несигурност па и неповјерење према томе новоме послу. Велика сметња била је и у томе, што се сав рад оснивао на туђој пракси и ако су наше и теренске и климатске, па и економске прилике биле потпуно другачије него у крајевима, откле је та пракса к нама долазила. Било је и других потешкоћа навластито код нас у Далмацији, гдје превлађују вапнена тла са високим постотком вапна (и до 90 од сто), а није се располагало са лозама, за које би се имала сигурност да ће и у земљама са високим постотком вапна моћи успијевати. Унаточ свим потешкоћама рад се упутио и морао упутити. „Сви путеви воде у Рим“. Радећи на било који дотадашњи начин, ипак се дође до винограда. Упућујућ радњу тражило се начина, како би ми с обзиром на наше прилике брже, боље, сигурније и јефтиније могли напред, а да буде сигурније, основани су многобројни покушајни виногради у свима крајевима гдје се отпочело радом. Заједничким напорима стручњака и виноградара самих дошло се је у брзо до корисних и сигурних посљедака, извршио се је избор подлога, а усталио начин рада омјерен о наше прилике. Било је додуше и код нас људи, који су у поједностављењу поступка назирали погибел, а дапаче и већи трошак, ну све је те бојазни распршио сам народ, прихваћајућ свуда и објеручке једноставан наш начин обнове, који се у главном састоји у том, да се дивљу лозу сади на мјесто у виноград, те друге, најкасније треће године, наврне (калами) у зелено, а треће односно четврте

године има прву бербу. Овакав поступак не да се замислити без извјежбаних навртача због чега је особита пажња била посвећена да се навртаче одгоји у што већем броју. И то је настојање успјело ван сваког очекивања. Може се рећи, да нема млађег виноградара, који не зна сам навртати.

На Крку, камо је долазила пракса из сусједне Истре, удомаћио се је другачији и могу рећи не најбољи поступак. Они наврћу већином у зрелом стању и на расцјепак, због чега им виногради раније старе, а рентабилност бива мања. У Хрватском приморју радило се са готовим навртцима и на начин сличан нашем у Далмацији, а тако и у Црној Гори.

Од 93903 а винограда на нашем приморју филоксера је до сада уништила 83438 ха или око 2480 ха годишње. Напрам томе уништавању стоји радишност и устрајност приморчева јер „Има круха, има винца, здрава глава Далматинца; нема круха, нема винца, боли глава Далматинца“. Ово вриједи и за остале наше приморце. Без лозе не може се, и зато се је амошњи народ и ако по нарави конзервативан, као и сви виноградари свијета, у брзо прихватио новог посла, па у том получио сјајних успјеха, а свједок тому је околност, да уноточ филоксери и њезином немилостиво ништењу винограда, увјек вина доста. До сада су обновљене на нашем приморју ове површине винограда:

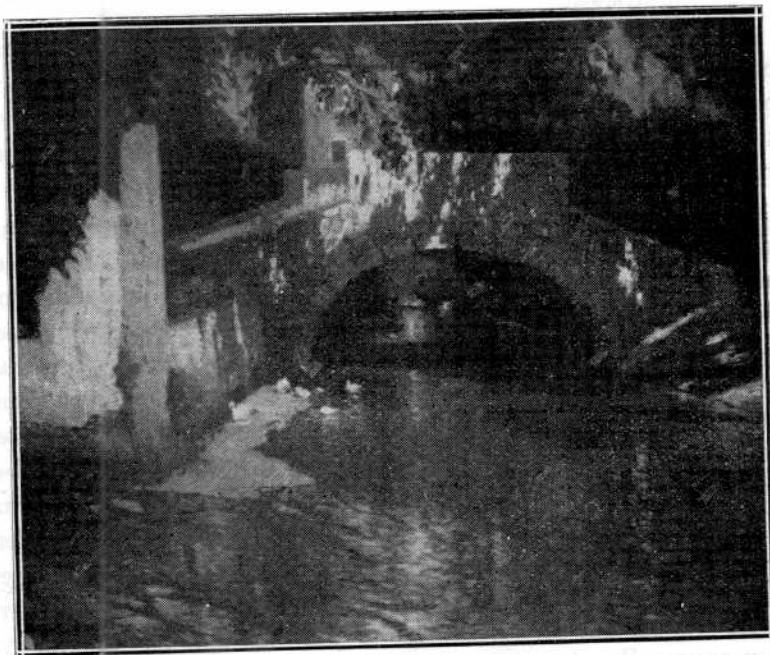
Срез крчки	ха	2202		
„ сушачки	„	367	а	11
Град Бакар	„	38	„	44
Винодол	„	143	„	37
Срез задарски (бивши)	„	9000	„	37
„ бенковачки	„	1890	„	—
„ кнински	„	1920	„	—
„ шибенски	„	8100	„	—
„ сплитски	„	6200	„	—
„ имотски	„	1050	„	—
„ сињски	„	320	„	—
„ супетарски	„	1400	„	—
„ хварски	„	5620	„	—
„ макарски	„	860	„	—
„ метковски	„	42	„	—
„ корчулански	„	2200	„	—
„ дубровачки	„	260	„	—
„ которски	„	42	„	—
Црна Гора	„	36	„	—
Свега	ха	41690	а	129

Приброји ли се к тому винограде са старом лозом, излази, да се на нашем приморју сада гоји лозу на површини од

$$41690 + 10574 = 52264 \text{ ha,}$$

дакле на нешто више од половине пријашње површине винограда. Свјетски рат допринио је свој дио тому неразмјеру. Ја сам године 1914. у своме подручју дјеловања подијелио 3 милијуна прутића (резница), године 1915. око 300.000 а год. 1916. једно 100.000 прутића. Како се је смањивао број за радњу способних људи, тако је опадала и обновна дјелатност. До године 1914. обнављало се је код нас просјечно и годишње око 2600 до 3000 а. Од 1915. до 1920. дјелатност је запела, па се може рећи, да је због рата обновљено за којих 15000 ha мање, а то се особито осјећа у средњој Далмацији. Након рата дјелатност се опет упутила, али ни из далека у мјери предратној, нешто због скупоће радње и материјала, а нешто и због промијењених радних прилика, па и мање резистенце оних који имају да раде. Неможе се порећи, да на полагању ток обнове дјелује и немогућност продаје вина на начин како се продавало прије рата. Винске кризе нису нигдје повољно дјеловале на виноградарство, па не могу ни код нас. Многи добар виноградар отуђио се је виноградарству, јер је из страха пред кризом промијенио начин господарења или иначе тражио зараде. Унаточ свему, виноградарство на приморју ипак напредује, с једноставног разлога, што приморске земље нису за ниједну гојитбу тако подесне како за лозу. Приморац остајућ код куће, присиљен је да гоји лозу и видимо сасвим јасно, гдје је у приморју виноградарство назадовало, повећала се је емиграција. Острва Брач и Корчула, па макарско приморје пружају зато најријечитији доказ.

Прије појављења филоксеричне заразе Далмација је проживила четири тешке виноградарске кризе. Појављење оидиума (луга) на лози, пропаст винске трговине са Француском, појављење пероноспоре и винска клаузола. Свака та криза проузроковала је огромне губитке и трошкове, али приморац се лози није изневјерио, јер без ње не може. Залуду му је свјетовати да ограничи свој рад. Он ипак сади, јер друго не може и с овим се мора водити рачуна. Овдје је лоза увјет за опстанак више него било гдје у нашој пространој домовини и баш ради тога мора се овдје унапређењу виноградарства посвећивати што већа пажња, а да виноградарство збиља буде

Под јужним сунцем

сигуран ослонац за опстанак, морају се предузети све потребите мјере, да се унаприједи и винарство без којег сав напредак виноградарства не би значило пуно.

НАЧИН РАДЊЕ

У дубоким земљама земљу се прописно ригола, или пак ради и по старинску мјешајућ мекоту са цјелицом (здравицом). Потоњи начин рада слаб је, јер се не води рачуна о том, да се сву цјелицу изложи благотворном упливу уздушнина, а крчећ земљу тако у старим виноградима, не уклањају се узрочници старења бивших пањева, па нови виноград прије времена показује знакове старости.

Дубљина риголања варира између 40—120 см, што се равна према нарави земље а и према старинском обичају. Ни у једном случају не води се довољно рачуна о том, да се на властито у старим виноградима (виноградишта, врништа) продубљи искоришћивану наслугу земље, акопрем се то препоруча.

Свуда по приморју превлађује риголање руком. Једино у Каштелима крај Сплита ради се са плуговима на витло, али

се узорању земљу опет ручном радњом уситњује, поправља и поравнава. У Равним Котарима (од Нина до Скрадина) земљу одређену за виноград узмекоте плугом течајем јула или августа, да униште коров, који посао називљу „ужигање.“ Иза тога се земља ригола.

Гдје су земље плиће, тешка је борба са каменом. Правилно ригодање у камену ријетко се гдје извршава. Вади се камен и слаже у президе или гомиле. На мјестима је премного камена. У таквом случају издуби се камен до извјесне дубљине само на мјестима гдје ће лоза бити усађена. Још док су наслаге камена окомите, може се и оваковим радом доћи до винограда, ну ако је камење водоравно сложено, слабе хасне од цјелога посла. Безброј гомила и презида по нашим отоцима и приморју доказују како је приморац отпоран и устрајан у настојању, да се уздржи на родној груди а кад види да је борба узалудна и да је препуштен сам себи, иде трбухом за крухом носећ у срцу притајену жељу, да се опет похрва са својим камењем, да се врати на своју камениту родну груду. Радећ у камену често пута се не нађе ни толико земље, да се лоза може усадити. Није ријеткост навластито у хрватском приморју, да се земља донаша од другђе (Бакар и околица). У далматинском приморју, па баш у Рогозници шибенској и једном дијелу кршевите трогирске загоре, ваде камење са извјесног простора, земљу згрну на једно мјесто и повише тога граде зид, а под зид посаде лозу. Има ли земље што више привукују к зиду и ту посаде, један или неколико редова лозе. Остали простор дотичног земљишта остаје пуст и служи као пашњак. Бива и таквих случајева да се ово мало земље што се међу камењем нађе, навуче на једно мјесто посади лозу скоро водоравно и покрије плочом. Стара лоза и тако је животарила. Са американицом колико ми је познато, не може се тако. Доба крчења или риголања је у приморју и на отоцима течајем љета, у Загори, када се приспије, често пута и прије саме садње. Љетња радња свакако је боља.

НАЧИН САДЊЕ

На нашем приморју сади се лозу или у цјеловитим насадима, што их зовемо виногради, или у појединим редовима око сијаница што зовемо узводи, или у двореду посред сијанице, што зовемо филари, или пако у појединим редовима по сија-

ници што зовемо ред или врста (Црна гора). Наћи је по свему приморју осамице или неколико лоза посађених пред кућом, гојених високо на посебној потпори. То зовемо одрина (пергола, латник, брајда). Тому сличан одгој наћи је и у виноградима у Хрв. приморју, познат под именом барс или ружа. У далм. Загори, па у Црној Гори наћи је лозе посађене и гојене уз поједина стабла, обично мурву или храст. О правилној гојидби и обрани од болести у том случају нема ни говора. Коначно налазимо на отоку Крку лозе посађене уз крај сијаница. Пањ се продужује у висини од којих 60 см, водоравно употребљујућ продужницу за продужење, а остале младике за род. Просљедујућ тако настаје чудан плетеж старети, која кадкада досегне дуљину и од 10—12 см. Тај облик зову „плет“.

Из наведенога види се, да се на нашем приморју практикују скоро сви могући начини садње лозе. Размак у виноградима 1 м-1 м 80 см. у редовима и узводима 60—100 см.

НАЧИН ОДГОЈА

На нашем приморју превлађује рашљаста рез. Пањ се близу земље дијели на 2—4 рашље, које се течајем времена продужују. На рашљама остављају се резници по 2—3 пута а бива случајева, да се оставља и по 1—2 дуља резника, који се обично не савијају као у другим крајевима, па замладакају само горњи пупови.

Уз овај главни облик одгоја налази се у приморју и других начина одгоја. Тако је на пр. у хрватском приморју све до пред недавно скоро једини начин узгоја био на барс-руже-одрине. За исте морају се учинити посебне потпоре у форми ниских пергола. Узглавни ступови, спајају се лествама или трстикама. Обично је барс широк око 2 м., те има спојне лестве са стране и једну летву по средини. На уздужне лестве међу се попречице у размаку од којих 60—80 см. Пањ се постепено диже. Прве четири године оставља се резник од 3—5 пупова. Кад је пањ досегао висину 1 м и довољно ојачао обрезаје се на 3—5 дугачких резника (луцњеви) са 10—15 пупова. Скупа са младикама један пањ може покривати површину од 4—6². Иза треће године након садње гоји се под барсом разно поврће, што није добро; јер за колико се добије на поврћу, изгуби се на лози.

Овај начин одгоја помало се губи јер скупа је конструкција

потпоре. Мјесто њега увађа се одгој на „редице“ (редове) са 3 жице слично начину *Guyotovom*, остављајућ на пању 1 или 2 резника са 2 пупа те 1 или 2 луцња са 8—12 пупова.

На сусједном отоку Крку сусреће се неколико начина одгоја и то тако звани „плет“ у Омишљу, „вrbнички рез“ у Врбнику, „краковито рашљасти рез“ у Александрову, „стабловити одгој“ у Крку и околици, „чепурасти рез“ повише Александрова те коначно „башћански рез“ у Башкој и Драги.

У Далмацији осим рашљастог одгоја имамо „главогој“ у Брежима код Макарске, на висовима Брача дјеломично, и по осталим мјестима изузев Сутиван, а има главогоја и на отоку Хвару око Стариграда.

Осим тога сусреће се код нас и рез назван „на коња“ а обичајан је дјеломично у средњој Далмацији (Пограђе, Жежевица, Катун, Блато и т. д.), гдје се лозу сади уз орајке сијаница за највише у једном реду. Из почетка рез је рашљасти, па се мало по мало разграњује и досегне висину и од 1 м] па и више. Исто такав рез обичајан је и при гојидби филара (редова) у Сукошану код Задра.

Са сплитског пазара

ПОТПОРА ЛОЗИ

По цијелом подручју гдје су обичајни кратки резници, лозу се гоји скоро без икакве потпоре, слободно. Чим се почму употребљавати дуљи резници — потреба је од потпоре. У хрватском приморју и на Крку, па и у сјеверној Далмацији, проширује се упораба жице и колаца. У средњој Далмацији превлађује упораба танких колчића званих „такље“, од којих се и до 5 комада употреби за 1 пањ. На Рабу употребљују такље на начин, да редови изгледају као да су на жицу, упораба дрвене потпоре у виноградима пуно је скупља него упораба жице, али пошто се трошак подијели на више година, а за жицу треба на једанпут потрошити нешто више, многи се и надаље муче са такљама, и ако би и с обзиром на наше шуме било боље, да се прекине са старом праксом те опћенито почме употребљавати жицу свуда гдје се употребљују такље.

ЊЕГА ЛОЗЕ И ОБРАДБА ВИНОГРАДА

Приморци су рођени виноградари, а то се види и по њиховим виноградима.

Резидба се обавља највећом помњом и сматра се чисто мушким послом. Брачка реченица „Шаљи жену копати, али не резати (лозу)“ то довољно доказује. Иза резидбе долази копачина (1 копање). То се у много случајева опрема доста површно. Копа се занавише на стогове и ако би с обзиром на сушу која нас походи сваке године, било боље да се копа у равно. Друго копање (раскопица) обавља се врло помно. Треће копање или шуљање стодро се увађа. Такљање, везање, пливљење, прикраћивање обавља се што помније, а са прилично помње провађа се обрана лозе од болести, ну не тако од штетника. Док је посла у винограду, тежаку је сваки други посао тежак. Увјек му је у мисли само лоза и опет лоза.

ВРСТИ ГОЈЕНИХ ЛОЗА

На нашем приморју гоје се многобројне врсти лоза. Већину истих донијели су наши поморци из приморских крајева Средоземног мора, а многе су врсте одгојене у самој покрајини, па и данас још бива случајева да се нађу добре, само-никле лозе.

Које су врсти баш наше, а које импортиране, није тачно установљено.

У пријашње доба и у првом почетку наглог ширења виноградарства, када још није било ни Оидиума ни Пероноспоре, није се много пазило на избор лоза при садидби винограда. Садило се свашта, само да је рађало грожђем. У тадашњим приморским виноградима и виноградима на отоцима није била ријеткост наћ у винограду 40—50 врсти лоза, у сваком крају различитих. Појавом Оидиума и потражбом вина за извоз у Мљетке, почела се је проваћати прва селекција. Том пригодом нестаде из винограда свих оних врсти, што су Оидиуму биле јаче подложне. Особито нестаде разних врсти мушката, међу којима и гласовите дубровачке Малвазије, којом су Дубровчани даривали босанске паше и везире па и цариградског султана и тиме испословали од њих многе повластице за своју слободну трговину и пловидбу по Леванту. Ну мјесто ових врсти надоћоше врсти родније и то већином црне, што су проти Оидиуму биле више отпорне него бијеле врсти. Унаточ тому, ипак су се одржале бијеле врсти Мараштина и Вугава па неке столне и уресне врсти, акопрем осјетљивије на нападаје Оидиума.

Друга најјача селекција домаћих врсти почела је год. 1875. унапријед, када је филоксера почела харати француске винограде и када Французи наћоше у нашем вину најбољу замјену за своја црна, гласовита бордошка вина. Французи су наше вино плаћали за тада ванредно високим цијенама од 60—80 К. по хл. У то доба преотеше маха по виноградима само оне врсти црних лоза, које су у поједином крају најобилније раћале и давале најцрнија и најватренија вина. Гдје црна врст није давала вино живе црвене боје и пјене, ради оскудног садржаја киселина, или пак није давала вино особите снаге (најмање 11 од сто алкохола), ту су се уз поједину главну врст садиле у становитом размјеру и друге врсти, најме такве, што су обиловале укупним киселинама или високим садржајем сладора. Тадашње врсти и тадашњи размјер врсти држе се у главном још и данас, само што се је искључило још по коју нузгредну врст, јаче подложну пероноспори и по коју врст са високим садржајем укупних киселина. Појавом филоксере у котару задарском, откле се ширила преко бенковачког и шибенског котара у осталу Далмацију, прелазиле су из једног котара у други и неке нове врсти, а наручивањем готових навртака из Горичке и Хрватске уведене су и некоје

Груж и околица

онамошње врсти, ну у малој мјери тако, да се те нове при-мјесе скоро ни не осјећају у пријашњим типовима вина по-јединог котара.

Прије се гојило нешто преко 300 различитих врсти лоза за вино и зобање. Данас их се гоји двадесетак, најглав-нијих. Све остале уздржане су у малом броју као за успомену или и за резерву за случај потребе, да се промјене данашњи типови вина.

Све те врсти, а надамте оне најраспрострањеније, окр-штене су многим и различитим именима, којих се до сада у народу прикупило преко 1000.

Провађајући селекцију устрајно и постепено, дошло се је дотле, да се данас као главне саде слиједеће врсте:

I. ВРСТИ ЛОЗА ЗА ЦРНО ВИНО

1) Плавац мали који је окрштен са још којих 30 сино-нима јест најраспрострањенија врста лозе по далматинском приморју и отоцима средње Далмације. Већ у Жупи дубро-вачкој наћи је прве насаде Плавца малог под именом Реанац или Зеленак. Одавле пружа се у малој мјери до Стона под

именом Плавац, Зеленак и Чврстац. На Пељешцу га зову Плавац, исто тако у Макарском приморју. У Каштелима налази се под именом Црњенак. Од Трогира даље зову га Каштелка, Каштеланац или такођер и Вишка. На отоцима удочила се ова врста јаче него на копну. На отоку Корчули зову је Плавац, и Пагадебит, на Хвару и Вису па Брачу Плавац мали. У Загорју нема јој ни трага. Разлог проширења те врсти је тај, што она најбоље одговара свима и посве различитим приликама тла, поднебља, обичајним начинима одгоје и резидбе уздуж далм. приморја и отока, а уз то му се грођје прилагођује приредби сваковрсних вина и то посве црних, црних опола и десертних (прошек) вина. У кршевитим, танким и сухим земљама какове су претежно по приморју, а још више по отоцима, подноси се најбоље, док напротив у дебелим и плодним земљама, у низинским положајима, пребуја и у цвијету опрхне (оспе). Оидиуму и пероносиори одолијева у највећој мјери. Јесенске кише, што у Далмацији знаду баш за бербе потрајати дуље времена, не сметају му, нити је погибел, да ће му грођје, премда скроз густо угнијати. И ако зрије касно, то ипак садржи много сладора. Врст је много родна и даје вино од 11—17 од сто алкохола, прикладна за приређивање најцрнијих вина, а од ње приређени ополи најврснији су и најпознатији у покрајини. Грођје се до касна уздржи свјеже, чак до слиједећег прољећа и не гњије, па је управо стога подесно за прављење прошека. Пањ подноси сваки рез, дугачки и кратки а пролетни вјетрови мучно извале и изломе младице. Има велику сродност са свим американицама и на њима роди добро, изузев случајеве, да је како нагнојена или посађена у дебље и плодније земље. У том случају радо прхне особито на подлози *Rupestris Monticola*.

2) Плавина или Плавка црна. Што је Плавац мали за танке и кршевите земље, то је Плавина за дебеле и плодне, али не превлажне долинске земље. Трагови јој почимљу у Боки Которској, а у дубровачком котару већ је нешто више проширена, ну опћенито као нузгредна врст. Исто је тако на полуотоку Пељешцу. На отоку Корчули има је већ нешто више само у селу Смоквици. Налази јој се по који траг и у котару метковском. У котару макарском дјеломично сплитском, на отоцима Хвару, Брачу, Вису, Сулету па све до гра-

ница котара шибенског и книнског нема јој трага. У сплитском котару гоје ју мјестимично под именом Модруљ или Плавац. У котарима Шибенк, Книн, Бенковац и Задар узимље уз мале изузетке главно мјесто у земљама њој прикладним и положајима, што нису превећ изложени вјетровима, којих се младице боје. Није сасвим осјетљиво подложна Оидиуму, нешто више црву и Пероноспори. Обично не прхне, роди обилато и даје управ племенито црно столно вино, али не вино за крижање. Са американицама показује велику сродност. Дозријева нешто раније, већ половицом рујна, па је за дебеле земље, кратки рез и средња црна вина наша најбоља лоза.

3) Нинчуша (нинчевић, нинчевица, линчуша, линкуша и т. д.) главна је врст оног дијела сплитског котара, што се приморјем стере од Омиша до Каштел Камбеловца, а проширила се је и у котару сињском. Особито је распрострањена у Дугопољу. Има је понешто на отоцима Шулету и Чиову. (Слатине). У новије доба окушана је и у котару задарском, те се и ту одликује свим својим добрим својствима. Не љуби ни одвећ танке ни одвећ влажне и плодне земље, већ средње дубоке и дубоке, али свијеже. У влажнијим и плоднијим земљама радо опрхне и грожђе јој гније, јер је крупно, сочно и танке кожице. Рађа обилато, а даје вино врло ароматично, метко, посве црно, пуно, али врло оскудно на укупним киселинама, услијед чега се је у доба извоза у Француску, када су тражена вина посве живо црвене боје, а не блиједо љубичаста, показало нужним примјешати јој у винограду по који пањ врсти Љутун или Љутац, који обилује киселинама, а да вино буде ватреније „примјешало се и по неколико од сто лозе зване „Главинуша или Окатац“, која је ванредно слатка. Примјеша се обично 5—20 од сто те врсти. На тај су начин вина добивала црвену јаку боју и снагу од 11—12—12.5 од сто алкохола. Вино ове врсти највише је пронијело глас далм. црном вину у свијету а производило га се је око 100.000 хл. Вино из некојих положаја боље изложених сунцу и из временитијих винограда не заостаје нимало за првокласним бордошким винима. Нинчуша није прикладна за прављење опола, а за приређивање десертних вина само из старих винограда у танким земљама. Грожђе је крупне јагоде врло сочне, даје до 80 од сто сока, танке коже те радо попуца и гњије, ако у берби навале трајне кише.

У бољим положајима и танким земљама маст од Нинчуше мјери од 21 до 25 од сто сладора, а вино 12·5—15 од сто алкохола, дочим у дебљим земљама и младим виноградима маст мјери 18—21 од сто сладора. У положајима према сунцу и танким земљама као на пр. у Јесеницама, Подстрани, Мравинцима, Кучинам и Клису, могу се старији виногради отргати већ на први рујна за извоз и продају грожђа или филтрираног маста. Најпоћуднији је рез на бркове, а мацу (луцањ) подноси само посве кратку, од 4—6 пупа.

Оидиуму и пероноспори није одвећ подложна, нити у цвијету лако опрхне. Боји се само трајних киша за вријеме јематве. Са америчким лозама не поднаша се једнако. На 1202 и 3103 наврнута у зелено поцрвени и посуши се. На *Rupestris Monticola* прхави више него на другима. *Sa Rip.* х *Rip.* и *Berland*, х *Rip.* показује велику сродност а тако и са *Aramon* х *Rupestris*.

4. Кадарун је посебна и главна врст лозе дубровачког котара, наосеб у конавском пољу. Трагова те врсти налази се и у котару которском, на Пељешцу, те у неретванској долини. У осталим крајевима Далмације не гоји се, акопрен се по проведеним кушњама види, да би и тамо задржала своју велику родовитост. Одликује се само великим и редовитим родом, а вино од њега није ни црно ни опол, те није никад дошло до гласа и уважења у винској трговини. Дубровчани су ју звали „Дивља лоза“.

И ако је прилично подложна пероноспори, ипак је као створена за низинске влажне, плодне и дубоке земље, јер нити у цвијету прхне, нити јој грожђе гњије, ако и дуље времена остане под водом, што се у конавском пољу често догађа. У сухим, танким земљама рађа вино црно доста јако, али нехармонично и не обилује бојом.

Ово су 4 темељне, највише распрострањене врсти што су их виноградари сами на темељу дугог искуства одабрали, између толико пријашњих врсти, а то према посебним приликама тла, поднебља и захтјева трговине, а које су се уз остала својства показале најродније.

У појединим опћинама и мјестима гоје се још и некоје друге врсти.

Ево и тих:

а) Шолтански добричић (Окручанац, Слатињанац,

Добровољчић, Добровољац, Слатински црљенак, Чиковац, Шолтанац, Кручалин, Шолтански плавац).

Гоји се у већој мјери само на отоку Шулету и Чиову Рађа вино одвећ црно и јако. Изван ова два отока наћи га је у околици сплитској (слатињац добровољац) у доњим Кашпелима (Слатински црљенак), у Брусју на Хвару (Чиковец Шолтанац, Окружанац) у Милни на Брачу (шолтански и плавац).

Лоза рађа добро. Гроздови су малени. У кршу подноси се добро и са американицама се поднаша добро. Дозријева под конач рујна. Вина од истог су врло тврда.

б) Вишка је врст лозе, што је саде у већој мјери само у Јелси, Питвам, Вриснику, Врбању и Врбовској на отоку Хвару, те у Сумартину, Селцима и Повју на Брачу. Вино од исте је добро и ватрено. Лоза је родна. У дебелим земљама радо опрхне. Воли рез на бркове, а земље танке и пјескуље.

с). Каштелански Љутун. Гоји се у Каштелима и око Трогира у дебелим плодним и свјежим земљама. У доба извоза вина у Француску ова је врст била врло цијењена;

Река Црнојевића

јер би својом киселином оживила боју другоме црном вину. Данас се све више напушта гојитба те врсти.

d) Врбањац. Сади се као нузгредна врст на Брачу под именом „Врбањац“ и „Соић“, на Хвару под именом „Плавац велики“, на Вису под именом Павичић, Павичићка или Плавац Павичић, на Шолти под именом „Оскорушица“, у омишком приморју зову га исто Врбањац. Сличи много Љутуну. Роди обилато, а саде ју највише у новине т. ј. искрчене шуме, јер се у овима подноси врло добро. Вино је опорно, припросто, од никакве вриједности за трговину, дочим приштедно за кућни потрошак.

e) Шибенски бабић. Врст је врло родна, више него мало која друга, вино је танко (8—10 од сто алкохола) или једва средње снаге. У шибенском котару саде је више него по својим својствима заслужује. Ова лоза гоји се и око Трогира под именом „Рогозничка или Шиака“, па се одатле проширује и даље, а њезином и нехотичном проширењу допринаша много та околност, што виногради средње Далмације купују навртке у подручју шибенском, а с истима доста Бабића. Има и једно врло лоше својство та врст, пајме, да иза јачег рода радо огубави. Са американицама се поднаша добро.

f) Пљускавац је још гори од Рогозничке или Бабића, ну одликује се ванредним родом. Вино је танко, а грожђе због танке кожице подложно гњилоћи и јагоде лако отпадају. Гоји се занајвише у котару задарском, шибенском и книнском као нузгредна лоза по неколико пањева у винограду. Познат је под именом Дивљак, Обратуша, Прчевац, Опадљивац. У Ждрелцу га зову Пунибачва.

g) Блатина је главна врст у котару Метковском, одкуд се под истим именом распространила по врхгорској и имотској крајини. Велика јој је мана, што је женска лоза и ако је сама у винограду, не може се оплодити како треба, те гроздови остану посве ријетки. Ради те мане зову је у Јањини „Злород“ а у Стону „Празнабачва“. Када је посађена уз друге што сњоме истодобно цвату, заплоди се боље и роди боље.

h) Вела брајда. Распрострањена је на сјеверним отоцима Далмације навластито на Рабу и Пагу. Са свим америчким лозама не подноси се једнако. На Rup, Monticola опрхави добар дио цвјетова. Вино је танко и добро за локални конзум.

У сврху побољшања каквоће односно сладора у масти и алкохола у вину примјешава се главној врсти.

а) у сплитском котару и на отоку Брачу врст Главинуша или Окатац.

б) у шибенском и бенковачком котару врст Ласина и Галица.

с) у хварском котару врст Дрнекуша.

д) у дубровачком и которском котару врст Плавка.

Од бијелих врсти мијешају се са црнима у сврху побољшања у:

а) дубровачком котару врст Грк; б) у приморју макарском врст Златарица, с) у хварском врст Мекуја; д) у шибенском, задарском и книнском врсти Ружевина, Марашкин, мјестимично и Дуговица; е) на Вису врст Куртелашка.

У сврху побољшања и оживљења боје употребља се

а) у сплитском котару врст Љутун или Љутац

б) на отоку Брачу врст Врбањац или Соић

с) на Хвару врст Вишка.

II. БИЈЕЛЕ ВРСТИ

У Далмацији тражила је винска трговина за највише црна вина за крижање, дочим је за бијелим винима за крижање потражња била мања и зато је продукција бијелих вина била ограничена прије, а тако је и данас. Најбоља бијела вина за крижање добивала су се на отоцима Хвару и Вису, па у околици шибенској. Лозе што улазе у обзир слиједеће су:

1. Куртелашка. Сади се само на Вису, ну у потоње доба увиђају њену вриједност и други, па се иста по мало проширује и у околици сплитском. За повољан развитак тражи боље и плодне земље. Крш јој се не мили. Рађа обилато. Гроздови су велики. Вино је јако, посебног угодног мириса. Највише јој одговара кратка огоја. Подложна је прилично пероноспори. Са американицама показује доста добру сродност. Вегетативне сметње до сада нису опажене.

2. Богдануша. Ову врст гојило се само на отоку Хвару. У новије доба и она прелази границе свог бившег подручја. Највише је распрострањена око Јелсе, Врбања, Врбовске, Врисника, Свирча и Стариграда. Рађа врло обилато, тако да није чудо ако на ха избаци 200—250 хл. маста. Воли

дугачки рез. Вино јој није ни ватрено ни укусно као вино од Куртелашке, али је у средњим и танким земљама доста јако.

3. **М а р а ш т и н а** или **Р у к а т а ц** јест као створена за земље танке кршевите, па и за дубоке пјескуље у којима рађа добро и даје вино посве ватрено. Особито је прикладна за прошеке, јер вино има свој посебан миомирис, а грожђе се лако суши и при сушењу не гњије. Одвећ је подложна Оидиуму и зато није за плодне дебеле земље. Унаточ тому заслужује, да се што више распространи; јер је коначни производ у сваком погледу изврстан.

Проширена је у котару задарском, бенковачком и шибенском а има је нешто на Корчули, Мљету, Ластову, Вису и око Метковића, гдје је зову **Р у к а т а ц**.

4. **Т р б љ а н** је најроднија наша бијела лоза, па ако није посађена у посве дебелу земљу, даје јако вино. Ова је врст највише распрострањена у шибенском пољу. Има је и у котару задарском, свуда под именом **Трбљан**, **Требљан**, **Торбијан**. Има је нешто и на **Брачу**, **Вису** и око **Сплита** под именом „**Куч бијели**“ па у макарском приморју под именом „**М р к у љ а**“.

5. **Г р к**. Не исплаћује се садити ју иначе, већ само за прошеке, јер је женска лоза и рађа, слабо. Вино је посебна укуса и мириса. Да боље рађа, ваља ју садити уз друге лозе, што истодобно цвјетају, да ју заплоче. Највише је саде на отоку **Корчули**. Нешто мало има је на **Вису** и у **Сплиту**. Вино од ње приређено долази под именом **Грк**, а најбоље вино **Грк** производи се у **Лумбарди** на отоку **Корчули**. Гледе каквоће не заостаје ништа иза најпризнатијих вина у свјетској трговини, само штета, да је производња мала и нестална.

6. **В у г а в а** сади се све то мање; јер је ванредно подложна лугу, а неисплати се гојитба иначе већ за десертна вина. Дозријева раније, па је и за зобање подесна. Највише је има у **Комижи** на **Вису**, затим на **Брачу**, па у некојим селима крај **Омиша**. **Вугава** вино спада међу најбоља наша вина али за њу вриједи што и за **Грк**. Производња је мала и трговина у већем стилу немогућа.

7. **П у љ и ж а н а ц** је лоза која особито роди те уз **Трбљан** и **Мараштину** даје грађу за бијела вина из подручја шибенског. Рађа обилато. Распрострањена је у сјеверна три котара **Далмације** у којима је може се рећи главна бијела врст.

Мана јој је, да у наврнутом стању прерано стари и огубави на подлози *Araucan x Rupestris*. И ако се појаве губе не опажају редовито на свим пањевима, то ипак даје слутити да је сродност у становитом погледу мањкава.

Из наведенога види се, које врсти лоза сачињавају подлогу за главне типове наших вина. Постотни размјер између главних и нузгредних врсти тешко је установити тачно. Код жестоких црних врсти главна лоза сачињава до 80 од сто а 20 од сто отпада на нузгредне врсти. Код осталих типова отпада на главну врст од 50—80 од сто, остало на нузгредно. У конавоском пољу све је само једна врста „Кадарун“.

Бијелим врстима примјесе су мање ако нису сађене мешавине разних бијелих врсти. По врсти најчишћи су виноградни на отоку Хвару и Вису, где на главну врст отпада и до 90 од сто а остатак на примјесе. Опћенит постотак не може се навести, будућ, како се из пређашњег види, скоро сваки предио има своју главну и своје нузгредне врсти.

Коначно улазе у обзир и онакове врсти што су добре за зобање. Тих додуше не има пуно, ма оно што је, изабрано је.

БИЈЕЛЕ ВРСТИ

а) Мушкат или Мушкател мали. Све врсти мушката добре су за зобање, тако и овај наши мали мушкат не заостаје у доброту за осталима, ако није бољи. Проширен је у дубровачком, хварском, сплитском и задарском котару, па у опћини макарској, книнској, дрнишкој и ластовској. У топлим положајима зрио је већ половицом коловоза. Не љуби одгој на одрину већ кратки рез на бркове. Роди средње. Гроздови су мали. Подложен је Оидиуму, као и сви другу мушкати.

Ранац силбански. Ова врст гојена је само на отоку Силби у већој мјери, а нешто мало и до околишним отоцима. Другђе у покрајини није позната. Још год. 1861 почели су Силбанци изважати то грозђе најприје у Трст, Пуљ, Ријеку и Задар, а кашње протураше га све до Беча. Сваке су године изважали до 20.000 квинтала уз цијену од 20—30 пара за кг. грозђа у винограду.

Роди доста добро. Гроздови средњи, не одвећ збијени, јагоде средње и сочне, а танке кожице. Дозријева почетком рујна. Није за одрину, већ за ниску огоју. Болести му не сметају пуно.

Чауш будвански. Ове је врсти у нас посве мало и то само у Воки Которској. Сва је прилика да су ју Бокељи од недавна додијели из Цариграда или Мале Азије, гдје је ова врст врло цијењена као рана зобатица, јер су јој јагоде окрупне и сочне, кожурице посве танке. Женска је лоза, па јој гроздови остану ријетки. Зрела је већ половицом до конца српња. Ни она није за одрину већ за ниску огоју.

Разаглија румена налази се у Боки Которској а врло је проширена у Црној Гори као одрина. У Доњој Зети гоји се на стаблима. Грожђе је врло лијепа изгледа, врло добра укуса, а даде се пренашати без знатног оштећења. Дозријева у рујну.

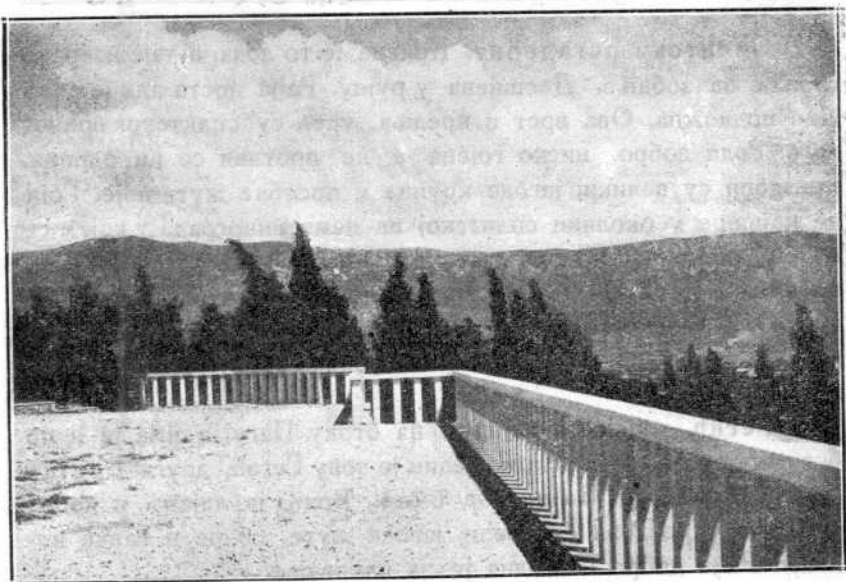
Дилипар или Липара. И ове је лозе у покрајини мало. Има је само на отоку Мљету и Корчули, а стопро неколико лоза у Дубровнику и на Пељешцу. Судах по имену, сва је прилика, да су ју наши морнари донијели са Липарских отока крај Сицилије. Најбоље успијева на одрину. Рађа посве велике гроздове дугачке до 70 см. Је ли идентична са врсти *Terra promessa* још није установљено. Јагоде су јајасте и врло крупне по чему судах не би имала бити *Terra promessa*. Дозријева већ концем српња. У величини грозда је предњој једнака.

Михаљ уша. Гоји се, колико се до сада могло установити, у К. Гомилици код Сплита. Гроздови досегну тежину и од 5—6 кг. Јагоде су јајасте, зеленкасто-плавкасте и растрешене. Дозријева касно. Добра је за зобање и вино. Огоја на одрину. По свему изгледа да је идентична врсти црна *Terra promessa*.

Султанина. Гоји се на отоку Силби, гђе гојена на одрину рађа лијепо. Зрела је и позобана до половине коловоза. Гроздови су велики, јагоде јајасте, средње, жуте и без зрна. Пореклом је из Анатолије, откле се распросранила по Италији, Француској и Грчкој Гојена ниско и резана кратко, нити цвијетне приметне.

Брачки Триџиград. Дозријева кад и пријашња врст. Изврсна је за приредбу прошека, али за извоз као зобатица не вриједи пуно, јер су јој гроздови посве малени и збијени.

Самоник силбањски. Гоји се само на Силби. Посве сличи француској лози *Prineau noir presose* т. ј. рани црни бургундац или Јакоповчица. Дозријева почетком рујна.

Сплит, са Марјана

Раноздрил. Саде је само на Брачу, гдје је позната под горњим именом или ју познаду и под именом Кућ или Грбић. На Хвару је зову Ласина или Лелекуша. То је једна од најраније дозријевајућих наших лоза. Роди велике и оријетке гроздове румене боје, а јагоде су крупне и јајасте. Рађа добро.

Цибиб мушкатани. (Мушкат велики или мушкат рабски). Ова је врст проширена по цијелом свијету, те највише позната под именом Мушкат александрински. Ниједна друга врст столнога грожђа није толико позната и боље плаћена на свим тржиштима свијета колико ова врст. Зато је толико и проширена.

Има је у Далмацији. На Брачу и Хвару зову је Цибиб мушкатани, у Трогиру Калабрија, у општини шибенској, скрадинској дрнишкој, биоградској и вишкој Мушкат, у општини кистањској Мушкат крупни, у Сплиту, Нину, Рабу, Пагу и Силби Мушкат велики, у Задру Мушкат рабски.

Љуби топле положаје, јер јој пруже касно дозријева. Најбоље се подноси уз одрину. Роди велике грозде, а крупне и жуте јагоде. Лако се опрема и дуго држи. Мана јој је, што је подложна Олдиуму п оспе се лако. Вриједи, да се што више распространи.

Сплитски пагадебит. Красна је то лоза, а даје изврсно грожђе за зобање. Доспијева у рујну. Рађа доста али је лугу јако подложна. Ова врст и предња, урес су сплитског воћног трга. Роди добро, ниско гојена а не противи се ни одрини. Гроздови су велики, јагоде крупне и посебне жуте боје. Гоји се највише у околици сплитској па нема винограда у којем се не би нашао по који пањ те врсти. Има је нешто на Хвару од именом Пуљишка, на Брачу под именом Хварка и на Вису под именом Братковина. Потиче из јужне Италије гдје је зову Уватурца, Варезе или Менгола. Грожђе разашљу по цијелом свијету.

Гегић, гоји се занајвише на отоку Пагу, а има је и по осталом котару задарском. Једни је зову Гегић, други Брајда пашка била или Пашкиња била. Врло је лијепа и добра зобатица. Гроздови су овећи, јагоде жуте, сочне и танке кожице. Рађа добро и zgodна је за паковање.

Вриједи да се спомену још слиједеће бијеле зобатице Пошип корчулански, Братковина била из дубровачког и корчуланског котара. Ранац велики били из Пага, Солин били из Задра, Вугава брачка, те Кармелитанка, гојена у Каштелима, а има бити идентична са тал. врсти *Lugliatica*.

ЦРНЕ КАСНЕ ВРСТИ

Врсти што дозријевају за бербе мале су вриједности, јер у то доба има грожђа свуда. Од обичних црних врсти дозријевајућих у опћој доби бербе, вриједе за извоз, ако би га било, сплитска Нинчуша и Пашка бела Брајда па све врсти способне за прављење прошека. Више вриједности имају оне касне врсти којима се грожђе пуно времена уздржи свјеже и здраво. Међу такове спадају:

1) Криваља (Мачје мудро, Кривача, Пињола). Саде ју највише у котару дубровачком и гоје уз одрине; јер ниско резана роди слабо. И другдје се нађе по који пањ. Гроздови су велики, јагоде криве попут српа и дуге 4—5 см. Дозријева касно, а грожђе се може уздржати свјеже све до конца сичења. Свуда, гдје је маслине по свијету, налази се и ова врст лозе. У студенијим пределима не може да дозори. У цвијету је осјетљива, а подложна је доста Оидиуму. Осим црне има и бијела одлика Криваље.

2) Руманија или Брунац. Највише се гоји у шибенском

котару под именом Брунац. Има је и у осталим предјелима под именом Романија или Руменка. Сади се искључиво за одрине, јер ниско гојена слабо рађа. Гроздови буду тешки 2—3 кг. и посве су збијени. Јагоде средње и румене. За изважање није способна, јер су гроздови одвећ збијени. Дозријева касно, ну неда се дуго усчувати. Служи за продају у мјеста и улагање у ракију.

3. Тројка. Највише је има у дубровачком и корчуланском котару а налази се је и у макарском, хварском, спитском котару. Зову је тројка јер рађа три пута т. ј. износи грожђе на првим и на другим заперцима као и бијела дам-сценка. Зрије посве касно. Није толико за зобање колико за урес стола и улагање у ракију. Гроздови су велики а такођер и јагоде. Одгојни облик одрина.

4. Солин. Гроздови су већи него у Тројке, 2—3 кг тешки, посве збијени, те их је усљед тога мучно отпремати у трговину. Гоји се највише у котару шибенском и само уз одрине. Гојена ниско, рађа слабо. На Брачу је ријетка. Ту је зову Балкунова лоза, а у околици Сплита Ружа. Спада међу најљепше уресно грожђе.

Спомена је вриједна и врст :

Цибиб црни. Дозријева касно и уздржи се доста дуго. Исто тако поднаша се и Цибиб бијели. Није особито распрострањен. Гоји се уз одрине.

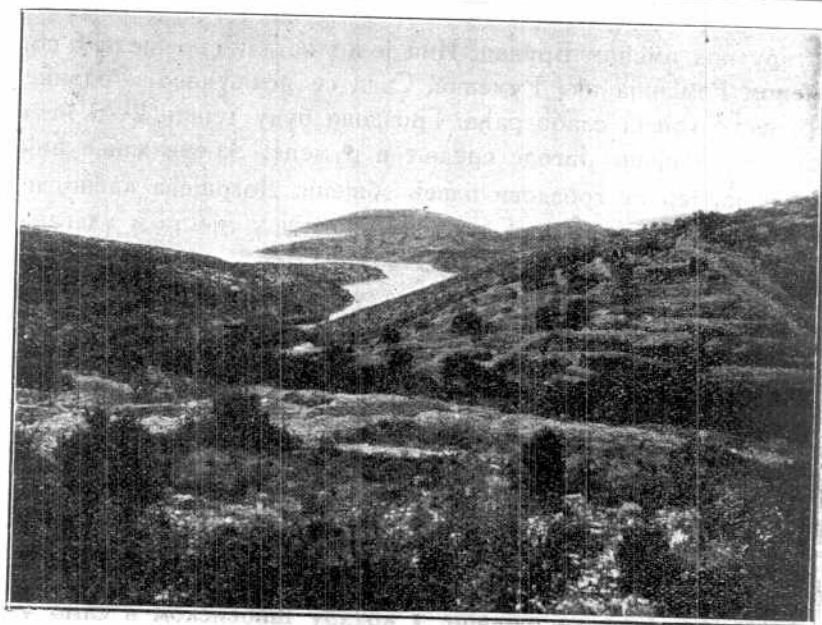
У Хрв. приморју гоје се посебне врсти лоза од којих су најважније :

а) бијеле врсти: Жлахтина велика, средња и мала, бијели пар (лепеница-жумић), Вердић, Бранковап, Лепушина (малва-сија). Густошљен, Славина и бијели мушкат.

б) црне врсте: Плавац велики, средњи и мали, Црница, Голубина (Голуб јак) теран, Црни мушкат и Колудер. Врсти Колудер нестало је из приморја око Сушака, те се сада гоји колико ми је познато у близини Црквенице, гдје од ње чине пјенушаво вино попут бакарске водице. Обновом винограда уведене су неке врсти из Хрватске па баш Ружица, Сланкаменка, жути Плавац, Траминац, Грашевина, и неке одлике Племенке.

Од црних врсти уведене су Скадарка, Франковка и Португизац, а са сусједног отока Крка уведена је врст „Дебељан.“

Гори побројане домаће врсти, као и уведене, наћи је и

Са острва Шолте

у Винодолу. Размјер између црних и бијелих врста је као 10:90. По врсти отпада 30 посто на Жлахтину, 20 посто на Жунић, 10 посто на остале домаће врсти уведене из Хрватске, те 10 посто црних врсти.

На отоку Крку гоје око 17 врсти од којих су најважније: Жлахтина, Малвазија (лепушина), бијели Мушкат, Башћанин, Брајдица, Каменина и црни Дебељан. Остале мање важне врсти ове су:

У Црној Гори: Крстач, Вранац, Кратошија, Црна волувина (волујина). Пљускавац, Лисица бијела, Бијелта, Ружа (руменка), Сиерака и розаглија (Биока и Гогољ). На одринам пред кућама гоје занајвише Изабелу. Розаглија је више за зобање. Превлађују црне врсти. Најбоље вино дају врсти: Крстач, Вранац и Кратошија. Побројане врсти сусрећу се и у сусједној Боки Которској, а некоје наћи је и у Херцеговини.

РОДОВИТОСТ ВИНОГРАДА

Принос из винограда различит је као што су и земље различите. Има пањева који понесу једва 20 дг плода, а има их и са 13—15 кг. Рачунајућ по јединици површине од 1 ха имамо род од 12 ха, али и род од 600 хл. на 1 ха. Разлике

су ванредно велике због чега је установљење правога просјечног прихода ванредно тешко. Прије рата говорило се је о просјеку од 15 до 17 хл вина на 1 ха, данас већ и службени подаци дозвољавају производњу од 28 хл на 1 ха па ће доћи вријеме, да ће се просјек установити прилично точно. Узимљућ просјек од 30 хл вина на 1 ха, у нашем се приморју могу производити ове количине вина.

Приморје до Бакарца	хл	9.150
Винодол	"	5.000
Срез Крчки	"	66.060
" задарски (бивши)	"	240.000
" бенковачки	"	56.700
" кнински	"	57.000
" шибенски	"	240.000
" сињски	"	9.900
" сплитски	"	150.000
" супетарски	"	30.000
" макарски	"	42.000
" имотски	"	24.000
" метковски	"	42.600
" хварски	"	168.000
" корчулански	"	114.000
" дубровачки	"	82.000
" которски	"	12.900
Црнагора	"	16.830
Свеукупно ха		1,366.140

дакле близо $\frac{1}{3}$ производа у држави, а до двије године биће и преко $\frac{1}{3}$ свеукупног прихода у држави.

КАКОВА СУ НАМ ВИНА ?

Нови виногради оснивани су са одабраним врстима лоза. За развитак грожђа располажемо са више тоpline него је обично треба, а ако година није баш сасвим сушна, развитак се не прекида, па се грожђе развије потпуно и потпуно дозори. Тако развито грожђе представља првотни производ ванредне каквоће тако, да га бољег нема у ниједној винородној земљи. Виноградари су до бербе учинили своју дужност и кад долази час, да свој производ прераде у вино, као да их оставља стрпљивост и просуђивање. Док лозу његују савршено, грожђе прерађују у вино врло примитивно и спремају

га у слабе бачве, смјештене у још слабијим конобама (подрумима). Крива је неупутност, сиромаштво, а донекле и конзервативност, јер није мањкало настојања да и у овом правцу буде боље, а највише је крива та околност, да је у пријашња времена тежак могао своје вино продати до ускрса, па му донекле није било потребито да се скрби, како ће му вино предгодиштити. Данас је другачије. Рок продаје продужио се је све до Мале Госпе, па вино остаје у коноби тежаковој преко лета. Слаба приредба, слаба нега, слабе бачве доводе до тога, да се много вино поквари те, или пооцтикави или обљутави. Упућен је најживљи рад, да се тим недостатцима доскочи, али полако ће ићи; јер треба инвестиција за бачве за конобе, за други потребити прибор, а нема пара доста ни за крух свагдањи. Срећа је при свему томе, да је наше вино по нарави доста јако и јачина му је донекле заштита проти брзој поквари, али тој природној предности стоји насупрот једна природна мањкавост. Вина са приморја и острва имају редовито мало винске киселине због чега се, ако нијесу особите снаге, лако узбљутаве, поготово у случају, да бачве нису сасвим у реду, а тога има код нас доста.

Унаточ свим недостатцима, ми имамо одличних вина. Доказ зато пружио нам је и винска изложба у Шибенику од 25/7—25,8—1926. Од 175 узорака био је само један са 10.6 од сто алкохола. Остали узорци имали су од 12—17 од сто алкохола 20—37 гр. екстракта и занајвише између 5—6 $\frac{1}{2}$ од сто купне киселине.

ТИПОВИ БИНА.

Горњи Састав равнао се је према типу вина. Типове наших вина најдубље су проучили наши стручњаци М. Дудан и Стипе Булић, те се слиједећи приказ највише темељи на њиховим односним опажањима. Рећи се може, да је мало предјела, гдје се производи толико типова вина као у Далмацији. Чимбеници, што ту разлику увјетују, разни су и многоврсни. Врсти лоза као главни чимбеник за различитост, у сваком су крају друге, а још различитији су положаји винограда, климатске прилике и нарав те врст земаља засађених лозом. Разликоност настаје и због различитог поступка при приређивању вина. Доследно горњем, наћи је разлике не само међу винима из разних предјела, него се те разлике опажају често

и између једног и другог положаја у истом селу. Не узимљућ у обзир најмање осјетљиве разлике, што постоје међу разним типима, то у укупности Далмација производи за употребу велике винске трговине слиједеће главне типове вина:

- с) Црна ватрена вина за крижање (сљубљивање).
- д) Ополи (шилер) ватрени.
- с) Средња црна вина и средњи ополи.
- д) Танка долинска вина.
- е) Бијела вина.

Погледат ћемо сваки тај тип напосе:

1. Црна ватрена вина за крижање врло су интензивно црне боје, врло ватрена са 11—14 од сто, а каткада и до 15 од сто алкохола, врло много екстракта, (3—3.8 од сто), а сразмјерно мало укупних киселина. Обиле боје, алкохола и екстракта, а мањкавост киселина, даје овим винима велику вриједност за крижање и побољшање лаганих вина из сјеверних крајева, која се одликују са обратним саставом, дакле за вина киселаства, слабе боје и снаге а празних на окусу.

Као вина за потрошак нису особита, те могу удовољити само конзументе из јужних крајева, а нипошто из сјеверних. Све до год. 1875 употребљавао се је овај тип за изравни прошек те изважао за највише у Венецију, Трст и неке истарске приморске градове, нешто се извозило у Котор и Задар, гдје вином нису обиловали.

Од год. 1875, па све до пре 30 година изважало се то вино у Француску, док нису своје винограде обновили. Изважало се као на јагму, а служило је Французима за приређивање типова сличних Бордоу. Престанком трговине са Француском, наши су винотршци опет обратили пажњу старим тржиштима Трсту, Ријечи и истарским приморским градовима, а нашли су велике прође и у Тиролу, Доњој Аустрији и Угарској, гдје су то вино употребљавали за натурализовање својих малих вина (петиот) или за побољшање киселастих и танких вина надасве у годинама јаке пероноспоричне заразе. Данас су нам та сва тржишта изгубљена.

Средиште производње тога типа вина је средњи дио далматинскога приморја од ушћа Неретве па нешто подале од Трогира, затим супротни Шулет, Брач, Хвар. На цијелом том подручју „црних ватрених вина“ не сади се свугдје једну те исту врст лозе, нити је тип вина посве једноличан. Најуку-

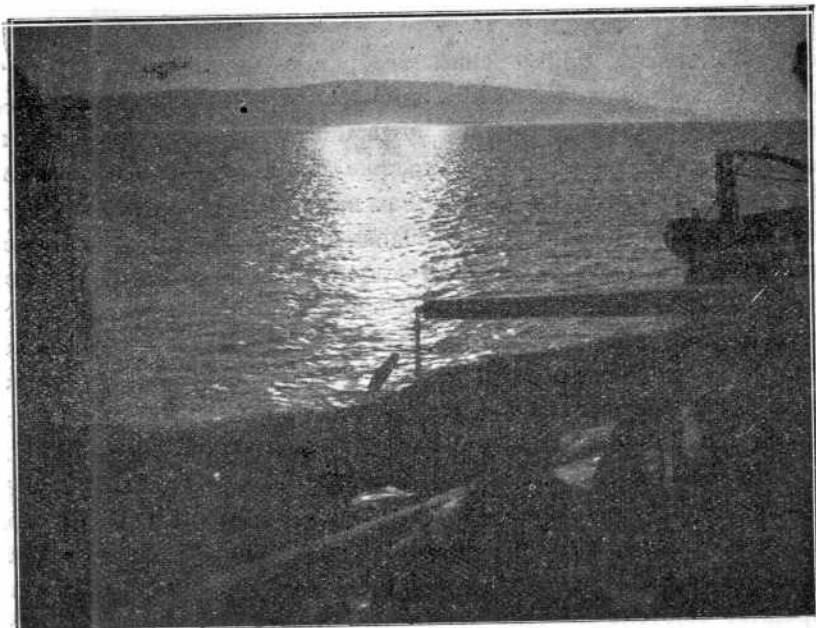
снији тип црног вина за крижање, што су га Французи највише тражили за своје имитације Бордо-вина, производи се на приморју у сплитском котару између Омиша и горњих Каштела (до Камбеловца) т. ј. у Сплиту и свим одломцима његове општине, у одломку Клис истоимене општине, пак у селу Дуће општине Прико, Каштел Суђурцу и К. Гомилици, општине Суђурац. Сва та мјеста саде једину и исту врст лозе звану „Нинчуша“ уз врло малу и незнатну примјесу које друге врсти. У доба трговине са Француском када се је тражила у вино жива, црвена боја, коју сама лоза Нинчуша не даје, јер је врло оскудна на укупним киселинама, а богата бојом, примјешавала се је „Нинчуши“ врст „Љутун“ или „Љугац“, која би својом обилном киселином оживила у вино боју „Нинчуше“. Та врст сада се излучује и све је више нестаје.

За сплитским било је и држи се на гласу вино из Сутивана, Милне и Бола на отоку Брачу, пак црна вина из Врбовске и Стариграда на отоку Хвару. Подлога овим винима је друга врст лозе, звана „Мали плавац“, уз јаку примјесу врсти Врбањац или Соић на Брачу, а Вишка на Хвару.

Нешто тврђа, а врло богата тријесловим и екстрактом јесу вина са отока Шулета од врсти „Добрић“ и вина из Слатине одломка општине сплитске.

Ватрена црна вина могла би се производити дуж нашега приморја свуда, ну посебне господарске прилике, близина других производних предјела довели су до сасвим других врсти лоза а према тому и сасвим другог типа.

2. Ополи (шилер) ватрени. Ополи су такођер црна вина средње или умјерене боје, као што је боја бордошког вина или још нешто јаснија. Приређују се од истих врсти лоза од којих и црна вина, па још и од других врсти лоза. Приредба опола састоји се у том, да се циђа не пушта да врије на дропу дуље од 1—2 дана или нимало, да не извуче из дропа сву боју. Услјед тога се та вина разликују од црних за крижање једино слабијом бојом а досљедно тому мањим садржјем тријесловине и екстракта, дочим су у алкохоличној снази једнака, садржавајућ 11—14 одсто а често и 15—15.5 алкохола. Још се разликују и тим од црних вина, што садрже много мање хлапивих киселина, које у црном вину због отвореног вријења на дропу могу досећи и границу оптикавости тиме се тумачи већа трајност и лакше прегодиштење опола напрам црном вину.

На Јадрану

Ватрени ополи служе у трговини или пак за изравни потрошак или пак за побољшање снаге и екстракта у различитим винима сјеверне или домаће провениенце.

Средишту продукције најватренијих опола јесу: подневна страна полуотока Пељешца (на гласу су ополи из Дингача испод Пијавична и Трстеника), оток Корчула, особито Блато и Велалука, оток Брач (особито Бол и Мурвице), оток Вис и близи му оточић Бишево, макарско приморје, надасве дио приморја од Макарске преко Брела и Рогознице омишке до Омиша, пак каштеланска ривијера од Каштел Лукшића до Трогира, те одатле даље тик уз приморје шибенског котара. Међу свим овима имају првенство ополи са отока Виса, из Бола на Брачу, Трстеника на Пељешцу и напоком они из Блата и Велелуке, а најзад ополи из Каштела.

Сви ови ополи приређују се из једне те исте врсти лозе Плавац мали, који сваки крај другачије крсти. На отоку Вису примјешавају овој врсти и неки постотак бијелога грозђа „Куртелашка," која му даје особиту финоћу и карактеристику.

3. Средња црна вина и средњи ополи за изравни консум боје су отвореније или тек нешто загаситије са 10—12

од сто алкохола, примјереним екстрактом и укупном киселином. Та хармонична и за изравни конзум прикладна вина производе се у мање сунчаним положајима и нешто дебљим и плоднијим земљама читаве средње приморске Далмације и једног дијела Загорја. Међутим као најбоља убрајају се вина потичућа од врсти лозе зване Плавина или Плавка. Иста се гоји понешто у котару дубровачком и корчуланском, а највише у плодним земљама котара шибенскога, книнског, бенковачког и задарског, нешто у чистим насадима а највише помијешана са многим другим црним и бијелим врстима. Гојена са Ласином даје често доста тешка црна вина, као што се налази примјера у скрадинској околици па и у опћини новиградској.

4) Танка долинска црна вина. У неретванском па у Конавоском пољу производе се вина танка са 8—10 од сто алкохола, мало боје и екстракта, нешто више киселине. Та вина од којих се производи и до 200.000 хл., нису никада била предмет свјетске извозне трговине, већ су се трошила претежно у подручју производње или у пограничној Херцеговини. Ако су се када и изважала, било је то увјек на начин да су већ у покрајини крижана са јаким приморским винима, е да се добије производ према укусу потрошица.

5. Бијела вина. Далмација производи сразмјерно мало бијелих вина. Међу овима имају првенство и на светском су гласу бијела вина са отока Виса приређивана од једне посебне и скоро искључиво на Вису гојене врсти лозе зване „Куртелашка“. У новије доба гоје тамо и бијелу врст звану „Кућ“. Позната су надаље бијела вина са подневне стране отока Хвара, из положаја званих „Плаже“ па се и зову „плажка вина“. Добивају се из више посебних врсти грожђа међу којима је најважнија врст „Паларуша“. За овим долази бијело вино произвађано у Суђурју на Хвару од посебне и врло родне врсти особитог мушката, што га тамо зову „Прч“. Вина се одликују лаганим мушкатним мирисом. Позната су надаље бијела вина из Шибеника, са отока Мљета и Корчуле, приређена редовно од више врсти грожђа. Тако је и са бијелим винима из котара задарског и бенковачког, гђе се у задње доба почела проширивати врст Мараштина, дајућ и тамо вина изврсне каквоће.

Бијела вина различита су састава обзиром на екстракт и алкохол. Та разлика мање је узрокована врсти лозе а више

положајем и нарави дотичног земљишта. По јакости стоје у првом реду вина из споменутих „Плажа“.

Црногорска вина мање су позната и служе већином за локални конзум.

Хрв. приморје и острво Крк производе одлична бијела вина. Познато је њихово бијело вино „Жлахтина“. Производња недотиче ни за властити потрошак. И ако изважа неке количине у сусједне горске срезове, уважа и до 10.000 хл из сусједних острва Крка, Раба и Пага. Изузев Жлахтину посебних типова обичног вина нема, него су вина позната под именом мјеста, гдје се производе.

Осим обичних вина хрв. приморје производи и свој специјалитет „Бакарска водица“ од које приређује годишње око 10—15.000 боца. То је наравно пјенушавац, од кога се мањи дио извезе у Хрватску и Словенију, а већи дио потроши у мјесту производње. У трговини се плаћа 1 боца тога пјенушавца по 20—35 Дин.

Острво Крк производи око $\frac{1}{3}$ бијелога и $\frac{2}{3}$ црнога вина, које се потроши дијелом на отоку самоме, дијелом у сусједном Шушаку и осталом хрв. приморју.

Осим обичних вина приређује се на Крку и „прошек“ али само за кућне потребе.

ЛИКЕРСКА ВИНА

У покрајини не постоје до сада посебне установе за производњу шампањца и ликерских вина и коњака, ну има и једног и другог и трећег. Многи виноградари приређују шампањце за кућну потребу на начин сличан при прерадби бакарске водице. Овако приређени шампањац није за трговину него се троши у кући пригодом веселих згода. Производи га се годишње око 50—100.000 боца.

Ликерска вина производила су се прије у већој мјери, па су и предметом трговине, али у малој мјери, и ако би приморје због свога јужног поднебља, својих танких кршевитих земаља могло производити веће количине изврских десертних вина колико слатких толико и алкохолних. За приредбу таквих вина опстоје посебне врсти лоза које су домаћи поморци у прошлим вјековима донашали из Грчке, Мале Азије Шпањолске. Данас те врсти вриједе као домаће, док се не установи противно.

Од бијелих врсти спадају амо: Мараштина или рукацац, Пошип, Грк, Вугава, Златарица, Паларуша и. т. д.

Од црних врсти вриједне су спомена: Главинуша или Окатац, Мушкат ружа, Дрнекуша, Ласина, Плавац мали и Плавина или Плавка.

Уз ове има још много других што се одликују високим постотком сладора и отпорности проти гњијењу.

Унагоч врсноћи појединих врсти за производњу десертних вина, ипак је та производња ограничена, једно због тога што су за тај посао потребите велике главнице које стопро иза година дају користи, а тих мањка у покрајини, друго због лаке имитације и опет због непознавања тога нашега производа вани. Са малим количинама наравно је, да се не може упутити трговину.

Десертна вина позната су у покрајини под именом Прошек или Печено вино зато што се приређују од грозђа на пола просушена у хладу или на сунцу те према ступњу сушења односно постотку сладора у масту буду више слатка или више алкохолчна. Ова потоња могу да садрже и 15—18 од сто алкохола, те се у шуштини ништа не разликују од осталих вина из Грчке, Италије, Шпањолске и Португалске. Познатија наша десертна вина јесу: Вугава брачка, Пошип и Грг корчулански, Мараштина шибенска или Рукацац корчулански, Златарица брачка и хварска од бијелих, а од црних Мушкат ружа омишка, Окатац или Главинуша, Црљенак и. т. д.

Печено вино прерађује се код нас и сгушћивањем маста обично на $\frac{1}{3}$. На тај начин добије се добро и ликерно вино, које када остари, не показује да је настало помоћу умјетне тоpline.

У колико се десертних вина производи мањкају подаци да се количину и приближно установи.

Коњак производе творнице ликера, а у своје вријеме производило га се више, али никад ни толико, колико је за домаћу порабу потребито. Док трају данашње цијене вина и скупоћа радње, продукција се свакако не ће повисити.

Производња ракије ко мовице или дропуље изнаша којих 15—20.000 хл. Производи се и љековита ракија трава-рица, већином за кућне потребе.

БОЛЕСТИ И ШТЕТОЧИНЕ НА ЛОЗИ

Приморје наше засебно је виноградарско подручје и по врстима лола и по типовима вина, а засебно је и по болестима

и штетницима. Из Америке импортиране болести Пероноспора и *Oidium* јављају се код нас као и другдје. Обрана од њих постала је редовити виноградарски посао. Уз те двије задаје скрби и болест гњиложила (*Rosellinia necatrix*) и разне друге гљивице плијесни и гњилоће, затим болест гаравац (*Anthraco-posa*). Има и случајева бијелог палца (*White rot*), плијесни (*Penicelium*) па чадавица (*Fumago*) у друштву са медићем (*Dactilopius* и *Coccus vitis*). Има и физиолошких болести као метлаш (*Court poue*), губа (*Roncet*), жутица (*Clorosa*) и црљеничина (*Rougeot*.)

Од штеточина најтежи је црв грожђа (*Polychrosis botrana*), шкоровача (*Othiorchyncus corruptor* и *alutaceus*) завијач (*Rhynchites betuleti*), писар (*Eumolpus vitis*), виноградски хрушт (*Pentodon punctatus*) и златун (*Anomola vitis*).

Спорадично и ријетко јављају се и неке гусјенице (*Sphinx Agrostis*) и т. д.

Обрана проти штетницима није систематска па често пута буде доста штете. Ја рачунам, да што болести што штетници годишње умање приход за 5—10 посто, а то је много.

ТРГОВИНА ВИНОМ

За доба живахног извоза нашега вина у Француску, тражило се је занајвише тешка црна вина за крижање или сљубљивање. На тој основи била је удешена и каснија наша винска трговина, па се некако било увријежило увјерење, да се у Далмацији мора посветити сва скрб производњи вина за сљубљивање. Није било састанка виноградара и заниманих винских трговаца, да се не би ту тврдњу поновило. Предалеко бих зашао да цртам фазе измењивања и попуњавања тога становишта. Чињеница је, да се све више јављају гласови, да ми овђе морамо приређивати вина за изравни конзум, онако како га потрошач жели. Према тому начелу поступали су Вишани дјелимично Бољани и Велалучани и неки крајеви на Пељешцу па за доба најтежих криза нису ту кризу осјећали тако тешко као други крајеви Далмације.

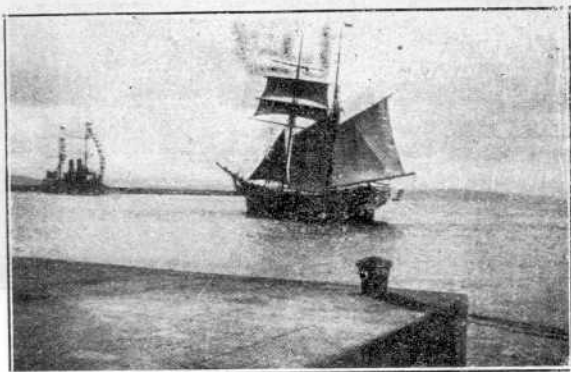
Основа винске трговине била су, и данас су још црна вина. Бијелих вина производило се је мало, ну како се промјеном трговинских прилика скоро сав промет вином врши унутар наше државе, већа је потреба од бијелих него од црних вина. Виноградари воде о томе рачуна и садашњи

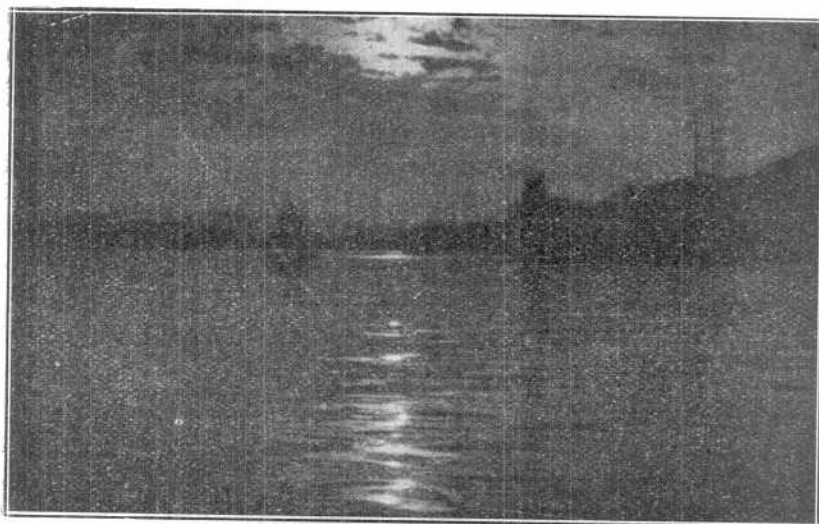
размјер између бијелих и црних врсти лозе ускоро ће се измјенити и бијелог ће вина бити произвађано више него данас. Како ће далеко ићи та повишица, тешко је унапред одредити, јер су ту и прилике које захтјевају прављење црних вина. Предпоставка за прављење бијелих столних вина је нешто напредније винарство, а ми како је већ спријед а истакнуто у том правцу храмљемо и ако не свуда, али ипак храмљемо. Потреба ће и ту учинити своје. Дође ли до повољних трговачких уговора са сјеверним државама, које су прије биле упућене на увоз нашега црнога вина, стално је, да ће течајем времена наша црна вина опет бити тражена и цијењена. Истина је, да ћемо се на сјеверним тржиштима сукобити са већ упућеном трговином из Италије, Француске и Шпањолске и баш ради тога треба повољним уговорима омогућити и осигурати извоз нашега вина у те државе. Док се то не получи наравно је, да ћемо производњу морати удешавати према приликама, е да нам виноградарство не настрада.

Наша винска трговина посљедних је 7 година претурила много потешкоћа. Пријашње извозничке фирме махом су посао обуставиле или се тим послом баве у врло опрезној мјери, јер неће и немогу да ризикују. Појавиле су се и некоје нове фирме, али добрим дијелом фирме без трг. традиције, па и ако ризикују, и ако су пуни жеље да раде, ипак нема оног пријашњег пословања, јер су превозне потешкоће биле велике због чега је Далмација пуно трпила. Треба имати на уму и то, да сви препродавачи нису баш одвише савјесни, па под именом далм. вина потрошач добије којекакви бућкуриш, што трговини пуно смета, јер као што је добра чаша вина најбољи трговачки путник и препорука за дотично вино, тако је лоша чаша вина у стању да трговину знатно оштети, дапаче онемогући. Строга контрола над продајницама помогла би у велике и без двојбе повисила конзум.

Будућа трговина са далм. вином биће повољнија у толико што ће се збогведеног споја жељезницом преко Лије извести један дио производа у грожђу, један дио у мошту. Сад како било да било, Далмација ће и унапред бити једини наш крај, који производи вина јужнога типа у већим количинама, и оправдан је захтјев прама осталој браћи, да своју односну потребу у квантитету и квалитету као за нормалних а још више за абнормалних година намирују код нас, помажућ

тако наше настојање и јачајући нас тиме материјално, е да се материјално јачи, лакше супротставимо прикривеним жељизама са извјесне стране и да удовољимо потпуно дужности будне страже на нашем Јадрану.

Sa Jadrana

Čabarski:

EKONOMSKI I MARITIMNI PROBLEMI SEVERNOG JADRANA

Vrlo smo često imali prilike i slušati i čitati o „velikom“, „silnom“, „neiscrpnom“ i t. d. bogastvu naše otačbine. Vazda skoro, kad se tako piše i govori o bogastvima naše otačbine, misli se na pregledne šume i prašume naše Bosne, Slavonije, Šumadije, Slovenije i Gorskog Kotara, na beskrajne žitorodne ravnice naše Mačve, Slavonije, Bačke i Banata i na rudno blago mnogih krajeva prostrane nam domovine. Dakle, vidniji vide još i veliku ekonomsku prednost u položaju naše zemlje. Oni vide još i veliku ekonomsku prednost u položaju njezinom na pragu između Istoka i Zapada i na smeštaju uz Dunav, taj važan vodeni put srednje Evrope. Sva su ta i još mnoga druga nepominjana bogastva nesumnjivo neporeciva. Njihova spoznaja jača i jačati će ljubav za našu lepu, bogatu i prostranu domovinu i buditi svest našoj snazi. Zato hvala narodnom jedinstvu, jer rasparčani, mali smo, siromašni i slabi.

Naše severno Jadransko primorje krševit je i siromašan kraj, bez gustih šuma bez žitorodnih polja i bogatih rudokopa. Ali to naše severno Primorje ima jedan napose sretan smeštaj uz

izvor nazvećeg i neiscrpnog, a najredje spominjanog bogastva naše otačbine, uz naše more, i to uz onaj ponajvažniji dio našeg Jadranskoga mora, gde ono najdublje zadire u kopno. Zato je od valjkada ovaj naš kraj živio u zavidnom blagostanju samo od mora i pomorstva i zato su se na našem severnom Jadranu Trst i Rijeka mogle razviti do najprometnijih luka u čitavom Jadranskome moru i Mediteranu. Nesumnjivo je tome pripomogla dobrano i brižna skrb ambicioznih Austrijanaca i Mađara, ali kad se radi o dobru jednog celog kraja, o boljitku cele nacije i prestižu države, tad nikakva skrb i nikakve žrtve ne mogu biti prevelike.

U ono viteško doba pomorstva, kad su morima plovili ponosni jedrenjaci napetih jedara i kad je svaki mornar, a napose kapetan bio udivljenja vredan junak, blagostanje je cvalo u ovom našem kraju. Brodarstvo je u severnom Jadranu bilo vrlo lepo razvijeno, a uz brodarstvo i brodogradnja. Nije ovde bilo ni stranih inženjera ni stranog kapitala, pa ipak su se na brojnim brodogradilištima u severnom Jadranu izgradjivali velebni „Barki“, „Brigi“ i „Navi“, na kojima su naši predji prokrstarili sva mora ovog sveta i stekli slavu kao jedni od najsposobnijih i najodvažnijih pomoraca sveta. Vitki i visoki jarbol tih brodova sa brojnim križevima i napetim iedrima, kako ih danas gledamo još samo na slikama, zamalo te ne izazivlju u nama žaljenje za idealnom onom plovitbom, kad je kapetan u istinu bio gospodarom najsilnijih elemenata i kad je mnogi put znao svojim umećem i hrabrošću odhrvati se i najdivljem besu njihovom. I dok nam pojave današnjih tudjih transoceanskih kolosa ulivaju divljenje, ne možemo se oteti žalosti pri pomisli na veliku pomorsku prošlost našeg kraja, koji se je prvoklasnim brodovima mogao takmiti sa mnogim i bogatijim, većim i starijim pomorskim narodima. Retko bismo u našem severnom Jadranskom primorju mogli sresti starijeg čoveka koji nije bio pomorac, ili naći obitelj, u kojoj se po više muškaraca nije posvetilo časnom i uglednom pomorskom zvanju. Da ne spominjem naše gradove, sigurno nema ni sela na našem primorskom žalu, koje ne bi imalo brodovlasnika sa bar po nekoliko ovećih brodova. Primorci nisu prezali pred gorčinom pomorskog života i njegovim opasnostima, pa je u ovom našem kraju bilo i zadovoljstva i sreće i blagostanja. Brodovlasnici su stekli lep imetak, kojim su sazdali lepe i udobne domove i gradili sveudilj nove i sve veće jedrenjake.

Još je starim našim pomorcima živo u pameti doba sedamdesetih godina prošlog stoljeća, kad je izum parnog pogona i njegovom

aplikacijom na brodove nastala kriza jedrenjaka. Rapidni razvitak parobrodarstva zatekao je naše brodovlasnike. Još prije nego su se mogli snaći i sprijateljiti tim kolosalnim napretkom tehnike, istisnuli su brži i sigurniji parobrodi jedrenjake, koji su ležali besposleni u lukama i gnjili, da im konačna vrednost padne dotle, da su se prodavali „po klaftu“ — kao drvo za gorivo. Crna beda pritisla je tada ovaj kraj. Na hiljade pomoraca ostalo je bez zarade, na stotine do tada još bogatih kapetana i brodovlasnika palo je na prosjački štap. Propali jedrenjaci nisu se mogli nadomestiti skupljim paroplovima, jer su propali kapitali, a tada se nadala dobra prilika strancima, da svoje kapitale investiraju u sigurno i obilno rentabilno parobrodarstvo. Nacijonalno svestan element ovog kraja uza svu svoju bedu prekim je okom i teškim srcem posmatrao tu penetraciju nepoćudnih i neprijatnih stranaca na naše more, premda je opet postepeno mogao da se vrati moru, radu i blagostanju i ako ne više sa onom predanošću i onim veseljem, kao na svojim brodovima.

Važan položaj naših severo-jadranskih luka Trsta i Rijeke i ogromna nacionalno-ekonomska važnost i samo jedne od tih luka za našu ujedinjenu otačbinu, pontencirala je bojazan neprijateljskog suseda u naše ubrzno osnaženje; a njegovo nastojanje da nas oslabi nije se moglo manifestovati bolje, no što smo to vidjeli u njegovim prezanjima, da nam otme jedinu dobro izgradjenu i normalnim kolosecima vezanu riječku luku. Jasno je, da je Rijeka sa svojim normalnim kolosecima Zagreb-Pešta i Maribor-Beč predstavljala za nas jednu neprocenjivu vrednost koji za transitnu trgovinu toli i za potrebe našeg kraja i naše države, ali ujedno i krajnu opasnost i skoro posvemašnju propast Trstu, odnosno talijanskim lukama na severnom Jadranu. Teško mi osećamo taj gubitak.

U Trstu i Rijeci bila su sedišta najvećih parobrodarskih društava Austro-ugarske. U tim je parobrodarskim društvima doduše u najvećem delu bio zastupan strani kapital, ali je posada na brodovima bila isključivo naša. Gubitkom tih dvaju velikih severno-jadranskih luka, prešla su skoro sva ta društva pod italijansku upravu, a ta se je ubrzo pobrinula, da naše ljude makne sa parobroda. Opet je na hiljade najvršnjih naših pomoraca ostalo bez hleba i vratilo se svojim kućama, da kukaju u krajnoj bedi. Možemo li sebi zamisliti veću tragiku od one našeg kapetana, tog donedavnog gospodara mora i vetra, kad ga danas srećemo gde na pašu vodi — kozu?! Verujte, da ih ima takvih među onim nacionalnim divovima, koji se nisu hteli odreći svog nacionalnog imena i osećaja i nisu

liteli da plove pod mrskom zastavom neprijatelja. Nisu li zar časnici i slavni u njihovoj bedi?

Razgranjene industrije Rijeke i Trsta, bujan trgovački život u tim gradovima i intenzivan rad u njihovim lukama, davali su nekad obilnog zaposlenje čitavom ovom kraju. Danas naš svet ne može ni pomisliti više na zaposlenje u tim gradovima, a onaj što je tamo bio, morao je seliti. Kod kuće mu u kršnom ovom kraju opstanka nema, pa mora da seli dalje: U Francusku, Ameriku, Australiju. Ta gde već nećeš sresti našeg čoveka? Da beda bude još veća opljačkale su neprijateljske čete naše domaće trgovine i domove, spalile i poništile sve našem svetu, koji već kroz generacije tamo obitava, sve u nastojanju, da ga istrebe. Preplašen i uništen taj naš svet utekao se s ovu stranu granice, da sa braćom deli beda. Gubitkom Rijeke i Trsta izgubilo je kruh na hiljade pomoraca, trgovaca, činovnika, industrijskih i lučkih radnika, kojima kršno i neplodno tlo našeg kraja ne daje uslove životnog opstanka, pa im ne preostaje drugo, već da sele u tudjinu.

Na osakaćenom rubu naše domovine, tamo gde nas odrezana rana najviše boli, ostao nam je Sušak, to nekadanje predgradje Rijeke sa relativno malenom lukom, danas trgovački i pomorski centar severo-jadranskog Primorja. Jasno je, da Sušak ni izdaleka ne može severo-jadranskom Primorju nadomestiti Rijeku, ali on ima podosta uslova za intenzivan rad i mogao bi delovati na ublaženje strašne besposlice i bede u ovom kraju, kad bi se njemu posvetila ona pažnja naših merodavnih, koju on po važnosti svog položaja za našu nacionalno-ekonomiju zaslužuje. Medjutim izgleda, kao da se kod nas ne vodi dovoljno računa o „malenkostima“, kao što su beda i besposlica u ovom kraju s jedne, a ono nekoliko stotine vagona robe — i to baš jugoslovenske robe — s druge strane, koja se dnevno izvaža i uvažava preko Rijeke, dok sušačka luka — napose u poslednje doba — zjaji prazninom. Na Delti i Brajdici, gde je još do nedavna bio iskorišćen svaki kvadratni metar zemljišta naslagana drva spremnog za eksport, zapaža se već danas podosta neugodna praznina. Ono nekoliko omanjih skladišta u samoj luci, zjape bez krova kao „Propali dvori“. Ogromna livnica i toplonica metala na Turnjiću već je pred izvesno vreme obustavila posao, a mnogobrojna zdanja tog poduzeća predana su na milost i nemilost zubu vremena. Velika tvornica papira kod „Danskih vrata“, jedna od najvećih i najstarijih te vrsti u našoj državi, morala je nedavno otpustiti veći dio radništva, jer nema zaposlenja . . . (a naša monopolska uprava namiruje potrebe u inostranstvu) . . . U toj skrajnoj

Na Jadranu

bedi jedina su još uteha ono par parobrodarskih društava, u koja ovaj kraj još polaže svu nadu i koja su bar retkim uteha u ovoj teškoj besposlici i bedi.

Kostrena, Sv. Lucija i Barbara uz more, a Draga, Sv. Kuzam, Škrljevo, Krasica, Prapunik i Hreljin u bližem podgorju bela su i lepa seoca, u kojima su domovi nekadašnjih brodovlasnika i kaptana, te vrsnih i odvažnih mornara. Žitelji su tih sela od davnine bili upućeni na more, a nakon već pomenute krize jedrenjska na susednu Rijeku ili Trst, gde su opet nalazili zarade bilo na parobrodima, lučkim radovima, industriji ili trgovini. Svega toga danas nema, sa svih su tih mesta oni oterani. Kod kuće im opstanka nema i oni sele, ne pitajući kuda. Uvereni su, da na gore nigde na svetu naići neće.

U lepoj morskoj uvali, na čijoj strmoj severnoj strani brojne „rebr“ svedoče najbolje divovske al jalove napore čoveka ovog krša oko melioracije svog kamenog zemljišta, amfiteatralno se podiže drevni grad Bakar. To je grad velike trgovačke i pomorske prošlosti, svetlih tradicija, sposobnih i ambicioznih ljudi i bedne sadašnjice. Sniva o velikoj svojoj prošlosti, teži se obećanjima u teškoj sadašnjici i čeka već davno projektovanu i započetu željezničku prugu, da onda kao izvrsno zaklonjena naravna luka, ali bez većih dimenzija, uzmogne odteretiti već i suviše odtarećeni susedni Sušak. Tu se započelo sa raznim industrijama, od kojih se ni jedna

nije mogla bolje razviti. U blizini je nadjeno bilo tupine, pa je tu podignuta bila velika tvornica cementa — čitav zaseban gradić — koga su ruševine tu još samo za bolnu uspomenu. Naslaga tupine bila je neznatna i već za par godina iscrpljena.

Na samom ulazu u bakarski zaliv, beli se ubava Kraljevica, znamenita poglavito sa svog modernog brodogradilišta, a obljubljena i kao ljetovalište. To je brodogradilište najveće i najmodernije u našoj državi, a izgradjeno je još pre rata po mađarskoj formi Ganz & Co. Danubius iz Budimpešte, prvenstveno za svrhe austrijske ratne mornarice. Po oslobodjenju preкупljeno je to brodogradilište po novoosnovanim „Jugoslovenskim brodogradilištima d. d.“ u t. i svrhu našim kapitalom sa sedištem na Sušaku. Kako naša država kao da i ne misli na izgradnju ratne mornarice, koja nam je za obranu divne naše obale nužna bar kao i bilo koji drugi rod oružja, a jer su privatni brodovlasnici većinom upućeni na svoje stare brodograditelje i veze, koji se danas nalaze u inozemstvu, to ovo naše najveće i najmodernije brodogradilište već kroz godine proživljuje jednu tešku krizu. Dok je ono prije i za vreme rata moglo zaposliti na hiljade radnika i činovnika, danas nalazi u tom poduzeću zaposlenja tek par stotina radnika. Pa i tih par stotina opskrbljenih obitelji velika je uteha u crnoj bedi ovog kraja.

Pitoma seoca što se steru rajskim Vinodolom i bližim podgorjem pa dalje uz Velebit, bave se u glavnom opet — selenjem. Ponešto je bolje uz more od Kraljevice do Novog, gdje je znatan u ljetnoj sezoni promet stranaca. Tu je naša Rivijera sa svojim centrom, rajskom Crikvenicom i ubavim Selcem, ljetnom rezidencom našeg mladog kraljevića, a na susjednom Krku Baška i Malinska, pa dalje Rab. Divan je to jedan od Boga i Prirode krasotama obilno obdaren kraj, koji ima sve uvete, da našom ljubavi i skrbi postane jednim od najlepših kutića na svetu. Domaća je flora ovde vidljivo bujnija, a kraj blage mediteranske klime predobro tu uspevaju i svakovrsne paome, agave i mnogi drugi egzotični egzemplari čudesne tropske flore.

Meteorološke su prilike na našoj Rivijeri odlične. Bura, koja se i usred leta katkada ruši niz kamene gudure Velebita takvom snagom, kao da sve hoće da poništi, ko iz nekog respekta pošteduje našu Rivijeru, da se onda u drugim sektorima gornjeg Jadrana — napose kod Trsta — opet osili do najveće vehemencije. Nekad je u samu našu Crikvenicu dolazilo u sezoni više gostova, no danas u sva mesta gornje-Jadranske Rivijere. Posleratna neorientiranost, slaba organizacija, nedovoljna reklama, nebriga drž. vlasti, sve je

to skrivilo, da je posle rata frekvencija stranaca na našoj Rivijeri spala na minimum. Velika je i konkurencija susedne italijanske Rivijere. Ipak možemo sa radošću konstatovati, da poslednjih godina promet stranaca na našoj Rivijeri konstantno raste, a boljom organizacijom, većom skrbi i korisnom saradnjom svih zainteresovanih i onih, kojima je na srcu dobro ovog kraja, postići će se naskoro te će naša Rivijera u redu svetskih Rivijera dobiti ono mesto, koje je po njenim prirodnim krasotama i svim drugim uslovima ide, te biti izvor blagostanja, korist i ponos domovine.

Uskočki grad Senj, uz koga su povezane ponajlepše stranice junačke pomorske historije našeg naroda u vekovnim borbama za slobodu sa dušmanima našeg roda, snatri podno Velebita o minuljoj svojoj slavi i blagostanju. Dok su ceste čoveku bile glavno prometno sredstvo, bio je Senj jedna od najglavnijih luka severnog Jadrana. Njegovu je ulogu kasnije preuzela Rijeka, koja se nekad i zvala „Senjska Rijeka“. Danas Senj prometuje nešto drva iz velebitskih šuma koje su daleko od željeznice, ima nekoliko omanjih industrija i posreduje trgovinu sa onim krajevima obližnje Like, koji su još uvijek bliži Senju no željeznici. Kraj od Senja podno Velebita do dalmatinske granice nedvojbeno je jedan od najsiromašnijih ne samo u severno-jadranskom Primorju, već u celjoj našoj državi. Malo obradive zemlje, slabo stočarstvo i ribarstvo, sili taj svet da ili seli, ili — prosi.

Ribolov u pojedinim sektorima severnog Jadrana nije neobilan i mogao bi biti jedna stalna i unosna grana privrede, kad bi bio bolje organizovan. Napose u vreme letne sezone, kad ovde boravi na hiljade stranaca i kad je ribolov najobilniji, moglo bi se ribarenje lepo rentirati. Kraj slabe organizacije imaju od ribolova koristi samo neki finacijalno jači i inteligentniji pojedinci, dok se drugima ribarenje slabo isplaćuje, jer se ribare, baš usled njihove neorganizovanosti, izrabljuju gde se samo može. Najgore su pako izrabljivani od pojedinih stranih posrednika, koji od njih kupuju ribu u bescenje, da je onda prodaju u Italiju.

Bedna je ova slika severno-jadranskog Primorja, što sam je izložio. U zbilji je ekonomsko stanje ovog kraja još mizernije i teško ga je pravo ocrtati. Ta je očajna beda našla već mnogo odjeka u brojnim novinskim člancima i intervencijama kod merodavnih, da uvide već jednom očajno njegovo stanje i porade na sanaciji tih prilika. Nov udarac, došao je u formi nove željezničke tarife, po konvenciji sa Italijom i nerazumevanju odgovornih. Naše

nastojanje mora ići za tim, da ojačamo promet u našim lukama na štetu inostranih. Naše dalmatinske luke valja da razumnom tarifalnom politikom pogodujemo u konkurenci sa Trstom, a u koliko je moguće. Sušak u konkurenci sa Rijekom. Proporcionalno prema udaljenosti jednakim tarifama treba pustiti u našim lukama onaj promet, koji iz njihovog zaledja prirodno k njima gravitira, a specijalnim tarifnim refakcijama na pojedine artikle navraćati u naše luke takvu robu, koja se dosada služi isključivo skoro stranim lukama na Jadranu, a upućena je u našu državu, odnosno iz nje.

U traženju rešenja onih teških problema, kako da se severno-jadranskom Primorju vrati bar kakav-takav vitalitet, istakla su se i mišljenja o industrijalizaciji ovog kraja. Držim, da severno-jadransko Primorje nema dovoljno uslova, ma i samo za opstanak, a nek-moli razvitak druge koje industrije do li one, koja bi naš primorski svet opet upućivala u glavnom moru i pomorstvu. Za prosperitet svake industrije potrebni su izvesni uslovi, a dizati takva industrijalna poduzeća u ovom kraju, koja tih neophodnih uslova za prosperitet nemaju, značilo bi zasadići tropsku biljku u ledenom kraju. Za svaku industriju potreban je u prvom redu jeftin pogon; u pomanjkanju vodenih snaga za jeftinu elektrifikaciju, industriji u gornjem Primorju manjkao bi već taj bitni uslov. Važan je dalje uslov izravnina, jeftina i brza doprema sirovina i takva otprema tvorina; Primorju našem fale za to željeznice, luke, pa i — ceste. Industriji je za pojedine njezine grane neophodno nužno stručno radništvo, a jer Primorje takvog i nema, moralo bi se ono importirati. Najžalosnije bi u tome bilo, što bismo morali importirati strance, jer na stručnom personalu za pojedine industrijske grane oskudevamo u opšte u našoj državi. Dakle ni u tom pogledu ne bi našem svetu mnogo pomognuto bilo, sve kad bi ideja o industrijalizaciji i mogla biti ostvarena. Od bitne je dalje važnosti za svaku industriju, da po mogućnosti iz neposredne svoje blizine može crpsti sirovine za preradbu. Zato se pilane dižu u šumama, ogromni mlinovi u žitorodnim ravninama, talione i livnice u blizini rudokopa i t. d. Iznimke su tome samo veoma stare industrije, koje su se vremenom mogle razviti i do najogromnijih samo jeftinom dobavom sirovina iz kolonija (engleska industrija).

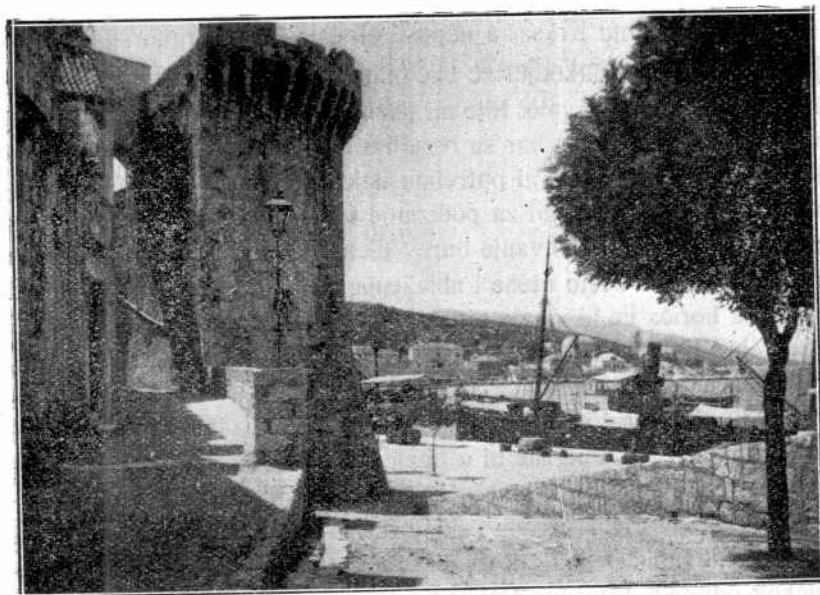
Tamo, gde je u Primorju bilo uslova za kakvu industriju, tu ni preduzeće nije izostalo. Tako imamo u okolici Splita brojne i velike tvornice cementa (Split, Sućurac, Omiš i t. d.), koje izgrađuju prvoklasan cement, poznat sa izvrsne kvalitete već u čitavom svetu.

Neiscrpive naslage cementnih sirovina u tom kraju zalog su, da će cementna industrija tamo ne samo uspevati kakva je danas, već se još i razviti. Pred kojih dvadesetak godina bila je podignuta u Bakru tvornica cementa u velikom stilu, jer je i tamo bilo pronađeno tu-pine za proizvodnju cementa. Međutim je taj materijal već nakon par godišnjeg delovanja rečene tvornice bio iscrpljen, pa je tvornica bila primorana da obustavi rad. Brodna i velika zdanja te tvornice mogu danas još samo poslužiti kao — skladišta drva. Slični slučaj imamo i sa već pomenutom tvornicom „Plumbum“ kod Sušaka.

Teška ekonomska kriza, koju proživljuje severno-jadransko Primorje, može se dakle rešiti samo promicanjem brodarstva, brodogradnje i ribarstva, te promicanjem prometa stranaca u onim mestima naše Rivijere, koja su Bog i Priroda obdarili svim uslovima, da se takine sa najlepšim i najobljubljenijim primorskim kupalištima svetskog glasa.

Privatni kapitali, koji bi uloženi bili u naša parobrodarska društva, uvek bi se bolje rentirali no u mnogokojem drugom poduzeću, jer pomorski su putevi bezbrojni i nikad neće opusteti. Nemamo još niti jednog prekoceanskog parobrodarskog preduzeća za putnički promet sa Ncvim svetom. Za rentabilnost prekoceanskog putničkog prometa dosta je pogledati statistike naše emigracije baš onih zemalja, iz kojih svet ponajviše seli u prekoceanske zemlje. Primorju ne fali inicijative za rentabilne i preko nužne pomorske investicije, ali mu fali kapitala, da kupi potrebne parobrode i time nacionalizuje ovu velevažnu i obilno-rentabilnu granu pomorske privrede, od koje strana društva crpe ogromne koristi.

U Zurkovu imamo jedno manje, a u Kraljevici već spomenuto najveće i najmodernije brodogradilište u našoj državi. Mnogo je već puta dokazana bila velika solidnost tih naših brodogradilišta i njihova sposobnost konkurencije inostranim preduzećima te vrsti, pa je potrebno, da se naš kapital zainteresuje za to preduzeće, naši brodovlasnici da mu posvete više pažnje, a državna vlast, kojoj je ovo preduzeće već i do sada bilo od nedoglednih koristi, valja da mu posveti naročitu pažnju, da ga posmatra kao problem za sebe, koji ne smije da čeka na zavlčenje, ako ne ćemo, da u dogledno doba i u gradnji i opravcima naših ratnih jedinica budemo ovisni o onom inostranstvu od koga da se odbranimo, nužna nam je ta ratna mornarica. Budu li svi ti faktori shvatili ispravno veliku važnost tih naših brodogradilišta, raspoloživi će naši kapitali — a napose oni naših brodovlasnika — u našoj brodograditeljnoj industriji

Korčula, u luci

naći unosnog placementa. Kamo sreće, kad bi se uz povećano brodogradilište u Kraljivici mogla podići i moderna tvornica strojeva, pa kad bismo i izgradnju i potpunu montažu novogradjenih parobroda mogli obavljati sami, nezavisno od inostranstva. U takvom poduzeću — mimo toga što bi uspeh bio neminovan — našlo bi zarade ne stotine, već hiljade Primoraca, a nacionalno-ekonomska važnost ovakovog od inostranstva potpuno emancipovanog preduzeća bila bi nedogledna.

Ribolov moglo bi se u severno-jadranskom Primorju dobrom organizacijom i nevelikim investicijama dovesti do daleko većeg rentabiliteta, nego je to danas. Umesto prodavanja naše ribe u besćenje italijanskim prekupcima, koji je ili prodaju dalje ili šalju u tvornice, mogla bi se kod nas dići — i ako ne u velikom opsegu — industrija konzerviranja i sušenje ribe. Boljom organizacijom dala bi se postići i unosnija i obilnija prodja u našim gradovima i selima u unutrašnjosti. Danas vidimo, da dok u Primorju možemo ribu dobiti od 4.10 Din., u Zagrebu je plaćaju od 40-100 Din! Isključeno je, da troškovi transporta poskupljuju tu ribu za deset puta. Smišljenom organizacijom dale bi se postići daleko niže cene, a uz to daleko veća prodja. Mnogo od one ribe, koju naši ribari uz besćenje prodaju na Rijeci, moglo bi se uz daleko veći probitak prodati u Gotskom Kotaru, Ogulinu, Karlovcu i Zagrebu.

O pošumljenju Krasa, a napose okoline naših primorskih kupališta i ljetovališta, takodjer se već mnogo pisalo i govorilo, a osobito se mnogo obećavalo. Nije mi poznato, dali se je u tom pogledu već štogod i poduzelo, bar su rezultati tog nastojanja u okolini Sušaka — nevidljivi. Nije ni potrebno isticati, koliko bi pošumljenje našeg krasa korisno bilo za podizanje prometa stranaca na ovoj lepjoj obali, ko i za ublaživanje bure i njenih štetnih posledica. I u tom radu bilo bi bar nešto utehe i ublaženja bede, jer i ako zarada kod sadjenja boriča ne bi mogla biti osobita, to se za taj posao mogu upotrebiti i mlađji članovi obitelji obojeg spola. A i malen pritičak bednima je velika uteha.

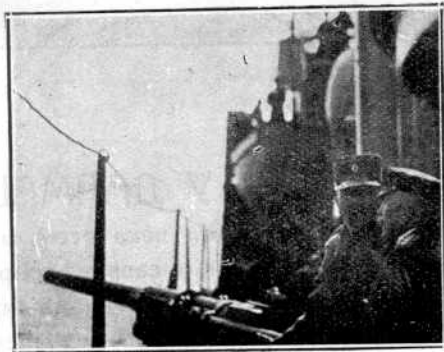
Od industrija i javnih radnja u čijem bi podizanju mogla učestvovati i država, dolazile bi u obzir državne tvornice duhana, izgradnja javnih skladišta u sušačkom pristaništu, izgradnja preko potrebnih kolodvorskih zgrada i skladišta na sušačkoj stanici, izgradnja već davno započetog a tek dvadesetak kilometara dugačkog željezničkog odvojka Vitoševo-Bakar-Kraljevica, lučki radovi u senjskoj luci, koja je usled nečišćenja i nepopravljanja postala u najvećem delu neuporabiva, te uredjenje sušačke luke, u kojoj su takodjer mnogi opravci preko nužni. Kako vidimo, mnogo ima tih potreba, koje su već odavna i po merodavnima konstatovane i koje se već u premnogo navrata obećavalo izvršiti. Tu valja da naši kompetentni požure sa svojim odlukama, jer time rešavaju ne samo važne ekonomske, već i teške socijalne probleme u isto vreme.

Raspoloživi privatni kapitali mogu se na našem moru daleko sigurnije i rentabilnije investirati, no u premnogim riskantnim preduzećima na kraju, koja ili jedva životare ili su već morala likvidirati, progutavši nemalo narodnog imetka. Disponenti takvih kapitala neka svim raspoloživim srestvima pomognu i porade na ponovnom procvatu — u prvom redu našeg brodarstva i brodogradnje. Time neće samo spasiti naše kršno, pošteno i ponosno Primorje, već i probiti vrelo, iz kojega će ugled, bogastvo i snagu crpsti čitava naša jugoslovenska otačbina.

More je kroz vekove Primorcu bilo livada na kojoj je kosio, polje na kome je žnjeo, šuma u kojoj je sekao. U pojedinim epohama bilo je i rudnik, iz kog je pomorac suho zlato crpao. Odatle lepa i udobna zdanja u našem Primorju koja čine, da svako naše seoce liči malom gradiću.

More je pesma naše prošlosti, uteha naše sadašnjice i vera i nada naše budućnosti. Ta spoznaja valja da oživi u duši svakog Jugo-

slovena u svim krajevima prostrane, bogate i ljubljene otačbine, a da se to što skorije zbude, moramo je gajiti i njegovati kod nas, na ovom kamenom pragu domovine, da je odavle presadimo širom cele otačbine. Pa kada jednom spoznaja o lepoti, važnosti i bogastvu našeg, mora, ponos za najslavnije stranice naše historije ispisane na tom moru i vera, da je moć, veličina i ugled naše nacije i države na tom moru, perožme ceo naš narod, tad će zavijoriti zastave naše nacije i na onim najvećim parobrodima. Opet će naši pomorci pronositi svetom slavu naše nacije, opet će e vraćati u domovinu sa darovima i zlatom, opet će veselo odzvanjati čekići sa naših brodogradilišta, dizati će se nova lepa zdanja, vraćati se domovima hiljade naših emigranata; umesto teških uzdisaja i bednih tužaljki oriti će opet pesma radosti našom pustoši.

Сплит, Задружни Савез

Франо Иванишевић:

ЗАДРУГАРСТВО У ДАЛМАЦИЈИ

У другој половини прошлога века осећала се у Далмацији велика оскудица новца. То је сасвим природно у земљи без индустрије, а која је упућена на веома мршаву пољопривреду због лапорастог мршаваог тла. Једна сушна неродна летина, један застој у продаји пољских плодина баца земљу у тешке дугове. Такове неродне летине нису на жалост ретке на голем кршу далматинскога приморја. Последица је овога скупа камата, лихварење.

Услед таквих неродица земљорадник не само да није могао отплаћивати зајмове на становите рокове, него није могао испуњати ни камате, које су биле доста високе, те би се кроз неколико година са прираслим каматама подвостручила свота дуговања, и неустрпљиви веровник бацао је земљу и кућу дужника на бубањ. Било је завладало доба грозног харачења лихвом. Мајсторско перо Ива Чипика и д-р Филипа Магужића вешто је описало „пауке“ крвопије каматнике некојих загорских предела у Далмацији. Овим се може лако

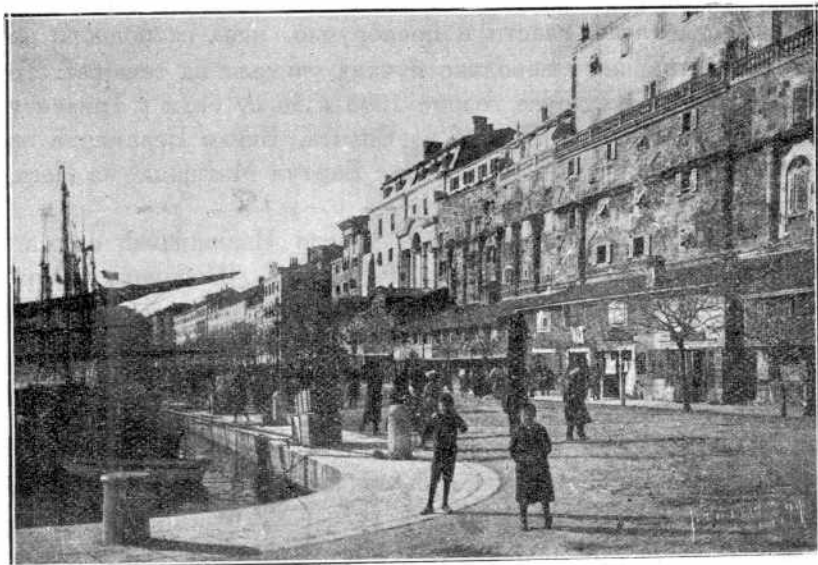
протумачити, како су малени трговци са лихварењем на кожи сеоскога пучанства постали у мало времена велике газде, поседници кућа, земаља и вересија у више села. Овим се тумачи и друга појава, да је у раздобљу од год. 1870—1900 највише иселило света из Далмације, јер је безкућника нужда гонила да тражи зараде вани и заслужи новца, како ће своју задужену имовину откупити. Доста је тому дала повода и злокобна „винска клаузола“ у трговачком уговору с Италијом (1891—1903), којом је вино — главни производ Далмације — било жртвовано увозу талијанскога вина. Услед харања филоксере у Француској (год. 1880—1890) далматинско је вино било нашло велико тржиште у Марсељу, јер је својом садржином изврсно одговарало за крижање. У тој доби виноградарство је било узело велика маха; али са надошлом клаузолном, са повом болести пероноспером и филоксером, та је привредна грана сасвим малаксала, народно господарство спало на танке гране, оскудица се новца све то више осећала, а камата све то јаче харала.

Нетом је год. 1874 народна странка дошла до већине у далматинском сабору, мислило се како да се овоме злу доскочи. Одлучило се засновати „Земљишно-вересијски Завод“ који ће на дуге оброке уз врло повољан каматњак издавати зајмове са хипотекарним залогом земљишта. Врло је било лако замислити али веома тешко провести ову мисао у дело, јер за Далмацију још не бијаше проведен судбени земљишник. За уређење катаста, земљишника нашло се силних потешкоћа. У 120 година, што је Далмација стајала под управом Аустрије, само два пута је обављен преглед катаста; први пут год. 1823—1829, други пут 1873—1879, дочим је основање земљишника (грунтовнице) уведено тек законом 10. фебруара 1881. Прама тому деловање вересијског завода започело је стопрв у год. 1898 и трајало је до год. 1924, када је преузет у састав Државне Хипотекарне Банке као Главни Филијал за Далмацију. Кроз ово време удељено је 4879 зајмова у износу Дин. 10,099.600, а то понајвише за одуживање, обнову пољопривреде у селима и за грађу кућа у варошима. Услови су били сасма повољни: рокови дуги од 37.5 година = 75 семестара, интерес 4.5 од сто. — Дотични новац добивао је завод од својих изданих и распроданих заложница, које су ради солидности завода, уживале на новчаном тржишту веома добру цену.

И ако је земљишно-вересијски завод знатно допринео да се смањи лихварење у Далмацији, ипак по својем саставу хипотекарног осигурања зајмова, није могао бити приступачан ширим слојевима пучанства. Хипотекарни поступак усвојен је катастом поседа и пореза, израчупавањем чиста прихода, уређајем власништва кроз земљишне књиге у суду, а све ово скопчано је са дангубом и трошком, што се није исплаћивало за малене своте, које обично придижу наши сељаци. Требало је наћи други подеснији начин и тај се нашао у малим „сеоским благајнама“ по саставу Рајфаизена у Немачкој.

Виљем Рајфаизен, отац немачког задругарства, већ је другом половином прошлога века био отворио пут овим зајмовним установама, које су нашле добра успеха у свим културни државама. Код ових више вреди особни морални него реални хипотекарни кредит. Преко славенске браће Чеха и Словенаца оне су допрле у Хрватску и Славонију, одатле у Далмацију. У северној Италији и јужном Тиролу било је приређено више течајева изложба и конгреса за пропаганду ових задруга одакле је такођер и далматинско задругарство делимично примило побуде. На управи пољоделског отсека у Задрубно је надзорник Иван Зоти, родом из Истре, који је дошао из Тридента јужног Тирола и у својој књизи „Основа дјеловања за промицање господарства у Далмацији“, год. 1897, у посебном чланку „Сеоска вересија“ истакао је важност и потребу Рајфаизенових задруга. Ово је била прва побуда са службенога места да се уведу у Далмацију задруге ове врсти. Ово напомињемо, јер је и прије постојало неколико задруга по другој саставу. Са законом 9 априла 1873 били су постављени први темељи задругарству у тадањој Аустро-Угарској монархији. Одмах након прогласа овога закона почеле су ницати разне задруге у Далмацији: уљарска у Маркарској, спужарска и кораљска у Задру, пчеларска у Шолти, зајмовна и штедовна у Филипјакову и. т. д. све до год. 1894, када се одмерио други правац овим установама.

Те године одветник и народни посланик д-р Срећко Караман обелоданио је на талијанском па на српско-хрватском језику књижицу „Сеоске благајне“ у којој је приказао основу и дух Рајфаизенова сустава као сасвим подесна за наше аграрне и кредитне прилике у Далмацији. Истодобно је издао напутак за школске штедионице сврхом да се деца већ на

Сплит, део обале

школским клупама приуче штедни и тај појам понесу собом у даљњи свој живот. Такове су школске штедионице биле заведене у некојим основним школама града Сплита и околице са добрим успехом. У предграђу Сплита, Варошу и Лучцу биле су засноване две зајмовне благајне по Рајфајсенову саставу, али због неупућености водитеља нису дале жељена успеха. Требало је свакако, да се покретачи поближе упознаду са духом, организацијом и књиговодством ових задруга у земљама где већ послују.

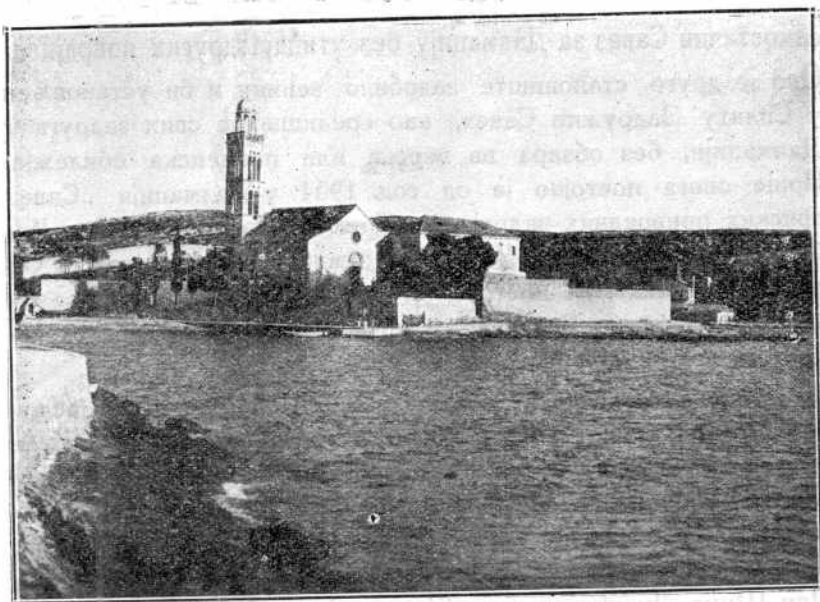
Концем год. 1897 по напутку Земаљског Одбора и намесништва у Задру био је послан писац ових редака у град Тридент јужнога Тирола на течај Рајфајсенових задруга са налогом да точно проучи устројство, дух и манипулацију ових установа, те извести јесу ли подесне за наше сеоско пучанство у Далмацији. Он је (Франо Иванишевић) то учинио у новембру 1897, присуствовао је течају, посетио некоје старије задруге у околици и на повратку задржао се у Млетачкој покрајини да се упозна и са талијанским задругарством. Потпуно се је уверио, да се такове установе могу применити на наше пучанство, које је ведрије умом и поверљивије духом него ли оно северне Италије или јужне Тиролске. Задругарство је природни живот славенског племена. У том смислу он је

известно дотичне власти и препоручио, нека се пошаље на земаљске трошкове неколико пучких учитеља на течајеве. То је следило одмах друге године 1898 када су били у Триденту на течају: Вјекослав Радица из Сплита, Винко Беламарић из Шибеника, Иво Бабић из Задра, Бартул Матијаца из Пага, Марко Врсаловић из Брача.

Кроз ово време покретач Фрапо Иванишевић одржао је неколико јавних предавања (у Сплиту, Шибенику, Муртеру, Биограду на м. и. т. д.), предочио је пучанству велику важност ових установа и потакао народ на удружење. Штампано је год. 1898 и две књижице: „Сеоска благајна“, и „О тежачкој вересији“. Није доста пером и беседом него је требало и делом показати благодат ових задруга за сеоско пучанство. У ту сврху засновао је Иванишевић под конач год. 1898 у својој жупи Јесенице (Пољница) „Пољичку сеоску благајну“, која је започела својим пословањем почетком год. 1899, а која и данас послује. У годишњим извјештајима о пословању, које је штампала ова благајна и у покрајину разашила, налазило се доста побуде и упуте за промицање задруга.

Добра мисао нашла је убрзо добра одазива. У читавој Далмацији у раздобљу 1900—1905 настало је живо занимање за овим покретом; најбољи духови залагали су се за задругарство поузданим уверењем, да ће се оваковим установама сеоско пучанство ослободити лихварства, упутити штедни и рационалном обрађивању земље. Иза Јесеница, Солина, Јањине, Ложишћа, Блата на Корчули, Комиже, Врлике, Шибеника и др. оснивале су се редом сеоске благајне под надзором нарочитог „Промислателног Одбора“ у Сплиту, којему су били чланови главни покретачи задруга. Било је већ провиђено и за течајеве о књиговодству. У мушком препарандију и богословном заводу у Задру увело се редовито подучавање о књиговодству, одакле је сваке године излазило неколико младих свештеника и учитеља упућених у овај посао.

Јачи је замах обухватило задругарство кроз слиједне године, откада је земаљски одбор именован 1902 Марка Врсаловића путујућим учитељем задругарства за Далмацију. Он је приредио опсежни „Приручник за сеоске благајне“ који је садржавао све упуте и законе за вођење ових установа. Сувише он је залазио у поједина села, где су били увети повољни и упућивао народ на удруживање. При концу год. 1903

Хвар, Монастир

било је већ основано до 60 задруга већином на неограничено јамчење по саставу В. Рајфајзена, дочим мањи број на ограничено јамсто по саставу Шулц-Делића. Овај нагли пораст дао је повода Ј. Бервалдиу, да напише и штампа год. 1903 књижицу „Дух сеоских зајмовних благајна прама начелима В. Рајфајзена“ којом је хтео упозорити покретаче, нека буду опрезни у оснивању ових установа, наиме да се оснују само у оним мјестима, где има људи способних за вођење и где су други увети за то прикладни.

Да се овај задругарски покрет постави на прави темељ, промислило се на потребу да се оснује Савез, као матица свих задруга, одакле ће се водити надзор над овим пословањем. Иза дугих договора и преговора са земаљским одборним намјесништвом у Задру, саставио се правилник и под конач год. 1907 би отворен у Сплиту Задружни Савез. — Преговори су дуго трајали, скоро две године. Мнења су била подвојена. Пошто је било у Далмацији већ отприје неколико задруга учлањених код Задружне Звезе у Љубљани, сматрали су некоји сувишним стварати нови Савез него, најпросто све наше задруге припојити Звези у Љубљани. Други су заговарали

самостални Савез за Далмацију без утицаја других покрајина. Ово је друго становиште задобило већину и би установљен у Сплиту Задружни Савез, као средишњица свих задруга у Далмацији, без обзира на верска или племенска обележја. Прије овога постојао је од год. 1904 у Далмацији „Савез српских привредних задруга на Приморју“ са седиштем у Дубровнику, а то посебно за српске земљорадничке задруге. Он данас као такав не постоји, стојио се са главним Савезом српских задруга у Београду, и носи наслов, Подсавеза са седиштем у Книну и Котору.

Задружни Савез у Сплиту започео је својим радом у јесени 1907. У прву управу бирана су ова лица: Предсједник Д-р Иван Маровић, (Сињ) одветник и народни посланик; заменик Дон Франо Иванишевић, (Јесенице) жупник и нар. посланик; чланови: Иво Античевић, опћ. тајник (Омиш), И. М. Мароевић, опћ. начелник (Пучишће), Анте Радић, опћ. начелник (Бол), Дон Шиме Лукић, жупник (Земуник), Ј. Бервалди, жупник (Солин); Дујам Микачић, опћ. тајник (Сплит), Дон Нико Гамулин, жупник (Пучишће), Нико Пушић, порезник (Ниш), Фране Брајевић, трговац (Сплит) — Надзорни одбор: Д-р Иван Булић, Милан Марушић, Д-р Ђуро Негрини, Нико Петрић и фра Анте Гњеч. — Следеће године иступио је из упр. одбора Иво Античевић, јер је именован равнатељем Савеза, коју је службу вршио до год. 1923. — Главним ревизором Задруга био је именован Марко Врсаловић, којему су касније били додељени други помоћници.

Број Задруга постепено је растао. Концем друге године пословања 1909. било је учлањено 148 задруга, пете год. 1912. било их је 197, који се број повисио у год. 1918. до 280 Задруга. Овде је врхунац пораста. За време светскога рата (1914—1918) апровизација се обављала кроз сеоске благотворне и за то је нужда силила, да се оне што више оснују и без обзира јесу ли увети за то повољни. Не само да су се множили чланови, него се опазио и знатан пораст уложака, који је достигао своту од 40 милијона тадањих аустријских круна (10 милијона Дин.).

Назив је овим задругама: штедовне и зајмовне благотворне. У називу је дакле означена и сврха ових установа: промицати штедњу и делити зајмове. О каквој новчаној штедњи у овом правцу није било прије на жалост појма код нашега

сељака. Није имао за то пригоде ни поуке. У устину он је знао своје новчаие претичке чувати у својој дрвеној шкрињци где би грабежљива рука знала више пута ушичарити или пожар уништити, где је стајала мртва главница без икакога интереса. До града или до поштанскога уреда, где се је полагао новац на штедњу, сељаку није згодно доћи нити се то исплаћује за малене своте, које он обично полаже. Сасвим је друкчије и пуно лакше код Штедовне Задруге у селу, где му је приступ омогућен у свако доба, особито благоданом када није запослен у пољу. У овом погледу задругарство је дало велика потицаја на шире слојеве пучанства да се учи штедњи по оној народној беседи: штеди беле паре за црне дане. Потла 15 година пословања Задруге су у Далмацији имале концем год. 1921. пословних удела и причуве Дин. 3,324.871, поверене имовине уложака Дин. 24,381.613. Исте године биле су учлањене код Савеза у Сплиту 252 задруге са укупно 42.122 задругара.

У кредитном погледу сврха се постигла, лихварењу се брзо стало на крај. К тому је много помогао новац изванка. Наша браћа исељена у Америку и Нову Зеландију слала су много новца у америкаским доларима и енглеским фунтима, којима је била тада висока вредност прама нашем новцу. На такав начин многа је наша сеоска сирота откупила куће и земље од каматника, и тиме се морално и материјално спасила. Не само новца него и разних живежних намирница, особито жита за хлеб, те господарских потребштина за поље (сумпор, галицу) набављале су сеоске благајне преко Задружног Савеза у Сплиту за своје чланове и тим их учиниле сасвим неовисне од трговчића спекуланата на селу.

Још је једна важна улога била намењена задругарству у Далмацији: унапређење рационалног господарства у пољопривреди. Наш је сељак по својој нарави конзервативан, патриархалан, држи се оне пучке реченице: плети kotaц ко и отац. И ако је Далмација задњих годнна прилично добро опскрбљена пољопривредном поуком, коју по разним срезовима шири око 20 обилазних учитеља у свим струкама агрономије, ипак је требало да се и задругарство за то заложи те упути сељака, нека свој труд паметније улаже и своје плодове корисније утржи. Год. 1972 стручни учитељ код Савеза Стјепан Булић био је израдио читаву основу за овакав рад, која да

се суставно провела, била би без сумње много допринела унапређењу народног господарства. Особито се обзира имало на неке посебне културе, које се могу назвати специјалитетима Далмације, као уље, вино, бубач, вишња, мирисаве биљке, риба. Био се засновао и рибарски одсек, којему је посебно намењена брига за гојењем и изважањем риба. Жалибоже та се основа није извела, јер је рат год. 1914 наметнуо друго пословање и скренуо Савез на други правац рада.

Надошла је год. 1915 — друга за рата — питање aprovизације, које је било поверено Задружном Савезу у Сплиту за сву Далмацију. Таково трговачко пословање — набаве и продаје — донело је у истину Савезу знатне новчане користи, да је могао проширити свој посед набавом нових зграда и ојачати своју причуву, новим знатним свотама, али му је одузело времена и воље, да се бави културним и пољопривредним унапређивањем својих задруга. И после рата год. 1919 Савез је наставио својим набављачким трговачким пословањем, које није постигло своју сврху. Као централа у Сплиту Савез је засновао своје подружнице у Марибору, Новом Саду и Загребу, које су данас мртва бића; уложио је доста новца у штедионицу у Трсту и Ријечи, које су под стечајем у ликвидацији; судјеловао је овећом свотом у индустријска подuzeћа у Омишу, која нису успела, и данас су на жалост већим делом у рукама туђинаца (Немаца и Француза). Бољен оваквим пословањем спекулативне нарави Савез је имобилизовао своје своте и у помањкању задружних уложака није могао да буде свећ кулантан у својим потражбама текућега новца. Надошла је и друга неприлика, поратна скупоћа, те су пресахнули обилни извори приштедње, тако да је већина задруга, чланица Савеза, била у пасивном текућем рачуну, а само незначитна мањина активна.

Задружни Савез сетио се је, да је скренуо са своје праве колотечине, те узнастојао да се успостави у свој нормални положај. Спасио је већи дио својих дионица уложених у Индустријску заједницу у Омишу, растеретио се пасивних подружница и сеоских некоректних благајна, намакао потребиту количину новца за текуће пословање и тим кренуо стазом првашњега рада. Год. 1920 заснована је у Сплиту „Задружна Банка“, лоја је преузела новчано пословање Савеза. Треба напоменути, да је број задруга био знатно порастао. Год. 1918

било их учлањено код Савеза 280 задруга. Многе од ових биле су јаке квантитативно али квалитативно веома слабе. Требало их је прочистити као кукољ у пшеници. За то је Савез употребио пет ревизора, од којих два правнички оспособљена, те се марљивим прегледањем опазио застој у рачунима и водењу књига, након чега приступило се је операцији и искључило до 30 задруга. Концем год. 1924 било је учлањено код Задружног Савеза у Сплиту 250 задруга, од којих 140 по Раифаисеновом саставу на неограничено јемство, Сулц-Делићевих 14, на ограничено јемство, уљарских 12, рибарских 34, потрошних 27, винарска 1, разних 11. У њима је окупљено око 40.000 задругара. претежно земљорадника. Напредније и постарије задруге саградиле су своје домове у којима је смештена читаоница, позорница за представе и забаве, дворана за скупштине и магаза за робу. Таквих задружних зграда имамо 38 у Далмацији.

Осим вересијског и господарског придицања задругарство је позвано да и културно одгаја народ, да придиже у њему морал, осећај за поштењем, истином и правicom. Подгојити задругара да буде користан члан људске задруге, то је врховно начело задругарства. Уз новац и тјелесну храну што набавља Савез својим чланицама, треба да придода и душевне хране. У ту сврху био је год. 1907. покренут лист „Задругар“ који и данас излази као гласило Савеза, за упуте, побуде и поуке задругарима. Осим тога год. 1913. основана је „Задругарска Библиотека“, од које је до сада изашло 27 свезака са занимивим садржајем о господарским, културним и социјалним проблемима Далмације. Сувише приређују се течајеви и састанци у појединим предјелима, да се у нижим слојевима пучанства промиче просвета и здрав смисао о задругарском животу чим ће се много припомоћи.

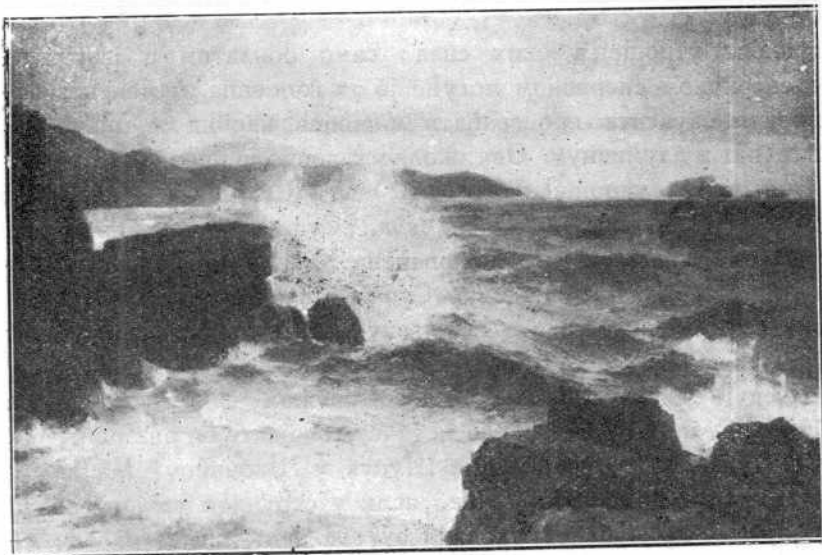
* * *

У данашњем задругарству у Далмацији опажа се нажалост неко мртвило и застој. Ко не напредује тај назадује. Узрок су тому тешке ратне последице. Рат није порушио само куће, индустрије и пољске усева, него је силну штету нанео и у духовном, моралном и социјалном погледу. Порушио је савест, морал, осећај дужности и поверења. На место кршћанског алтруизма или задругарског колективизма наступио је егоизам, материјализам, раздвојеност и неповерљивост духова. То је

велико морално зло, које треба постепено лечити и придизати духове на ведрије погледе у живот. Уз то је наступила оскудица текућега новца, скупоћа животних намирница, а што је најжалосније за Далмацију, уништени су филоксером виноградни који још нису потпуно обновљени на американској подлози и тим су престали да буду, ко пре што беше, великим извором народнога богатства. Далматински оточани, који имају особито смисла за радњу и штедњу, полагали су пре у своје задруге големае приштедке новца, дочим данас су присиљени селити у Америку и Зеландију, јер их родна груда земље не може да исхрани.

Уза све ове неприлике, које су пролазне нарави, језгра је задругарства у Далмацији здрава; народ је показао да има смисла за овакове установе, и потпуно је уверен, да од њих, када су добро вођене, може црпити велике благодати. У Задружном Савезу у Сплиту, као што и у Подсавезу српских задруга у Книну и Котору има данас уписаних укупно до 300 задруга са 50.000 од прилике чланова, кућних старешина. Ако ли на сваку кућну заједницу одмеримо само 6 глава, одскаче 300.000 особа организованих у задругарству, што представља скоро половину читава пучанства Далмације. Ову удружену снагу народа треба паметно искористити и упутити на опће добро. Прама новом државном закону 12. јуна 1925 о пољопривредном кредиту треба удесити заједнички рад државе и појединаца. У народу треба пробудити и објачати самосвест, да се мисли за се, за свој житак и напредак а тек онда да му држава прискочи у помоћ, јер је самопомоћ прва и најјача полуга људскога напретка. Зато је задругарство и поставило себи за гесло: „Сви за једнога, један за све.“

Са Јадрана

Инженир Душан Безић:

ВОДЕНЕ СНАГЕ ДАЛМАЦИЈЕ У СЛУЖБИ ДОМОВИНЕ

Пасивна земља, тако се још и данас опћенито називље Далмација. Но странац, који помњиво пропутује ову дивну земљу, моћи ће се увјерити, да је сиромаштво Далмације у пољским продуктима богато надокнађено богатством руда, корисног камења, и обилношћу јефтине погонске силе — тог главног услова за развој сваке индустрије — воденим снагама. — Рачуна се, да Далмација при средњем годишњем ставу има око 210.000 коњ. сила, од којих је до данас искоришћено неких 60.000, узев у обзир и обичне млинице; дакле нешто преко једне четвртине. Да би себи предочили вриједност ове искоришћене снаге, довољно је предпоставити, да ових 60.000 к. сила ради годишње пуном паром са. 5000 сати, што значи утрошак енергије, за коју би, када би ју произвађали угљеном, трошили дневно 800.000.— динара. Према томе цијелокупна водена снага Далмације преставља капитал са преко три и пол милиона динара дневног доприноса.

Вриједност водених снага Далмације одскаче и још више с тиме, што Далмација својим рудама и камењем пружа мо-

гућност утрошења ових сила; само обилатом и јефтином електричном енержијом могуће је од вапненца, цементног лапора и бауксита произвађати калцијев карбид и цианамид, цеменат и алуминиум. Ову околност добро је прозрео „Суфид“ (Акц. др. за укоришћавање вод. снага Далмације), који је и данас главни консумент ових сила. „Суфид“ је искористио два главна водопада т. ј. Манојловац на Крки и Губавицу на Цетини. На овим водопадима „Суфид“ је саградио електричне централе великог стила и то, ону на Манојловцу у моћности 24.000, а ону на Губавици 36.000 НР. Осим ових „Суфид“ посједује електрарну и на Скрадинском слапу Јаруга са 7000 НР, но дојдуће године истиче уговор, те би ова централа имала прећи у руке фирме Шупук у Шибенику. Ма да су ове централе већ доста јаке, ипак у стручном свијету влада увјерење, да је начин, на који су ове централе саграђене — поготово она на Губавици — могуће назвати грабежном грађевином (Крабба), јер су искоришћени само најзгоднији дјелови воденог скока, а без обзира иа то, да се са мало већим трошковима могла добити куд и камо већа енергија. Свакако и овакова постројења представљају данас огромне капитале а осим тога продукт, који се у овим постројењима произвађа (душични спојеви) за нас је заиста од непроцењиве важности.

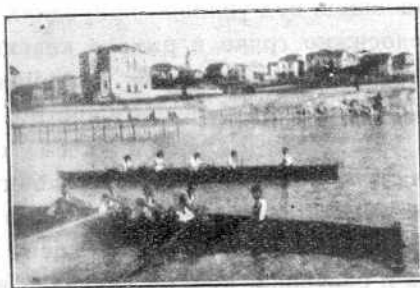
Искоришћену водену снагу Суфид употребљује за фабрикацију карбида и цианамида а може се рећи, да цијелу своју продукцију пласира у иностранству. — Карбид употребљава се за расвјету (ацетилен), док цианамид као умјетно гњојиво а такођер и за добивање других душичних спојева. — „Суфид“ је чисто италијанско друштво, са сједиштем у Трсту.

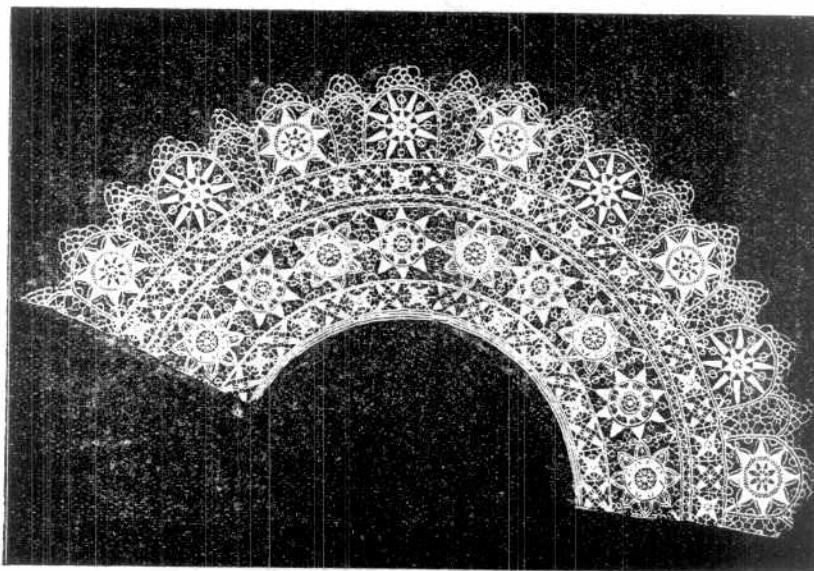
Цијанамид већ као умјетно гњојиво има за нас непроцењиву вриједност, јер његовом употребом наше оранице, поља и ливаде могу да своју продукцију и потроструче. Него употреба овог гњојива код нас јест најжалост још скоро никакова. *Цијанамид* пак као средство за добивање душичних спојева (нитрогенских једињења) потребних за експлозиве *има за нас и још већу важност, јер оорину земље без овога није могуће ни замислити. Према томе ова индустрија треба да буде и за нашу државу пишање првог реда.*

И збиља, све државе данас (Америка, Енглеска, Француска пак и Чехословачка) свим силама подупиру индустрију

душика (душ. киселине) а најбољи примјер имамо у Њемачкој, која се прије рата опскрбљивала душичним спојевима (чил. салитра) такође из иностранства. За вријеме рата, када је исцрпила сву, већ прије увезену, залиху душика, Њемачка, која оскудијева воденим силама, настојала је из петних жила подићи у својој земљи једну нову индустрију, којом би из зрака добивала амониак, у чему је уз огромне финансијалне жртве такође и успјела. — За вријеме рата Њемачка је потрошила у ратне сврхе преко пола милиона тона везаног душика а новом индустријом, која се брзим темпом развила, произвађа сада годишње преко 1 и по милиона тона. На овај начин знала је Њемачка ставити у неприлику многе продуценте цианамида и чилске салитре (и наше сународњаке Митровића, Бабурицу и др.), који јој нијесу били у стању успјешно конкурирати, а што је главно од иностранства постала је потпуно неодвисном.

Како видимо, продукција душика и његових спојева и код нас је уско везана са нашим виталним интересима а б о г м е и н а ш о м о д б р а н о м ; без њих није могуће данас ни замислити државу, која хоће да стоји на својим ногама. Велпка је, према томе, улога наших водених снага и без тога, што је јефтина електрична енергија с њима произведена, оне су главни услов цивилизације и напретка у сваком погледу.

Чипка израђена у женској занатској школи у Спиту

Проф. Стјепан Роца:

НАРОДНА УМЈЕТНОСТ НА ЈАДРАНУ

Не само што се наш Јадран, одликује својим сунцем и природним љепотама, својом архитектуром и умјетничким споменицима, већ је он и са етнографског погледа богат и разнолик.

Његови становници под упливом природних љепота, остатака велике и недосижне грчке и римске класике, развили су посебни умјетнички стил у везилачкој, ткалачкој, чипкарској орнаментици, у филигранству и дрворезбарству, који у читавој нашој народној умјетности заузимље једно од најљепших мјеста. Има у том стилу нешто отменого, сликовитог, симболичног, неке особите љепоте, дражести и чара. Зато је разумљиво, да је наше далматинско приморје дало и лијепи број одличних писаца, умјетника и раденика, који су сачували вјечити спомен нашем народном умјећу. И баш на приморју у Сплиту развила се везилачка, ткалачка, чипкарска, резбарска и филигранска школа, која прама савременим захтјевима умјетничког обрта, ствара умјетничка дјела која су на посљедњој декоративној умјетничкој изложби у Паризу добила заслужно признање.

Талијански књижевник Алберто Фортис путује нашим

приморским и загорским крајевима и у свом дјелу, у којем описује своја опажања и путовања, износи још г. 1774. „Хасанагиницу“, једну од најљепших народних наших пјесама. Како је познато, „Хасанагиница“ је освојила и Гете-а. Ту пјесму чуо је Фортис први пут у Далмацији и забиљежио је као риједак докуменат стваралачке народне душе.

Назад осамдесет година, још док је етнографија била у зачетку и код већих и напреднијих народа Далматинац д-р Франо Карара проучава приморску и загорску народну ношњу и орнаментику и г. 1846 штампава дјело: „La Dalmazia descritta con 48 tavole miniate rappresentanti i principali costumi nazionali“. (Далмација описана са 48 минираних таблица, што приказују главније народне ношње).

Једно извјешће града Сплита млетачком сенату г. 1547 спомиње, да је неки слијепи војник пјевао пјесму о Марку Краљевићу, а читав ју је пук пратио, јер су је сви знали. То је дакле први наш пјевач.¹

Макарско приморје даде и одгоји Фра Андрију Качића-Миошића, који је путовао са јаворовим гуслама по приморју, Буковици и Равним Котарима слажући пјесме по народну о јунацима и витезовима „словинскога рода и племена.“

Ветеран наших писаца о народном умјећу, Вид Вулетић-Букасовић родом из Дубровника, открио нам је у својим дјелима сву љепоту и богатство народног умјећа.

Далматинац Драгутин Мидењак Инкиостри први је, а најжалост и посљедњи, дубоко заронио у разноликост народних мотива и на темељу истих покушао је створити наш декоративни народни стил.

Док је Инкиостри радио на том пољу, дотле је наша призната умјетница Зое Борели са финоћом умјетничког стварања и са пуно елеганције и укуса употребила народну ношњу и мотиве у своје сликарско умјеће.

Природно је, што је наша народна умјетност освојила рођене Далматинце, али она је опчарала и оне, који су на нас гледали као на инфериорну расу. Њемачка списатељица Наталија Брук-Ауфенберг долазећи више година у Далмацију, написала је једно од најбољих и највећих дјела о нашој народној умјетности, под насловом: „Dalmatien und ihre Volkskunst“. Не само што се то дјело одликује оригиналним опа-

¹) Др. Бранко Водник: Изабране Народне Пјесме.

жањима, али је оно и по својим сликарским табелама, по својој форми и уресу прворазредно. Ово су дјело превели на наш језик Дон Фране Булић и проф. В. Лозовина.

И Др. М. Хаберланд директор етнографског музеја у Бечу проучавао је народну умјетност у Далмацији и плод тог његовог рада јест расправа: „Народна умјетност у Истри и Далмацији“.

Све смо ово набројили, а могли би још толико, да документирамо како је Далмација један од најбогатијих наших крајева у коме су све гране радног умјећа нашле своје неимаре и да је њезино становништво уза сву млетачку пропаганду кроз више вјекова знало сачувати обиљежја своје расе, свога имена и своје душе.

*

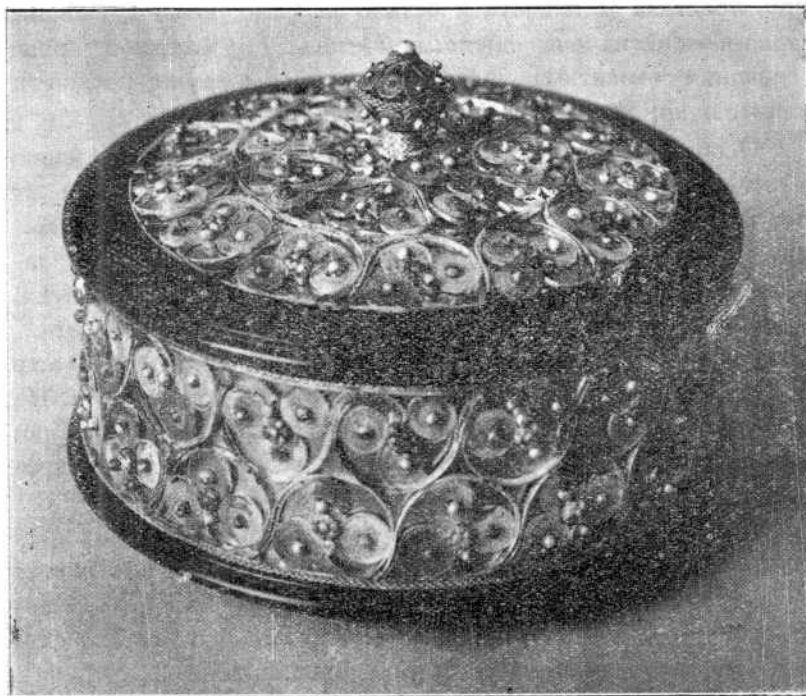
Народна ношња је поуздано мјерило културног степена једног народа, а и огледало његове душе.

Колико год је народна ношња била богата и разнолика у нашем загорју, толико је разнолика, сликовита и богата била и по приморју. Почамши од Задарског приморја и оточја, па уз остало приморје све до Бојане царила се црвенкапа на главама кршних примораца, а елегантна, отмена и фина народна ношња украсивала је ове сунчане крајеве и њихове становнике. Чуле су се пјесме и гусле, свирале и дипле, кола виловита и разнолика. Та и данас, и ако је утјецај моде и западне културе уништио народну ношњу, пуну поезије и укуса, то се ипак сачувао у успоменама наших примораца јак понос на она старинска времена, на старију и богатију ношњу. Још му се и данас зацакле очи и набрекне чело, кад слуша народну јуначку пјесму у којој се описује дјевојачка и мушка ношња. Још и данас кад га на мору захвати нечујна тишина, па лађа пландује ко задовољно и нахрањено благо у хладовини за вријеме љетне припеке, он извади „Писмар“ и пјева пјесму о Котарским сердарима и косовским јунацима.

У ниједном нашем крају није се до толике савршености развило чипкарско умјеће, као што се развило и до данас сачувало на отоку Пагу. У чувеним пашким чипкама опажа се профињени народни осјећај и умјетничко надахнуће. Хтјело се да су пашке чипке копија чувене „венедианска reticella“ и да је млетачки уплив захватио некоја наша мјеста. Споме-

нута списатељица Наталија Брук-Ауфенберг категорички то пориче и пашкој њипки повраћа њену оригиналност. Дапаче она и још некоји други познаваоци нашег народног умјећа, тврде, да је пашка чипка створила „млетачку ретичелу“. Похвално је што се помоћу чипкарских државних школа у Пагу и Сплиту хоће да сачува тај бисер народног умјећа.

Шаролики народни вез на приморју најбоље је цвjetaо у задарском приморју и у околици дубровачкој, у Жупи и Конавлима. Тамо су се развили и кристализирали дивни орнаменти, који у себи имају оне прастаре славенске одлике и сличности са орнаментима из Јужне Србије. Поезију конавоског и жупског веза разгласиле су марљиве и вриједне учитељице Бијелић, Баларин, Хозман, Јелка Миш и остале. О конавоској орнаментици писао је и наш одлични етнограф г. Вид Вулетић Вукасовић. Учитељица Јелка Миш најбоља познавалица конавоског веза и умјећа, која поседује и богату збирку старинских народних орнамената основала је у Цавтату „Удругу за промицање народне умјетности“. Ту се под

Дрвена кутија са уметнутим сребр. филиграном (муш. занат. шк. у Сплиту)

њезиним надзором и поуком аплицирају старински конавоски мотиви на модерне дијелове који служе у кућанству и за ношњу.

Мјесто Нин, некоћ веома знаменито сједиште римске, хрватске и млетачке власти, са својом околицом, пружа нам одлични материјал народног умијећа. На том хисторичном тлу, гдје је живио хрватски жупан Годеслав, гдје је дјеловао највећи народни свештеник и први борац за глаголицу, Гргур Нински, гдје се родио и пјесниковао први патриотски пјесник Зоранић, развијала се народна умјетност, и у својем развоју унијела нам красне одлике народне душе и њезиног умјетничког схваћања. Уза сва прогонства, рушења и паљења оргија турских и прорачуваног угњетавања са стране млетачких властодржаца, цветала је поезија народна и његово умијеће у ткању и везењу. Да је та умјетност бујала и мирисала својом љепотом, доказује нам историја, народна предаја и довољно још сачуван материјал дијелова ношње по сандуцима појединих обитељи. Народна женска ношња особито у приморским мјестима опћине нинске као у Привлаци, Затону и Виру, престала је живјети а остало је само угодно сјећање старијих жена на оне лијепе дане, кад су у колу и у цркви у свечаним моментима сјале у својој ношњи пуној поезије и милине, пуној хармоније, шара и орнамената.

Особито је разнолико везење цвало у нинској опћини. Јашмаци, та поезија и најљепши женски урес искићени су били разноличним облицима, свилом извезени, на које је вјешта млада рука уписала своје осјећаје. Они су разговор заљубљених срдаца, симболи здравља и весеља, наде и чезнућа, пјесме и попјевке. На њима су сјале „приморске гранчице“, „шупља кола“, „водичка кола“, „звиздачке гране“, „мали и велики крижићи“, различни кукасти орнаменти и т. д. На најстаријим јашмацима везло се свилом а обрубљени су били свиленим ресама. Сиromашније девојке везле су домаћом пређом, коју би саме омастиле.

У околици задарској и тамо све до Обровца и Бенковца, сакупио је читав музеј народних орнамената и ношња, бивши војнички свећеник у аустријској војсци Лукашек, поријеклом Чех. Он је умро а његова се збирка налази у Прагу. У тој збирци је сва љепота наше старије орнаментике.

Значајно је признање нашој орнаментике са стране каноника Мирка Цепелића, бившег тајника великог бискупа Јо-

Стол у народ. сталу (муш. занат. шк. у Сплиту).

сипа Јурја Штросмајера. Благопокојни Цепелић оставио је своју богату збирку народних везова загребачком етнографском музеју. Још уз то он се одликовао чланцима о важности и љепоти наше народне орнаментике. Године 1897. пролазећи кроз Дјаково Д-р Анте Каталинић, ондашњи професор на католичкој богословији у Задру, а данашњи ректор исте богословије у Сплиту, видео је Цепелићеву збирку и био је умољен, да и он пошаље нешто из Далмације. У својој радњи „Бискуп Штросмајер у народу и народно ткиво и везиво“, штапаној у „Спомен-цвијећу“, које је „Хрватска Матица“ посветила Штросмајеру, пише Цепелић: „Већ мјесеца липња 1898. г. стиже ми од Д-р Анте сандук и у њему везиво о каквом ја ни сањати нисам смио. Ја сам био сав изван себе, да таква шта наш народ има, па то још у ономе крају, који је кроз столећа био извргнут навалама лакоме Венеције — наиме око Нина. Та су ме везива сјећала сличних радња Конавља, Херцеговине, сисачког Посавља паче и неких буњевачких радња из средњег Подунавља.“

Уз шаролики вез и чипке, натјецале су се и ткаље да својом вјештином удовоље народним и кућним потребама. И ткалачка вјештина била је некоћ у цвату у нашем приморју.

Вид Вулетић у својој радњи „Ткање на острву Лопуду,“ која је изашла у Етнографском зборнику Српске Академије год. 1909. спомиње, да је у старо доба на Лопуду било и триста Вица удовица, а свака је била ткалица, све су жене ткаље и ткаљице, јер то иде све с матере на кћер, те се не може ни помислити куће, гдје није „стана.“ Стан је пола хране на Лопуду т. ј. мушки су по мору, а жене на дому раде, хране се и уздрже дом, а мужеви теку бијеле новце за црне дане.

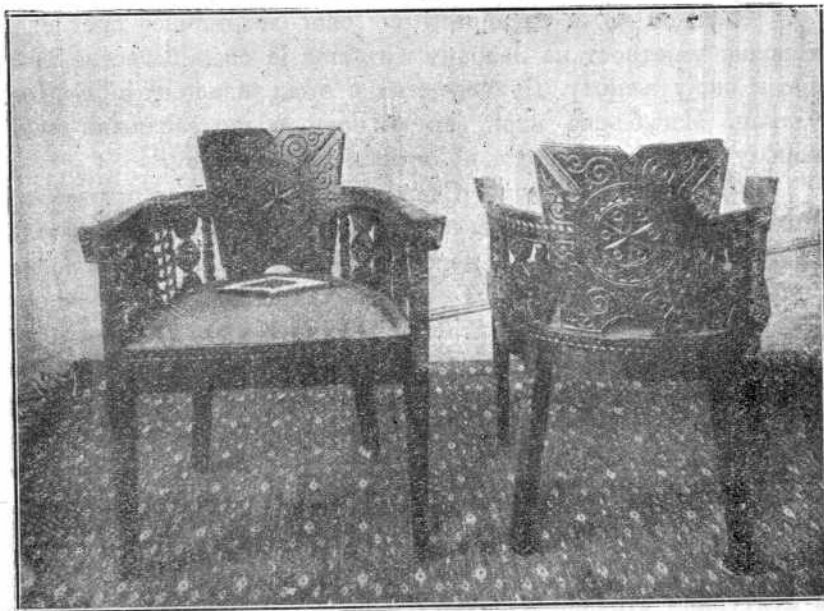
И данас, ако не у оноликом броју као прије, има ткаља дуж читавог далматинског приморја. Нестаје их, даномице их нестаје; још ткање подржавају већином старије жене.

Ондје гдје је био развијен и уобичајен шаролики вез, тамо су и саткане прегаче и тканице имале своју орнаменталну вриједност. Такове су се прегаче и тканице израђивале особито у задарској околици, у Конавлима и у Жупи дубровачкој. А биле су лијепе и оне у Пољичкој Кнежији и у Маркарском Приморју.

Најчувенији литарџија живио је до назад мало година у Привлаци недалеко Нина и то тик уз море. Израдио је сам калупе и чутав алат, који се сад налази у Народном Музеју у Сплиту. Он је правио литаре т. ј. женске пасове од коситра. Наруџбе је примао чак из Равних Котара. Свака дјевојка имала је најмање по два литара; једног за обичне а другог за светачне дане а с њим би се почела пасати кад би се зацурела. Литар је морао бити дуг 6 лаката, тако да се с њим могла три пута опасати.

Осим литара, литарџија Марко — тако га је свак звао — направљао је пашњаче и поткољењаче урешене разним пулијама од коситра.

Филигранске радње у злату и сребру, које су се налазиле у нашим гробовима чак тамо из VIII стољећа, највише су нашле својих златара мајстора-умјетника на приморју и то кроз сва раздобља наше историје. Та техника сачувала се и до данашњих времена и данас је у највећем цвату у Сплиту, Дубровнику и Шибенику. Да ли је филигранство наша народна оригинална техника, о том није сад говора, главно је констатирати, да се она налази у нашој упораби из најстаријих доба, да су филигрански златни предмети били најлепши урес наших жена и дјевојака и да је данас филигранска техника од наших

Фотеље у народ. стилу (муш. занат. школа у Сплиту).

мајстора и у приморју аплицирана на све могуће златне и сребрене предмете.

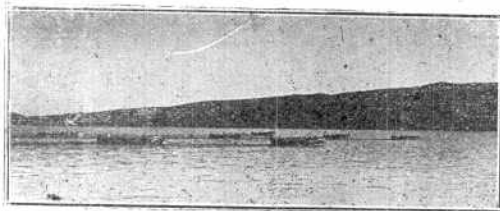
Ни у дрворезбарству далматинско приморје није изостало. Поједини мајстори уресили би сандуке у којима невесте носе прџију са разним орнаментима урезаним у прочељу сандука. Ти орнаменти састоје се већим дијелом од разгранатог и расцвјеталог сунцокрета; са стране се усправно дижу два приморска чемпреса а на гранама сунцокрета двије птице сличне морским галебовима, окренуте једна прама другој. Народни Музеј у Сплиту има читаву колекцију таквих старијих сандука.

На темељу тих орнамената и са орнамената узетих са преслица из Загорја, мушка занатска школа у Сплиту израдила је потпуну трпезарију, која је била изложена на декоративној изложби у Паризу, гдје је и добила прву награду. Питање је: јесу ли дотични орнаменти на далматинским сандуцима чисто народни? Ми у то сумњамо, јер у далматинском загорју у тој срцики наше најчистије народне орнаментике нема сличних мотива, они се налазе само у приморју. Сумњамо и због тога што су те сандуке направили градски мајстори.

Како се може разабрати из овог летимичног прегледа, народна умјетност на Јадрану изгубила је своје богатство, свој сјај и своју љепоту. Дух времена и мода задали су јој смртни ударац. Изгубљена није, јер се ипак нашао заслужни муж, који ју је спасао народу, култури и човјечанству.

У Народном Музеју у Сплиту, који је подигао и створио Инж. Камило Тончић, инспектор трговачких и обртничких школа за Далмацију, налази се неисцрпиво благо и врело народне далматинске орнаментике. Ту се може да види, коју вриједност Далмација има и у том погледу. Оно што је мода уништила, љубав прама народу и умјетности поновно васкрсава и диже. Женска занатска школа за ткање, народни вез и чипке у Сплиту и мушка занатска школа за дрворезбарство и филигранство исто у Сплиту, све под управом младог, подузетног и пуног спреме инж. Вориха Матковића, обнавља у помлађеном и новом облику дивно благо нашег народног умјећа. Гениј нашег народа бдије над тим школама и показује нама и културним странцима љепоту и богатство народних орнаментата и како се исти даду аплицирати ма било на који предмет, а да се ни најмање не повриједи укус моде. Особито је истакнути комбинацију израдбе дрва са филиграном, која због своје оригиналности заслужује пажњу стручњака и умјетника.

Дотичне се школе спремају да на интернационалној изложби у Филадельфији наступе у већем стилу и да Американцима и читавом свијету покажу величину нашег народног духа, наше културе и способности. Народ, који је створио српско-хрватску народну поезију, обичаје и ношњу, мора да добије на судилишту хисторије сјајну сведоцбу, да припада међу народе најодабраније и најдаровитије.

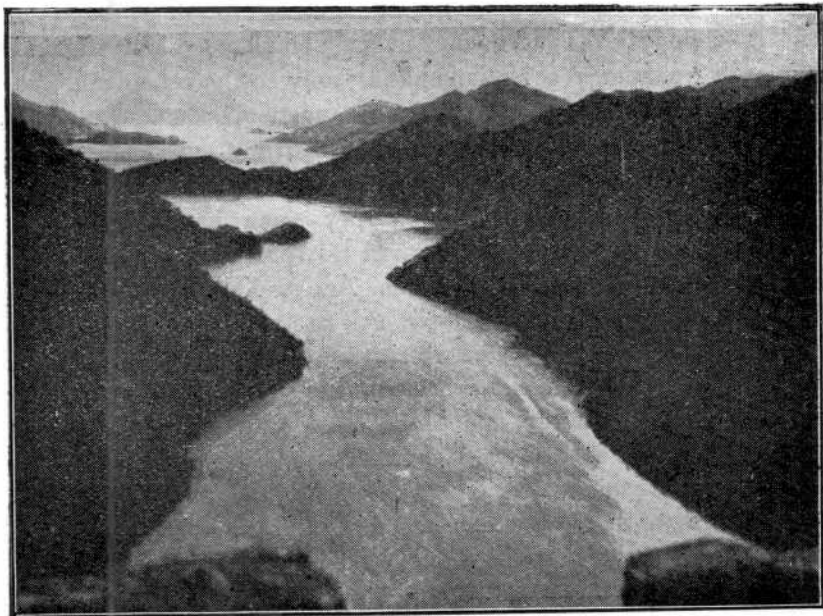

VII

ИСТОРИЈА И КУЛТУРА

Скадарско језеро

Петар Д. Шеровић:

БОКА КОТОРСКА У ДОБА НЕМАЊИЋА

Најважнији приморски град у српској држави Немањића био је Котор у данашњој Боки. Овај је град велики жупан српски, Стефан Немања, освојио након дуљег опседања негде год. 1185. Од тога времена, па све до год. 1370. остаде Котор, а с њим и скоро цела територија данашње Боке, од које је Немања један део још раније био освојио, у српској држави Немањића. Ово је време, према ономе, што знамо из историје и из разних преосталих споменика из оног доба, било за целу данашњу Боку, а особито пак за град Котор, златно доба. То нам потврђује још и народна традиција, која попуњавајући историјске споменике, знаде у скоро сваком, па и најмањем сеоцу бокелском, да нешто каже о којему владару из куће Немањића и да му припише градњу старе сеоске цркве, манастира, дворца, бунара и т. д. Њихове заслуге за овај крај још нам се чине веће, када се сетимо, да огромна већина народа у данашњим бокелским селима нису староседеоци — којих у осталом у Боки има врло мало — већ су придошлице

из Црне Горе и Херцеговине, па су и они сачували и даље одржали традицију о Немањићима, коју су затекли код староседилаца, кад су се населили у данашњој Боки.

Као први намесник Немањин у Котору спомиње се год. 1186. Бура Сатник. Касније је намесник краљев у Котору, кнез (conte) полагао на главном тргу пред народом свечану заклетву, да ће градом управљати по градским статутима и да ће чувати градске привилегије. Али у XIV. веку није кнез више стално боравио у Котору, већ као врховна власт се спомињу само три судије. Ове три судије именовале су у прво доба Мало Веће (Consilium Minus), које је бројило дванајест већника. Затим је исто ово Мало Веће бирало нове судије. Котор је, према овоме, за Немањића уживао већу аутономију него ли Дубровник, где је све до год. 1358. млетачки дужд именован и судије и чланове Малог Већа. Осим Малог Већа у Котору је било и Велико Веће (Consilium Maius), чији су чланови били градски патрицији, те је касније било организовано на скроз аристократски начин.

Своју је аутономију Котор сачувао за време свих Немањића, те му је била много шира, него ли касније под Млецима. О овима имамо најбоље доказе у Статуту Которскоме из оног времена. По овом Статуту није било слободно ниједном которском грађанину, да се на которском територију служи привилегијама српских краљева. Дачаче се претило казном сваком которском грађанину, који би на штету власти града Котора ступио у службу српске државе. Ако би пак ко од господe српске учинио општини которској, или било којем Которанину какву штету или квар, докле се на српском двору налазе на служби неки угледни Которани, они су били дужни да сву штету оштећеним лицима потпуно накунаде. Ово је уједно и знак, да су Которани, који су били у служби при српском двору, уживали велики углед и имали велику власт, тако да су могли спречити сваку евентуалну самовољу српске властеле према Которанима. А врло висока казна од 1000 перпера била је одређена против оних Которана, који би којег од својих суграђана предали људима Српскога Краља.

Како се из Статута види, Котор је вршио независно потпуно цивилно и кривично правосуђе на својем територију. Котор са овако потпуном слободном унутрашњом управом, а

преица вањском свету, заштићен моћном заштитом српских владара, био је на високом ступњу благостања. У граду су цветале разне уметности, особито пак златарска и грађевна уметност.

Год. 1319 дао је Краљ Милутин, да се сагради у цркви Св. Николе у граду Бари-у у Италији један олтар, а велику сребрну икону повише олтара израдио је Србин Обрад Десиславић, уметник из Котора.

При градњи цркве у Дечанима прославио се опет уметник Которанин, Фра Вита, мали брат протомајстор из Котора, града Краљева. Овај католички редовник, код чијег је имена поносом истакнуто, да је из града краљева, започео је градњом дечанске цркве, те највечашанственије до данас сачуване грађевне успомене из доба Немањића год. 1327, довршио је год. 1335.

Манастир и цркву Св. Бенедикта у Котору саградио је првих година владања Душана Сидног, которски архитект, опет Србин, Петар Радосављевић.

Још у XIII веку прославио се један Которанин сликар, који је већином живео у Млещима, али нам његово име, на жалост, није познато, већ знамо, да је био из Котора по томе, што се потписивао Katharinus (Которанин). Он је био један од првих уметника у Италији који се удаљио од византијске школе и пошао новим путем, давши тако почетке новој живљој школи италијанској.

За Немањића је цветало у Боки и песништво, а у доба цара Душана живео је у Котору песник Бернард Пима, који је око год. 1350, добио договор венац. Његова се надгробна плоча сачувала у католичкој цркви св. Госпође у Котору.

У филозофији и теологији у оно су се доба истакли: монаси Марин, Грегорије и Адам, минорити, а као историчар истакао се католички епископ которски Мелиџака, који је око год. 1326 написао на латинском језику: Попис цркава и епископа града Рима и целог света.

И сваковрсни су занати такођер у оно доба добро напредовали. Тако имамо конопара, кожара, шипелара, шавача, оружничара, воскара, рибара, лађара и т. д. који имају своје братовштине или еснафе. Најстарија и најугледнија братовштина у Котору била је *Fraternitas divi Nicolai marinarijorum de Catharo*, која је много ранијег постанка, а која још и данас

постоји, додуше само по имену, али у ствари нема ништа заједничког, осим имена, са старим еснафом. То је чувена данашња „Бокељска Морнарица,“ која се окупља редовито о дану Св. Трифуна, да својом старинском ношњом, оружјем и заставама, а особито својим карактеристичним „колом Св. Трифуна,“ увелича свечаност которског заштитника. Члан „Морнарице“ може бити сваки Бокељ, па и други наш човек, који није на злу гласу и који може набавити старинско одело и оружје.

По свој прилици и оне ратне галије, које је цар Душан био купио у Млечима, када је дошао до уверења да је и српској држави потребна нека флота, биће биле усидрене у у данашњој Боки и то у тиватском затону у близини превлачког манастира св. Арх. Михаила. Познато је, да је у оно доба и овај манастир имао своје лађе, које су наоколо крстариле и чувале га од непријатељских нападаја. Врло је вероватно, да је војска на овој српској ратној флоти била већином из данашње Боке и да је њом заповедао какав Бокељ, јер Србија онда није имала својих људи вештих поморству, а цар Душан није могао испословати од Млечића, да му они даду и спремне људе за флоту, јер се у оно доба осећала оскудица у спремним људима и у самим Млечима.

Особито Которани су имали онда доста велику трговачку флоту, а лађе за ову флоту градиле су се у Котору и Перасту.

Трговина Которана у унутрашњости српских земаља била је веома разграната, те су се Которани свуда тамо такмили са Дубровчанима и имали своје насеобине. У Призрену се н. пр. спомиње „кућа воштана“, коју су подигли Которани. Свећеници католичких парохијских цркава у унутрашњости Србије, особито у рударским местима, били су понајвише Которани и те су парохије биле потчињене католичком которском епископу.

Которани, који су куповали у Дубровнику робу за извоз у српске земље, бивали су ослобађани од плаћања царине. Особито је важна била у ово доба трговина морском соли, те су ондашњи Бокељи у својим солилима производили велику количину соли, коју су продавали у унутрашњости балканских земаља. Најпознатија солила у Боки била су у оно доба близу знаменитог манастира св. Архангела, столице православног епископа зетског. Трговина сољу у Котору била је подељена између града и српскога Краља.

Которани су у оно доба трговали не само са српским земљама, већ и са земљама изван српске државе, а на првом месту са Млечићима, тако да су Млечићи у XIII и XIV веку имали у Котору и свога конзула. Трговина између Млечића и Которана била је уређена разним уговорима, које су потврђивали српски владари.

Котор је за време Немањића ковао и свој сребрни новац (*grossi di Cattaro*, динари которски). На свим новцима је на једној страни била слика српских краљева, а затим и царева Душана и Уроша. На другој страни новца била је слика св. Трифуна и натпис (*S. Tryphon Catharensis*).

Которани су имали многе повеље издате им од владара Немањића, у којима има највише говора о проширењу градске територије и разним повластицама которској властели. Осим тога Которани су на српском двору заузимали врло угледна и поверљива места као н. пр. Трифун Бућа (Бућићи, *Bucchia*) и Тома син Павла Томе, а особито су се истицали као протовестијари или, како би се данас казало, министри финансија у српској држави. Чувен је протовестијар цара Стефана Душана Никола Бућа из Котора и његов синовац Трифун Михајлов Бућа, властелин царске ризнице за цара Уроша. Ове протовестијаре српски су владари бирали из закупника царине, јер су већином Которани као закупници убирали царину у српској држави и с тога се старали, да државни приходи буду што већи. Колику су моћ имали ови протовестијари, најбоље нам сведочи реченица, која се до данас сачувала, а гласи: „Цар даје — ал Бућа не даје“.

Которане су Немањићи шиљали као посланике код страних владара и поверавали им врло деликатне задаће. Тако је међу посланицима, које је краљ Милутин упутио Карлу од Валоа био и которанин Трифун Михаелис. Цар Душан је год. 1350 био упутио у Млетке свог посланика Михаила Бућу, да би склонио дужда на савез против Цариграда, а међу посланицима, које је исти цар год. 1354 упутио папи био је и Дамјан из Котора.

Которани се особито прославише у доба краља Стефана Уроша III. Дечанског када под заповедништвом Николе Буће год. 1330. у знаменитој бици код Велбужда отеше Бугарима заставу и крст. Краљ остави обоје Которанима као знак своје дубоке захвалности. Никола Бућа је био најпоуз-

данији царев саветник, којег је цар као мудра државника у сваком важнијем државном послу питао за савет. Он је 1350. год. пратио цара Душана када је с парижом Јеленом и сином, краљем Урошем, походио Дубровник и Котор.

Сачувао нам се и статут града Будве, редигован у доба цара Душана. Намесник царев, кнез (conte), дужан је био при ступању у звање, да положи заклетву на статут.

Заступници су кнеза и казнаца три судије, које скупа са осам саветника, два капетана и осталим нижим чиновништвом, бира сваке године Велико Веће градеке властеле.

Према статуту домаћим врховним властима припадало је само грађанско правосуђе, док је владар задржао казниено судско правосуђе.

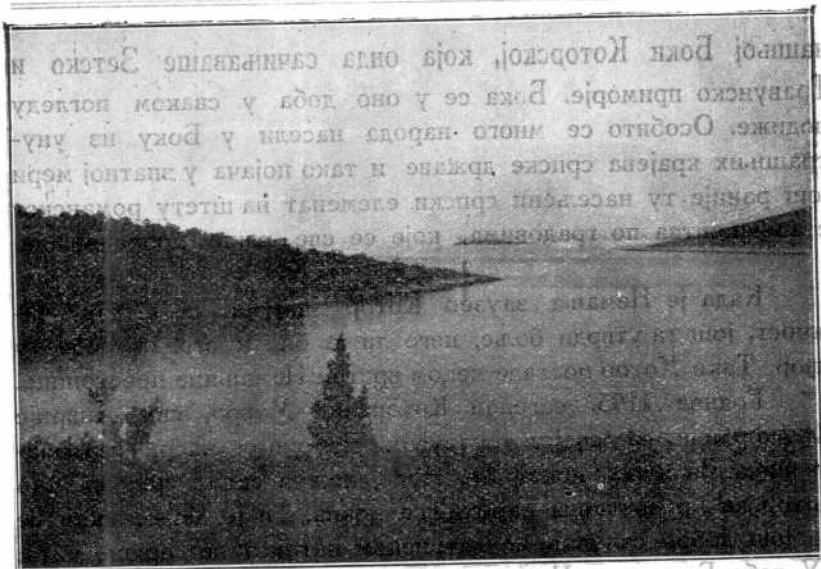
Ако се догоди, да цар, или који од његових великаша, пороби којег Будванина, општина та је морала бранити и накнадити му штету. У ратним походима српских владара Будвани су били дужни давати 50 људи е једним „капетаном“ на челу, којему је општина давала двоструку плату и коња. Али су Будвани само онда морали ратовати, ако би лично цар српски био у војсци и то само у оним походима у Зети између Котора и Скадра.

Ако би цар на свом путу прошао кроз Будву, Будвани су дужни били спремити три гоње за цара и његову пратњу.

У старим списима у архиви града Пераста има спомена, како су Пераштани учествовали са Немањинима у разним ратовима, које су они водили, те да су пратили и цара Душана на његовим војним походима у Македонији, Арбанији и Епиру.

Немањини су им, како се тамо каже, као награду и одликовање за њихову велику храброст и верност, дали важну повластицу, наиме, да њихова општина може бирати дванајест људи, по једног човека од сваког од дванајест главних племена перашких, који ће на бојним пољима чувати српску ратну заставу.

На темељу ове повластице каже се, да су добили Пераштани, када су се касније предали у заштиту млетачкој републици, и од Млечина право, да држе почасну стражу ратне заставе на адмиралској лађи млетачке флоте исто као што су раније чували српску ратну заставу. Пераштани су остали као чувари млетачке ратне заставе све до пропасти млетачке републике.

Са Јадрана

И Паптровићи доказују да су имали разне повластице од Немањића, особито од Стефана Дечанског и цара Душана, што су им касније и Млечићи потврдили. Кажу да им је цар Душан даровао две куле у Паптровићима, наиме Челобрдо и кулу према Дољанама, те да им је одобрио, да им суде домаћи судови ваља само у грађанским парницама.

По једној листини из год. 1355. цар Душан је даровао кнезу Датаку из старе српске породице Медин из данашњег Петровца (Кастеластва) неколико села у близини прогорског Бара и у Паптровићима, да буде тамо кнез и да буде само зависан од цара.

Када се под владом Душанова сина, цара Стефана Уроша, српско царство поче распадати и када се многе српске области одметнуше од свог законитог владара, Котор бијаше још веран својем цару. И Урош је, као и његови преци, волио Которане, которској властели разне милости исказивао, те их назива „верни, мили и љубазни“.

Которани осташе верни Урошу све до 1370. год. када видећи да их њихов законити владар не може више оборанити, јер бијаше изгубио скоро сву своју моћ, бише принуђени, да се предаду у заштиту угарскоме краљу Људевиту.

И тако сврши сјајни период владања Немањића у да-

нашњој Боки Которској, која онда сачињаваше Зетско и Травунско приморје. Бока се у оно доба у сваком погледу подиже. Особито се много народа насели у Боку из унутрашњих крајева српске државе и тако појача у знатној мери још раније ту насељени српски елеменат на штету романског становништва по градовима, које се све више проређиваше.

*

Када је Немања заузео Котор знајући за његову важност, још га утврди боље, него ли је био и огради себи ту двор. Тако Котор постаде неком врстом Немањине престонице.

Године 1195. сагради Которанин Мавро, син Андрије Кацафранци, са својом супругом Добрицом кћери градоначелника Василија, цркву Св. Луке, која и данас постоји као которска православна парохијска црква. То је било, како се на још добро сачуваноме латинском натпису на цркви чита: „У доба Господара Немање, великог жупана, и његова сина Влкана, краља Дукље, Далмације, Травуније и Cosne“. Пада у очи у овом натпису титула Немањина сина Влкана, који се још за владања свога оца прозвао краљем и управљао под врховном очевом власти споменутим областима. Влкан је остао и под владом свога брата Стефана Првовенчаног господар Котора све до своје смрти.

Још нам је сачувана једна успомена на Немању. То су остаци старе цркве код данашње цркве Св. Ђурђа у манастиру Бањи крај Рисна. Традиција каже, да је ту Немања подигао цркву св. Ђурђу из захвалности, што се спасио од браће, која су га прогонила и хтела убити.

За Стевана Првовенчаног се каже, да је градио нешто на католичкој катедрали св. Трифуна у Котору, те да је извршио обнову старинске католичке цркве св. Госпође такођер у Котору, а тако исто, да је његовим трошком поправљен и стари бенедиктински манастир св. Ђурђа под Перастом.

У доба Стефана Првовенчаног био је ограђен и величанствени манастир св. Архангела на Превлаци на темељима старог, порушеног истоименог манастира. Ту је св. Сава поставио катедру за епископију зетску. Манастир је данас у рушевинама, из којих се закључује, како је некад био величанствен.

У гласовитом манастиру Савини крај Херцег-новога чува се великим пијететом знаменити крст са натписом, у којему

се каже, да је то крст св. Саве. О овоме су крсту писали многи наши и страни учењаци.

Исто тако великим се поштовањем чува у манастиру Бањи крај Рисна један старински епитрахил и наруквице, које народно предање приписује св. Сави, али изгледа, неће бити старији од XVI. века.

Не далеко од манастира Бање, повише варошице Пераста, на једном великом кршу, од куда извире вода, види се као рука притиснута у камену. Народ верује, да је то отисак руке св. Саве, који да је извео живу воду, што ту извире.

У општини Грбаљској постоји предање, како је св. Сава на свом путовању у свету земљу долазио у Грбаљ и да се из данашњег Бигова лађом отиснуо на море.

У селу Луштици народ приповеда, да је св. Сава осветио њихову старинску цркву св. Николе као и старинске цркве св. Сергија и Вакха на Подима и св. Саву на Савини, те се каже, да је код ове цркве и живу воду извео.

Постанак имена Дврсна у Кривошијама, повише Рисна, приписује се такођер св. Сави. Приповеда се, да је Св. Сави, једном, када је туда пролазио од једнога мештанина била нанесена велика увреда и неправда те је он с тога проклео то место, које је било мрсно т. ј. равно и плодно, да се у будуће буде називати Дврсно, бива каменито. Када је светац ове речи изговорио цело место, да је прекрила једна велика наслага камена и тако постало каменито и неплодно.

Друга прича нам приповеда, како се једном св. Сава возио барком у близини Будве. Море је било врло узбуркано, те с тога није могла напред. Светац се на то баци преко валова једним малим каменом, који допре до острвца св. Николе, а куда камен прелети, појави се из мора камени пут, коље височији од морске површине и то прав као да га је ко гладио уз растегнуто уже (туњу). Св. Сава прође тим путем, а кад стиже на острво, да не би когод за њим дошао, пружи свој штап поврх воде, а пут се улекне три ноге испод воде, те се и данас због тога та пличина назива „Туњом“.

У селу Богдашићу општине которске, на сада католичкој парохијској цркви св. Петра сачуван је стари српски натпис, у којему се каже, да је ту цркву градио епископ зетски, Неофит у доба краља Стефана Уроша „сина првовенчаног краља Стефана, унука св. Симеона Немање“.

Краљ Стефан Урош I, спомиње се и у једном латинском натпису на негдашњој цркви св. Павла у Котору, која је год. 1814. била претворена у касарну.

Супруга Краља Уроша I, краљица Јелена, оградилa је у Котору изван градских зидина, на Шурању, католички манастир св. Фрање, који је био год. 1539. разрушен, да га Турци не освоје и не обрете у тврђаву. Краљици Јелени и њеном сину Урошу II, Милутину, приписују се и неке грађевине у познатом у оно доба манастиру св. Богородице Ртачке (Ртац, Rotez) крај Спича. Год. 1305. налазила се краљица Јелена са својим сином, краљем Милутином у Котору. Милутин је том приликом потврдио све, што му је мајка даровала споменутом ртачком манастиру. У пратњи краљевој билаху тада католички архиепископ из Бара, католички епископ которски, те православни епископи зетски и хумски и „дјед“ цркве босанске. Краљ је тада которску властелу богато обдарио и потврдио им раније повластице.

Име цара Стефана Душана спомиње се на натпису са надгробне плоче Ђураша Вранчића, за којег се каже, да је био у цара Стефана „трећи витез“. Плоча се нашла на старом гробљу код рушевина споменутог манастира св. Архангела на Превлаци.

У Даниловици на Брдима, недалеко од Превлаке, налази се један старински дворца, у којему се сачувала слика цара Душана с именом царевим.

Предање у Грбљу каже, да је цар Душан зидао манастир Подластву као своју задужбину, пошто је туда год. 1350. пролазио. За манастир Дуљево у Паштровићима држи се такође, да је задужбина цара Душана.

У селу Круплевицама се приповеда, како је цар Душан био приправио материјал, да ту огради свој дворца. И збоља, све до назад мало година ту је било неколико гомила лепо отесаног камена, које је употребљено при градњи офинског пута.

У малој цркви манастира Савине налази се у сребро окована светитељска рука, коју су калуђери овамо донели, када су пребегли из херцеговачког манастира Тврдоша. Опћенито се држи, да је то рука српске царице Јелене, супруге цара Душана Сидног.

Код парох. цркве св. Ђурђа у Ораховцу све до бокед-

ског устанка год. 1881. налазила се једна плоча са старосрпским натписом, у којему се спомињао један од владара Немањића. Плочу су аустријски војници, на жадост, растукли и потпуно уништили.

Међу неким рушевинама близу Херцеговога, где се каже, да је био манастир св. Димитрије, нађен је један уломак плоче с латинским натписом, на којему је сачувано име Rex Uroxi (краљ Урош), свакако један од Немањића.

Још се у више места у Боки приповеда, да су разне сеоске цркве биле ограђене у доба Немањића као и пр. да наша католичка црква св. Ане код Херцеговога, за коју се каже, да је била у доба Немањића православна и да је била посвећена св. Петри. Исто тако се каже, да је у доба Немањића био ограђен манастир у Пелинову у Грбљу, који да је био у братској вези са манастиром на Превлаци. Приповеда се такођер, да су Немањићи основали и манастир св. Стефана у Врановићима. На местима пак, где су манастири Режевић и Градиште, каже се, да су биле у доба Немањића гостионице за путнике.

У селу Бијелој постоји традиција, по којој је „цар Шћепан“ био дао новаца да се на месту ондашње мале парохјалне цркве ограда велика црква, а по некима манастир. Када је цар након неколико година видео, да нису његову наредбу извршили, да је проклео ондашње становништво. За стару цркву св. Димитрија у Брајићима, у општини будванској, каже се такођер, да је градио „цар Шћепан“ и да је у исто време саграђено крај цркве гувно и млин на Студенцу, што постоји обоје још и данас.

Чак и постанак града Котора приписује се цару Стефану. На северној страни Котора има брдо Пестин Град, на коме је шупља стена као велика врата. За ту се шупљину каже, да је тамо цар Стефан почео да зида град, али да му вила рече, да ту нема ни „брду пристаништа“, ни „коњу поигришта“, већ да ограда град крај мора. Душан послуша те сагради дадашњи Котор при мору.

Наведени преостали историјски споменици јасно нам сведоче о напретку Боке у доба Немањића, а врло обилна народна традиција пружа нам доказ, како је у народу снажна свест на најсјајнији период наше прошлости, те је није могло

ослабити ни дуго робовање туђину, који је све могуће предузимао, да ту свест избрише из народне душе.

Литература:

- 1) Јиречек-Радонић, Историја Срба, I.—III. Београд 1922. и 1923. год.
- 2) Стојан Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века. Београд 1912. (Издање Срп. Краљ. Академије).
- 3) С. Накићеновић, Бока. (Насеља српских земаља, књига IX. Београд 1913. (Издање Срп. Краљ. Академије).
- 4) Gelcich, Le arti e le lettere al'e Bocche di Cattaro, Venezia, 1879.
- 5) Gelcich, Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zara, 1880.
- 6) Стратимировић, О прошлости и неимарству Боке Которске. (Споменик Срп. Краљ. Академије, XXVIII.).
- 7) Francesco conte Viscovich, Storia di Perasto. Trieste, 1898

Старохришћански саркофаг Хиполита и Федре у Солину

Срег. Београдац:

НАШЕ ЈАДРАНСКО СУСЕДСТВО

На Јадрану живимо сада, живели смо одавно и живећемо и даље, ми и још два народа: на источној, балканској страни — ми и Арбанаси, а на западној, апенинској — Талијани.

Како смо сада, на томе мору и његовим обалама, нас три народа један с другим?

Стање између Арбанаса и нас Срба-Хрвата-Словенаца расправила је 1913. година на начин који је затим потврђен и утврђен после светског рата на конференцији мира у Паризу. Арбанаси су конституисани у засебну своју националну државу, као и ми у своју, а уједно смо, и једни и други, на мору коначно разграничени, сваки на свом природном делу. Одваја нас Бојана, онако исто како је већ раније нашу Црну Гору, после рата 1876.—1878. године, раставила од Отоманског царства. Ту је међу нама све чисто. Нико озбиљнији ни с једне ни с друге стране, не тражи данас да се ту штогод мења.

Друкчије је, заплетено, стање између нашег апенинског суседа с једне стране и нас Балканаца (Арбанаса и Јужних Словена) с друге стране, а посебице се сада заоштрава између

Талијана и нас Срба, Хрвата и Словенаца. Поред онога што је на северу захватила словеначко приморје и целу Истру, Италија је закорачила и на источну обалу Јадрана, захвативши Ластово, Задар, половину острва у Кварнеру и нешто хрватскога приморја, а многи међу представницима њиховога јавнога живота траже још поврх тога и целу целзату Далмацију. То природно ствара отпор на овој нашој страни и припрема у свом крилу читав низ свакојаких сукоба у будућности, по свој прилици и најтежих. Тако Јадран постаје, на жалост, предмет оштрог раздора између Италије и наше Отаџбине.

Мора ли и сме ли тако бити?

О овоме хоћу и ја да нешто мало речем.

Већ по томе што су наша Краљевина и Италија суседи, оне, и ми њихови народи, морамо једни с другима живети у миру. А на ово нас нарочито гони чињеница што ми нисмо ма какви суседи, него суседи који морају и даље живети овако једни поред других.

Италија није као Отоманско царство или Абзбуршка монархија, које су се могле разорити, па су и разорене. Италија је национална држава, а Талијани су велик народ, један од највећих у човечанству, прошлом и савременом. Свакако Италија и Талијани остају, остају овако као наши суседи.

А тако исто остајемо поред њих и ми. Истива, они могу покушавати да нас знатно оштете. Они су нас збиља за време рата и за ових седам година и оштетили доста, и могу нас још много оштетити (нарочито ако ми не будемо довољно паметни). Али нас ипак не могу уништити, ни они ни нико. Ми не можемо нестати. У неких од данашњих Талијана, којима се чини тесна садашња отаџбина, има истина чудних маштања: као да нас могу освојити и покорити све до граница Румуније, и састати се са својом тамошњом латинском браћом, па нас после некако прогутати а и Румуне некако подвласти. Ко тако мисли, рекло би се да мало познаје историју и психологију народа. Покорити нас па још прогутати, асимилувати! Стотине година држали су њихови Млечићи делове нашега приморја, за то су се време многи њихови људи тамо насељавали, па нам ипак нису поталијанчили ни једно једино село!

Ми смо, напротив, асимилovali — похрватили и посрбили — многобројну њихову браћу и сроднике.

Ово је у толико значајније што су Латини (талијански преци и сродници) по толиким другим земљама — некадашњим покрајинама римскога царства — у Јевропи и Африци, асимиловали толике друге знамените народе, као освајачи и као освојени. Довољно је погледати садашње латинске земље и њихову етнографску судбину: Италију, Француску, Белгију (без фландриских крајева), Шпанију и Португалију. Сама Италија била је у почетку тек малим делом латинска, а све остале земље беху једино насељене другим народима, па је све то током римске владавине до 476. године после Христа било полатињено, те је тако, асимиловано, дочекало велику сеобу народа крајем старога и почетком средњег века. А тада су на исте земље сукцесивно нагрнули и освојили их многи народи и племена — Херули, Рузи, Вандали, Визиготи, Остроготи, Лонгобарди, Бургунди, Фрузи (Франци) и други — и населили се у њима, па ипак поступно сви били листом апсорбовани, полатињени.

Са свим је друкчије било с нама, Србима, Хрватима и Словенцима. И нашу су отаџбину, док нас још не беше у њој, били освојили стари Римљани, и подвластили а потом пороманили њене тадашње становнике (Илире, Трачане, Панонце, норичке и друге Келте), као год оне друге, већ споменуте народе по својој глемој царевини. Тада су се на целом простору између средњег Вардара, Дунава, Драве, Јадрана и Балкана, па и даље на исток до Црнога Мора, говорили махом разнолики дијалекти и говори латинскога језика. Говорили су их поромањени старинци упоредо са досељеним Римљанима и разним полатињеним другим досељеницима. То стање и римска владавина у нашим крајевима одржали су се (под окриљем Источне римске царевине) још дуже него другде: све до почетка VII века. Било је дакле доста времена да се Романство овде још боље утврди него ли где другде. Па ипак, кад наши стари добоше и овамо се населише, они, заједно с бугарским Словенима, не доживеше судбину Лонгобарда, Гота, Фруза и осталих освајача римских покрајина. Не само то, него смо онда, као што већ подсетих, успели да пословенимо све затечене многобројне староседеоце и досељенике латинскога језика. Ми смо већ онда били жилавији од многих других народа: били смо отпорнији и пунији живота, те смо се одржали, победили.

Лав са портала трогирске катедраде од домаћег уметника Радована

Не знам колико се у талијанским политичким круговима зна за ову непоречну чињеницу. Свакако би се над овим сведочанством наше необично ретке расно-националне снаге могли озбиљно замислити они који су почели маштати о талијањењу нашега народа.

А онако исто како смо се онда одржали наспрам затечених (латинских и полатињених) старинаца, тако смо и после, у приликама врло тешким по нас, под Грцима, Турцима, Маџарима, Немцима успевали и успели да стечену домовину:

очувамо као своје неприкосновено народно достојање. Па ћемо тако и од сад, вазда, ми остати у њој и у сваком њеном делу и делићу. Наш је и наш ће остати сваки врх и планина, свака равна и долина, свако језеро и река, сваки залив и лука.

Према томе Јадранско море остаје и нама, с Арбанасима и Талијанима, знаменит део наших отаџбина, наслеђених од предака, које као народно-историску баштину имамо сачувати неокрњену и тако их, колена за коленом, предавати новим нараштајима својих потомака.

Отуд настају многе озбиљне дужности нама, Талијанима и Арбанасима. Јер рђави су и недостојни синови који не схватају и не испуњавају своје дужности према отаџбини. Таки синови бивају тешко кажњавани.

Основна је така дужност људи и народа бранити од свакога ту своју родну грудну на овој планети. Ми, којима се отаџбине сучељавају на Јадрану, дужни смо их — земље и море — бранити како један од другог сваки свој део, тако и од кога трећег који би из даље могао на њих посегнути. А наравно, као год пре, има таквих и сада. Међу овакима није ни данас далеко Немац, чија је државна власт више од хиљаде година трајала на јадранским обалама, са једним јединим прекидом за време Наполеонова царевања, и била са њих одбијена тек последњим светским ратом.

Ми не можемо, а и кад бисмо могли, не бисмо хтели бити противни да и Немци, као и сваки други народ, живе и напредују на свом дому. Али смо у праву да будемо противни свачијој насртљивости, и посебице у праву смо чувати се од ње и бранити себе. Рекло би се да се данас у Италији забораваило шта су им Немци били до јуче, а свакако их тамо много подцењују. Ово се види и по лакоћи са којом су посегнули и захватили онолики простор немачке земље у Тиролу, са чим ће се Немци тешко икад помирити. Немци су сад само ослабљени, и не треба бити пророк, па знати да ће та слабост проћи, и то проћи доста брзо, и да они могу некад опет бити озбиљан и погибан освајач.

И са те стране, на њих неки у Италији сасвим погрешно гледају, кад им се радују као моћном савезнику у својој борби противу нас, те с весељем помишљају на њихов историски *Drang nach Osten*. Јер исто је тако стар и немачки *Drang* ка цветним и сунчаним пољима падске долине. Немац је у ствари

према Талијанима и данас, и ако су се испели на Бренер, онде где је и некад био. Он је и сад на оном алпинском облуклу са кога је — по визији једног знаменитог хора А. Манзона (*La battaglia di Maclado*) — гледао братоубилачко ратовање старих талијанских државица. Он би онако исто гледао сад наше клање, онако би исто гледао како редом падамо и злурадо бројао погинуле, па би се онако исто спремао да сиђе, и сишао би на југ.

Не смемо ни по што заборавити, да га у томе појединачно, било једни било други, сами нећемо моћи спречити. Немац је јачи и од нас и од њих. Јасно је дакле, да је и нама и Талијанима заједничка дужност бранити од Немаца приступ Јадрану, нашем заједничком добру. Нама тај задатак неће бити лак ни онда, кад се будемо сложили; а раздвојени, несложни, закрвљени, бићемо сувише лак плен евентуалном нападачу. Већ за ово има један жалостан и поучан пример: кад је вршен корушки плебисцит, Талијани су, као што је познато, стали уз Немце и помагали их да успеју противу нас. Тако су, не само на нашу него и на своју штету, ближе примакли неколико километара Немце Трсту и Јадрану.

Али поврх дужности одбране, постоји и за нас и за наше суседе дужност — у овом случају сасвим пријатна, јер је много лакша а непосредно корисна — да ово своје наслеђе на Јадрану обрађујемо и подижемо.

То можемо радити, како ваља и колико треба, само у миру међу собом, у исправној утакмици и у часној сарадњи једних са другима. Таке је сарадње било и у прошлости, и на нашу и на њихну корист.

Истина они су нам и пре више пута и много сметали и одмагали у нашем раду и напорима да се развијамо и напредујемо или да се просто одржимо. Али је исто тако нама из Италије и од Талијана, врло често, стизало и сваковрсне благодатне сарадње и красне помоћи на културном, привредном, политичком и бојном пољу.

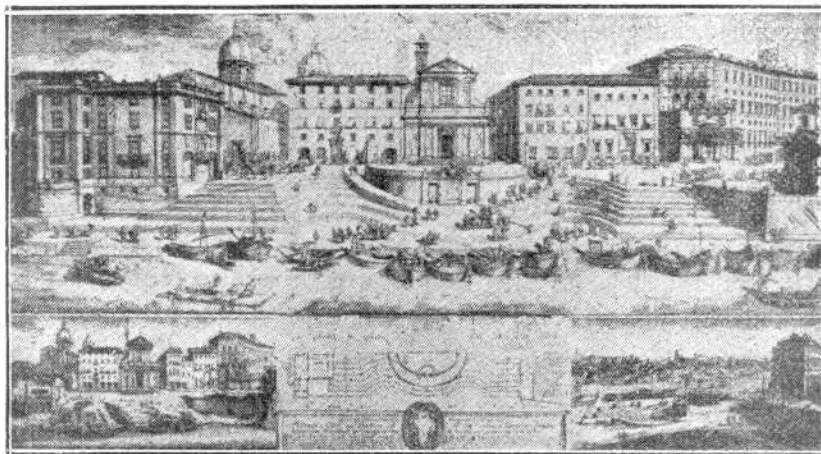
А и они су од нас видели лепе користи. Да ничега другог није било, све би обилато накнадио наш витешки удео у борби хришћанске Јевропе с Отоманским царством. Ту није реч само о оној помоћи коју су талијанске државе добивале непосредно учешћем, службом наших бораца у њиховим војскама на суху и мору, које су од Турака браниле, а некад

и шириле, њихове, млетачке поседе по Јегејском мору, Грчкој, Арбанији, Зети, Далмацији. Још је значајнија посредна заслуга наше упорне и неуморне вековне борбе, под нашим и толиким туђим барјацима, којом смо устављали, сами и уз друге, надирање отоманско, те смо постали признат *antemurale christianitatis* и остали таки до краја. А тај је грудобран чинио да се љута и пустошна ратовања одржавају на овом крвавом Балканском полуострву, место да се услед нашег попуштања пренесу на бојишта талијанске отаџбине и да се ова претвара у пустош.

Тако бисмо могли и од сад подржавати једни друге у својим невољама и уопште у испуњавању својих народних историских задатака у будућности. Родна воћка цени се по плоду који сваког лета доноси: свак па и ми, народи на Јадрану, треба да израђујемо, дајемо из себе највише што ми собом можемо створити добра. То ћемо ми моћи испунити, ако, унапређујући себе и своју земљу, израдимо све што на њој можемо лепо и добро израдити или сами собом или у оној суседској сарадњи једни с другима, и с осталим народима ближим и даљим.

То ће бити наш позитивни прилог човечанском развоју, а то није ништа друго до ли отплата нашег дуга, откуп којим се свако културно биће искупује пред својом сопственом будућношћу. Те дужности истичу нам из саме чињенице што имамо отаџбине слободне и независне а овако ретке по здрављу, лепоти, богатству и по свом месту међу другим земљама у свету. Јер кад човек, народ, има какво значајно добро, он нема право и не сме га ни упропаштавати ни напуштати, да подивља и чами без вредности. Ако тако ипак ради, добро му се из руку измиче и прелази на другог, достојнијег. То је тако по правилу бивало. Ја сам уверен да ми Срби, Хрвати и Словенци нећемо упасти у таку кривицу ни којим начином ни на Јадрану, као ни по областима чије се воде сливају у плави Дунав или у мутни Вардар.

Црква Св. Јеронима и стара лука „Ripetta“

Д-р Љуба Перковић:

ЗАВОД СВ. ЈЕРОНИМА У РИМУ

Рим, као средиште хришћанског света, привлачио је, још од исконских времена, људе из свих крајева Италије и Европе, и образоваше се ту многобројне мале иностране насеобине, које су оснивале и издржавале своје цркве, хоспиција и болнице, да би њихови сународници, који су тамо ишли из побожности, могли да у њима нађу заклона и потребне телесне и душевне неге.

Кад су, међутим, с временом људи почели да у Рим долазе, не само зато да се диве лепотама блиставе престонице света и да се Богу моле у главном храму хришћанства, већ и зато да се тамо баве трговином и науком, дотичне насеобине ојачаше и стекоше већу важност, утолико пре што су поједини чланови тих насеобина, који би се тамо трговином обогатили или иначе дошли до високих положаја, својим сународницима ишли на руку богатим прилозима и посмртним завештајима.

Тако се по разним крајевима вароши подигоше многе богате цркве, болнице, хоспиција, школе, васпиталишта, па чак и гробља, на која су права имале извесне скупине страних поданика, како ниједан од њих не би могао да се сматра туђинцем у великој метрополи католичког света.

Црква и болница Св. Марије служила је за Немце, болница Св. Јована за Шпанце. У болници и цркви Св. Стани-

слава налазили су уточишта Пољаци, а у болници придруженој цркви Св. Антонија, Португизи. Фламанци окупљали су се око Св. Јулиана, Французи око Св. Луја, Бургунди оно Св. Клаудија, Лорењани око Св. Николе, Бретонци око Св. Ива. Чак и Абисинци и Црнци имали су свог Св. Стевана. Исто тако имађаху своје цркве и болнице колоније Геновеза, Миланеза, Фиорентинаца, Сицијанаца, итд., чији се спомен очувао у називима дотичних улица.

Већ крајем XIV века било је у Риму наших људи из Далмације, Босне, Херцеговине, Хрватске, Славоније и из словеначких крајева, који су заједничким именом називани „Sclavoni“, „homines Sclavi“, „Schiavoni“.

Тако сваку земљу у којој су живели Словени, Италијани називаху „Sclavonia“ односно „Schiavonia“, не марећи много за њине домаће и народне називе. Од њих прихватише у литератури тај назив и наши образовани људи с оне стране Саве и Дрине, називајући се Славенима а језик славенским. Но од половине XV столећа настаде у томе важна промена. У то хуманистичко доба, доба Ренесанса, препорођаја грчке уметности и филозофије, ишло се затим да се свему даде облик и назив старокласички. Нарочито се у том правцу радило у географији, и то под утицајем чувеног Птоломејевог дела (из II столећа наше ере), које је од 1438 г. па све до XVIII века било једино дело тог рода. Учени људи тога времена подгрејаше сада стара географска и етнографска имена, намећући их оним народима који су тада господарили или бар становали у некадањим римским провинцијама. Тако земље у којима је наш народ живео, буду прозване заједничким именом *Illyricum* (Илирија), а народ „*Illyrica natio*“ (илирски народ, Илири). Први јасни траг томе налазимо у географско-историском делу „*De Europa*“ чувеног хуманисте Енеје Силвија Пиколомини, доцнијег папе Пија II (1458—1466). У XVI глави пише он: „Иза Арбаније долазе илирска племена (*Illyricae gentes*); тај сој људски назива наше доба Словенима (*Sclavos appellat*) и Бошњацима, други их опет зову Далматинцима, Хрватима, Истранима и Крањцима“. После тога не само да се име Илирије и Илира стало ширити и код наших учених људи, а нарочито међу католичким клиром, него је, штавише, узело маха и тврдо уверење као да смо ми аутохтони на нашој земљи, и, према томе, не само да су стари Илири били

наши претци, него да су и сви они римски владари који се родише у нашим крајевима (као Константин, Диоклециан и Пробус) били такође синови нашег народа. Под утицајем тога мишљења и уверења поче сада да се развија не само народни понос већ и појам народног јединства, али још не са политичком тежњом националне државе, већ само у етнографском смислу. И страни свет нас је, дакле, већ тада сматрао и наши су се у готово свима данашњим крајевима сматрали једним народом и, ма да назива домаћих беше разних, с националног су гледишта значили сви једно исто.

И становници Далмације и пограничних земаља, у којима је живео наш свет католичке вере, основаше у Риму, XV столећа, своју нарочиту колонију, којој се спомен очувао у лепој цркви Св. Јеронима Јужнословенског, односно, Илирског („San Girolamo degli Schiavoni“ одн. „degli Illirici“), као и у називу улице у којој се налазила дотична хоспиција (побожно заклониште) и са њом спојена болница. Улица та налази се у оном делу доњег града који се стере између Тибра и горњег дела римског корза.

Како је пак број наших сународника католичке вере у Риму стално растао, то половином XV века најревноснији међу њима склопише неку врсту религиозног братства. Они се повукоше да заједнички живе у једној кући старог заграђа (Borgo Vecchio), недалеко од Ватикана, коју им, у томе циљу, даровао беше неки богати Далматинац, од подужег времена настањен у Риму.

Из те мале духовне заједнице развила се временом Илирска Конгрегација, којој су припадали и неки еремите (пустињаци) из Далмације, које су, због њиховог узорног живота, као што нам сведоче неки стари писци, Римљани увелике ценили и поштовали. Том је конгрегацијом, 1441, управљао свештеник Јероним из Потомља („di Potonia“), по једнима, родом из Далмације, по другима, вероватније из Птуја („Petovici“) у Словенији.

У то доба је у Риму било већ неколико страних насеобина, од којих је свака имала своју хоспицију и своју болницу. Добри далматински еремите, видећи како „илирска нација“ у Риму свим тиме оскудева, решише се да и сами својим земљацима подигну цркву и болницу. Добивши у ту сврху 1453 на поклон од папе Николе V стару, готово по-

рушену црквицу Св. Марине, која се налазила у „Rione di Campo Marzio“, код Рипете*), наши еремите дадоше се својски на посао, те у мало времена цркву оправише и проширише посветивши је Св. Јерониму, прослављеном црквеном научитељу, дики и поносу — „заштитнику Далмације“, у којој је тај велики божји угодник угледао света.**)

Сам Никола V, булом (повељом) од 21 априла 1453, дозволи Далматинцима и осталим нашим сународницима, „народу далматинском и јужнословенскоме“ (Dalmaciae et Sclavoniae natione), да, уз поменуту цркву, оснују и једну хоспицију с болницом, и то на земљишту које они набавише у бизини маузолеја цара Августа.

Те исте године, услед све то већег турског продирања на Балкан, многи људи из наших крајева, да би се спасли од грозног некрста, добегоше у Рим са три своја бискупа и великим бројем свештеника. Да би своје земљаке помогли, поменута три бискупа са неким угледнијим својим сународницима настањеним у Риму, сазову збор „della Nazione Schiavona ovver Illirica“ (јужнословенског или илирског народа) и дадоше се на сакупљање прилога између себе у корист наоноване хоспиције с болницом, које је скоро затим и подиг-

*) „Ripetta“, стара обала Тибра.

**) Борба оних седам грчких градова, што се препираху негда о част у коме се је од њих родио Хомер, не бејаше зацело жешћа, а ни дуготрајнија од борбе која је пламтела због питања о положају Стридона, родног места Св. Јеронима, односно због његове уже отаџбине. То је питање већ више столећа занимало учене људе разних народа, тако да до данас о томе предмету имамо у више језика обилну литературу. Готово сви писци, што су о Стридону расправљали, потстакнути разном схватаним патриотизмом, настојали су да сместе Стридон у близини свога завичаја или у граници своје земље, или у своје сусетство, или барем да одрекну другима, кад нису могли прибавити себи част и славу, да су земљаци великога Јеронима. У току ове књижевне борбе (која је трајала, од краја XV века, све до недавно) разни су се писци сврстали у четири странке: „истарску“, „далматинску“, „панонску“ и странку „неутралаца“... „Pro quo (т.ј. родно место Св. Јеронима) non minus ac olim pro Homero certant urbes“ рекао је један од оних писаца који су учествовали у овој борби.

Јероним, син Евзебијев, рођен је 331 год. за време цара Константина, у римској Далмацији, у Стридону (који је лежао на данашњем Граховом Пољу у Восни, по свој прилици, испод брега Арежина). Јероним је био јаван човек, који је у управи католичке цркве запремао врло истакнуто место уз бок папи Св. Дамасу. Јеронима се је у оно доба сматрало нај-

нуто и могло убрзо одлично да послужи намењеноме циљу.

Тим новим грађевинама својим наша колонија могла је да се мери са најјачим националним насеобинама у Риму и да све то више напредује. Светојеронимско братство прозвано је „Societas hominum Sclavorum“ (Удружење словенских људи), затим „S. Hieronymus Sclavorum (доцније) Illyricorum de Urbe“ (Св. Јероним јужнословенски [односно] илирски у Риму) и, најзад, „Societas Sclavorum Urbis Sancti Hieronymi de regione Campi Martis“ (Словенско удружење Св. Јеронима на Мартовом Пољу у Вечитом Граду). Одмах по своје оснивању, наша конгрегација, као и свако друго признато удружење, има своју друштвену заставу („confallone“), па и свој грб: црвену тунику са маском, а на њој лик Св. Јеронима, са натписом: „Societas S. Hieronymi Illyricorum Urbis“ (Удружење Св. Јеронима Илирског у Вечитом Граду). Доцније се тај стари назив „societas“ (удружење) односно „confraternitas“ (братство, „братовштина“) претворио у „congregatio“ (братимски збор).

Установа та привлачила је на себе пажњу свију католика из домовине. Прилози за њу сустизали су се. Тако је и последња босанска краљица Катарина посветила велики део свога имања светојеронимском братству. Наша католичка колонија око цркве развијала се из године у годину, те су у њу почели да стижу и први наши научници, књижевници и

меродавнијим за решење најзамршенијих верских, па и црквено-политичких питања, те је уживао доиста светски глас. Он бејаше за оно време као неко пророчиште („oraculum“) за сва научна, заплетена питања у целом хришћанском свету. Провео је заједно са својим по Богу сестрама, Павлом, одличном римском матроном и њеном кћери Евстахијом (потоњкињама Граха и Сципиона), двадесет година свога самопрегорног живота у Палестини, зидајући цркве, манастире и побожна заклоништа за хришћанске хаџије, што се ту окупљаху око гроба Спаситељева. Када је Јероним боравио у Витлејему, одасвуд, чак из Галије, долазили су к њему изасланици од стране бискупа и других научника писмима за решење овог или оног питања из Св. Писма, ког је он гениалан преводилац на латински језик („Vulgata“). Треба нарочито поменути Јеронимове посланице („epistolae“), писане једрим класичним стилем, које су прожете тако жарким човекољубљем и тако искреном љубављу ка истини! Народна традиција за Јеронима вели да је пред великашима римским извињавао свој живи, бујни јужни темперамент и, нарочито, своју опору искреност тиме што је родом био Далматинац. „Parce mihi, domine, quia Dalmata sum!“ Велики овај човек наше крви, кога је римска црква уврстила у своје светитеље и мудраце, остао је човек чак и под светитељским колутом. Жива љутска симпатија, не-

уметници, који су долазили у Рим било да уче језик, литературу и разне гране уметности, било да прибирају материјал из ватиканских библиотека. Ма да нису сви ти људи били на окупу у једном збору као каква Академија наша, оно ипак, састајањем племенитих и умних синова народа нашег са свих страна његових, управо у туђем свету постављала се је прва клица културног уједињења целокупног народа.

Читава улица у којој се налази црква Св. Јеронима и са њом скопчани побожни заводи, око којих стадоше се подизати станови и земљишта наших сународника, прозва се „*degli Schiavoni*“ (Јужнословенска). Приносима добротвора из Далмације, Хрватске и Босне, Илирска Конгрегација је стала подизати нову хоспицију и зграде око ње, те се проширила у пределу који је потом, већ крајем XV века, носио назив „*Vicus novus Illyricorum*“ (Нова илирска улица).

Папа Пије V засновао је, 1567, у цркви Св. Јеронима Кардиналску титулу. Црква, као и само светојеронимско братство, налази се отада стално под заштитом једног кардинала. Први протектор беше кардинал Оливер Карафа.

Према нарочитој једној уредби, колико црква толико хоспиција и болница, потпадали су искључиво управи једне кон-

задржљива, управо нагонска хуманост нека, била је одиста карактерна црта овог великог борца за Христову веру, који се вољно подвргавао одрицању и свима тескобама испосничког живота, но у коме су се целог века бориле две супротне струје: струја световна и струја небеска. Као да се вечито отимаху о превласт у његовој души: с једне стране инстинкт живота и са њим скопчана љубав ка божјем створењу, а с друге стране строги принцип верске аскезе, који му налагаше да у себи и у свом сачовеку прогони и сузбија демонске нагоне пути и сваку тежњу ка радости и животу. Та унутарња антимионија огорчавала му је живот до последњег тренутка, доводећи га час у разна искушења, а час га опет бацајући у бригу ради тобожње своје непокорности верским наређењима и, према томе, ради угроженог спаса своје неумрле душе. Премину 30 септембра 420 у Витлејему. Земни остаци великога Далматинца пренети су у Рим и сахрањени у базилици *di Santa Maria Maggiore*.

Св. Јероним, сем што је заштитник све Далмације, он је такође покровитељ фрањевачке дубровачко-задарске провинције, која се протеже од Котора до Трста и која се зове „Провинција Св. Јеронима“, за разлику од друге фрањевачке провинције у Далмацији, зване „Пресветог Откупитеља“. (Исп. „*Saint-Jerôme*“, par Amedée Thierry, Paris 1891, и „Стридон итд.“, историско-географска расправа од Дон Фране Булића, у Вјеснику за археологију и историју далматинску, XLIII (1920).

Прочеље цркве (лево Завод Св. Јеронима)

грегације (братимског збора) „Илира“, састављене из свештеника и световњака пореклом са очеве стране из једне од четири „илирске“ покрајине (Далмација, Хрватска, Славонија и Босна.)

Разни понтифици трудили су се како да боље помогну Илирску Конгрегацију, а међу њима нарочито Калист III и Пије II (чувени хуманиста Енеја Силвије Пиколомини — види стр. 485). Ови, између осталог, наредише да у корист заводске болнице има да буде намењена половина имања сваког члана „илирске нације“, који би у Риму и у римском округу умро „ab intestat“ (без опоруче) и неби оставио за собом блиског рода. У светојеронимској архиви помињу се разни такви завештаји.

Ипак највеће је услуге нашој насеобини учинио папа Сикст V., који је, као кардинал, реда конвентуалаца, обнашао част протектора цркве Св. Јеронима. Тај даровити и енергични човек је баш у то доба, тј. 24 априла 1585, засео на столу Св. Петра. Сикст је увек поносан био што је и сам

спадао међу заштитничке светојеронимске цркве, а пошто је много штовао Св. Јеролима и, с друге стране, био свестан далматинском пореклу своје породице (Felix Peretti--Крушевић?), он се реши да нашој колонији укаже своју оданост тиме што је поменути цркву, као што сам о њој вели, „тесну, тамну и трошну“, из темеља преградио, користећи се за то делом одличних немара Мартина Лонгиа Старог („il V. schie“) и Ивана Доминика Фонтане. Обогати је затим привилегијама и реликвијама, а држи се да је намеравао дати пренети у светојеронимску цркву из сјајне базилике „Santa Maria Maggiore“ на Есквилину земне остатке Јеронимове, но та се намисао његова није могла остварити. Конституцијом „Sapientiam Sanctorum“ од 1 авг. 1589 подигао је Сикст V нову монументалну цркву Св. Јеронима, која и дандањи постоји, на част народног каптола, цркве саборне, са свима канонцима, капеланима, итд, који су искључиво узимани из Далмације и пограничних земаља „илирске нације“ а вештих „илирске језику“ — „personae idoneae dictae nationis Illyricae, seu alias etiam originae ejusdem tamen illyricae linguae et idiomatis“. Како се дешавало да је понеки иностранец постигао неку светојеронимску „надарбину“ (бенефицију), апостолска визитација је већ 1630 год. то изречним наређењем докинула.

Прочеље цркве Св. Јеронима је просто, али лепе диспозиције. Оно нам, данас, изгледа пригњечено и ниско, али раније не беше такво, но га таквим учинише у другој половини прошлог столећа, кад су насипали обале Тибра. Судећи по неким старијим сликама, прочеље је било пређе витко и елегантно, кад га се гледало у целини, са више степеница пред улазом, које су га одвајале од улице. Црквено прочеље је израђено од клесаног камена римског травертина, а састављено је од два архитектонска реда: доњег јонског и горњег коринтског стила. У горњем делу прочеља дао је Сикст V поставити овај натпис:

*Sancto Hieronymo Dicatum**)

а у простору између горњег и доњег дела:

Sixtus V P. M. Ord. Min.

Templum Hoc A Fundament. Erexit

*Pont. Sui Anno IV Sal. MDLXXXVIII**)*

*) Светоме Јерониму посвећено.

**) Сикст V Папа, Реда Мале Браће, храм овај подигао је из темеља, свога владања године IV, јула 1588.

У мањем троугаоном украсу, који означава својим линијама кров главне црквене лађе и уједно га заклања, уметнут је потпуни папски грб Сикста V. Уз цркву је прислоњена, с леве стране гледаоцу, палата Завода Св. Јеронима. Са леве стране средишње лађе црквене диже се изнад цркве звоник, који је четвороугаоног облика. Поменућемо само његове лепе дво-струке ступове дорског стила, који се налазе на четири угла његова. Црква, изнутра, има облик латинског крста. Сводови плафона ношени су од елегантних ступова. Уместо куполе, која би због елегантности ступова била за ње претешка, саграђена је, на округлој подлози, лагана полукружна узвисина, украшена фрескама, у форми куполе. Цркву, нарочито хваљену по њеним архитектонским пропорцијама, красе добре слике и драгоцене декорације и фреске од понајбољих уметника из доба Сикста V до Пија IX, пружајући нам тиме веома занимљиву слику из историје римске уметности. Фреске претстављају епизоде из живота Христовог, неке prizore из Старог Завета, и усто неке ликове блажених и светитеља „илирских“, између којих угарског-хрватског краља Св. Ладислава, царицу Св. Јелену, Св. Петронија, Св. Тирила и Методија, Св. Јеронима, и др. Ту су такође и оријашки кипови великих добротвора светојеронимске цркве, између којих се истичу Никола V и Сикст V у понтификалној одежди. Нову цркву украси сликама и декорацијама службени сликар Сикста V, Иван Гвера, са својим помагачима, сликарима Антонијем Вивиани, названим Глухи из Урбиниа („il sordo d'Urbino“) и Андријом Лилио из Анконе („di Ancona“), који су израдили на зидовима великог олтарог слике из живота Св. Јеронима. Слику Св. Тирила и Методија (на првом олтару с лева), коју је цркви поклонио бискуп Стросмајер, насликао је Benigno Waugh, кога Римљани прерушише у Вангелини. Поред поменутих и осталих многобројних уметнина, има у цркви и неколико лепих успомена. У средини цркве гробница је песника „Виле Словинке“, задранина, Јурја Бараковића († у Риму 1627). До великог олтарог је надгробна плоча оцу систематске наше домаће историје, трогиранину, Ивану Лучићу († 1679). У цркви је сахрањена и дворска дама босанске краљице Катарине, именом Павлица, која се је, са својом краљицом, пред турском најездом, склонила у Рим и ту умрла. Треба, напоследку, поменути лепо надгробно споменик властелина дубровачког, Павла

Гоце, веома цењеног папског легата у Цариграду и литерата († у Риму 1660).

Градњом светојеронимске цркве отпочето је јула 1588, а идуће 1589 год. већ је била под кровом! Смрт Сикста V (27 авг. 1590) обустави радове око украшавања цркве, те је остала недовршена све до XIX века. Половином прошлог столећа оправљена је (од последица потреса 1811 год.) и потпуно довршена. Сликарски послови и управљање свима осталим украсним радовима било је поверено римском сликару, проф. Петру Гаљардиу.

Црква Св. Јеронима, национални храм*) наших сународника католичке вере настањених у Вечитом Граду, беше пређе центар читавог предела коме, по лепоти, није било лако наћи у Риму премца. Та је црква, по својој уметничкој вредности, била и остала једна од ретких.

По обичају страних братстава у Риму, и наше је грбовима означавало крајеве на које се протезало, и 1584 налазимо на свечаним исправама светојеронимског братства грбове Далмације, Хрватске, Славоније и Босне. Но, од друге половине XVII века, стао се употребљавати у цркви (в. куполу, слике главног олтара, сам олтар, свећњаке, итд.), као и на покућанству хоспиција једино грб далматински, али не у смислу географском, провинциалном, него у смислу националном („словинском“, „славенском“, „илирском“ — јужнословенском). Тако је потрајало све до половине минулог столећа.

С обзиром на говорни језик дотичних покрајина светојеронимска црква овлаштена је, бревом од 22 фебруара 1648, да се, при црквеном благослужењу, служи језиком старословенским. Велик је број папских повеља (була, бревеа, конституција, итд.), којима је нормисана употреба старословенског језика у функцијама католичке цркве, као и у дотичним црквеним књигама. Знатан број ових, а нарочито мисала (литургијских књига) и требника, штампан је у Риму у XVI и XVII веку. Многа су издања тих књига поклањана, настојањем кон-

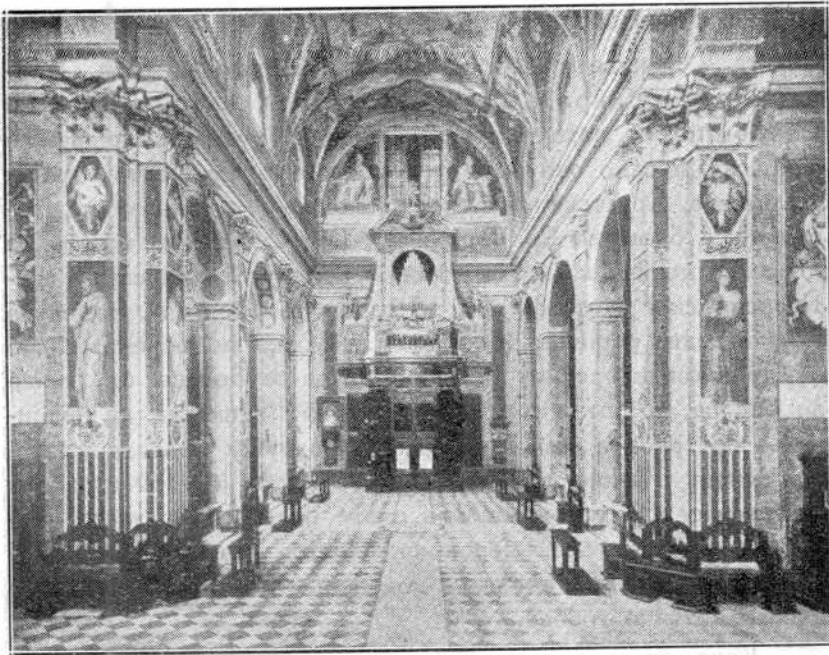
*) Светојеронимско братство посветило је, почетком XVII века, аустријском цару Фердинанду III дело о нашим народним светитељима, које састави претседник братства, босанац, Иван Томко Марнавић, песник и писац разних [научних дела, пријатељ Бона Палмотића (песника „Кристијале“). Латинска посвета дела „своме Краљу“ истиче „nationalem ecclesiam S. Hieronymi“.

грегације „*le propaganda fide*“, католичким црквама дотичних наших покрајина, које су такође овлаштене, још од доба папе Ивана IV, далматинца (из Солина), да црквене обреде врше на своме језику, и то, првобитно, уз једину обавезу да еванђеље, сем на језику старословенском, читају такође и на језику латинскоме. Сада се управо у Ватикану крају приводи, у редакцији професора прашког Университета, д-р Вајса, штампање старословенског, глаголичког мисала за општу и искључиву употребу у католичкој цркви наше Краљевине. Питање увођења старословенског језика у црквеној литургији, питање глаголице, које хрватски део нашег народа сматра саставним делом националног живота, предано је, међутим, на проучавање засебној комисији кардинала. Наш католички епископат стоји на становишту да је ово интерна ствар Цркве, која се може решити и административним путем. Ватикан ће, сва је прилика, заузети становиште да питање глаголичке литургије у нашој држави буде решено путем конкордата*).

Служба божја у светојеронимској цркви вршила се, од 1648 год., уз краће прекиде, старословенским језиком, а мање побожности на српскохрватском језику и на томе се језику проповедало. У једној споменици из половине XVII столећа вели се: „*Preti e frati Illirici dicevano messa in lingua illirica, e i nazionali venivano in maggior numero e ascoltavano nella loro lingua con piu soddisfazione*“ (Попови и фратри илирски служили су мису на илирском језику, те су стога наши људи долазили у већем броју и слушали црквену службу на своме језику са већим задовољством).

Сваки ходочасник из наших крајева — који је знао наш језик — уживао је у хоспицији Илирске Конгрегације тродневни „*officium hospitalitatis*“, тојест, примао стан и храну, а при одласку попутбину или милостињу. То пасивно право уживали су, XVI века, ходочасници из Далмације, Босне, Хер-

*) Конкордати су уговори, које Света (Папска) Столица закључује са појединим државама, у циљу уређења црквено-политичких односа њихових, управо, у циљу заштитења верских интереса католика у дотичним државама. Конкордат између Св. Столице и Краљевине Србије склопљен је 24 јуна 1914, а ратификован у Риму 20 марта 1915 год. (чиме је исти стао на снагу). Већ поодавно воде се преговори за склапање конкордата између Св. Столице и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, којим би се дипломатским актом регулисала разна питања од битног интереса по народ и државу.

Доњи део цркве Св. Јеронима у Риму

пеговине, Хрватске, Славоније, из словеначких крајева, па и наши сународници из јужне и средње Италије, из словеначког Фриула и из арбанаског приморја од Бара до Љеша.

Почетком XVII столећа, поводом спора између каптала Св. Јеронима и неког Јамшека (Јампсиа, Јанушића), љубљанског Словенца, изнело се начелно питање, ко од јужних Словена има право на светојеронимску хоспицију. Вођа Далматинаца (који су у то време, вероватно, били бројнији од других), Паштрић, фалсификовао је повељу Николе V од 1453 год. изменив речи „*Dalmatiae et Slavoniae nationes*“ (народ далматински и јужнословенски) у „*Dalmatica seu Illyrica natio*“ (далмат. или илирски народ). Истичући да Далмација значи исто што и Илирија, постигао је да је Св. Рота Римска, састављена од дванаест најумнијих црквених достојника из Италије и из разних других земаља, донела 1655 решење у коме је, између осталог, казала и ово: „На тражење братства и хоспиције Св. Јеронима Илирског у Риму — о тумачењу буле, којом је Сикст V засновао зборну Цркву Св. Јеронима Илирског, односно о подручју народности илирске у њој споменуте,

право и тачно подручје илирског народа, по були и намисли Сикста V, бејаше и јесте и тако се разумевати мора, Далмација или Илирија, којој су чести: Хрватска, Босна и Славонија, са потпуним искључењем Корушке, Штајерске и Крањске, и само они који су пореклом из ова четири краја: Далмације, Хрватске, Босне и Славоније имају право на хоспицију и братство Св. Јеронима". Света Рота, на основу те и остале мотивације, искључила је поменутог Јампсиа из светојеронимског каптола, као неилира. Но Паштрић, видећ да су наведеним решењем и Барани код Скадра искључени, жалио се Пропаганди противу Ротине пресуде за Баране од Љеша до Скадра, на шта је Пропаганда 1657 отписала да објашњења не треба и да се о барском подручју неће да изјави. На основу Ротине пресуде братство дало је 1660 израдити географску карту земаља које имају право на братство, хоспицију и каптол Св. Јеронима, која се још чува у Риму у нашем Заводу и та обухвата покрајине означене у пресуди и доноси дотичне грбове.

Како су се, у току времена, прилике у Риму, као и у целом осталоме свету, знатно промениле, и како је, услед завођења великих модерних јавних болница и гостионица, престала главна потреба због које је основана задужбина Св. Јеронима, као год и остали добротворни заводи што их у Риму основаше стране насеобине, то је 1790 папа Пије VI претворио светојеронимску хоспицију у институт за васпитање клирика или младих свештеника из наших крајева. Али због политичких прилика, већ 1798, поменути институт је привремено био затворен.

После пада (12 маја 1797) стародревне „веренице Јадранскога Мора“, Млетачке Републике, Далмацијом је убрзо завладала Аустрија. Светојеронимско братство, које се због слабе управе налазило у тешким имовним приликама, обрати се цару Фрањи II за помоћ и уједно упути свог изасланика у Беч да издејствује краљево покровитељство. Аустриска влада се одазвала, те је нарочитом комисијом, 1803, утицала на сређивање материјалних прилика братства, а 1843 изречно је нагласила своје формално покровитељство, односно протекторат цара аустријског као владара Илирије. У оправљеној, светојеронимској цркви, 1850, поред грбова Далмације, Хрватске, Славоније и Босне, појављује се и аустријски грб.

Католичко свештенство из поменутих покрајина, а нарочито велики народни мецена Стросмајер, знатним сумама доприноси за процват нашег Завода. Хрватски Сабор, 1861, с обзиром на новонастало политичко стање у Италији, узима под своју заштиту братство и каптол Св. Јеронима са свом имовином његовом.

Питање института за васпитање нашег католичког свештеничког подмлатка наново је покренуто под Пијем IX, кад је, уместо светојеронимске болнице (која бејаше већ укинута 1563), заснован 1862 год. Колегиј Св. Ђирила и Методија*), а смештен је, уз светојеронимску цркву, у просторије хоспицица. (Услед тога „officium hospitalitatis“ за ходочаснике замењен је милостињом 10 италијанских лира.) Али и тад је тај институт врло мало функционисао због догађаја који су се одиграли 1870, када је, услед заузећа Рима од стране италијанске војске (20 септембра 1870), престала темпорална, световна власт папина.

Пошто је Рим престао бити град Римске Државе и дошао под власт италијанског краља, влада италијанска позвала је

*) Врло су се рано уз веће Универзитете у Француској, Италији и другде јављали Колегији, тојест, заводи у којима су ђаци, које бесплатно које за неку цену, добивали стан и храну. Међу прве колегије припада онај који је уз Универзитет у Паризу основао 1050 Роберт од Сорбоне (de Sorbonne), дворски капелан и исповедник Лудовика IX Светога. Колегиј је тај после тако изишао на глас, да су по њем и сам Универзитет (нарочито теолошки факултет) стали називати Сорбоном. И наш народ је већ 1553 год. добио у Болоњи свој колегиј, Collegium Hungarico-Illyricum. У том колегију, који је постојао до 1781 (кад га је цар Јосиф II укинуо), становало је у низу много година неколико стотина синова нашег народа, духовника и световњака, бесплатних питомаца (alumni) и плаћајућих другова (convictores), који су на Универзитету студирали не само филозофију и теологију, него такође права и медицину. — Други колегиј, за Хрвате, настао је уз Универзитет у Бечу. У тај колегиј, Collegium Croaticum Viennae Fundatum, долазили су само они младићи који су се одавали свештеничком сталежу, те су на Универзитету учили филозофију и богословију. — Трећи колегиј, у који су долазили хрватски младићи на науку, био је Collegium S. Apollinaris (Колегиј Св. Аполинара) у Риму, који је после прозван Collegium Germanicum-Hungaricum. Овај колегиј примао је најпре Немце, а после тек Мађаре и Хрвате, те постоји још и данас. У том колегију становао је (1883—1884), као питамац, један од највећих хрв. песника, Силвије Стр. Крањчевић, познат у првом реду као

Алманах. Јадранска Стража

стране владе да јој поднесу списак и доказе народних завода у Италији, који су под њиховим протекторатом. Аустро-угарска влада је тада у списак својих покровитељства уврстила хоспицију, колегиј и каптол Св. Јеронима у Риму. То је покровитељство италијанска влада признала и издала сведочанство Братству 22 маја 1873, те су, према томе, италијанске римске власти сматрале светојеронимске установе као екстериториј. У случајевима, на пр., смрти каноника светојеронимског каптола поступало би се по аустро-угарском законнику, а њихова оставштина уручила би се аустро-угарском посланству, а не италијанском суду. У унутрашњу управу светојеронимских институција италијанска влада није се никако мешала. Сваке је године заводска управа подносила аустриској амбасади рачуне Завода. Свакој седници управног савета Завода Св. Јеронима присуствовао је изасланик аустриског амбасадора. Ништа се, уопште, није одређивало ни предузимало у погледу светојеронимског завода без пристанка аустриског амбасадора.

Колегиј је 1882 био поново отворен, а директором му је био д-р Иван Црнчић, каноник Св. Јеронима „Словинскога“ у Риму, који је, поред Драгутина Парчића и, нарочито, неумрлог поборника наше народне мисли, д-р Фрања Рачкога, такође бив. каноника светојеронимског, стекао лепих заслуга црквено-литургиским и историским својим радом. Услед трвења пак међу колегијем и каптолом колегиј је 1889 стварно престао постојати.

Институција за нас важна и часна, каптол светојеронимски

— „песник слободе“. У колегију је тешко прегарао слободу и мучно се покоравао строгој дисциплини заводској. Ту је издржао осам месеца, али више није могао. Кад је једном бискуп Стросмајер боравио у Риму, пође он као клерик пред бискупа, изјада му се и рече, како му је тешка клеричка хаљина. А велики га бискуп није укорио, него му је још дао новаца за повратак и препоруку на Рачкога, Оде Силвије из Рима, а управитељ колегија стави под његово име белешку: „*Iuvenis ingenii boni, sed animi levis, qui ad sacerdotium suscipiendum non erat aptus*“. — Најзад, четврти колегиј заједно с особитом високом школом, у који су се примали Хрвати и други јужни Словени, био је Илирски Колегиј у Лорету, на југу од града Анконе у Италији. Основао га је папа Грегорије XIII (1572—1585), но после беше укинут, те га је папа Урбан VIII обновио булом од 1 јуна 1627. Тај „*collegium illyricae iuventutis in civitate Lauretana*“, за тридесет младића, поглавито из приморја Далмације, одгајао је веровеснике, који су после ширили римокатоличку веру у земљама Балканског Полуострва. (Изгледа да се ради на поновном отварању тога колегија.)

— једино наш народ имао је свој народни каптол, своју саборну цркву, у Риму — укинут је бревеом Леона XIII „Slavorum Gentem“ од 1 августа 1901. Истим бревеом оснива се поново колегиј, који је требао да преузме задаћу каптола. Братство се не укида, већ реорганизује само. У том бревеу је, између осталог, одређено и ово: Завод Св. Јеронима не зависи од конгрегације „semin. et studiorum“, већ је непосредно подвргнут папи као „collegium pontificium“, и папа њиме управља преко кардинала-протектора, патрона, заштитника завода (сад В. Ванутели), као врховног старешине, кога одређује сам папа. Послове завода воде и протектору су одговорни: ректор, проректор и спиритуал (духовник). У бревеу „Slavorum Gentem“ је додељена папи врховна искључива управа завода у административном и дисциплинском погледу. Управно веће, административни савет, који ће водити управу заводског патримонија, састојао би се, по том бревеу, од три наша сународника у Риму, од заменика кардинала-протектора и од једног још, кога ће он наименовати.

Настојањем већег дела католичког епископата из Хрватске и Далмације, канда инспирисане од сарајевског надбискупа Стадлера, а потпомагане аустро-угарском дипломацијом, Завод Св. Јеронима претворен је у чисто хрватски завод. У декрету „Slavorum Gentem“ о заводу се, наиме, говорило „pro Croatia gente“. У чл. 1 декретала стајало је да је Завод за свештенике који припадају пореклом и говором народу хрватскоме. Против тога је протествовала Црна Гора код Св. Столице, доказујући да и њена Барска Дицепа, њен архиепископ Барски — коме је, још од Средњег Века, додат наслов „Primas totius regni Serbiae“ — има право на тај завод. Велике силе умешаше се у ствар дискретно. Француска и Русија (на молбу Црне Горе и Србије) заузеле су се за Србе. Папски бреве беше опозван у својим есенцијалним политичким деловима. У конвенцији склопљеној између Св. Столице и Црне Горе, „Litterae reversales“, од 7 марта 1902, Св. Столица признала је основаност српско-црногорских рекламација.* Леон XIII је, према томе, решио да се узме поново пређашњи назив „илирски“. У конвенцији (чл. 10) означило се, пак, да

* Конвенцију потписаше кардинал Рампола (велики пријатељ Словена) за Св. Столицу и д-р Л. Војновић за Црну Гору.

се под тим називом подразумевају „католици, Јужни Словени, свих дијецеза, о којима је реч у апостолском писму“. (По први пут у историји, име Јужних Словена унето је у један дипломатски инструмент.) Објављење склопљеног уговора изазвало је општу узбуну у мађарској и аустријској преси.

По некима, светојеронимски завод, у бревеу *Slavorum Gentem*, имао је да буде прозван „хрватским“, „*Collegium Hieronymianum pro Croatia gente*“, али се томе аустроугарска амбасада успротивила и постигла да буде назван „*Collegium Hieronymianum Illyricorum*“.

Ствар се је коначно поравнала тиме што је, у бревеу, право над Заводом признато (над)бискупијама: Загребачкој, Сењској, Крижевачкој, Ђаковачкој, Сарајевској, Мостарској, Бањалучкој, Тршћанској, Поречкој, Крчкој, Барској и свима Далматинским, тј. архиепископији Задарској и епископијама Дубровачкој, Сплитској, Шибеничкој, Хварској и Которској. Дотични бискупи односно надбискупи имају право да шаљу питомце у „*Hieronymianum*“. Колеж тај намењен је младим свештеницима из наших крајева, а наше народности, које надлежни епископи одреде да, по свршетку теолошких наука, похађају папске међународне Универзитете у Риму, у циљу стицања више образованости богословске, филозофске и правничке.

Услед противљења аустриског амбасадора, нашим се бискупима није дозволило да се пачају у наименовање ректора заводског, те је папа морао уврстити у бреве одредбу, по којој ректор Завода не треба да буде наше народности, односно папа има право наименовати ректора „без обзира на народност и држављанство његово“. Кардинал-протектор поставља проректора и спиритуала по предлогу ректоровом.

Према бревеу „*Slavorum Gentem*“ има се израдити статут за Завод Св. Јеронима, што је, изгледа, ту скоро и учињено. Првобитни статут, наиме, није до нас допро. Бискуп Стрессмајер био је изаслао (1900) у Рим д-р Пазмана са задатком да изради тај статут, али му беше онемогућено да то изврши.

Неколико дана после објављења бревеа, а поводом истог, провалило је (29 авг. 1901) неколико далматинских „аутономаша“, предвођених фамозним конте Алачевићем, у Завод Св. Јеронима, са намером да га присвоје, позивајући се при том на историско право Далмације. Тадашњи управитељ завода, д-р Пазман, приморан да исти напусти, предао је кључеве завода

и благајнице аустро-угарском посланику Ревертери, молећи га уједно за заштиту. У истом циљу протести из Далмације слати су на ондашњег министра спољних послова у Бечу грофа Голуховскога. Поменути провалници, очито заштићени од италијанске владе, били су убрзо избачени из Завода услед протеста аустро-угарског амбасадора. Управу је, потом, узео у своје руке гроф Коронини Кромберг, делегат а.-у. амбасадора, и водио ју непрекидно за пет година (1901—1906). Кад је отпутовао из Рима гроф Коронини, од њега је преузео управу завода Монсињор Луциди, али само као провизорни управљач уместо саветника аустриске амбасаде. Све старешине Завода, пак, биле су наименоване споразумно с аустриском владом.

Поменути и остале још неприлике и тешкоће у зачетку отешћале су отварање колегија, коме је од папе био наименован ректором Талиан, речени Монс. Луциди, те је 1910 одлучено, споразумно с аустриском владом, да се из заводских прихода наместе наши ђаци у страним колеџима.

Светски рат затекао је Завод Св. Јеронима још коначно неуређен. Откако је Италија ушла у рат (24 маја 1915), па све до краја његова, покушавала је италијанска Влада више пута да запоседне Завод и секвестира га као непријатељску имовину, али то ипак није извршено, јер је управитељ увек успео да докаже, да је Завод црквена институција и да, према томе, не стоји под управом Аустро-Угарске него Св. Столице. Но што се није десило за време рата, извршено је по срећном завршетку његовине: 21 марта 1919 Завод Св. Јеронима, на основу декрета Министарства Правде, запоседнут је полицијском силом и стављен под државни секвестар Краљевине Италије.

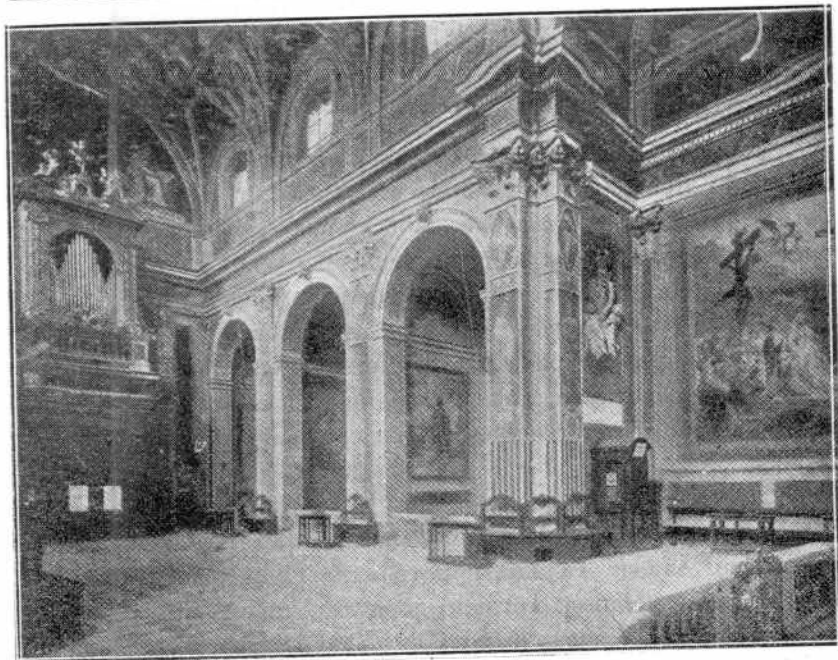
Остали народи, и непријатељски Италији, добили су на траг, одмах по свршетку Светскога рата, своје народне заводе у Риму. Нама је једино италијанска влада спорила да преда тај наш стари институт, тврдећи да само она, као наследница Млетачке Републике, има право на тај завод, који је, до уочи рата, стајао под протекторатом Аустро-Угарске Монархије.

Питање ревиндикације Завода Св. Јеронима било је предметом разговора између наших и италијанских дипломата на разним састанцима који су претходили Рапалском Уговору и Сантамаргаритскоме Споразуму, па и на преговорима у паритетној комисији за решење спора о Реци. Талианаши из

Далмације и професионалне патриоте у Италији ометале су у свакој прилици, кад год је после рата покушавано да се са светојеронимског завода дигне секвестар и да се врати народној цркви. И да се, у своје време, у Риму не беше потписао пакт о пријатељству с Италијом, тешко би се успело да се завод натраг добије.

Рекосмо да је Италија, по свршетку Светског рата, ставила светојеронимски завод под секвестар. Према тврђењу пак из ватиканских кругова, још пре неких 25 година, италијанска влада, која је својатала нека права на Завод, ставила је под секвестар непокретине, док је Св. Столица заклонила у Ватикан покретнине, и уједно уложила све силе да буду призната њена права. У том сукобу Св. Столица је објавила једну монографију, којом се је историски и јуридички доказивало да су завод и сва његова добра својина Ватикана. Било сад како-му-драго, ситуација се није променила све до часа кад су се претставници италијанске владе састали са претставницима наше државе, да коначно уреде питање Реке.

Нарочитим анексом Римског Пакта питање Св. Јеронима — у односу нашем према Италији — скинуто је најзад с дневног реда. 27 јануара 1924 год. постигнут је потпуни споразум у преговорима што их је водио наш опуномоћени министар при Ватикану г. д-р Смодлака са италијанским сенатором Контаринијем у питању светојеронимског завода. Споразум је завршен протоколом састављеним од двојице преговораца на француском и италијанском језику, а потписаним од г. г. Мусолинија, Пашића и д-р Нинчића. Протокол гласи: „Италијанска влада признаје Завод Св. Јеронима Јужнословенски („degli Schiavoni“) у Риму као инострани завод у корист католичких јужнословенских поданика Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, који имају на њ право на основу бревеа „Slavorum Gentem“, те нема ништа против тога, да искључиво на Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца пређу све почасне прерогативе које су раније припадале бившој Монархији Аустро-Угарској. — Од прихода поменутог Завода откидаће се сваке године једна свота која ће се употребити као стипендије за науку јужнословенским духовницима заинтересованих бискупшија, које су силом мировних уговора прешле Италији (Трст, Пореч, Задар). Број тих стипендија и њихов износ одредиће сваке године Св. Столица. — Духовници јужнословенски који

Црква Св. Јеронима изнутра

припадају напред поменутиим италијанским бискупијама, моћи ће, с одобрењем ректоровим, а у складу са црквеним одредбама, да врше службу у цркви исто тако као и духовници јужнословенски који су додељени Заводу." Црква Св. Јеронима, којој се признаје значај „јужнословенске националне цркве“, имаће исти правни положај као и друге „инострани националне цркве“ у Риму. Према овом споразуму обавезала се италијанска Влада да ће дићи секвестар са Завода Св. Јеронима за три дана по измени ратификација уговора за Реку.

Италија је, 2 маја 1924 год., предала добра Завода опуномоћеном нашем министру при Квириналу, а овај их је предао опуномоћеном министру код Св. Столице. У присуству претставника наше државе поскидани су, потом, стари аустријски грбови са цркве и са зграда, а стављени су наши државни.*) У исто време истакнута је, први пут, и државна застава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Имаовина Завода Св. Јеронима састоји се из саме цркве

*) У цркви Св. Јеронима, на место где је стајао аустријски грб, постављен је грб Сикста V, израђен од проф. Паризиниа.

једанаест зграда, неких винограда у близини Фиоренце и готовине. Целокупна вредност имовине завоцке износиће око 50 милиона лира.

Колегиј је поново отворен, да настави рад који му је обележио Леон XIII својим бревеом „*Slavorum Gentem*“. Према истој, папа је наименовао Монсињора Ђованиа Биазоти, римског прелата, кога је препоручио кардинал Ванутели, протектор Завода, и сам наш опуномоћени министар при Ватикану. Исти је кардинал-протектор наименовао другу двојицу старешина, проректора Монс. Бутковића и спиритуала, тако исто и два саветника, који су, према папском бревеу, заједно са три поменуте старешине, имали сачињавати управни савет Завода.

Поводом наименовања Монс. Биазотиа дигли су се огорчени протести у нашој штампи, што долази на управу јужнословенског завода Талиан, при толиким нашим вредним и честитим свештеницима, потпуно дораслим тој задаћи. Сам наш посланик при Ватикану (г. д-р Смодлака) изјавио је тада да је, с обзиром на осетљивост италијанске јавности, потстрекаване од наших иредентиста, нужно да привремено управља Заводом један Талиан, док се завод не среди, а страсти не слегну. Наше Министарство Спољних Послова пак (1 марта 1924) издало је, на умирење јавности, комуникеј у коме се, између осталог, каже и ово: „И петогодишње наше настојање за ослобођењем Завода испод секвестра — у којем нас је п ватиканска дипломација издашно подупирала — полазило се је са једино исправног становишта, да се ту не ради о државној имовини, него о црквеној задужбини, која припада католичкој цркви наше Краљевине“.

* * *

По закључењу Римског Пакта, наша Кр. Влада отпочела је акцијом да би од Св. Столице издејствовала измену неких клаузула бревеа Леона XIII „*Slavorum Gentem*“ нарочито пак оне која се односи на наименовање ректора светојеронимског завода, тражећи да овај буде наш сународник и држављанин, и да се при наименовању ректора поступи као при наименовању бискупа. Међутим, док је Св. Столица, као што нас из ватиканских кругова уверавају, „испитивала те захтеве у духу највеће предусретљивости“), изређао се, без знања наше шире јавности, читав

*) Исп. „L'Osservatore Romano“ (ватикански орган), од 16—17 новембра 1925.

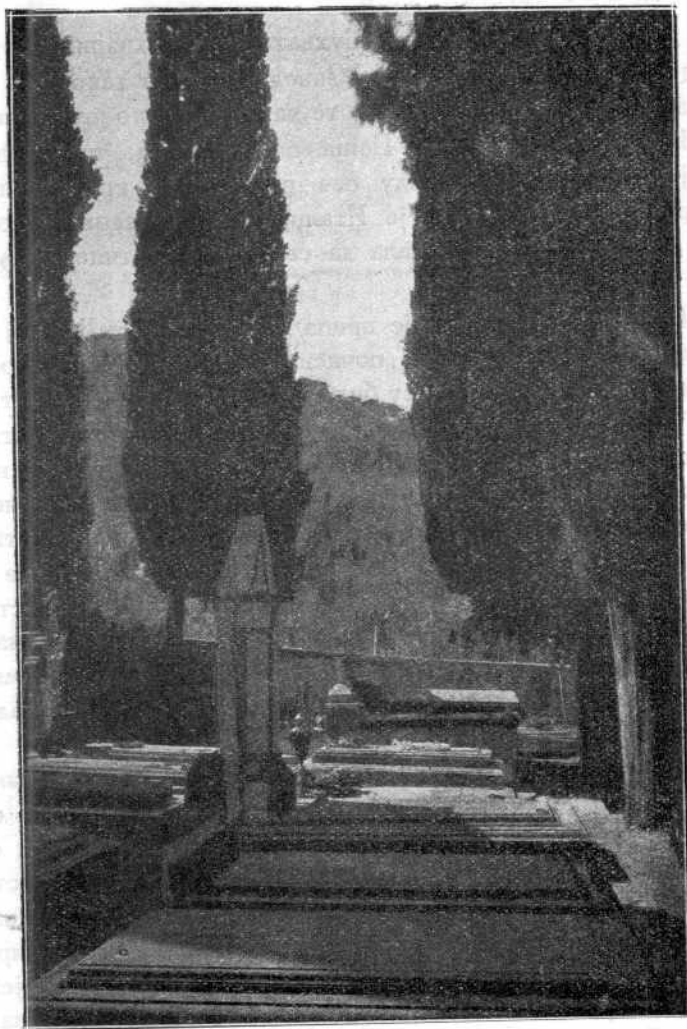
низ догађаја, чији је исход, како је изгледало, био запретио поремећајем, чак и прекидом дипломатских односа између наше Државе и Ватикана. Исход тај, који је гласно одјекнуо у нашој као и у страниј штампи, беше, у ствари, овај: Кардинал Ванутели, протектор Завода Св. Јеронима, уважио је, 6 новембра 1925, оставке заводског ректора Монсињора Биазотиа и проректора Монс. Бутковића, те је Папа, без претходног пристанка наше Владе, а према бревеу „*Slavorum Gentem*,” наименовао новим ректором Монс. Бениамина Нардоне, каноника цркве Св. Петра — ватиканског каноника. Папа је сутрадан, 7 новембра, изаслао секретара ванредних црквених послова, Монсињора Дуку Боргонђини, у светојеронимски завод, да саопшти Монс. Биазотиу да је његова и вицеректорова оставка била уважена, и да му претстави новог ректора. Овај је од пређашњег ректора преузео намах дужност. Раније („неправедно“) отпуштени питомци, свештеници који похађаху папске међународне Универзитете у Риму, били су враћени у колегиј Завода, те је колегиј отпочео поново да функционише. Поменуто наименовање, пошто су моментано били прекинути односи између Ватикана и нашег посланика при истоме, беше саопштено нашем Министру Спољних Послова преко Апостолске Нунцијатуре у Београду.

Поводом овог случаја, развила се у нашој штампи жива, оштра полемика, која је необично заинтересовала, па донекле и узбунила целокупну нашу јавност. Овом приликом дошла су до пуног изражаја, у погледу светојеронимског завода, становишта и наше Државе и Католичке Цркве.

Ватикан и већи део нашег католичког епископата сматра да је Завод Св. Јеронима, постањем, имовином и деловањем својим, црквена установа, коју уређује, као „основни закон“ бреве „*Slavorum Gentem*“. Као таквом, пак, има право да управља Црква. Може се и дозволити — веле, отприлике, тумачи ватиканског гледишта — да Завод, већ по своме називу („*San Girolamo degli Schiavoni*“ односно „*degli Illirici*“), имаде национални карактер; али из тога не следује да њиме може или мора управљати држава. Природа једне установе, продужују они, познаје се из њеног циља. Завод Св. Јеронима има за циљ: васпитавање свештеничког подмлатка, дакле има црквено обележје. И други инострани заводи у Риму носе народне називе, али свима њима управља искључиво Црква.

Код њих, додуше, имају своју реч и владе дотичних држава, али та реч иде само за тим да се заштите ти заводи, па нико паметан неће одрећи и нашој влади право, штавише и дужност да заштити наш Завод, ако би италијанска влада, или ко други хтео узурпирати његова добра. Али из тога, закључује један бранилац ватиканске тезе, не следује да наша држава мора имати ингеренције у управи Завода. До те ингеренције може доћи и наша Држава ако на то пристане једино компетентна власт, тојест, Св. Столица. Аустрија — пише, ових дана, један доктор латинске цркве — имала је, уистини, протекторат над Заводом Св. Јеронима; али није њиме управљала, нити јој је у бревеу „*Slavorum Gentem*“ ишта у том смислу дано. У бревеу каже се изречно да право наименовања ректора заводског има искључиво право папа. Како се пак, закључује тај црквени бранилац, у „либералној“ нашој штампи тврди да је Леон XIII издао свој бреве у споразуму с Аустријом, то би следовало да је и Аустрија била споразумна, иако је имала протекторат, да постављати у Заводу ректора има искључиво право Св. Столица. Свакојако, по мишљењу ватиканских кругова, наша држава има ту заслугу што је ослободила црквена добра од неправедног секвестра, и што је тиме ставила завод у могућност да функционише. Но, Ватикан сматра да је наш посланик код Св. Столице, са своје стране, морао све предати Управном Савету Завода. — Ово је, у главном, идеологија, становиште Католичке Цркве у насталом спору око Св. Јеронима.

Становиште, међутим, наше Државе, односно наше Кр. Владе, у том погледу, било би, отприлике, следеће: Завод Св. Јеронима јесте, постањем, имаовином и деловањем својим, наша народно-црквена — црквена и народна — институција, по угледу на сличне иностране установе у Риму. Код свих тих установа пак долазе у обзир, углавном, два меродавна фактора: Папа, као претставник Цркве, и национална Држава, као легитимна претставница односног народа. То што вреди за друге, вреди и за наш Завод, који је — по своме верском карактеру — подређен врховном поглавици Цркве, док је уједно — по своме националном карактеру — одвајкада под заштитом и надзором владе која претставља наш народ (најпре Аустрије и Венеције, затим саме Аустрије, и најзад наше Краљевине). Према томе, пошто се међународном

Дубровник, на Михајлу

конвенцијом изгладио наш спор с Италијом, која се тиме у нашу корист одрекла својих претензија на Завод Св. Јеронима, почели су намах преговори са Ватиканом, да се пријатељским путем разграниче права Цркве и Државе, те засебним писменим уговором утврде.

Бившој Аустро-Угарској Монархији, односно „Цару Аустрискоме“, припадале су извесне повластице, „почасне прерогативе“, у погледу светојеронимског завода. Наша Држава,

која данас у свом склопу обухвата све покрајине које су некад имале право азила у том Заводу, настоји такође да дође до утаначења са Св. Столицом, те да добије што јачи утицај и учешће у управи завода. Наша влада, наиме, тражи да се нашој Краљевини признаду све привилегије које је имала Аустрија, тим пре што је Италија, једина заинтересована њена сунаследница, пристала да све те повластице пређу на нашу државу.

Прерогативе, пак, које припадаху распалој Двојној Монархији нису биле само „почасне“. Као што је унеколико већ напред показано, оне су биле и реалне. Према томе, треба да су реалне и прерогативе наше Државе. Да је и сам Ватикан тога свестан, јасно се види и из тога, кад је пристао да наша Држава води преговоре и закључи споразум са талианском владом, да се Завод поврати своје циљу и уклони наметнута управа талианске државе; затим, кад је приволео да се над вратима завода постави наш државни грб и наша застава; и, најзад, кад је, у току упућених преговора, признао нашој Држави и право да се, без њеног пристанка, неће наименовати два члана управног савета завода (од петорице колико тај савет броји).

Загребачки надбискуп д-р Ауер, поводом „новинске хајке против Св. Столице и југословенског католичког епископата“, упутио је новинама изјаву у којој је рекао и ово: „Талијанска је влада за вријеме рата била завод секвестрирала, и кад га је на толика потраживања Св. Столице и наше владе предала нашој влади, није могла, а није ни хтјела дирати у нарав тога завода, јер се у писменом споразуму изријеком позива на бреве „*Slavorum Gentem*“ као на основни закон његов.“ Скоро у исто време, ватикански орган, „*L'Osservatore Romano*“, у броју од 16—17 новембра 1925, доноси на уводном месту подужи коминикеј, у коме излаже и правно питање и низ догађаја, што су на том правном основу следовала. Наводимо из тог коминикеја ватиканског органа, а у вези са цитираним местом у изјави загребачког метрополите, овај значајан пасус: „Уговор потписан од двеју влада помиње Бреве „*Slavorum Gentem*“, да означи бискупије које су имале право да пошаљу своје ђаке у Завод Св. Јеронима“. Наведено место у нашој конвенцији с Италијом тумачи и наша Влада исто тако као и Ватикан, сматрајући да се дотичним пози-

вањем на бреве хтело утврдити да сви наши католици немају право на Завод, већ само они из седамнаест бискупија побројаних у бревеу, па уместо да се те бискупије по имену наведу, текст се, краткоће ради, позива на бреве, дакле у топографском смислу, а никако као на „основни (дакле неизмењиви!) закон“ на коме би почивао Завод.

Наш спор с Ватиканом, око Св. Јеронима, који је сад кренуо помирљивим путем, настао је, изгледало је бар већем делу наше јавности, поглавито око тога: да ли управитељ Завода мора да буде наш држављанин или не мора да буде. Тумачи ватиканског становништва тврде, насупрот, да пређашњи, ту скоро смењени, ректор завотски Монс. Биазотиније био наш држављанин, па ипак је уживао поверење наше Владе. Дакле, веле они, спор није настао због држављанства ректора, него због тога што је Св. Столица наименовала новог и то „привременог“ ректора мимоишавши пристанак наше Владе. При садашњем пак стању ствари, констатују браниоци ватиканске тезе, Св. Столица могла је да то учини док се дефинитивно не уреди у којој и коликој мери наша Држава може добити ингеренције у управи Завода, а то треба да се споразумно уреди између Ватикана и наше Владе.

Сазнајемо међутим, с особитим задовољством, да ће ускоро, узајамним споразумом, бити наименован ректором светојеронимског завода један наш узоран свештеник, одличан педагог и врли родољуб.

Коначно и потпуно решење већ годинама протезаног питања Завода Св. Јеронима доводи се, са извесне стране, у везу са претстојећим закључењем конкордата између Св. Столице и наше Краљевине. По другој верзији пак, тек пошто се реши Светојеронимско питање, наставиће се преговори за закључење конкордата, који су, по обостраном споразуму, прошле јесени одложени.

Сви су изгледи, свакојако, да ће се моћи наћи једна база која ће, у томе погледу, моћи да задовољи и Ватикан и наше интересе. Наша Држава приправна је, међутим, да са врховним претставништвом Католичке Цркве дође до праведног споразума на основу узајамног признања верског и националног карактера Завода.

* * *

Као видљив знак аустриског протектората налазио се,

десно од главног олтара светојеронимске цркве, један велики двоглави аустриски орао. Као што је познато, аустриски орао је црн. Интересантно је да је онај у Св. Јерониму био бео. Беше ли то неко знамење?...

Коначним решењем Светојеронимског питања наша католичка црква у Риму моћи ће потпуно да стане у ред осталих иностраних цркава у средишту католичког света. Заводом Св. Јеронима, под окриљем Белог Орла — под протекторатом Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бићемо достојно заступљени, међу католицима, у Вечитом Граду.

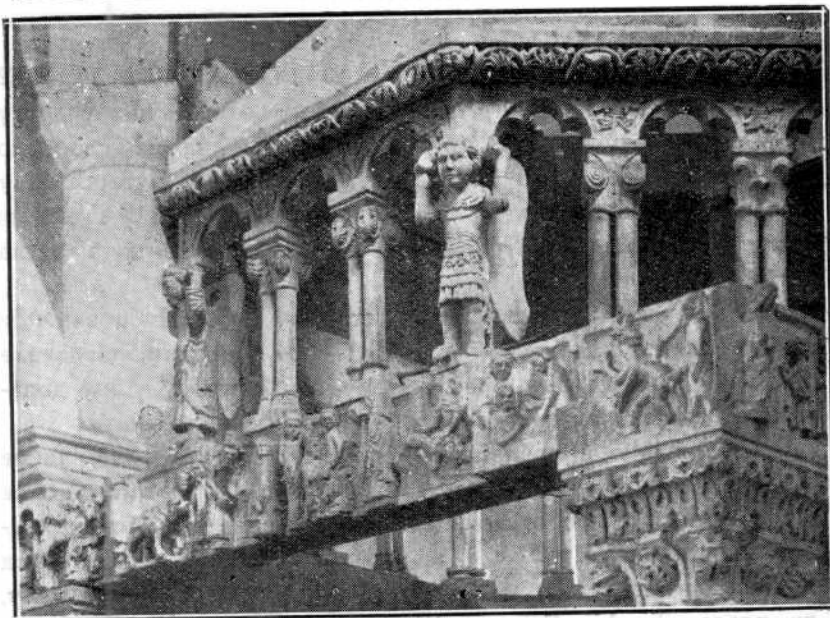

VIII

УМЕТОСТ

Са цибориума которске катедрале

Проф. Др. Милоје М. Васић:

ПРИМОРСКИ УТИЦАЈИ У СРПСКОЈ УМЕТНОСТИ СРЕДЊЕГ ВЕКА

Кадгод се поведе рач о овој теми, свагда се упућује у првом реду, на два од најлепших споменика средњевековне српске архитектуре: на Немањину Студеницу и на Дечанскога Дечане. Ређе се помиње и Градац, задужбина краљице Јелене. На свим тим грађевинама истиче се, пре свега, пластична декорација портала и апсидалних прозора (Студеница и Дечани) као доказ за утицаје Приморја. То је оправдано; али се тиме не исцрпљују све појаве ове врсте у средњевековној српској архитектури и култури.

У сликарству српском Средњег Века има такође приморских утицаја, који су из Италије, преносили извесне новине у далеко позађе Приморја. Па не само то. Разно оружје и оруђа преношено је из приморских градова, нпр. из Дубровника, не само у Србију, него, шта више и у друге земље. У својој повељи од 20 септембра 1349 године, наређује цар Душан да Дубровчани „иду са својим главама, имањем својим и њихови трговци с робом слободно без задржавања по земљи

лманах Јадранска Стража

царства ми и по земљи краљевој и да им нико ништа не узме по сили... И њихови трговци, с робом ко воли ићи у другу земљу да иде с робом кроз земљу царства ми и краљеву слободно без задржавања, само оружје да не носе ни у Бугаре, ни у Бесарабину земљу, ни у Угре, ни у Босну, ни у Грке, ни иначе у коју било туђу земљу, него само у земљу царства ми и у краљеву."

Лако се даје замислити какву су робу Дубровчани и други Приморци доносили у Србију. Није, међутим, доспевала у Србију само готова роба с Приморја, него су у њу долазили и, више или мање вични, мајстори разних заната.

У житију архиепископа Данила II (1324—1338) пише његов биограф: „а издавањем многог његовог злата створише му у Приморју доброгласна звона, која пренесе с многим трудом и постави их ту“ т. ј. на звоник испред припрате, пред црквом св. Апостола, у архиепископији, у Пећи. У XV веку, за владе Ђурђа Бранковића, звонар Радоје, Дубровчанин који беше дошао да купи бакар из Рудника, лије за цркву у Грацу (садашњем Чачку), звона која су доцније нађена, а која се данас чувају у Нар. Музеју, у Београду.

Крупне и ситне израђевине сваке врсте преношене су, дакле, с Приморја у Србију, а у њу су се досељавали и занатлије разних врста, где су, својим израђевинама, подмиривали потребе ондашњег становништва Србије. Оправдано би се смели запитати да ли наши данашњи Приморци не би могли поћи, у овом погледу, путем својих старих предака? Али, да оставим, за сада, на страну сва та питања и размишљања, јер је моја тема, овом приликом, о приморским утицајима у српској уметности Средњег Века.

Сви елементи романског и готског стила, који се појављују и на грађевинама православних српских цркава Средњег Века, пореклом су с Приморја, или су у Србију доспели посреднишвом Приморја с даљег запада Европе. И поједини делови грађевинског комплекса цркава, као што је нпр. кула као звоник, такође је пореклом са Приморја, односно са Запада.

Грађевине из XIV века, у Србији, имају виткије пропорције; оне су више и уже. Најбољи пример за то пружа Грачаница (до 1321 године), задужбина краља Милутина. Те виткије пропорције, то стремљење у висину одлика је, зна се, готског стила, под чијим се утицајем такве пропорције

појављују и на српским грађевинама. — Кубични тамбур испод кубета српских цркава је одлика романскога стила, као што су његова одлика и тзв. „ломбардски“ портали (Грачаница, Матејич, Марков Манастир). Окулуси такође припадају романском стилу (Жички Нартекс, Дечани, Св. Никола на Трески, Марков Манастир, Љубостиња). — Консоле, као носачи лукова, такође су одлика позног романског и раног готског стила, а њих има и у српској архитектури (Жича, Студеница, црква Јаћима и Ане, Лазарица, Љубостиња), као што се оне налазе у цркви Св. Трифуна, у Котору. Готске контрфорсе има Јеленин Градац; а готске луке имају кула у Жичи, црквица код Ђурђевих Ступова код Раса и Дечани. Из романског стила су узети торуси у слепим аркадама на српским црквама. На апсиди св. Богородице, у Кучевишту, из доба Дечанскога, и на Лазарици, у артикулацији угла факаде, налазе се „снопићи готских ребара“. Готски и готско-сараценски прозори на српским грађевинама су такође поуздан знак приморских утицаја.

У српској скулптури још боље се осећају утицаји Приморја. — Капители из Студенице, Граца, Дечана и Маркова Манастира веома су слични с капителима у фрањевачком клаустру у Дубровнику, на циборијуму у цркви Св. Трифуна у Котору, и на познатом рељефу „Благовести“ у Сплиту. У Приморју имају своје узорне и скулптовани оквири око врата и прозора, који се налазе на српским грађевинама, почевши са Студеницом па до оних из доба кнеза Лазара и његових последника. Скулптоване розете не могу се, у српској архитектури, ни замислити без утицаја Приморја и без његова посредништва.

Извесни орнаментални мотиви у српској уметности Средњег Века такође су пореклом с Приморја, или су у српску уметност пренети преко приморских мајстора с других места. Тако звана „куфска слова“ која се налазе у сликаној орнаментици у Милутиновој цркви Св. Јаћима и Ане (1314) и у Нагоричину (1317), мотив су за који један наш испитивалац вели да представља „сасвим нешто ново за српску орнаментику...“ а он се налази „у јелинским црквама X—XI века у Палерму на Сицилији у чувеној Палатинској Капели, ну неће се срести нигде у уметности Цариграда и Атоса.“ Исти тај мотив налази се и на надвратнику, изнад врата која воде из унутрашњег нартекса у цркву, у Хиландару, Милутиновој грађевини

из 1303. г., на Атосу, а нађен је и у околини Волоса, у Епископију, на фрагменту једног саркофага у коме је била сахрањена Ана Малиасинос, која је умрла између 1274. и 1276. године. Појава тога мотива на Приморју Јегејског Мора најречитије говори и за посредништво Јадранског Приморја у погледу на тај мотив у српској уметности.

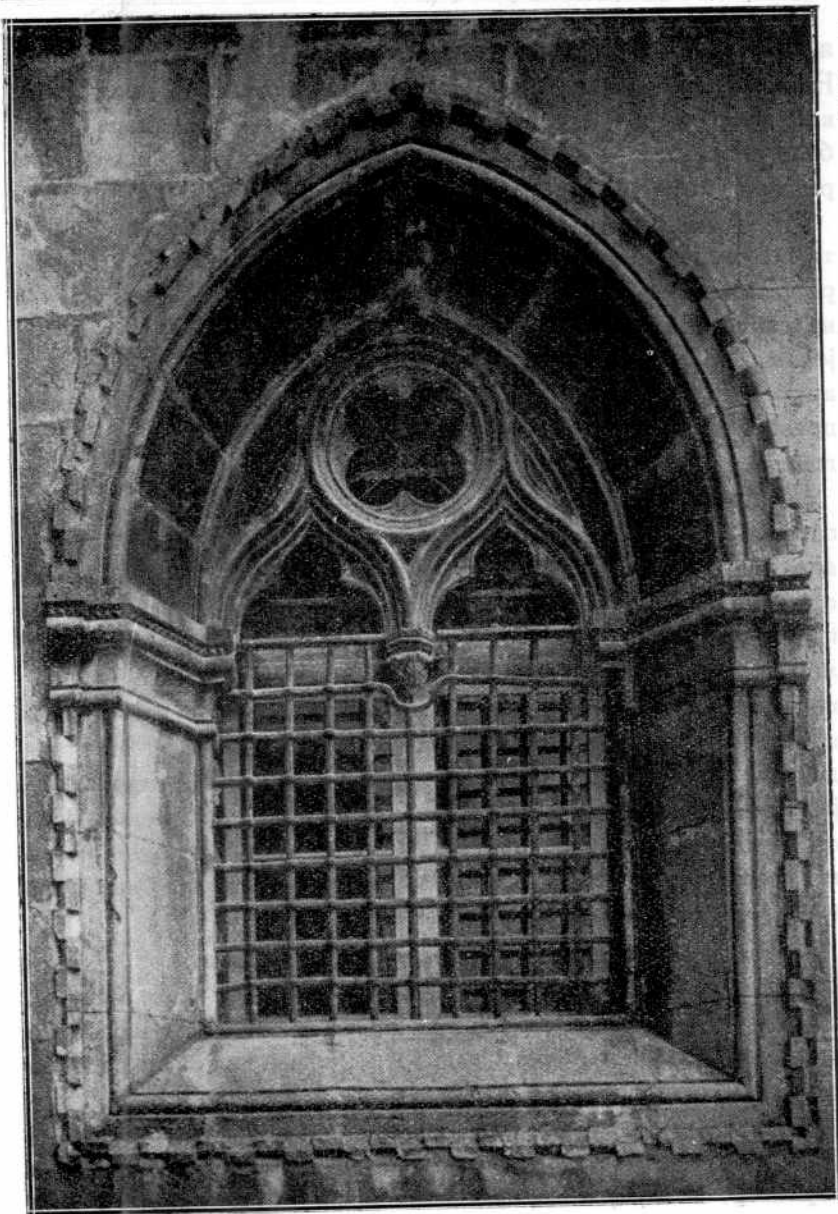
До тога се закључка мора доћи још и с тога што су облици и орнаментика сараценског стила били веома омиљени у Млечима, који су били прва сила Средњег Века на Јадранском Мору. О томе сведочи, у осталом, и други орнаментални мотив друкчијег порекла, тако звана „жиока на рабош“, мотив који се, у Србији, налази на скулптованом оквиру западних врата Св. Димитрија, у Пећи, задужбини архиепископа Никодима (1316—1324), на оквиру линете изнад јужних врата Дечана, на цркви Св. Николе на Трески, а у Приморју на трифори Св. Трифуна у Котору и на оквиру прозора катедрале у Трогиру. И ако је тај мотив стари византиски, — има га и на Св. Софији у Цариграду, — ипак је он, по Приморју, распрострањен под утицајем Млетака, а одатле је прешао и у залеђе Приморја, у Србију.

С Приморја су и хералдичне представе на скулптованим плочама из Хилендара, рађеним у доба Кнеза Лазара, или његовог сина, Деспота Стевана.

Црква кнеза Лазара у Крушевцу, а исто тако и друга, од ње зависна, црква Лазарева доба, Велуће, имају у својој пластичној декорацији, специјалан мотив који је могао постати и бити употребљен само под утицајем Приморја. Тај факат неће, ни у колико, изгледати чудноват људима који, ни до сада нису потцењивали утицај Приморја на средњевековну српску уметност, па и на уметност Лазарева доба. Али ће његово откриће, уверен сам, непријатно изненадити оне испитиваоце који, у скулптованој орнаментици Лазарева доба, виде само оријенталне, а специјално јерменске и ђурђијанске мотиве и утицаје.

Зауставићу се на овој појави дуже, јер она то заслужује у пуној мери.

Не може се данас спорити, да се на грађевинама Лазарева доба појављује и чисто геометријска орнаментика у облику разноврсних преплета који се, као анахронизам, није дао лако објаснити. И ако се слични преплети, у Далмацији,

Прозор на трогирској катедрали

налазе, шта више, [и на споменицима из XIII и XIV века (скулптована врата и наслон хрских столова у дому, у Сплиту), ипак се није ни помишљало да се ти споменици — из Србије

и Далмације — доведу у међусобну свезу и узајамни однос. Најмање се веровало да су приморски споменици послужили као узор за орнаментику српских споменика. И данас би то било ризикантно, и ако смо данас много ближи тој идеји него раније.

Далеко је вероватније да су, у уметност Лазарева доба, ти геометриски мотиви прешли, под утицајем хезихазма из старијих књига, у којима су се такви орнаменти — преплети — налазили. Као најбољи доказ за то може послужити, уосталом једини орнаменат, у заглављу рукописа, можда аутографа, архиепископа Никодима, рукопис који садржи Никодимов превод типика Св. Саве освећеног (јерусалимског), из 1319. године.

Мотиви геометриских преплета имају, по самој својој природи, унапред одређене димензије које су врло погодне, у првом реду, за украс рукописа, али и за мање површине око отвора или око arkada на појединим грађевинама, где се обично примењују. Они се често, и лако, као нпр. меандар или волута, могу продужавати произвољно, али се они не могу произвољно увеличавати у висину или ширину, а да не изгубе свој карактер и да не престану утицати, као орнаменат, на гледаочево око. Правила у овом погледу не постоје; меродаван је у томе једино онај фини осећај даровитог уметника којим он бира и доводи у пропорционални однос орнаментални мотив према површини коју украшава. Слаби уметници најчешће греше баш у овим стварима.

Таквих случајева имамо и у средњовековној српској уметности. Један од њих, можда, најпоучнији у овом погледу, пружа Љубостиња, задужбина кнегиње Милице, вероватно из првих година XV века. Мислим на прозоре доњег реда на јужној и северној фасади ове цркве. Због пространих површина око ових бифора које је пратомајстор Раде Боровић(?) украсио геометриским преплетима, изгубили су ови свој прави карактер, и будући преувеличани, они чине скоро ружан утисак. Истичем, међутим, да је Љубостиња рађена после Лазарице.

И пратомајстор Лазарице, чије име, на жалост, не знамо, срео се при орнаментовању оквира око прозора и лукова архиволта, с истим тешкоћама, али их је он много боље савладао, него пратомајстор Љубостиње на својој грађевини.

Протомајстор Лазарице, лепо вели G. Millet, обрадио је оквир југозападног прозора Лазарице као какав романски портал. Он га дели у три архиволте, које затим украшава као засебне целине геометриским преплетом. Овај преплет остаје на тај начин у допуштеним димензијама, те не буни гледаоца. Сетимо се његових претходника, протомајстора Студенице, Дечана и Св. Трифуна у Котору, који су на својим грађевинама израдили по апсидама, трифоре с оквиром, позајмљеним с романских портала, па ћемо се брзо уверити да Лазаричин протомајстор иде у овом погледу стопама својих претходника и ових у Србији и оних на Приморју. Лазаричин протомајстор је доследан. Узимајући један део фасаде ранијих грађевина и примењујући га за украс око оног југозападног прозора, он се и при орнаментовању југоисточног прозора јужне фасаде Лазарице, сетио још једног дела фасада на приморским грађевинама, па је њега употребио за артикулацију простране површине допрозорника. Мислим на оне бифоре, представљене на допрозорницима овога прозора на Лазарици. Поља у отворима ових бифора он украшава преплетом, а самој бифори даје облик готско-сараценских прозора. — Оправдано је, дакле, запитати се од куда Лазаричину протомајстору готско-сараценски облик прозора и од куда му овај део фасаде за украс ових допрозорника? И једно и друго позајмио је мислим, с Приморја, одакле је можда пореклом и он сам, јер за то имам ослоња у писаним споменицима.

Потребно је, пре свега, знати да је Лазарева црква — Лазарица — сазидана у граду Крушевцу, јер Константин Констански у животу деспота Стефана Лазаревића вели за Лазара: „У својем животу сазида тврде градове, сазида и Крушевац и у њему назида најкраснију цркву великом првомученику, архиђакону Стефану...“ Град Крушевац и Лазарица зидани су, дакле, у исто време, али је главна грађевина био град, престоница Лазарева, а Лазарица је била једна од грађевина у њему. Мора се, према томе, обратити пажња на то, ко је био протомајстор (архитект) града, да би се дознало штогод и о протомајстору Лазарице.

У познатом Душановом законнику, чл. 127, наређује се, по призренском рукопису, „за града зиданіе; гдѣ се градѣ обори или коула да га направѣ граждане тога-зи града“, а Ст. Новаковић, на основу других преписа, додаје још: „и жоупа

што је стъ прѣдѣлъ тога града". Зиданье и чување града пада, дакле, у првом реду у дужност грађана.

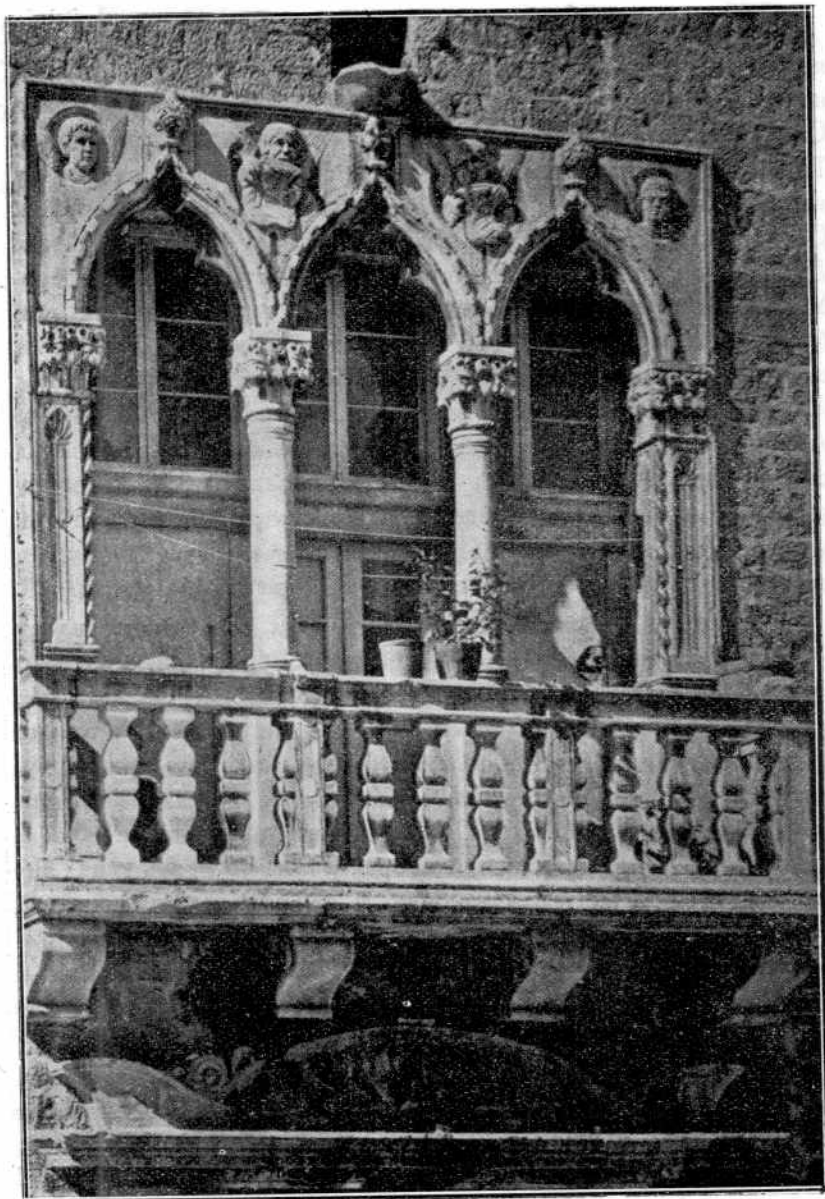
Из писаних споменика — повеља — Лазарева доба, његових савременика и последника, сазнаје се да су, у Новом Брду, убаштињени Дубровчани зидали и чували град. — У повељи којом кнез Лазар, 9 јануара 1387 године потврђује Дубровчанима старе повластице, вели се: „Као што су имали законе оу прѣве господе срѣпске и цара Стефана, тѣзи законе да имаю оу господства ми...“ Затим, у једном параграфу, даље: „И кои се је Доубровчанинъ забаштинилъ оу Новомъ Брѣдоу, тѣзи да зиге градъ, и да чоува; кои ли су гостие, и несоу се забаштинили, да им је на воли, што им годе.“ — Исписујем ово место у оригиналној редакцији, не преводећи га намерно, јер, свакако, а нарочито у данашњим нашим приликама, наше покољење треба да интересује и језик којим су се кнез Лазар и Дубровчани дописивали, и којим су своје правне односе уређивали.

И у повељи Вука Бранковића, изdatoј Дубровчанима, 20 јануара 1387 године, вели се о градовима у опште ово: „И кои соу се Доубровчане забаштинили по моихъ градовехъ тизи да зигю град и да чоуваю; тко ли су гостие и несоу се забаштинили, да имъ је на воли, како имъ годе.“

Деспот Стефан Лазаревић у повељи од 2 децембра 1405 године, datoј Дубровчанима, понавља садржину повеље свога оца кнеза Лазара и старање о граду ограничава на Ново Брдо.

Из увода у ове повеље дознаје се да су Дубровчани то исто чинили и раније, а нарочито под царем Душаном. С тога је оправдано питање, да ли су то биле дужности Дубровчана, на које су нагнати овим међусобним уговорима, или су то била њихова права (привилегије) која су им давали српски владоци?

То су била права (привилегије), а не дужности Дубровчана. „Јер године 1332 изјавили су Дубровчани у Призрену жељу да Стефан-Душан повери њима чување града због веће сигурности, како њих самих тако и њихове робе“, пише Јиречек. „Када се, за време немира после нестанка немањићске династије, 1372 жупан Никола Алтомановић приближио био са својом војском, склонили се Дубровчани из Призрена у блиски арханђеловски манастир (ecclesia Sancti Archangeli) и у тврђаву“.

Прозори палате Чићико у Трогиру

Имајући ова права, Дубровчани су имали као неку врсту монопола на зидање градова у Србији, то је био, управо, њихов специалитет. Они су то сачували све до зидања града Смедерева, за владе деспота Ђурђа Бранковића (1430 године). То потврђује један докуменат из Дубровачког Архива, чију ми садржину љубазно саопштава колега Г. Влад. Ђоровић. Он је, тамо, нашао акта о уговору између Ђурђа и неких Дубровчана, поменутих поименце, да му они зидају Смедерево. У уговору је одређена надница дубровачким зидарима док буду на том послу. — То је, види се, природна последица свега онога што сам навео из повеља Дубровчанима кнеза Лазара, Вука Бранковића и деспота Стефана Лазаревића. Али овај случај са Смедеревом има још један значај. Понекад се помишља и на могућност утицаја на средњовековну српску уметност из Мађарске. Смедерево, међутим, на граници Србије, у непосредном суседству Мађарске и у времену деспота Ђурђа, зидају, види се, Дубровчани, а не мајстори из Мађарске.

Мени, после свега овога, не изгледа невероватно да су и град Крушевац зидали, ако не сами Дубровчани, а оно бар мајстори који су у њих учили зидање градова. Не сме се, међутим, заборавити да су се Дубровчани, живећи у своје граду Дубровнику, и стално се старајући о његову одржавању, трудили, у исто време, да свој град утврде по тада модерним захтевима ратне вештине. С тога су они доводили, са Запада, чувене архитекте и фортификаторе. Отуда је и вештина зидања и утврђивања градова била у Дубровчана на високом ступњу. Зидари града Крушевца имали су, несумњиво, изван, већи него што се обично мисли, утицај и на зидање Лазарице, о чему сведоче већ поменуте архитектонске и декоративне одлике на њој.

После наведених писаних извора о повластици Дубровчана на зидање градова у Србији, друкчије ће, надам се, гледати на приморске утицаје на српску средњовековну уметност, а на архитектуру наполе, и њихови досадашњи противници, заступници јерменских и ђурђијанских утицаја на црквене грађевине Лазарева доба и његових последника.

Нисам, међутим, још казао све што имам рећи о готско-сараценским прозорима, а нарочито о готско-сараценским бифорама на допрозорницима југоисточног прозора на јужној фасади Лазарице и Велућа. И те готско-сараценске бифоре-

су с Приморја; Лазаричин протомајстор их је тамо видео, јер о њима, у Дубровнику, имамо такође писаних споменика. „На овим балконима, пише Јиречек, (то јест у Дубровнику) бејаше два до три стуба с прозором на лук, по „сараценском“ начину који беше омиљен у Млецима („fenestra saracenescha cum listis et balconcellis“ из 1334 године; „balconata saracenicа“ из 1371 године). Али такви сараценски прозори на балконима нису израђивани у Дубровнику само пре зидања Лазарице. Они су тамо и после тога доба били у моди. Вл. Ђоровић је саопштио следећи пример: 13 октобра 1420 године већао је, у Дубровнику, о пројекту племића Николе Пуцића за Сандаљеву палату у Дубровнику. Пуцић је предлагао: „...Две собе другог спрата треба направити два прозора арапскога стила („due fenestre saracine ad arma“), између њих да буде позлаћени цимер“ т. ј. с грбом.

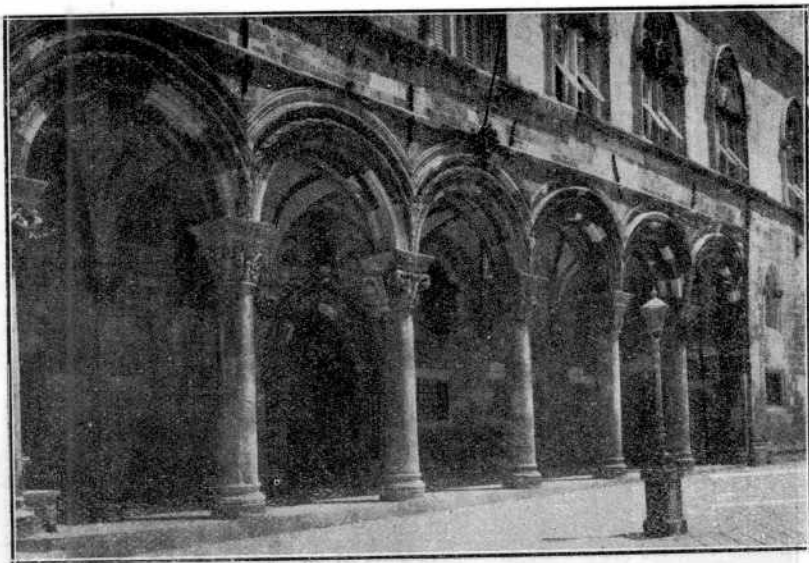
Украшавајући допрозорнике поменутог прозора на фасади Лазарице, њен се протомајстор сетио једног детаља са фасада кућа у своме завичају Дубровнику или другом ком приморском граду. Он га је на Лазарици репродуковао, примењујући га, срећно, за орнаментовање простране површине допрозорника, и на тај начин избегао погрешку, коју је доцније учинио протомајстор Љубостиње, украшавајући сличне површине геометриским преплетима.

Љуго би се преварио сваки, мислећи да су елементи које су у српску средњовековну уметност унели утицаји с Приморја, ситнице без којих би она могла бити, као и многе друге уметности. Она је, одиста, могла бити без њих. Али у том случају, она не би била уметност свога доба и своје средине, она не би била уметност Средњег Века. То не би била Српска Уметност која је добила свој национални карактер и своју уметничку драж баш под утицајима Приморја. Бугарска уметност, савремена средњовековној Српској Уметности, остајући без сталног прилива ових интензивних приморских, западњачких утицаја, најбоље сведочи о великој важности приморских утицаја на развитак Српске Уметности, на њену разноврсност и на њену оригиналност.

Без тих утицаја Српска Уметност би, све да је стварала и саме Св. Софије, убрзо постала монотона, и најпосле, досадна својим сталним понављањем. Захваљујући овим утица-

јима с Приморја ми смемо, данас, с великим националним поносом, рећи : Само се у Србији XII. века могла сазидати Студеница. Срби су једини народ који имају своју Грачаницу, своју Лазарицу, и које, баш с тога, Општа Историја Уметности мора поменути на част и славу Српског Народа.

Dvor u Dubrovniku

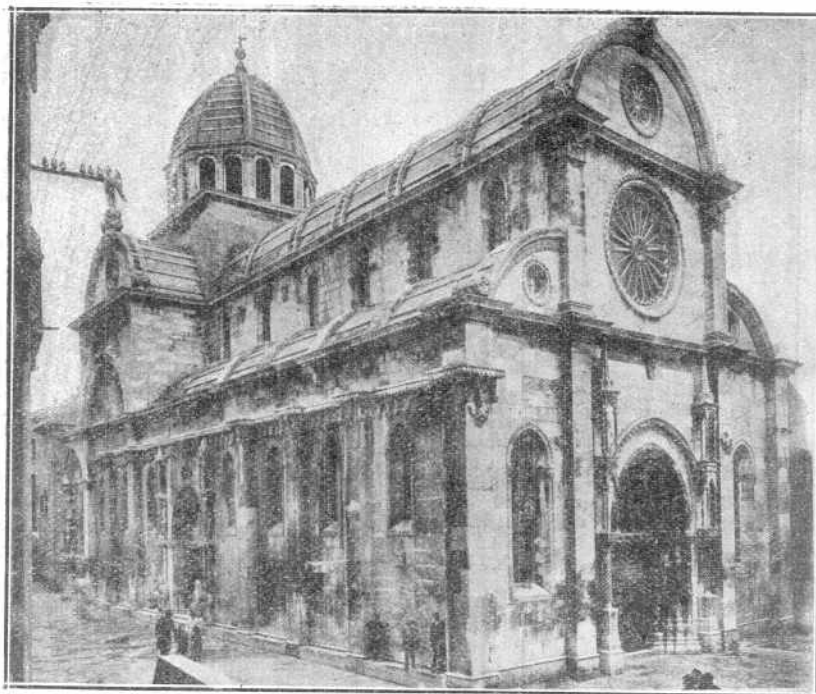
Dr. Ljubo Karaman:

JURAJ ORSINI, DALMATINSKI ARHITEKT I VAJAR XV VIJEKA

Godine 1420. zavladała je Venecija definitivno otocima i gradovima dalmatinskog primorja, osim slobodnog grada Dubrovnika. Turska naježda paralizovala je svaki pokušaj, da se Dalmacija opeta priključi Hrvatskoj, pa je tako višestoljetna borba Hrvatske, Bizanta, Ugarske i Venecije o posjed istočne obale Jadrana, svršila time, da se je Venecija za nekoliko stoljeća ustalila u Dalmaciji (1420.—1797.).

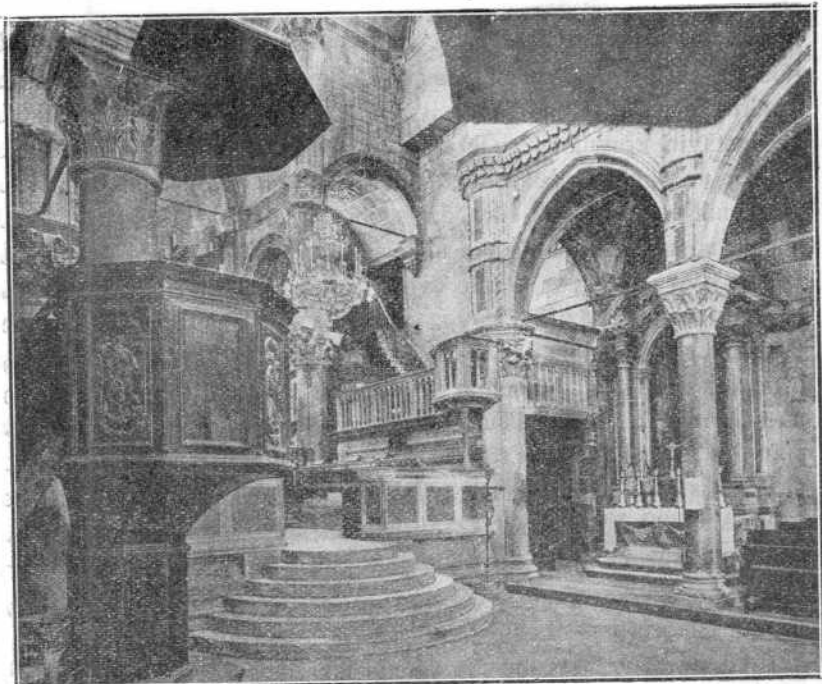
Venecija pravi sada dalmatinske gradove **uporištima** svoje strategijske obrane od Turaka i posrednicima svojeg trgovačkog prodiranja na Balkan. Ona im nameće svoje vlastite forme življenja, uredbe, običaje, pa i svoju umjetnost, obnavljajući time tradicije rimske imperije, koja je kao prokušano sredstvo političke asimilacije, i kao uzdanje za otetu im slobodu, vezivala narode i provincije blagodati svoje civilizacije.

Povodom definitivne okupacije Dalmacije sa strane Venecije opažamo, od XV vijeka dalje, tjesniju vezu između Dalmacije i suprotne italske obale, osobito Venecije i na polju umjetnosti. Dalma-

Šibenik, katedrala

cija, osvitom XV vijeka, napušta tradicionalne srednjevjekovne romaničke oblike i rastvara se napokon uticaju gotike širokim slojem spomenika. Petnaesti vijek je uopće u Dalmaciji doba vrlo intenzivne djelatnosti na svim poljima umjetnosti. To je doba, kada Šibenik diže remek djelo crkvene dalmatinske arhitekture, Stolnu Crkvu sv. Jakova, koja naskoro postaje ishodištem i rasadištem graditeljske i vajarske škole raširene diljem čitave Dalmacije; doba, kada se svugdje po Dalmaciji osnivaju brojni samostani Dominikanaca i Franjevaca, što dijelom bježe pred Turcima iz Bosne; doba, kada Venecija svijesno pretvara dalmatinske gradove u filijalke grada matice na lagunama, dižući palače za upravnike, lože za javne sudnice, arsenale za galije, vodovode i čatrnje, zidine i utvrde; doba napokon, kada se i domaće plemstvo i imućni građani natječu s doseljenim Mlečićima u dizanju palača po uzoru Venecije. Petnaesti vijek je u jednu riječ doba, kada se srednjevjekovni dalmatinski gradovi gradnjom velikog broja javnih zgrada i bez broja privatnih gradjevna preobrazuju i dobivaju u glavnom svoj današnji historijski izgled.

Šibenik, unutrašnjost katedrale

Petnaesti vijek je ujedno zlatno doba domaćih umjetnika. Do čim od XVI vijeka dalje susretamo u Dalmaciji sve to više imena stranih majstora, nailazimo u XV vijeku i u prvoj polovici XVI vijeka na veliki broj domaćih majstora, koji u Dalmaciju prenašaju umjetnost, koja je istina sazrela i razvila se na suprotnoj obali, ali kojoj oni sretno pridavaju u našem kraju posebnu lokalnu notu i domaći kolorit. Najveći po svojem značenju i važniji po svojem uticaju između domaćih majstora XV vijeka je Juraj Orsini, proslavljeni graditelj na šibenskoj katedrali.

O ovom umjetniku iznijeti ću ovdje izvadak iz povećeg članka namijenjena umjetnosti u Dalmaciji za mletačko doba.

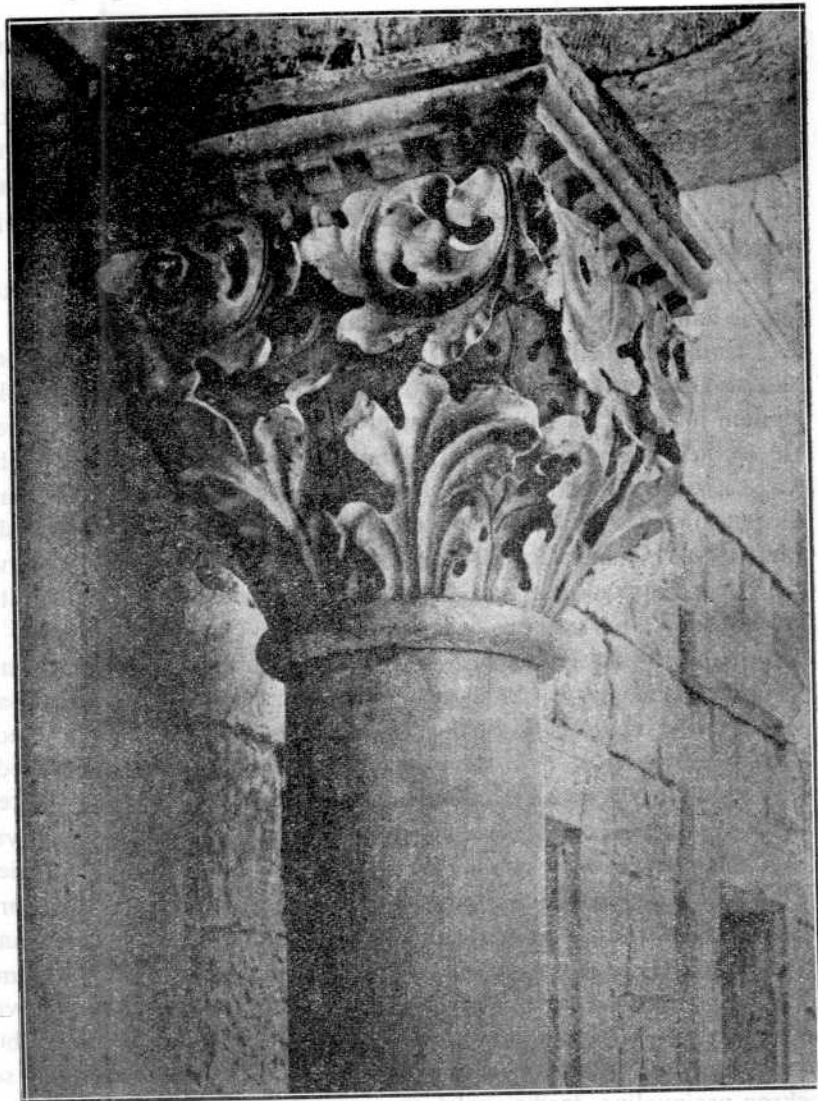
Početak petog decenija XV vijeka nastupila je u gradnji šibenske katedrale jača kriza.*) Godine 1441. šibensko vijeće plemića,

*) Na gradnji ove katedrale okuša se snaga i ogledava se razvoj dalmatinske umjetnosti XV vijeka. Građena je naime u tri periode. Prvu periodu (g. 1431. – 1441.) sačinjava rad čednih venecijanskih i domaćih majstora čija se nešto zakašnjela umjetnost okreće u okviru oblika i rezultata postignutih u venecijanskoj umjetnosti oko g. 1400. od radione dalle Massegne; drugu periodu ispunja Orsinijeva djelatnost (g. 1441. – 1473.) u slogu venecijanske kičene gotike; a završnu periodu predstavlja rad u slogu toskanske rane renesanse Nikole Firentinca (g. 1475. dalje).

koje je uz velike novčane žrtve rukovalo gradnjom crkve, konstatuje, da su u gradnji počinjene pogriješke, i predbacuje dotadašnjim graditeljima neumnjesno razbacivanje novcem. Ono odlučuje ipak, da će nastaviti gradnjom, pače u proširenom objamu, ali uz pooštreni nadzor posebnog građanskog odbora. Posebno izaslanstvo poslano je odmah po tome u Mletke, da ishodi dozvolu za gradnju crkvenih apsida na mjestu dotadašnje ulice ispred palače kneza kapetana. Izaslanstvo je sretno izvršilo svoju zadaću; ono je pače zadužilo Šibenik sretnim izborom novog arhitekta za katedralu. Još iste godine sklopio je naime arhitekt i vajar Juraj Orsini, rodnom iz Zadra a dotada zaposlen u Mlecima, s odborom šibenske katedrale ugovor na 6 godina. Za 115 godišnjih dukata, obvezuje se Orsini rukovoditi čitavom gradnjom katedrale, i u to ime dobavljati kamen, namještati majstore, nadzirati njihov rad, dostavljati im nacрте, a i sam raditi kao vajar i arhitekt. Ovaj ugovor, koji je uz neke preinake u detaljima kasnije višeputa obnovljen, znači ne samo početak nove faze u gradnji katedrale, već i nastup nove sjajne periode u dalmatinskoj historiji umjetnosti.

Orsini unosi u Dalmaciju zadnju fazu slikovite i kičene venecijanske gotike („gotico fiorito“). Oznaka Orsinija kao zadnjeg gotičara je naučno skroz točna; ali ona ne sputava kompleksni njegov talenat, niti iscrpljuje svu veličinu njegove umjetnosti i raznovrsne izvore, na kojima se ova umjetnost inspiriše. Gotičar kroz cio život u detaljima i u dekoraciji arhitekture, Orsini je dijete najboljeg Quattrocenta u svojem bliskom odnošaju prema antiki i prema realnom životu. On je velik u fantastičnoj slobodi kojom, u svrhu živopisne dekoracije, postupa s baštinjenim gotičkim motivima. On nas opeta pokašto zapanjuje svojom sposobnosti intimnog usvajanja **antiknih** oblika u nekim svojim statuama, a premca mu nema u smjelosti realističkog prikazivanja kretnje i gibanja. Arhitek široke koncepcije, kakova nam ga prikazuje njegovo glavno djelo, šibenska katedrala, i njegovi monumentalni portali u **Jakinu**, on je u prvom redu vajar. Kao takav, Orsini vlada majstorski svojim zanatom: po duhovitim riječima jednog pisca on katkada vadi neobuzdanom snagom figure iz kamena su par sumarnih poteza kao da su **brušene i gladdene blanjom**.

Orsini je potekao iz radionice braće Bon i iz kruga majstora uposlenih kod gradnje Porta della Carta u Mlecima, ali je brzo pretekao svoje učitelje i sudrugove u radu. Kao jak i originalan talenat on prelazi i po značenju i po uplivu uske granice provincijske umjet-

Kapitel iz opštinske zgrade u Trogiru

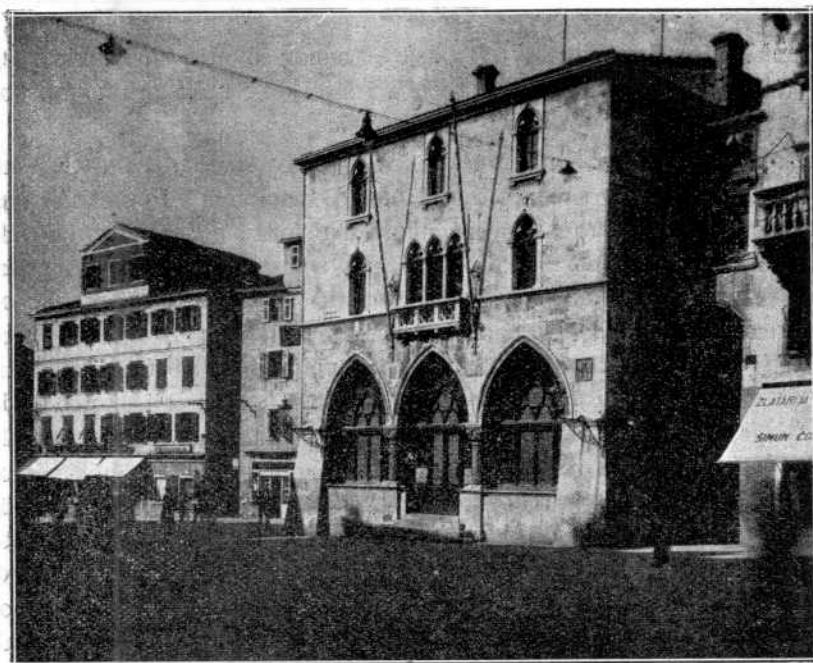
nosti. I to u vremenu i prostoru. Predstavnik zadnje živopisne faze „gotico fiorito“, tipične za venecijanski Quattrocento, ovaj naš majstor podsjeća katkad u svojim skulpturama na klasični Cinquecento u asimilaciji antiknih uzoraka, dočim u težnji da prikaže ljudsku figuru u smjelim, za plastičnu umjetnost gotovo nemogućim kretnjama rivalizira s baroknim Seicentom. Pravac njegove umjetnosti širi

se brzo čitavom Dalmacijom, hvala snazi njegova talenta i dobrom glasu njegove radionice a posredstvom njegovih brojnih djaka odgojenih kod gradnje šibenske katedrale. Njegova umjetnost prelazi pače Jadran i zahvaća u svoj krug i Jakin i okolna mjesta ankonitanske Marke. **Dalmacija i ovog puta — kao što često u svojoj historiji — palača i vrača s kamatima preko Jurja Orsinija ono, što je primila od Italije i Venecije.**

Orsini je, kako rekoh, predstavnik venecijanske kićene gotike. Što je zapravo bila ova **kićena gotika?**

Gotika započimlje — kao sve periode, u kojima se arhitektonsko stvaranje razvija samostalno i organski — sa strogo konstruktivnom fazom, e da završi fazom pretežno dekorativnog smjera (palele: helenska i helenistička arhitektura; renesansa i barok). Gotika je u svom začetku par excellence slog praktičnih građevnih majstora, koji hoće postići što veći građevni rezultat i arhitektonski efekat uz što manji uložak truda i materijala, a to u srednjevjekovnom graditeljstvu hoće reći dizati što veće i smjelije svodove na što manje i što tanje potpore. To se daje izvesti najlakše samo u arhitekturi, u koje svaka čest vrši svoju strogu određenu struktionu i statičku funkciju, i u kojoj se svaki suvišan ukras osjeća kao balast: odatle trijezven i ozbiljan karakter oskudne dekoracije ranogotičkih građevina. Nego s vremenom majstori, osjetiv se posredstvom dugog iskustva sigurnijim u radu, osmjeliše se i davahu postepeno sve to većeg maha iskonskoj težnji za ukrašivanjem građevina i njihovih česti. U zadnjoj fazi gotike XV vijeka, u krajevima Sievera i Zapada Europe i u konservativnijim predelima Italije, u prvom redu Venecije, do kojih nije još bila doprla nova riječ toskanske renesanse, dekoracija suvereno dominira nad konstrukcijom. Mjesto iznalaženja novih formula za građenje i svodenje crkava majstori idu isključivo za što slikovitijim ukrašenjem građevina. Arhitektonske česti, lišene svake struktione funkcije, upotrebljavaju se skroz proizvoljno, tradicionalni ornamentalni motivi množe se i gomilaju, poprimaju nove, bujnije oblike, lišće se živahno svija i pre-giba kao da je vjetrom pokretano. U Francuskoj ispune prozornih kružista poprimaju nemirne oblike plamenih jezičaca („style flamboyant“); a u Italiji kićeni baldakini, niše i fijale, à-jour izrađeni lukovi, trolisti, četverolisti, križevi itd. pretvoreni u kamene čipke rese poput cvijeća portale, prozore i balkone nasmijanih venecijanskih palača, i stvaraju dekorativni slog, koji je u istini **g. fiorito***). Vuhunac slikovitosti kićene gotike dosiže naime u Ita-

* Fiorito znači u talijanskom jeziku procvjetao.

Opštinska palata u Splitu

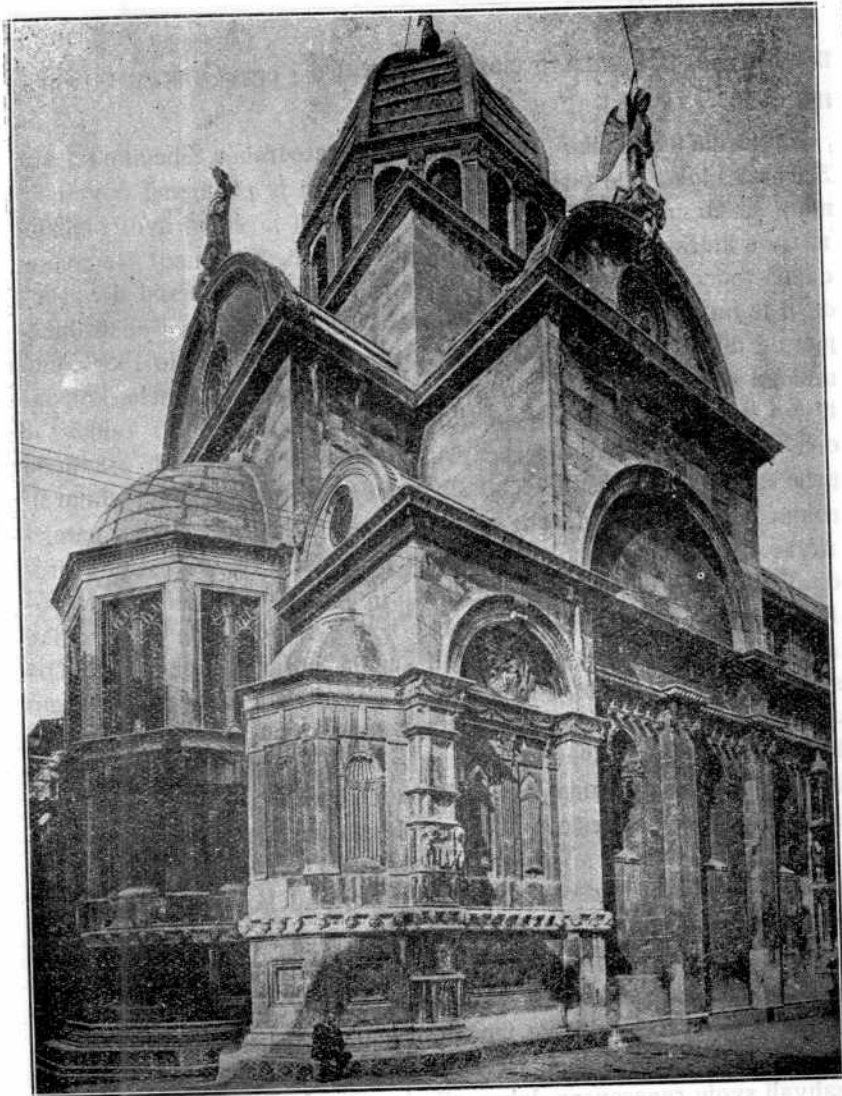
liji arhitektura u Veneciji do sedamdesetih godina XV vijeka, ne samo zbog toga što je konservativni ambijenat republike sv. Marka zadnji u Italiji otvorio vrata renesansi, već i s razloga, što je jako ograničeni prostor između tijesnih kanala Mletaka a priori bio slabo podesan za razvijanje monumentalnih palača i radije upućivao majstore na traženje živopisnih efekata.

Već braća dalle Massegne, koji rade u Veneciji koncem XVI vijeka, jesu u prvom redu slikoviti dekorateri. Novi život i obnovu umjetničkog rada donose po tome u graditeljstvo Venecije toskanski i lombardski majstori, koji su dvadesetih godina XV vijeka bili pozvani sa katedrale u Firenci i Milanu za ukrašavanje Ca d'oro i Palazzo Ducale. Nove pobude od njih donešene prihvatila je domaća radionica braće Giovanni i Bartolomeo Bon: rezultat je zadnja faza kićene venecijanske gotike najsajnije reprezentovane u Porta della Carta između Palazzo Ducale i sv. Marka (1438.—1442.). Ova se raskošna monumentalna vrata daleko izdižu nad radom dalle Massegne i njihova sitničava gomilanja uresnih motiva: na njima je sve punije, bujnije, življe; u skulpturama je pored toga osjetljiv upliv

antiknih spomenika i svježiji odsjev realnog života; a nadalje djeluje mnogo jedinstvenija i šira koncepcija arhitektonskog rasporeda ovih vrata.

Eto u ovo vrijeme, u ovom krugu majstora i na ovim spomenicima dobio je Orsini svoje umjetničko vaspitanje. Potankosti njegova života i odgoja kao naučnika i majstora i počeci njegova rada su nam inače nepoznati. Možemo ipak smatrati više no vjerojatnim njegov duži ili kraći boravak u radionici braće Bon, čiji pravac on prenaša u Dalmaciju. Nego njegovi radovi u Šibeniku i Jakinu tako blisko i sigurno oponašaju motive poznate nam sa Porta della Carta, da nije presmjelo pretpostaviti — uzmemo li u obzir i okolnost, da je Orsini samostalan i originalan talenat — da je on kod Porta della Carta bio više no Bonov učenik, zapravo sudrug i suradnik u pravom smislu riječi, koji kasnije u Dalmaciji opetuje ono, što je ranije pokušao u Mlecima. Dokumentarnih dokaza za to nemamo, kao što ih nemamo uopće za njegov život i rad do nastupa u Šibeniku god. 1441. A možda ih nećemo nikada ni imati, što opeta zavisi od posebnih prilika rada u talijanskim majstorskim radionicama (bottega). Više nego li atelje jednog umjetnika, **bottega** je predstavljala jednu preduzimačku firmu, koja je okupljala u zajedničkom radu više razno talentovanih majstora, a kojom je upravljao, kojoj je davao ime, i koju je pred zakonom i strankama isključivo predstavljao vrsniji ili stariji majstor. Tako će udio Orsinijev u botteghi braće Bon ostati vjerojatno za uvijek u tami.

Red mi je ovdje ipak upozoriti na dvije građevine u Dalmaciji, koje već prije dokumentarno dokazanog nastupa Orsinija u Šibeniku g. 1441. pokazuju tragove kićenog sloga gotike, kojeg je Orsini najuspješniji propagator u Dalmaciji. To su općinske palače u Trogiru i Splitu. Gradnja prve spominje se g. 1428. Zgrada je jako restaurirana, ali u slikovitom dvorištu ispod stepenica je očuvan kapitel, kojeg se lišće najživlje sagiba i bujnim zavojima osobito ističe uglove kapitela (sl. str. 529.). Općinska palača u Splitu podignuta je g. 1433. I ona je u novije doba pregrađena, ali je očuvana prizemna, jednom otvorena loggia i na njoj dva kapitela na lišće posve jednaka onomu iz općinske palače u Trogiru (sl. str. 531.). Ovi kapiteli su veoma slični pače po obliku svojeg lišća, mogao bih reći, indetični s nekim kapitelima sa Palazzo Ducale u Mlecima. A ove su mletačke kapitеле na Palazzo Ducale izradili dvadesetih godina XV vijeka toskanski doseljeni majstori (Venturi, Storia dell'arte Italiana VIII 2 sl. 273 i 274). Orsini je radio, vidjesmo, s braćom Bon, koji su zajedno s ovim to-

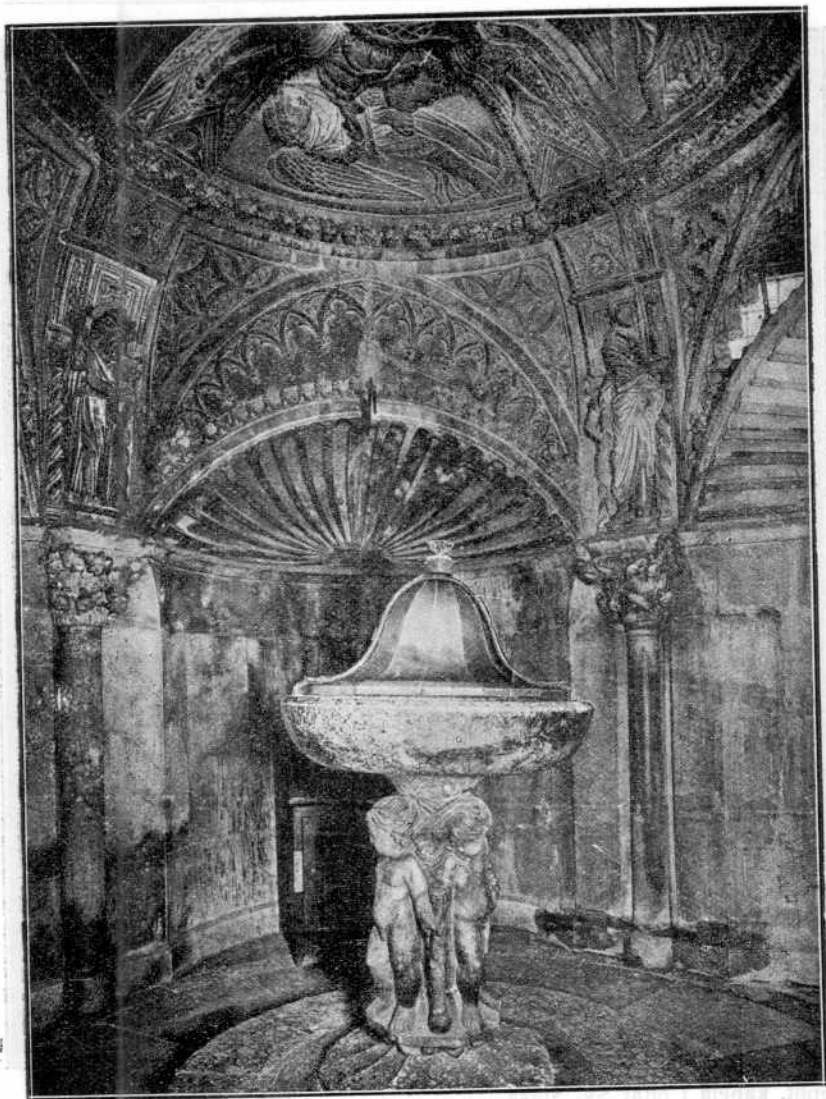

Korne apside šibeničke katedrale

skanskim majstorima bili zaposleni kod svih glavnih umjetničkih poduzeća one dobe u Mlecima, i tako zastalno imao prigode stupiti u bliži kontakt s ovim majstorima iz Toskane. Je li on po tome imao udjela kod gradnje palače u Trogiru i u Splitu? Nije isključeno; ali je moguće također, da je koji drugi dosada nepoznat majstor donio prve sporadične tragove kićene gotike u Dalmaciju neodvisno od Orsinija. Ostavljajući, da ovo pitanje riješi sretan nalaz u našim još

neistraženim arkivima, prelazim na pregled i opis Orsinijevih sigurnih djela.

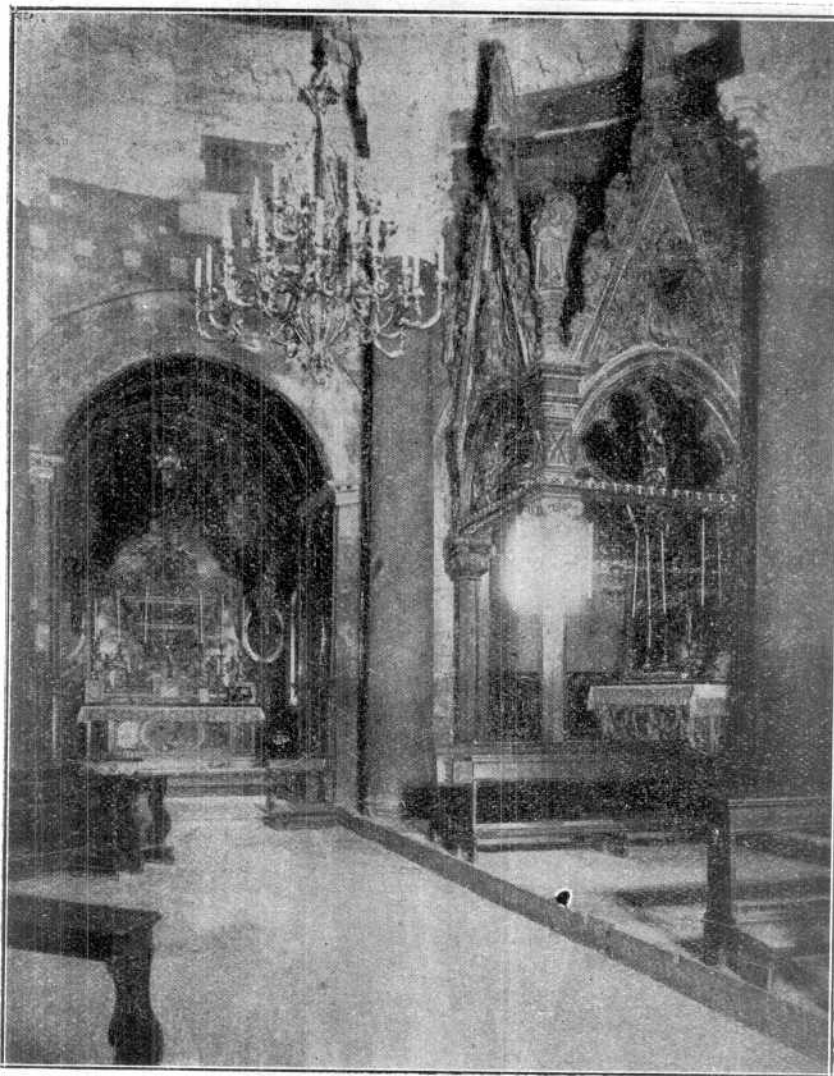
Katedrala u Šibeniku. Prva na redu je katedrala u Šibeniku (sl. str. 526 i 527.) Iako nije od Orsinija započeta niti je po njemu dovršena, njom se Orsini najvećma proslavio i po njoj je dobio svoj običaini naziv u literaturi: Juraj Šibenčanin (Giorgio da Sebenico). Ne znamo danas točno, kako bi izgledala katedrala, da ju je Orsini dovršio i da li je on bio zgotovio u detalju nacrt cjeline. Nego, i apstrahirajući od dijelova, koje je izveo njegov nasljednik Niccolo Fiorentino u slogu renesanse, možemo, po sigurnom Orsinijevu udjelu, konstatovati koliko je njegova katedrala bila monumentalnija i koliko je ona nadmašila zamisao i rad prvih čednih venecijanskih graditelja prije njega. Orsini je povećao šibensku katedralu transversalnim širokim brodom između kora i naosa crkve. Orsini je zastalno namjeravao izdignuti kupolu nad križalištem naosa i transversalnog broda. Četiri jaka četverougona stupca, koja imaju sa svih strana polustupove, karakteristična i obična potpora određena da primi velike arkade, nad kojima će se izdignuti kupola, potječu naime još iz Orsinijeve dobe. Orsini je napokon izdigao niveau kora nad ostalom crkvom i time je s jedne strane izazvao slikovite perspektivne efekte kornih partija u unutrašnjosti crkve, a s druge strane je, vješto iskoristio nagib teraina kod ovih istočnih partija crkve, zgodno ujedno i slikovito riješio pitanje smještenja krstionice i sakristije. Izdignuće kora nužno je izazvalo povišenje glavnog broda. U tu je svrhu već Orsini mislio podignuti Triforij nad korničem lišća poviše pobočnih kapela; po riječima jednog dokumenta naslućujemo pače, da je pomišljao na srednjovjekovni triforij sa stupićima sličan onome zadarske ili kotorske katedrale. Kakav je pak krov bio namijenio svojoj katedrali ne možemo znati, te su dosadašnja nagađanja o tome proizvoljna. Očito je samo, da sadašnji krov ima da zahvali svoju renesansnu dekoraciju i svoj polucilindrički profil srednjeg broda samo i isključivo renesansnoj umjetnosti Orsinijeva nasljednika na katedrali, Nikole Firentinca, jer su i jedno i drugo tipični pratioci toskanske renesanse, dočim im ne nalazimo traga u čitavoj Orsinijevoj umjetnosti i graditeljskoj praksi. Ostaje ipak istina, da jedinstveno originalna, spolja vidljiva svodovna konstrukcija krova s velikim kamenim blokovima, koji su umetani u pojase sa strane izlijebane — jedino je, velim, istina, da ova konstrukcija, od vijkada najveća estetska draž i najjači graditeljski ponos šibenske crkve, iako djelo Orsinijevih nasljednika, bazira na konstruktivnom

Krstionica šibeničke katedrale

principu i praksi upotrebjenoj već ranije od Orsinija kod krstionice i sakristije.

Prva radnja Orsinijeva bila je izgradnja nižih dijelova kornih apsida (sl. str. 533.). Za bazu apsida postavio je Orsini red ploča s rombima, koji su ispunjeni rascvjetalim rozetama; motiv, koji je Orsini osobito obljubio i nametnuo i svojoj školi, a koji je on preuzeo iz kruga venecijanske umjetnosti, gdje se on često javlja na drvenim

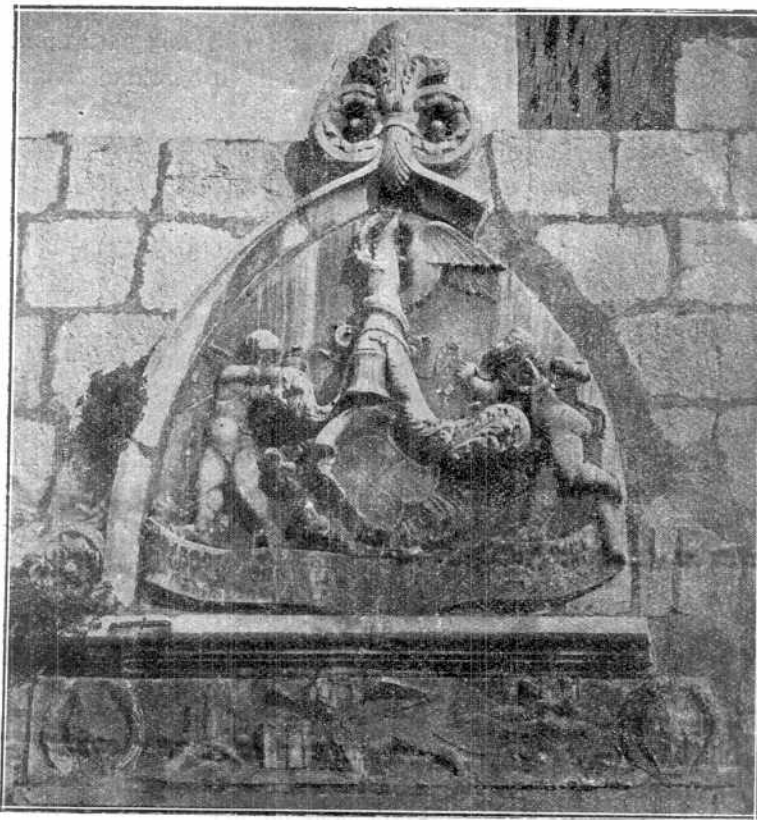

Split, kapela i oltar Sv. Staša

kornim sjedalima i na predelama velikih oltarskih ikona. Nad ovom bazom su horizontalna polja s lijepo profilovanim izdupcima, koji su imali primiti ploče iz ružičaste breccie s ostrva Raba. Ova polja dijele pilastar isto tako bogato profilovan i pretvoren u jedan od onih karakterističnih 'piliera', kojima su braća Bon kitili Porta della Carità. Gore na pilastru dva krasno modelovana putta drže čvrsto rukama i pokazuju živo pregibani, rekao bih zgužvani „cartellino“ s dugачkim natpisom u gotičkim pismenima (g. 1443.). I ove je putte Or-

sini oponašao sa Porta della Carta i onog dvostrukog para djetića, što drže grbove na njima, ali se Orsini u gotovo baroknoj živahnosti kretanja i klasičnoj dotjeranosti modelacije svojih putta visoko izdiže nad svojim uzorom. Najzanimiviji je kod ovih apsida niz od 74 čovječe glave koje u prirodnoj veličini i u punoj plastici strše van korniža poviše sokla apsida. Kako daleko Orsini ovim živim kornižem nadmašuje jednolično opetovane lavske glave, koje uokviruju vrata della Carta njegovih učitelja i drugova, pa i poznate interesantne kapitela na Palazzo Ducale s glavama raznih narodnih tipova („Tartari“, „Hongari“ itd.). Između Orsinijevih glava na šibenskom kornižu koje se nikada ne ponavljaju već neumornom fantazijom uvijek variraju ima i takvih koje izazivlju sjećanje na Homerove, Apolonove ili Heraklove biste, a ima ih, i te su brojne i najljepše, koje reprodukuju tipove, što ih je Orsini vidao u svagdašnjoj vrevi šibenske luke, tipove mornara i kapetana, karakteristične glave dalmatinskih zagoraca itd. Na ovim su zadnjim glavama razne osobine Dalmatinca su par pogodjenih udarača dlijeta takovom snagom i sugestijom fiksirane, kakove nemamo u svojoj našoj umjetničkoj produkciji do Meštrovićevih junaka.

Poslije apsida prešao je Orsini izgradnji **krstionice** (1443. i dojučih godina). Orsini je na originalan način iskoristio velik nagib teraina kod južne apsida i ispod nje smjestio, poput jedne kripte, krstionicu. Orsinijeva krstionica, potpuno sačuvana do danas u svojoj ničim nepomućenoj izvornosti, jedinstveno je lijep primjerak gotičke arhitektonske prostorije u Dalmaciji (sl. str. 535.). Orsini je u njoj nad četverolisnom osnovom izdigao svodeni štrop i ovaj kao jednim tepihom prevukao fantastično bogatom dekoracijom kićene gotike. Originalno je i osvjetljenje krstionice oskudnim svijetlom, što prodire kroz probušene, to jest à-jour izradene gotičke živopisne čipke jedne linete, i izazivlje sugestivni, sabrani „štimung“. Interesantni su i ostali detalji krstionice: školjke u vrh obl'ih niša, koje su mletačke bottaghe one dobe rado rabile; kapiteli nad ugaonim stupićima sa dvostrukim nizom listića, što su kao jakim vjetrom pokretani u protivnim smjerovima, motiv koji ostaje kao lični biljeg Orsinija i njegove škole, a koji majstor opetuje i malo poviše u prstenu, koji ide svud uokolo krstionice; statue proroka u baldakinima poviše kapitela, gotičke u svojim živim kretanjama i u lomljenoj draperiji haljina; fijale u plitkom reliefu, što se iz ovih baldakina izvijaju i dijagonalno povlače preko svodenog štropa, pa se poput gotičkih rebara (Rippen) sastaju u centralnom medaljonu

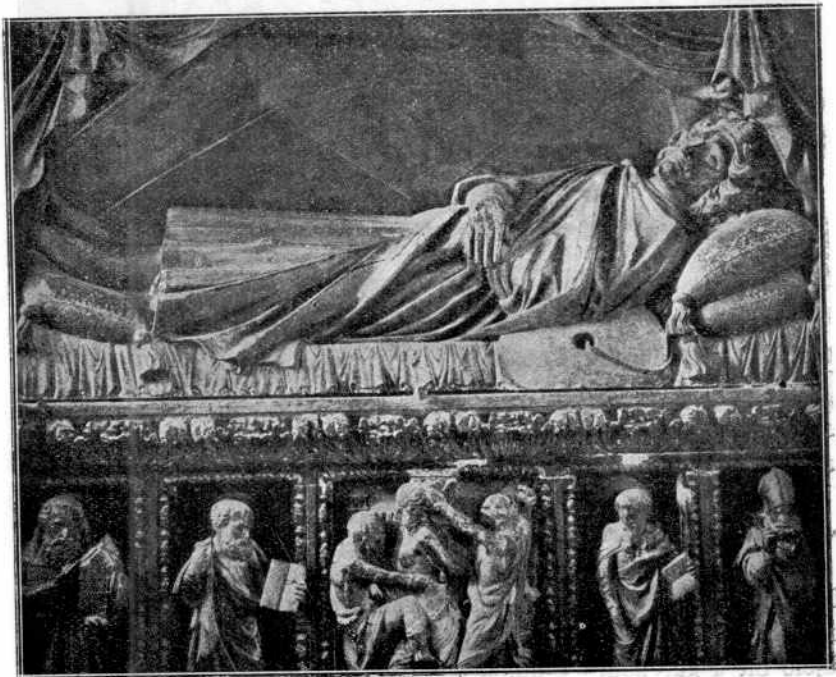
Sa portala kneževe palače u Pagu

sa poprsjem Boga Oca i s golubicom sv. Duha (ispod njih je u sredini krstionice, a u idejnoj vezi s medaljonom, bassin za krštenje nošen od 3 putta). Ovim motivom fijala-rebara dostignut je, mislim, vrhunac antistruktivne dekorativne tendencije kasne gotike. U trokutnim sferičnim poljima između ovih fijala su skulpture regbâ u zraku lebdećih anđela i kerubinovih glavica s očitim uticajem antične plastike u figurama dvaju anđela. Vrlo interesantna i originalna su ova trokutna polja sa konstruktivne strane. Ova su polja zapravo veliki trokutni blokovi, kojih gornja ravna strana sačinjava ujedno patos za prostoriju nad krstionicom, i u kojih su na donjoj ili unutarnjoj svinutoj površini uklesane plitke skulpture. To već nije zidanje u običnom smislu riječi to jest nizanje malenih formiranih tesanaca u slojeve, već je to slaganje velikih gotovih blokova: ovo je postupak, koji također ima svoj korijen u antistruktivnom smjeru kićene gotike, ali koji je u ovom opsegu omogućen samo izvanred-

nim kvalitetom i otpornošću kamenog materijala dalmatinskih kamenoloma.

Ovaj isti princip slaganja i umetanja gotovih blokova proveo je Orsini i u gradnji sakristije (1452.—1454.). Na pet relativno tankih pilona postavio je Orsini smjelo bačvasti svod, koji nosi četvrerokutno zdanje sakristije. Time je u tijesnom prostoru iza crkve omogućeno prolaznicima kretanje. Sami zidovi sakristije sastoje u glavnom od nekoliko uspravnih velikih blokova sa žlijebovima sa strane, u koje su umetnute druge tanje ploče s plitkim, konkavnim, u vrh zašiljenim nišama. Orsini je ovdje sistem venecijanske inkrustacije, koja raznobojnim dekorom mramora samo izvanjski obljepljuje zidnu jezgru, prenio i pretvorio u sami zid. Pojedine dijelove i gotove izradene ploče za sakristiju liferovali su mu njegovi pomoćnici prema modelu u gipsu: *secundum formam quam fecit mag. Georgius de creta*, kaže dokumenat.

Od Orsinijevih sigurnih radnja na katedrali spomenut mi je još lijepi korniš s karakterističnim dvostrukim nizom lišća, što ide uokolo glavnog broda, dva zapadna stupca i kapitela ispod kupole, te dvije krasne statue prvaka apoštola sv. Petra i

Raka sv. Staša

Raka sv. Arnira u Kaštel-Lukšiću

sv. Pavla u tabernakulima lavskih vrata, s kojima je Orsini htio uljepšati rad svojih predšastnika.

Pri opsežnim radnjama na katedrali okupio je Orsini oko sebe čitav sloj **pomagača i djaka**. Snagom svog talenta privukao je on uza se majstore, koji su radili već prije njega na šibenskoj katedrali Pincina, Busata i Budčića; njihov rad prepoznajemo u tabernakulima obaju vrata i u prozorima istočno od lavskih vrata, a njihovo će djelo bit u glavnom i gradnja pobočnih kapela prema uzoru one, koju je lijevo od ulaza još g. 1435. bio podigao majstor Pincino. Uz

ove majstore javljaju se u Orsinijevoj periodi i nova imena njegovih pomagača i diaka, Šibenčanina **Ivana Pribisavljevića i Andrije Alešija** iz Drača u Albaniji. Karakteristične poteze ovog zadnjeg majstora, njegove napadno duguljaste glave i mlohavo nabrane bore haljina, koje kao da su modelovane razvodnjenom glinom, vidimo u jednom kipu kod glavnog oltara.

Gradnja katedrale prolazila je i u Orsinijevoj periodi kroz iste poteškoće i krize kao i prije njega i iza njega. Česti su bili zastoji u gradnji, izazvani vječitim pomanjkanjem novaca ili prouzročeni žurnim i neodgodivim drugim javnim radnjama, kao što je bila primjerice izgradnja velike čatrnje u Šibeniku oko g. 1446. K tome je baš u doba Orsinija opetovano harala u Šibeniku kuga, povodom koje je grad opustio, a svaki rad bio paralizovan. Brzoj su izgradnji katedrale bili napokon na putu i pozivi Orsinija na rad u druga mjesta. Red nam je osvrnuti se i na ove radove, da zaoblino i upotunimo sliku ovog velikog majstora.

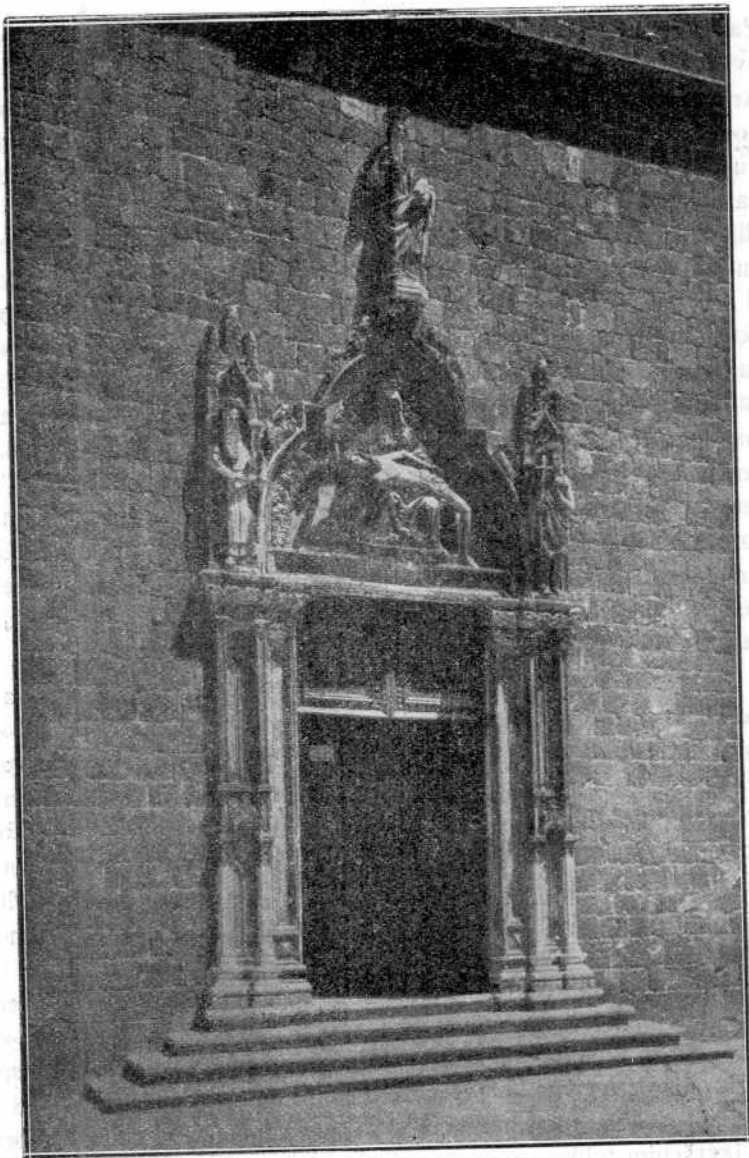
Orsinijeva djelatnost u Splitu i Jakini. Najljepše svoje djelo u Dalmaciji a van Šibenika ostavio je Orsini u **Splitu: kapelu i oltar sv. Staša** u splitskoj katedrali (sl. str. 536.). Uprava katedrale u Splitu povjerila je g. 1448. Orsiniju, da izradi kapelu i oltar sv. Staša prema uzoru kapele, koju je nekoliko godina ranije bio podigao u istoj crkvi lombardski majstor Bonino iz Milana na čast sv. Duji, svecu zaštitniku splitske nadbiskupije i grada Splita. I ako se po tome Orsinijeva Kapela podudara u općim linijama s Boninovom kapelom sv. Duje, sve je na Orsinijevoj kapeli bogatije i punije u izvedbi, a šire u koncepciji. Kapela je smještena desno od glavnog oltara katedrale u polukružnoj niši (splitska katedrala, kako je poznato, jest negdašnja grobnica cara Dioklecijana u obliku oktogona, u čijim su zidovima naizmjenice izdubene pravokutne i oble niše). Četiri osmougaona stupa nose baldakin nad oltarom sastavljen od četiri trokutna šiljasta timpanona. Iz uglova timpanona izbija i širi se, a uz rubove timpanona penje se lišće, koje se živo savija poput plamenih jezičaca. Trokutna polja timpanona rese tipični Orsinijevi anđeli u reljefu, što rukama čvrsto nose štitove s grbovima (nadbiskupa Badoer i mletačkog kneza Barbaro). Između timpanona i u uresima ovih stoje skulpture u punoj plastici, lijepi anđeli sa svijećnicama i jedna prekrasna Gospa u vrhu. Nad samim oltarom je raka svečeva (sl. str. 539.). Na njoj leži sv. Staš, Dujmov sumučeničnik pod Dioklecijanom (+304), na raskošnoj postelji pod baldakinom, što ga nose tri anđela. Kod glave mu je mlinski kamen, simbol njegova mu-

čeništva, jer je sv. Staš po legendi bačen s mlinskim žrvnjem oko vrata u dno rječice Jadro u Solinu. Pobornik kršćanske vjere, Orsinijev sv. Staš je i u smrti junak resolutnih, tvrdih crta, pun života i energije; to je zapravo uspjeti portrait viteza renesansne dobe. Realistični utisak ove skulpture bio je pojačan bojom, koja je još dobrim dijelom sačuvana¹⁾. Na prednjoj strani rake su četiri sveta naučitelja crkve, koji svojim nemirnim kretnjama kao da izlaze iz pretijesnih okvira, a u sredini je reljef „Bičevanja Kristova“: dva dželata bijesno udaraju na Krista, koji džinovski snažnim okretom glave lupa o stup, o koji je vezan. Orsini dosiže u ovom krasnom i snažnom reljefu skrajne dopuštene granice umjetnosti u reprodukciji gibanja i brutalne realnosti.

Par godina prije ove kapele protovistijar bosanskog kraljevstva Restoje i nasljednici plemića Marina Ohmovića bili su povjerali Orsiniju izgradnju **kapele sv. Arnira** kod crkve đuvna benediktinaka u Splitu (1446.—1448.).²⁾ Ostaci ove kapele sačuvani su u današnjoj mrtvačnici vojne bolnice u Splitu. Raka sv. Arnira dospjela je naprotiv još g. 1835. u župsku crkvu Kaštel Lukšića kod Splita (sl. str. 540.). Ova je raka vrlo zanimivo djelo Orsinijeve radionice. Iako neki detalji upućuju na to, da nije čitava njegovo vlastoručno djelo, svakako je izvedena po njegovu nacrtu. Svetac leži na bogatoj paradnoj postelji pod baldakinom, a otraga oplakuje ga, sva rasplakana i visoko raskriljenih ruku, jedna žena. Ona nas svojim gestom i pretjeranim izrazom boli u crtama lica jako podsjeća na sličan motiv iz Donatellova reljefa „Pietà“ na glavnom oltaru padovanske crkve sv. Antuna (građen g. 1446.—1450.). Ovaj motiv dao je povoda, da se čitava raka pripiše kasnijoj dobi i krugu pod uticajem Nikole Fiorentinca, koji je tek oko g. 1468. donio u Dalmaciju Donatellovu ra-

¹⁾ Kroz čitav srednji vijek, kao što već u grčkoj i rimskoj umjetnosti bio je običaj, da se kamene skulpture i statue bojadišu. Tek XVI vijekom napuštena je ova praksa. Pogodovala je tome monumentalna idealistična tendencija umjetnosti Cinquecenta, koja se nije slagala sa dotadašnjim šarenim klasičnim kolorisanjem detalja i okolnost da su baš tada otkopane brojne rimske statue, koje su u zemlji bile izgubile svaki trag izvornog bojadisanja, čime su umetnici učvršćeni u uvjerenju, da klasična umjetnost tobože nije poznavala i nije podnašala bojadisanje skulptura.

²⁾ Zanimivo je konstatovati, kako su bosanska vlastela kratko pred propašću kraljevstva rado zalazila u primorske gradove, i bila pristupačna višoj kulturi dalmatinskih gradova. Vojvoda Hrvoje daje početkom XV vijeka u Splitu iskititi krasan misal. Bosanski vojvoda Sandalj Hranić dobiva g. 1420. na dar od Dubrovčana, kao uzdarje za ustupljeni im Konavoski teritorij, lijepu palaču u gradu, na kojoj radi spomenuti majstor Bonino iz Milana, i na kojoj se spominju „saracenski prozori“, loggieta nad vratima, sobe s pozlaćenim plafonom i t. d.

Portal na crkvi Franjevacu u Dubrovniku

nu renesansu. Ali ne smijemo zbog neke a priori stvorene neelastične predočbe kasnogotičke plastike nijekati mogućnost, da je i na Orsinija, auktora dramatskog „Bičevanja Kristova“ u katedrali u Splitu, djelovala dramatski potencirana Donatellova umjetnost u

Padovi u neposrednoj blizini Venecije. Vrlo interesantno je pročelje ove rake, na kojemu je prikazana mučenička smrt sv. Arnira. Sv. Arnir, biskup splitski u XII vij. ku, poginuo je pri pobiranju desetine kod otpornih seljaka u Poljicima kraj Splita. Orsini nije imao gotovu i utvrđenu ikonografsku shemu za ovog lokalnog sveca i za prikaz njegove nasilne smrti, pa je i ovdje još jednom, prost od naslijeđenih tradicionalnih formula, pokazao svoju sklonost, da reproducira realan život i svoju okolinu, te da oponaša antikne uzorke. U sredini i desno pročelja rake prikazana je nasilna smrt svetog biskupa. Polunagi seljaci, neki od njih s izrazitim raznim osebinama našega naroda, lome sa stabla grane, iz kojih će da naprave debele batine, dvojica dapače su već zamahnuli da udare na pokleknulog biskupa. Posred ove grupe je lik starije osobe s kopljem u ruci, što regbi upravlja napadajem, a do njega mališ se igra štitom u pozi renesansnih „putti reggistemma“. U potpunom kontrastu s ovim prizorom ispunio je Orsini lijevu stranu s figurama u mirnim i klasičnim pozama, koje su preuzete s rimskih reljefa; ove se figure, lih dekorativna štafaža čitavog prizora, ravnodušno razgovaraju, kao da ih se ubijstvo biskupa uopće ne tiče.

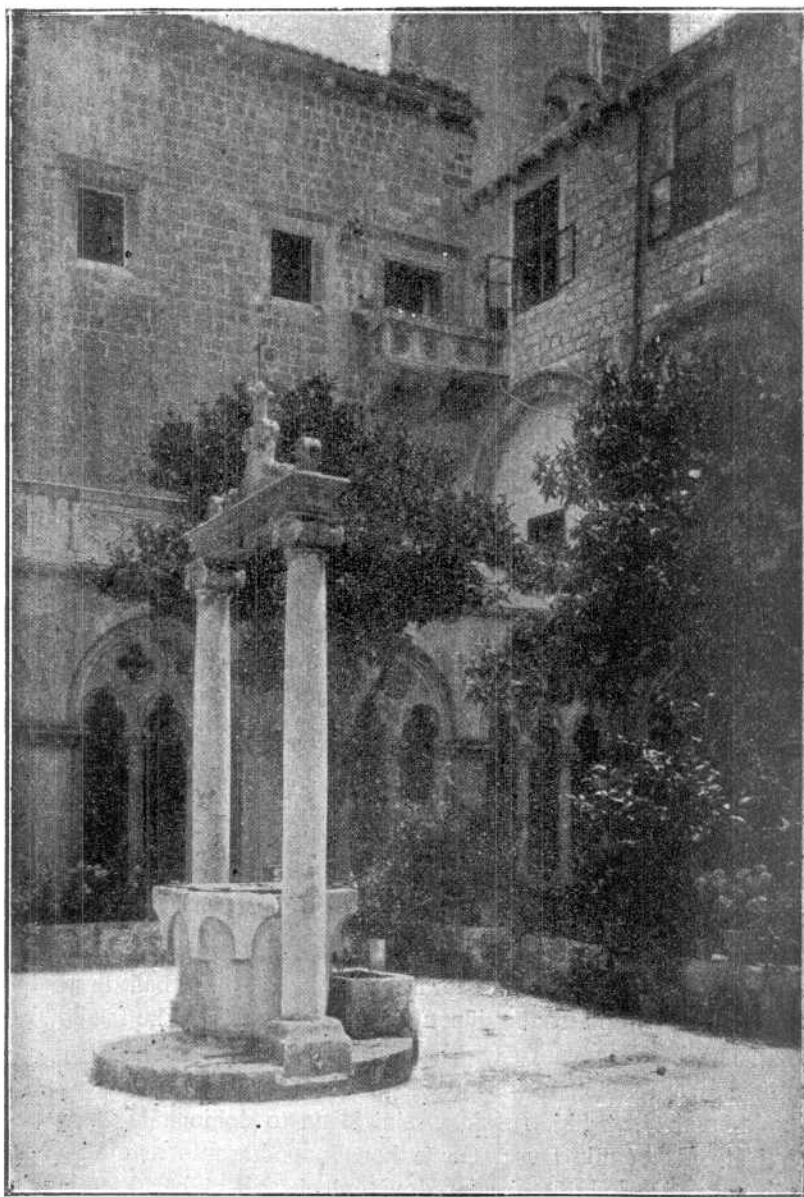
Pored ovih dviju kapela ima u Splitu još tragova Orsinijeva rada. Djela njegovih ruku ili proizvodi njegove radione su anđeo s grbom nadbiskupa de Judicibus na jednom pilastru prvog sprata zvonika sv. Duje i srodni im anđeli na dvjema Papalićevim palačama u Splitu. Palače obitelji Papalića, kojoj je pripadao i poznati prijatelj prvog hrvatskog pjesnika Marulića, još danas sačuvane, radnje su njegove škole, dočim je anđeo na zvoniku zastalno njegovo lično djelo. To je krasna skulptura, interesantna i zbog druge okolnosti. **Anđeo s grbom nadbiskupa de Judicibus** na zvoniku sv. Duje stoji na jednom od gotičkih pilastara, koji su, zauzimanjem ovoga nadbiskupa i nadstojnika radnja oko zvonika operariusa Turdoja, god. 1416.—1420. postavljeni za učvršćenje za rana trošnog prvog sprata zvonika. Nego kako taj anđeo, koji ođaje potpuno razvijeni stil Orsinija iz dobe oko polovice XV vijeka, dolazi kod radnja popravka izvršenim toliko vremena prije? Odgovor na ovo pitanje — koje je dalo povoda raznim nagađanjima, pače i tvrdnji, da bi Orsini već oko g. 1420., na očigled ostataka Dioklecijanove palače u Splitu, bio u svojoj domovini Dalmaciji formirao svoj tobože čisto klasični stil — u ondašnjim je političkim okolnostima grada Splita. De Judicibus je naime bio otvoreni pristasa ugarsko-hrvatske stranke i kao takav morao je prigodom mletačke okupacije ostaviti grad i nad-

biskupiju; tek iza mnogo godina dozvoljeno je, da se postavi grb protivnika venecijanske vlade.

Pedesetih godina XV vijeka bio je Orsini opetovano zaposlen u Jakinu. Njegova su djela fasada Loggie dei Mercanti, portal S. Francesca alle Scale i stariji dio portala crkve S. Agostino u Jakinu. Ova fasada i oba portala su donekle srodne zadaće onoj Porta della Carta u Mlecima, pa nije čudo, da se ovdje najjače očituje Orsinijevo porijeklo od ovog mletačkog spomenika. U ovim ankonitanskim radnjama ispoljava se Orsini kao vrstan arhitekt široke dekorativne koncepcije. U arhitektonskim detaljima i brojnim skulpturama ostaje Orsini vjeran naslijeđenim gotičkim oblicima, ali je i ovdje najveći, kada se nad naučenim formulama izdiže i pušta maħa svojoj baroknoj žici, kao na primjer u reljefu sv. Agustina na portalu crkve istoimenog sveca, što u srditom zanosu diže visoko sveto pismo kao rječitu pretnju nevjernicima — ili kada se upušta u imitovanje antike kao u vanrednoj grupi gole „Caratas“ na Loggia dei Mercanti.

Zadnje godine Orsinijeve. I zadnjeg decenija svoga života izbio je Orsini često iz Šibenika, te je jedva što uradio na šibenskoj katedrali. God. 1464. i 1465. nalazimo ga u **Dubrovniku**. U Dubrovniku je Orsini bio u prvom redu zaposlen sa radnjama oko gradskih zidina. G. 1464. povjeriše mu Dubrovčani dovršenje kule Minčete, koje okrugla silueta još danas visoko strši i kao vjekovni simbol straži nad gradom sv. Vlaha. Orsinijeva je vrlo vjerojatno i jedna lijepa gotička statua sv. Vlaha na južnim zidinama. Za vrijeme boravka u Dubrovniku povjereno je Orsiniju i dovršenje odnosno popravak Dvora jako oštećena eksplozijom g. 1463. (sl. str. 525.). Projekat popravka ili bolje radikalne predgradnje Dvora prikazan od toskanskog renesansnog majstora Michelozza, koji je baš tih godina boravio u Dubrovniku zabavljen utvrđivanjem grada, i koji je po eksploziji neke dijelove porušene Loggie Dvora pregradio u čistoj florentinskoj renesansi, bio je od štedljivih Dubrovčana odbačen, jer je zahtijevao preveliki trošak. Orsini je na to dobio nalog, da popravi što diskretnije Dvor. On je konačno odstranio ostatke porušениh pokrajnih kula Dvora (sredovječni obranbeni karakter Dvora morao se je napokon raspliniti pred pitomom kulturom humanizma i renesansne dobe). On je pored toga popravio i upotpunio neke dijelove prozora prvog sprata i dovršio presvođenje prizemne Loggie gotičkim krstastim svodovima.

God. 1466. pozvan je Orsini od biskupa Palčića na Pag. Još g. 1443. utemeljeno je današnje mjesto Pag, kojeg su se žitelji spustili

Klaustar Dominikanaca u Dubrovniku

sa starije naseobine u nizinu pokraj solina. Dojućih godina Orsinijevo se ime češće spominje u dokumentima u vezi s gradnjom novoga Paga, osobito zidina novog grada. Nego regbi, da je Orsini

kod gradnja na Pagu sudjelovao u prvom redu kao preduzimač radnja i liferant materijala, hvala svojem solidnom i razgranjenom poslovanju. G. 1466. pozvan je Orsini u Pag, gdje je sklopio ugovore za više radnja, koje međuto nije izvršio. S većim pravom dovada se u vezu s boravkom Orsinijevim u Pagu gotičko renesansni portal palače mletačkog kneza, ma da nemamo nikakovih dokumenata, da je Orsini radio na ovoj palači: lišće naime oko grba u lineti portala, a osobito dvra putta, što drže grb frapantno podsjećaju na Orsinijevu umjetnost i njegove putte na apsidi šibenske katedrale (sl. str. 533.). Renesansni motivi na ovom portalu, to jest rozete u vrhu i sa strane šiljaste linete portala, tuđi dosadašnjem radu Orsinijevu, pripisuju se obično uticaju njegova boravka u Dubrovniku, gdje da je on u dodiru s Michelozzovim radnjama na Kneževu dvoru upoznao i pri ljubio renesansne forme. U pretpostavci, da je Orsini iza boravka u Dubrovniku zadnjih godina svojega života počeo nagingjati renesansnim oblicima i došao do prelaznih, miješanih forma, pripisuju se Orsiniju i dva čudnovata istočna kapitela ispod kupole u **šibenskoj katedrali**, pače i radnje kod komplikovanih prostorija u apsida ove crkve, ma da i za to nema pozitivnih dokumentarnih dokaza.

U oktobru 1473. umro je Orsini u Šibeniku.

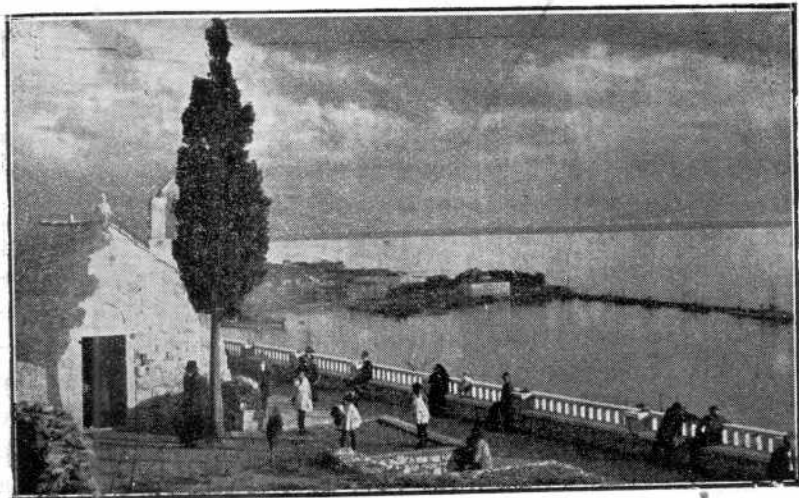
Smrću ovog velikog majstora ne završava odjednom perioda kičene gotike u Dalmaciji. Kao što za njegova života tako i dosta vremena po njegovoj smrti šire u dalmatinskom konservativnom provincijskom ambijentu mnogobrojni djaci njegovu umjetnost. Osobito su se Šibenik i njegova katedrala razvili u rasadište graditeljskog i vajarskog umjeća. Iz čitave pokrajine dolaze naime u XV vijeku u Šibenik mladi graditeljski i klesarski naučnici da tu pod vodstvom majstora Orsinija izuče svoj zanat. Materijal za gradnju šibenske katedrale dobavlja se također iz raznih mjesta pokrajine: građevni kamen dolazi sa kamenoloma na Braču i na Korčuli, ploče za pločnik liferuje otok Krk, a ružičasta breccia za ukrašivanje apsida i glavnog broda lom se na Rabu. Kamenorezac i vajar bio je u ono doba često ista osoba, a često se kamenje već u kolenolomu tesalo u krupnijoj formi ili se detalji lakše izvedbe na mjestu liferacije kamenja izrađivali po dostavljenom nacrtu: i eto tako su išle niti od Šibenika po svoj Dalmaciji, posvuda se širilo klesarsko umjeće i prenašalo djelovanje srodnih klesarskih radionica, koje su radile u istom pravcu i po istom ukusu.

Brojne palače, balkoni, portali pa crkve i crkveni namještaj u Dalmaciji pokazuju Orsinijev pravac u dekoraciji, njegovu školu

odavaju u punom redu tipični kapiteli na lišće sa bujnim ugaonim koarčama ili kapiteli s lišćem, koje kao da jaki vjetar sagiba. Bit će dosta ako ovdje spomenem Foscolovu palaču u Šibeniku, propovjedaonicu u katedrali u Hvaru, kapitele u unutrašnjosti lijepe katedrale u Korčuli, krasan klauštar Dominikanaca u Dubrovniku (sl. str. 546.), portal crkve Franjevaca u istom mjestu (sl. str. 543.) itd.

Sve ove radnje Orsinijeve i njegovih djaka, koje iznesoh u ovom članku osiguravaju Orsiniju trajno mjesto u historiji umjetnosti i jamče mu za trajnu uspomenu u našoj zemlji i narodu. Bez njega je venecijanska kasna gotika bez svojeg najjačeg i najoriginalnijeg predstavnika. Bez njega bi Dalmacija bila lišena jednog od najjačih razloga, da bude ponosna na bogati udio, koji je ona doprinijela općoj kulturnoj prošlosti Jugoslavije.

Св. Никола на Марјану

Инж. П. Сењановић :

ГРАЂЕВИНСКИ РАДОВИ НА МАРЈАНУ

Марјан до Сплита, издиже се као голема монументална природна осматрачница, усред једног чаробног приморског пејсажа. Са три стране опточен морем, а то море свуд унаоколо као велико језеро, затворено питомим насељима, хисторичним, класичним територијем, сликовитим планинама, растрканим оточјем. По дну самог Марјана, амфитеатрално изграђен Сплит, са својим бучним животом, шароликим колоритом, пластичном топографијом и са целом својом прошлости, садашњости и — будућности.

Природа је на најзгоднијем месту сместила ово јединствено, сугестивно подножје, на које се не можеш испети а да се не дивиш увек новим раскошним видицима и бојама неба, мора и краја, а да те мисли не занесу у далеку прошлост, да не лете у фантастичну будућност. С тог места примерене даљине видиш све што је лепо а не примећујеш оно што је рђаво. Ово што је природа дала, требало је обрадити и усавршити, требало је учинити приступачним, требало је открити скривене лепоте, требало је искористити природна преимућства.

Задњих тридесетак година Сплит је открио и обљубио

ово своје „Свето брдо“. Пошумљене су боровом шумом голе врлети и пусти кршеви са северне стране, створена је хладовина, узгојена је дивљач.

Поред тога требало је грађевинским радовима отворити пугеве до Марјана, к неприступачнијим положајима, истакнутим тачкама, одакле је слободан поглед.

Када је заслужни хирург д-р Рачић год. 1919. преузео управу друштва „Марјан“ и својом чврстом вољом и челичном енергијом одлучио да даде јачи замах дотадањем настојању грађанства око уређења Марјана, поверио је — мени који сам и до тада радио на Марјану — врло частан задатак, да по својој замисли предложим и пројектирам све што је потребито да се тај циљ оствари. Одлучност и занос д-р Рачића биле су нам свима око њега најлепши потицај да се овом племенитом делу, са преданошћу и љубављу спрам рођеном нам крају посветимо. За мене су се овим испуниле сање и маштања ране младости, када смо се са друговима верали и пропињали кроз ондашње голети Марјана, грејали се на зимском сунцу топлих заветрица, „тргали“ и паљетковали по марјанским виноградима, откривали увек нове крајеве, стршеће литице, скривали се по гудурастим шпиљама, силазили кроз разроване поточине, успињали на истакнуте видлице. Неизбрисиве су слике и успомене из детињства, што нам их остави овај чаробан крај, са богатом и разноликом панорамом, са сјајем боја и рефлексом светла на небу и на мору, са бизарним контурама, пластиком и језовитошћу његових врлети, са светом самоћом његових скривитих затишја.

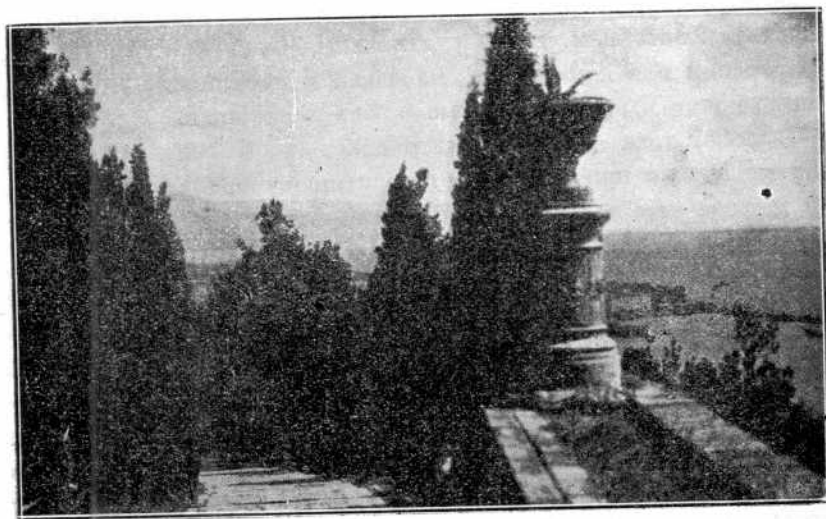
Са тим успоменама и осећајима приступио сам повереном ми послу, пак ћу овде да изнесем мисли, погледе и настојања, која су мојим радом при грађевинам на Марјану равнале.

*

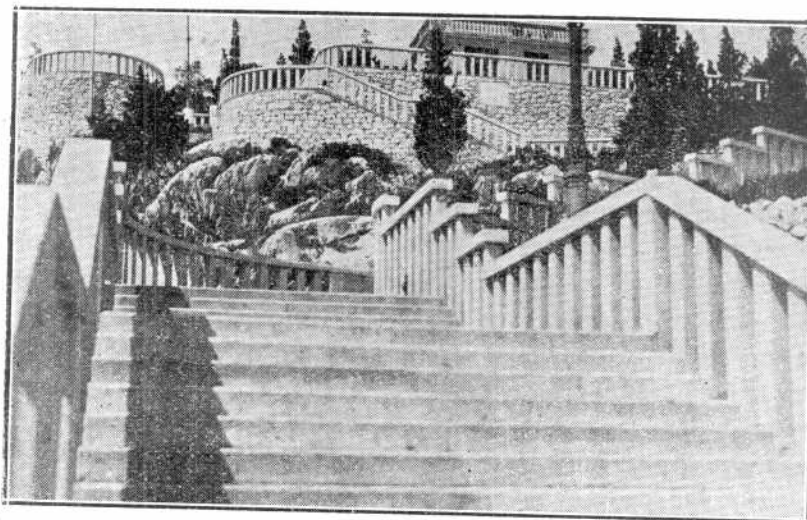
Поред свих санитарских, хигијенских и културних мотива, који су ме водили при замисли и пројектовању радова на Марјану, морам признати да су моје основе биле доминирани једном извесном, претежно јаком тенденцијом. За мене је Марјан морао да у првом реду буде пиједестал, одакле сваки домаћи и страни може најлакше и најсугестивније да види прошлост и да оцени будућност Сплита. Од никуда као оцатле не доминира око читавим сплитским привредним базеном од Пролога у Босни до Виса и Неретве. Нигде се јасније неголи

са Марјана не види, зашто је Салона била велика у прошлости а зашто је у средњем веку баш кроза Сплит пролазио „златан ланац“, који је везивао запад Европе са далеким истоком. Од никуда се онако релијефно не виде топографске предности каштеланског зајева и географска важност хиљадугодишње комуникације преко Клишког кланца, величина тих момената који су онако одлучно определили читаву прошлост овога краја од најдавнијих прехисторичких времена, кошто ће они дејствовати и на читаву његову будућност. Од никуда се као са Марјана не види јединствени положај Сплита на нашем Приморју, неограничена могућност његовог грађевинског проширења по сплитском, солинском и каштеланском пољу, благодати обиља живе воде, близина природних водених снага, плодовитост и богатство околиша, заклоњеност и неограниченост његових будућих лука и пристаништа и лакоћа да се исте изграде, природност жељезничких излаза са разних страна на море и већ постојећи индустријски развитак читавог овога краја.

Да се све ово на најлакши и најпрегледнији начин прикаже, требало је олакшати приступ из града на Марјан, требало је провести путеве на начин, да се са истих уживају погледи на разне стране, требало је на истакнутим положајима саградити одмаралишта и видилице, одакле се може погледом да прегледа чим веће и чим занимивије обзорје.

Из Марјанског парка

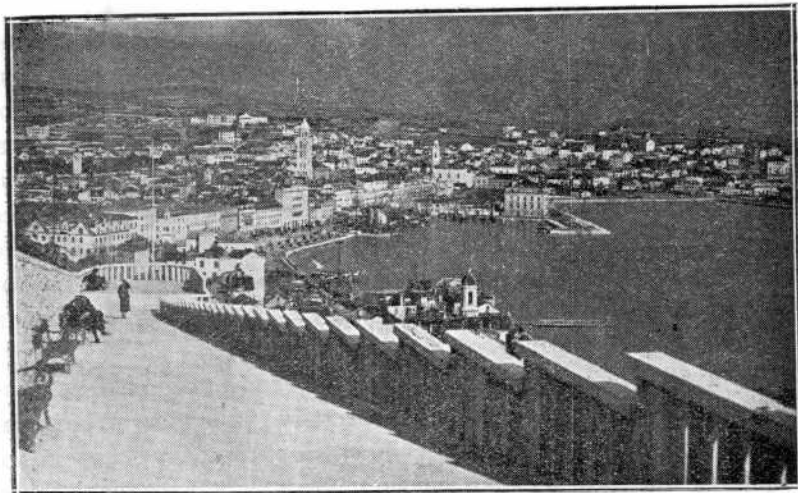

Улаз на Марјан

Saxa loquuntur! При осматрању грађевинских објеката, поготово овакових, који су у најужој вези са природом, треба прогледати не само вањску форму мртвог материјала, већ треба тражити и проникнути у живу мисао, оживљујући дух грађевине. За сваки грађевински елемент, сваки крак степеница, сваку окуп на путу, сваку ограду и свако почивалиште, постоји образложење, сваки од тих елемената био је диктиран засебним, било уметничким, било конструктивним, теренским или климатским, па чак и психолошким мотивима, ништа није израђено без мисли, без тенденције.

Због тога и пишем ове редове, да објасним мисли, које су ме водиле при замисли и пројектирању радова на Марјану и циљеве које сам тражио да постигнем.

Мој задатак стога нисам обрадио једино са техничке, конструктивне стране, ја нисам ситуирање стубишта и трасу на Марјану изграђених путева тражио и трасирао са геодетским инструментом, са механичким средствима, нисам чак цртао своје основе на хартији. Ишао сам у ону Божју природу, верао сам се уз стрме литице, проматрао панораме и величанствене западе сунца, преко шикара и ограда тражио сам тешко приступачне најзгодније положаје у терену за трасу пута, за положај платоа, конструирао сам не на хартији већ

Панорама Сплита са Марјана

у слободном простору, у природи, на самом терену, јер се само тако може да замисли грађевина, која је срасла са својом околином, која не гради и не поништава природу, већ употпуњује њене лепоте, увеличава њене дражи. Без икакве шаблоне, без конвенционалних правила, форма и размера, не оскрвљујући природу, брижљиво чувајући карактеристичне, типичне елементе, које сам затекао у природи, ја сам се равнао по случајним појавама, објектима и запрекама, које сам на путу сусретао. Једна згодна перспектива, једна сликовита панорама са складом мора, копна и живих мотива на мору и у вегетацији, једно карактеристично стабло или скупна стабла, бизарне форме појединих лигица, једна проносирана силхуета на вечерњем небу, једна тиха заветрица, изненадни погледи, сукцесивне појаве увек нових пејсажа, то су биле моје доминанте, моји лајтмотиви, који су ми сугестивно давали увек једно ново решење, које је само на том месту логички исправно и естетски оправдано. Те је мотиве требало искористити, нагласити, уоквирити у хармоничну слику, која ће гледаоца или изненада фрапирати, његов интерес задржати, његов осећај пробудити, подигнути, оплеменити (н. пр. изненадни поглед који се са „Седла“ отвара на два мора — сплитски канал и каштелански заљев —), или га пак неприметно довести на такав положај одакле један доминантни, карактеристични објект у близини посматрача дава пластични

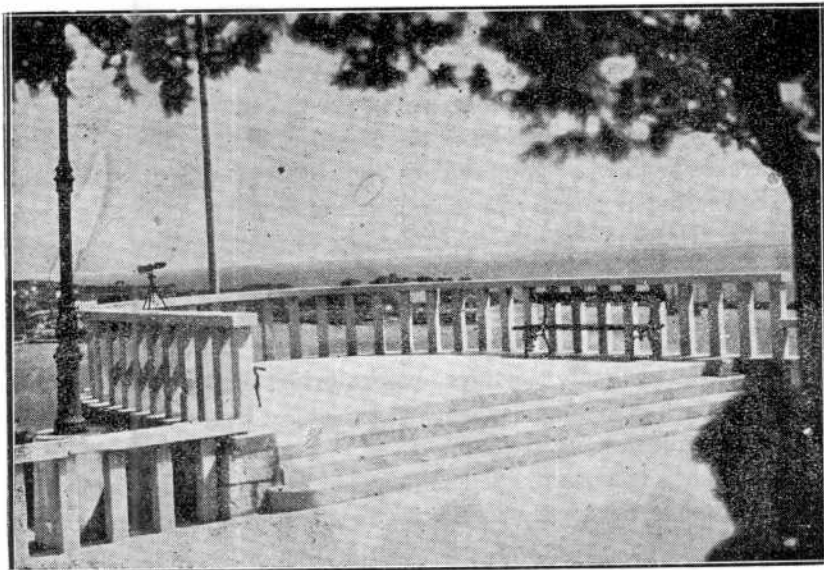
рељеф и оставља типични незаборавни утисак једној слици, коју се хоће да истакне (н. пр. поглед са доњег дела стубишта према истоку, на Сплит, доминиран са старом „Ајновића“ палмом, или поглед са северне стране црквице св. Николе са чемпресом, црквицом и терасом у близини, а Су-стјепаном, морем и отоцима у позадини, или пак поглед са променадног пута према „Бетлему,“ „св. Јери“ иу предвечерје црвеним, окомито одсеченим литицама, са Трогиром у магло-витој позадини — величанствене слике, пуне светог мира и романтичне поезије).

На другом је месту требало, са једном неправилно из-боченом литицом, прекинути монотонију управног стубишта, али са наглим заокретом пута уштедети сечу стабала и завршити предуги досадни равни правац, или маскирати један лом у нивелети пута, или искористити једну природну терасу у терену за одмаралиште и истовремено прекидање једно-лике перспективе пута и т. д.

На Марјану је требало техничке проблеме искористити за сликовите ефекте, за естетски одгој, за интимно схваћање природе, за сврхе климатског, за тело и душу хигијенског, угодног шеталишта.

На основу науке о конструирању у простору и знаности о грађењу градова, требало је овде у самој природи тражити оне елементе, који су имали да служе као подстрек за техничке конструкције. Ти су природни елементи имали и сами да послуже као конструктивно средство, да се дође до циља. На тај се само начин може да избегава конвенционалност, обилгатна шаблона и неукусно опетовање баналних, орнаменталних грађевинских облика а да се за сваки случај нађе једно оригинално, рецимо индивидуално а уједно у конструктивном погледу исправно решење.

Томе захтеву сам у сваком детаљу радова на Марјану посветио сву своју бригу, свој наук и свој осећај. Јер — треба изрично нагласити — она природност, она неусиљеност, склад и хармонија са природом и са околином, она хотимична подређеност или уравнотеженост вештачких радова према елементима природе, оно елиминирање монотоније, избегавање монументалне симетрије и раскоши, дакле све оно што су домаћи и страни стручњаци и естети нашли да истакну на Марјану, све то није случајно, несвесно и дилетантски импро-

Тераса на Марјану

визирано, како се то профанима више пута причиња. Не! — и ово је наука. И овој простој једноставности и природности учи нас знаост, и за ово нам пружа искуства уметност. Ови проблеми треба да су знанствено проучени, конструктивно промишљени и уметнички осећани.

И у избору грађевинског материјала узео сам домаћи, уобичајени, природни материјал, који се нашао у близини или околишту, избегавајући лажне, неукусне имитације.

Облици обрадбе за степенице и ограде једноставни су, одговарају локалној традиционалној техници рада, технолошким осебинама материјала и конструктивној сврхи којој имају да служе, без разметљивих, скувих и шаблонских, ситничавих украса и чрчарија. Тражио сам архитектонску једноставност у целини, економију у изради, мирноћу и конструктивну логичност у вањском изгледу, и ако све ово није било увек по „укусу“ ширих маса.

*

У радовима на другом врху Марјана немам удела. Димензије и просторна диспозиција, превелике пољане на другом врху не удовољавају мојим назорима. Степенице са источне стране узлаза на други врх, дуге, монотонијом умарајуће, не-

прилагођене терену, строго уравнано, без прекида визуале, без измене перспектива, без одмора телу, без разоноде оку и без нових утисака за дух, у очитом су контрасту са свиме што сам у осталим радовима на Марјану (степениште до израелитског гробља, променадни пут од израелитског гробља до „Бетлема“ и до другог врха) настојао да решим и да постигнем. Исто је тако у противности са истакнутим мислима и начелима бетонирање Марјана. На оним путевима и степеницама, које не служе саобраћају већ једино шетњи и уживању, мртва и тврда површина бетонских путева и почивалишта нема угодног, меканог еластичитета под ногом а спречавајући раст травнице на путу, умара својом сивом монотонијом око и дух шетаоца.

Овакве уравнано, усиљене грађевине, посред слободне, дивне природе, на доглед најбизарнијих линија и контура копна, планина и мора, противе се уметничком осећању, стварају неугодне контрасте између човековог дела и Божје природе.

*

Ове су ме мисли водиле при замишљању, сновању и израђивању радова на Марјану, пак мислим да посетиоцима нашег приморја, који никада не мимоилазе Марјан, неће бити на одмет објашњење ове идејне стране, замисли и пројекта грађевинских радова на Марјану. Изнашајући ове мисли водиље, ја нећу да оцењујем, колико сам успео да их у моме раду остварим.

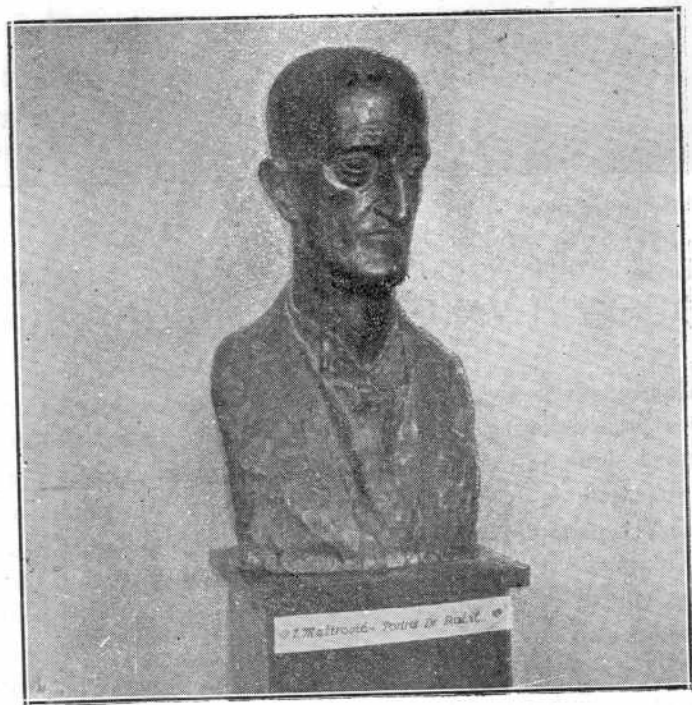
*

Много има још да се на Марјану ради, или да се — квари. Подневни обронци Марјана, између Меја и горњег, променадног пута, са својим скривеним дивље-романтичним поточинама, дубоким драгама, сунчаним терасама и присојитим заветрицама, чекају да буду обрађени. Природа је ту још девичанска, још пуна скровитих дражи, на доглед сунцем обасјаног мора. Са много пијетета за оно што постоји, са још више осећаја за оне интимне лепоте, треба открити те крајеве, али не насилно, банално, луксузно и разметљиво, са широким путевима, који оскврњују и девастирају природу, са натрпаним украсима, који убијају топлину, интимност и пријатност милјеа, са монументалним објектима, који ту депласирани постају гротескни и смешни. Баш у тим дивљим поточинама и јаругама, на уравнаним терасама, пружа нам при-

рода најзахвалније поље за оригинална, логична практична, и због своје сврсисходности, естетско лепа решења техничких и уметничких проблема.

Са много обазривости, на основу стеченог искуства већ извршених радова, треба наставити рад на Марјану, јер је врло лако, да се са великим заносом из лепоте и природности пређе у монументалност и грандиозност, што би овде значило — баналност, а можебити и смешност.

Caveant consules!

И. Мештровић,

Биста Д-р Рачића

У дубровачкоме двору

Иво Делале:

МОДЕРНА УМЈЕТНОСТ НА ЈАДРАНУ

І. СЛИКАРСТВО

Далмација је један од најљепших крајева наше отаџбине не само ради своје природне љепоте, већ и ради умјетничких споменика. Она је колијевка многих вриједних сликара и кипара, познатих и у страном свијету од давних времена. Такови су били Лаурана, Медулић (Schiafone), Чулиновић (Schiavonetto), Колунић (Rotta), Дукновић (Il Dalmata), Радован, Бувина и многи други, те чувени минијатуриста Јулије Кловић (Clivio) и Размиловић.

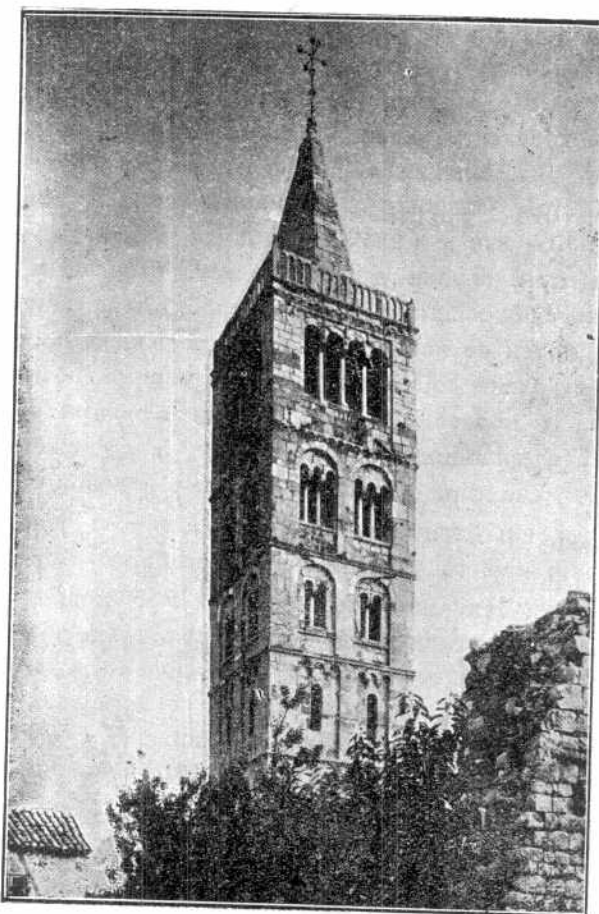
Сви ови умјетници живјели су у доба, кад у Далмацији није била пробуђена народна свијест, те су се губили и утапали у туђу културу. Пролазили су у вањском свијету као синови туђега народа, а пошто су већином радили у суседној Италији, то су били сматрани као елементи туђинско-талијанске културе. Ми и ове умјетнике сматрамо једнако за своје, јер су се родили у овој земљи и никад се нису стидјели свога поријекла, те су се с поносом називали или словенским, или далматинским или пак сплитским, дубровачким, шибенским, или трогирским именом. Они су својим радом посвједочили,

да је Далмација земља умјетности и класичне љепоте. Старим својим умјетничким традицијама Далмација се није никада, ни у којој епохи изневјерила. На граници двију великих култура латинске и хеленске, знала је увијек примати плодове тих великих старих цивилизација и с њима се најбоље послужити. Ради тога налазимо у Далмацији мноштво умјетничких споменика. Код нас је било увијек људи доброг и естетског укуса, који су куповали у иностранству, надасве у Италији умјетничких слика, кипова и миниатура. Свака наша варош при мору поноси се каквом умјетничком сликом врснога мајстора. Те су слике добављали не само племићи и црквењаци, већ и људи из простог народа, сељаци и рибари као н. пр. у Врбоској, варошици на острву Хвару, а у тишини светих приморских манастира, окићених палмама и лавором, крију се светачке слике и иконе сиенске, тосканске и венецијанске умјетничке школе, те првокласне дрворезбарије и златарије.

Кад је у Далмацији иза године 1866 настао народни Препород, сви умјетнички производи почели су добијати национални карактер хрватски или српски. Надасве се тај преокрет приметио у ликовној умјетности. Народ се пробудио, а с њим и његова умјетност. Далмација је била пасивна у умјетности од XVII па до конца XIX вијека. Ако је било којег умјетника, то је био више домаћи мајстор без јаче умјетничке индивидуалности. Откада је Далмација почела живјети свијесним народним животом, она се доиста може поносити, да је као мало која друга југословенска земља дала много на пољу сликарства и кипарства, тих двију поглавитих грана ликовне умјетности.

Радови старих и модерних мајстора доказују, да Далмација у себи посједује, премда је малена и сиромашна, јаку индустријску снагу. Њезино голо камење, испечено зракама јужнога сунца, полудивље и полуромантично урања у плаветнило мора и рађа сликаре и умјетнике, којима би се могли дичити и много већи и културнији народи.

Први модерни сликар из Далмације је Влахо Буковац. Он је заправо зачетник нове умјетности код Хрвата. На Јадранској Изложби у Сплиту задњег љета имали смо пригоде, да опет видимо радове овог врсног мајстора боје и свијетла. Он је сам написао властиту аутобиографију „Мој живот“. Та књига нема стилистичких и литерарних претензија као аутобиографија једног Benvenuto Cellim-a, али је интересантна због разних

Звоник на Рабу

анegdota и мемоара из бурнога сликарева живота. Буковац је рођен од сиромашних родитеља у Цавтату близу Дубровника. Пред њим се отварало широко, немирно море и судбина приморске, гараве дјеце, којима је одвећ тијесан и биједан очински дом, па чезну као галегови за непознатим и далеким крајевима. Млад отиђе у Америку. Тамо је био неко вријеме запослен у једној творници жељезничких вагона у Кало, вароши перуанске републике. Цртао је слова, бројеве и по који цвијетак на вагонима.

Крајем г. 1876. враћа се у Европу, да учи сликарство у Паризу код гласовитог сликара Cabanela. Са сликом „La grande Issa“ почиње његова умјетничка слава (1882). Иза тога

слиједиле су његове овеће радње као „На сунцу“, „Бијели ров“, „Сунчаница“, „Робињица“, „Апотеоза Гундулића“, „Клутиа“, „Хрватски Препород“, „Икар“, „Моје гнијездо“ и друге. Сви ови радови показују Буковца као сликара сунца, свјетлости и животне радости. Он је са јужњачким темпераментом и са неком профињеном сенсибилношћу сликао људску фигуру у *plein-air*-у, у вјечној игри сјене и свијетлости. Буковац се особито истакао у портретирању. У томе највише и лежи његова умјетничка индивидуалност. Заправо су двије периоде његових портрета. Прва је реалистичка, а друга и последња у дивизионистичкој техници. У првој и другој показује се као прави виртуоз у колориту.

Многи ранији критичари приговарали су Буковцу, да ради брзо. Заиста он је много и брзо радио на штету свога дара, али су га на то силиле економске прилике. Буковац се окушао и на пољу црквеног сликарства, те је израдио „Св. Ивана у пустињи“, „Св. Доминика“, и „Госпу од Цавтата“, али без нарочитог успјеха. Као професор Академије у Прагу развијао је међу својим ђацима велику дјелатност. Кад је код млађих започела борба против академизма, Буковац је први био узет на јуриш. Нападаји модерниста силно су га огорчили. Али свака борба има и свој конач. Данас у великој кризи умјетничких вредноста, Буковац је уза све нападаје ипак сачувао своје заслужено мјесто у историји наше умјетности. То му нитко не може одузети, а позније генерације знати ће још боље цијенити његов таленат и штовати пјесника јадранске ведрине и хармоније. Буковац је умро у Прагу г. 1922.

Уз Влаха Буковца прво мјесто заузимље Целестин Медовић. У фојеру сплитског Народног Позоришта било је за вријеме Јадранске Изложбе доста његових радова. Медовић се родио године 1857. у Куни, варошици на полуострву Пељешцу. Као дјечак ступио је у фрањевачки ред Мале Браће у Дубровнику. Сликарски таленат младога фратра већ је за рана избио тако јако, да га је поглавар реда послао у Рим, да учи сликарство код ондашњег познатог религиозног сликара Лудвига Сајца. Из Рима отиђе Медовић у колијевку талијанског сликарства, цвјетну Фиренцу и тамо је похађао ателиее Гранди-а и Чизери-а. Из Италије поврати се у Дубровник, гдје је живио у прилично тешким приликама. Од редовника постаде свјетовни свећеник и отиђе у Минхен,

да се усаврши у сликарству. Његово дјело „Баканалија“ подигне му знатно цену и од тада Медовић бере ловорике на умјетничком пољу. Медовић се много инспирисао на класичним дјелима талијанских мајстора. Он је сликао пејсаже, религиозне и хисторичке слике. Медовић је први почео са љубављу сликати наше море и занимати млађе умјетнике за природне љепоте Јадрана. Прије њега сликали су већином наше обале уз море Нијемци, Енглези и други странци. Медовић први уноси у наше сликарство мирис мора и морских трава. На његовим маринама видимо у даљини бијела разапета једра, тиху површину мора и љубичасте тонове ружмарина и кадуље у цвјетању. Медовић је учитељ Црнчића, врсног сликара мора и других млађих умјетника, који љубе обале Јадрана.

Он се истакао као сликар хисторичких тема. Позната његова дјела на том подручју јесу: „Долазак Хрвата“, „Сплитски Сабор“ (925), „Крунисање краља Ладислава“. На свим тим сликама види се богатство његове фантазије и културе, те његова техничка спрема. Право поље Медовићевог умјетничког рада је религиозно сликарство. Он је за то имао спреме и васпитања. Главе његових светаца и Мадона одишу мистичном светошћу и посјећају нас на најрелигиозније мајсторе Ренесансе. Особито се истиче његов „Св. Фрањо Асишки“, којег је небројено пута насликао за разне цркве. Његових религиозних слика налазимо по Далмацији и по Хрватској.

И Медовић је врстан колориста, особито у пејсажима далматинске приморске крајине, гдје сунце обасјава пећине, маслине и лозово лишће. Његов кист је сигуран, деликатан, и неуморан све до смрти, која га је затекла у Сарајеву године 1920. Јадранска Изложба у Сплиту одужила се много овим нашим првим умјетницима с мора са приредбом изложбе њихових радова, а захвалан народ проматрао је са удивљењем и с особитим интересом њихове слике, које увијек привлачују искрене пријатеље и љубитеље умјетности.

Од живућих умјетника у Далмацији данас прво мјесто заузима Сплићанин Емануел Видовић. Он је остао вјеран и одан својем Сплиту и нашем далматинском пејсажу. Посједује свој сопствени сликарски стил. Видовић је дуго година боравио у Италији, навластито у рибарском граду *Chioggia* и на лагунама св. Марка. Главна карактеристика Видовићевих

слика је лиризам. Он је сентименталан сликар наших зора и наших сунчаних запада. Свака његова слика је пјесма разним моментима раних јутара и уморних сутона. Његове су боје топле и мирне. Нигђе дисхармоније. Све се слијева у једно биће, у један тајанствени живот без прелаза. Његови су мотиви малне увијек ухваћени с мора. Слика мирне рибарске крајине, вечерњи Ангелус, запуштене кућарице, старе луке, наш малени приморски свијет, пун неизказане биједи и прегарања. Његова су платна без јаких сунчаних боја, па многи не могу виђети у тим сликама опјевану земљу сунца и поносне ведрине. Али Видовићева земља је једнако и наша земља; сугестивна је и не да се друкчије изразити већ њежношћу линија, градацијом сивих, топлих старинских тонова. Једна лијепа туга оба-вија Видовићеве слике, које се увијек свиђају сентименталним душама. Видовић је врло продуктиван сликар. Излагао је по свим нашим већим градовима прије и после рата. Он спада у оне наше умјетнике, који су и у данима робовања постављали својој умјетности велику националну мисију, да служи великом дјелу народног ослобођења и уједињења. Видовић је још прије рата имао пријатељске и срдачне везе са умјетницима из Србије. Он и данас прати сваки наш умјетнички покрет са љубављу, те је с његовом заслугом била организирана изложба Буковац-Медовић-Рендић на Јадранској изложби у Сплиту, као што и прва регионална умјетничка изложба у Сплиту још године 1908. На задњој Јадранској изложби био је Видовић веома добро репрезентиран са седам нових уљених слика, које су приказивале Сплит, Марјан и разне приморске мотиве.

Анђе о Уводић из Сплита је један од најбољих и најизразитијих југословенских карикатуриста. Он је врло добар психолог и знаде дати карикатури њезино право значење. Особито су успјеле његове карикатуре познатих личности из нашег умјетничког свијета, које су изашле у посебном албуму. До натраг три године Уводић је сликао већим дијелом само карикатуре и приморске пејсаже. У задње вријеме посветио се графици. Своје графичне радове изложио је на двјема изложбама у Сплиту и у Сарајеву. На Јадранској Изложби Уводић је био заступљен са два велика радирунга „Сиротињско сунце“ и „Мјесечина на Перистилу“. Велики дио Уводићевих радирунга узет је из романтичних закутака Сплита и Трогира. Уводић у својој графици опјева сакривене

љепоте свога завичаја, пуне сентименталности и спокојног мира.

Virgil Meneghello-Dinčić Сплићанин, добро примењује народне мотиве, који имају етнографску вриједност. Неколико његових радова било је такођер на Јадранској Изложби. Анте Катунарић изложио је пар добрих цртежа и радирунга као „Старица“ и „Св. Фрањо“. Катунарић живи у Сплиту гдје већ толико година ради на умјетничком пољу. Zoe Bogelli из Задра позната је одавна нашој публици као фина сликарица народних мотива. Тим мотивима она пружа неку особиту грацију и живост. Њезини радови имају не само фолклористичну, већ такођер и умјетничку вриједност. Изложена слика „Ето мрака“ осим народне декорације имала је у себи и вечерње сугестивности. Друга сликарица на Јадранској Изложби била је Katica Gattin Dujšin из Трогира, која има укуса и њжности у портретирању дјеце.

Марко Мурат из Дубровника припада техником и садржајем старој сликарској романтичној школи. Он је изложио слике „Биво Гундулић“, „Vanitas Vanitatum“ и Навјештење“. Модерни дубровачки сликар је Ignjat Job, који је израдио врло пластични пејсаж са Лопуда „Суњ“. По својој техници и експресивности ова слика била је једна од најљепших на изложби. Јуре Планчић из Стариграда на Хвару изложио је пар врло успјелих литографија из свог завичаја.

Карло Мијић, родом са острва Брача живи у Сарајеву. Изложио је три добра цртежа и двије уљене слике „Из околице Сарајева“ и „Блажња“. Мијић је експресиониста, који знаде као врстан техничар открити тајне природе, симболизиране у дрвећу, у тихим долинама и на веселим, насмијаним босанским пропланцима.

Марко Рашица Дубровчанин, био је заступљен са два акварела „Чемпреси са Лапада“ и „Цвијеће“. Radovan Tomtaseo Сплићанин, који је лане умро, имао је на изложби пар цртежа, који показују његову изванредну елегантност у цртању. Са њим смо изгубили одличног умјетника за декорације и плакате. Слика М. Маринковић, родом са отока Виса, који живи у Београду изложио је два портрета, насликана у герне-и њемачке Stuckове школе. Маринковић је јак у композицији.

Од модерних савремених сликара из Далмације данас се

М. Студин, Св. Луција

највише истичу ови: Јеролим Мише, Винко Форетић, Марио Tartaglia, Петар Бибић и Јозо Кљаковић. Код њих се опажа тражење нових умјетничких видика. Премда су то млади људи, који још нису казали своју задњу ријеч, ми по доса-

дашњем њиховом умјетничком дјеловању можемо закључити, да Далмација има у себи много животворне снаге, која ће се кристализирати. Далмација је дала у Ивану Мештровићу нашег највећег кипара, а сада је питање хоће ли дати и нашег највећег сликара.

Јозо Кљаковић из Солина спада међу наше најбоље илустраторе и афрескисте. Он је развио своје умјетничко дјеловање још прије рата. На изложби смо видјели његове двије студије „Дрвосече“ и „Зидари“. Његове су линије мекане и примитивне као код старих мајстора. Кљаковић је илустрирао Мажуранићев епос „Смрт Смаил-Аге Ченгијића“. Његово име и данас је међу првима у хрватском сликарству. Кљаковић је синтетичан у својим многобројним композицијама.

Јеролим Мише из Водица код Шибеника један је од наших најбољих мајстора технике, који знаде својом умјетничком енергијом да индивидуализира материју. Гријехота, да Мише често пута стоји под упливом модерних њемачких сликара и према томе интерпретира наш амбијент, наше море и наше људе по њиховим видицима. Иначе Мише врло радо слика приморски сиже, сунчане и насмијане вароши, рибаре и њихов живот. Он је приредио до сада и неколико индивидуалних изложба, а излагао је и са умјетницима загребачке „Независне Групе“. Мише је у сликарству типични Далматинац, али ни он није још нашао психу далматинског рибара и јадранског амбијента. Када то буде нашао, Мише ће заслужити име понајбољег модерног сликара са Југа. На Јадранској Изложби Мише није био заступан као што је требало, те су његове слике имале више илустративни карактер без јаче композиције.

Marino Tartaglia, Сплићанин већ од неколико година ради на обнови сликарства, настојећи да се приближи Giottu, Tintoretto i El Grecu попут Spadini-a, Soffici-a и Cará. Форма и боје стје у равнотежи. Он слика више интелектом него фантазијом. Хтио би приказати не ствар како нам изгледа, већ каква она јесте у својој битности. Особито се истичу његове „Nature morte“, које посјећају богатством боја на мајсторе венецијанске школе. Tartaglia има неколико снажних композиција као „Млијеко“. Још га напастује футуризам, али му он врло сретно знаде избјећи. Посјеђује све сликарске елементе, па су се о њему најбоље изразили разни критичари

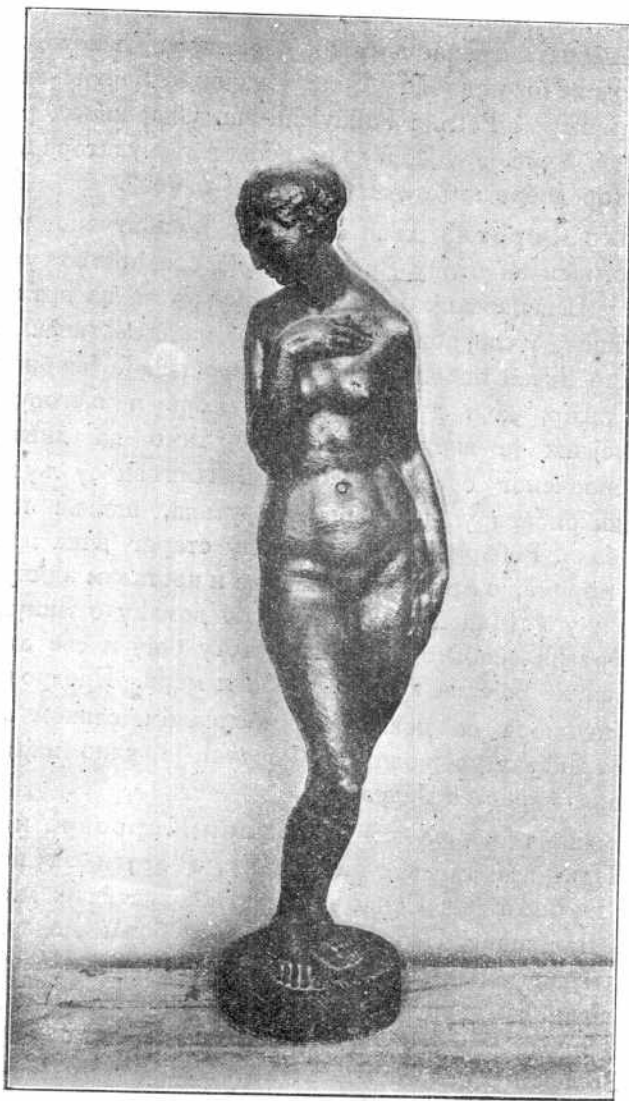
у земљи и у иностранству. Имао је врло лијепо успјех у Женеви године 1922 на интернационалној умјетничкој изложби. У мају прошле године приредио је у Сплиту изложбу најновијих радова скупа са кипаром Petrom Pallavicini-ем. Овај кипар родом је из Корчуде. Учио је у Прагу код познатог скулптора Штурсе. Он је аутор добре пластичне радње „Галијот“.

Винко Форетић живи осамљено и повучено у својој родној Комижи на отоку Вису. Учио је сликарство у Француској и у Швицарској. Још млад повукао се из вртлога модерног живота у свој приморски завичај, на далматинска азурна острва, као какав побожни монах. Форетић је једини далматински сликар, који дубоко схваћа море и његову дјецу. Његов пејсаж је вишки канал све тамо до дивног Бишева, поплоченог сребреном водом. Његови су људи наши сиромашни рибари уздуж забитних увала, шпиља и пржинастих обала. Рибари, који уз чашицу старог вина причају о далеким морима, о мртвим капетанима и несталим адмиралима. С луцицом у устима ћаскају онако по домаћу о минулим данима. Форетић особито воли љубичасту боју и све оне дивне транспарентне боје на граници неба и мора. Продро је дубоко у бит мора са великом симболичном сликом „Жртве мора“. На Јадранској изложби Форетић је улио највише од свију слани мирис са Јадрана.

Од млађих сликара истичу се Иван Мирковић и Милан Толић. Први има талента за пејсаже, а други за портрете. Стипан Баковић из Сиња ради фолклористичке мотиве из загорске Далмације. Петар Бибић је најбољи модерни далматински графичар. Родом је из околице Дрниша. Он је расан и оригиналан. Његови радирунги и дрворези приказују љепоте наших приморских градова и веома су добри. Чико (Silvije Bonacci) слика са живим колоритом, у пуном сунцу, у радости јужнога неба мотиве из Сплита и његове околине. У задње вријеме носетио се са успјехом сликању афреска.

II. КИПАРСТВО

Нестор далматинских кипара, а и југословенских је Иван Рендић, родом из Супетра на отоку Брачу. Данас је он часни старац, маленог стаса, набораног лица. Живи од прошле славе и старих успомена. Кипар Гундулића, Качића, Прерадовића, Старчевића и безбројних надгробних споменика у

Т. Росандић, млада жена (дрво)

Трсту, Сплиту, Загребу и на Риједи данас је у пензији живота и умјетности.

На Јадранској изложби хтио је показати своју стару снагу, па је изложио слике, нацрте, планове и фотографије својих скулпторских радова старијих и новијих. Он је у своје вријеме имао за наше младо кипарство великих заслуга и то

му морамо признати. Он је први наш национални кипар. У доба народног освијештења Рендићево име било је доказ, да се ми и на умјетничком пољу можемо осовити на властите ноге и да имамо све увјете за један напредан културни развитак. Као кипар Рендић припада галијанској натуралистичкој школи седамдесетих година. Он је детаљно опонашао природу. Нешто вишега од тога није ни тражио. Рендић је вјешто и мајсторски аплицирао народне мотиве у мозаику и на разним декорацијама. Он има врло интересантних нацрта за развитак нашег народно-умјетничког обрта. Његова највећа заслуга лежи у томе, што је отворио пут младим кипарима. Рендић данас живи у Супетру и у Сплиту.

Први наш кипар, који је нашој скулптури дао свјетски, европски карактер је Иван Мештровић. С њим наша умјетност прелази уске границе наше земље и такмичи се у колу других цивилизованих народа. Не само Мештровићева генијалност, већ и онај народни дух, којег је Мештровић усисао на гуслама, на сурим далматинским планинама, дао је успеха његовој умјетности. Мештровић је чисто расан у својој скулптури. Највећи замах његовом генију дала је народна пјесма о Видовданској трагедији и ради тога Мештровић означаје у нашем културном животу једну позитивну вриједност. Мештровић има у својем развоју три главне периоде: лиричну, епску и мистичну. Од „Лаоконта мојег доба“ до Косова, па до Голготе. Његова најновија дјела као Краљ Петар, Штротмајер и Марулић управо су класична и нема данас једног кипара, који би се с њим могао ставити уз бок било ширином интуиције било техничком обрадом. Мештровић је силно продуктиван. Он наставља рад најбољих синова Далмације од Ренесансе до данас. На Јадранској изложби видјели смо три дјела Мештровићева: „Христова глава“, „Портрет Д-ра Рачића“ и „Портрет гђе К.“

Тома Росандић из Сплита заузимље одмах прво мјесто до Мештровића. Он је професор умјетничке академије у Београду, а сада ради монументалну гробницу, Маузолеј Петриновића у Супетру на Брачу. Росандић је стајао дуго под упливом Мештровића. О њему је изашла красна монографија у луксузној едицији „Галерије југословенских умјетника“. И Росандић припада оној плејади националистичких умјетника, који су још прије рата сматрали умјетност као

поглавито средство за културно зближење трију племена, што је фактично био почетак ослобођења и уједињења нашег народа. Росандић има у својим радовима лијепог лиризма и осјећаја. Ради веома солидно. Он је заиста мајстор технике. Његово дјело на изложби „Ессе Номо“ (Ево човјека) врло је сугестивно, а и интерпретација тог древног скулпторског предмета му је оригинална.

Од млађих кипара истиче се Марин Студин, родом из Каштел-Старог код Трогира. Студин, који је учио у Немачкој, Француској и Енглеској у првим својим дјелима био је револуционаран. Сада се повраћа класицизму. Особито успјева у дрву, којему пружа живота и пластике. Од бољих његових радова јесу „Анђео боли“, „Пастир“ и „Госпа из Каштилик“. Студин настоји дати својим фигурама обиљежје властитог амбијента и знаде све то хармонички стилизирати. Сада ради у дрву неколико светачких кипова. На изложби је била изложена „Света Луција“, добро дјело модерне црковне скулптуре.

Франо Кршинић Корчуланин први је пут изложио у Сплиту скупа са „Независном Групом“ из Загреба. Његови радови побудили су сензацију ради статичности и динамике. Кршинић је ученик Штурсе. На Јадранској изложби био је заступан са неколико врло добрих кипова, укусно моделованих и са снажним узлетом душе. Кршинић је један од оних млађих скулптора, који ће у скорој будућности имати једно засебно значење у историји југословенског кипарства. Живи у Београду.

Frano Meneghello Дубровчанин, изложио је „Веселу ноћ“ и „Сан“. Он је под упливом најмодернијих њемачких експресиониста. Истиче се као један од наших најбољих плакетиста, што је показао са врло успјелом плакетом Краља Александра. Менегело има добру техничку спрему, те изврсну школу академија, а још више велеградског живота. Сада живи као професор цртања у Сомбору.

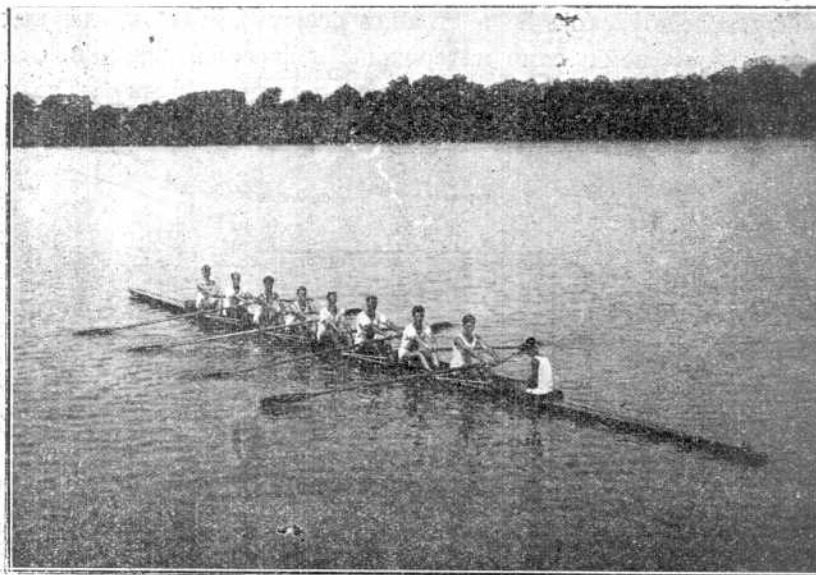
Juraj Skarpa из Стариграда изложио је један мрамор „Мајчина брига“ и један брончани релијеф „Оплакивање Исуса“. Посједује добру технику, а по стилу приближује се Росандићу. Frano Zotta из Книна је изврстан мајстор за пластичне декорације и плакете. Гипс „Мајка“ од К. Штамбука са Брача има топлу, лирску ноту. Дујмовић Шиме показао се добар

у моделовању „Главе фратра“. Мирковић је уз слике изложио и неколико гипса, од којих је најбоља „Мала Асја“.

Умјетнички одио Јадранске Изложбе, како се види, био је разнолик и богат, те је дао прегледну слику модерног сликарства и кипарства на Јадрану. Надамо се, да ће ова изложба бити добра припрема за једну још изразитију умјетничку изложбу, која ће и страном свијету доказати, да код нас на мору нема само материјалне и физичке снаге, већ да на овим обалама имамо уз природну љепоту и вјечну љепоту умјетничког стварања.

СПОРТ

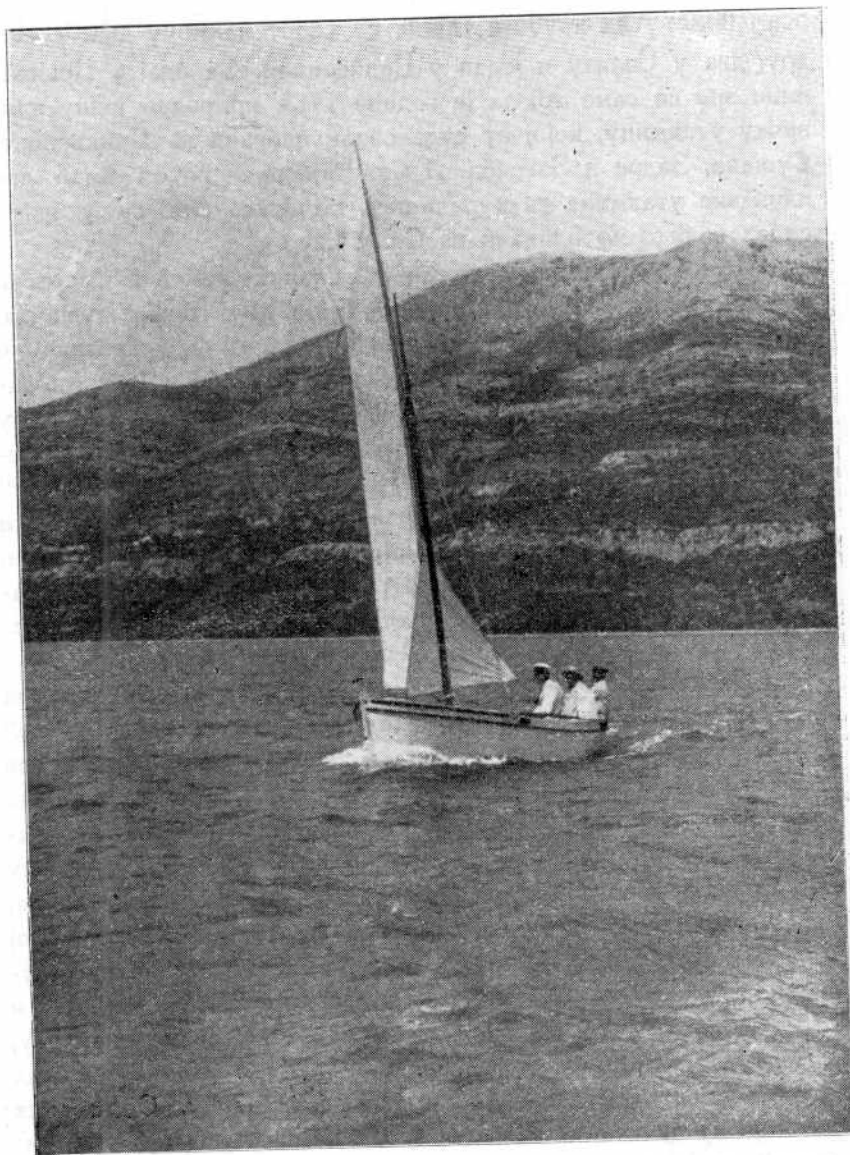
Богумил Долежал :

ЈЕДРИЛАЧКИ, ВЕСЛАЧКИ и ПЛИВАЧКИ КЛУБОВИ НА ПРИМОРЈУ.*)

На југословенској обали спорт није више млад. Почео је да се развија пред рат, око год. 1890, али тај се рад све до ослобођења није нигде јако афирмирао. Тек наша толико прижељкивана национална слобода донела је слободу акције и спортским прегаоцима. После рата клубови ничу и расту тако да данас имадемо на нашем приморју, при самом мору, скоро 40 клубова који воде разне врсте спорта, а међу овима их је 16 који гаје једрење, веслање или пливање. Понеки имају све три секције и гаје све три гране спорта.

Пред светски рат било их је само осам. Викторија на

*) Од разноликог и веома разгранатог спорта на нашем Приморју ограничујемо се овог пута само на кратки сумарни приказ спорта на мору.

Са Јадрана

Сушаку, Веслачки Клуб у Цриквеници, о којему се после рата више ништа није чуло; у Задру два: хрватски „Јадран“ и талијанска „Diadema“; у Сплиту четири: Адриа, Хајдук, Гусар, а после и Хрватски Раднички Спорт Клуб. Сами Сплит имао је толико клубова колико остало приморје заједно. И данас је Сплит у супремацији, јер их у њему саме има око 15. Од

осам поменутих клубова гајили су спорт на мору два у Задру, два у Сплиту и један у Цриквеници. За онај у Цриквеници зна се само то, да је године 1913. приредио једну пливачку утакмицу, којој су суделовали пливачи из Цриквенице, Сушака, Задра и Загреба. И Сплит је пред ратом имао две пливачке утакмице на купалишту Бачвице, али су у њима суделовали само пливачи из Сплита.

Послератно време донело је великих измена. Спортски живот разбуктао се од Сушака до Бара. „Викторија“ сушачка, наш многогодишњи државни првак у пливању, посветила је највећи део свог рада својој пливачкој секцији и постигла замјерне резултате. „Јадран“ (прије „Балуни“) и „Фируле“ у Сплиту били су пионири пливачког спорта на средњем приморју. Потакнути радом ових трију клубова, основао се „Југ“ и „Гошк“ у Дубровнику и „Крка“ у Шибенику, а и сплитски „Гусар“ увео је пливачку секцију. После ових дошли су и други: „Тритон“ у Сплиту и „Пентаур“ у Дубровнику, и данас можемо мирне душе устврдити, да се налазимо у предвечерје јаког и брзог развитка пливачког спорта.

Веслачки спорт развио се још брже од пливачког, премда је тај спорт силно скуп. Крај најстаријег нашег клуба „Адрие“ у Сплиту, први је почео радити сплитски „Гусар“. Његов нагли и јаки развитак допринио је много оснутку и других веслачких друштава. Томе су помогли много раштркани чланови задарског „Јадрана“, који су привикли томе спорту, нису могли да без њега живе, па су повели, сваки са своје стране, јаку агитацију и тако данас имамо на приморју лепо број добро организованих и веома добро вођених веслачких клубова. „Јадран“ на Сушаку, „Крка“ у Шибенику, „Гусар“ и „Адриа“ у Сплиту, „Биоково“ у Макарској, „Гребен“ на Вису, „Нептун“ и „Гошк“ у Дубровнику, дакле осам уређених клубова наставља данас рад у једнаком правцу. Осим ових постоје веслачке секције и сплитски клубови „Јадран“ и „Фируле“, те ће и они изаћи доскора на мегдан. „Јадран“ у Ерцеговоме, гаји осим веслања још и једрење, али је без живота, немајући никакве везе са осталим клубовима на приморју.

ERRATA CORRIGE!

Уза сву велику пажњу посвећену при штампању овог дела, поткрало се неколико штампарских грешака које овде износимо.

- Стр. 12. редак 12. одоздо место „1925“ мора да стоји „1915“.
 Стр. 23. Име аутора чланка место „Rozza“ мора да стоји „Rosa“.
 Стр. 28. редак 2. одоздо место „pavele“ мора да стоји „pavale“.
 Стр. 92. редак 7. одозго место „120 миља“ мора да стоји „25 миља“.
 Стр. 160. У наслову место „СПОМЕНИЦА“ мора да стоји „СПО-
 МЕНИЦИ“.
 Стр. 214. редак 11. одоздо место „Kogčulu“ мора да стоји „и Kogčuli“
 Стр. 227. редак 9. одозго место „1910.—1919.“ мора да стоји
 „1900.—1909.“
 Стр. 272. редак 10. одозго место „тона“ мора да стоји „тона“.
 Стр. 309. редак 9. одоздо место „еоцепа“ мора да стоји „еоцена“.
 Стр. 311. редак 17. одоздо место „(Н. М₃)“ мора да стоји „(NH₃)“.
 Стр. 312. редак 18. одоздо место „сурујање“ мора да стоји „струјање“.
 Стр. 316. редак 13. одоздо место „1553“ мора да стоји „1653“.
 Стр. 317. редак 12. одоздо место „Ј. С.“ мора да стоји „Ј. И.“.
 Стр. 399. редак 4 одоздо место „4—6²“ мора да стоји „4—6 м²“.
 Стр. 407. редак 5. одозго место „Кашпелима“ мора да стоји „Каш-
 телима“.
 Стр. 414. редак 10. одозго место „Уватурца“ мора да стоји „Уватурка“
 Стр. 416. редак 1. одоздо место „12ха“ мора да стоји „12 хл.“.
 Стр. 418. редак 17. одоздо место „1926“ мора да стоји „1925“.
 Стр. 418. у поднаслову место „БИНА“ мора да стоји „ВИНА“.
 Стр. 424. редак 1. одоздо место „лола“ мора да стоји „лоза“.
 Стр. 431. редак 7. одоздо место „toplonica“ мора да стоји „topionica“.
 Стр. 432. редак 2. одоздо место „odterečeni“ мора да стоји „ор-
 terečeni“.
 Стр. 433. редак 8. одозго место „formi“ мора да стоји „firmi“.
 Стр. 436. редак 7. одозго место „Brodna“ мора да стоји „Brojna“.
 Стр. 439. редак 7. одозго место „perožme“ мора да стоји „prožme“.
 Стр. 446. редак 19. одозго место „Ниш“ мора да стоји „Нин“.
 Стр. 447. редак 2. одоздо место „1972“ мора да стоји „1912“.
 Стр. 448. редак 4. одозго место „бубач“, мора да стоји „бухач“.
 Стр. 499. редак 14. одоздо место „декретала“ мора да стоји „декрета“.
 Стр. 509. редак 11. одозго место „становиштва“ мора да стоји
 „становишта“.
 Стр. 525. редак 8. одозго место „uporištuiima“ мора да стоји „уро-
 rištima“.
 Стр. 530. редак 6. одозго место „palaća“ мора да стоји „plaća“.

Слике на страни 3, 5, 7, 10, 17 и 20, узете су из „Ратног Албума“
 г. А. Поповића.

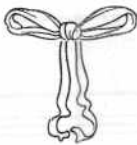

Сплит, на Марјану

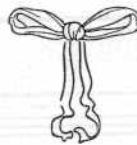
„ROJAL“ PRAŠAK ZA TESTA

-- ŠTEDI JAJA --

„ROJAL“ PRAŠAK ZA
TESTA JE POTPUNO
--- ČIST ---

PECITE SA
„ROJAL“-OM
I BIĆETE SIGURNI

Nova knjižica za kuvanje na Srpskom ili Hrvatskom jeziku:

„8 POPULARNIH RECEPTA ZA UŠTEDU JAJA“
biće na zahtev besplatno poslana.

Adresa: W. H. SMYTH, BEOGRAD.

Generalni zastupnik za Kraljevinu S. H. S. za

ROYAL BAKING POWDER Co. NEW YORK, U. S. A.

Шешира — Borsalino — Miki's
Кошуља, Краватна, Рукавица, Чарапа, Џепних
марама, Зимског рубља, Кишобрана,
Нарамњака, Качкета, Вунених
прслука, Дечијих трикоа,
Женских торбица,
Ћебади, Каља-
ча „Грапез“
Парфиме-
рије.

као и остале галантеријске робе добићете у највећем и нај-
 лепшем избору код:

Косте Николића и Друга

БЕОГРАД

КНЕЗ МИХАЈЛОВА БР. 18.

Филијал Прашке Кредитне Банке у БЕОГРАДУ

У СОПСТВЕНОЈ ЗГРАДИ НА УГЛУ КРАЉА МИЛАНА и СРЕМСКЕ УЛИЦЕ

Централа у Прагу

Акц. капитал Кч 100.000.000.—

Рез. Фондови Кч 67.000.000.—

ФИЛИЈАЛЕ У ЧЕХОСЛОВАЧКОЈ РЕПУБЛИЦИ:

Братислава, Брно, Ческе Буђејовице, Колин, Кошице, Кралупи н Влт.,
 Литомјежице, Мост, Наход, Оломуц, Мор. Острава, Писек, Плзењ,
 Раковник, Роуднице н/Л., Ческа Требова, Ух. Храдиште, Усти н Л., Хрудим.

У БУГАРСКОЈ: Софија.

ОБАВЉА СВЕ БАНКАРСКЕ ПОСЛОВЕ.

ДАЈЕ ПОД ЗАКУП СЕФОВЕ У ЧЕЛИЧНОМ ТРЕЗОРУ

Увозно Одељење

Одељење за робу Извоз

Телефони број: 1980, 1981, 1982 и 1983.

Рачун код Поштанске Штедионице у Београду бр. 51005.
 у Загребу бр. 39081.

Колица и граџа

КОЛИЦА И ГРАЂУ
сваке врсте најбоље и најјефтиније код грађарске дашчарске радње

ПОДБРЕЖНИК-ТЕВЖ

БЕОГРАД

Вилина вода 29 (на Кланици) Телефон 31-88.
ТРАЖИТЕ ИЛУСТРОВАНИ ЦЕНИК КОЛИЦА И ЦЕНИК ГРАЂЕ.

вечел и епигон

НАЈВЕЋЕ СТОВАРИШТЕ
КАНЦЕЛАРИЈСКОГ, ЦРТАЊЕГ И ШКОЛСКОГ ПРИБОРА

МАРИЧИЋ И ЈАНКОВИЋ
Основано 1897 БЕОГРАД Основано 1897

Палата Прометне Банке
Кнез Михајлова број 26

Тел. фабрике: 8-89 Тел. стоваришта: 6-34

Препоручује своје богато снабдевено стовариште првокласном робом по врло умереној цени

Генерална продаја за Краљ. СХС. писањих машина најбољих на свету:
„УНДЕРВУД“ — „UNDERWOOD“ и апарата за умножавање
„REVOLVING DUPLIKATOR“ — „UNDERWOOD“
ново, савршено, практично и знатно јефтиније од осталих.

СОПСТВЕНА ФАБРИКА ЗА ПРЕРАДУ ХАРТИЈЕ
ИЗРАЂУЈЕ све врсте трговачких и банкарских књига; сваковрсне обрасце у свима бојама. Повезује и брошира сва дела и све остале прерађевине од хартије.

НАЈБОЉЕ СРЕДСТВО ЗА НЕГУ ЛИЦА
NAJBOLJE SREDSTVO ZA NEGOVANJE LICA

LE MEILLEUR PRODUIT POUR LE SOIN DU VISAGE.
CEA MAI BUNA CREMA PENTRU ÎNGRIJIREA TENULUI.

LA MILLEURE CREMA PER IL VIZO.
DAS BESTE GESICHTSPFLEGE MITTEL.

НАИЛУЧШЕ СРЕДСТВО ДЛЯ УХОДА ЗА ЛИЦОМЪ.
BEST BEAUTIFICATION FOR COMPLEXION.

MAJERSZY ŚRODEK DLA PIELĘCZOWNIA TWARZY.
LA MELHORA PROSEDIMENTO DE LA FIGURA.

LE CLOVEA ARGZAROLO-SZER.
NEJLEPSI PROSTREDEK I PESTENI OBLICEJE.

КОСМЕТИЧКИ ЛАБОРАТОРИЈУМ
РАНИСАВЉЕВИЋ
БЕОГРАД

LABORATOIRE DES PRODUITS POUR LA TOILETTE
RANISSAVILEVITCH
BELGRADE

КРЕМ „Њ. В. КРАЉИЦА МАРИЈА“

За улепшавање лица, чувен са својих сјајних особина, одликован је високим именом Њ. В. КРАЉИЦЕ С. Х. С. МАРИЈЕ. По своје квалитету и дејству крем се одржава међу најбољим кремовима и распрострањен је по целој Европи и Северној Америци

Крем се израђује под стручним надзором доктора Кос. Хемије са Париске Сорбоне
КОСМЕТИЧКИ ЛАБОРАТОРИЈУМ
Ранисављевић, Београд

НАЈБОЉИ И НАЈТАЧНИЈИ ЧАСОВНИК „ЗЕНИТ“

ПОСТИГАО ЈЕ 1923. ГОД. СВЕТСКИ РЕКОРД У
ПОГЛЕДУ ТАЧНОСТИ А 1924. ГОД. ДОБИО ЈЕ

26 ПРВИХ НАГРАДА

НА СВЕТСКОМ КОНКУРСУ САТОВА У НЕФШАТЕЛУ (ШВАЈЦАРСКА)
И ТИМЕ ДОКАЗАО СВОЈУ НАДМОЋНОСТ НАД ОСТАЛИМ ЧАСОВНИ-
ЦИМА И ПРОГЛАШЕН ЗА ЈЕДИНИ НАЈТАЧНИЈИ ЧАСОВНИК НА СВЕТУ.

„ЗЕНИТ“

„ЗЕНИТ“

Часовника има: ЗЛАТНИХ СРЕБРНИХ, ЕМАЛИРАНИХ, ЧЕЛИЧНИХ и НИКЛЕНИХ
ПРАВИ ЖЕЛЕЗНИЧКИ СЛУЖБЕНИ „ЗЕНИТ“ ЧАСОВНИЦИ
КОШТАЈУ КОМАД 600.— СА ГАРАНЦИЈОМ.
ЗА УНУТРАШЊОСТ ШАЉЕМО ДОПЛАТОМ.

Генерални заступници за Краљевину С. Х. С.

МИХ. П. ПЕТКОВИЋ И КОМП.

КРАЉ. ДВОР. ЧАСОВНИЧАРИ И ЈУВЕЛИРИ
ТЕРАЗИЈЕ 38. — БЕОГРАД — ТЕЛЕФОН 24

Prva jugoslavenska odlikovana
tvornica maraškina i likera

BUZOLIĆ & Co.
SPLIT (Dalmacija)

Jadranska ul. br. 5. — Telefon interurb. 2-74.

Špecijaliteti:

Svjetski glasoviti „Mara-
schino“, dalmatinski pro-
šek, Vermouth Adria-
tique, i t. d.

„CETINA“

TVORNICA TJESTENINA

OMIŠ — SPLIT
(Dalmacija)

Nudi svoj prvorazredni pro-
izvod uz najniže dnevne
cijene. Ilustrovani ka-
talog „CETINA“
šalje se besplat-
no franko.

RID -- S. O. J. SPLIT

RUDARSKO ISTRAŽNO
I IZVOZNO DRUŠTVO

Bavi se prodajom svih rudar-
skih produkata i posreduje pri
organizaciji i finansiranju svako-
vrsnih rudarskih preduzeća

SPECIJALITET: „BAUXIT“ I „ŽIVA“.

Brzjavi: Rid - Split — Telef. interurb. 395.

Preporučamo kao naj-
bolje slijedeće proizvode:

„ADRIA“

prašak za pecivo i
vanilin šećer, cacao

**VAN KASTER,
KOLOMBO CEYLON TEA.**

GLAVNO SKLADIŠTE:
FILIP ŠIBENIK
LJUBLJANA.

STOCK COGNAC MEDICINAL D. D.

POŽEGA (Slavonija)

STOCK Cognac Medicinal

STOCK Chocolats

STOCK Bonbons

STOCK Jamaica Rum

STOCK China Tea

Државна Хипотекарна Банка

КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

(ПРЕЂЕ УПРАВА ФОНДОВА)

ОСНОВАНА 1862. ГОДИНЕ.

Банком управља независан Управни Одбор. — Седиште у Београду.

ФИЛИЈАЛЕ: Скопље, Сплит, Нови Сад, Ниш, Петитње, Сарајево.

АГЕНЦИЈЕ: Шабац, Смедерево, Пожаревац, Ваљево, Чачак, Јагодина,
Крагујевац.

Улози па штедњу	Динара	120,000.000.—
Јавни и остали фондови	"	382,000.000.—
Заложнице и обвезнице (емисије 1910., 1911., 1923. и 1924).	"	296,000.000.—
Хипотекарни зајмови	Динара	566,000.000.—
Зајмови на прирезу и приходе	"	115,000.000.—
Зајмови за зидања	"	38,000.000.—
Зајмови Водним Задругама	"	20,000.000.—

ТЕХНИЧКИ БИРО И ПРЕДУЗЕЋЕ

ОВЛАШЋЕНОГ ИНЖИЊЕРА **АЛ. КАПОВИЋА**

Кнез Милетина ул. бр. 53, БЕОГРАД

Телефон 13-99

I ПРОЈЕКТУЈЕ И ИЗВРШУЈЕ СВЕ ВРСТЕ ГРАЂЕВИНА

II ЗАСТУПСТВА ШВЕДСКЕ

ИНДУСТРИЈЕ:

све врсте мотора, локомотиве, телефони, радио апарати, локомотиве и вагони, пољопривредне справе (трактори, жетелице, косачице, дрешови, сепаратори и др.) машине за обраду дрвета и гвожђа, електричне и пнеуматичке бушалице, електрични швајс-апарати, инсталације за влажење и проветравање ваздуха, ваздушни и моторни чекићи, багери за ровове и т. д. и т. д.

Прва најстарија и највећа Творница ролова и Браварске робе
у ЈУГОСЛАВИЈИ

Силвестер Бернолд

Централа, **НОВИ САД**

Шумадијска ул. 14-18.

Телефон 234.

ОСНОВАНА 1885.

Доситијева ул. број 51.

Филијала, **БЕОГРАД**

Чек. рачун код Пошт. чек. Завода, Загреб Бр. 46.571
Жиро конто код Југословенске Банке, **Нови Сад**

ИЗРАЂУЈЕ СВЕ ВРСТЕ РОЛЕТНА И СВЕ У ТУ СТРУКУ СПАДАЈУЋЕ
ПРОИЗВОДЕ ПО НАЈПОВОЉНИЈИМ УСЛОВИМА.

ВЕЛИКА ТРГОВИНА

Јевта М. Павловић и Компанија

Кнез Михајлова 41. БЕОГРАД Кнез Михајлова 41.

Препоручује купцима и по-
трошачима велики избор
сваковрсних хартија и свих
потреба за писање, цртање
:- :- и канцеларије :- :-

ИНДУСТРИЈСКО ТЕХНИЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

Инж. М. Љ. ТРИФУНОВИЋА

ЦЕНТРАЛА БЕОГРАД

Тел 35—93

Тел. 35—93

Филијала: Ниш и Груж

Представништва и Експозитуре:
Загреб, Љубљана, Сушак, Сплит, Кар-
ловац, Осиек, Сарајево, Н. Сад, Суботица,
В. Бечкерек, Панчево, Лесковац и Скопље. - Про-
јектира и изводи индустријска предузећа, ангажује капи-
тал за иста. - Набавља машине и машинске инсталације и сав
технички материјал и сировине. - Продаја на велико и мало и
увек на стоваришту **Енглеског угља и кокса** свију врста за потребе инду-
стрије и домаће. - Све врсте **угља за гориво и мазиво** увек на стоваришту.

ПОРТЛАНД ЦЕМЕНТ СЛИЈТСКИ

Стална пословна веза са чувеном
светском кућом

MESSRS. ARMSTRONG--WHITWORTH LTD.

Аутомобили првокл. светске марке

ARMSTRONG SIDDELEY.

Интересовање за све велике по-
— слове и предузећа у земљи. —

Српска Банка у Загребу

Основана 1895.

Основана 1895.

АКЦИЈСКИ КАПИТАЛ 40 МИЛИЈОНА 500 ХИЉАДА
ДИНАРА. — РЕЗЕРВЕ БЛИЗУ 17 МИЛИЈОНА ДИНАРА.

Она има своје филијале у Новом Саду,
Сомбору, Суботици, Вел. Бечкереку, Ми-
тровици (Срем), Дубровнику, Сплиту,
:- :- Шибенику и Книну. :- :-

СРПСКА БАНКА бави се свима посло-
вима који засецају у банкарску струку,
а нарочито примањем улога на штедњу;
:- обавља берзанске послове. :-

У вези је са првим банкама у инозем-
ству. Измењује по дневном течају доларе
и други иноземни новац. Извршује
исплате и уплате у земљи и у целом
иноземству. Оснива, посредује и учес-
твује код трговачких, индустријалних
:- и других разних предузећа. :-

БЕЗ КОНКУРЕНЦИЈЕ

НОВО СТОВАРИШТЕ СОБНОГ НАМЕШТАЈА

— КРАЉА МИЛАНА УЛИЦА 55. —

ПРЕПОРУЧУЈЕ СВОЈ БОГАТИ ИЗБОР:

Трпезарија, спаваће собе, салоне, херцимере, дивана, отомана, клуб-гарнитура, писаћих столова, плеханих кревета, столица, као и сав остали намештај. Врши све оправке тапетарског посла.

ПО ФАБРИЧНОЈ ЦЕНИ.

—:— ДАВАЋЕМО И НА ОТПЛАТУ

Са сигурном гаранцијом.

ИСИДОР ХАРА -- БЕОГРАД

Краља Милана улица број 55. — до Двора — Палата Савчић.
Краљ Александра улица број 10.

НАЈЈЕФТИНИЈЕ

НАЈСОПЛИДНИЈЕ

БЕЗ РЕКЛАМЕ

СТОВАРИШТЕ

дечјих играчака, лутака, лопти.

Обичног и специјалног прибора за РИБОЛОВ.

М. ВРХОВЕЦ
И ДРУГ

— БЕОГРАД —
Кр. Милана 71.
Телефон 34-08

Спортских артикла, фудбала, зимски спорт, лаку атлетику.

Celjska posojilnica d. d. v Celju

— v lastni palači Narodni dom —

Stanje hranilnih vlog nad Din. 50.000.000

Stanje glavnice in rez. nad „ 4.000.000

Sprejema hranilne vloge na hranilne knjižice in tekoči račun ter jih izplačuje točno in nudi za iste najboljše obrestovanje in največjo varnost. Izvršuje vse denarne, kreditne in posojilne posle. Kupuje in prodaja devize in valute.

— **PODRUŽNICA V ŠOŠTANJU NA GLAVNEM TRGU.** —**LAZAR KALMITCH & Cie**

EXPORT — IMPORT

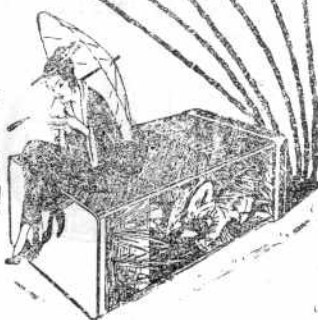
Beograd — Trgovačka ul. 4. — Telefon br. 10—61.

ЛАЗАР КАЛМИЧ И КОМП.

ИЗВОЗ — УВОЗ

Beograd — Trgovačka ul. 4. — Телефон бр. 10—61.

„ДА, ДА.
BUDDHA
ČAJNE MEŠAVINE
SU VRLO FINE!

HOTEL „SLON” LJUBLJANA

Renomirano prvovrstno podjetje. Izborna restavracija,
elegantna kavarna, veliko kopališče,
maser in brivec v hiši.

CENTRALNA KURJAVA

Last tvrdke Hedžet & Koritnik

SOLIDNE CENE

Lječilište Rogaška Slatina

Najljepše i najbolje moderno uređeno lječ lište kraljevine S.H.S.

Svjetski poznata Ljekovita vrela:

„TEMPEL“ „STYRIA“ „DONAT“

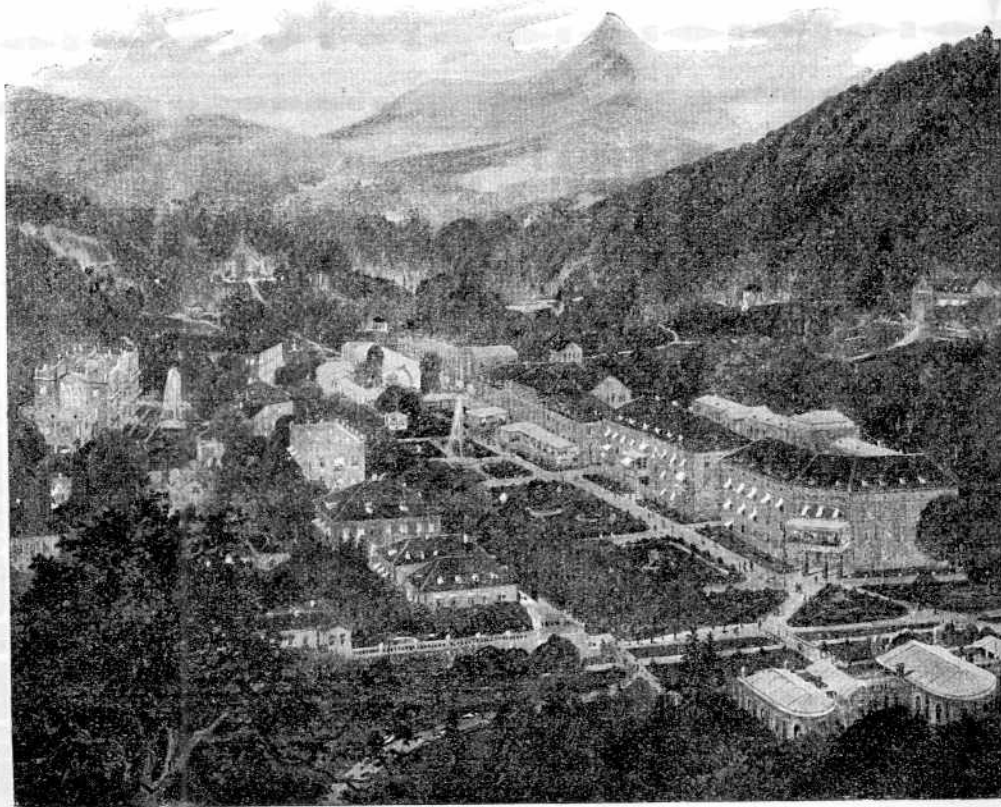
Liječenje svih bolesti želuca i crijeva, srca, bubrega i jetre.

Sezona: SVIBANJ -- RUJAN.

Cijene umjerene. — U pred i posezoni znatan popust. — Koncertiše
vojnička glazba. — Najveća udobnost. — Prometne veze povoljne.

Zahtjevajte prospekte!

Ravnateljstvo
LJEČILIŠTA ROGAŠKA SLATINA.

„Vesna” združene tovarne d.z.o.z., Kamnik-Mekinje.

INDUSTRIJA KOVINSKO-GAL-
LANTERIJSKIH IZDELKOV, rin-
čic, kljukic za čevlje, vlasnic,
raznih spojki in sponk, kovina-
stih gumbov, in drugih množinskih
—:— — predmetov. — —:—

KARTONAŽNA TOVARNA, izde-
lava škatelj in zaklopnic vseh
vrst in oblik navadnih in luksuz-
nih. --- TOVARNA LEŠENIH
ZABOJEV IN VODNA ŽAGA.
ODDELEK ZA GALVANIZACIJO.

„ШУМАДИЈА” Прво Српско Друштво за Осигу-
рање и Реосигурање у Београду

Јакшићева улица бр. 8. - Телефон 7-30. - Телеграфска адр. „Шумадија“.

Уплаћен капитал	Динара	3,000.000.—
Резерве (Фондови и Премијска резерва) „		4,429.485.—
Непокретно имање у Београду	„	1,890.000.—

ВРШИ ОВА ОСИГУРАЊА:

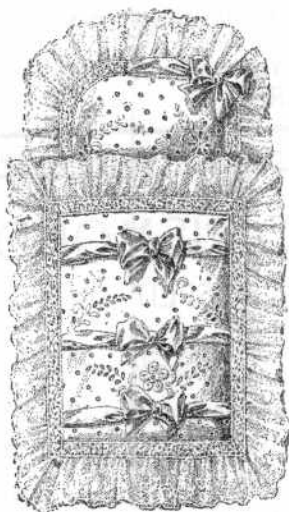
1. Осигурање живота на случај смрти и доживљења; осигурање мираза женској и капитала мушкој деци; осигурање ренте — пензије породици.
2. Осигурање живота на Динара 10.000.— без лекарског прегледа. Ово народно осигурање наишло је на одличан пријем, нарочито међу малим трговцима и занатлијама.
3. Осигурање против пожара: зграда, робе, намештаја, фабрика и индустријских предузећа.
4. Осигурање против провалне крађе.
5. Осигурање стакла против лома.
6. Осигурање транспорта на суву и води.

„ШУМАДИЈА” је чисто српска установа: СВОЈ СВОМЕ!

Радомир Ј. Генић - Београд

Споменик Кнеза Михајла број 5.

Основано 1911 године.

ВЕЗИЉАРСКИ ПОСАО:

СВЕ ВРСТЕ НА ЖЕНСКОМ И МУШКОМ РУБЉУ, ЗАВЕСАМА, ЧАРШАВИМА И ЦЕПНИМ МАРАМИЦАМА; ПРИЈЕМ ДЕВОЈАЧКЕ СПРЕМЕ НА ИЗРАДУ; РАД ЧИСТ, ПАЖЉИВ И СОЛИДАН.

РАДИОНИЦА БЕЛОГ РУБЉА

СТРУЧНОСТ ЗА КРЕВЕТСКО МУШКО РУБЉЕ. РУПИЦЕ СЕ РАДЕ НА РУКУ.

ТРУКЕРНИЦА:

СВИХ ВРСТА МОНОГРАМА У ЛАТИНИЦИ И ЋИРИЛИЦИ, ИСТОРИЈСКИХ СЛИКА КАО И ЦРКВЕНИХ НАТПИСА ЛАТИНСКИХ, СРПСКИХ И ЈЕВРЕЈСКИХ И

СВИХ ВРСТА ШАРА НА ЖЕНСКОМ РУБЉУ, ТРПЕЗАРИЈИ И КУХИЊИ.
ИЗРАДА ЗАСТАВА

КАО И СОКОЛСКИХ ПОТРЕБА.

РАДИОНИЦА ЧАРАПА:

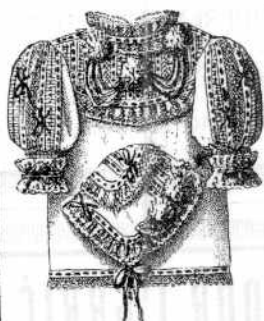
ЗА ИЗНОС ЗВАНИХ

„ТРКАЧ“ и

КУМОВСКИХ ЗВАНИХ:

„БОШЧАЛУК“

ОД ФИНОГ И ПОСТО-
ЈАНОГ ФУЛА ИСТО-
ВРЕМЕНО И ПОДПЛИ-
ЋЕ МУШКЕ, ЖЕНСКЕ И
ДЕЧИЈЕ. ДУГОТРАЈНЕ.

Плисирница сукања, балских хаљина, венчаница, карнера, волана и ришева. Фазони париски по моди и американски практично, ле-
говано као хармуника гуверир, на растојање à la Paris и разно друго.

ПОСАО ПРЕДАЈЕМ У РАДЊИ ИЛИ ШАЉЕМ ПОШТОМ. ЦЕНЕ УМЕРЕНЕ.

MESTNA HRANILNICA LJUBLJANSKA (GRADSKA ŠTEDIONICA)

V
L
J
U
B
L
J
A
N
I

STANJE VLOŽENEGA DENARJA preko 150 milijonov dinarjev ali 600 milijonov kron. SPREJEMA VLOGE na hranilne knjižice in tekoči račun proti najugodnejšemu obrestovanju. ZLASTI PLAČUJE za vloge proti dogovorjeni odpovedi v tekočem računu na višje mogoče obresti. JAMSTVO za vse vloge in obresti, tudi tekočega računa, je večje kakor kjerkoli drugod, ker jamči za n e poleg lastnega hranilničnega premoženja še

Mesto Ljubljana

z vsem premoženjem in davčno močjo. Ravno radi tega nalagajo pri njej tudi SODIŠČA denar mladoletnih, ŽUPNI URADI cerkveni in OBČINE občinski denar.

Naši rojaki v Ameriki nalagajo svoje prihranke največ v naši hranilnici ker je DENAR POPOLNEMA VAREN

V
L
J
U
B
L
J
A
N
I

МОДЕРНИ ФРИЗЕРСКИ
САЛОН ЗА ДАМЕ

ЈЕЛЕНЕ ОСТОЗИЋ

МАКЕНЗИЈЕВА УЛ. 16. (СЛАВИЈЕ)

СПЕЦИЈАЛИСТА ЗА ШИ-
ШАЊЕ КРАТКЕ КОСЕ ПО
НАЈНОВИЈОЈ ПАРИСКОЈ
МОДИ „А LA GARÇONNE“

ВОДЕНА ОНДУЛАЦИЈА,
МАНИКИР, МАСАЖА

НАРОЧИТО ФИЛТРИРАНА
ВОДА ЗА ШАМПОН.

ЦЕНЕ СУ УМЕРЕНЕ.

LUJO RIMONDO

SPLIT

GLAVNO OPRAVNIŠTVO
JADRANSKE PLOVIDBE D.D.

ZASTUPSTVO UGLJENIČKOG DRUŠTVA
„MONTE PROMINA“

I
GLAVNO ZASTUPSTVO ZA DALMACIJU
„JADRANSKOG OSJEGU-
RAVAJUĆEGA DRUŠTVA“

VLASTITI ODPREMNIČKI POSAO

TELEFON BR. 15

Brzjavì: RIMONDO - SPLIT

Banka i Mjenjačnica ŠUTIĆ, KALDOR I GRBIĆ

Naslov za brzjave: „MJENJAČNICA“ Dubrovnik, Placa Kralja Petra TELEFONSKI BROJ: 87

Ovlašteni zavod za kupn'u i pròda'ju deviza i valuta. Prima novac na žiro-knjižice i tekući račun uz najpovoljnije ukamaćenje. Obavlja sve bank. i trgovačke poslove najkulantnije. Generalno Zastupstvo LINCOLN FORDSON za južnu Dalmaciju i Crnogoru VELIKO SKLADIŠTE AUTOMOBILA I SVIH POTREBITIH DIJELOVA

ОБУЋЕ:

„Tip-Top”
„Bally”

„For-Ever”
„Cooks”

„Hirsch”

Горње марке довољна су препорука и гаранција за квалитет и елеганцију наше обуће. — Фазони су најновији, избор је потпун и огроман, цене су најсолидније.

ВЕЛИКО СТОВАРИШТЕ ОБУЋЕ
ЈАНКОВИЋ И КОМП. БЕОГРАД, Кнез Ми-
хајлова 3. Тел. 38-76

Поруџбине из унутрашњости извршујемо доплатом.

ЦЕНЕ БЕЗ КОНКУРЕНЦИЈЕ!

Бриљантски накит
Швајцарски сатови
Греорни сарџизи

Добиће у највећем избору
Уз цене без конкуренције

У Јувелирској Радњи

М. Т. СТЕФАНОВИЋ
БЕОГРАД

Кнез Михаила 10. Тел. 11—53.

ЦЕНЕ БЕЗ КОНКУРЕНЦИЈЕ!

ЈУВЕЛИР

Велики избор накита,
сатова из најбољих
фабрика.

Прерађујем стари накит
у најмодерније фасоне.

Ново отворена радња је
увек солиднија са ценама.
За унутрашњост шаљем
на доплату.

СТАНИСЛАВ ОГЊАНОВИЋ
Краља Милана 81.

ЧАСОВНИЧАР

Прво Српско Друштво за Осигурање „СРБИЈА“ у Београду. -- Кнез Михајлова 26.

ВРШИ ПОД ВЕОМА ПОВОЉНИМ УСЛОВИМА:

1. Осигурање живота на случај смрти и доживљења са учешћем и без учешћа у добити; осигурање мираза женској и капитала мушкој деци; као и породично осигурање.
2. Осигурање од несрећних случајева, који се могу десити осигураном лицу за време путовања, возње, јахања, на води итд., колективна осигурања радника.
3. Осигурање против пожара, грома и експлозије зграда, покућства, робе, индустријских и фабричних предузећа.
4. Осигурање против провалне крађе: готовог новца, адиђара, хартије од вредности итд.
5. Осигурање транспорта на суву и води.
6. Осигурање аманета и писама са вредношћу (валора).
7. Осигурање стакла и огледала од лома.
8. Осигурање објеката на води (каска); као и
9. Сва остала осигурања.

ДРУШТВО ГАРАНТУЈЕ ОВИМ СВЕДСТВИМА ПРЕМА СТАЊУ
БИЛАНСА ОД 31. ДЕЦЕМБРА 1923. ГОД.

1) Друштвени капитал	Дин	5,000.000.—
2) Фондови и резерве	"	14,816.120'86
3) Непокретно имање зв. „Хајдук Вељко“ и „Мали Војник“ на углу Кнез Михајлове ул. бр. 2 и имања у Космајској ул. бр. 8	"	15,000.000.—
4) Непокретно имање у Новом Саду, Змај Јованова бр. 6а	"	1,000.000.—

ИСПЛАЋЕНА ОСИГУРАЊА ДО 31. ДЕЦЕМБРА 1923. ГОДИНЕ
ИЗНОСЕ:

1. У одељењу живота	Дин.	4,500.000.—
2. У одељењу пожара, транспорта итд.	"	10,000.000.—

**ТРГОВИНА
ХАРТИЈЕ**

ПАНТИЋ И ДРУГ

БЕОГРАД
Босанска ул. бр. 15.
Телефон 20-24.

КАРЛО УСАР

МАРИБОР, Плинарнишка ул. 17

**ФАБРИКА
ВАГА**

Производња сваковрсних вага
(теразија). Децималне ваге,
Шнелваге, Мосне ваге
(брикенваге) и др.

Стално и богато складиште
тегова.

Примам све могуће репаратуре.

J. C. KLINKOSCH A. G.

FABRIKE ZLATNE I SREBRNE ROBE

FABRIKA: WIEN, II. AFRIKANERGASSE 5. TEL. 46380.

SKLADIŠTE: WIEN, I. MICHAELERPLATZ. TEL. 65115.

DRAGOCIJENA IZRADBA U PRA-
VOM ZLATU I PRAVOM SREBRU.
PRIBORI, POSLUŽAONICI, CRKVE-
NI PREDMETI, SPORTSKI DAROVI.
UMJETNIČKO OBRТNE SVJETSKE
IZRADBE U SVAKOM STILU I
:: NAJBOLJOJ PROIZVODNJI. ::

Бродарство Прометне Банке

врши реморкажу свију пловила. Располаже већим бројем првокласних шлепова, затворених и отворених, и прима сваковрсну робу за транспорт на Дунаву и Сави и њиховим притокама, како у границама Краљевине С.Х.С. тако и ван граница, за Румунију, Пешту, Беч, Пасаву и Регенсбург, под најповољнијим условима.

Својим багером и елеватором врши бегеровање спрудлова и канала и прима све врсте радова на пловним рекама.

Има на своме стоваришту на Сави и Дунаву првокласног ситног песка и шљунка и в ши у најкраћем времену лиферовање у неограниченим количинама, по најповољнијој цени.

У својој бродарској радионици врши све оправке сваковрсних делова пловних објеката и прима и друге машинско-браварске послове у рад. Израђује и оправља дереглије и чамце.

Све послове, Бродарство врши брзо, солидно и под најповољнијим условима.

Адреса:

БРОДАРСТВО ПРОМЕТНЕ БАНКЕ, БЕОГРАД.

Царинско Пристаниште 55.

Телеграфска адреса: БРОДАРСТВО ПРОМЕТБАНКЕ

Телефон: Интерурбан 19-39

МЛЕЧНИ РАСТВОР Њ. КР. В. КЊЕГИЊА ЈЕЛЕНА

је један од најбољих емулзија за негу лица и коже. Овај је косметички препарат по своме квалитету и дејству тако изврстан, да га је одликовала својим високим именом Њ. КР. В. КЊЕГИЊА ЈЕЛЕНА. О извршним особинама ове емулзије многи су се медицински ауторитети веома повољно изразили. По своме дејству ова емулзија ни мало не уступа чувеној емулзији Визажине Аделина Пати, тим пре што је МЛЕЧНИ РАСТВОР Њ. КР. В. КЊЕГИЊА ЈЕЛЕНА косм. препарат новијег датума. Употребом ове емулзије лице и уопште кожа постаје веома фина и мека са леним теном и нарочито је за препоруку као претходник добрим кремевима (као н. пр. крем Њ. В. КРАЉИЦА МАРИЈА).

Лабораторијским радом руководи доктор
кос. хемије са париске СОРБОНЕ

Косметични Лабораторијум
Ганасављевић, Београд.

П О У О Т О Н О И О Ц О И

▲ ОСИГУРАВАЈТЕ СВОЈ ПРТЉАГ! ▼

Осигуравање врше СВЕ БЛАГАЈНЕ ПРТЉАГА НА ЖЕЛЕЗНИЧКИМ СТАНИЦАМА. Путницима који путују на Приморје, у бање, санаторије и иностранство, или својим трговачким и службеним пословима, препоручује се осигурање пртљага ПОЛИСАМА, чије осигурање важи 60 дана, за сва транспортна средства и за сва места у Европи. Полисе се могу добити на БЛАГАЈНАМА ПРТЉАГА на железничким станицама у Краљевини С. Х. С., по већим хотелима, код банака, осигуравајућих друштава, агентурско-шпедитерских радња и т. д.

НЗ. Осигурани пртљак накнађује се у његовој ПУНОЈ ВРЕДНОСТИ, дочим железнице накнађују пртљак по својим прописима само са 12 Д. за 1 кг. тежине.

Е В Р О П С К О А Д

ЗА ОСИГУРАЊЕ РОБЕ И ПУТНИЧКОГ ПРТЉАГА
ЈАКШИЋЕВА БР. 8 БЕОГРАД ТЕЛЕФОН БРОЈ 7-30.

ZEMALJSKA BANKA ZA BOSNU I HERCEGOVINU

Postoji od godine 1895.

Uplaćeni dionički kapital 20 milijuna Dinara.
Oficijelne rezerve preko 12 milijuna Dinara.

NAJSTARIJI DOMAĆI ZAVOD U OVIM POKRAJINAMA

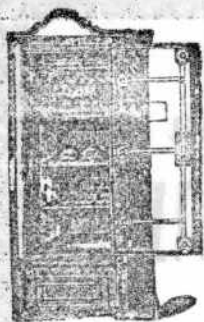
Centrala u Sarajevu

Filijale: Banjaluka, Bijeljina, Brčko, Mostar i Tuzla.
Ispostave: Bihać, Derventa, Doboj, Bos. Gradiška, Livno,
Bos. Novi, Bos. Šamac, Travnik, Višegrad, Zenica i Zvornik.
Odjeljenje za zemaljske proizvode u Brčkom.

Po ugovoru sa Monopolskom Upravom prodaja duhana u 48 mjesta Bosne i Hercegovine. Bavi se svim bankovnim poslovima, vrši uplate i naplate u Kr. S.H.S. i inostranstvu.

Prima uloge na štednju na knjižice i po tekućem računu. Ukamaćuje uloge uz povoljne uvjete, koji odgovaraju današnjim novčanim prilikama.

Kao glavno zastupstvo za Bosnu i Hercegovinu „SAVE“ općeg osiguravajućeg dioničkog društva u Zagrebu (prije Assicurazioni Generali i Prvo sveopće osiguravajuće društvo protiv nezgoda i šteta) — vrši sve vrste osiguranja.

Prva Jugoslovenska Tvorara Blagajni

izrađuje blagajne svake vrsti i u svakoj veličini, potpuno sigurne od požara i sloma, kao i tresore za knjige, oklopne blagajne za banke i juvelire, pulte u raznoj izradi itd. - Blagajne izrađujemo također po meri i to u najkraćem vremenu

FRANJO SCHELL

MARIBOR

KOROŠKA C. št. 31.

ОСНОВАНО 1900.

ТУРЧИЈА

ОСНОВАНО 1900

RAUSKOLB & SCHULLER

na malo

Турчиска роба

na veliko

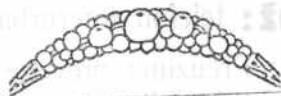
Сопствени атеље за солидну обраду крзна. — Богато стовариште разноврсних крзна од јефтиних до најбољих

WIEN, XVIII. Währingerstr. 93.

Eksportno i Importno dioničko društvo u Zagrebu

Telegrami: Impex, Zagreb.

Telef. Interurb.: 4-65, 5-68, 18-29.

FILIJALE:

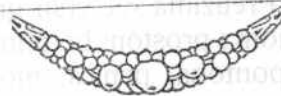

Split, Sušak.

IZVOZ:

Zemaljski proizvodi

UVOZ:

Kolonijalna roba i industrijski artikli

Издавачка Књижарница
Геце Кона у Београду

има на своме стоваришту сваку српску књигу. Каталог шаље сваком на захтев бесплатно. Прима поруџбине на све стране књиге било то ма на ком језику уз оригиналне цене.

„BETON“ Градјевинско и Пловидбено Друштво с о. ј.

Телефон интерурбан 61, 13.

SPLIT

Телефон интерурбан 61, 13.

Подружнице: **Метковић:** телефон интерурбан 9.
Груж: телефон интерурбан број 20.

Поморски Одсјек: Преузима превозе робе за све луке Југославије, Италије, Албаније и Грчке, које обавља уз најповољније цијене и увјете са својим властитим бродовима, обавља све шпедитерске послове у Сплиту и Метковићу.

Технички Одсјек: Преузима све врсте грађања на копну, води и под водом, у армираном и простом бетону, у коју сврху располаже богатим инвентаром (понтон, пенка, модерних стројева и алата.)

Трговачки Одсјек: Продаје цемент, првокласни глинени материјал домаћих творница, калцијев карбид, те петролеум, strojно уље и све нузпродукте.

НОВИ САД ТЕМЕРИНСКА УЛ. БР. 14	 <h1 data-bbox="494 491 909 627">Винко Фађони</h1> <p data-bbox="494 673 917 873"> ТВОРНИЦА БОНБОНА И ЧОКОЛАДЕ. КОМИСИОНО СТОВАРИШТЕ ШЕЋЕРА И ДРУГЕ КОЛОНИЈАЛНЕ РОБЕ. </p>	НОВИ САД ТЕМЕРИНСКА УЛ. БР. 14
--	---	--

БОКЕШКА БАНКА Д. Д.
 КОТОР
 (БОКА КОТОРСКА)

Telef. interurban 20. Telegrami: LUŠIĆDRUG

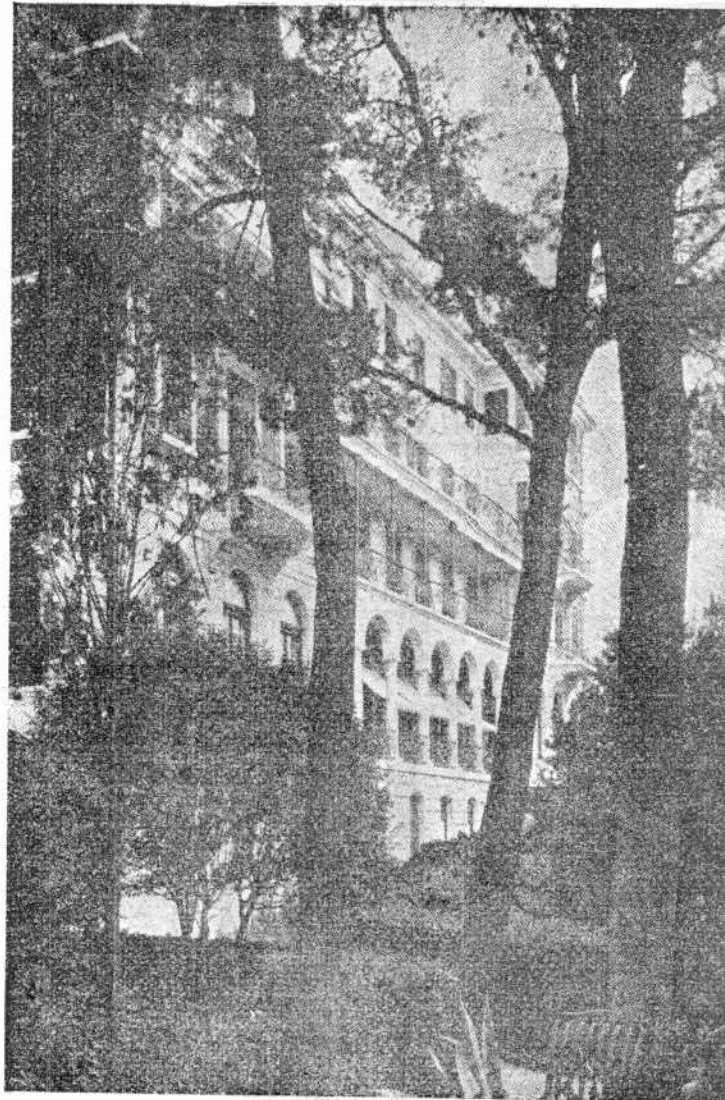
LUŠIĆ i DRUG

OTPREME, KOMISIJE I ZASTUPSTVA SHIP BROKERS,
 STEAMSHIP AGENTS and „STEVEDORES“.

Otpremnici:
 Bauxita Drniških Rudokopa,
 Predstavnici:
 Ugljenokopa Tt. „Adriabau-
 xit“ u Drvaru.
 Manipulaciono skladište drve-
 ne gradje i celuloze.

Agencija:
 Deutsche Levante und Ori-
 ente Dienst.

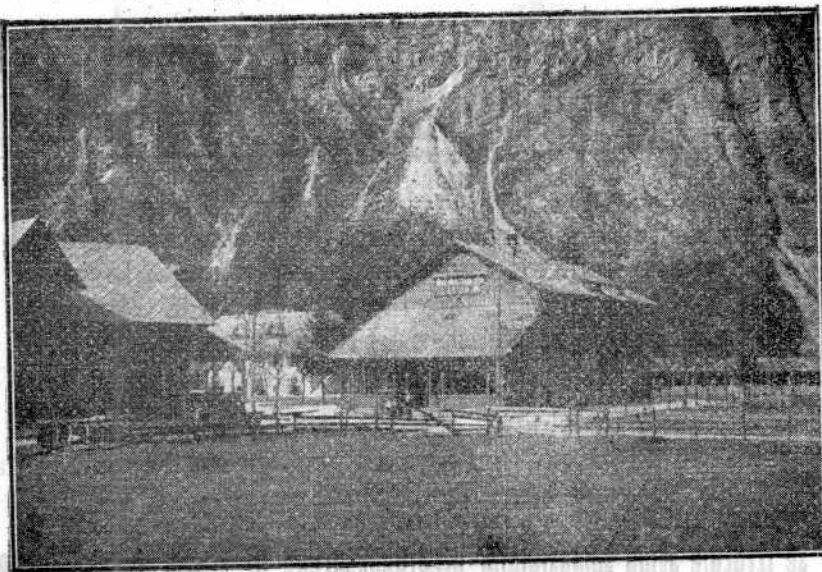
Odprema putnika:
 „Transoceanik“ Zast. Navi-
 gazione Generale Italiana.

ДУБРОВНИК

GRAND HOTEL „IMPERIAL“
ГРАНД ХОТЕЛ „ИМПЕРИЈАЛ“

Prvorazredni hotel. ▲▲▲▲▲ Cijene umjerene.

ОПОРАВИЛИШТЕ И ЛЕТОВАЛИШТЕ „БЛЕД“

Сезона од 1. Јуна — 31. Августа.

Красан положај на језеру; 510 м. над морем (станица Лесце на прузи Београд-Минхен и станица Блед на прузи Минхен-Јадранско море).

Зрчно и сунчано купатило. Реномирано светско Риклијево опоравилиште. Купељи у језеру.

Ауто-омнибус, електрична расвета, лекари, апотеке, 8 великих хотела, добре ресторације, преко 200 красних вила и приватних станова.

Концерти, бар, варијете, алпинско ловиште, спортске приредбе, риболов. Полазна тачка многих излета на Јулске Алпе и Караванке.

ЛЕТОВАЛИШТЕ Њ. В. КРАЉА АЛЕКСАНДРА I.

ИНФОРМАЦИЈЕ ДАЈЕ:

Здравствена Комисија на Бледу и Турист Офис (Путник) у Љубљани (Палата Љубљанске Кредитне Банке).

OSJEČKA TVORNICA KOŽA D. D. - OSIJEK d. g.

Preporuča svoje specialne fabrikate (proizvode) u priznato najboljoj kvaliteti kao: krupone, vratine, potrbušine, kápice cugovane i nerbovane, glatke crne kravine i pitlinge, kao i strojno remenje u svim dimenzijama, te sa stipsom učinjeno šivaće i vezaće — : — — : — remenje u trajnoj izvedbi. — : — — : —

U slučaju potrebe izvolite se obratiti direktno na gornju tvornicu, pošto se bez upita ne stavljaju ponude.

Roba se izručuje samo samostalnim preprodavacima uz stalne dnevne cijene.

— — — — — Trouglasti znak je zakonom zaštićen. — — — — —

Žiga Sternberg i drug d. d.

Slav. Požega

STERNBERG

LIKERI

NAJBOLJI

КУЗМИ — ЧАЈ

ЈЕ ПОЗНАТ ШИРОМ ЦЕЛОГ СВЕТА КАО НАЈБОЉИ ЧАЈ

TEA IMPORT

P. M. KOUSSMICHOFF & SONS

est. in Petrograd 1867.

London, Pariz, Berlin, Hamburg, New-York.

СТОВАРИШТА У КРАЉЕВИНИ С. Х. С.:

БЕОГРАД, Кр. Милана 56. — Телефон 38-54.

ЗАГРЕБ, Куковићева 30. — Телефон 26-92.

Bosanska Industrijalna i Trgovačka Banka D. D. SARAJEVO

Filijale:

Beograd, Zagreb,
Novi-Sad, Split, Tuzla.

Potpuno uplaćena dioničarska glavnica:

Dinara 20,000.000.—

Rezervni fond: Dinara 5,000.000.—

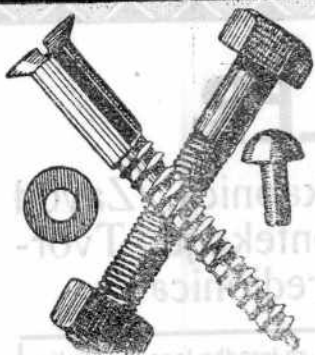
N. A. DUBOKOVIĆ

≡≡≡ **JELSA** ≡≡≡

Podružnica SUŠAK

VELETRGOVINA VINOM I ZEMALJSKIM PROIZVODIMA

ГВОЖЂАРСКА РАДЊА
ЈОСИПОВИЋ и ПОПОВИЋ

БЕОГРАД—САВА
Телефон бр. 13-96. Телеграм адр. „Ferrum“.

СТОВАРИШТЕ:

ГВОЖЂА у шипкама и обручу у свима облицима, ЛИМА гвозденог, цинкованог, калајисаног и др., ЕКСЕРА све врсте, ОКОВА за грађевине, целокупног пољопривредног алата, АЛАТА за занатлије, ПЕЋИ за огрев, ирских и других ВАГА и сличних мерила.

СВЕ ГВОЖЂАРСКЕ И МЕТАЛНЕ РОБЕ.

УСЛЕД ВРЛО МНОГИХ ИМИТАЦИЈА МОЈЕ ПОМАДЕ

„ЉУБИЧИЦА КРЕМ“

обраћам пажњу поштованим потрошачима, да је права Љубичица Крем само она, на чијој

ДУШАН М. ЈАНКОВИЋ
апотекар

кутији поред заштитног жига има и љубичаста етикета са мојим својеручним потписом

ЕНГЛЕСКА ТРГОВИНСКА БАНКА
BRITISH TRADE CORPORATION

БЕОГРАД
BELGRADE

INCORPORATED BY ROYAL CHARTER
ТЕЛЕФОН БР. 11-57 и 27-29
КНЕЗ МИХАЈЛОВА УЛ. 20.

ЦЕНТРАЛА У ЛОНДОНУ
13 & 14, AUSTIN FRIARS.

ФИЛИЈАЛЕ:
ЗАГРЕБ и ДАНЦИГ.

ПРИМА РОБУ У СВОЈЕ МАГАЦИНЕ
8,500.000.— ФУНТИ.

ОДОБРЕНИ КАПИТАЛ
ВРШИ СВЕ БАНКАРСКЕ ПОСЛОВЕ.

IVAN FIEDLER

Prva Slavonska Mehanička Tkaonica, Zavod
za impregniranje, apreturu i konfekciju. Tvor-
nica za izradbu lana i predionica.

Tkaonica i predionica:
OSIJEK, Tenjska cesta br. 6.
Osnovana god. 1897—190 .

Tvornica za izradbu lana i konoplja:
VLADISLAVCI (kod Osijeka)
Osnovana god. 1903.

Brzojavni naslov: FIEDLER, Osijek. — Telefon br. 3-51.
Račun poštanske štedionice Zagreb; br. 33.956.

Proizvodi:

Platno za postavu
Krojački kavanoš
Salonsko platno
Naravno platno
Platno za dekoracije
Platno za odijelo
Fino bijelo laneno platno
Platno za krevetske ponjave
Ručnici
Brisači za staklo

Platno za zastore (rolete)
Platno za sunčane ponjave
Platno za šatore
Platno za madrace
Platno za slamnjače
Platno za stolnjake i ubruse
Platno za zaštitu ćilimova
Platno za vreće
Platno za nepromočive ponjave (ce-
rade).

Nepromočive ponjave (cerade) za vagone, kola i pokrivala za
konje izrađuje se u svim veličinama u roku od 24 sata.

Lanene manipulacione vreće za mlinove, kao i lanene vreće za
žito, brašno, sjemenje i t. d. izrađuju se po naručbi u najkraćem
roku. Specijalitet damastna roba, stolnjaci, ubrusi i ručnici.
Najfinija ručna izrada umjetnih tkalaca.

Prodaja samo trgovcima

Uzorci i cijenici na zahtjev badava i franko.

Poduzeća istog vlasnika u inozemstvu: Wekelsdorf, Petersdorf,
Tan i Perbenik (Cehoslovačka), Komárom i Csurgó (Mađarska),
Cristur (Rumunija)

ОСНОВАНА 1894. ГОД.

Дворска Књижара
Мите Стајића

Најстарија издавачка књижара
у Београду.

У својој сопственој палати,
Обилићев венац 36.

Има увек на стоваришту све школске књиге, за ниже, средње и више школе. Велико стовариште техничких и медицинских књига. Велики избор свих српских и страних књига и музикалија.

Ђиповићева

КАФА,
ЇАЈ i RUM
SU NAJBOLJI.

Jadranska Plovidba D. D.

S U Š A K

Glavnica Din. 12.000.000 — u zlatu. — 75 parobroda.

Podržava redovitu parobrodarsku službu za prevoz putnika

brzim i luksuznim parobrodima

i za prevoz robe na **40 raznih pruga** uzduž cijele naše obale na Jadranu i između primorskih ostrva.

Podržava sedmične redovite parobrodске pruge za prevoz putnika i robe s našeg Primorja do Trsta, Albanije i Grčke do Patrasa i natrag.

Podržava **jedinu parobrodsku prugu iz Sušaka preko Albanije i Grčke do Soluna i natrag**, sa parobrodima koji polaze iz Sušaka za Solun svake druge subote, a iz Soluna za Sušak svakog drugog četvrtka.

Ima svoj posebni Otpremni Ured koji prima i odašilje robu.

ПАЖЊА!

ПАЖЊА!

Путницима, пролазницима и странцима

Гранд Хотел „Петроград“

БЕОГРАД преко од жел. станице. - Вилсонов Трг. 115. - Тел. 23-13.

Хотел је модерно уређен, снабдевен са 120 соба елегантно меблираних, у свакој соби уведена је топла и хладна вода. Хотел располаже купатилима, салонима, сепареима и свим комфортом са својим парним грејањем и електричним осветљењем. Ресторан и кафана су снабдевени изврсним јелом и пићем, првокласна кујна француска и српска.

Цене солидне. — Услуга брза и тачна.

Дирекција Хотела.

СВАКОМ

господину финијег, отменијег укуса из Београда и унутрашњости, који намерава да направи одело, треба да буде познато да радња

Ђ. Анђелковић, кројач

БЕОГРАД

БЕОГРАД

Палата Академије Наука (Пасаж)

1. израђује одело по најмодернијем, најсавршенијем кроју;
2. ради са најодабранијим у Београду радницима;
3. има на стоваришту најсолидније и најлепше у Београду штофове; и да је, при свем том, иста радња
4. најприступачнија у ценама чиновништву, интелигенцији, — људима финог укуса, великих потреба, а скромних материјалних средстава.

Telefon interurban 24 i 43. Brzojavi: Cianamid.

Grubišić & Comp. Šibenik

Glavno zastupstvo tvornice „SUFID“,
karbida i kalcium cianamida
za državu S. H. S. te pro-
daja svih drugih u-
mjetnih gnojiva
uz najjefti-
nije cij-
ne.

Upute daje tvrtka na zahtjev besplatno.

Glavni otpravnik sjev. Dalmacije „Jadran-
ske Plovidbe, d. d.“, „Oceania d. d.“

Izvršava sve špediterske po-
slove uz najumjereniju cijenu.

ЛИНОЛЕУМА

МУШЕМА (Воштаног Платна)

За столове и разна тапещирања.

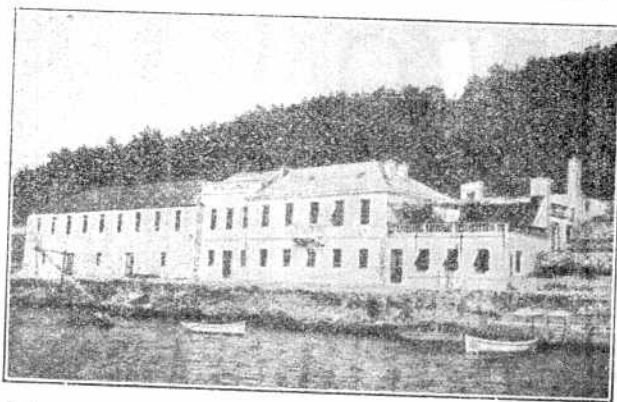
Гумираног платна
за постеље.

Највећи избор у Краљевини С. Х. С.
Има стовариште

Николе Јузбашића и Димитријевића

Телефон 30—66. БЕОГРАД. Коларчева 2.

HOTEL „JADRAN“ M. ŽUFIĆ JELSA,

Ostrvo Hvar,
Jugoslavija.

Jelsa, ubava varoš na jadranskoj Madeiri, na daleko je poznata radi blage klime, prirodnih krasota, ugodna zatišja i izgledne čistoće.

Na romantičnom položaju, uz more i borove šume, nalazi se Hotel „JADRAN“, sa divnim vidikom, moderno uređen, opskrbljen svim komfortima. Prirodna kupališta, koja po položaju i przinastom dnu nemaju premca, zadivljuju svakoga.

1. aprila započinje sezona, a svršava koncem novembra. — Izvršna domaća strana kuhinja. — Tuberkulozne na plućima i teške bolesnike se ne prima. — Pension od 65—85 Dinara.

OSJEČKA LJEVAONICA ŽELJEZA I TVORNICA STROJEVA D. D.

BRZOJAVI: OLT

TELEFON: 63 i 2-89.

IZRADJUJE:

Željezne konstrukcije — Reservoare svake veličine — Moderne transmisije — Strugove za željezo — Strojewe za vrtanje željeza — Kružne pile. —

Ljeva djelove po nacrtu i kalupu.

IZRADJUJE:

Lagani trgovački Ljev

Sve GOSPODARSKE strojeve kao: Preše i mlinove za groždje — Sječkarice, reparice, runila za kukuruz itd. itd.

PROIZVADJA:

SVE VRSTI ŠARAFI I NITOVA.

Задруга железничког особља

Дирекција Државних Железница
БЕОГРАД

Основана 1. Маја 1891. год.

Основана 1. Маја 1891. год.

Снабдева своје Задругаре животним намирницама, одећом, обућом и дрвима за огрев.

Даје зајмове на менице и залогe — Државних хартија од вредности — својим Задругарима.

ПРИМА ОД СВАКОГА УЛОГ НА ШТЕДЊУ И ПЛАЋА НЕТО 7. ОД СТО ГОДИШЊЕ КАМАТЕ, А УЛОГЕ ВРАЋА БЕЗ ОТКАЗА У СВАКО ДОБА.

ПОТРЕБУЈЕ УВЕК ВЕЋЕ КОЛИЧИНЕ РАЗНИХ ЖИВОТНИХ НАМИРНИЦА — ВАГОНСКЕ РОБЕ.

ПОШТАНСКА ШТЕДИОНИЦА

— КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА —

Поштанска Штедионица у Београду са Филијалама у Загребу, Љубљани и Сарајеву отвара чековне рачуне, преко којих се могу вршити диспозиције јевтиније но преко ма које друге установе у нашој држави. Пријаве за отварање чековних рачуна прима Поштанска Штедионица, њене Филијале и свака пошта у нашој држави. Врло једноставна манипулација и минимални трошкови. Највећа мрежа филијала. Апсолутна сигурност. За улоге јамчи у крајњој линији и држава.

Улози по чековним рачунима укамађују се.

Упутства за пословање са Поштанском Штедионицом шаљу се на захтев свакоме бесплатно.

Преписка са Поштанском Штедионицом у предмету чековних рачуна, као и у поштанско-штедном промету, ослобођена је поштарине.

Поштанска Штедионица даје кредите (новчаним заводима).

Поштанска Штедионица примаће у најкраћем времену улоге на штедњу до износа од 25.000.— дин., и плаћаће 4% камате; за улоге јамчи Држава.

Преко Поштанске Штедионице може се слати новац у Сјед. Државе Северне Америке и Канаду. Ускоро ће се отворити промет са Чехословачком Републиком и са другим државама.

Сваки власник чековног рачуна може слати месечно 1.000.— дин. у иностранство преко Поштанске Штедионице.

Поштанска Штедионица је члан Београдске Берзе, и на истој извршује налоге својих комитената.

— КОРИСТИТЕ СЕ ПОШТАНСКОМ ШТЕДИОНИЦОМ. —

Zahtevajte povsod priznано dobre
izdelke domaće
tovarne čokolade
„Sana“ d. z d. z. Noće

УМЕТНИЧКИ ЗАВОД ЗА САВРЕМЕНУ ФОТОГРАФИЈУ
МИЛАН САВИЋ
ФОТОГРАФ БЕОГРАД КОД СПОМЕНИКА
Израђује све врсти фотографија, група, репродукција, архитектура у атељеу и ван атељеа. ** Увеличавања са сваке мале слике до у природној величини. **
** ЦЕНЕ СОЛИДНЕ. ** СЛИЧНОСТ И ТРАЈНОСТ ЗАЈЕМЧЕНА. **
ТЕЛЕФОН 15—73. ** СТАН, ТЕЛ.: 35—00.

ПАНЧЕВАЧКА ПУЧКА БАНКА У ПАНЧЕВУ

основана 1869

ТЕЛЕФОНИ ЦЕНТРАЛЕ:

банк одељење 26, девиз. одељење 29.
Тел. стоваришта 6. Тел. Филијала
Вршац 63,
Брзојавна адреса: „ПУКБАНК“.

ФИЛИЈАЛИ:

у Вршцу, Карлсдорфу, Бан. Новом
Селу, Алибунару, Падини, Ковачици,
Дебељачи и Уздину.

Потпуно уплаћен акциони капитал:

ДИНАРА 5,000.000.—
Резерве: ДИНАРА 3,200.000.—
Улози: ДИНАРА 35,000.000.—

Завод врши све банкарске послове.

Жиро рачун код Народне
Банке Краљевине С. Х. С.

Рачун Централне код Поштанске Штедионице у
Београду; Бр. 51.233. Рачун Централне код Пош-
танске Штедионице у Загребу; Бр. 46'077.
Рачун Филијале Вршац код Пошт Штед у
Београду Бр. 51.285.

Стоваришно предузеће у Панчеву.

JUGOSLOVENSKA RIBARSKA
INDUSTRIJA NA JADRANU

„Sardina“

D. D. SPLIT

TVORNICE :

Komiža, Velika, Trpanj, Makarska, Postire

Kratki naslov za brzojave: „Sardina“ — Split

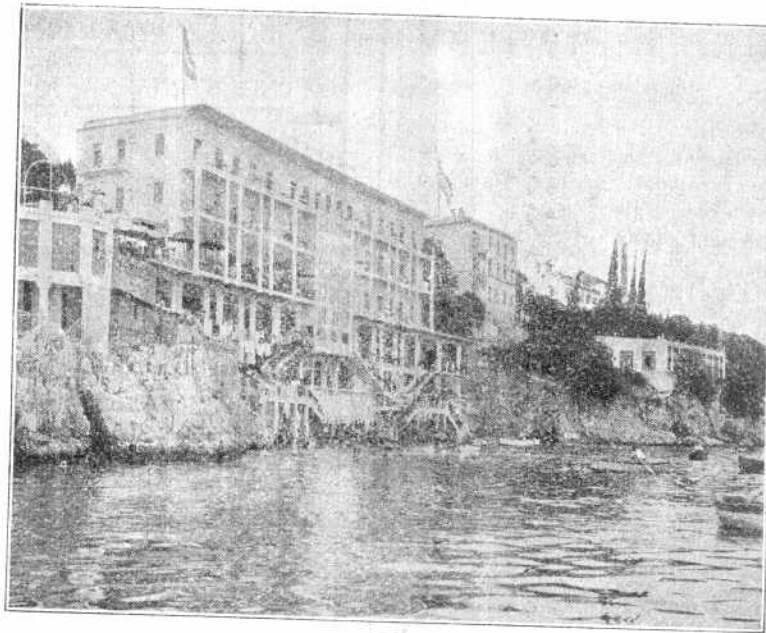
TELEFON BR. 247.

ШТРГОВИНА ГВОЖЂА И МЕТАЛА Шандора Бауера

СТАНИЧНА УЛ. 3. — БЕОГРАД — ТЕЛЕФОН: 25-99.

Купује и продаје СВЕВРСТЕ СТАРОГ ГВОЖЂА
МЕТАЛА И МАШИНЕРИЈА.
Има на стоваришту

ПИНА ИНДУСТР. И НОРМАЛВАГОНЕТА, ЛА-
ГЕРА, ТРАНСМИСИЈА, РИМЕНШАЈБНИ, ЦЕ-
ВИ, ТРЕГЕРА, РЕЗЕРВОАРА, ФАЗОНА ГВО-
ЖЂА, ПЛЕХА, РАЗНИХ МАШИНСКИХ ДЕЛО-
ВА И ОСТАЛОГ ГВОЗДЕНОГ МАТЕРИЈАЛА

Hotel - Pension i veliko morsko kupalište

„JADRAN“

jeste jedan od najvećih i najelegantnijih hotela na Sušaku. Leži na prekrasnom morskom žalu udaljen 8 časaka od željezničke i parobrodarske stanice. Raspolaže sa 50 elegantnih soba kao što i sa preko 400 kupališnih kabina.

Cijene umjerene.

Osim običnih morskih kupelji raspolaže i sa topli n kupkama u kući

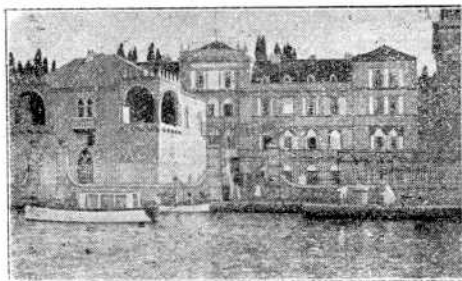
Ranisavljevića Šampoing

je jedno od najuspješnijih sredstava za praŃe i neĝu kose. Češћom upotrebom ovog šampona kosa prestaje da opaĝa i perutaŃe prestaje. Šampon je veoma koncentrisan, tako da se moĝe једном флашом од 250 грама од 10—25 пута опрати коса. После прања коса добија од шампона — врло пријатну арому, постаје врло мека, свиласта и еластична а при том се ипак лако прилагођава жељеном начину чешљања. Šампон је састављен из првокласних и многобројних сировина, које и дају коси поменуте особине. Лабораторијским радом руководи доктор Кос. Хемије са париске Сорбоне.

Косметички Лабораторијум Ранисављевић — Београд.

Grand Hotel „Lapad”

Kod Dubrovnika

Kuća prvog reda na morskoj obali sa krasnim šetalištem pokraj Mora.

Svaka soba je providjena sa tekućom studenom i vrućom vodom.

Vlastito morsko kupalište.

Vlastiti automobili na raspolaganje.

**Dobra kuhinja
cijene umjerene.**

BRODARSKO AKCIONARSKO DRUŠTVO

„Oceania”

BEOGRAD—SUŠAK

Obavlja trgovački saobraćaj iz Jadranskih luka sa Španjolskom, Alžiirom, Marokom i Kanarskim otocima. — Obavlja trgovački saobraćaj iz Jadranskih luka za Egejsko More do Soluna, te slobodna putovanja za sve luke svijeta.

Za potanje upute obratiti se Centrali društva u Sušaku, te društvenim otpravništvima u Šibeniku, Splitu, Gružu i Trstu.

Jadransko Osiguravajuće Društvo

OSNOVANO
godine 1838

Dionička glavica Lira 100,000.000—,
uplaćeno 40 milijuna, pričuvna glav-
nica Lira 300,000.000—

Naslov za
brzojave:
„Riunione“
Tel. br. 15-03
i 24-35

Ravnateljstvo za Kraljevinu S. H. S.:
Zagreb, vlastita palača ugao Hatzo-
ve i Petrinjske ulice.

GLAVNA ZASTUPSTVA:

u Sarajevu, Ljubljani u vlastitoj palači, Osijeku, Novom
Sadu, Vel. Bečkereku, Subotici, Sušaku, Splitu i Somboru

ZASTUPSTVA U SVIM VEĆIM MJESTIMA

PREUZIMA OSIGURANJA

protiv požara, tuče provale, nezgoda, na život, kao i sve ostale vrsti
osiguranja uz najpovoljnije uvjete i najjeftinije premije. — Pričuva i
premije jugoslavenskog posla ostaju u tuzemstvu.

Tvornica rublja

Maks Durjava in drug

Maribor

Zahtevajte perilo znamke „Mam“!

ТЕХНИЧКО ТРГОВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
„РАЗВИТАК“

инж. Драг. Д. Шиђански и Комп. у Београду

КРАЉА АЛЕКСАНДРА УЛ. БР. 10.

ТЕЛЕФОН БИРОА 37-51, ЦИГЉАНЕ И СТОЛАРСКЕ ФАБРИКЕ БРОЈ 16-29.

ПРОЈЕКТУЈЕ И ИЗРАЂУЈЕ СВЕ ГРАЂЕ-
ВИНСКЕ ПОСЛОВЕ НА СУВУ И НА ВОДИ

Располаже сопственом ЦИГЉАНОМ и модерном МАШИНСКО
СТОЛАРСКОМ ФАБРИКОМ.

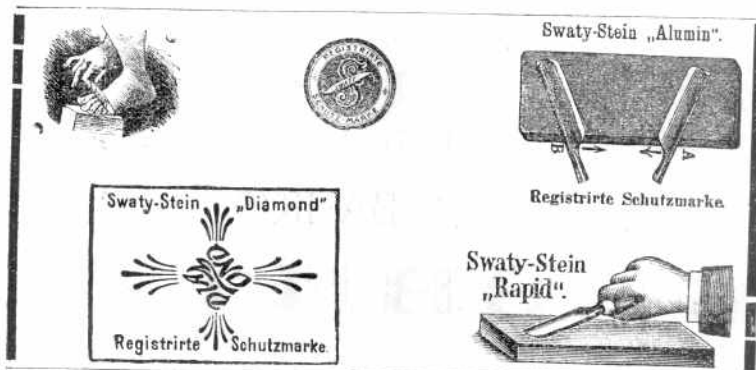
СВЕТСКА ФИРМА
FRANZ SWATY

МАРИБОР * Словенија * ЈУГОСЛАВИЈА

Канцеларија: Мајстров 1 ул 5. * Фабрика: Тржашка цеста 66 и 70

Производња и трговина уметног камења за брушење и глађење. Складиште свих врсти природних камена за брушење.

Основано год. 1897. ПРОНАЛАЗАЧ „Алумин“-камена
 ИНЖ FRANZ SWATY.

Swaty-камен „Алумин“

Swaty-камен „Диамонд“ најбољи брусни камен за бријаче

Swaty-камен „Рapid“ најбољи камен за оруђе (алат)

Swaty-камен „Гризлит“ изврстан и опробан брусни камен
 за оруђе (алат)

Swaty-камен „Сватин“ најсавршеније надомешта белгијске
 камене

Брусови за косе.

Рогашки брусови у величини од преко 1 метра промера.

ИЗВОЗ У СВЕ КРАЈЕВЕ СВЕТА.

Милан Стакић и Синови

Краљевића Милова 8. Београд Телефон број 24—21.

Увоз колонијалне робе непосредно
 из земаља продукције. — Кафа —
 Пиринач — Зејтин — Шећер —
 — :: — Свињска маст и т. д. ::

Продаја само на велико

Gradska Štedionica II SPLITU

Stanje uložaka:

31. decembra 1924.

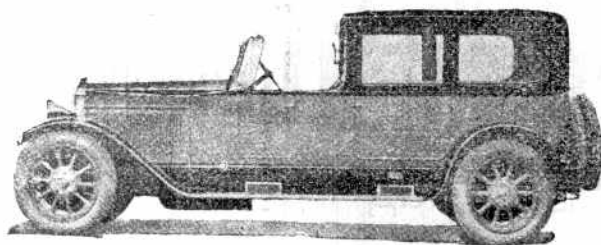
31. augusta 1925.

ulošci na ulošnim knjižicama	D. 11,356.903.88	D. 14,989.893.38
„ u. tek računu	„ 11,894.220.12	„ 10,157.100.09
Skupa	D. 23,251.124.—	D. 25,146.993.47
stalni uložci domaćih nov- čanih zavoda	„ 904.640.—	„ 1,418.080.38
	<u>D. 24,155.764.—</u>	<u>D. 26,565.073.85</u>

Prema stanju koncem god. 1924. uložci su porasli za

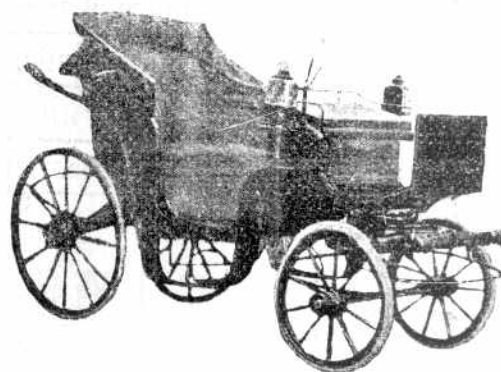
D. 2,409.309.85

РАДИОНИЦА ЛУКСУЗНИХ КОЛА И
АУТО-КАРОСЕРИЈА

Има увек на избору
готових кола као:
ЛАНДОЛЕТА, ВИК-
ТОРИЈА, ШТАЈЕР-
ВАГНА, КУЧИРА,
ДВОКОЛИЦА И Т. Д.

Властимир Петровић
БЕОГРАД, РАТАРСКА, 21.

ВЕЛИКО СТОВАРИШТЕ СТАКЛА, ПОРЦУЛАНА И МАЈОЛИКЕ

СЕРВИЗА за ручавање
за чај за ликер
кафу за вино
слатко и друго.

ЦЕНТРАЛА:

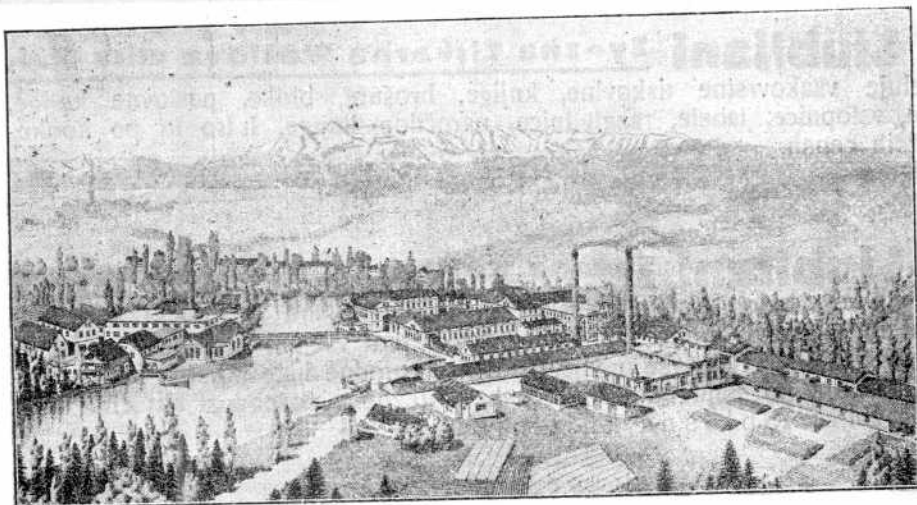
БЕОГРАД, Сремска улица број 6.

Добићете у највећем избору првокласну
робу по најповољнијим ценама у сто-
варишту стакла и порцулана

КОСТЕ МАЛУШЕВИЋА

СРЕМСКА УЛИЦА БР. 6 (палата Земалске Банке) ниже апотеке Делуни

Филијале:
Бегошева улица број 27, (Павлевићев трг)
Вршац: Трг Краља Петра број 138.

ZDRUŽENE PAPIRNICICE VEVČE, GORIČANE IN MEDVODE D.D., LJUBLJANA

Proizvodnja mesečno 100 vag.
vsakovrst. papirjev

CESTA 1 b

Delniška glavnica
Dinarjev 20,000.000—

KOMERCIJALNA CENTRALA: PAPIRNICICA VEVČE, POŠTA DEV. MAR. V POLJU.

А. Гасо и Комп.

ФАБРИКА САЛАМЕ, МАСТИ И СВИХ ВРСТИ КЛАНИЧНИХ ПРОИЗВОДА
Поштански фах 229. Телефон број 29-13.

Брзојав: ГАСЕАУ—БЕОГРАД. Рачун код Пошт. Штедионице у Београду бр. 51723

A. Gasseau & Cie.

FABRIKA SALAME, MASTI I SVIH VRSTI KLANIČNIH PROIZVOD
Poštanski pretinac 229. Telefon broj 29-13

Brzojav: GASSEAU--BEOGRAD. Račun kod Pošt. Štedionice u Beogradu br. 51723.

V Ljubljani Zvezna Tiskarna Wolfova ulica št. 1.

izdeluje vsakovrstne tiskovne, knjige, brošure, bloke, poslovne knjige, note, vstopnice, tabele, razglednice, naročilne knjige, hitro in po konkurenčnih cenah.

V Ljubljani Svezna Knjigarna Marijin Trg št. 8

ima stalno v zalogi vse slovenske knjige in brošure ter bogat sortiment nemških, ruskih in francoskih knjig, kakor tudi vse šolske knjige in šolske potrebščine. Dobavlja vse revije, časopise, modne liste itd. tu- in inozemskega izvora po najugodnejših cenah. Založbena posebnost aktualna književna zbirka „Splošna knjižnica“.

V Ljubljani Zvezna Knjigoveznica Wolfova ul. št. 8

izdeluje vsa knjig. dela, od priproste do najfin. vrste. Priporoča se trgovcem, obrtnikom, uradom in denarnim zavodom za vezavo poslovnih knjig orig. mape za registraturo z abecedo; mape za zbiranje kopij in sortiranje dopisov. Reklamne tablice z jedno- ali večbarvnim tiskom i t. d.

„OBNOVA“

GRADBENA DRUŽBA Z O. Z.

V LJUBLJANI

projektira in izvršuje: globoke, betonske in železobetonske gradbe, vodne, mostne in cestne zgradbe, iskoriščanje vodnih sil, gozdne in industrijalne železnice – pre-skrbo z vodo, kanalizacije — dimnike za tovarne, vzidanje kotlov.

Dvorane z veliko razpetino.
Instalacijska centrala za vodovode ter centralne kurjave.

TOVARNA GORČICE D. Z O. Z.
FABRIQUE DE MOUTARDE S. A. R. L.

KAMNIK

Пшенице,
Кукуруза,
Пасуља,
Брашна,
Гриза,
Кромпира.

„ПРИВРЕДА”
Трговачко Акционарско Друштво
у БЕОГРАДУ

Херцеговачка улица број 7. (С. ва)

Зоби,
Мекиња,
Јечма,
Сена,
Сламе,
Дрва.

Уплаћени капитал 2,000.000 — Динара.

Телеграм адреса: „ПРИВРЕДА“ Београд — — — — — Телефон број 29-80.
Жиро рачун код Народне Банке С. Х. С. — Пошт. чек рачун број 51048.

Купује и продаје за свој рачун као и за рачун
својих комитената по најповољнијим дневним
берзанским ценама све овоземаљске производе.

Прима у своје магацине робу у комисион и смештај под гаранцијом.
Осигурано против пожара.

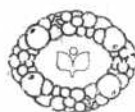
УВОЗ! ИЗВОЗ!

РАЉСКА ФАБРИКА ЦЕМЕНТА А. Д.

Производи одличан

Портланд = Цемент

за радове у армираном бетону, који одговара прописаним нормама за портланд-цемент.

Фабрика у Раљи на прузи Београд-Ниш.
Дирекција Београд, Хилендарска бр. 22.

Адреса за телеграме: РАЉСКА-БЕОГРАД.

Телефон : 9-33.

ФАБРИЧНО СТОВАРИШТЕ
ЕБЕРХАРДТОВИХ чувених
 ПЛУГОВА И ПЛУЖНИХ ГЛАВА
 ПОД ЗНАКОМ И ЖИГОМ „ДИВЉИ ВЕПАР“

Пазите при куповини
на овај жиг:

и свију осталих пољопривредних машина и справа, као:
 ВРШАЛИЦА ПАРНИХ, СТОЧНИХ и РУЧНИХ, ГЕПЛОВА, ДРЉАЧА,
 СЕЈАЧИЦА за кукуруз и жито, КОПАЧИЦА за прашење и огртање
 КУКУРУЗА и ВИНОГРАДИ, КОСАЧИЦА, ЖЕТЕЛИЦА, ВЕТРЕЊАЧА,
 ТРИЈЕРА, ПРСКАЛИЦА ПЛАЦОВИХ, МУЉАЧА и ПРЕСА за грожђе,
 ВЛАЧАРА и ВАЉАВИЦА, у целој свету чувених НЕПРОБИВИХ
 ПАНЦЕР-КАСА, марка „КЕСТНЕР“ и т. д. -:- Цене су без конкуренције.

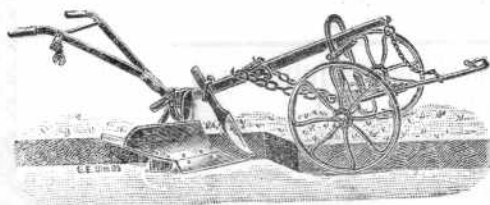
Генерални заступници:

Кузман С. Николић и Комп.

БЕОГРАД—САВА
и Босанска улица број 43.

Телефони: Бр. 758 и 38-56.
Телеграм-адреса: „ПЛУГ“.

Главно стовариште у сопственој
згради Босанска 43.

УТЕМЕЉЕНО 1852.

Теодор Корн -- Љубљана

Пољанска цеста 8 — (прије Хенрик Корн) — Пољанска цеста 8

КРОВАР, ГРАЂЕВНИ, ГАЛАНТЕРИЈСКИ И
 УМЕТНИЧКИ ЛИМАР. — ИНСТАЛАЦИЈА
 ВОДОВОДА. — ПРАВЉЕЊЕ ГРОВОДА.
 КУПАЛИШНИ И КЛОСЕТНИ НАМЕШТАЈ.
 ПРАВЉЕЊЕ ПОСУЂА ОД ЛИМА ЗА ПО-
 КОСТ, БОЈУ, ЛАК И МЕД У СВАКОЈ ВЕ-
 ЛИЧИНИ КАО И ПОСУЂА (КУТИЈА) ЗА
 КОНСЕРВЕ.

Industrija pločevinastih in litografira-
nih ambalaž.

Dioničko društvo Pivovare „UNION“ Ljubljana i Dionička Pivovara Laško

Preporučuju svoje izvrsno i dobro odležano
dvomarčno i specijalno „Herkules“ pivo u
buradima i bocama. Izrađuju isto prvoraz-
:: :: redan kvasac i sve vrsti špiritusa. :: ::

Brzjavni: Pivovarna Union Ljubljana.
Interurb. telefon br. 311.

**Др. Светислав М.
Михајловић**

ЗАСТУПА КОД СВИХ И
АДМИНИСТРАТИВНИХ
ВЛАСТИ

БЕОГРАД
МИЛОША ПОЦЕРЦА БР. 6.

ТЕЛЕФОН 16—31.

Janko Popović
Ljubljana.

Veletrgovina z živo in zakla-
no živino, svežim mesom in
svinjsko mastjo.

Pisarna in skladišča:
CESTA V MESTNILOG 15.

Brzjavni:
POPOVIČ, LJUBLJANA.

Telef. interurb. 127.

Београдска Хипотекарна Банка

БЕОГРАД

Кр. Милана 64

Телефон 21-42

Обавља све банкарске
 послове. Ломбардује хартије од
 вредности и отвара рачуне на под-
 логу хартија и добрих трговачких меница. —
 Прима улоге на штедњу и враћа без отката. — Уче-
 ствује у свима здравим банкарским и трговачким пословима.

Dubrovačka Parobrodска Plovidba

A. D.

DUBROVNIK

podržava nedeljno dvije brze putničke pruge iz Kotora, Ercegnovog, Gruža, Korčule, Makarske i Splita do Trsta, te iz Gruža, Korčule, Makarske i Splita do Trsta, sa novim brzim luksuz-parobrodom na dva vijka „KUMANOVO“, koji je snabdeven sa radiotelefonским aparatom i posebnim luksuz-kabinama.

Putovanje iz Gruža do Trsta i obratno traje samo 25 sati. Tri puta nedjeljno brza pruga iz Splita za Gruž i natrag sa udobnim putničkim parobrodom „LOVRJENAC“.

Polasci i dolasci u Split u neposrednom priključku sa brzim vozom Split Zagreb-Beograd i obratno.

Dva puta nedjeljno brze pruge iz Gruža za Bari (Italija) i obratno. Podržava osim toga dva puta mjesečno putničko-teretne pruge iz Trsta, Sušaka, Splita i Gruža za grčke, maloazijske, sirijske, palestinske i egipatske luke do Aleksandrije.

Informacije daje Društvena Uprava u Dubrovniku, a inače agencije u svim mjestima pristajanja i svi uredi Društva za Saobraćaj Putnika i Turista „Putnik“.

Трговина Женске Конфекције

Коста М. Јовановић

БЕОГРАД

ТЕЛЕФОН 12-48. _____ КР. МИЛАНА 76.

ГРАЂЕВИНСКО ТЕХНИЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

„НЕИМАР“ А. Д.

ТЕЛЕФОН:

Централе 9-22,
Цигљане 16-78,
Столарске фабрике 12-77.

ВИДИНСКА 28.

НЕБОЈШИНА 27.

ПРЕПОРУЧУЈЕ планове свих врста грађевина и техничких објеката. Жељезничке пруге и грађење на води, електричне централе.
ИЗРАЂУЈЕ све грађевинске послове тачно солидно са гаранцијом
ЦИГЉАНА израђује у својим кружним пећима првокласну цигљу са солидном и тачном испоруком. Фалцовани преџ на стоваришту.

СТОЛАРСКА-МАШИНСКА РАДИОНИЦА

Најмодерније уређена, располаже великим просторијама, израђује све врсте грађевинске столарије и намештаја тачно, брзо и солидно. Сопствена Сушница дрвета.
БАГЕРСКИ И ПЛОВНИ ПАРК лиферије песак и шодер за грађевине.
ПРЕДУЗЕЋЕ РАСПОЛАЖЕ ВЕЛИКИМ ГРАЂЕВИНСКИМ ИНВЕНТАРОМ И МАШИНЕРИЈАМА.

„ПУТНИК“

А. ДРУШТВО ЗА САОБРАЋАЈ ПУТНИКА И ТУРИСТА
У КРАЉЕВИНИ С. Х. С.

Reisebureau □ Tourist Office □ Bureau de Voyage

даје бесплатно сва обавештења о путовању; продаје железничке и паробродарске карте за унутрашњост и иностранство без доплате, карте за спаваћа места, полисе за осигуравање против несрећних случајева, полисе за осигуравање пртљага, редове возије и путничку литературу; набавља визе за путне исправе и т. д.

БИЛЕТАРНИЦЕ „ПУТНИК“ СУ:

у БЕОГРАДУ, Краља Милана 7 (Пасажа Извозне Банке)
 „ НОВОМ САДУ, Краља Александра ул. 20
 „ ВЕЛИКОМ БЕЧКЕРЕКУ Обала Принцезе Јелене 6
 у ЗАГРЕБУ Јелачићев трг 6 у ЉУБЉАНИ Дунајска цеста 1
 „ СУШАКУ Средња улица „ СПЛИТУ Перистил
 „ ДУБРОВНИКУ Плаца Краља Петра „ САРАЈЕВУ ул. Краља Петра 4.

ВЕЛИКИ ИЗБОР

ЕНГЛЕСКИХ ТКАНИНА И
ЕНГЛЕСКОГ ПЛАТНА ПРЕПОРУЧА

ТУРНЕР

И

ПЕШИЋ

ЗАГРЕБ

ИЛИЦА 35. — ТЕЛЕФОН 20-49.

Краљ. Дворски лиферанти

Мориц Тилер

и Комп. — Београд

Краља Милана 46. Тел.: 5-22.

Радња основана 1883. године.

Првокласно израђују најелегантније — униформе* и грађанска одела. Највеће стовариште спреме за униформе.

L. MIKUŠ, LJUBLJANA

Dežniki

Na drobno

Na debelo

Prva Odlikovana Dalmatinska Parna Destilarija

V. MORPURGO

SPLIT

Utemeljena godine 1879 od Vida Morpurgo.

Prometni zavod za premog d. d.

V LJUBLJANI

prodaja vseh kakovosti, v celih vagonih po orig. cenah
 premogovnikov za domačo uporabo kakor tudi za
 industrijska podjetja in razpečava na debelo
 inozemski premog in koks vsake vrste in
 vsakega izvora ter priporoča posebno
 la čehoslovaški in angleški koks
 za livarne in domačo upo-
 rabo, kovaški premog,
 črni premog in brikete

Naslov: PROMETNI ZAVOD ZA PREMOG, D. D.
 centrala v Ljubljani, Miklošičeva cesta 15 I.

Impregnacija Drva, Električna Pilana i Mlin d. d. KARLOVAC

Impregnira telegrafske stupove, željezničke pragove te gradjevni materijal, proizvadjja sve vrsti tvrdog rezanog materijala, i drvenu vunu.

Centrala: ZAGREB, Mažuranićev trg 23.

ЗЛАТАРСКА ТВОРНИЦА НА ЕЛЕКТРИЧНИ ПОГОН

Г. Б. ВАЛЕ - СПЛИТ

УТЕМЕЉЕНА ГОДИНЕ 1822.

ТВОРНИЦА:

СКЛАДИШТЕ: УРАРСКА РАДИОНА:

Славићева улица бр. 15.

ПОД УРА 3.

Народни трг бр. 9.

Бројавни наслов:
ЗЛАТОВАЛ — СПЛИТ.

ИЛУСТРОВАНИ
ПЛЕНИК ФРАНКО.

Израђује све драгуљарске, златарске и сребрарске израде; најсавршенију далматинску филиграну у злату и у сребру; — црквене потрепштине; преудешава старе наките у најмодерније; — преузима све могуће наруџбе; — извршује свеврсне поправке.

Земунска фабрика асфалта и кровне љепенке А. Д.

ЗЕМУН ЖЕЉЕЗНИЧКИ ПУТ

Телефон бр. 96. — Телеграмадреса: Асфалт Земун.

Препоручује се за следеће радове:

ГРАЂЕЊЕ ДРУМОВА И УЛИЦА од асфалт-компримеа и асфалт-кулеа (укључиво или искључиво подлоге од бетона), од асфалт-макадама, улице са катранисаном површином, улице или друмови асфалтом по систему пенетрације, улице од дрвених коцки — као и оправке свих поменутих врсти улица и друмова. Залевање калдрме од камена асфалтом.

АСФАЛТИРАЊЕ: тротоара, гаража, магацина и сваковрсних просторија у зградама асфалт-компримеом или асфалт-кулеом, просто или карвирано. Паркети у асфалту.

ИЗОЛОВАЊЕ: свих врсти асфалтом, изолојућим плочама, дрвеним цементом итд.

ИМПРЕГНИСАЊЕ ДРВА: дрвених коцки, жељезничких прагова, свих врсти грађевног дрва и т. д.

ПОКРИВАЊЕ КРОВОВА катранисаном и асфалтном хартијом, дрвеним цементом, компримисаним шљунком и т. д.

ЗА ИСПОРУКУ СЛЕДЕЋИХ МАТЕРИЈАЛА: катранисане, асфалтне и специјалне хартије (Андуро, Кордура) за кровове; природних и вештачких асфалта; ким за спајање цеви; асфалта за излевање тарца и калдрме; лакова са изоловање; за жељезо и за кровове; карболинеума; дрвеног цемента; андурита; катрана, катрановог зејтина, бензола, смоле од катрана и т. д.

Ljubljanska Kreditna Banka

Ustanovljena 1900.

Delniška glavica:

Din. 50,000.000.—

Brzovjavni naslov:

Banka Ljubljana

Centrala:

Ljubljana — Dunajska cesta

Podružnice:

Brežice, Maribor, Sarajevo

Celje, Metković, Split

Črnomelj, Novi Sad, Gorica

Kranj, Ptuj, Trst

Agencija: Logatec

Skupne rezerve ca.:

Din. 10,000.000. —

Tel. štev.: 261, 413,

502, 503 in 504.

Se priporoča za vse bančne posle.

Pension Hausner

Abbazia
Opatija

U centru sasvim na moru pokraj kupatila i parka. — Sobe sa balkonima i izgledom na more.

Vlastita bašta uz more. Prvoklasna kuhinja. Umerene cene.

Vlastnici:

Braća Tomašić.

СРПСКА ПРИВРЕДНА БАНКА Д. Д.

Тел. 6-15 у ЗАГРЕБУ Тел. интер. 6-15

Прерадовићева ул. 18.
Привредников Дом

уплаћена деоничка главница Дин. 2,500.000

Прима улоге на уложне књижице и текући рачун. — Есконтира мјенице и девизе, те их прима на инкасо. — Купује и продаје све стране валуте и девизе, по дневном курсу. — Купује и продаје вредносне папире. — Подјељује хипотекарне зајмове на куће и некретности. — Обавља све берзанске послове брзо и најкулантније.

Брзојавна адреса: ПРИБАНКА.

Pension „Miran“

VILLA REGINA

Dobro poznata kuća sa baštom. - Položaj miran i bez prašine. - Sobe sa balkonom i pogledom na more. U neposrednoj blizini parka i kupališta. Cijene umjerene. Prvoklasna kuhinja.

VLASTNIK

JULIJE MIRAN

Творница Танина Сисак д. д.

произвађа

сваковрсне екстракте

за стројење коже и то из:

кестеновог, храстовог дрвета, рујевог

лишћа, смрекове коре и мимоса,

за ђонове, горње и fine коже (овчје и козије).

Jugoslovenska tiskarna, Ljubljana

Najm. dernije uređeno grafičko preduzeće u Kraljevini SHS. Štamparija, Litografija, Ofsetštampa, Fotolitografija, Foto-kemigrafija.

Одељење штампарија израђује све врсте штамpanica, revija, knjiga, ilustraciona štampa u jednoj i više boja

Литографско одељење израђује св.коврс е илустрације једно- и вишебојне путем каменоштампе, of-етштампе и aluminium-штампе: plakate, etikete, reklamne i merkantilne štamparice, ilustrovane novine i časopise, kataloge te sve druge radove po sopstvenim osnucima ili crtežima naručitelja.

Фото-кемиграција dobavlja sve vrste klišeja po crtežima, perorisima, fotografijama, akvarelima i uljenim slikama, u svakoja-kom obliku, za jedno i višebojnu štampu.

ХЕНРИК ВАС

специјално стовариште капа као и стовариште свих врста Борсалинових шешира

СУБОТИЦА

Јелашкићева ул. бр. 5.

Трговина Грађевинског Материјала

Дим. Г. Станчуловића

Сарајевска бр. 2.

БЕОГРАД

Телефон 19-93.

Има УВЕК најбоље сортирано стовариште грађевинског и столарског материјала. Цена умерена, услуга брза и тачна.

TRI

je za nakvašenje rublja najbolje samodjelujuće sredstvo.

TRI

je proizvod nafte, toga radi i za najfinije tkanine neškodljiv.

TRI

ima svojstvo, razkrojiti svaku nečist.

Zlatorog Terpentín sapun je izradjen iz najfinijih sirovina sa primjesom terpentina, koji osobito pospješava pranje rublja te daje istome ugodan miris.

Zlatorog Terpentín sapun je u upotrebi vrlo štedljiv, zbog toga najjeftiniji.

Manufakturna Veletrgovina

Hedžet i Koritnik

Ljubljana

Brzjavni: Hedžet

Telefon 75.

Dobavlja raznu manufakturnu robu
sa svih svetskih tržišta.

JUGOSLAVENSKA INDUSTRIJSKA BANKA D. D.

SPLIT (Afilijacija Banque des Pays de
(l'Europe Centrale, Paris) **SPLIT**)

BANKOVNI ODIO

obavlja sve bankovne poslove najkulantnije.

ULOŠKE preuzima uz fiksirane uvjete

DEVIZNI ODIO kupuje i prodaje valute i devize te izvršava najpovoljnije i najkulantnije sve burzovne transakcije.

INDUSTRIJSKI ODIO bavi se organizacijom, finansiranjem i provadjanjem svih vrsta industrijskih poduzeća.

Brzjavni naslov: „Industrijska“ Split

Telefon broj 247.

ТЕЛЕФ. 30-46 и 16-83.
КАНЦЕЛАРИЈА: ПАЛАТА ИЗВОЗНЕ БАНКЕ.
СТОВАРИШТЕ: КАРАЂОРЂЕВА УЛ. 71а.

„ЈАСБОР“ А. Д.

ЗА ТРГОВИНУ И ТЕХНИЧКА ПРЕДУЗЕЋА
(ПРЕЂЕ ТЕХН. БИРО ИНЖ. Б. М. ПАЈЕВИЋА)

БЕОГРАД

Машине за обраду дрвета и гвожђа. — Алат за све гране индустрије. — Све врсте гвожђа, челика, бакра, метала: жица, лим, цеви. — Инсталатерски материјал за електричаре и водовод и остали технички материјал. — Пројектује, испоручује и монтира целе уређаје за електр. централе, млинове, стругаре, и друга индустријска постројења. — Пољопривредне машине.

МЕКАНОГ ДРВА

sve vrsti za tesarsku, stolarsku i gradjevnu potrebu, i to dasaka, planjka, letava, letvica, greda i gredica, nadalje sve vrsti piljenog hrastovog kao i ostalog tvrdog drva za stolarske i gradjevne potrebe

prodaje

BERGER

D. D. za trgovinu drva - ZAGREB
PRERADOVIĆEV TRG BROJ 5.

Čorak & Drug

Tvrtka utem. g. 1888.

Veletrgovina svakovrsnom sirovom i strojenom kožom.

Držimo na skladištu: talijanskih i švicarskih friško i suho-slanih volovskih i bakovih koža, američanskih suhih volovskih koža (sušice za faše), bivolica Batavia transparent, friško-slanih bivolica, poplata i gornje kože.

Kupujemo domaće volovske kože i kožice sitnog blaga.

SPLIT

Zapadna obala br. 1.

Brzjavni: Čorak Telefon int. br. 265
Br. 4258 pošt. ček. zavod Sarajevo.

Slavenska Banka D. D.

ZAGREB

Dionička glavnica Din. 100,000.000.—. — Pričuve Din. 15,000.000.—.

Podružnice:

Beograd, Bjelovar, Brod n/S, Celje,
Dubrovnik, G. Radona, Kranj, Ljub-
ljana, Maribor, Murska Sobota, Novi
Sad, Osijek, Sarajevo, Sombor, Sušak,
-- Šabac, Šibenik, Vršac i Wien. --

Ispostave:

Jesenice, Rogaška Slatina, (Sezonska),
-- -- -- Škofja Loka. -- -- --

Agencije:

-- Rosario de Sta. Fe. (Argentina) --

Afilijacije:

Slovenska banka d. d. Ljubljana. Ju-
goslav. industrijska banka d. d. Split.

Poslovnica (Amerikanski odio) Ilica 7. Putnički odio.
Obavlja sve bankovne poslove najkulantnije

Југословенска-Ческа тискара

О памучних тканина д. д. О

КРАЊ

Израђује сирову и предајену памучну робу, а нарочито фар-

(-) баве и тискане памучне тканине првокласне израде. (-)

НОВА

REMINGTON MOD. 12

првокласна американска писаћа машина

Заступство за Словенију: **ФРАЊО БАР**

Цанкарјево набрежје 5. **ЉУБЉАНА** Цанкарјево набрежје 5.
Телефон бр. 407. Телефон бр. 407.

Ново отворена војна и цивилна кро-

БЕРИЋ и СЕНИЋ

Мармонтава 1. СПЛИТ Мармонтава 1.

Препоручујем своје богато складиште прво-
класних енглеских штофова, као и свих
војних потрештина. — Препоручујемо прво-
класну израду свих врста одећа по најно-
вијим журналима. Поруџбине извршујем тачно
и на време са гаранцијом за солидну израду.

„Изис“ Деоничко Друштво

За промет дрога и хемикалија

Телефон: 11-50.

Београд
Загреб

Ловћенска ул. 11.

Телефон: 11-77.

Хацова ул. 41.

Продаја на велико само првокласних дрога, хемикалија, галенских препарата, специјалитета, медицинских сапуна, завојног материјала, гумене робе, као и осталих апотекарских помагала.

МЕДИЦИНСКИ ДЕЛО

Др. В. Кирјаков и Др. П. Ганц
БЕОГРАД — КНЕЗ МИХАЈЛОВА 3.

Генерално заступство фирме: О. СКАЛЕР А. Д.,
Берлин. — Заступништво: S. Reichert, Wien.

ВЕЛИКИ ИЗБОР: хируршких инструмената и апарата, артикла за његу болесника, гумених артикала, завојног материјала, електро-медицинских апарата, автоклава, шприцева стаклених и оригиналнах „РЕКОРД“, термометра и др.
Специјални одељак: за инсталирање бактериолошких лабораторија. Хемијско-бактериолошке приборе, микроскопе и термостате

Смедеревска Кредитна Банка

Основана 1871 год. **СМЕДЕРЕВО** Основано 1871 год.
ФИЛИЈАЛА У БЕОГРАДУ, — Вука Караџића улица бр. 8
Уплаћен капитал Дин. 5,000.000.— Резервни фонд Дин. 1,005.000.—

Бави се поглавито куповином и продајом свих земаљских производа за туђ рачун под најповољнијим условима. Финансира извознике. Има у магацинима својих комитената увек на стоваришту свих врста цереалија као: пшеницу, кукуруз, пасуљ, раж, овас итд.

Такође се бави и свим банкарским пословима.

Прима улоге на штедњу и исте враћа без отказа

Адреса за брзојаве: СМЕДЕРЕВСКА.

Телефони Смедерево бр. 16. Београд бр. 26-51 и 30-76.

ПРОМЕТНА БАНКА А. Д.

Основана 1896. год.

БЕОГРАД

Основана 1896. год.

УПЛАЋЕНИ КАПИТАЛ И РЕЗЕРВЕ 12,500.000.— ДИН.

ТЕЛЕГРАФСКА АДРЕСА: ПРОМЕТБАНКА

БАНКАРСКО ОДЕЉЕЊЕ: (Тел. 2-29) врши све банкарске послове. —
Прима улоге на штедњу са шестомесечним капиталисањем камате.
Код улога преко 5.000 дин. који се не дижу 6 месеци даје бесплатно књижицу и таксу.

СТРУГАРА: (тел. 2-99) има увек на стоваришту првокласну грађу.
БРОДАРСТВО: (тел. 19-39) врши реморкажу и у својој радионици оправља све пловне објекте.

ПЕСКАРСКО ОДЕЉЕЊЕ: (тел. 19-39) има увек на стоваришту песак и шљунак за све грађевинске потребе.

УГЉАРСКО ОДЕЉЕЊЕ: (тел. 2-29) продаје одличан угаљ из рудника „Тресибаба“ (преко 6.200 калорија) и „Ракове Баре“ (преко 5.500 калорија).

НАЈЛУКСУЗНИЈЕ ПАРИСКЕ

ВУНЕНЕ И СВИЛЕНЕ ТКАНИНЕ

ЗА ДАМСКЕ ТОАЛЕТЕ ИМАЈУ

Коњовић и Нинковић

ПАЛАТА АКАДЕМИЈЕ НАУКА

ТЕЛ. 38—07.

БЕОГРАД

ТЕЛ. 38—07.

Tvornica tkanin in
pletenin

JOS. KUNC & KOMP.,

JUBLJANA

POLJANSKI NASIP 40.

preporučuje svoje izradnje kao Ber-
linske maramе, Rachelès-maramе,
naglavne šalove (Cachenez), šport-
ne i modne šalove iz vunice i svile,
pojase, pletene svilene kravate,
mrežne majice te stenske preproge
sa raznim slikama i
u raznim veličinama.

HOTEL KOVAČIĆ
HVAR,
DALMACIJA

Najprikladniji za one koji ištu zdravlje,
traže oporavka i mira u ovom lječilištu
za zimsku i ljetnu sezonu, u ubavom
Hvaru, biseru dalmatinskog otočja, u
Jugosl. Madeiri. Hotel najmodernije ure-
djen sa svim konfortima, električno ra-
svjetljenje, živa pitka voda iz vrela
„Vrba“, uz morską obalu, izmed u pao-
ma, sa divnim pogledom. Sobe zračne i
prema suncu. Kuhinja dobro poznate.
Cijene niske.

Za sve informacije obratiti se na vlasnike
PETAR & I. NOVAK.

SMITH I MEYNIER

TVORNICA PAPIRA D. D.

□□□□□□□□ SUŠAK □□□□□□□□

UTEMELJENA GOD. 1827

BRZOJAVNI NASLOV:

„JELA“-SUŠAK „CARTIERA“-FIUME
TELEFON INT. BR. 14

*Tek. rač.: Prva Hrvatska Štedionica, Zagreb
Podružnica: Sušak*

*Proizvadjia: najfiniji cigaretni papir,
svilasti i kopirni papir.*

ŠKOLJKA

Najveće skladište lovačkog i sportskog oružja.
Drži na lageru samo prvoklasne marke a zastu-
pa svjetske firme MAUSER WALTHER BAYARD,
PIEPER, FORGERON i t. d. Stalno na lageru
preko 1500 komada pušaka.

Tražite veliki cijениk — бесплатно

BEPIKA

ПЛАН

За извлачење добитака 11. кола срећка
Државне Класне Лутрије Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.
Ова лутрија има 150.000 срећака са 75.000 добитака и 6 премија,
који се према ниже изложеном распореду исплаћују у готовом
новцу без икаквих одбитака.

I КЛАСА		II КЛАСА		V КЛАСА	
Вучење 4. и 5. Јануара 1926 г.		Вучење 8. и 9. Фебруара 1926.		Вучење од 8. Маја до закључно 4. Јуна 1926. г.	
Цена целе ред. срећке Д. 80.—		Цена целе ред. срећке Д. 80.—		Цена целе редовне срећке Д. 80.—	
" половине " " 40.—		" половине " " 40.—		" половине " " 40.—	
" четвртине " " 20.—		" четвртине " " 20.—		" четвртине " " 20.—	
Највећи добитак у најсрећнијем случају Динара 260.000		Највећи добитак у најсрећнијем случају Динара 260.000		Највећи добитак у најсрећнијем случају Динара 1.900.000	
Добитака	Динара у сребру	Добитака	Динара у сребру	Добитака	Динара у сребру
	Премија 200.000		Премија 200.000		Премија 1.000.000
1	од 60.000	1	од 60.000	1	ОД 400.000
1	" 40.000	1	" 40.000	1	" 300.000
1	" 20.000	1	" 20.000	1	" 150.000
5	по 12000 60.000	5	по 12000 60.000	1	" 100.000
12	" 4000 48.000	12	" 4000 48.000	1	" 80.000
20	" 1000 20.000	20	" 1000 20.000	1	" 60.000
6	" 500 30.000	60	" 500 30.000	2 по 50.000	100.000
2400	" 160 384.000	2400	" 240 576.000	5	" 40.000 200.000
2500	Динара 862.000	2500	Динара 1.054.000	7	" 30.000 210.000
III КЛАСА		IV КЛАСА			
Вучење 5. и 6. Марта 1926. г.		Вучење 9. и 10. Априла 1926. г.			
Цена целе ред. срећке Д. 80.—		Цена целе ред. срећке Д. 80.—			
" половине " " 40.—		" половине " " 40.—			
" четвртине " " 20.—		" четвртине " " 20.—			
Највећи добитак у најсрећнијем случају Динара 260.000		Највећи добитак у најсрећнијем случају Динара 310.000			
Добитака	Динара у сребру	Добитака	Динара у сребру		
	Премија 200.000		Премија 250.000		
1	од 60.000	1	од 60.000		
1	" 40.000	1	" 40.000		
1	" 20.000	1	" 20.000		
5	по 12000 60.000	5	по 12000 60.000		
12	" 4000 48.000	12	" 4000 48.000		
20	" 1000 20.000	20	" 1000 20.000		
60	" 500 30.000	60	" 500 30.000		
2400	" 320 768.000	2400	" 400 960.000		
2500	Динара 1.246.000	2500	Динара 1.488.000		
				65.000 Дин. 34.500.000	

УКУПНИ ДОБИЦИ :

У	I класи	Дин.	862.000
"	II "	"	1.054.000
"	III "	"	1.246.000
"	IV "	"	1.488.000
"	V "	"	34.500.000

СВЕГА Дин. 39,150.000

СРПСКА
Централна Привредна Банка

Дионичарско Друштво
 САРАЈЕВО

ФИЛИЈАЛЕ:

у Бањојлуци, Дервенти, Зворнику,
 (-) Мостару, Чапљини и Тузли. (-)

Уплаћена главница Дин. 25,000.000.—
 Резервни фонд . 7,000.000.—

**ПРИМА И УКАМАЂУЈЕ НАЈПОВОЉНИЈЕ УЛОГЕ НА
 ШТЕДЊУ НА УЛОЖНЕ КЊИЖИЦЕ И ПО ТЕКУЋЕМ
 РАЧУНУ.**

Врши све послове савременог
 новчарства у нашој Држави и
 — — Иностранству. — —

На захтјев даје о свему писмена и усмена обавјештења.

Брзојавна адреса: СРБАНКА.

Tvornica Keksov, Prepečencev, Oblatovi in Vafelnov

Kr. Dvorni Dobavitelji

V. Bizjak & Drug, Rogaška Slatina

Prva kranjska tovarna testenin

„Pekatele“

ŽNIDERSIĆ & Co.; družba z om. zav.

Американско-Српска Банка а. д.
Централа Сарајево
Краља Петра 29

Заступство, Требиње

Уплаћена главница Дин 8,500.000.—
Резервни фонд „ 450.000.—

Банка се бави свим банковним пословима. — Врши наплате и исплате у земљи и иностранству. — Улоге на штедњу укамањује најповољније. — Посредује за све послове наших људи из Америке. — Има Генерално Заступство „Шумадије“ првог српског друштва за осигурање и реосигурање у Београду.

2% банчиног чистог прихода иде у корист културног друштва „Просвјете“ у Сарајеву.

TRGOVINA NA VELIKO
MANIFAKTURNOM ROBOM

ERNEST SEVEGLIEVICH

С P L I T

ANT. KRISPER

LJUBLJANA, MESTNI

TRG 26.

TVORNICA CIPELA I
EKSPORT ČAČKALIC.

Врачарска Задруга А. Д.

ОСНОВАНА 1893. ГОД.

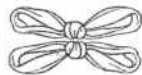
КАНЦЕЛАРИЈА ЗАДРУГЕ

УГАО МИЛОША ВЕЛИКОГ И КРУНСКЕ УЛИЦЕ ТЕЛ. БР. 1373

Врши све врсте банкарских и трговачких послова, финансира трговачка, предузичка, занатлијска и индустријска предузећа. — Прима улоге на штедњу под
:- :- :- најповољнијим условима. :- :- :-

Е. & А. СКАВЕРНЕ

Ljubljana

Uvoz in prodaja
manufakturnega
blaga na debelo in drobno.

БИРО ТАУШАНОВИЋ

Даје тачна обавештења по предметима војне природе нарочито о регрутовању у одређивању рока службе, као и регулисању војне обавезе, комори, и, уопште, ко има посла код војних власти, нека се обрати биро-у. За примљени посао гарантује успех.

БЕОГРАД

Канцеларија Кр. Милана 78.

Стан Добропољска 40.

ТЕЛЕФОН: 16-34, 12-38

ТЕЛЕФОН: 16-34, 12-38

Дионичарско Друштво за Експлоатацију Дрва

ЗАГРЕБ

Трг бр. 3. Брзојави: „ЕКСПЛОИТАТ“ Трг бр. 3.

Парна пилана и творница паркета

Вировитица, Крушевац

Продајни уред Бањалука

Произвађа и екпортира:

храстову робу, парену и непарену буко-
вину, мекану резану грађу, гориво дрво и паркете.

ПРВА СРПСКА РАДИОНИЦА ЗА ТРСКЕ И БЕТОНСКИХ
СТЕПЕНИКА КАО И ТЕРАЦО „МОЗАЈК“

Јована А. Сиљановића

Београд — Краља Александра 23.

ПРЕПОРУЧУЈЕ И ПРОДАЈЕ МЛЕВЕНОГ КАМЕНА У СВИМА
БОЈАМА, БЕЛОГ МЕРМЕРА (ЗА ИЗРАДУ ТЕРАЦО „МОЗАЈК“) И
ФАСАДЕ ОД ВЕШТАЧКОГ КАМЕНА, ИСТО ПРИМАМ У
ИЗРАДУ СА СВОЈИМ МАТЕРИЈАЛОМ СА ГАРАНЦИЈОМ И
НАЈПОВОЉНИЈОМ ЦЕНОМ. — ПРОДАЈЕМ ТРСКЕ ЗА ПЛА-
ФОНЕ: ОБИЧНЕ И ЧИШЋЕНЕ.

ПОРУЏБИНЕ ШАЉЕМ НА ЗАХТЕВ ОДМАХ.

ПУТНИЦИ

осигуравајте свој пртљаг!

Осигуравање врше СВЕ БЛАГАЈНЕ ПРТЉАГА НА ЖЕЛЕЗНИЧКИМ СТАНИ-
ЦАМА. Путницима који путују на Приморје, у бање, санаторије и иностранство,
или својим трговачким и службеним пословима, препоручује се осигурање прт-
љага ПОЛИСАМА, чије осигурање важи 60 дана, за сва транспортна средства
и за сва места у Европи. Полисе се могу добити на БЛАГАЈНАМА ПРТЉАГА
на железничким станицама у Краљевини С. Х. С., по већим хотелима, код ба-
нака, осигуравајућих друштава, агентурско-шпедитерских радња и т. д.

НЗ. Осигурани пртљаг накнађује се у његовој ПУНОЈ ВРЕДНО-
СТИ, дочим железнице накнађују пртљаг по својим прописима
само са 12 Дин. за 1 кг. тежине.

Европско А. Д. за осигурање робе и путничког пртљага

Кнез Милоша Великог, 17. БЕОГРАД. Телефон број 7—02.

Фабрика бонбона

БРАЋЕ МАГДИЋА

Улица Шајкашка. Тел. 9-05. :-: БЕОГРАД. :-: Ценовник на захтев.

Djordje Grujić i Drug

БЕОГРАД, — Knez Mihajlova 18/II.

Telegrafска адреса:

KOMPENS — БЕОГРАД

Telefon: 1-60

Telefon 1-60

Zastupnik za Kumanovsku Srbiju:
HANF-JUTE & TEXTILINDUSTRIE
A. G. WIEN.Poverenik za celu Jugoslaviju Hen-
ry Milward & Sons Ltd. London-
Reduitch za ribarski pribor, udice
i igle.

Protokolirana firma

IVO J. BEGO
SPLIT

MARMONTOVA UL. 10

ODIO I. KONCESIONIRANA MENJAČNICA,
kupuje i prodaje najpovoljnije sve valute, novce.ODIO II. veleprodaja pisачih mašina, original.
Underwood, te ciklostila i kopir-preša, rablje-
nih mašina, pantljika, indigo-karbona.ODIO III. Tehničko Poduzeće „Elektro-variona“
za popravljanje parnih kotlova i spajanje že-
ljeza električnim varenjem.**Josip Cernošija --- Split**

Telefon broj 256.

Export - Import

Brzjavni: Cernošija-Split.

Veletrgovina žitarnica, mlinskih i zemaljskih proizvoda, kolonijalne robe,
vermutha i ostalih finih vina.**Na prodaju.**Veći broj kuća, vila i zemljišta u gradu, na
periferiji grada te bližnoj i daljoj okolini;
više trgovačkih zgrada i dućana u centru
grada Splita; razni hoteli; kupališta i
oporavališta po cijeloj dalmatinskoj riveriji.
Zanimaoци neka se obrate na koncesioni-
ranu poslovnicu za kupoprodaju nekretnine**BRAĆA MATKOVIĆ — SPLIT**

Zadarska ul. br. 8.

Pension Šiller „Split“

Telefon broj 163.

□ SPLIT □

Telagr.: Pension „Split“

МЕТАЛОКЕМИКА Д. Д.

За хемијске и рударске производе
Загреб **БЕОГРАД** **Сарајево**

Краља Петра 64. — Тел. бр. 24-51.

Нуди са складишта у Београду уз најниже дневне цене: плави камен
ла, зелену галицу, кроненцинквајс, литофен, енглески калај у шипкама и
блоковима, мекано олово у шипкама и блоковима, лагерметале са довољном
задржином калаја (композиције), оловне цеви, нишадор, сумпор у бло-
ковима и у праху, миним, оловни глеђ, стипсу, рафију екстра и прима, сум-
порну и солну киселину, као и све остале хемијске и рударске производе.

← За комплетне вагоне нарочите цене →

И. ШУТЕЈ и КО

ТРГОВИНА И ИНДУСТРИЈА ДРВОМ

Бетовенова ул. 6. **ЉУБЉАНА** Бетовенова ул. 6.

СВЕ ВРСТИ ЈЕЛОВЕ РЕЗАНЕ ГРАЂЕ

Највећа специјална трговина мушке и женске конфекције

БУРЕ Г. АВРАМОВИЋА

Кнез Михајлова 32.

БЕОГРАД

Телефон бр. 14-04.

За јесењу и зимску сезону добила је огромне партије мушке и женске
конфекције кас:

Мантлова и јакни од разног крзна од 2000 Дин. па на више. Штофаних мантлова
са и без крзна најновијих модела. — Вечерњих хаљина по најновијем париском
журналу. — Мушких варошких бунди, Зимских капута, Равглана, Габардена и
Гуми мантлова — Дечијих хаљина, мантлова и капута. — Избор је велики
роба првокласна, цене без конкуренције.

Medić-Zankl

Tvornica ULJA, LAKOVA i BOJE

Družba Z O. Z.

Centrala: LJUBLJANA

Podružnica: MARIBOR. — Stovarište: NOVI SAD.

TVORNICE:

Ljubliana-Medvode.

Zajamčeno čist Firnis, sve
vrste Lakova emajl-
no lakaste boje
uljene boje
zemljene i
kemičke
boje,
kit

**N
a
j
b
o
l
j
e**

**k
a
k
v
o
e**

**N
a
j
b
o
l
j
e**

**k
a
k
v
o
e**

VLASTITI — DOMAĆI FABRIKATI!

marke:

„M E R A K L“

Александар Митић

повлашћена агентура београдске продуктне берзе.

БЕОГРАД, Кнегиње Љубице бр. 1./II.

Телефон: 8-14 и 26-02.

Телеграм адр.: „АМИТЕКС-БЕОГРАД“.

Тек. рач. Југословенска Банка—Београд.
Поштанска Штедионица, Београд, чек. рач.
54.132.

Посредује код продаје и куповине свих врста **Жита, Млинских производа и осталих Земаљских Продуката.**

Првокласне везе у земљи и иностранству.

Иа референце у свако доба на располагању.

Све налоге извршује најсавесније.

Alexander Mititch

Konzessionierte agentur der Belgrader produkten börse

BELGRAD, Kneginje Ljubice No 1./II.

Telefon: 8-14 & 26-02.

Telegr. Adresse: „AMITEX-BEOGRAD“.

Bankkonto: Yougoslavische Bank A. G. Belgrad. — Konto bei der Postsparkasse S. H. S. Belgrad No 54.132.
WIEGER'S BLITZ CODE 1908 mit Nachtrag.

Vermittelt An- & Verkäufe in Getreide, Mahl- & Landesprodukten.

Erstrangige Verbindungen im In- & Auslande.

Prima Referenzen jederzeit zur Verfügung.

Alle Aufträge werden auf das Gewissenhafteste ausgeführt.

„Хемикос“

Фабрика хемијских производа А. Д.

БЕОГРАД, Краља Драгутина бр. 8,
Телефон 15-81. — Адреса за телеграме „Хемикос“
Код Вишњичког Берна.

Израђује: Разноврсну парфимерију и косметичку одличног квалитета и укусног паковања;

Дезинфекциона средства: „Хемикозол“ и „Хемоформ“ (потпуна замена „Лизола“ и „Лизоформа“);
„Хемоспирин“ - таблетиран acid-acetylosalicyl.;

Сапуне: медицински, индустријски, за бријање у коцкама (берберски) у тубама; за умивање кокосов пресован (марке тигар) не пресован и округло и пераћи: језгро (марке „тигар“), бели и шарени;

Дестилисану воду у свима количинама.
Штофарама и осталим индустријским предузећима препоручује се, ван конкуренције: Сапун Калијев-Schmier-Seife. Испорука ма којих количина одмах.

Безалкохолна пића

наравна, без есенције, без сахарина и кемикалија од свежег воћа и грожда произвађа у Југославији једино:

Подравска индустрија воћних продуката у Селници.

Рибизлов сок садржавајући наравну ситронову киселину;

Малиновац је добар за жеђу и делује умирујуће на срце;

Боровничар слadak гаси жеђу, несладак оздрављује стомачне и цревне болести, најбоље средство против прољева.

Безговац је добар за жеђу, чисти плућа и има пробавно својство. Употребљавају га они који много седе;

Јабучни сок замењује јабуке;

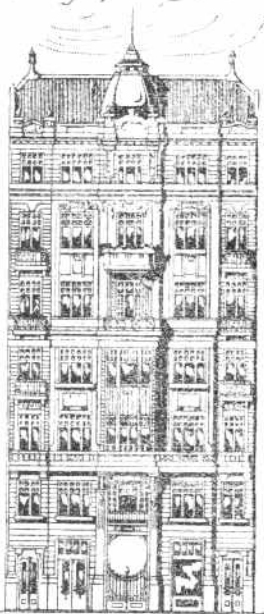
Сок од вишања и трешања;

Суше боровнице, сушене крушке.

Воћни сокови су сочни — Помешани с водом једнако добро служе здравима као и болеснима.

Складиште правих воћних сокова

МАРИБОР Королска цеста бр. 1.

Београдска Заложна Банка

У својој палати Коларчева ул. бр. 7. (Терaziје)

Уплаћени капитал 12,000.000.— Динара.
Фондови 4,000.000.— "

Даје
зајмове
на драгоцености, Есконтвје
менице, отвара те-
куће рачуне. Вр-
ши све бан-
карске по-
слове.

Прима улоге на штедњу и враћа без отказа.

Купујемо само на више

старо гвожђе, стари бакар и
остале метале, месину, отпатке
од пресних опанака. Отпатке
од стакла, свињске длаке, ко-
зину, кудељу и кучину. Рогове,
вуну, стару хартију, старе крпе
—::— и разну фурду. —::—

ОБНОВА А. Д.

За искоришћавање сировина
БЕОГРАД, ПОСТФАХ 80.
Телеграми: ОБНОВА Београд.
Телефон број 296.

Фабрика папирне робе
ИЛИЋ, ТАНАСКОВИЋ И ЧУТУРИЛО

БЕОГРАД - Ладна Вода
Телефон 23—88.

Поштанска Штедионица бр. 51713.

Израђује све врсте и величине
кеса и кесица од хартије у
разним бојама и каквоћи,
са штампом и без, за
колонијалисте (ба-
кале) фарбаре
и т. д. Пору-
чбине из-
вршује
тачно и
навре-
ме.

ПРАВДА ПОДИЖЕ НАРОД
БИБЛИЈСКО ДРУШТВО

Бука Караџића ул. БЕОГРАД Бука Караџића ул.
 бр. 11. бр. 11.

ОВДЕ СЕ МОЖЕ ДОБИТИ

СВЕТО ПИСМО

НА СВИМА ЈЕЗИЦИМА А И ПОСЕБНО

НОВИ ЗАВЈЕТ.

Друштво је ових дана издало први пут Српску цепну Библију;
 Библија се може добити у платненом и кожном повезу са по-
 злаћеним крајевима са крстом и без крста на корицама.

Санаторијум „**ВРАЧАР**” Санаторијум

Др. Лазара Генчића, Др. Леона Којена, Др. Николе Крстића,
 Др. Љубомира Здравковића

Зрињска (Ресавска) ул. 51. БЕОГРАД 402. Телефон број: 402.

Санаторијум је удешен и снабдевен свима потребама и прибором
 за лечење хируршких оболења, женских болести, болести мо-
 краћних органа. У њему се примају на лечење и болесници са
 унутрашњим болестима изузимајући оне са отвореном плу-
 ћном туберкулозом, акутним, заразним и душевним бо-
 лестима. Санаторијум има уређено породилиште,
 рентгенов институт за дијагностику и дубоку
 терапију, лабораторијум за хемиске и микроскоп-
 ске прегледе. У санаторијуму врше операцију поред
 лекара сопственика и други београдски хирурзи и специ-
 јалисте за болести ушију, носа, гркљана и очију. Лечењем уну-
 трашњих оболевања баве се у Санаторијуму најугледнији београдски
 интернисти. Санаторијум има централно грејање, електрично освет-
 лење, лифт и т. д.

JUGOSLOVENSKA

Brodogradilišta D. D.

S U Š A K

posjeduje jedno brodogradilište u Žurkovu za konstrukcije u drvu i jedno drugo u Kraljevici za konstrukcije u željezu.

Svega imade tri škvera za potegnuće brodova do 800 tona težine i raspolaže sa svim potrebnim mašinskim uređajima za brzu izradbu i povratak brodova i mašinskih kao i kotlovnih kompleksa do 4000 tona. Specijalitet je izradba brzih :-: :-: motornih čamaca sportskih, ribarskih i drugih. :-: :-:

Preporučuje se svim interesentima radi solidne i moderne izvedbe rada pri umjerenim cijenama usljed jako niske režije.

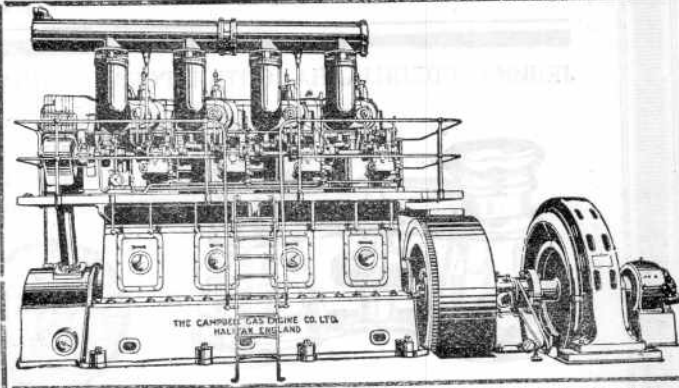
Dopisivanje na srpsko-hrvatskom, njemačkom, talijanskom, francuskom i engleskom jeziku.

Jugoslovenska
Brodogradilišta D. D.

The CAMPBELL **Gas Engine Co., Ltd.**
Halifax-England.

ФАБРИКА СВИХ
ВРСТА ЕКСПЛО-
ЗИВНИХ МОТОРА:

ДИЗЕЛ :-: САУТАС
:-: БЕНЗИН :-:
ПЕТРОЛЕУМ
:-: И Т. Д. :-:

ГЛАВНИ ЗАСТУПНИК ЗА Т. Г. МАРПЛЕВЕСК
:-: КРАЉЕВИНУ С. Х. С. :-:
ГЛАВНИ ЗАСТУПНИК САВЕЗА БРИТАНСКИХ ИНДУСТРИЈАЛАЦА
Изложба: Палата Бристол ■ У БЕОГРАДУ ■ Канцеларија: Дом Академ. Наука
Карађорђева ул. Телефон 346. (Јакшићева улица).

ПОЛИТИКА

ВЛАДИСЛАВ РИБНИКАР, Оснивач
рез. капетан погинуо 1. септембра 1914. год.

ДАРКО РИБНИКАР, уредник
рез. капетан, погинуо 31. августа 1914. год.

Др. СЛОБОДАН РИБНИКАР, директор
рез. потпуковник, умро 24. септ. 1924. год.

Директор: ВЛАДИСЛАВ СЛ. РИБНИКАР.

Уредници:

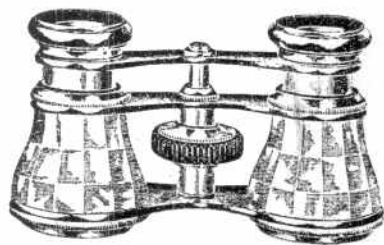
МИОМИР МИЛЕНОВИЋ и ЈОВ. ТАНОВИЋ.

Излази сваки дан у Београду. Један број стаје 1 динар. Претплата:
За нашу земљу 20 дин. месечно. За иностранство: 48 дин. месечно.
Доноси огласе који имају најбоље дејство, јер се „Политика“ нај-
више чита не само у Београду већ и у свима крајевима наше земље.
Огласи стају: 15 динара од 1 см. висине на 1 ступцу.

С. ШАЈНЕСОНОВ КРАЉ ЛВГР. ОПТИЧАР

24-33. ТЕЛЕФОН 24-33.

ЈЕДИНА СПЕЦИЈАЛНА ОПТИЧАРСКА РАДЊА. ВЕЛИКИ ИЗБОР:

цвикера, наочара и лорњона. Савесна израда по рецепту лекарском. Позоришних двогледа. Избор хируршких инструмената. Ауто-наочара.

СОПСТВЕНА РАДИОНИЦА ЗА УНУТРАШЊОСТ ДОПЛАТОМ

Београд, Вн. Михајлова, 5 (до радње гг. Браће Радојловић)

ОСНОВАНА 1923. ГОДИНЕ.

Банка „Стара Србија“ Скопље

КАПИТАЛ 5,000.000.— ДИН.

РЕЗЕРВ. ФОНД. 900.000 ДИН.

79. БГОЈ ТЕЛЕФОНА 79.

СВЕ ВРСТЕ БАНКАРСКИХ ПОСЛОВА.

РОБНО ОДЕЉЕЊЕ

КОМИСИОНО СТОВАРИШТЕ

НАРОЧИТЕ ВЕЗЕ СА СВИМА МЕСТИМА У ЈУЖН. СРБИЈИ

„ВРЕМЕ“

НАШ НАЈВЕЋИ
И НАЈБОЉЕ ОБАВЕШТЕНИ ДНЕВНИ ЛИСТ

ПРЕТПЛАТА: ЗА ЈЕДАН МЕСЕЦ 25 -- ДИНАРА

„ВЕЧЕРЊЕ ВРЕМЕ“

НАЈЗАНИМЉИВИЈИ ПОПОДНЕВНИ ЛИСТ.

ИЗДАВАЧКА КЊИЖАРА

„ВРЕМЕ“

ИМА НА СЛОВАРИШТУ И НАБАВЉА СВАКУ ДОМАЋУ
И СТРАНУ КЊИГУ. ТРАЖИТЕ КАТАЛОГ КЊИЖАРЕ.

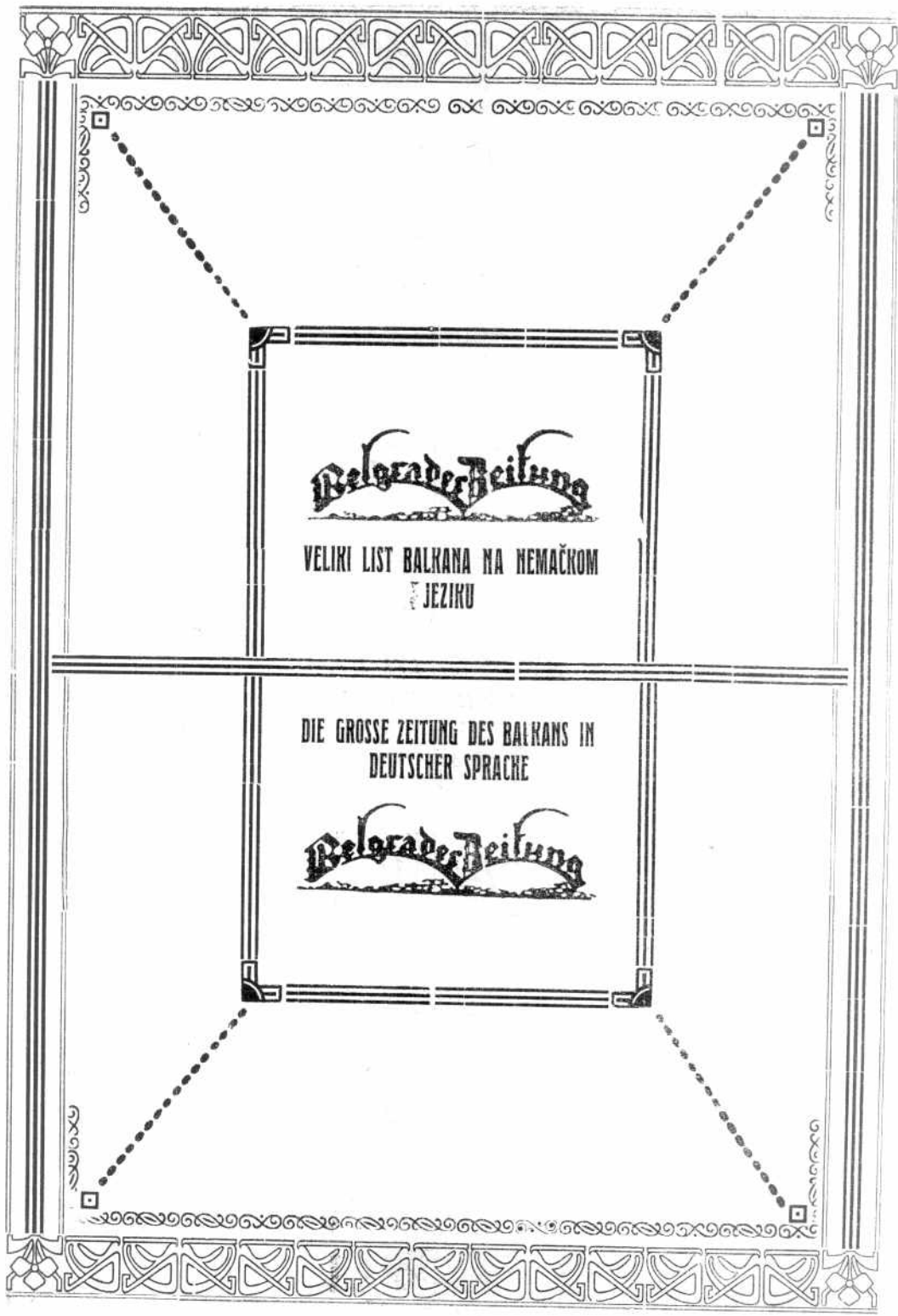
ШТАМПАРИЈА И ЦИНКОГРАФИЈА

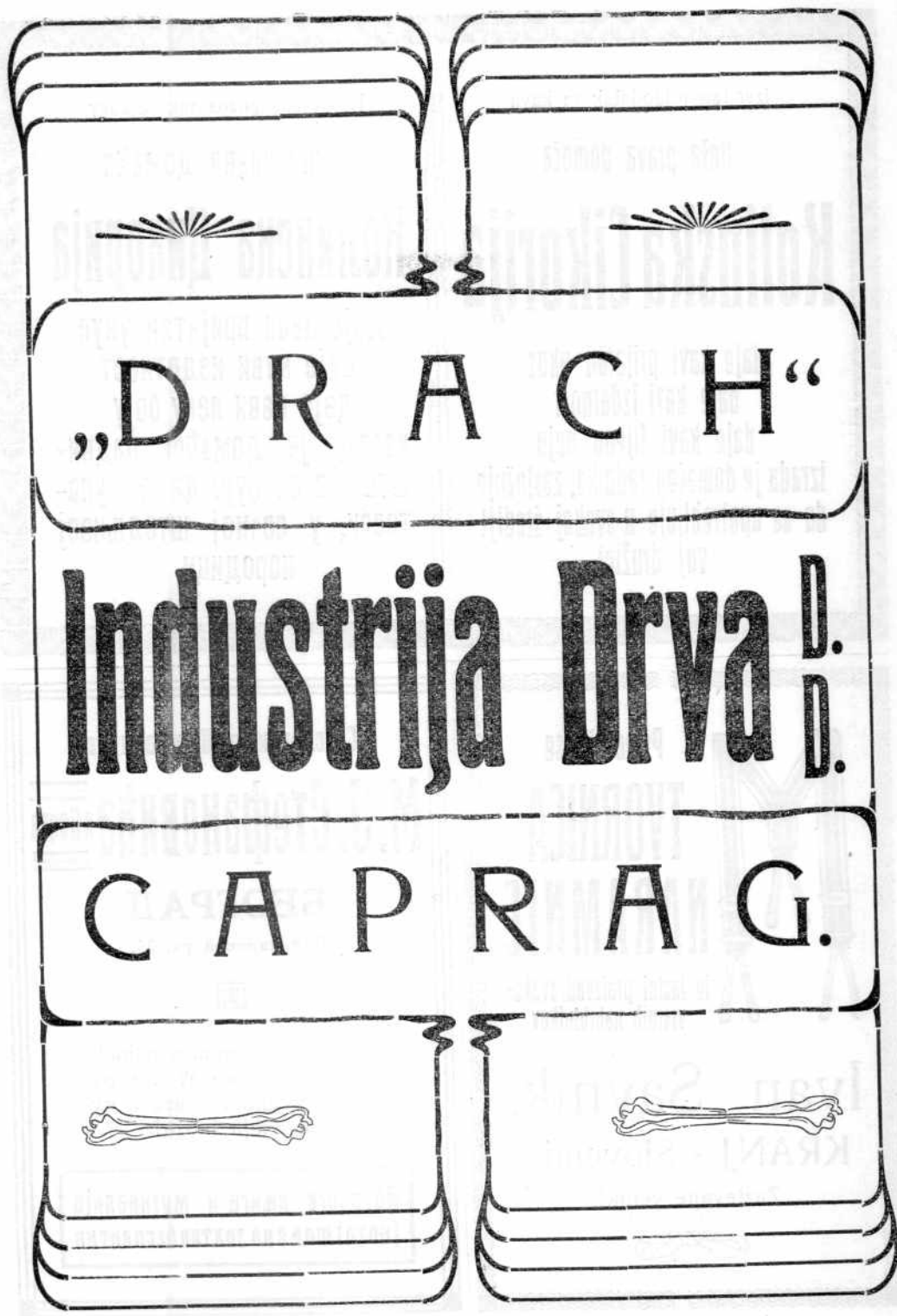
„ВРЕМЕ“

ИЗРАЂУЈЕ СВЕ ШТАМПАРСКЕ И ЦИНКО-
ГРАФСКЕ ПОСЛОВЕ ТАЧНО, БРЗО И ЈЕВТИНО.

АДРЕСА:

„Време“ — Београд.

Izvrstan dodatak za kavu

Naša prava domaća

Kolinska Cikorija

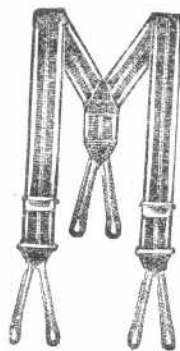
daje kavi prijatan ukus
daje kavi izdatnost
daje kavi lijepu boju
izrada je domaćeg radnika, zaslužuje,
da se upotrebljuje u svakoj štedljivoj
družini.

Изврстан придатак за каву

Наша права домаћа

Колинска Цикорија

даје кави пријатан укус
даје кави издатност
даје кави лепу боју
израда је домаћег радни-
штва, завређује да се упо-
треби, у свакој штедљивој
породици.

Preporuča se

**TVORNICA
NARAMNIC**

in lastni proizvod svako-
vrstnih naramnikov

Ivan Savnik,
KRANJ - Slovenija

Zaztevajte cenik!

Свесловенска Књижарница

М. Ј. Стефановића и Друга

БЕОГРАД

Пенкареова ул. 26.

Има на стоваришту највећи
избор српско-хрватских, ру-
ских и чешких књига и му-
зикалија (нота).

**Каталог књига и музикалија
(нота) шаље на захтев бесплатно**

HRVATSKA ESKOMPTNA BANKA U ZAGREBU

PODRUŽNICA SUBOTICA PREUZELA JE 1. JULA 1925.

Eskontnu i Pučku Banku d. d. u Subotici

Dionička glavnica Centrale, koje je osnovana 1868 godine iznaša
Din. 200,000.000 - Uplaćeno Din. 140,000 000.-

Pričuve Din. 46,500.000.—

Podružnice: Beograd, Križevci, Osijek, Petrinja, Maribor,
 Dubrovnik, Vinkovci, Sušak.

Obavlja sve menjačke bankovne i burzovne transakcije.
 Podržaje veze u svim većim mjestima tu i inozemstva.

TVORNICA SAPUNA „SLAVIJA”

VLASNICI: BRAĆA ILJADICA-GRBEŠIĆ POK. PETRA

oooooooooooo ŠIBENIK ooooooooooooo

pravi sapun od najboljih ulja domaćih i stranih za pranje rublja. { ŽUTI, ZELENI (od pravog maslinovog ulja).
 Bijeli Marsiljski „LA PALME“ 72% (od čistog palminog ulja).

Kokosov bijeli i Glicerinov crveni, mirisavi za umivanje lica te briački.

ZAŠTITNI ZNAKOVI: (za žuti) konj u trku kroz jelovu šumu; (za bijeli marsiljski) palmino stablo od 5 grana; (za zeleni) Salamunovo slovo.

Našim sapunom prano rublje miriše ugodno i bijeli se kao mlijeko.

„Immalin“

НАЈУСАВРШЕНИЈА
МАСТ САДАШЊОСТИ ЗА
ЧИШЋЕЊЕ ОБУЋА И
ОДРЖАВАЊЕ КОЖЕ.
ПОЗНАТА ПРЕКО ДВАДЕСЕТ
ГОДИНА. ДОБИЈА СЕ У СВИ-
МА БОЉИМ РАДЊАМА.

„Immalin“

Invieta

ГЕНЕРАЛНО ЗАСТУПИШТВО	<p>ПРЕРАЂУЈЕ СТАРИ НАКИТ У НАЈМО- ДЕРНИЈЕ ФОРМЕ.</p>	НАЈБОЉИ ШВАЈЦАРСКИ САТ
<p>Станислав Огњановић</p>		
<p>Краља Милана бр. 81. Београд.</p>		

ТЕХНИЧКИ БИРО ОВЛАШЋЕНИХ
ИНЖЕЊЕРА

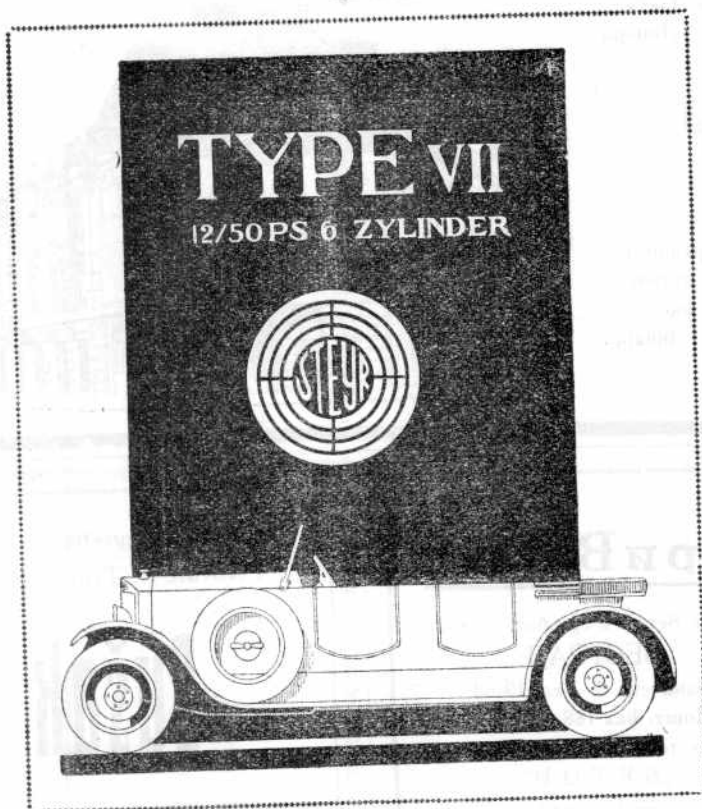
**Лаз. Д. Костића
и М. К. Антића**

Телефон бр. Чика Љубина
22-45 бр. 11.

БЕОГРАД

Пројектује и извршује све тех-
ничке радове грађевинске струке

Ваша кола за 1926 г.

Генерално заступство „STEYR“-аута

„FERRUM“ Д. БЕОГРАД - Скопљанска 18.
Д. ЗАГРЕБ - Мажуранићев трг 3а.

БЕОГРАДСКА ЗАДРУГА А. Д.

ОСНОВАНА 1882. ГОДИНЕ

ЦЕНТРАЛА У БЕОГРАДУ

Филијали у: ЗАГРЕБУ, НОВОМ САДУ, САРАЈЕВУ, СКОПЉУ, СОЛУНУ

Акцијски капитал
уплаћен у злату
10.000.000 — Динара.

Ефектна вредност
фондова и остале
имовине око
120.000.000 — Динара.

Тунер и Вагнер

Предузеће за бетон. и арм.бет. радове
БЕОГРАД

Банатска 5. Тел. 19-03

Пошт. фах 188. Адреса

за телеграме:

„Б Е Т О Н“

— Београд.

Tunner & Wagner

Beton und Eisenbeton unternehmung
BEOGRAD — BANATSKA UL. 5.

Telefon 9-03 - Post fach 188. - Tele-
grammadresse: „Beton“ — Beograd.

Складиште Загребачке ДИОН.

Пивоваре и Творн. Слада,

Sušak

preporuča
svoje najbo-
lje Češko ex-
port pivo. Dvo-
struko s'adno Jela-
čić pivo, specijalno
vareno Ožuisko pivo i
jubilarно „Tomislav“ pivo.

Telegr. adresa: Zagrebačka pivovara

Telefon br. 253.

НАЈСТАРИЈЕ ПРЕДУЗЕЋЕ ОВЕ ВРСТЕ У ЗЕМЉИ

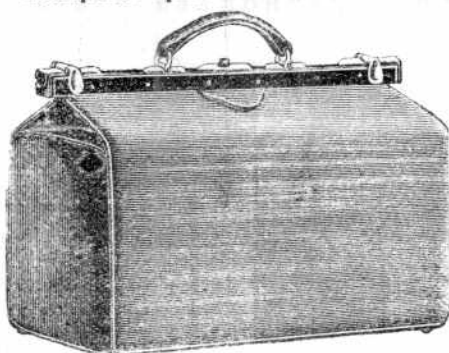
ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ИЗРАДУ КОФЕРА И ТОРБАРСКИ
ИЗРАЂЕВИНА

МИЛАНА Ј. СТОЈАНОВИЋА

Стовариште Краља Милана 44.

БЕОГРАД.

Радионица Кнез Милетина 79.

Израђује кофере од коже и платна у свима квалитетима. Торбе за акта у свима квалитетима. Дамен ташне најновијег модела. — Буђеларе — лиснице од правог сафијона.

ЦЕНЕ ИСКЉУЧУЈУ СТРАНУ КОНКУРЕНЦИЈУ

ОСНОВАНО 1905. ГОДИНЕ

ПРОДАЈА НА МАЛО И ВЕЛИКО

АНГРО

ДЕТАЉ

ВЕЛИКО СТОВАРИШТЕ ЕНГЛЕСКИХ ШТОФОВА И ПРИБОРА

СТАМЕНКОВИЋ И КОМП.

Кнез Михајлова, 31.

БЕОГРАД.

Кнез Михајлова, 31.

ПРЕПОРУЧУЈЕ СВОЈ УВЕК СОРТИРАНИ ЛАГЕР.
ЗА НАСТУПАЈУЋУ ПРОЛЕТЊУ СЕЗОНУ ДОБИЈАМО

НАЈМОДЕРНИЈИХ ШТОФОВА

ЗА ЖЕНСКЕ КОСТИМЕ И МАНТЛОВЕ.

АНГРО ДЕТАЉ

БРАЋА П. РАДОЈЛОВИЋИ — ГВОЖЂАРИ

БЕОГРАД — Кнез Михајлова

Имају на стоваришту следећу робу предратног квалитета:

ИРСКИХ ПЕЋИ, КАДА И ПЕЋИ ЗА
КУПАТИЛА, СТОЛАРСКОГ, ВОЂАР-
СКОГ, БЕРБЕРСКОГ АЛАТА, ПЛА-
ВОГ ПОСУЂА, НОЖЕВА, ВИЉУ-
ШАКА И КАШИКА

НЕХВИЛОВИХ ПРСКАЛИЦА ЗА ЛО-
ЗУ И ВОЋКЕ ПАТЕНТ „АУСТРИ-
ЈА“, ПРИЗНАТЕ КАО НАЈБОЉЕ!
НАЈУСАВРШЕНИЈЕ И НАЈИЗДРЖ-
ЉИВИЈЕ.

ВЕЛИКО СТОВАРИШТЕ

ВЕЛИКО СТОВАРИШТЕ

ГАЛАНТЕРИСКЕ, МАНУФАКТУРНЕ, ПЛАТ-
НАРСКЕ И РАЗНЕ ПОМОДНЕ РОБЕ

Марко Вулетић,
Гавриловић
и Компанија

КНЕЗ МИХАЈЛОВА 20. БЕОГРАД ЧИКА ЉУБИНА 9.

Тепиха — застирача и завеса

НА МЕТАР И ГОТОВИХ У РАЗНИМ ВЕЛИ-

ЧИНАМА, ВРСТАМА И НАЈЛЕПШИМ ДЕСЕНИМА.